55265

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

1967 APR 2 55265

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

X

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

X

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil;
Acad. D. PRODAN, Prof. ȘT. PASCU, m. coresp. al Academiei Republicii Socialiste România,
Prof. V. CHERESTEȘIU, Prof. MIHAIL DAN,
Conf. I. KOVÁCS.
Secretar de redacție: Conf. B. SURDU

Redacția și administrația:
Filiala Academiei Republicii Socialiste România
Cluj, str. Republicii 9.

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

TOMUL X 1967

SUMAR

Pag.

A. DECEI, Memoriul *(Supplex Libellus)* lui I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744 7
B. SURDU, Desfășurarea războiului austro-turc din 1788—1790 pe teritoriul Banatului, descrisă de un contemporan 43
S. JAKO, Bibliofilia lui Cipariu 129
L. VAJDA, Începuturile revoluției industriale în mineritul și metalurgia din Transilvania 173
A. EGYED, Despre geneza și situația proletariatului agricol din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 197
I. CICALĂ, Aspecte ale luptei naționale a românilor din Transilvania (1900—1914) 221
M. ȘTIRBAN, Acțiuni țărănești în fostele județe Alba și Hunedoara din noiembrie 1918—1919 253
P. BUNTA, Lupta Partidului Comunist Român pentru consolidarea unității clasei muncitoare în primele luni ale revoluției populare (23 august 1944 — 6 martie 1945) 271
L. BATHORY, Aspecte privind situația industriei carbonifere din România între anii 1919—1929 285

MISCELLANEA

A. RĂDUȚIU, Nona în Transilvania între 1437—1540 297
S. RETEGAN, Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înființarea unei facultăți juridice românești (1848—1883) 307
T. HAGAN, Luptele din defileul Mureșului (august-septembrie 1944) . 319

RECENZII 333

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Întreprinderea poligrafică Cluj 554/1967

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
FILIALE DE CLUJ

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ

TOME X 1967

SOMMAIRE

Page

A. DECEI, Le mémoire *(Supplex Libellus)* de J. Innocent Micu Klein adressé à la reine Marie Thérèse, en 1744 7
B. SURDU, Le déploiement de la guerre austro-turque de 1788—1790 sur le territoire du Banat, décrit par un contemporain 43
S. JAKÓ, La bibliophilie de Cipariu 129
L. VAJDA, Les commencements de la révolution industrielle dans l'exploitation des mines et dans la métallurgie de Transylvanie . . 173
A. EGYED, De la genèze et de la situation du prolétariat agricole de Transylvanie à la fin du XIX-e siècle et au commencement du XX-siècle 197
I. CICALĂ, Aspects de la lutte nationale des Roumains de Transylvanie (1900—1914) 221
M. ŞTIRBAN, Actions paysannes dans les anciens districts d'Alba et de Hunedoara, à partir de novembre 1918—1919 253
P. BUNTA, La lutte du Parti Communiste Roumain pour la consolidation de l'unité de la classe ouvrière dans les premiers mois de la révolution populaire (23 août 1944 — 6 mars 1945) 271
L. BATHORY, Aspects de la situation de l'industrie carbonifère de Roumanie entre les années 1919—1929 285

MISCELLANEA

A. RĂDUŢIU, La neuvième en Transylvanie entre les années 1437—1540 297
S. RETEGAN, La lutte de la bourgeoisie roumaine de Transylvanie pour la fondation d'une faculté juridique roumaine (1848—1883) . . 307
T. HĂGAN, Les luttes du défilé du Mureş (août-septembre 1944) . 319

COMPTES-RENDUS 333

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

MEMORIUL *(SUPPLEX LIBELLUS)* LUI I. INOCHENTIE MICU KLEIN CĂTRE REGINA MARIA TEREZA, DIN ANUL 1744

DE

AUREL DECEI

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pe cînd iluminismul începea a-și trimite razele sale înnoitoare pînă în îndepărtata Transilvanie, personalitatea și activitatea lui Ioan Inochentie Micu Klein, unul din cei mai reprezentativi fii ai acestui Mare Principat — pe atunci sub stăpînirea pajurei cu două capete a Habsburgilor de la Viena — s-a înscris cu litere de foc, atît în istoria poporului său românesc, cît și în paginile istoriei „celor trei națiuni" transilvănene, precum și în cele ale Imperiului Austriei și ale Vaticanului. Cauzele pentru care atunci s-au deschis mai larg porțile istoriei universale și pe seama românilor transilvăneni au fost pe de-o parte unirea lor bisericească cu Roma catolică, dar mai presus de aceasta starea lor ce nu mai putea fi tolerată, aceea de „tolerați" pe propriul pămînt aborigen de către clasele exploatatoare feudale venetice, constituite în Stări și Ordine, adică într-o dietă, zisă și „adunarea țării"; de aceea românii transilvăneni încep în această vreme lupta politică deschisă și organizată pentru drepturi sociale și naționale, atrăgîndu-și astfel atenția lumii asupra lor.

Trasînd limpede și substanțial cadrul și conținutul ideologic al vremii aceleia, academicianul David Prodan[1] precizează; „Cu episcopul Ioan Inochentie Micu-Clain (1728—1751) însă, totul luă o altă întorsătură. Unirea, pe care regimul o menise să fie doar o armă politică pentru uzul propriu, Inochentie Micu o transformă și el în armă politică, dar pusă în slujba emancipării politice a poporului român. Profitînd de funcția sa înaltă și de calitatea de regalist în dietă, obținută în 1732, întreprinde o îndrăzneață și largă luptă politică, formulînd pe parcursul ei un întreg program politic, punînd bazele programului de luptă politică a poporului

[1] *Istoria României*, III, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 492.

român din Transilvania. Timp de 16 ani asaltează neobosit forurile politice, guvernul, dieta, Curtea, cu nenumărate cereri, memorii, cu prezența și lupta sa personală, mobilizînd un întreg arsenal de „dovezi" și argumente pentru a-și ridica poporul din starea de „tolerat" numai, la cetățenie și la egalitate politică cu celelalte popoare ale țării".

Pe de altă parte, istoricul maghiar I. Zoltán Tóth[2], în cartea sa bogat documentată despre *„Primul secol al nationalismului român transilvan, 1697—1792"* — carte care însă nu este scutită de prejudecăți[3] — prezintă pentru aceeași epocă „punctul de vedere al Stărilor și Ordinelor, dar mai presus de toate al maghiarimii", și în același timp arată: „punctul de vedere al lui Klein, primul care a recunoscut posibilitățile politice ascunse în marele număr al românii, care a conceput unitar mișcarea națională românească produsă de unirea religioasă, a transpus-o pe calea practicei, a înzestrat-o cu știință istorică, a pregătit pe seama ei un program și s-a străduit să traducă în faptă viziunea naționalității române la dietă si la Curte, în speranța pătrunderii în șanțurile Stărilor și Ordinelor. Trebuie accentuat: naționalitatea aceasta românească deocamdată este în întregimea ei succesul lui personal și domeniul lui spiritual. Singur stă în fața dietei, singur rămîne la Viena, nu-i cunoaștem nici un prieten bun sau vreun sprijinitor care să-i semene. Cererile lui erau pregătite în numele națiunii românești, însă fără națiunea română, nu avea împuternicire, ba încă cea mai mare parte a poporului român nu știa nimic despre el, sau dacă știa, se gîndea la el — la episcopul unit -- numai cu aversiune". Finalul activității episcopului, de un real și impresionant dramatism, îl prezintă astfel: „Căderea lui Klein a fost pricinuită de faptul că, mergînd cu adevărat înaintea epocii sale, a formulat politica națională românească conștientă, care s-a ridicat împotriva Stărilor și Ordinelor, a catolicismului, a maghiarimii, a guvernului central, în interesul întăririi și precizării unui astfel de factor, de care însă Viena nu avea deocamdată nici o trebuință".

*

Anul 1744 a fost cel mai bogat în acțiuni dintre anii de luptă ai episcopului românilor transilvăneni, Ioan Inochentie Micu Klein și spre sfîrșit a adus desnodămîntul fatal impus de puternicele forțe ostile față de întreaga sa activitate.

[2] *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapesta, 1946, p. 137.

[3] Autorului i-a fost imposibil să se dezbare de ideea fixă și falsă a imigrării tîrzii a românilor în Transilvania: cf. *ibid.*, p. 13, unde vorbește de „... elementele poporului român care s-au strecurat în Ungaria și în Transilvania vecină, probabil începînd cu secolul al XII-lea". Ideea revine și la paginile 129, 131, unde polemizează asupra acestui punct și cu Inochentie Micu Klein, pe care de altfel de multe ori îl aprobă, mai ales în chestiuni de ordin social. Este tendențioasă și afirmația (vezi citatul ce urmează în text) „... fără națiunea română, nu avea împuternicire...", cînd este știut să la sinodul din 1744 episcopul Transilvaniei a convocat și mireni și țărani, și uniți și neuniți, cu care a lucrat la un loc pentru mai binele națiunii române, avînd așadar, deplina împuternicire a întregului popor; cf. *Istoria României*, III, p. 500.

Întors de la Viena în ultimele zile ale anului 1743, el aducea în plic sub sigiliu rescriptul împărătesei-regine Maria Tereza, din 9 septembrie 1743, drept răspuns la cererile sale pentru ușurarea situației grele și nedrepte a neamului său, cu însărcinarea să-l prezinte guberniului transilvan spre a fi publicat, discutat și aprobat în dieta ce urma a se ține în curînd[4].

Dieta a fost convocată la Sibiu, ca de obicei, pentru data de 8 ianuarie și a lucrat pînă la 28 martie 1744.

Însă episcopul român care cunoștea cuprinsul rescriptului reginei — negativ față de cererile formulate de el în numele neamului românesc, în schimb favorabil față de „drepturile" și privilegiile clasei sociale feudale a blocului celor trei națiuni din Transilvania — nu l-a prezentat imediat în fața dietei de la Sibiu. A amînat prezentarea lui pentru data de 21 februarie 1744 și a cerut totodată — împreună cu „teologul" iezuit József Balogh[5], care-i fusese impus de Curtea de la Viena și de Papă ca mentor spiritual și canonic, dar în același timp spre a fi și un spion perpetuu, oficial, pe lîngă românii uniți cu Roma — ca guberniul să amîne discutarea rescriptului, deoarece s-ar putea produce nemulțumiri și tulburări în sînul poporului român, dacă acesta ar afla hotărîrea negativă a împărătesei în chestiunile care îi ardeau inima[6].

Lucrările de aproape trei luni ale acestei diete s-au ocupat de o serie de probleme, importante desigur pentru viața Principatului, însă nici n-au încercat cel puțin să abordeze problema esențială a românilor, aceea a situației lor juridice și politice.

Asupra dezbaterilor acestei diete există un material de prim rang păstrat astăzi la Arhivele Statului din București, anume un grup de documente transilvane provenit de la Consiliul Aulic de Război (C.A.R.) — Hofkriegsrath — din Viena. Aceste acte originale au intrat în patrimoniul statului nostru pe baza tratatului de pace de la Versailles din anul 1918. Ele sînt înregistrate ca: Documente transilvane din Arhivele austriece, și se găsesc în pachetul II, nr. 113 a-j. În pachetul respectiv se cuprind și alte acte ale acestei diete, care nu se referă direct la problemele românești, ca de exemplu: o listă de prețuri fixe (Limitationes) pentru vite, alimente, produse agricole etc., propuse reprezentanților celor trei națiuni de către o comisie a dietei, spre a fi aprobate în dietă; cererea națiunii săsești de a se mări numărul consilierilor săi, în vederea restabilirii echilibrului numeric în raport cu celelalte două națiuni; tensiunea dintre membrii catolici și „acatolici" (reformați, lutherani, calvini și unitarieni) ai dietei, ivită în urma numirii ca președinte al dietei a grofului Adam Bethlen, reformat; plîngerile catolicilor și ale iezuiților, spre

---

[4] Vezi textul latinesc al rescriptului la N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II, Oeniponte (Innsbruck), 1885, p. 548—555. O expunere în românește a cuprinsului său, la A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 88 sq.

[5] O notiță biografică a lui Balogh, la Nilles, *o. c.*, II, p. 542—543.

[6] Bunea, *o. c.*, p. 97, unde se dă în notă și textul „indorsat"-ului, adică al înregistrării, din 1746, al acestui rescript, discutat și publicat numai la data respectivă.

a li se permite acestora din urmă să-şi reia activitatea lor propagandistică în Transilvania, activitate suspendată în urma luptelor acerbe pe teren religios; etc.

Dar printre documentele păstrate în filele pachetelor Consiliului Aulic de Război se găseşte un important material grupat în mod special pentru problema română, care pînă acum a rămas necunoscut. Se găseşte aci, înainte de toate, un memoriu al episcopului român Ioan Inochentie Micu Klein adresat reginei Maria Tereza, în anul 1744, după dieta încheiată la 28 martie şi trimis la Curte şi la Consiliul Aulic de Război de însuşi reprezentantul acestuia în Transilvania. Este deosebit de grăitor acest fapt, care dovedeşte, încă o dată, că atît de combativul conducător al românilor ieşit din plămada „mărginenilor" sibieni, fiind fiu de ţăran din Sadu de pe rîul omonim, bătea fără preget la toate porţile tuturor autorităţilor, ca să poată determina declanşarea înţelegerii şi a favoarei imperiale, singura în măsură să răstoarne opoziţia şi duşmănia dietei transilvane, în care toţi membrii în mod spontan şi unanim erau ostili, făţiş şi pe furiş, tuturor acţiunilor unicului reprezentant al „naţiunii" române — neacceptată însă ca atare. După eşecul de la Viena, el s-a adresat trimisului şi reprezentantului Consiliului Aulic de Război în Transilvania, contele Theobald von Czernin, care avea rangul de feldmareşal-locotenent regal în Ungaria şi Boemia, era locţiitor de Comandant suprem al armatelor austriece în Transilvania[7], şi era în acelaşi timp, în mod periodic, dar regulat, comisar regal al reginei Ungariei, Maria Tereza, în dieta ţării, unde era numit ad-hoc prin decretul Curţii. El putea influenţa opinia împărătesei-regine şi prin faptul că era ginerele ei[8]. Episcopul român a ales, aşadar, ca intercesor pe lîngă Consiliul Aulic de Război şi pe lîngă regină pe omul cel mai indicat din Transilvania.

Contele Theobald von Czernin, membru al unei străvechi şi ilustre familii cehe, Černín, germanizată însă prin alianţa cu Habsburgii, a fost numit şi trimis în Transilvania pentru funcţiile amintite, la începutul anului 1742, după ce prinţul von Lobkowitz, cumnat al împăratului decedat Carol al VI-lea, a plecat de la Sibiu, unde deţinuse aceleaşi funcţii[9]. La 10 ianuarie 1742, pentru prima oară, Consiliul Aulic de Război i se adresează contelui von Czernin în calitate de Comandant suprem adjunct

[7] Cf. pachetul I, nr. 13, doc. din 10 ian. 1742: Hofkriegsrathul i se adresează lui „Theobald graf von Czernin, der in Hungarn und Böheimb königlicher maÿ-[estät] Feldmarschalleuthnant"; iar în rescriptul său (ibid., nr. 52, din 20 iulie 1842), Maria Tereza i se adresează: „comitis de Czernin, Generali nostro Campi Mareschalii Locumtenenti, nec non Supremo Armorum nostrorum in haereditario nobis Transylvaniae Principatu substituto Praefecto". În această calitate, contele von Czernin avea mai ales funcţii militare, care se completau însă cu cele politice.

[8] Vezi pachetul I, nr. 32: rescriptul Mariei Tereza, Viena, 9 martie 1742, prin care comunică Staturilor şi deputaţilor dietei transilvane că l-a numit comisar regal plenipotenţiar în dietă pe contele von Czernin „ginerele nostru".

[9] Ultimul act adresat de Consiliul Aulic de Război prinţului von Lobkowitz datează din 3 mai 1741, ibid., nr. 79. După él urmează, în acte, ca locţiitor de Comandant suprem, contele Iosif von Plaz, General Feld Wachtmeister regal, menţionat scriptic între 20 iulie — 3 noiembrie 1741.

al armatei austriece din Transilvania, cu reşedinţa la Sibiu[10]. Acesta a desfăşurat, cu mult tact, o activitate pro-austriacă în provincia învălurată de frămîntările interne politico-religioase ale celor trei entităţi necontopite într-un tot omogen, de cele mai multe ori divergente, ale ungurilor, saşilor şi secuilor, care însă erau strîns uniţi atunci cînd era vorba să-şi apere privilegiile de clasă, ca şi pe cele naţionale. În orice caz, în rapoartele şi notele trimise în timpul rezidenţei sale la Sibiu, fie asupra lucrărilor dietei transilvane, fie asupra altor chestiuni politice, administrative, militare, religioase, culturale sau de orice altă natură, către forul său superior, Consiliul Aulic de Război, nu manifesta o simpatie specială faţă de reprezentanţii şi faţă de politica celor trei naţiuni, nici chiar faţă de saşi, care erau tot germani, însă lutherani, deci opuşi catolicilor austrieci; de multe ori se poate desprinde din rîndurile sale, depăşind spiritul critic, o atitudine de enervare faţă de încăpăţînarea deputaţilor acestor naţiuni în a-şi afirma şi salva „drepturile" lor, care adeseori nu coincideau cu interesele şi necesităţile politicii Habsburgilor.

În această situaţie, după ce contele von Czernin a cunoscut realităţile transilvane, reprezentantul unic al celui mai numeros popor locuitor în Transilvania — mai numeros cu mult decît toţi ceilalţi locuitori la un loc, reprezentaţi în schimb în dietă printr-un număr mare de deputaţi —, episcopul Inochentie Micu Klein a putut găsi înţelegere şi simpatie neprecupeţită faţă de revendicările sale şi ale neamului său tocmai la ginerele împărătesei-regine Maria Tereza. Nu cunoaştem în speţă rapoarturile, nici discuţiile purtate de cei doi reprezentanţi, unul al Consiliului Aulic de Război, deci al Curţii, şi celălalt al „naţiunii" române „nerecepte", pentru care acesta solicita recunoaşterea egalităţii juridice şi politice, alături de *beati possidentes*. Însă este neîndoios că aceste întrevederi au avut loc chiar la Sibiu şi fără îndoială în repetate rînduri, dat fiind că contele von Czernin îşi însuşeşte întru totul argumentaţia episcopului român, acceptînd ca întemeiate cererile acestuia pentru neamul său cu adevărat obidit dar „coborîtor de la Traian", şi în consecinţă îi cere acestuia să înainteze un (nou) memoriu către Maria Tereza, în care să aştearnă din nou pe hîrtie rugăminţile şi plîngerile — *gravamina*, zice el în raportul său — unui popor întreg, despre care el a constatat autoptic, în ce întunecime şi mizerie morală este ţinut de către adversarii săi.

În raportul său datat la Sibiu în 11 aprilie 1744, în care înfăţişează Consiliului Aulic de Război şi implicit Curţii de la Viena dezbaterile şi concluziile dietei transilvane între 8 ianuarie — 28 martie acelaşi an, contele von Czernin declară deschis că el este cel care a cerut „domnului episcop al românilor" să întocmească acest memoriu către Maria Tereza pe care i-l înaintează prin intermediul Consiliului Aulic de Război. Prin urmare, rezultă în mod peremptoriu că Inochentie Micu Klein l-a scris între 28 martie, cînd s-au încheiat lucrările nerodnice ale dietei, şi 11 aprilie 1744, cînd şi-a redactat feldmareşal-locotenentul conte von Czernin raportul său, la care îl anexează în copie.

[10] Vezi pachetul I, nr. 86.

Cît de temeinic şi de întemeiat acţiona Inochentie Micu Klein pe lîngă Comandantul suprem adjunct al trupelor austriece în Transilvania spre a-l convinge de dreptatea revendicărilor sale şi cît de fundamentat ţinea să fie contele von Czernin în susţinerea cauzei românilor, apare clar — pe lîngă textul raportului propriu-zis — din documentele justificative acumulate în copii şi trimise la Viena anexate raportului. Astfel memoriul episcopului şi raportul propriu-zis erau sprijinite documentar în mod complet şi convingător.

Într-adevăr, acest raport este însoţit, în dosarul Consiliului Aulic de Război, de la Arhivele Statului din Bucureşti, pachetul II, nr. 113 a-j, de următoarele nouă acte:

1) nr. 113a — 1693, aprilie 7, Viena. Diploma împăratului Leopold dată saşilor, fixîndu-se prerogativele şi drepturile lor teritoriale în raport cu celelalte naţiuni recepte, cu excepţia scaunului Săliştei, care continuă a avea statut ca şi comitatele.

2) nr. 113b — 1699, februarie 16, Viena. Diploma întîia a împăratului Leopold, prin care acesta acceptă şi reglementează unirea românilor, grecilor şi rutenilor cu biserica romano-catolică. Semnată: Leopoldus; Leopoldus Cardinalis Colonich, episcopus Strigoniensis; Comes Samuel Kálnoky. Însemnare finală: privilegialele acestea au fost înscrise la 8 septembrie 1699 în comiţiile şi dieta de la Alba Iulia, citite de „Magistrum Ioannem Sarosi alter suae Majestatis per Transylvaniam Protho-Notarius".

3) nr. 113c—1701[11], martie 19, Viena. Diploma a doua leopoldină, care fixează privilegiile naţiunii române din Transilvania, unită cu biserica romano-catolică. Semnată: Leopoldus; Comes Samuel Kálnoky; Joannes Fiatth[12].

4) nr. 113d — 1732, decembrie 11, Viena. Decretul I al împăratului Carol al VI-lea, dat episcopului unit de Făgăraş al românilor din Transilvania, baronului Ioan Inochentie Klein, în care reglementează în patru puncte privilegiile şi drepturile bisericii române unite, precum şi situaţia socială şi politică a românilor uniţi din Transilvania[13].

5) nr. 113e—1734, noiembrie 23, Viena. Decretul II carolin, dat lui Inochentie Micu Klein, repetînd şi precizînd încă o dată privilegiile şi drepturile acordate clerului român unit şi naţiunii române din Transilvania.

---

[11] Data e transcrisă greşit: „millesimo septingentesimo *decimo*".

[12] Ambele aceste diplome leopoldine sînt publicate de Nilles, *o. c.*, I, p. 224—227 şi 292—301. Prima este reprodusă şi tradusă la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1937, p. 471—474. Prima diplomă leopoldină, în copia Consiliului Aulic de Război, poartă la sfîrşit următoarea însemnare: „Literae Praesentes Sacrae Suae Majestatis Privilegiales tenore introscriptae in Generalibus Dominorum Procerum Comitum, Baronum, Magnatum, et Nobilium caeterorum Statuum et Ordinum Trium Nationum Regni Transylvaniae Partiumque Hungariae eidem Annexarum Comitijs ad Diem 8^{vam} Mensis 7bris Anni Praesentis 1699 Nomine Suae Majestatis pre Regium Transylvaniae Gubernium in Civitatem Albam Iuliam Indictis et celebratis Lectae publicatae et nemine contradicente extradatae per Magistrum Ioannem Sarosi alterum Suae Majestatis per Transylvaniam Protho-Notarius".

[13] Decretul I carolin este publicat de Nilles, *o. c.*, II, p. 513—517.

6) nr. 113f — 1735, octombrie 24, Viena. Decretul III carolin, dat lui Inochentie Micu Klein, confirmîndu-i primirea plîngerii contra dietei și îndemnîndu-l să continue a susține cauza clerului român și a informa Curtea asupra atitudinei și manevrelor dietei[14].

7) nr. 113g — [Înainte de 1744 aprilie 11, Sibiu]. Pro Memoria adresată de episcopul de Făgăraș (Inochentie Micu Klein), probabil contelui von Czernin, privitor la clauza juridică prin care românii uniți pot fi scoși de sub prevederile legale în materie de proprietate, precum și privitor la retribuirea „teologului" din dijmele și „cvartele" sașilor[15].

8) nr. 113h — [Înainte de 1744 aprilie 11, Sibiu]. Pro Memoria (a aceluiași I. Inochentie Micu Klein) în problemele clerului și ale națiunii române unite, împreună cu cererile lor, întemeiate pe diplomele împărătești.

9) nr. 113j — Memoriul aceluiași, intitulat *Supplex Libellus*, adresat reginei Maria Tereza.

După cum am spus, opinia contelui von Czernin cu privire la Sfaturile și Ordinele transilvane nu era de loc favorabilă. Raportul său din 11 aprilie 1744, precedat de formula P.P., adică „Praemittenda Praemittere", trimis Hofkriegsrathului, începe de-a dreptul astfel:

„Cu toate că Staturile acestui Principat, la încheierea ultimei lor adunări dietale, care a durat de la 8 ianuarie pînă la 28 martie, nu au găsit nimic de relatat Majestății voastre regale despre discuțiile lor, căci într-adevăr în tot răstimpul acesta lung nu au isprăvit nimic de seamă, după cum nici nu au ajuns să încheie ceva . . ."[16].

Cuvintele comisarului regal plenipotențiar în dieta transilvană nu-i menajează pe maghiari și pe secui, atunci cînd relatează despre refacerea armatei transilvane și prețurile fixe: „cele două națiuni hungarice (die zweÿ Hungarische Nationen) nu au voit să cedeze în acest punct, cu cea mai mare impetuozitate și dispreț față de ingerența mea, forțînd mîna iarăși și iarăși, pînă cînd lucrurile au fost înaintate pentru hotărîre la guberniu"[17]; nici pe sași nu-i protejează, atunci cînd scrie: „În teama în care se găsea acum națiunea săsească, aceasta nu a neglijat să-mi comunice mereu în scris ceea ce a fost tratat pro și contra . . . din parte-mi n-am omis sfatul bun, împreună cu îndemnul ce l-am repetat adeseori de a suprima rușinoasele lor profituri și monopoluri . . ."[18]. Apreciază că guberniul procedează „pe cît de ilegal, pe atît de poruncitor" (das Gubernium,

[14] Decretele II și III caroline care privesc direct pe români n-au fost publicate încă, nici de Nilles, nici de alt autor. Bunea, *o. c.*, p. 34 și 40, le menționează numai, după copiile din Biblioteca Brukenthal (Grosse Urkundensammlung, Nr. 30, Walachische Union).

[15] Aceste două *Pro Memoria* de asemenea nu au fost publicate pînă acum. Bunea, *o. c.*, p. 117, menționează și rezumă, după un exemplar din Hof- und Staatsarchiv din Viena, un asemenea *Pro Memoria*, însă este vorba de un alt exemplar, conceput pe cînd I. I. Micu Klein se afla la Viena, în a doua jumătate a anului 1744.

[16] Pachet. II, nr. 113, p. 1.

[17] Idem, p. 3—4.

[18] Idem, p. 4.

wie es das so illegal als imperiose verfahren)[19], iar pe funcționarii guberniului îi numește „uzurari" (wucherisch)[20].

Animat fiind de astfel de concepții detașate și juste în ceea ce-i privește pe ocîrmuitorii și beneficiarii Principatului de pe urma căruia, la rîndul lor, Habsburgii se străduiau să scoată cît mai multe beneficii pentru ei înșiși, nu este surprinzătoare simpatia față de cauza românilor, a celor obijduiți, pe care i-a insuflat-o energicul, stăruitorul și clarvăzătorul episcop român. Ea s-a grefat pe antipatia sa — constituțional și uman fundamentată — față de malversațiile celor trei națiuni, desfășurate împotriva majorității zdrobitoare, contribuabilă, dar nedreptățită, care era poporul român din Transilvania.

Iată care este pasajul din raportul contelui von Czernin către Consiliul Aulic de Război cu privire la cauza românilor, pe care îl reproducem întocmai, cu ortografia și cu limbajul său caracteristic pentru înaltele cercuri administrative ale Curții de la Viena din acea vreme (Arhivele Statului București, Documente transilvane din Arhivele austriece, pachet II, nr. 113, p. 17—26):

pagina 17: Pro sexto forth alles zu enumeriren, worinn die andere Religionen beschwert zu seÿn vermeinen, und will
pagina 18: wegen abheftung all dieser gravaminum sicher || gestellt seÿn.

Meines orths hab ich darüber nichts zu bemerckhen, indem sie dem Hof ehedem bekan[n]t, und schon grössten theils überlegt seÿnd, die Cathol[ische]n Stände auch allen falls suo tempore et loco bessern ausskuft und rationes als ich, darüber geben können.

Nur achte ich meiner pflicht Einem hochlöbl[iche]n Hof-Kriegs Rath in geziemendem respect vorzustellen, dass, nachdem puncto gravaminum 6to haubtsachlich die Wallachische Nation betroffen wird, und zwar in dem wissentlichen vorsatz den effect aller zu favor dieser mit der Cathol[ische]n Kirchen unirten Nation und derselben Cleri ab A^{o} 1699. diplomatice et decretaliter ergangenen allerhöchstli[chen] Resolutionen zu hintertreiben, sich eben in diesem punct fast die grös[s]te wichtigkeit concentrire, auf welche die Regierung respectu diese Landes zu attendiren hat.

Es seÿnd in 7bürgen nebst denen partibus annexis unfehlbar beÿ 100 m[ilium] Contributionsmässiger Wallachische Familien, und also etliche mahl hundert tausend Graeci ritus mit der Cathol[ische]n Kirchen unirte Seelen. Ein so zahlreiches Volckh, welches nicht eben auss lauter
pagina 19: Unterthanern, sondern || auch auss freÿen Leuthen bestehet, und sein Jncolat von denen zeiten Kaÿsers Trajani hersch-

[19] Idem, p. 5.
[20] Idem, p. 9.

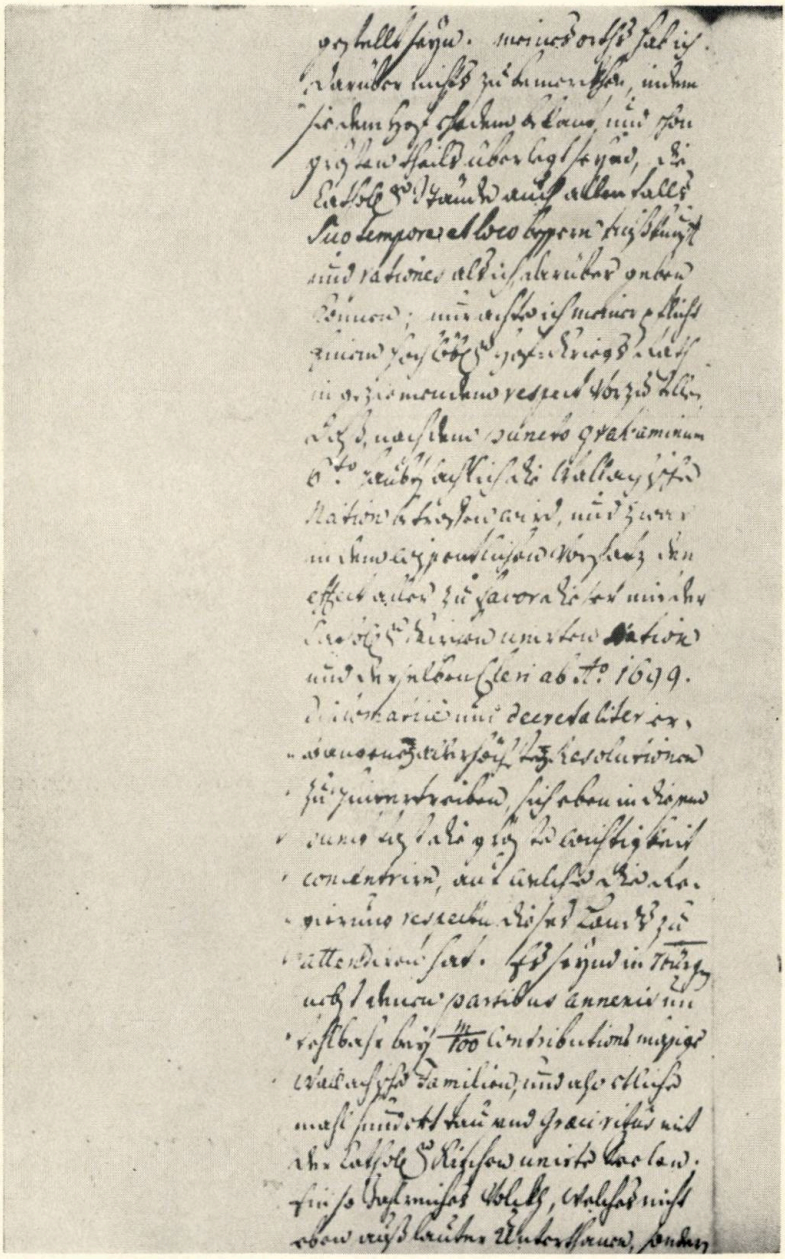

Fig. 1 — Pagina 18 din raportul contelui von Czernin (Arhivele Statului din București, Documente transilvane din Arhivele austriece, pachet II, nr. 113).

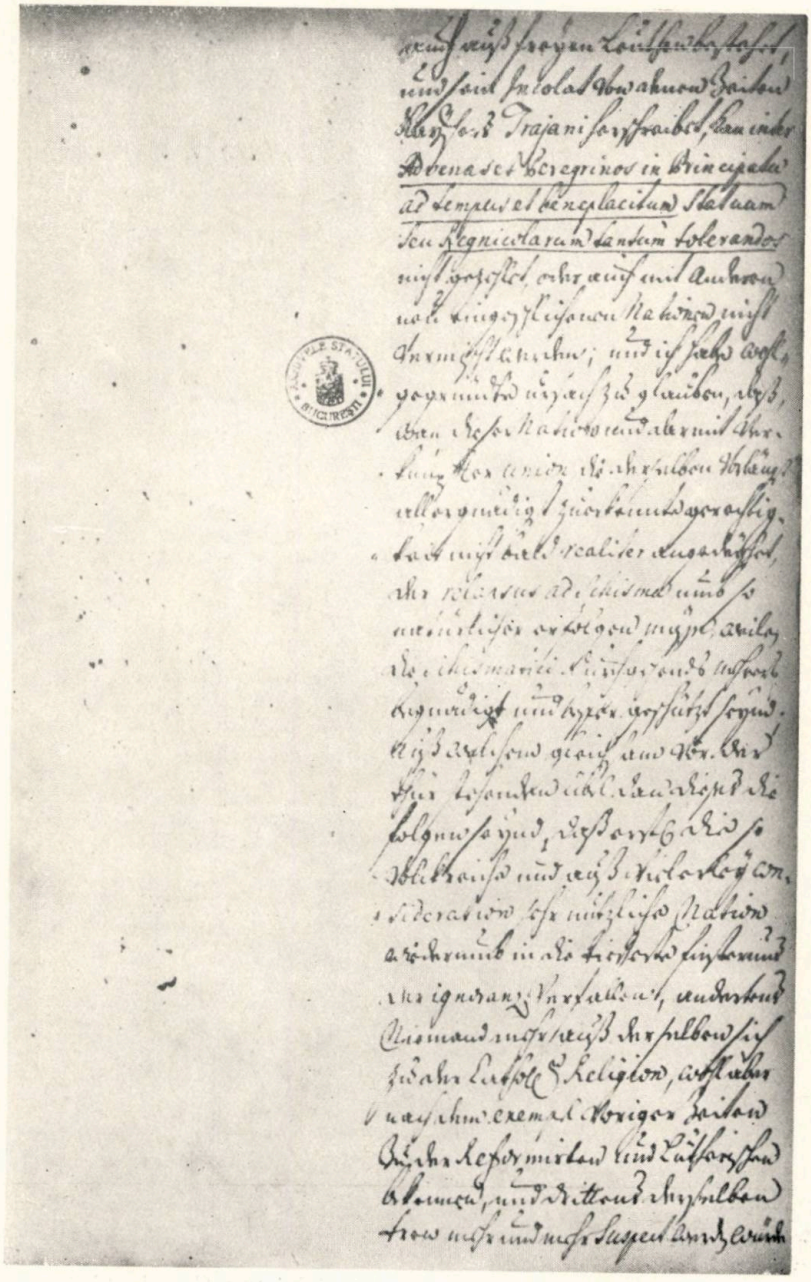

Fig. 2 — Pagina 19 din același raport.

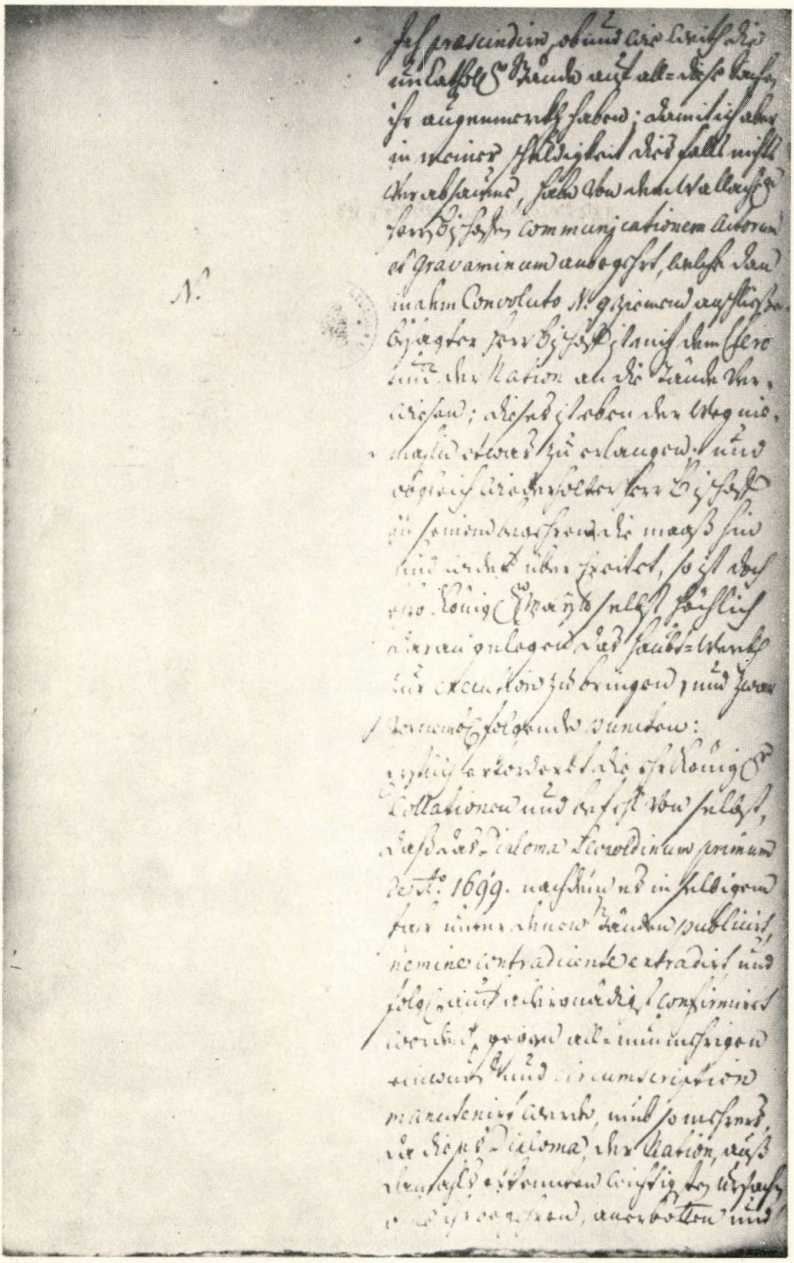

Fig. 3 — Pagina 20 din același raport.

reibet, kan[n] inter *Advenas et Peregrinos in Principatu ad tempus et beneplacitum Statuum seu Regnicolarum tantum tolerandos* nicht gezehlet, oder auch mit anderen neu eingeschlichenen Nationen nicht vermischt werden; und ich habe wohlgegründete ursach[en] zu glauben, dass, wan dieser Nation und dermit verknüpften union die derselben verlängst allergnädigst zuerkennte gerechtigkeit nicht bald realiter angedeÿhet, der relapsus ad Schisma umb so natürlicher erfolgen müsse, weilen die Schismatici durchgehends mehrers begnädigt und besser geschützt seÿnd. Auss welchem gleichsam vor der Thür stehenden übel dan dieses die folgen seÿnd, dass erstl[ich] die so volckreiche und auss vielerleÿ consideration sehr nützliche Nation wiederumb in die tieffeste finsternus der ignoranz verfallen, andertens niemand mehr auss derselben sich zu der Cathol[ische]n Religion, wohl aber nach ihm exempel voriger zeiten zu der Reformirten und Lutherischen bekennen, und drittens derselben treue mehr und mehr suspect werden würde. ‖

pagina 20: Ich praescindire, ob und wie weith die uncathol[ische]n Ständen auf alldiese Sachen ihr augenmerckh haben; damit ich aber in meiner schuldigkeit dies falls nichts verabsaume, habe von dem Wallach[ische]n Herrn Bischoffen communicationem actorum et gravaminum anbegehrt, welcher dan[n] in dem Convoluto N. geziemend anschliesse, Besagter Herr Bischoff ist mit dem Clero und der Nation an die Stände verwiesen. Dieses ist eben der Weg niemahlen etwas zu erlangen; und obgleich wiederholter Herr Bischoff in seinem begehren die maass hin und wieder überschreitet, so ist doch Ihro Königl[ich]e Maÿ[es]t[ä]t selbst höchlich daran gelegen das Haubt-Werckh zur execution zu bringen, und zwar vornembl[ich] folgende puncten:

Erstlich erfordert die ehr Königl[iche]r collationen und befehl von selbst, dass das Diploma Leopoldinum primum de A° 1699. nachdem es in selbigem Jahr unter denen Ständen publicirt, nemine contradicente extradirt, und folglich auch allergnädigst confirmiret worden, gegen allnunmehrigen einwurff und circumscription manutenirt werde, umb so mehrers, da dieses Diploma der Nation, auss damahls erkennten wichtigsten ursachen ohne ihr begehren, anerbotten und

pagina 21: ‖ ertheilet worden, auch nur von der immunitate Ecclesiastica handlet, welche, wan doch die Nation unirt seÿn solle, Selbe mit der Cathol[ische]n Kirchen gleich und gemeinschaftlich haben muss.

Andertens ist ja auch so nothwendig als billich dass nach proportion Pfarr- und Kirchen-fundi so wohl zur wohnung als unterhalt aussgemessen werden; und hierab fanget es, den

lapidem offensionis, wegen abreichung von denen geistlichen deren Decimarum e terris non proprijs, zuheben.

Drittens ist zu consideriren, das in der Bulla Pontificia der provent per 3000. fl[orenorum] welche der Herr Bischoff auss dem assignirten Dominio alljährlich empfanget, Jhm zu freÿer disposition allein, und ohne einiger meldung von einem Theologo, überlassen seÿe. Der Theologus ist durch das andere Diploma resolvirt worden; worauss aber eben nicht folget, dass Selber seinen unterhalt auss der dem Bischoffen allein gewidmeten fundation haben müsse. Die empfindlichkeit, so jetziger Herr Bischoff darüber bezeiget, ist so gross, und dem Theologo selbst so beschwerlich, dass auch das be-
pagina 22: neficium ‖ den Verdruss nicht lohnet, den Er darob ohne unterlass zu schöpfen hat. Es scheinet allerdings billich, dass Jhme Herrn Bischoffen dieses onus durch das aerarium abgenommen werde, als welches, neben der freÿen wohnung, mit jährlichen 500 fl[orenorum] geschehen kön[n]te. Gewiss ist

Viertens, dass die recipirung einer vierten Nation zu aller zeit schweren anständen unterworffen seÿn würde. Hingegen ist nicht wohl abzusehen, worumb die Wallachen als die älteste Lands-Jnwohner, in so weith Sie freÿe Leuth, und mit der Cathol[ische]n Kirchen unirt seÿend, nicht unter und mit denen anderen Nationen, qua possessionati Jnhabitatores Comitatuum et Sedium, ohne eine besondere Nation zu constituiren, ad officia publica und andere beneficia sol[l]ten admittirt werden können, zumahln da Sie kein ursprüngliches Vitium haben, und ehedem ihrer viele, wan Sie sich nur zur Reformirten Religion bekennt haben, zu Hungarischen Edelleuthen und Magnaten worden seÿnd. Die Lands-Constitutionen enthalten verschiedenes respect[ive] zu ihrem favor und nachtheil, beides cum respectu ad Schisma; cum autem mutata essentialiter causa diversum debeat pro-
pagina 23: ducere effectum, so ist nichts natürlicher, ‖ als dass in egard dieser, von ihrem durch das Schisma contrahirten vitio, per unionem gereinigten Nation die favores amplijrt, und die odia restringiret werden.

Es ist Jhnen Wallachen ja auch das Jndigenat durch den 3ten articul des an[gezeig]ten, zwar wegen widersetzlichkeit deren Ständen noch nicht publicirten Diplomatis, allbereits überflüssig zuerkennt, in terminis: Quin imo annuimus clementer, ut quicunque etiam seculares et plebeae conditionis homines toties mentionatae Sacro Sanctae Ecclesiae sese secundum normam a Theologo praescribendam univerint, immediate Statui Catholico annumerentur, capacesque legum patriarum ac universorum beneficiorum, non ut hactenus, solum tolerati, sed ad instar reliquorum Patriae filiorum red-

dantur. An der bisherigen nicht publicirung dieses Diplomatis traget die Nation keine Schuld, und kan[n] darauss auch eine widrige consequenz umb so weniger gezogen werden, als niemand[em] unbekannt ist, dass Sie Nation die quo ad unionem darum vorgeschriebene puncten erfüllet hat, und forthin erfüllet; wannenhero, und da die 7 bürgische Hof-Cantzleÿ
pagina 24: sothanes Diploma repetitis || actibus posterioribus immer agnosciret hat, und agnosciren muss, billich zu bewundern ist, wie dieselbe schlechthin antragen möge, alles, auch so gar die execution des ersten die blos[s]e immunitatem Ecclesiasticarum betreffenden Diplomatis, bis zu dem ausschlag einer ungünstigen Commission in suspenso zu lassen. Was für eines Schutzes, was für einer gerechtigkeit sol[l]te sich in solchen umbständen die unirte Wallachische Nation, ohne dass Sie ad Status et Officia admittirt werde, wohl zu versehen haben? Die dermahlige condition des Cleri ist so abject, und eben deswegen seynd die mores so ärgerlich, beides aber für die Cathol[isch]e Kirche so despectirlich, dass ohne remediir[t] besser seÿn möchte an die union niemahlen gedacht zu haben. Ist mithin

Fünftens erforderlich, dass als letzte Diploma de A°[21] von Jhro Königl[iche]r Maÿ[es]t[ä]t, mit dem befehl es Landtäglich zu publiciren, ohne weiter allergnädigst confirmirt werde, gestalten es ohnehin meistens für den Bischoffen und den Clerum ein odioses gesätz ist, und qua tale insonderheit respectu Theologi, nicht allein von der 7 bürg[ische]r
pagina 25: Hof-Cantzleÿ, sonder auch von denen || Ständen selbst öfters citiret wird. Ebenso erforderlich ist

Sechtens, dass die angelegenheiten der Wallachischen Nation jederzeit unpartheÿlich, nicht aber von denen Ständen beurtheilet werden, folglich Jhro Nation der locus Recursus immediatus et mediatus zu assigniren wäre. Und endlich

Siebentens: Dass beÿ expungirung dessen, was in denen Lands-Constitutionen der Catholischen Religion praejudicirlich ist, die Wallachische Nation mit ihrer union nicht ausser acht gelassen werde. Es ist nicht ohne, dass, wie es eine Sach von grosser wichtigkeit und consequenz ist, also es auch dermit nicht ohne grosser bewegung der Ständen ablauffen dürfte. Hingegen ist aber auch zu betrachten dass anderer gestalt noch weith grösseres übel zu befahren stehe worgegen wenigstens ein so anderes provisional-mittel anzuwenden, nach so lang vergeblichem hoffen, die höchste noth ist.

Pro Septimo endigen die Acatholici ihr Scriptum mit unverhellter erklärung, dass der intendirte articulus abrogatorius, oder der darzu erforderliche consens aller Ständen,

[21] Loc gol în manuscris. Diploma a II-a leopoldină, privindu-i pe români, era din 19 martie 1701.

pagina 26: anderst || als durch das mittel vorheriger hebung deren über die zu abrogiren kommende articulen obwaltenden differenzen, abthuung allseithiger Religions-Beschwerden, und Eines Jeden zu friedenstellung, überhaubt aber ohne emendir- und respect[ive] erfüllung alles dessen, was die von Jhnen vorgelegte Sechs puncten enthalten, nicht zu erwürkhen seÿe. Welches eben so viel gesagt ist, als dass salvo moderno Statu Religionis Catholicae, salvis Diplomatibus et Resolutionibus in favorem unionis Valachorum emanatis, sich umb ihren consens, zu expungirung e corpore Constitutionum deren der Catholischen Religion viel oder wenig nachtheiligen articulen vergeblich beworben werden.

So hat man schliesslich auch respectu P P^um^ Societatis Jesu ein mehrers, als dies falls dem scripto beÿgesetzt worden, zu vereÿtelung des allerhöchsten verlangens kaum ersinnen können.

Womit zu beharren hohengnädigst mich in submissem respect einsetze.

(Pe o foaie separată, adăugat la același raport, e notat:)

Es ist merkwürdig, dass am nemlichen tag des dati dieser relation der schismatische Imposteur, welcher die noch fürdauernde Religions unruhen unter dem Wallachischen Volck erweckt hat, in das Land getretten seÿn, wo nemblich der Bischoff und der Clerus in grösster unzufriedenheit waren, und deswegen die Jmpostur mehr dissimulirt, als zu verhinderen gesucht haben.

Prin urmare, contele von Czernin mărturisește răspicat că „am cerut domnului episcop al românilor să-mi comunice documentele și plîngerile, pe care apoi le redau întocmai sub anexa N.“ Referindu-se în continuare, imediat, la procedeul la care a recurs regina Maria Tereza, anume de a trimite rescriptul din 9 septembrie 1743 tocmai prin episcopul român în fața dietei, contele von Czernin pronunță, fără menajamente, verdictul său asupra ineficacității acestei proceduri: *„Numitul domn episcop este îndrumat împreună cu clerul și cu națiunea la Staturi. Aceasta este tocmai calea pe care niciodată nu se poate obține ceva“*. Și ginerele reginei Maria Tereza continuă, reclamînd dreptate pentru cererile românilor: „Și cu toate că același domn episcop, în dorințele sale întrece cîte o dată măsura, totuși Majestatea Voastră Regală trebuie în mod preaînalt să determine să fie dusă la îndeplinire opera sa principală și anume mai cu seamă în următoarele puncte . . .“, puncte pe care le susține fără rezervă. Este o luare de atitudine netă în favoarea tezelor lui Ioan Inochentie Micu Klein. Întreaga argumentare și linia de argumentare a raportului trimis Consiliului Aulic de Război se resimte de intervenția și persuaziunea ardentă a episcopului român.

Ultima însemnare a acestui raport, privitoare la călugărul Visarion Sarai venit din Serbia, aduce iarăși în discuție persoana episcopului român, care împreună cu clerul a fost foarte nemulțumit de apariția tulburătorului poporului. Se știe însă că la două săptămîni după redactarea raportului său către Consiliul Aulic de Război, contele von Czernin, împreună cu episcopul Inochentie Micu Klein au instituit o comisie publică, în fața căreia a compărut Visarion, acuzat fiind că se ridicase împotriva unirii românilor cu biserica romană; el a trebuit să răspundă la o serie de întrebări, așa cum reiese din documentul dat la Sibiu, la 27 aprilie 1744 și păstrat în Arhiva Muzeului Brukenthal: „Ad mandatum Excellentiae Domini Comitis de Czernin, pro nunc Generalis per Transylvaniam Comendantis et quidem in praesentia Reverendissimi et Illustrissimi Domini Unitorum per Transylvania Episcopi Liberus Baro a Klein hodie infranotatus Callugerus seu Monachus Graeci Ritus, propter dogmata contra Unionem Valachorum cum Ecclesia Romana, in hac provincia publice habita, constitutus, et sequenti modi interrogatus est“[22].

Acest punct, al atitudinii lui Micu Klein în incidentul Visarion, este clar, prin urmare. Totuși, este cunoscut faptul că ura și furia adversarilor episcopului român și *eo ipso* ai poporului român au izbutit să provoace dizgrația lui Inochentie Micu Klein în fața Curții de la Viena și în ochii reginei Maria Tereza. Printr-o manevră abilă a dușmanilor săi, el a fost nevoit — fiind chemat — să se ducă la Viena, avînd speranța că va putea expune din nou doleanțele poporului său. Acolo însă s-a văzut constrîns să compară, la 16 noiembrie 1744, în fața unei comisii alcătuită din consilierii aulici: Managetta, Wöber, Koch, Kozma și Csató[23]. Împotriva episcopului fuseseră trimise la Curte reclamații și denunțuri de către guberniul transilvan, Staturile și Ordinele dietei[24] „secția catolică din guvern (Statul catolic)“[25], teologul iezuit Balogh[26] și chiar și de către contele von Czernin — după cum înfățișează lucrurile consilierul gubernial Ludovic von Rosenfeld[27] — care ar fi raportat Consiliului Aulic de Război „că rădăcina acestui rău este de a se căuta mai vîrtos în însuși episcopul

[22] Citat la G. Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai 1744. Studiu istoric din istoria Transilvaniei*. Caransebeș, 1896, p. 12.

[23] Idem, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain. Studiu*, Caransebeș, 1896 (Reproducere din „Foaia Diecesană“), p. 26.

[24] Tóth, *o.c.*, p. 141.

[25] Bunea, *o. c.*, p. 160.

[26] Vezi „Istoria bisericii unite“ de Samuil Micu Clain, publicată de Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 98: „Deci Balog au dat spate împrotiva Episcopului cu alți Iezuți, cu provincialiștii, și încă și cu Petru Aaron Vicariul, și cu alți străini, și așa cu toții pîrîră pre Episcopul la Maria Teresia“. Secuiul Balogh l-a acuzat iezuitic pe episcopul român și de înțelegere cu Visarion, ceea ce îl face pe Iorga (*Histoire des Roumains et de la Romanité orientale, VII. Les Réformateurs*, București, 1940, p. 289), atunci cînd îl pomenește pe „Bessarion Saraï, ce Serbe, étranger à tout ce qui concernait les Roumains“, să conchidă astfel: „croire, comme le prétendait Balogh, qu'il peut y avoir de rapport entre le fier évêque roumain et cet intrus insolent, était une absurdité pour tout homme de bon sens, mais pas pour ceux qui avaient intérêt à y croire ou à y faire croire“.

[27] Bunea, *o. c.*, p. 161, n. 1.

uniților Baronul Klein, care înaintea Staturilor și Ordinelor țării declarase că el și ai săi este unit numai condiționat, adică în speranța că vor obține anumite privilegii"[28].

Această acuză în contra lui Inochentie Micu Klein, pe care ar fi proferat-o contele von Czernin, este suspectă, fiind imediat consecutivă raportului acestuia, citat și analizat mai sus. Acela care și-a însușit pe de-a-ntregul dovezile și argumentația luptătorului pentru „Walachi" și care a susținut în raportul înaintat superiorilor săi cauza „domnului episcop al românilor", nu putea să-l învinuiască grav, abia la cîteva săptămîni după aceea, înaintea aceluiași for. Credem că afirmația consilierului gubernial von Rosenfeld nu acoperă corect adevărul, așa după cum s-a întîmplat și în cazul altui memoriu al episcopului român, care a fost rezumat tendențios de același von Rosenfeld, încît din relatarea sa a reieșit că baronul Klein s-ar fi plîns că, Cancelaria Aulică Transilvană de la Viena l-ar fi făcut un „Hof-Narr" — adică „bufonul Curții" — ceea ce a provocat resentimentele Curții împotriva lui[29]. Pornind de la raportul contelui von Czernin citat de noi aici, este neîndoios că acesta credea în sinceritatea credinței catolice a episcopului român și admitea că el are tot dreptul să ceară îndeplinirea de către Curtea de la Viena și de către dieta transilvană a condițiilor pe care aceste puteri politice se angajaseră să le împlinească în favoarea românilor transilvăneni, atunci cînd aceștia au adoptat unirea. Era un contract bilateral, care comporta aceeași obligativitate pentru ambii contractanți. Pasajele reproduse de noi din raportul contelui von Czernin infirmă insinuarea tendențioasă a consilierului von Rosenfeld îndreptată implicit și împotriva acestui prestigios și categoric sprijinitor al episcopului român.

Memoriul redactat de Ioan Inochentie Micu Klein pentru împărăteasa-regină Maria Tereza, al cărui text îl publicăm aici pentru prima oară, transcriindu-l întocmai cu ortografia și punctuația sa și completînd numai în paranteze cu colț părțile de cuvinte omise prin prescurtările obișnuite ale vremii, poartă titlul care a făcut carieră începînd cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea[30], anume acela de *Supplex Libellus Precum et Gravaminum Cleri Populiqve Romano Valachici*, adică „Supusul memoriu de rugăciuni și plîngeri ale clerului și poporului româno-valah". Aci sînt regrupate toate dovezile cunoscute și cognoscibile pe atunci și toate argumentele istorice, logice, canonice, juridice și nu în ultimul loc umane, în măsură să convingă despre dreptatea cauzei române înalta persoană căreia i se adresa.

Acest memoriu poartă așadar, cu 47 de ani înaintea celebrului *Supplex Libellus Valachorum*, un titlu care evocă în fața oricui programul de luptă

---

[28] *Ibid.*

[29] *Ibid.*, p. 96, pe baza textului raportului lui von Rosenfeld citat de G. Bogdan — Duică, *Procesul episcopului* ..., p. 9.

[30] Vezi acad. David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1948, passim.

națională și socială a românilor din Transilvania[31]. El este în același timp și documentul de întindere aproape egală cu subsecventul său omonim și cuprinde punctele esențiale ale programului politic viitor, o dată cu revendicările multiple și juste ale românilor transilvăneni.

E adevărat însă, dar era și firesc pentru un episcop unit care se adresa unei regine catolice fervente, ca în partea cea mai mare a acestui *Supplex Libellus* să ceară acordarea de drepturi clerului român unit cu Roma, solicitînd cu insistență îndeplinirea obligațiilor contractate prin cele două diplome leopoldine, îndeosebi prin a doua, scoasă tocmai de Inochentie Micu Klein din praful și uitarea în care o aruncaseră reprezentanții celor trei națiuni privilegiate. Însă cu aceeași insistență cere întotdeauna, la fel și de astă dată, acordarea drepturilor fundamentale social-politice pentru națiunea română însăși, fără nici o aluzie confesională.

Nu întreprindem aici analiza textului acestui memoriu — cel mai important și mai complet din lunga serie de scrieri ale acestui *athleta nationis valachicae,* — analiză care însă va trebui reluată la o reeditare sau editare a tuturor scrierilor lui Ioan Inochentie Micu Klein. De altfel, acest *Supplex Libellus* vorbește singur. Nu e nevoie să-l mai îngreuiem aici cu o exegeză pe care doctele și savantele fețe bisericești și seculare de la curtea Mariei Tereza erau desigur în măsură să o facă, dacă regina ar fi cerut-o; însă o explicare a terminologiei și o emendare a citatelor cu care-și sprijină „rugăciunile și plîngerile" sale și ale poporului său vor fi utile, atunci cînd acest text de bază al programului politic al „Școlii Ardelene" va fi reeditat, o dată cu restul operelor complete ale episcopului român.

Ținem însă să relevăm aici un aspect al problemelor puse de autorul memoriului. El invocă de la început, din prima frază, dreptul istoric al românilor din Transilvania, care „coboară din Traian" — argument pe care-l adoptă în raportul său și contele von Czernin, dar de care nu voia să audă nici unul din membrii dietei, fie maghiar, fie sas, fie secui (și am văzut că același lucru îl face și contemporanul nostru, I. Zoltán Tóth) — însă punctul acesta, deși repetat de el și în alte scrieri, nu este susținut prin citate de texte probatorii, așa cum o va face, la 1791, „Supplex Libellus Valachorum". Acest instrument de luptă de la sfîrșitul veacului avea la dispoziție două texte-argumente peremptorii, de care nu putuse

---

[31] Termenul de „Supplex Libellus" era curent în acea epocă. Citim la Nilles, *o. c.*, II, p. 512: „*Non minus 24 libellos supplices Carolo VI. ab Episcopo Klein oblatos invenimus* in C.R.Tr.A. et in A.P.I.V. (Cancellaria Regia Transilvaniae Aulica, la Budapesta; Archivum Palatinum et Imperii Viennae = Hof- und Staatsarchiv). Ex iis 8 sunt ex annis 1729—1732, reliquae 16 ex annis 1733—1740. Omnes in iisdem gravaminibus ac querelis cleri ac nationis Rumenorum illustrandis versantes". Dar chiar și în actele din grupul descris, de la Arhivele Statului din București, există de exemplu (pachet II, nr. 40) un „Supplex Libellus Introscriptorum universorum Procerum et Nobilium Transsylvaniae Helveticae confessioni" (deci calvini) de la 12 febr. 1744, prin care calvinii maghiari se opun creșterii numărului consilierilor sași. Tot aci, la 4 iulie 1743 (pachet II, nr. 54) Maria Tereza confirmă privilegiile sîrbilor „medio porrecti Libelli Supplicis a fideli nostro, dilecto venerabili Arsenio Joannovich ..."

să dispună Inochentie Micu Klein, din simplul motiv că la anul 1744 încă nu erau cunoscute, nefiind publicate. Cea mai veche și mai importantă lucrare istorică a întregei istoriografii maghiare, celebrul *Anonymus* de pe timpul regelui Béla al III-lea, din secolul al XII-lea, care — după cum se știe — îi amintește pe români cu ducele lor „Gelou" ca trăind în Transilvania la venirea ungurilor, a fost descoperită și tipărită pentru prima oară în anul 1746, de J.G. Schwandtner, în colecția sa *Scriptores rerum Hungaricarum* (3 vol., Posoniae, 1746—1748). Un alt document, de la 1437, de pe timpul răscoalei iobagilor români și maghiari din Transilvania — care atestă că exista un pact între cele două națiuni, concretizat în „*Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum*", adică „comunitatea cetățenilor maghiari și români", din Transilvania, sfîșiată tocmai atunci de cunoscuta formulă socială-politică-națională „Unio Trium Nationum" — a fost descoperit și publicat abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[32]. Ne putem închipui ușor cîtă siguranță, în plus, dacă mai era necesară, i-ar fi oferit episcopului român — primul și unicul membru român al dietei coalizate împotriva neamului său — menționarea și citarea acestor două documente istorice irecuzabile.

El nu a avut însă nevoie de alte dovezi, pe lîngă acelea pe care le poseda el și știința istorică a vremii sale, spre a lupta din răsputeri, angajîndu-și însăși viața, pentru drepturile poporului său. Fiindcă le avea în inimă, în creer și în sînge. Faptul că nu a izbutit să înfrîngă ostilitatea contemporanilor săi, ba dimpotrivă, că a căzut el însuși înfrînt și s-a stins în exil la Roma, departe de Transilvania sa, nu scade nimic — în perspectiva istorică — din sensul memoriului și al jertfelor sale. Suferințele sale sînt răsplătite, peste veacuri, prin înfăptuirea aievea a „rugăciunilor și plîngerilor" sale, tocmai pe temeiul că erau adevărate și juste.

[32] Cf. L. Deméný, *Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 1, p. 91—111.

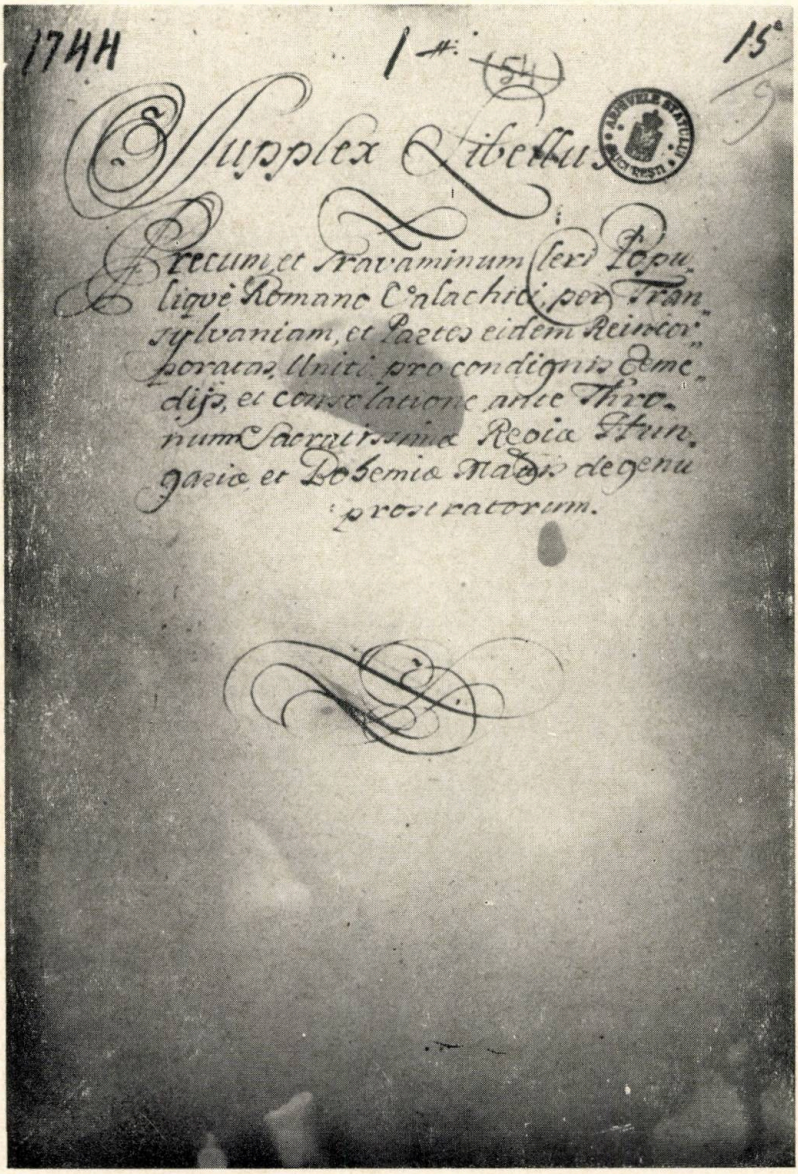

Fig. 4 — Foaia de titlu din memoriul episcopului I. Inochentie Micu Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744 (Arhivele Statului din București, Documente transilvane din Arhivele austriece, pachet II, nr. 113 j).

ANEXA

Pagina 1:

SUPPLEX LIBELLUS

PRECUM, ET GRAVAMINUM CLERI POPULIQVE ROMANO VALACHICI, PER TRANSYLVANIAM, ET PARTES EIDEM REINCORPORATAS, UNITI, PRO CONDIGNIS REMEDIJS, ET CONSOLATIONE, ANTE THRONUM SACRATISSIMAE REGIAE HUNGARIAE, ET BOHEMIAE MA[JES]T[A]TIS DE GENU PROSTRATORUM.

Sacratissima Regia Majestas, Domina Domina Nobis naturaliter Clementissima Benignissima!

Tametsi Natio nostra post ingressum suum cum Trajano, in hanc Daciam varijs temporum vicissitudinibus, vario modo oppressa fuerit, nihilominus etiam Principes superioribus Saeculis regnantes Utilitatem ab ea in Bonum Publicum, conservationemqve, et defensionem Patriae, promanantem, benigne considerantes, saltem aliqvalem favorem eidem elargiri, et impertiri aeqvum fore decreverunt. Unde Celsissimus Princeps qvondam Transylvaniae Acatius Barcsai Clerum nostrum Valachicum Immunitate, a Decimarum, Nonarum, aliarumqve his similium pensionibus, ex exactionibus imperpetuum donavit, qvod confirmavit aeqve Celsissimus qvondam Princeps Michaël Apaffi, et ampliavit, exprimendo etiam Vineas, et solutionem Census Montani. Pariter Celsissimus Princeps Gabriel, exemptionem ab omnibus oneribus Plebeis, et Servitijs Civilibus, cum facultate sine impedimento transmigrandi, et eligendi Loca, qvae maluerint Ecclesiastica cum Consensu Ep[isco]pi, uti Literae A. B. C. D. E. fusius indigitant, imperpetuum indulsit. Gementibus tamen alias Nobis sub Turcarum Iugo, sitientibusqve eliberationem, Principemqve aliqvem Catholicum, a Divina Misericordia assiduis precibus et Lachrymis sollicitantibus, postqvam Eidem Divinae Bonitati, victricibus Gloriosissimae Memoriae Clementissimi qvondam Imperatoris nostri Leo-

pagina 2:

poldi Armis Lachrymas nostras | abstergere placuisset illico Clerus, et Natio nostra, in majus non modo temporalis fidelitatis, verum et Spiritualis Concordiae Symbolum, Unionem cum S[acra] Romano Catholica Ecclesia inivit. Qvod opus Apostolicum, dum Regi Apostolico gratissimum foret, vigore duplicis sui diplomatis Caesarei, tanqvam ejusdem jam S[anctae] Matris Ecclesiae obedientes Filios, et ejusdem Capitis commembra, cunctorum Privilegiorum, immunitatum, et Praerogativarum, Romano-Catholicorum participes facit, cunctos insuper etiam Plebeae Conditionis Homines Unitos, Statui Catholico annumerari, inter Status computari, capaces Legum Patriarum, ad instar reliqvorum Patriae Filiorum, reddi, in tribus Locis Scholas, et ubi

numerosiores Animae reperirentur, Templa, et Parochias erigi, clementissime mandat, ut Literae F. G. exhibent. Et porro ut Decimarum Qvarta, qvam Catholici pendere debent, non Acatholicis Praedicantibus, sed Ecclesiasticis Catholicis pendatur, et non modo in Civitatibus, et Oppidis, verum et alibi tam ad Senatoria munera, qvam majorum Officiorum Civicorum administrationem, sicut etiam in tribubus aeqvali numero Catholici admittantur, aeqvalisqve sit Libertas, et Privilegiorum usus Catholicorum cum Acatholicis, aboletis, et sublatis cunctis Privilegijs, Legibus et Statutis, contra hanc Libertatem a qvocunqve datis justissime statuit, qvod uberius demonstrat Litera H. Ast heu! infelices praemissam Unionem. Fraternamqve inter Graecum et Latinum hic loci ritum, Charitatem intuens, concordia et Tranqvillitatis Adversarius, sensim Zizanias suas disseminare coepit, ita adeo ut
pagina 3: brevi demortuo Athanasio, ‖ ejus Temporis Ep[isco]po, et vacante per Septennium Ep[isco]patu, non modo a piae Memoriae Imperatore Leopoldo, verum ab alijs etiam Principibus Transylvaniae olim concessam dictisqve Leopoldinis Diplomatibus confirmatam Clementiam, passim denegare, diversis sub praetextibus dicta Diplomata, et Priuilegia, aliaqve Decreta impugnari, ac in controversiam trahi, a nonnullis praesumptum fuerit, summa itaqve Animorum nostrorum aegritudine, et dolore animadvertentes, solum nostra Priuilegia tantoperconculcari, aliorum hujus Patriae Incolarum Privilegijs inviolate observatis, ad innatam Suae S[acratis]s[im]ae actu parentatae Ma[jes]t[a]tis Clementiam supplices recurrere, gravitatesqve nostras, ejusdem Caesareae Pietati, et Iustitiae pro condigno remedio, humili de genu substernere necessitati fuimus. Cum autem post iteratas eatenus Suae Ma[jes]t[a]tis S[acratis]s[im]ae Decreta, diversa nostra fatigia, satisqve acerbas expensas, et deplorabiles patientias, postqve sufficientem in Patria concertationem, et pie assumptum Ep[isco]patus nostri Ius Patronatus, Causa nostra, jam in finali Benignissima determinatione esset, alte laudata Sua Majestas S[acratis]s[i]ma cum ingentibus n[ost]ris qva Pupillorum Subditorum Gemitibus, Terrena Caelestibus commutavit. Gemimus proinde de facto, omni humano, auxilio, et consolatione destituti, hujusmodi Infortunium, et qvasi Causae in Portu nostrae, naufragium, inconsolabilibus Lachrymis deplorantes; Ut autem tandem et nos ad instar reliqvorum Transylvaniae Incolarum, per obedientionem realis effectus, suprafatorum Privilegiorum et Diplomatum nostrorum, participationemqve etiam Beneficiorum,
pagina 4: non uti hactenus solum onerum ‖ a continuis Suspirijs, et Gemitibus desisteremus. Siqvidem nullam aliam post DEUM spem praeter S[acratis]s[i]mae Regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae Clementiam habeamus, ad eandem Summo homagiali cultu confugere, gravitatesqve nostras, qvibus pro alijs contra mentionatorum Priuilegiorum et Diplomatum nostrorum tenorem affligimur, Ingenitae Regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae S[acratis]s[i]mae aeqvitati ac Pietati, pro condigno Solatio, de genu repraesentare praesumimus et qvidem

1° Qvod qvamvis in saepefatis, a Divo qvondam Imperatore Leopoldo, tempore Unionis pijssime collatis diplomatibus, Clerus noster Clero Latino aeqviparetur, et tam Ecclesias, qvam earundem res, ac Personas Ecclesiasticas, eadem prorsus immunitate Ecclesiastica, Indultis, et Privilegijs gaudere debere, declaratum sit. Nihilominus non ut ijsdem gauderent, qvinimo Augustanae, et Helveticae Confessionis Ministris etiam postponantur. Unde Personas nostras Ecclesiasticas, irreqvisito Ep[isco]po, ad nudam etiam Suspitionem saepissime, captas, incarceratas, et ad Forum Saeculare citatas, mulctatas, in bonis damnificatas, ad vetita in Diplomatibus Honoraria, Taxas, Contributiones, Qvarteriorum praestationem, Naulos, et Telonia tractas, qvinimo etiam Decimas, a Terris Patrimonialibus Sacerdotum, Loco Terrarum Eccle-

siasticarum habitis, Vineis, item Pecoribus, Apibus, et caeteris Ecclesiasticorum Bonis, ante Unionem etiam, a dictis Principibus a similibus exemptis, adactas, in casu renitentiae qvamvis justissimo, notabili-
pagina 5: ter, aut damnificatas, aut ad Sangvinem usque || verberatas, aut membris mutilatas, et utinam non interfectas! Ecclesias, imo et Pagos integros nostros Valachicos diu possessis Terris Montibus, Alpibus, Pratis, Sylvis, Vinetis, Molendinis Educillis, alijsqve locorum Beneficijs, privatos Filios in Paterna qvoqve Ecclesiasticorum potestate existentes, incarceratos a freqventatione Scholarum prohibitos, exstructionem Capellarum, sive Oratoriorum, in loci etiam 20. et 30. Hominum paria superantibus, interturbatam Aedificationem vero Templorum, etiam ubi 100. 200. vel etiam 300, Animae reperiuntur interdictam, Cruces elevatas, et alicubi etiam Imagines excissas, et destructas, ne officialibus n[ost]ris Ecclesiasticis, eorumqve Citationibus, Laici n[ost]ri Ritus, obtemperarent prohibitos, et alia id genus facinora, contra manifestas Leges Humanas, et Divinas commissa, nonullis in Locis deploramus. Pariter

2° Licet in nostris Ecclesijs, nos qvoqve vera incruenta Sacrificia Deo offeramus, et verum Christi D[omi]ni Corpus pro Viatico conservemus, Templa tamen nostra pro Locis refugij reorum Capitis etiam qvi de Iure Asylo gaudere deberent, ad instar Ecclesiarum Latini Ritus, contra ar[ticu]lum 1um praecitati 2^{di} Diplomatis, non agnoscuntur, cum ex ijs ad Asyllum confugientes haud reqvisito Ep[isco]po facile excipiantur.

3° Etsi tam ar[ticu]lo 3° dicti Diplomatis, qvam Iure Divino, sive Ecclesiastico, uti inferius patebit, cautum sit, ut Saeculares rebus Ecclesiasticis, se immiscere Beneficio Terrarum, Possessione, aut Parochia, aliqvem amovere, Honoraria exigere, aliqvo sub prae-
pagina 6: textu || aut praetensi Usus, sub Consvetudinis, sub velamine, non praesumant. Attamen tam Ritus, qvam Caeremoniarum n[ost]rarum, qvidam ignari, Numerum Personar[um] ad cultum Divinum necessariar[um] ipsimet definire, de rebus Sacris ordinare, exceptis in aliqvibus Locis duabus, in aliqvibus una Persona Ecclesiastica, juxta nostrum Ritum, in minimo etiam Templo, pro convenienti Divini cultus Administratione, neqvaqvam sufficientibus, reliqvas ad omnia Plebea onera, trahere solent.

4° Destituitur Clerus noster Portione Canonica, pro Sustentatione Parochorum necessaria, unde fit, ut cum Parochi n[ost]ri tenues habemus Stolae Proventus, ijs solis vivere non valentes, proh dolor! Exemplo inaudito proprijs Militare cognatur Stipendijs, et ut vivere possint, cum magna sui prostitutione, ad rusticanos labores, manum applicare, ad sordida lucra animum intendere, et ad vilissima qvaeqve munia obeunda sese abijcere compellantur.

5° Excluditur Clerus noster, a participatione 4^{ae} Partis Decimarum, ex Bonis Fiscalibus, et Decimarum de Terra Regia, auis Parochianis Graeci Ritus Unitis provenientium, contra prae allegata Decreta Leopoldina asserentia, ut Catholici Parochiani, proprijs suis Catholicis Parochis Reformati vero suis Reformatis Ministris, et caetera similia pendant.

6° Qvamqvam vigore Ar[ticu]li 3^{ij} saepefati Diplomatis 2^{di}
pagina 7: Natio nostra (: imo et ejusdem Plebei Uniti :) || ad instar re[li]qvarum trium Nationum in Transylvania receptarum non tolerata solum, uti ante unionem, sed pro Recepta, ac Capaci Legum Patriarum, universorumqve Beneficiorum et officiorum declaretur, ex eo tamen qvod in Diplomate Transylvanico, tres solum Nationes specificentur, nostra utpote tunc non unita ommissa, pro Recepta non agnoscitur, neqve ad officia, et beneficia admittitur, cum summo justitiae Distributivae dispendio. Quo factum est, ut qvamvis integros Districtus,

uti Fogaras, Keővár, et Hatszeg et plus qvam medietatem nonullorum Comitatuum Sedium &c. incolamus, nullum tamen, uti aliae Nationes, (: ut vocant :) Receptae ex gremio nostro officialem habere facultamur, verum ah miseram nostram Sortem! imponuntur nobis officiales aut Hungari, aut Saxones, aut Siculi, qvi qvia alterius sunt Nationis, et aliqvi Bona etiam alibi habent, miserias nostras, aut parum, aut penitus nil curant. Hinc itaqve aliqvorum nostratum ad duplicem Decimam et Contributionem adactio! et onerum in Provincia a qvalibet Natione recusatorum in nostram, utpote Defensore tam in E[xcelso] R[egio] Gubernio qvam Provincia carentem derivatio! Hinc causarum nostratum inexplicabilis protelatio, et qvorundam majoribus Lachrymis, praesertim cum causa versetur cum alterius Nationis (: cujus et Iudex erat :) Personis, a Facie Tribunalis reversio! Hinc in contrarium nostri Cleri (: ut in Maros Varagya :) et Nationis (: ut in Rosinar, et passim alibi :) celerrima damnificatio,
pagina 8: Bonorum Occupatio, et Millena his similia! Hinc in Sedibus || Saxonicis, ab antiqvo a nostratibus usuatarum Terrarum, Pratorum, Montium Sylvarum &c. Popinarum item Molendinorum, aliarumqve Locorum utilitatum ablatio! Hinc exercitij artium, plantationis vinearum, erectionis Hortorum, in integris etiam Pagis Valachicis interdictio! Hisqve non obtemperantium notabiles poenae!

Accedit qvod non attenta naturali convenientia, volente, ut Valachus Valachico Sacerdoti, Reformatus Reformato &c. Decimas pendat, vice versa nos Valachi tam Decimas qvam alias obventiones Parochis intuitu Servitij Spiritualis caedentes, cum evidenti Parochor[um] et Ecclesiar[um] nostrarum praejudicio, non nostris Parochis sed (: qvod nobis summo dolori est :) a nostra Religione alienis, nihilqve nobis inservientibus praestare, ad reparationes Domor[um] Parochialium, aliorumqve Aedificior[um] Ecclesiasticorum, item Solutiones Cantor[um], Ludi-Magistror[um], et celebrationem Festorum aliarum Religionum, in qvibusdam locis adigamur, renuentesqve damnificemur. Insuper qvod Filij nonullorum non modo nostrorum Laicorum, verum, et Sacerdotum a Scholis freqventandis arceantur, et porro

7° Licet universa Privilegia, Immunitates, et praerogativae, a Divis qvondam Hungariae, et Trans[ylva]niae Regibus, et Principibus preconcessa Art[iculo] 1° dicti Diplomatis confirmata, et approbata existant, nihilominus ijsdem contraveniri cum dolore experiamur.

8° Qvamvis Decreto ejusdem Divi Leopoldi Imperatoris Puncto 4to, omnes consvetudines Leges, et Statuta, seu in Communi seu in particulari, contra aeqvalitatem Libertatis Catholicae Religionis plene
pagina 9: abolita, et sublata sint, attamen certae qvaedam Leges, et || Articuli ante unionem contra nos satis praejudiciosae emanatae, et editi observantur, vigore qvorum omnem penitus juris dictionem, nostram Ecclesiasticam et Fori Spiritualis sublatam esse volunt.

9° Ejusdem Diplomatis ar[ticu]lus 8us in tribus Locis Scholas et ubi plures fuerimus, Templa erigere pijssime annuit, attamen etiam in locis ubi 200 vel 300 Animae nostri Ritus reperiuntur, Templa aedificare prohibemur.

10° Cum summo Ecclesiarum nostrarum damno, experiri debuimus aliqvibus in Locis, Pia legata, et Testamentario Dispositiones Ecclesijs, aut Personis nostris Ecclesiasticis facta impugnare.

11° Grave et illud, qvod Theologo in Diplomate quidem mentionato, non tamen cum diminutione Mensae E[pisco]palis, vel ejusdem Dignitatis, tam tempore ejus temporis Ep[isco]pi Athanasij qvam ejusdem Successoris, adjuncto de intertentione, et habitatione, non aliunde provisum fuerit, sed aut per inadvertentiam, aut adversariorum Sinistram Informationem, ex modica ista 3 Millium

florenorum Fundatiuncula Ep[isco]pali, tum contra Bullarum Pontificialium, tum vero Contractus permutationis Dominij Szamos-Uivariensis, cum Balasfalvensi tenorem, excindi, et determinari in Fundationalibus Anno Superiori emanatis contingerit. Qvo fit ut Ep[isco]pus noster nec verbi Divini Concionatores, nec necessarios in divinis adstantes, nec neo-ordinatorum ad ea, qvae ex incumbentia Officij Ep[isco]palis capacitandi venirent, Instructores penes se alere, vestire, et servare decenter qveat.

pagina 10:

12° Et haec omnia ex eo nobis evenisse, et contingere certum est, qvod nimirum praefata Gloriosissimae Memoriae || Leopoldi Imperatoris, Regis, et Principis qvondam n[ost]ri Summe Clementissimi, Diplomata cum infelici nostro fato, diversis intervenientibus impedimentis, specialiter vero nostra impotentia, et incapacitate promovendi in Locis debitis nostra a[g]gravia contra potentiores, debitae executioni demandata, et insertis contra abusus remedijs, dilucidata non fuerint.

Aggravia omnio gravia, et non solum Christianae Charitati, et Fraternali Amori, verum et Divinis Ecclesiasticisqve Legibus contraria, nullaqve probatione cum actu etiam continuo fiant, et inficiari neqveant indigentia, nihilominus ut eorum pernicies, et inconvenientia in propatulo sit, qvantumqve Iuribus tam Naturalibus, qvam Divinis, et Ecclesiasticis praejudicent, S[acratis]s[i]mae Regiae Ma[jes]t[a]ti orae humillime subijcimus inspicienda, et qvidem

Qvo ad I^{um} aeqvalitatem nimirum Cleri Graeci Ritus, cum Latino, constat eadem, ex Decretis etiam S[acrae] Congrega[ti]onis Generalis de propaganda Fide, habitae sub Die 7. Febr[uarij] 1627 ubi aeqvalem in Polonia Ep[isco]porum Graeci Ritus cum Latini ritus Ep[isco]pis dignitatem fore declarat, et nullam aliam esse praecedentiae Causam, nisi antiqvitatis promotionis ad Ep[isco]patum, taliter enim habet: In Causis praecedentiae, inter Ep[isco]pos Latini Ritus, et Ep[isco]pos Ritus Graeci Uniti, S[acrorum] Rituum Congregatio alias consuit, nullam aliam Rationem caeteris paribus inter illos habendam esse, qvam antiqvitatis eorum promotionis ad Ep[isco]patum, unde eadem S[acra] Congregatio strictissime praecepit, ut nullus Ruthenorum Unitorum, ad Latinum ritum transire audeat, sub paena nullitatis actus. Insuper ejusdem S[acrae] Congregationis de propa-

pagina 11:

ganda Fide, || sub 4. Febr[uarij] 1676 emanatum Decretum taliter habet:

Referente Eminen[tis]simo D[omi]no Card[inale] Herlio, S[acra] Congregatio declaravit, percutientes clericos Ruthenos Unitos excom-[m]unicationem incurrere. Cum Clerici praedicti ijsdem Privilegijs Canonis, et Fori, Im[m]unitatis, et Libertatis gaudeant, quibus Clerici Latini potiuntur.

Omittimus alia antiqviora S[acra] Generalia, et particularia Concilia, duorum istorum Rituum cointelligentiam, et aeqvipollentiam declarantia, siqvidem naturali etiam jure constet, unius benigne Matris Filios, quos eodem sinu fovet ijsdem favoribus esse amplectendos, quibus sic habitis, cum de similibus, simile debeat esse Iudicium. Probatur 1° Immunitatem hanc Personarum, et rerum Ecclesiasticorum a Iurisdictione, et exactione Saecularium Dominorum, Iure Divino ijsdem competere, expresse etenim S[acro] Sanctus per Prophetam mandat. Psalmo 104. v[ersu] 15. dicens: Nolite tangere Christos meos, pariter in C[apitulo] nimis 30. de Iurejurando Concil[ij] Trid[entini] Sess[io] 25. de Reformatione C[apitulo] 20. item C[apitulus] Qvanqvam de censibus in 6 aperte dicitur, Ecclesias Ecclesiasticasqve Personas ac res earum non solum jure Humano, sed et Divino a Saecularium Personarum exactionibus esse immunes. Nam qvod in Veteri Testamento Num[eri] C[apitulis] 3. et 18,

Exod[us] 30. v[ersu] 12 junc[to] C[apitulo] 1. v[ersu] 47. circa Levitas a Deo statutum fuit, id non praecise judicialis, aut ceremonialis, sed simul moralis legis, et in naturali dictamine, et aeqvitatis fundatae rationem habuit, Ut Ministri Dei in Sortem ejus specialiter vocati, et consecrati, a profana, et Saeculari Iurisdictione eximentur. Probatur 2° ex Iure Canonico C[apitulus] non minus IV. de Immunitate Ecclesiarum et rerum earum tit[ulo] 49. lib[ri] 3. ex Concilio
pagina 12: Lateranensi, || Item c[apitulo] adversus VI. ibidem in Con[cilio] Generali Anno 1216 ubi colectas &c. imponentes Clericis vel Ecclesijs, seu Iurisdictionem eorum usurpantes, si moniti non desistant, excom[m]unicantur, una cum fautoribus suis, qvinimo qvotannis hujus Immunitatis violatores, a Sum[m]is Pontificibus sub Anathemate damnantur. Barb[eri] Iuris Eccle[siastici] Univer[sali] Lib[er] 1 c[apitulus] 19. § 5. n[umerus] 8. et in Collec[tanea] ad C[apitulos] non minus hoc tit[ulo] 6. cum c[apitulis] ibidem confirmatur, qvod etiam Patrimonialia Bona Clericorum gaudeant Im[m]unitate, ab oneribus Saecularibus, qvia magis dignum, trahit ad se minus dignum c[apitulus] qvod in dubijs 3. de consecratione Ecclesiae, et qve Religiosis adhaerent, religiosa censetur. Lib[ris] qvae Religiosis 43. § de rei vendicatione c[apitulus] si clericus 5 de foro competente Lib[ri] 2 tit[ulo] 2. nec valet Statutum, aut consvetudo contraria huic Im[m]unitati, qvae Iuris Divini est, uti ex praemissis constat, videatur Bar[onius] d[icto] c[apitulo] 39. § 5 n[umero] 59 v[ersu] 7. qvaero Sper all[ia] decisione fori Ecclesiastici decis[ione] 37. per totum, et praecipue n[umero] 69. Duarum in Bulla caenae, Cas[uali] 18. q[voqve] 20. n[umero] 3. confirmatur etiam ex Iure patrio Prol[ogo] Decr[etorum] Tripar[titum] tit[ulo] 2. ubi sic ait: qvi laedit Sacerdotes vel res Sacras &c. ab omnibus, tanqvam pro crimine publico accusari potest, item tit[ulo] 9. ejusdem Prol[ogi] ubi Statutum contra Libertatem diuturnam Ecclesiarum non valere dicitur. Item Decr[eto] S[ancti] Stephani Hung[ariae] Regis Lib[ro] 2. c[apitulo] 2. nec obijciendum qvod Clerici sive Sacerdotes n[ost]ri sint conjugati, praeterqvam enim, qvod in Graeca Ecclesia semper id licitum fuerit, extat constitutio Bonifacij 8^{vi} in c[apitulo] Un[ico] hoc tit[ulo] in 6. ubi etiam Latini Ritus Clericos, si cum unica, et Virgine contraxerint,
pagina 13: gauderet debere Privilegio || Canonis, et Fori declarat, cui addit etiam Concil[ij] Trident[ini] Ses[sio] 23 de Reformatione c[apitulo] 6. qvod insuper debeant ab Ep[isco]po esse ad alicujus Ecclesiae Ministerium deputati, Uxores etiam Clericorum participare forum, eorundem suorum Maritorum constat L[ibro] Faeminae 8. § de Senator[ibus] L[ibro] fin[ali] c[apitulo] de Incolis L[ibro] 2. c[apitulo] de Ep[isco]pis et Clericis.

Qvod vero 2um Ius videlicet Asyli concernit, si in Veteri Testamento, integrae etiam Civitates Refugij constitutae fuere ut Exod[o] 21. n[umero] 35. Iosue 20, Deuterono[mij] 19. et de facto omnibusqve Ecclesijs Latini Ritus ob reverentiam Deo debitam Sanctissimiqve ejusdem Corporis praesentiam, imo et Statuis Principum, uti ex Lib[ro] unica cod[ificata] de his qvi ad statuas &c. constat haec immunitas conceditur, cur eadem Ecclesijs n[ost]ris Unitis denegaretur, siqvidem S[acris] Lyturgijs n[ost]ris verum Xti D[omi]ni Corpus, in ijsdem offerri, etiam S[acra] Romana Ecclesia agnoscat, prorsus ignoramus.

Qvo ad 3um Dispositionem nimirum Laicorum, in rebus, et Personis Ecclesiasticorum, siqvidem non solum Iure Canonico, uti videre est c[apitulo] quis dubitet 9. dist[icho] 96 Gregorius 7. et seqventibus ejus dist[icho] de ref[ormatione] Trid[entino] Syn[odo] Ses[sione] 6. c[apitulo] 2. in fine pariter de refor[matione] Ses[sione] 25. c[apitulo] 20. item Ses[sione] 24. similiter de refor[matione] c[apitulo] 20. sed et

Patrio, et Hungarico, uti L[iber] 2. S[ancti] Stephani c[apitulo[2. ar[ticulo] 16, anni 1560 et ar[ticulo] 6. an[ni] 1548. com[m]issum sit Ep[iscop]is res Ecclesiasticas providere, regere, gubernare, Parochos pro necessitate, et exigentia cultus Divini constituere, atqve dispensare, secundum Canonum Authoritatem, ipsi enim sunt constituti per Spiritum S[anctum] Rectores Ecclesiarum, ut Act[as] 20. v[ersu] 28. et conseqventer legitimi Superiores, et Iudices, tam Personarum, qvam rerum ad easdem pertinentium, et pertinere debentium (: videatur 1 in c[apitulo] XI de foro competenti qvaes[tio] 1 C[aesaro]-R[egia]:) qvam injuriosum nobis sit, ut Laici, praesertim
pagina 14: aliarum || Religionum, Augustanae, nimirum, et Helveticae, de Ritu nostro, nullam perfectam notitiam, et erga Ecclesiam n[ost]ram affectum habentes, ipsiqve in omnibus Parochijs 4. Personas, imo in majoribus plures, non solum immunitatas, sed et beneficiatas, pariter integra collegia omnimode provisa, possidentes, similibus se immisceant, de numero Sacerdotum Plebi in Divinis necessariorum statuant, et decidant, et cum manifesto Cultus Divini praejudicio necessarios adstantes amoveant, contra tam praerecensita Iura, qvam Trid[entinum] Synodum Ses[sione] 21. de re[formatione] c[apitulo] 4. ubi sic habetur:

Ep[iscop]i etiam tanqvam Sedis Ap[osto]licae delegati, in omnibus ecclesijs Parochialibus, vel Baptizmalibus, in qvibus Populus, ita numerosus sit, ut unus Rector non possit sufficere, ecclesiasticis Sacramentis ministrandis, et cultui Divino peragendo, cogant Rectores, vel alios, ad qvos pertinet, sibi tot Sacerdotes ad hoc munus adjungere, qvot sufficiant, ad Sacramenta exhibenda, et cultum Divinum celebrandum. Altissimo S[acratis]s[i]mae Regiae Ma[jes]t[a]tis Vest[rae] Iudicio, benigne considerandum com[m]ittimus.

Qvo ad 4[um] Portionem nempe Canonicam, certum est de Iure Canonico, cui etiam se confirmare tenetur Natio nostra, non posse erigi Parochiam, nisi praevie assignata Portione Canonica, pro sustentatione Parochorum, ad hoc ut is Altari serviens juxta c[apitulo] 40. Canonum S[anctorum] Apostolorum de altari vivat, certum porro etiam de Iure Divino juxta illud 1. ad Corinth[ianorum] c[apitulo] 9. v[ersu] 7. quis militat suis stipendijs unqvam? quis plantat Vineam, et de fructu ejus non edit? quis pascit Gregem, et de lacte ejus non manducat? V[ersu] 11 si nos vobis spiritualia seminamus magnum est,
pagina 15: si nos Carnalia v[est]ra metamus || omnimodam sustentationem Parochis competere, atqve officio Ep[isco]pi com[m]issum fore a S[acro] Trid[entino] S[ynodo] Ses[sione] 24 de reformatione c[apitulo] 13. item pariter de referito a[rticulo] 21. c[apitulo] 4. invitis etiam rectoribus, et alijs quibuscumqve de similibus, ordinare providere, et Parochianos impellere, ad ea subministranda, qvae ad Vitam Sacerdotum sustentandam necessaria sunt, Cultumqve Divinum omnimode promovere, atqve cura Animarum invigilare; nihilominus uti etiam superius meminimus, Domini quidam Saeculares, praesertim Augustanae, et Helveticae confessionis, et hujusmodi Canonicam Ordinationem impediunt, et hactenus observatam, super Terris a Sacerdotibus n[ost]ris qvocimqve Iure possessis, Im[m]unitatem in mentionatis Principum Priuilegijs specificatam impugnant, famulatis autem n[ost]rorum hominum accuratissime potiri student. Iustitia itaqve consantaneum esse videtur, ut aut Terras qvas uti hactenus Sacerdotes, sive Hypothecario, sive Successorio, emptitio, aut Testamentario Iure possederent, immunes, ab omnibus externis oneribus habeantes, aut aliae sufficientes excindatur; nam qvorum famulatu potimur, eorundem Animarum etiam curam habere tenemur, et porro si Domini Terrestres uti passim fatent, Subditorum suorum Bona Temporalia defendunt,

ijsdemqve inuigilant, qvanto magis spiritualia non modo defendere, verum sedule etiam procurare deberent.

Accedit qvod si juxta S[ancti] Chrisos[tomi] homilia 65. Pharao, uti ex Genes[eo] c[apitulo] 47. v[ersu] 22. patet, Im[m]unitatem hanc gentilibus suis concessit, qvomodo eam non concedet Christianus Rex, et Princeps Sacerdotibus Xti, eorum enim honos, vel contemptus ad Deum ipsum pertinet, et quod in eos confertur Deo confertur, qui
pagina 16: ubertim vices rependet || Principes remunerabitur. Hinc Regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae Authoritate, aut D[omin]i Terrestres, ut de sufficienti Solatio Spirituali, per assignationem congruae Portionis Canonicae, Sustentationi Parochorum necessariae, provideant, impellendi, aut Subditi facultandi veniunt, aut alio, ubi de tali Solatio provisum fuerit, transmigrare qveant, ob corporalem enim obligationem, Animae non sunt periclitationi exponendae.

Qvam inconveniens porro etiam hoc sit, qvod in certis locis inventiones Parochiales, solutiones Cantorum, Ludi Magistrorum reparationes Domorum Ecclesiasticarum, observationes festorum, et alia his similia, Laici n[ost]ri Helveticae, et Augustanae Confessioni addictis, praesentare cogantur, nostrae vero Ecclesiae (: ad tot etenim partes nostrates non sufficiunt :) ruinari permittantur, et Parochi ipsis inservientes, suprafatis a suis Oviculis obventionibus destituti, qvinimo etiam externis innumerabilibus oneribus ag[g]ravati crebris in Caelum missis Suspirijs justitiam sitiant, siquidem id natura etiam, qvae ipsis irrationalibus qvoqve creaturis, erga suae formae individuae, majus qvod[d]am ductum, et inclinationem indidit, satis probatum, inconvenientiamqve ejus abunde manifestam reddat. Om[m]ittimus graviter enim qvispiam tum in Naturale, qvam Divinum Ius delinqveret, si proprijs Parentibus in maximis miserijs relictis, alienis tum ad victum, tum vero alia in vitae Sublevationem necessaria subministraret, qvod onus qvam grave sit ipsimet etiam praerecensitarum Religionum Asseclae facile animadvertent, praesertim si in contrarium, ad idem praestandum adigerentur. ||

pagina 17: Qvam indecens, et hos, saltem spectato Favore Religionis, qvod Ecclesiae n[ost]rae Ecclesijs Augustanae, et Helveticae Confessionis, de portione Canonica satis provisis postponantur.

Qvo ad 5um Id est Decimarum praestationem, S[acratis]s[i]ma Regia Majestas, Decimas de Iure Divino, ab antiqvo esse Ecclesiasticorum, plena est Sacra Scriptura, ipsam et Divina Clementia Mandat, easdem dari Levitis, et Sacerdotibus qvod patet ex infracitatis Leviticorum c[apitulo] 27. v[ersu] 30, omnes Decimae Terrae sive de frugibus, sive de Pomis Arborum D[omini] sunt, et illi sanctificantur num[eri] c[apitulo] 18. v[ersu] 21. Filijs autem Levi dedi omnes Decimas Israëlis in Possessionem, pro ministerio, qvo serviunt mihi in Tabernaculo Foederis, et ibidem v[ersu] 28. ex universis qvorum accipitis Primitias, offerte D[omi]no, et date Aaron Sacerdoti v[ersu] 29. omnia qvae offeretis ex Decimis, et in Donaria D[omi]ni separabitis optima, et ellecta erunt, Deut[eronomion] c[apitulo] 12. v[ersu] 6. et offeretis in loco Holocausta, et victimas v[est]ras, et primitias manuum vestrarum, et vota, atqve donaria, primogenit[orum] Boum, et ovium c[apitulo] 14. v[ersu] 28. Anno tertio separabis aliam Decimam, ex omnibus, qvae nascuntur tibi, eo Tempore, et repones, intra januas tuas, venietqve Levites, qui aliam non habet Partem, nec possessionem tecum, et Peregrinus, et Pupillus, et Vidua, qui intra Portas tuas sunt, et comedent, et saturabuntur, ut benedicat tibi D[omi]nus Deus in cunctis operibus manuum tuarum, qvae feceris, c[apitulo] 26. v[ersu] 12. qvando compleveris Decimam cunctarum frugum tuarum Anno Decimarum 3° dabis Levitae 1. Reg[um] c[apitulo] 8. v[ersu] 15, sud et Segetes v[est]ras, et Vinearum reditus, decimabit, ut det

Eunuchis, et famulis suis v[ersu] 16. Servos etiam vestros, et Ancillas, et Iuvenes optimos, et Asinos, auferret, et ponet in opere suo. 2° Paral[ipomenis] c[apitulo] 31 v[ersu] 5. qvod cum percrebuisset, in auri-
pagina 18: bus Multitudinis || plurimas obtulere Primitias Filij Israël, Frumenti, Vini, et Olei, Mellis quoque, communium quae gignit humus, Decimas obtulerunt, 2° Esdrae c[apitulo] 10. v[ersu] 37, et primitias ciborum nostrorum, et Libaminum nostrorum, et poma omnis ligni, Vindemia quoque et olei offeremus Sacerdotibus ad Gazophilacium D[omi]ni n[ost]ri et Decimam partem Terrae nostrae Levitis, ipsi Levitae Decimas accipient ex omnibus Ciuitatibus operum nostrorum Malac[hiae] c[apitulo] 3. v[ersu] 10. inferte omnem Decimam in Horreum, et sit cibus in Domo mea, et probatur me super hoc, dicit Dominus, si non aperuero vobis Cataractas Caeli, et effudero vobis benedictionem usqve ad abundantiam &c. sed om[m]isso Veteri Testamento, confirmatur eadem veritas etiam ex novo Testamento Math[eo] 10. dignus enim est operarius cibo suo, et alibi, mercede sua, Item est Math[eus] c[apitulo] 23 v[ersu] 23. ubi Xtus cum dixisset, qui decimatis Menthum, et Anethum, et Syminium subjunxit, *oportuit haec facere*, et illa non o[m]mittere, ubi illud oportuit juxta interpretationem S[anctorum] Patrum indicat obligationem Iuris Diuini, 1° ad Corin[thianis] c[apitulo] 9. v[ersu] 7. quis militat suis stipendijs unqvam, quis plantat Vineam, et de fructu ejus non edit? quis pascit Gregem, et de lacte ejus non manducat, v[ersu] 11, si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est, si nos carnalia v[est]ra metamus v[ersu] 12. si enim volens hoc ago, mercedem habeo, si autem invitus, dispensatio mihi credita est, et alibi pronunciat de Evangelio vivere debere, qui Evangelium pronunciant, et Altari deserviunt 1. Timoth[eo] c[apitulo] 5. v[ersu] 18. dicit enim Scriptura non alligabis Bovios, tritulanti, et dignus est operarius mercede sua, ad Hebr[eos] c[apitulo] 7. v[ersu] 2. cui et Decimas omnium divisit Abraham, primum quidem, qui interpretatur Rex justiciae, deinde autem, et Rex Salem, quod est Rex Pacis, nec
pagina 19: enim dici potest haec fuisse || in veteri Testamento Lex pure Ceremonialis, adeoqve in novo Testamento revocata, nam contra est, quia praeter qvam, quod in novo Testamento, nullibi assignari possit locus, vel tempus quo revocata fuisset, imo confirmatam, per novum Testamentum extallatis textibus constat, Ecclesia, Concilia, S[ancti] Patres, Pontifices, quibus proprium et unice licitum est, interpretari Sacram Scripturam, generaliter docent Decimas de Iure Divino esse Ecclasiasticorum, quod probatur 2° ex Iure Canonico par[tis] 2. Decr[etorum] Causa 16. Q[uoque] 7. c[apitulo] 1. Gregorius in Concilio Lateranensi c[apitulo] 7. lib[ro] 6. Regesti, Decimas, quas in usum Pietatis concessas esse Canonica Authoritas demonstrat, a Laicis possideri apostolica Authoritate prohibemus, sive enim, ab Ep[isco]pis, vel Regibus, vel quibuslibet personis eas acceperint, nisi Ecclesiae reddiderint, sciant se Sacrilegij crimen com[m]ittere, et aeternae Damnationis periculum incurrere &c. ibidem c[apitulo] 5 ex Conc[ilio] Rothomagensi, omnes Decimae Terrae sive de frugibus, sive de pomis Arborum D[omi]ni sunt, et illi sanctificantur, Boves, et Oves c. sed quia hodie multi inveniuntur Decimas dare nolentes, statuimus, ut 2um D[omi]ni n[ost]ri Praeceptum admoneantur semel, et 2° et 3° qui si se non emendaverint Anathematis vinculo feriantur, usqve ad satisfactionem emendationemqve congruam, et c[apitulo] 6. ex Concil[io] Moguntinensi Decimas Deo, et Sacerdotibus Dei dandas Abraham promissis et Iacob factis insinuat, deinde Lex statuit, et omnes S[ancti] Doctores com[m]emorant. Item ibidem c[apitulo] 7. Decimas quas Populus dare non vult, nisi quolibet munere ab eo redimantur, ab ipsis Ep[isco]pis prohibendum est, ne fiat, item in 2.

par[te] Decr[etorum] Causa 16. q[uoque] 1. c[apitulo] 47. Decimas a Populo Sacerdotibus, ac Levitis esse reddendas, Divinae Legis sanxit Authoritas, confirmantur haec authoritate etiam Concil[io] Tri-

pagina 20:

d[entino] de refor[matione] Sess[ione] 25. c[apitulo] 12, || ubi sic habetur, non sunt ferendi, qvi varijs artibus Decimas Ecclesijs obvenientes subtrahere moliuntur, aut qui ab alijs solvendas temere occupant, et in rem suam vertunt, cum Decimarum Solutio debita sit Deo, et qui eas dare noulerint, vel dantes impediunt, res alienas invadunt, praecipit igitur S[acrus] Synodus, omnibus cujuscumqve gradus, et conditionis sint, ad quos Decimarum Solutio spectat, ut eas, ad quas de Iure tenentur, imposterum Cathedrali, aut quibuscumqve alijs Ecclesijs, vel Personis quibus legitime debentur integre persolvant, qvi vero eas aut subtrahunt, aut impediunt, excom[m]unicentur, nec ab hoc Crimine nisi plena restitutione secuta absolvantur. Porro 3° Probantur praemissa etiam ex Iure Hung[arico] Decretis nimirum pijssimorum Regum Hungariae, et quidem 1° S[ancti] Stephani l[ibro] 2. c[apitulo] 52 asserentes, si cui Deus decem dedit in Anno, Decimam Deo det, et si qui Decimam suam abscondit novem solvat, et si quis Decimationem Ep[isco]po separatam furatus fuerit dijudicetur, ut Fur, ac hujusmodi compositio tota pertineat ad Ep[isco]pum Uladis[lai] Dec[reti] 3. A[nn]o 1498. ar[ticulo] 5. Archi-Ep[isco]pi et Ecclesiarum Praelati, capitula, conventus, atqve Abbates, Plebanis Ecclesiarum, his scilicet, quibus tenentur secundum consvetudinem hactenus observatam, de proventibus eorum Decimalibus Qvartas solvant, videatur ibidem ar[ticulis] 51. 52. Item ejusdem Regis anni 1495 ar[ticulo] 37. quia in singulis Diaetis et Congregationibus Generalibus Regnicolarum, inter alias dispositiones, et tractatus, praecipua contentio, et difficultas, de modo exigendi Decimas agitata, et intentata extitit &c. quare ad tollendum omnes Difficultates, et Contentiones, quae hactenus inter ipsos D[omi]nos Praelatos, et Barones, ac regnicolas, de modo solvendi Decimas habitae fuerunt, conclusum est quod a modo imposterum, perpetuis semper successio is

pagina 21:

temporibus || omnibus D[omin]is Praelatis qvarumcunqve Ecclesiarum, tam Cathedralium, qvam Collegiaturum, non obstante qvalicunqve prava abusione, per quoscunqve, et qualitercunqve hactenus introducta, integrae Decimae persolvantur, et exigantur, videatur Ferdin[andi] 1^mi^ Imperatoris Decr[etis] an[norum] 1543. ar[ticulo] 55. Tyr[naviae] 1547. ar[ticulo] 35. Pos[oniensi] 1552. ar[ticulo] Sopr[oniensi] 53. ar[ticulo] 8. Pos[oniensi] 54. ar[ticulo] 12. ita Rudol[fi] 2^i^ 1596. ar[ticulo] 55. ubi taliter habet postremo quia dicuntur nonulli, et signanter Armales Nobiles, Decimas, el quartas Archi-Ep[isco]patus, et aliarum Personarum Ecclesiasticarum pro se usurpare, aut plane solvere recusare &c. Statutum est, ut tales Armales Nobiles Decimas, et quartas solvere abnuentes, vel etiam alij qui Decimas solvere ex antiqva Regni consvetudine obligantur, ad Instantiam, vel administratoris Proventuum Ep[isco]patus, vel aliorum qui Decimae, et quartae D[omi]ni sunt, non obstante bellica expeditione, in forum Spirituale citentur, ibiqve ad reddendum eas jure compellantur, sua vero Majestas in Contumaces Brachio suo regio adesse velit, nec videtur stare, statutorum, et legum Municipalium allegatio, eae enim contra generale Ius Divinum, et naturale, diuturnamqve Ecclesiarum Libertatem, ac Privilegia eis concessa invigorosae sunt Pro[logo] Decr[eti] trip[artiti] tit[ulo] 9. proinde contra prae allegata jura Decimae Valachorum nostrorum, saltem absqve Ecclesiae consensu, nemini conferri poterant, utpote Ius alienum. 4° qvantopere etiam Iuri naturali contrarietur, ut Decimas intuitu Servitij Spiritualis, Iure Divino introductas, ij a nobis percipiant, qui nullum penitus Divinum Ministerium nobis exhibent, nobis, vero Divina administrantes ijs destitu-

amur, nullum Sup[p]onimus non animadvertere, hujus enim rei inconvenientiam, ipsa etiam natura satis probatam reddit. Hunc non immerito pijssimae memoriae Imperator Leopoldus considerata prae-
pagina 22: judiciosa hujus || qvalitate, pro Iustitiae suae Zelo sanxit, ut qviuis proprio suo Parocho, non a Religione sua alieno Decimas, aliosqve proventus Ecclesiasticos solvat. eo enim facto Christiana inter omnes in ejusdem Patriae gremio com[m]orantes charitas, et fraternalis concordia, et utilitatis, Servitijqve Publici ratio firmari videtur.

Accedit, quod cum caetera quaecunqve Rusticus habet (: uti tit[uli] D[ominis] Terrestribus placet :) D[omi]ni Terrestris sint, omniaqve externa onera, iam pro se qvam D[omi]no suo Terrestri, sup-[p]ortare Rusticus cogatur, Iustitiae consentaneum esse videtur, ut Decimam illam partem, in utilitatem Animae, et Salutis suae, Parocho, et Ecclesiae suae, qui ejus Animae curam gerit, ad tenorem suprafatorum Mandatorum Divinorum pendere facultetur, siqvidem similes Decimae ex qvibus nec Arenda fisco solvitur, ante 84. circiter annos primo fuerint Valachis impositae, ipsis invitis et vel ex eo etiam fundamento, quod ipsorum libertas a Decimis despectui fuisset alijs Nationibus, quod patet ex ar[ticu]lo 2° Aprobat[arum] Constitutionum par[tis] 3. tit[ulo] 5. praemisso Tempore contra Divorum Hungariae Regum signanter vero Ulad[islai] Regis Decr[etum] 2. ar[ticulo] 45. Rascianos, Ruthenos, et Valachos, minime adigendos esse Decimas Statuentis emanato.

Qvo ad 6um non videtur ulla ratio cur ad tenorem ar[ticuli] 3 praecitati Diplomatis etiam natio nostra, uti aliae in hocce Principatu Recepta esse neqveat, nam si consideretur qui ad multitudinem, et auctionem aerarij Principis, ista uti numero alias superat, ita et auctione aerarij supportatione Publicorum onerum, et Servitiorum Principis, caeteras Nationes receptas, si non excellit, saltem adaeqvat, aeqvaliter etenim etiam tempore Principum, tam in Militaribus expeditionibus, qvam in caeteris defensionem Patriae adminicullis con-
pagina 23: currit. || Nobiles nostri aeqve, pro hujus Patriae defensione Sangvinem fuderunt, et actu etiam Militiam Ma[jes]t[a]tis v[est]rae S[acratis]s[i]mae augent, magis aucturi, si aequalibus cum alijs Privilegijs Favoribus et Beneficijs prosequerentur. Itaqve distributiva dectat Iustitia, ut qui sentit incommodum, sentiat enim com[m]odum, et participes onerum, sint participes etiam beneficiorum, nec militat ratio quod haec non esset aeqve. Haeres, ac alienam anteqvam aliae Nationes receptae Transylvaniam impopulassent, nostra hic haeredem agit, et plane a Tempore Trajani integros Pagos, imo Districtus, et Oppida incolit, qvamvis diversis afflictionibus, vel maxime a qvo tempore Patria haec diversarum Religionum Fautrix facta est, nec fuisse tempus ullum post Trajanum, quo Transylvania n[ost]ris Incolis caruisset, minutum tamen fuisse n[ostr]um numerum, ob adactionem nonullorum ex nostra Natione in Servitutem, seu Iobbagionatum vigore qvorundam praejudiciose contra nos, nobis inscijs ante 84. circiter annos factorum articulorum, et edictorum fatendum equidem est. Postqvam itaqve jam Libertatem suam, decoremqve Romanum periclitari, Primarios suos potentia aliorum exilio exterminari, Natio haec nostra animadvertisset, se Clero suo addixit, eundemqve tam in Fidei articulis, qvam alijs Universam hujus Provinciae Nationem nostram, recipientibus negotijs, veneratur ad hoc usqve Tempus, cujus sive jam qua unitae Fidei, et Religionis qvalitas sive praeallegata in Rempublicam merita, et fidelitas, aeqva lance expendatur, invenire sit Iure optimo cum alijs pro specioso Fidelis Subditae titulo posse certare, 2° Natio haec dum per Unionem, se Ecclesiae Romano Catholicae conjunxit, licet fors qvocunqve
pagina 24: defectu laborasset, habilitata tamen fuit per Diploma || Leopoldi-

num, ad obtinenda in Transilvania quaevis officia publica. Qvam indecens proinde sit, ut Natio n[ost]ra Augustanis, et Reformatis, qvi tam in Gubernio, qvam Provincia alijsqve Sessionibus publicis locum habent sit deterior. 3° Siquidem qvo plures regia aliqva Majestas sub se Nationes habet, eo majora offulgeat sceptro decor, mirandum venit cur ad instar Ruthenorum in Polonia unitorum, nos his aeqve sub Principe Catholico, pro qvarta Recepta natione declarari, et Statum constituere, et vota in Comitijs habere neqviremus. Et cur nostrates Decimas suas, aliasqve obventiones Parochiales, nostratibus Parochis juxta Decretum S[anctissi]mi D[omini] D[omini] Alexandri, qvondam Divina providentia Papae VII super Decimas in Polonia Ep[isco]patu Chelmensi a Graeci Ritus Unitis Hominibus, n[ostro] Clero Latino, sed Graeci ritus unito persolvendas Anno 1665 in Dictione 3ª Die vero 1° Iulij emanatum, praestare non admittantur. Sed qvod inauditum n[ost]ri Uniti, Augustanae Confessionis, Reformatis, et unitarijs Praedicatoribus easdem contra tam Divina, qvam ut praemissum est Canonica, et Naturalia Iura, dare cogantur.

Qvod autem freqventationem Scholarum attinet, certum est, in Transylvania non vigere Mancipatum seu Subditos non esse vigorose servos, ita ut tota ipsorum Libertas resideat in voluntate D[omi]norum, Terrestrium, sed si ipsi aliqva Subditela tenentur, oritur illa ratione fundorum quos colunt; Hanc Nationis n[ost]rae Libertatem Divus Leopoldus agnoscens ar[ticu]lo 8° Diplomatis, ad majus Scientiae, et virtutis incrementum, pie desideravit ut Scholae publicae in 3bus locis videlicet, Albae, Hatszeg, et Fogaras erigantur,
pagina 25: quo stante, an juste nostrorum Hominum Filij a Scholis || frecventandis arceantur? Qvemadmodum nullum praegnans, se se offert motivum, ita e contrarie facile intelligere est, D[omi]norum similibus seop[p]onentium intentiones, habere pro Scopo non praejudicium aliqvod, qvod nullum esse dignoscitur praecavere, sed efficere, ut natio nostra ignorantiae tenebris involuta, cum tempore inhabilis reddatur, ad obtinenda officia publica, et qvae cum alijs gubernare deberet, agnoscere non possit, qvid justum rectumqve sit, et Iugum sibi impositum caece subire compellatum. Intentio sane pessima, qvae non solum reipublicae bono contrariatur, utpote cujus maxime intere[st] viros habere scientia, et prudentia praestantes, sed et S[acrae] Unioni sum[m]e adversatur, cum per hujus modi executionem, Unitos ad Schisma redire necesse sit, ex defectu Sacerdotum, qvi nationi n[ost]rae necessaria Fidei dogmata explicare nescient cum manifesto aeternae salutis discrimine, Catholicae Religionis praejudicio, et dedecore.

Qvod porro 7[um] Priuilegiorum n[ost]rorum olim a Trans[y]lvaniae Principibus, et Regibus Hungariae nobis concessorum, atqve per saepe memoratum Diploma confirmatorum impugnantiam respicit, se reliqvarum in Tran[sy]l[van]ia Religionum, Priuilegia nonulla, contra Ius etiam com[m]une, et nobis sum[m]e praejudiciosa, qvae juxta c[apitulo] odia 15. et c[apitulo] quae a Iure 28. de R. I. in 6. inqvantum saltem praejudicant, invalida esse deberent, observantur, et manutenentur, qvanto magis n[ost]ra quae clausa sunt, tam in Corpore Iuris Canonici, qvam Ciuilis in tit[ulo] cod[icis] de Sess[ione] Eccl[esiastica] et c[apitulo] de Ep[isco]pis, et Clericis item in c[apitulo] 16. de R I. in 6. decet concessum a Principe beneficium esse mansurum, et in l[ibro] 3 ff. de Constitutione Principum, beneficium Principis qvam plenissime interpretari debere, inviolate observari, et manuteneri debent, similibus etenim juris, et justitiae motivis inductus
pagina 26: pijssimus Imperator || Leopoldus ea confirmavit, et ipse etiam novis Diplomatibus auxit, ut tam respective ad justitiam, quam conferentis Authoritatem, ex integro tum ea, tum vero Diplomata ejus

observentur, et executioni demandentur perperamqve ne interpretentur.

Qvantum autem 8um id est factos contra nos ante Unionem articulos, et Edicta attinet, ut eorum inconvenientia, et veritati Iuris Divini, Canonici, imo et naturalis repugnantia magis ap[p]areat aliqvos eorum hic recensere necessarium fore duximus, et qvidem

1° Approbatarum ut vocant Constitutionum par[te] 1. tit[ulo] 8. ar[ticulo] 3° statuitur, ut Sacerdotes valachici, honoraria D[omi]nis Terrestribus praestare teneantur.

2° Filij autem Poparum Valachorum, etiam ad latus Parentum existentes, capiantur, in fidejussoriaqve Cautione ponantur. Ibidem.

3° Parte autem 5 Edicto 42. habetur ut Parochi valachici &c. ad suspicionem per saeculares capi possint.

4° Ibidem edicto 44. Valachi exceptis officialibus omni armatura interdicuntur.

5° Item par[te] 5 edicto 38. Rutheni, Valachi, Transalpinenses, ad servitutem, vel Iobbagionatum obligentur ubiqve sub poena flor[enorum] 200.

6° Compilatarum autem constitutionum par[te] 1. ar[ticulo] 9. taliter etiam Popae Valachici tale introduxerunt incommodum, quod vel in quosdam Nobiles Patrios, quorum aliqui ejus Sectae sunt, vel eorum Iobbagiones, illegitimas (: respective, id est ad Leges Tran-[sy]l[vani]cas:) paenas exerceant, Vladika (: id est Ep[isco]pus:) etiam similibus se immisceat, quae ipsius officium non tangunt, si quem autem eorum ratione similium excessuum in Ius attrahere vellent, tanqvam irresidentiati, forum ejus competens ignoramus. Et propter in arbitrio offensae Partis sit, an in Co[mi]t[a]tu vel Tabula, talem
pagina 27: Vladikam talia || facientem velit proseqvi, ex Co[mi]t[a]tu vero transmittatur, si Causae Meritum ita postulaverit, et teneantur v[i]d[e]l[ice]t Vladika 200 flor[enorum] Fide Iussoriam Cautionem deponere, qvod usqve ad finem causae ibidem perseveraturus sit, ut sit unde Parti triumphanti satis fiat, et alij his similes praerogativae Ecclesiasticae, contrarij articuli, et Edicta dantur, quos licet contra nos, tanqvam tunc non Unitos facti, et emanata sint, et tam Diplomate qvam Decreto Leopoldino Lit[terae] H notato signanter Puncto 4to tanqvam Iuri Divino, et Ecclesiastico contrarij aboliti, et sublata habeantur, nihilominus qvia contra nos subinde citantur, et juxta illos nonulli etiam damnificantur, ut hujusmodi perniciosa Statuta S[acratis]s[ima] v[est]ra Regia Majestas, ad instar piae memoriae Avi sui imperpetuum tollere, cassare, et invalidare, atqve pro talibus declarare facere dignaretur, de genu sup[p]licamus, qvantopere enim tam Iuri Divino, Canonico, et naturali, qvam Patriae contrarientur, tum ex praecitatis superius in probatione Puncti 1^{mi} et 3^{ij} tum vero infraspecificandis abunde colligi potest. Nam Personas Ecclesiasticas, et res illarum ab omni Saecularium D[omi]norum Iurisdictione, exactione, et oneris impositione Iure etiam Divino immunes esse constat, ex c[apitulo] qvanqvam 4. de Censibus in 6. sive deinde illa onera sint mere realia, nimirum pecuniaria, et rebus Ecclesiasticorum imponenda, sive mere personalia per ipsas Personas Ecclesiasticas expedienda, sive deniqve mixta, qvae partim Personas, partim earum res concernunt libro 2. cum sua authen[ticitate] cod[ici] de Ep[isco]pis Clericis C[apitulo] 4. et 7. hoc t[itulo] c[apitulo] 1. et 3. eodem in 6. quod confirmatur ex jure Hung[arorum] l[ibro] 1. S[ancti] Stephani Proto-Regis hung[arorum] c[apitulis] 2. et 3. ubi inter reliqva sic habetur, Charissime
pagina 28: Fili seniores illos ita custodias, sicut oculorum pupillas, si illorum || benevolentiam habebis, neminem timebis &c. Constat porro dicta Im[m]unitas etiam ex Iure Patrio, Pro[logo] Decr[eti] Trip[ar]titi 9.

ubi Statutum contra Libertatem Ecclesiarum non valere declaratur. Item ejusdem decr[eti] p[arte] 1. tit[ulo] 2. ubi Ecclesiasticarum Personarum cum Nobilibus aeqvalis libertas declaratur, Nobiles autem, et eorum Filij, ad suprafata non adiguntur ergo &c. Videatur l[iber] 1. S[ancti] Stephani c[apitulo] 3. l[iber] 2. c[apitulis] 2. 3. Trid[entini] Syn[odi] Sess[io] 25. de refor[matione] c[apitulo] 20. Qvantum autem etiam Iuri naturali adversetur, separatio Filiorum a Gremio Paterno, et Materno, vel maxime in tenera aetate existentium, siqvidem multos per hoc, a vera Parentum suorum Religione deviare contingat, et adactio illa Liberorum Hominum in Iobbagionatum, sive perpetuam Servitutem, Ultimissimae Regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae Pietati committimus judicandum. Patet tamen ultimi Edicti inconvenientia 1° ex Iure Canonico 111 Nullus Ep[isco]pus 8. XI. q[uoque] 1. Bonifacius C. R. ubi sic habetur nullus Ep[isco]pus neqve pro Civili, neqve pro Criminali Causa, apud quemvis Iudicem sive Civilem, sive Militarem producatur, vel exhibeatur. Magistratus enim, qui hoc jubere ausus fuerit, amissionis Cinguli condemnatione plectetur. Pariter in prin[cipio] c[apituli] 1. extat, nemo unqvam Ep[isco]pum apud Iudicem Saecularem, aut alios Clericos accusare praesumat, videatur tota illa quaestio. 2° ex Iure Hung[arorum] S[ancti] Stephani Regis l[ibro] 1. c[apitulo] 3. s[equente]s, illo quo prohibetur, ne Praelati alijqve sacris ordinibus initiati, ad Forum Saeculare in Ius attrahantur, illis verbis, et ab Hominibus interdixit repraehendendos esse, Item seqventibus ille autem tangit Christos DEI, qui contra Divinum, et Canonum Institutum, sacri ordinis Viros falsis criminibus faedat, atqve in Publicum protrahit. Confir[matum] ex c[apitulo] 3. l[ibri] 2. ejusdem Regis, ubi taliter statuitur: Testimonium Laici, adversus Clericum nemo recipiat, unde recte inferri potest,

pagina 29: quod si Personae Saecularis contra ‖ Clericum neqve Testimonium valere debet, multo minus Iudicium in Personalibus valebit. Item ex c[apitulis] 5. et 6. Colomani Regis decr[eti] l[iber] 1 in qvorum primo sic habetur: Ep[isco]porum, et Comitum Capellani, vel reliqvorum, per Sigillum Ep[isco]pi, vel Archi-Ep[isco]pi ad causandum cogantur. In 2° vero taliter: Si vero clericus causam habet cum Laico, per Iudicis Sigillum laicus cogatur, si vero laicus habet causam cum Clerico, per Sigillum Ep[isco]pi, vel Archi-Ep[isco]pi Clericus cogatur, ab eisqve tanqvam Iudice suo nominentur.

Qvod porro 9um concernit tametsi erectio Scholarum non tantopere impugnari videatur, quia vero quod majus exstructio Templorum, per universam Terram Regiam, sive Sedes Saxonicales, aliaqve nonulla loca, etiam ubi 300, et ultra Animae n[ost]ri ritus reperiuntur non permittitur. Siquidem per se hujus rei inconvenientia, et Cultus Divini praejudicium ap[p]areat, multis eam probare distulimus, satis est dicere Regia est Terra, et Regi Regum, et D[omi]no D[omi]nantium, etiam non solum in quibusdam Suburbijs, verum et Pagis locum denegat Mundus, vanitatibus omnia plena sunt, et non est ei locus in Diversorio (: imo nisi annualem Taxam dederint [:)], in Suburbio Cibiniensi, imo nec in Stabulo, qvam iuste conqvestus es, Do[mi]ne IESU Xte, quod non habeas quo caput reclinares, sed praejudicare dicetur fors Priuilegijs D[omi]norum Saxonum. Cultus Divinus, et erectio Templorum, ad quod R. 1. n[on] praejudicat magnificum in Suburbio Coronensi, Graeci ritus Schismaticorum Templum, qvanto magis nostrum Cibinij, cum et Fundum ad id collatum habeamus, n[on] praejudicabit pariter in alijs Pagis mixtis Templa aliarum Religionum non praejudicant ergo &c. Sunt enim in multis Possessionibus mixtis, diversarum Religionum Templa, accedit, quod

pagina 30: Cultum Divinum boni ‖ Christiani ampliare soleant, uti S[anctus] Stephanus Rex fecisse constat ex tit[ulo] 11. p[artis] 1. decr[eti] tri-

p[artiti] ubi ait: Hic ad instar Salamonis struit Templa, ditat donis et non restringere, 2° ratio etiam dictat, ut qui onera publica portant, nimirum contributiones, vecturas, aliaqve servicia, tam Publica Principis, quam privata, id est D[omi]norum Officialium, saltem pro Tempello, et Parochia locum habeant. Siquidem tam a S[acro] Trid[entino] Synodo, ut superius, quam alijs S[acris] Concilijs, Ep[isco]pis serio innuatur, ut curam Animarum districte habeant, et Parochias invitis etiam Rectoribus, et alijs quibuscunqve erigere curent.

Ad 10um Siquidem ipsa Peccati gravitas, rei indecentiam satis probatam reddat, et Ecclesiae apud Christianos dotandae, non vero pijs etiam legatis spoliandae veniant, suffici et id quod Alexander l[ibro] 111 de Testa[mento] c[apituli] cum esses 10 h. t. scribit Hostiensi Ep[isco]po his verbis: Proposuisti talem in tuo Ep[isco]patu consvetudinem obtinere, quod Testamenta, quae fiunt in ultima voluntate penitus rescindantur; nisi cum Subscriptione 3 vel 5. Testium fiant, secundum quod leges Humanae decernunt, quia vero a Divina lege, et de S[acrorum] Patrum Institutis, et generali Ecclesiae consvetudine noscitur alienum, cum scriptum sit, in ore duorum, vel trium, stet omne verbum, praescriptam consvetudinem improbamus, et Testamenta, quae Parochiam coram Praesbytero suo, et 3. vel. 2. alijs Personis in extrema fecerint voluntate, firma decernimus permanere, sub interminatione Anathematis, prohibentes, ne quis audeat rescindere hujusmodi Testamenta, accedit, quod ad pias Causas, etiam prohibiti de Iure Ciuili Testamenta condere valeant, Riccius in Praxe Aurea, par[te] 4. Resolutione 89. ideo enim in Testamentis ad pias causas solennitates civiles n[on] attenduntur, quia regulantur secun-
pagina 31: dum Ius Gentium de qvo Iure || non habentur Solennitates, sed sola voluntas Defuncti.

Qvo ad 11^{mu} Intertentionem nempe, et habitationem Theologi, certissimum imprimis est, a Summo Pontifice ne utiqvam plus confirmatum, et approbatum esse, ratione Iuris Patronatus, et Fundationis Ep[isco]palis, nisi in qvantum desuper emanata Bulla exprimit, quae nullam facit mentionem hujus census annui 300 florenorum, Qvarterij, olerum, lignorum focalium, et intertentionis Servitoris Equorum, et reliqvorum Theologo, ex fundatione Ep[isco]pali praedecessori Ep[isco]po sine hoc onere adhuc A[nn]o 1717. facta, recenter excissorum. Proinde talem actum jure Canonico apertissime reprobatum, minime subsistere posse, patet ex c[apitulo] praeterea 4. de Jure Patronatus tit[ulo] 38. l[ibri] 3. ex Concilio Lateranen[se] sub Alexan[dro] III. Item Conc[ilio] Trid[entino] Ses[sione] 25. de refor-[matione] c[apitulo] 5. ubi his verbis cautum est (: *Ratio postulat, ut illis, quae bene constituta sunt*:) puta in Beneficiorum erectione et fundatione (: *contrarijs Ordinationibus non detrahatur* [:)], confirmatur c[apitulo] 23. tit[uli] et l[ibri] supracitati, ubi excom[m]unicationis paenam decernit, nova onera Beneficijs imponentibus. 2° in contractu cum S[ancta] Sede Apos[to]lica, per pie defunctam Suam Ma[jes]t[a]tem S[acratis]s[i]mam, intuitu permutationis Dominij Szamos Uivár, cum Balasfalvensi inito Puncto 8° his formalibus clementissime resolutum est: *Ep[isco]pus unitus, suum trium Millium florenorum contingens usufructuabit*, qvae verba vere cum effectu nunqvam accipi possunt, propter novum onus ratione Theologi postea impositum, cum autem vel ipsa etiam pollicitatio, ad honorem DEI Ecclesiae, vel alteri piae causae, imo civitati etiam, vel reipublicae ex aliqva causa, puta ad reparationem incendij, vel gratitudine facta, non solum Jure Canonico, verum et Civili uti videre ex l[ibro] 1 ff.
pagina 32: de pollicitationibus in || lib[ro] pen[ali] c[apitulo] de Ses[sione] Eccl[esiastica] Telnius in c[apitulo] 1. h[ujus] tit[uli] Barb[eri] Iur[is] Eccles[iasticis] univer[salium] l[ibro] 2. c[apitulo] 13 num[ero] 29. in

lavorabilibus irrevocabiliter obliget, qvanto magis perfectum hocce antea factum pactum, Iure insuper etiam naturae obligare videtur, nihil enim tam fidei humanae congruit, qvam ea, qvae inter eos placuerunt servare juxta c[apitulo] qvod semel 22. et c[apitulo] decet 16. item c[apitulo] mutare 33. et c[apitulo] Contractus 85 de R. I. in 6. qvantum etiam humanae Societatis officio deroget, hominem provisum alias in sua Societate, cum damno, et diminutione alterius, et quidem contra Clemen[tis]sime antea factam Caesaream resolutionem et contractum (: siquidem nemini liceat cum jactura, vel injuria alterius locupletari :) nobis imponere, qvi nec in Divinis, utpote alterius ritus vel lingvae, nec in alijs miserijs n[ost]ris sublevandis tanqvam nullatenus nobis obligatus proficuus est, et aeqvitati absolute secundum omnia Iura praecipienti, neminem suo Iure quaesito, nisi ob gravissimam causam publicam privandum esse repugnet per se patet, qvod si in civilibus et saecularibus rebus simpliciter non procedit quidni multo minus in Ecclesiasticis Deo consecratis, ab omni prorsus com[m]ercio humano, dispositione, et Jurisdictione exemptis, admittendum est, mandat etenim S[acri] Tri[dentini] Syn[odi] ses[sio] 25. de ref[ormatione] c[apitulo] 9. his verbis: *Patroni autem cujuscumqve ordinis, et Dignitatis existant, in perceptione fructuum, proventuum, obventionum, quorumcunqve Beneficiorum, etiam si vere de jure Patronatus ipsorum fundatione essent, nullatenus, nullave causa, v[el] occasione se ingerant, sed ipsos liberos rectori non obstante etiam qvacunqve consvetudine distribuendos dimittant.* Unde com[m]unis procedit Sententia Cano-

pagina 33: nistarum, Patronos qva tales (: praescindendo de absoluta potestate Principis, qva etiam non nisi in gravissima necesitate„ id est svadente utilitate publica, saltem ad aliqvod tempus, donec tandem consensus Pontificis desuper venire valeat, disponere possunt:) tam Laicos, qvam Ecclesiasticos, ob nullam potestatem, vel jurisdictionem in Ecclesiam, et ejus fundationem habitam, eidem, vel rectori ejusdem, nec minimam quidem pensionem, vel onus imponere posse, praesertim post confirmationem Sum[m]i Pontificis, videatur c[apitulo] Univ[ersali] ut nostrum tit[ulum] 12., ut Ecclesiastica beneficia sine diminutione conferantur. L[iber] III. Innoc[entij] III P. D. et c[apitulus] grauis 15. tit[ulus] 39. de censibus, et Procuratoribus l[iber] III. Clem[enti] III P. D. ubi etiam beneficiatis, qvi novis oneribus impositis consentiunt paena Canonica injungitur. Item c[apitulis] 25. 26. X. VI 9. 7. et c[apitulis] 1. 3. 4. et 5. X. VII. 9. 4. ubi contra leges facere, et Sacrilegium com[m]ittere declaratur, si quis jura Ecclesiastica alienare, et collata revocare, seu retinere praesumpserit. 3°. Clemen[tis]sime in considerationem sumenda veniunt etiam reliqva inevitabilia Ep[isco]pi impendia, utiqve Ep[isco]pus perpetuo, et essentialiter in omni consecratione, ad minimum unum Praesbyterum, et Diaconum penes se habere, et intertenere ijsdemqve solvere, ac de omnibus necessarijs, alia provisione non existente prospicere debet, praeter hos Secretarium saltem unum (: licet nullo modo tum in Iuridicis, tum reliqvis Saecularibus occurrentibus expeditionibus sufficere possit :) duos item ad minimum famulos, duos intuitu visitationum obeqvitatores, qvinqve in toto aurigas, unum quip[p]e in Civitate, duos pro suo, et duos pro Sarcinario, seu Culinario (: cum omnia secum ob defectum in his partibus Diversoriorum portare

pagina 34: debeat :) curribus, ac praeterea Cocum, Pistorem, Procuratorem || et alios necessarios adstantes, et Servitores, praeter Officiales Dominales alere debet qvae omnia si ex modica ista vix duorum Millium florenorum Fundatiuncula Ep[isco]pali ex[s]olvantur, et complanari debeant, quid? et qvam pusillum pro Ep[isco]po maneat? altissimo Ma[jes]t[a]tis v[est]rae S[acratis]s[i]mae Iudicio substernimus, pra-

esertim cum teneatur Ep[isco]pus Ecclesiae, etiam de Sartis, tectis, vestibus, ornamentis necessarijs, candelis oleo, et caeteris reqvisitis providere. Accedit qvod Sensus ut praemissimus Bullae Pontificiae etiam is sit, ut opinata illa tria Miliia florenorum, ad liberam Ep[isco]pi dispositionem, ejusqve praecise proprias, non vero etiam Theologi necessitates relinqvantur, probe nimirum animadvertit Summus Pontifex inopia Ep[isco]pum laborare, non oportere, cujus vita profecto longe miser[r]ima jam est, Exemplo in Orbe Terrarum vix audito. Proinde dignetur v[est]ra S[acratis]s[i]ma Majestas, Theologo aliunde de Subsistentia providere, aut laesam fundationem saltem qvo ad defectum clementer augmentare, et eidem Theologo injungere, ut ad instar aliorum Capitularium Latini Ritus, Iuramentum deponere nobis adstrictus esset.

Tandem qvo ad 12um sive ultimum, quod caput est rei, et Fundamentum, sine qvo reliqva omnia quae exposuimus consistere posse impossibile arbitramur, est. Ut tam primum qvam Secundum Diploma Leopoldinum lit[tera] F. et P. notata, ut et Decretum sub lit[tera] H. pariter Leopoldinum non solum confirmentur Executioni, qvid enim proderit supradicta omnia concedi, si eorum manutentio Authoritate S[acratis]s[i]mae regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae non fulciantur? a tempore etenim factae Unionis concessa fuerunt dicta Diplomata, sed executioni nunqvam fuere data, imo sinistre, et perperam semper explicata, ita ut Ep[isco]pus noster, qui cum Ep[isco]pis Latini ritus, uti ex praemissis etiam constat omnium Iurium ipsorum particeps esse deberet, Summo Animi sui sensu
pagina 35: experiri debuierit exercitium Jurisdictionis suae intra || limites adversarijs bene visos, fuisse constrictum, ab ijsdem Causas Ecclesiasticas ad suum forum trahi, Parochos n[ost]ros sine ejus scitu institui, illos deponi, eorum numerum definiri, et ad sua Tribunalia, pro suo lubitu ita raptari, ut violentus, aeqve ac incompetens, hujusmodi procedendi modus, vix non vim legis hic obtinuerit, quos excessus quam aegre animus eius tulerit, feratqve poterit S[acratis]s[i]ma Regia Majestas, v[est]ra Clementissime eo facilius colligere, qvod ad turendam Iurisdictionem suam, et Immunitatem Ecclesiasticam, Iuramento licet obstrictus, ob assistentiae vi art[iculi] XIV dicti Diplomatis 2^{i} debite defectum nullum tot malis, tam Divinis, qvam vero humanis legibus praejudicantibus potuerit afferre remedium.

Quae mala qvanta sint, et qvam graves post se trahant conseqventias, qvemadmodum absqve ulteriori digressione abunde compertum erit. Ita ijsdem omnibus, ut remedium inveniamus, juxta S[acri] Tri[dentini] Syn[odi] de ref[ormatione] Ses[sione] 25. c[apitulo] 20. seriam hujusmodi jurium, et Im[m]unitatum Ecclesiasticorum commendationem, ad S[acratis]s[i]mae Regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae Thronum supplices confugimus, et ne contingat Nationem n[ost]ram Reformatis Augustanis, et Unitarijs postponi, Iura Ep[isco]palia in Controversiam vocari, Dignitatem, et Jurisdictionem Ecclesiasticam ordinariam contemni de genu sup[p]licamus, qvatenus ad praescr[i]ptum S[anctorum] Canonum Iuris Divini, dictamenque Justitiae distributivae, clementissime peremptorie demandare dignaretur.

1° Ut Personae n[ost]rae Ecclesiasticae irrequisito Ep[isco]po, praesertim ad nudam Suspicionem ne capiantur, incarcerentur ad Forum Saeculare citentur, damnificentur, mulctentur, in Familias, et Bona eorum ne involvetur, verum in Foro competenti Iuridice proseqvantur, ad Decimas aliasqve pensiones ne adigantur, pariter Ecclesiarum Bona ne profanentur.

2 Etiam Templa sive Ecclesiae n[ost]rae habeantur, pro loco refugij sive Asyli.

3° Vetita in Diplomatibus nobis concessis, Honoraria, Taxae,
pagina 36: alioqve pensiones a Sacerdotibus Unitis ne exigantur. || Insuper loco Beneficio, Parochia, Terrarum possessione, per saeculares ne amoveatur, alijqve in eorum locum ne sur[r]ogentur, verbo praefati saeculares in rebus, et causis Ep[isco]pum concernentibus ne se immisceant, numerum Personarum Ecclesiasticarum, utpote tam ritus qvam ceremoniarum n[ost]rarum ignari, pro lubitu suo non definiat.

4° Cum de Portione Canonica, Fundis videlicet Internis, et externis Ecclesijs n[ost]ris provisum non fuerit, Portio Canonica etiam Parochis n[ost]ris assignetur, illucusqve autem Terrae qvas Sacerdotes, sive Successorio, sive emptitio, sive Hypothecario Iure possident, habeantur pro Ecclesiasticis, et immunes pr[o]uti etiam hactenus.

5° Admittantur ijdem Ecclesiastici etiam n[ost]ri ad participationem qvartae Decimarum, obvenientium de Bonis Fiscalibus, et Decimarum de Terra Regia a suis Parochianis provenientium.

6° Etiam Natio n[ost]ra pro 4ª recepta Natione in Tran[sylva]nia, et partibus eidem annexis Diplomatice declaretur, ad Gubernium, et Status admittatur, votumqve in Provincia habeat, officiorum et beneficiorum, ad instar aliarum receptarum nationum particeps sit, Decimas, et alias obventiones Parochiales, suis, n[on] vero a sua Religione alienis, in Spiritualibus nil penitus ipsis inservientibus praestare adigantur, juxta saepefatum Leopoldinum Decretum: Ut Catholicus Catholico &c. Item a Scholis freqventandis nostrorum Vulachorum Filij ne arceantur, et eapropter incarcerentur.

7° Priuilegijs in favorem n[ost]rum olim a Regibus Hung[ariae], et Principibus Tran[sylva]niae collatis ne contraveniatur.

8° Articuli Edicta, et alia Statuta, contra nos, ante Unionem
pagina 37: facti, et emanata, pro cassatis revocatis, et aboletis declarentur. ||

9° Ut Sc[h]olas, et ubi plures fuerimus Templa libere aedificemus, imo juxta leges a (: tit[ulus] :) D[omi]nis Patriotis conditas, signanter approbatarum Constitutionum Par[tis] 1ª tit[uli] 1. ar[ticulo] 7. in locis mixtis ubi plures sunt nostrates, qvam aliarum Religionum, majori Parti, id est nostratibus, Templum, Parochia, et reliqva cedant, eo magis ubi vix est aliquis auditor alterius Religionis.

10° Testamentariae Dispositiones, legata, Ecclesijs, et Personis n[ost]ris Ecclesiasticis facta rati habeantur.

11° Theologo non ex Fundatiuncula Ep[isco]pali, satis parva, sed aliunde de Victu, habitatione, et alijs culinaribus necessitatibus provideatur. Siqvidem Ep[isco]po in Divinis ob ignorantiam lingvae adstare, eundemqve juvare neqveat, sed alios sibi necessarios adstantes intertenere debeat.

12° Deniqve cum haec a potiori fundentur in Diplomatibus, et Suprafatis Decretis Leopoldinis eaedem confirmentur, et insertis contra abusus remedijs dilucidentur, Executioniqve demandetur, et mancipentur.

Ut et nos infimi S[acratis]s[i]mae regiae Ma[jes]t[a]tis v[est]rae Fideles, aeqvalem cum alijs in Transylvania Nationibus receptis Clementiam experiri, Deumqve qviete pro incolumitate, longaevitate, et augmento S[acratis]s[i]mae Regiae Ma[jes]t[a]tis V[est]rae exorare valeamus.

Sacratissimae Regiae Ma[jes]t[a]tis V[est]rae

Ioannes Innocentius L[iberus] Baro Klein Ep[isco]pus Fogarasiensis, Nomine, et in Persona, totius Cleri Graeci ritus Uniti, ut et Nationis Valachicae Unitae per Transylvaniam.

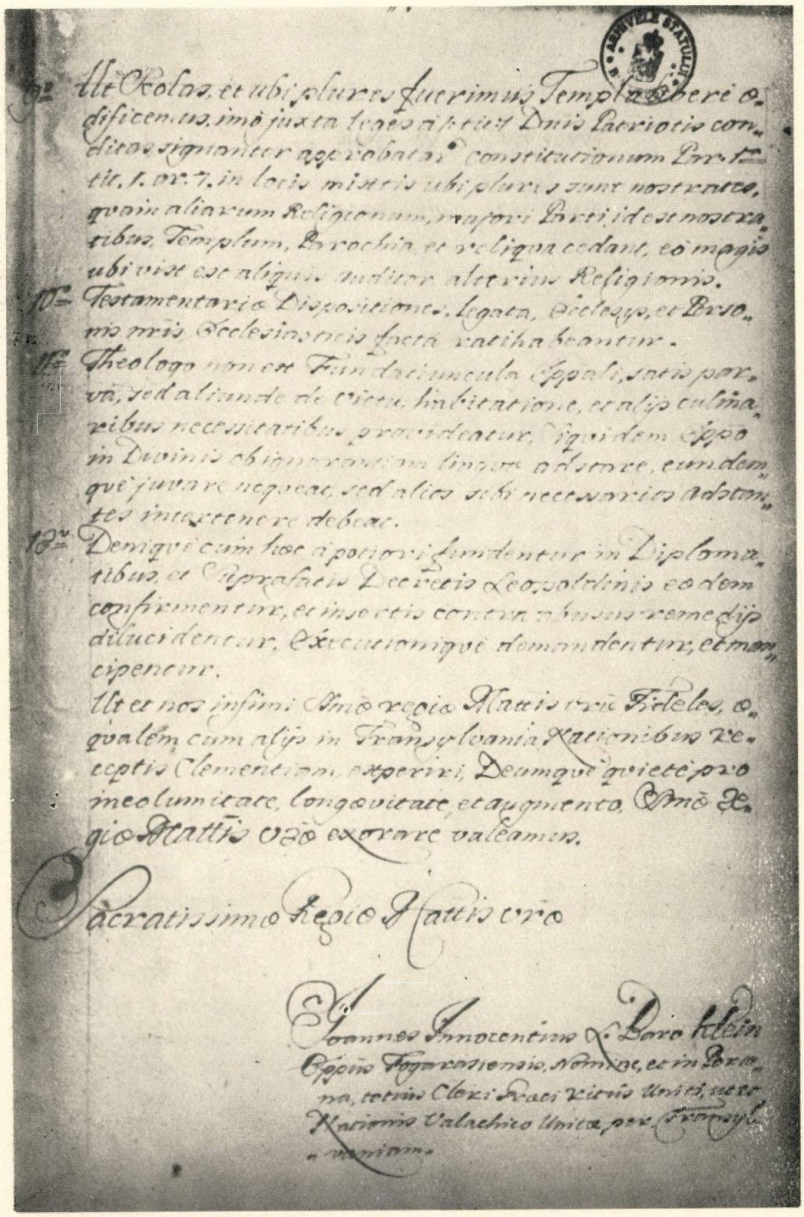

Fig. 5 — Ultima pagină a memoriului.

LE MÉMOIRE *(SUPPLEX LIBELLUS)* DE J. INNOCENT MICU KLEIN ADRESSÉ À LA REINE MARIE THÉRÈSE EN 1744

RÉSUMÉ

L'activité et la personnalité imposantes de l'évêque roumain uniate de Transylvanie, Jean Innocent Micu Klein, bien connues jusqu'ici, viennent d'être complétées par le *Supplex Libellus Precum et Gravaminum Cleri Populique Romano Valachici* etc., nouvellement découvert. Ce document est conservé dans les Archives d'État de Bucarest sous la quota: Documents transylvains des Archives autrichiennes, liasse II, no. 113j. Il n'est pas autographe, car c'est une copie faite pour le Conseil Aulique de Guerre (Hofkriegsrath) de Vienne, qui tenait en main les freins et le contrôle de la vie publique en Transylvanie au XVIIIe siècle. On le publie donc ici pour la première fois, en entier.

Le Supplex Libellus fut demandé à Innocent Micu Klein, le seul député roumain admis dans la diète transylvaine, par le comte Theobald von Czernin, commandant suprême autrichien de la Transylvanie, et fut adressé directement à l'impératrice-reine Marie Thérèse. Dans ce mémoire, le combatif représentant de la nation la plus nombreuse et la plus ignorée de ce pays, qui donnait toutefois les plus grandes contributions en travail, monnaie et soldats, présente la situation excessivement lourde de son peuple afin de remédier à cette injustice, et exige l'application des engagements pris par la Cour de Vienne dans les deux diplômes émis par l'empereur Léopold I après l'annexion de la Transylvanie à l'Empire des Habsbourg.

Le mémoire fut envoyé de Sibiu à Vienne, accompagné d'un rapport adressé au Hofkriegsrath sur les travaux de la diète transylvaine du 8 janvier au 28 mars 1744. Dans son rapport, le comte von Czernin, qui avait été commissaire impérial à la diète, fait siennes complètement l'argumentation et les justes requêtes formulées par l'évêque-député pour le bien du peuple roumain et plaide lui aussi pour la mise en application des diplômes impériaux, qu'il donne dans les annexes de son rapport, ce qui en fin de comptes servait les intérêts de l'Empire.

L'on sait que cette démarche d'Innocent Micu Klein, faite ensemble avec le commissaire impérial en Transylvanie, n'eut elle non plus aucun résultat. L'évêque roumain dut s'exiler à Rome, où il mourut. Mais son programme politique lui survécut, comme programme de base pour les activités et les revendications politiques, sociales et culturelles du peuple roumain au cours des XVIIIe, XIXe et XXe siècles, jusqu'à sa réalisation définitive.

DESFĂȘURAREA RĂZBOIULUI AUSTRO-TURC DIN 1788—1790 PE TERITORIUL BANATULUI, DESCRISĂ DE UN CONTEMPORAN

DE

BUJOR SURDU

Înfrîngerile militare și diplomatice suferite de Imperiul habsburgic în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea au determinat Curtea din Viena să caute compensații în răsăritul și sud-estul Europei.

Ca atare, Iosif al II-lea a propus țarinei Ecaterina a II-a împărțirea Imperiului otoman. În virtutea tratatului încheiat între cei doi monarhi, la 10 septembrie 1782, Austriei urma să-i revină partea apuseană a Peninsulei Balcanice. Războiul împotriva turcilor a izbucnit oficial în vara lui 1787, dar austriecii n-au deschis campania decît la începutul anului următor. Pînă atunci, la frontiera cu Imperiul otoman au fost concentrate numeroase unități militare și în special regimentele de graniță, armata austriacă — care număra 218.000 de soldați și 1.500 de tunuri — întinzîndu-se de la Nistru pînă la Marea Adriatică. Comandantul suprem, feldmareșalul Franz Moritz von Lascy, și-a stabilit cartierul general la Futak, în Banat, în apropierea cîmpului de bătaie principal, și mai ales a Belgradului, cucerirea acestuia constituind unul din obiectivele cele mai importante ale campaniei din 1788. În partea de răsărit a Banatului opera un corp de armată compus din 12.800 de oameni, sub comanda generalului Wilhelm Wartensleben, iar de-a lungul Dunării bănățene se aliniau peste 7.000 de grăniceri în frunte cu generalul Paul Papilla[1].

În cursul operațiilor militare desfășurate pe teritoriul Banatului, locuitorii români din această provincie au avut de îndurat suferințe deosebit de mari, atît din partea oștilor otomane, cît și a celor austriece. Provocați de turci să se închine sultanului și suspectați de autorități pentru necredința față de stăpînirea habsburgică, românii bănățeni de multe ori nu și-au putut mîntui viața nici în refugiile cele mai ascunse ale munților.

[1] Detalii asupra dispozitivului trupelor imperiale la Fr. Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, III, Viena, 1875, p. 372—375.

Evenimentele tragice desfășurate în vremurile acelea de restriște au fost consemnate cu grijă deosebită și cu mult simț de răspundere pentru adevăr de către cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg[2]. Deși în redacția actuală cronica a fost definitivată abia în 1827, autorul a folosit, fără îndoială, însemnările proprii făcute în cursul războiului austro-turc din 1788—1790. Altcum nu se poate explica bogăția de amănunte și de date calendaristice de care abundă scrierea sa, cînd tratează epoca respectivă. Fără existența unor însemnări aproape zilnice, autorului i-ar fi fost cu neputință să-și amintească, după mai bine de 30 de ani, nu numai zilele din săptămînă, dar și datele exacte ale unor mărunte întîmplări personale. Tocmai de aceea, importanța deosebită a cronicii sale constă nu numai în informațiile inedite pe care le aduce, dar și în faptul că reprezintă cele dintîi memorii de război cunoscute pînă acum în literatura românească.

Nicolae Stoica a luat parte la operațiile militare care s-au desfășurat pe teritoriul Banatului în calitatea sa de preot militar al regimentului de graniță valaho-iliric. Informații a putut aduna și prin faptul că era deseori solicitat ca tălmaci, pentru corespondența în limbile română și sîrbă, de către comandamentul oștilor imperiale din acest sector al frontului. Dacă ținem seama de împrejurarea că autorul era localnic — cunoscînd așadar bine regiunea despre care scrie —, informațiile pe care le dă sînt cu atît mai veridice, deci mai prețioase pentru cercetători.

Încă din anul 1787 el înregistrează pregătirile care s-au făcut în vederea campaniei contra turcilor. Îi reține atenția mai ales fortificațiile construite în sudul Banatului, precum și stocarea unor mari cantități de alimente și echipament militar.

Înainte de a fi începute oficial ostilitățile, fiecare comandant austriac a transmis declarația de război comandantului otoman din față. Generalul Papilla s-a pus el însuși în fruntea avangărzilor formate din cîteva companii din regimentul românesc, care au ocupat, fără nici o rezistență, Orșova veche. Locuitorilor turci din oraș — după ce li s-a făcut cunoscută patenta împărătească privitoare la declararea războiului —, li s-a permis să se retragă împreună cu familiile lor în cetatea de la Ada-Kaleh. Tot atunci alte companii din același regiment, ocupînd ostrovul Poreci, au început să reamenajeze peștera Măgăra într-o puternică fortificație,

---

[2] Autorul s-a născut la Mehadia, în 1751, unde tatăl său a fost preot. Cronica cuprinde evenimente de la facerea lumii și pînă în vremea sa, insistînd asupra istoriei Banatului. Partea cea mai valoroasă a cronicii este aceea în care autorul se ocupă de întîmplările contemporane lui.

Evenimentele referitoare la războiul austro-turc din 1788—1790 sînt cuprinse în foile 129—171 ale manuscrisului original, aflat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România din București, Secția Ms. rom., nr. 5520. Lectura s-a făcut după microfilmul aflat în posesia Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România.

Pe cotorul cronicii: *Istoria ultimului resboi a turcilor și patimile romanilor în acel timp, precum și începutul militarisării în graniță. Manuscript de Nicolae Stoica de Hațeg, protopresbiter în Mehadia.*

menită în primul rînd să stînjenească aprovizionarea pe Dunăre a garnizoanei otomane de la Belgrad.

Întrucît asediul cetății Ada-Kaleh se prelungea, generalul Papilla devenea tot mai neliniștit, din cauză că nu cunoștea intențiile turcilor. Prin intermediul lui Nicolae Stoica, trimite ca spion, dincolo de Dunăre, pe un negustor din Orșova, Gheorghe Trăncănel, cu misiunea de a-i aduce știri privitoare la mișcările armatei otomane. La reîntoarcere, Trăncănel comunică intenția turcilor de a năvăli în Banat cu o mare armată. Generalul Wartensleben, înștiințat despre aceasta, n-a luat măsurile cuvenite, socotind adevărate spusele unui alt negustor, Lionda, de fapt spion în slujba inamicului, după care numărul turcilor nu depășește 10.000 de oameni. Trimis a doua oară peste Dunăre de Papilla, Gheorghe Trăncănel se reîntoarce cu știri tot mai neliniștitoare despre turci, dar și de data aceasta comandamentul austriac le găsește exagerate.

În ultimul moment imperialii au fost avertizați asupra pericolului turcesc și de Mihail Ștucă, ispravnicul de la Cerneț, însă generalul Wenckheim, care a primit înștiințarea acestuia, nici măcar n-a raportat superiorilor săi cele auzite. Bazat pe informațiile primite din Țara Românească și mai ales de la căpitanul Gheorghe Duca, — care ocupase mănăstirea Tismana cu cîteva companii din regimentul grăniceresc, încă de la începutul ostilităților —, generalul Papilla a raportat în scris asupra situației. Dar „în deșert fu", după cum se exprimă cu amărăciune Nicolae Stoica.

În 19 iunie 1788 turcii atacă brigada generalului Papilla, la Jupalnic, însă fără succes[3]. După o minuțioasă pregătire, vor relua însă atacul cu forțe sporite în ziua de 7 august, cînd au aruncat în luptă nu numai forțele de care dispuneau pe malul stîng al Dunării, dar și unele unități aduse de pe malul drept, cu toată riposta viguroasă a artileriei imperiale. În fața acestui atac puternic, generalul Papilla a ordonat retragerea brigăzii sale spre Mehadia, în conformitate cu instrucțiunile primite de la generalul Wartensleben. Drumul i-a fost însă închis de turci în Cheia Coramnicului, unde o mulțime de ostași imperiali au fost apoi măcelăriți. Nicolae Stoica, aflat și el în încercuire, povestește cum Papilla a ordonat în zadar artileriei să oprească năvala turcească prin foc direct, pentru ca infanteria să poată răzbate spre Mehadia. Generalul însuși a fost urmărit de un pîlc de turci și a scăpat cu viață numai datorită intervenției hotărîte a unui detașament de husari comandat de vagmistrul Nozak. La un moment dat imperialii au intrat în panică; cavaleriștii călcau în picioare pe infanteriști, iar servanții de la tunuri au fugit călare, părăsind toate piesele în drum.

Înaintarea turcească a fost oprită pînă la urmă de unitățile aduse în grabă de la Mehadia. Turcii, de altfel, n-au mai insistat, deoarece începuse să se înserereze și ca atare urmărirea inamicului în derută nu mai era posibilă. În această luptă, brigada lui Papilla — compusă din două batalioane

[3] A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 107.

din regimentul Reiski, un batalion De Vins, 8 companii din regimentul Valaho-Iliric, 200 de dragoni din regimentul Würtenberg și 100 de husari, cu totul aproape 4000 de soldați — a pierdut 1370 de oameni[4]. Turcii au reluat atacurile împotriva imperialilor în zilele următoare, cauzînd mari pierderi, atît în rîndurile oștirii imperiale, cît și a locuitorilor din regiunea unde aveau loc luptele[5]. Cronicarul nostru descrie plastic exodul populației civile, care își căuta scăparea din fața năvalei turcești în ascunzișurile din păduri. Printre refugiați se găsea și soția lui, cu un copil mic în brațe. Deocamdată însă turcii s-au mulțumit să-și consolideze pozițiile, așteptînd întăriri noi de la sud de Dunăre, după care urma să-și continue atacurile.

În urmă generalul Papilla a primit ordin să preia comanda garnizoanei aflată în peștera Măgăra, cunoscută și sub numele de peștera lui Veterani. N-a putut străbate însă pînă acolo, deoarece turcii au început asediul garnizoanei aflată în grotă, care stăvilea înaintarea lor de-a lungul Dunării. Înăuntrul fortificațiilor se găsea compania Svinița din regimentul Valaho-Iliric, sub comanda căpitanului Adam Maovaț, precum și 11 tunuri. În sprijinul garnizoanei au fost trimise mai întîi unități din regimentul Brechenville, sub comanda maiorului baron Stein. Ei au ocupat poziții pe Crăcu Cosierului, fortificîndu-se cu valuri de pămînt și palisade[6]. În ziua de 10 august 1788 turcii au încercat să debarce de pe o flotilă de 36 de vase, dar focul puternic al artileriei din fortificații i-a silit să se retragă. Grosul armatei turcești a atacat însă pe uscat, venind dinspre Orșova, sub comanda pașei Mehmed Memiș. Avînd sub comanda sa 7.000 de infanteriști și 1.000 de călăreți, el a reușit să taie legătura dintre unitățile maiorului Stein și ale căpitanului Adam Maovaț. Stein, după ce a pierdut aproape jumătate din oameni, a fost silit să se adăpostească și el în grotă[7]. Nicolae Stoica arată că retragerea acestuia a fost atît de precipitată, încît a părăsit intacte nu numai piesele de artilerie de care dispunea, dar și drapelul. Ulterior au fost trimiși 30 de ostași, care au reușit să arunce în prăpastie tunurile și să se reîntoarcă cu steagul unității.

Generalul Papilla a încercat, tocmai în cursul acestor lupte, să străbată pînă la grotă, așa cum primise ordinul, dar n-a reușit. Turcii l-au atacat cu furie și numai cu mare greutate a scăpat cu viață. De aci s-a reîntors la Bozovici și apoi a plecat la Biserica Albă, unde a fost primit de Iosif al II-lea. În cursul audienței el a încercat să se disculpe de acuzația că ar fi vinovat de recenta înfrîngere suferită din partea turcilor. La îndemnul împăratului, generalul Papilla — cel dintîi comandant al

---

[4] *Ibid.*; cf. L. Böhm, *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme*, Pesta, 1868, p. 171—173; C. Buracu, *Muzeul general Nicolae Cena în Băile Herculane și cronica Mehadiei*, Turnu Severin, 1924, p. 32; F. Pesty, *A szörényi Bánság és Szörény vármegye története*. Budapesta, 1877, p. 194—199.

[5] Vaníček, *o.c.*, p. 444—446.

[6] J. Szentkláray, *Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből*, Timișoara, 1879, p. 482—483.

[7] Marchescu, *o. c.*, p. 108; cf. Szentkláray, *o. c.*, p. 482—483.

regimentului de graniță român din Banat — și-a cerut pensionarea și s-a stabilit la Timișoara pînă la sfîrșitul vieții sale.

Asediată, garnizoana din peștera Veterani, formată în cea mai mare parte din români grăniceri, se apăra cu succes de atacurile tot mai înverșunate ale turcilor, care bombardau fortificațiile cu artileria așezată pe malul drept al Dunării, iar de deasupra inamicul prăvălea stîncile. Cum însă nu era prevăzut un asediu îndelungat, încă de la jumătatea lunii august a început să se resimtă lipsa alimentelor și a muniților. Cantități neîndestulătoare erau aduse pe Dunăre, la adăpostul întunericului, dar cu aceasta problema aprovizionării garnizoanei nu era soluționată. Turcii, din partea lor, atacau tot mai insistent, deoarece voiau să-și deschidă cu orice preț drumul spre Belgrad. Memiș pașa a și somat în repetate rînduri pe căpitanul Maovaț să predea fortificațiile, dar răspunsul acestuia a fost de fiecare dată negativ. La sfîrșitul lunii august garnizoana ajunsese însă la capătul puterii de rezistență, ceea ce a hotărît pe comandant — cu îngăduința împăratului — să înceapă tratative cu turcii și după cîteva ore de discuții s-a ajuns la o înțelegere în ceea ce privește condițiile capitulării. Garnizoana imperială urma să părăsească fortificațiile fără a fi împiedicată, ostașii putînd să-și ducă cu ei lucrurile personale, iar ofițerii să-și păstreze și armele. Predarea peșterii a avut loc cu un ceremonial deosebit, în ziua de 31 august 1788[8].

După înfrîngerea suferită de imperiali în Valea Cernei, turcii s-au pregătit temeinic în vederea unei ofensive hotărîtoare în acest sector al frontului. Tocmai de aceea, în ajutorul generalului Wartensleben, amenințat de atacul otoman, a sosit însuși Iosif al II-lea în fruntea unei mari armate, stabilindu-și cartierul general la Caransebeș[9]. Între timp turcii s-au dedat la atrocități împotriva populației românești, mulți fiind omorîți iar alții prinși și vînduți ca robi. Nicolae Stoica consemnează că numai din Mehadia au fost omorîți sau robiți 900 de oameni. Situația s-a agravat și datorită lipsei de prevedere a autorităților militare, care au interzis la început retragerea civililor din zona frontului, fiind convinși de superioritatea forțelor imperiale. Iosif al II-lea a luat însă măsuri imediate de îndreptare și a hotărît evacuarea în comitatul Arad a populației civile din teritoriile amenințate. Statul a plătit apoi refugiaților cîte 3 cr pe zi fiecărei persoane adulte, 2 cr copiilor, 10 fl pe lună preoților și cîte 20 fl protopopilor.

Ca urmare a presiunii tot mai mari a turcilor, garnizoana imperială de la Tismana, compusă din grăniceri români comandați de căpitanul Gheorghe Duca, a fost nevoită să părăsească Oltenia și să se retragă în Transilvania prin pasul Vîlcanului.

Numirea lui Iusuf pașa în fruntea oastei turcești a avut drept urmare o îmbunătățire a situației locuitorilor din sudul Banatului. Noul comandant a oprit omorurile și fărădelegile, sub amenințarea pedepsei capitale pentru ostașii otomani recalcitranți. A luat apoi măsuri pentru adunarea

[8] Marchescu, *o. c.*, p. 109—110; cf. Böhm, *o. c.*, p. 173—175.
[9] Despre lagărul imperial din apropierea Lugojului la Vaníček, *o.c.*, p. 422.

satelor, deoarece își dădea seama că în vederea continuării ofensivei împotriva imperialilor avea nevoie de concursul populației civile. În vederea organizării unei administrații regulate, a apelat și la episcopul ortodox Ieremia de la Vidin. Cu ajutorul lui populația a fost îndemnată să părăsească ascunzișurile munților și să-și reia fără teamă ocupațiile obișnuite. În acest scop, satelor le-au fost înmînate acte speciale — buruntii — iar în fruntea lor au fost așezați subași turci.

În fața pericolului tot mai iminent, o parte din armata austriacă s-a retras spre Biserica Albă, arzînd în drumul ei toate depozitele militare. Împăratul se găsea la început la Ilova, de unde însă a fost obligat să se retragă cu grosul armatei spre nord, după o ciocnire cu inamicul la Cîmpul Fomii. Lagărul principal a fost stabilit după aceea în apropierea Lugojului. În ziua de 2 octombrie 1788 a izbucnit la Lugoj o mare panică, din cauza zvonurilor că turcii ar fi ajuns la marginea orașului. Ca urmare, mulți locuitori și-au părăsit bunurile și au fugit împreună cu refugiații din regiunea Caransebeșului. De panică au profitat jefuitorii, care au prădat casele și prăvăliile rămase fără stăpîni. Nicolae Stoica relatează că a urmat apoi represiunea autorităților, mulți oameni nevinovați fiind spînzurați în piața orașului.

Pînă la urmă turcii n-au reușit să pornească atacul proiectat, deoarece armata otomană s-a dovedit nedisciplinată. Cei mai mulți ostași turci, părăsindu-și unitățile, umblau după jafuri, fapt care a determinat pe seraschier să aplice numeroase pedepse capitale. De teamă, mulți ostași otomani au trecut Dunărea, sub diferite pretexte, printre ei numărîndu-se chiar și unii dintre comandanți, cum a fost Memiș pașa. De altfel, mersul general al operațiilor militare nu era favorabil turcilor. În Moldova, prințul Frederic de Cobourg a obținut succese răsunătoare, ceea ce a influențat și situația frontului din sudul Banatului. Toate acestea au îndemnat pe seraschier să înceapă retragerea peste Dunăre, după ce avuseseră loc însă mai multe ciocniri de importanță redusă cu oștile imperiale. Retragerea s-a făcut pe la Orșova, unde turcii au construit un pod de vase, la care au lucrat, cu plată, un mare număr de locuitori din împrejurimi.

Împăratul, bolnav și adînc impresionat de dezastrul campaniei, a renunțat la orice veleități de cucerire și la sfîrșitul lunii noiembrie s-a retras la Viena. Feldmareșalul Lascy, care s-a dovedit de o incapacitate notorie, a fost înlocuit provizoriu la comandă cu generalul Kinsky. Sub pretext de boală s-a retras provizoriu din fruntea corpului de armată bănățean și generalul Wartensleben, locul său fiind luat de generalul Clairfait, care a mutat comandamentul de la Caransebeș la Biserica Albă[10].

La începutul anului următor comanda supremă a armatei imperiale a primit-o feldmareșalul Andrei Hadik, președintele Consiliului Aulic de Război, iar în fruntea trupelor croate a fost numit bătrînul mareșal Gedeon Laundon. Întîia jumătate a anului 1789 n-a înregistrat decît ciocniri mărunte între beligeranți, austriecii pregătind pentru vară o mare ofen-

[10] Marchescu, *o. c.*, p. 111.

sivă împotriva turcilor. Se urmărea nu numai scoaterea inamicului din Banat, dar și ocuparea Belgradului, fără de cucerirea căruia nu se puteau organiza operații militare hotărîtoare[11].

În cursul acestor evenimente a fost încheiat un armistițiu între imperiali și pașa de la Belgrad. Pentru a evita atacuri neașteptate turcești, maiorul Rachitievici, comandantul batalionului de grăniceri români din fața Orșovei, a hotărît să încheie o înțelegere pe plan local cu pașa de la Ada-Kaleh. În acest sens i-a fost înmînată o scrisoare prin care i se cerea să accepte armistițiul propus. Comandantul turc, confirmînd primirea înștiințării, a comunicat că nu poate accepta condițiile, fără aprobarea prealabilă a seraschierului. Pînă la primirea răspunsului din partea acestuia, au fost reținuți la Orșova trimișii comandamentului austriac, printre ei aflîndu-se și fratele cronicarului nostru, Costa Stoica.

Garnizoana de la Ada-Kaleh depinzînd de comandantul turc de la Vidin, nu de cel de la Belgrad, ostilitățile în Banat au continuat. La începutul lunii iulie turcii au atacat din nou în valea Jupalnicului. Atacul lor s-a repetat pe la mijlocul aceleiași luni, cînd forțe destul de importante turcești au neliniștit avantposturile imperiale.

În 4 august turcii au început o adevărată ofensivă, respingînd unitățile înaintate austriece pînă la Mehadia. Au fost opriți aci numai cu mare greutate de focul artileriei imperiale și de intervenția hotărîtă a unor unități de infanterie din regimentul de grăniceri români. În zilele următoare atacurile turcești au continuat cu o intensitate sporită, inamicul ajungînd cu incursiunile sale pînă în preajma imediată a taberei imperiale, încercînd să-i închidă pe austrieci din toate părțile. Noul comandant din acest sector al frontului, generalul Vécsey, în situația dată a organizat un puternic contraatac, reușind să-l respingă pe inamic pînă în Valea Priboiului. Însă turcii primind întăriri, generalul Vécsey s-a temut și, ca atare, în ziua de 6 august a ordonat retragerea trupelor pînă la Teregova, cerînd totodată ajutor. Generalul Clairfait, care se găsea la Caransebeș, s-a grăbit să-l sprijine cu trupele sale, coborînd în acest scop pînă la Feneș. Între timp, știrile primite arătau că numărul turcilor s-a redus pînă pe la 20.000 și că spiritul ofensiv al inamicului a scăzut de asemenea, ceea ce a înlesnit înaintarea armatei imperiale pe linia Cracu Omir—Dealu Ocnii—Bela Reca—Cracu Vișoca[12]. În ziua de 28 august austriecii au fost înștiințați că turcii se concentrează între Toplet și dealul Ceaplea, de unde pe la amiază au și început să atace pozițiile imperialilor. După o luptă îndîrjită înaintarea turcească a fost stăvilită, austriecii reușind să preia inițiativa și să respingă inamicul în toate sectoarele. Retragerea turcească s-a transformat apoi în fugă, ceea ce a avut drept rezultat că un mare număr de otomani au căzut prizonieri[13]. Ofensiva imperială a silit apoi pe turci să se retragă la sud de Dunăre, menținîndu-și ca post înaintat doar cetatea de la Ada-Kaleh.

[11] *Ibid.*, p. 112.
[12] *Ibid.*, p. 113.
[13] *Ibid.*, p. 114.

Feldmareșalul Laundon, noul comandant suprem austriac, a ordonat apoi corpului de armată comandat de generalul Clairfait să întărească trupele care asediau Belgradul, iar cele rămase, sub comanda generalului Wartensleben, continuau să atace fortăreața de pe insula Ada-Kaleh. Bombardarea a început în ziua de 30 septembrie, cînd imperialii au ajuns pînă la periferiile cetății. Între timp, Osman pașa a fost silit să capituleze, predînd imperialilor Belgradul în ziua de 7 octombrie. Cronicarul Nicolae Stoica a văzut și a descris retragerea cu luntrile a garnizoanei și a populației civile din cetate.

Căderea Belgradului a înlesnit imperialilor ofensiva la sudul Dunării, mai ales după ce au reușit să construiască în dreptul Orșovei un pod de vase. Sub comanda generalului Fabris, un puternic corp de armată austriac — din care făcea parte și un batalion de grăniceri români sub comanda maiorului Maovaț — trecînd Dunărea, a început atacul împotriva cetății Cladova. După un scurt și susținut asediu, cetatea a capitulat la 20 octombrie, ostașii din garnizoană putîndu-se retrage la Vidin, împreună cu familiile și bunurile lor.

Mareșalul Laundon a ordonat apoi asedierea viguroasă a cetății de la Ada-Kaleh și a fortului Elisabeta, deoarece turcii de aci stînjeneau mișcările armatei imperiale în regiunea respectivă a Dunării. Bombardarea de către imperiali a zidurilor cetății n-a dat rezultatele așteptate, fiincă garnizoana se putea adăposti în cazematele de sub pămînt, de unde nu ieșeau decît noaptea, pentru a se aproviziona cu lemne și apă.

O mare parte a grănicerilor români luptau în fața cetății Ada-Kaleh și tot ei asediau și garnizoana turcească care ocupa, peste Dunăre, întăriturile fortului Elisabeta. Somat de mareșalul Laundon să capituleze, comandantul turc a refuzat, ceea ce a avut ca urmare întețirea asediului, dar fără succese prea mari. Ca atare, comandamentul imperial a hotărît — o dată cu venirea iernii — retragerea trupelor de pe poziții și trecerea lor în cartierele de iarnă de la Caransebeș și Lugoj, rămînînd pe loc doar cîte un batalion din regimentele Valaho-Ilir și Durlach. După ce și-au construit bordeie în pămînt, unitățile rămase au organizat în continuare asediul cetății Ada-Kaleh și a fortului Elisabeta de pe muntele Cozia. În felul acesta au putut fi stînjenite nu numai contactele garnizoanelor respective cu comandamentul otoman, dar și aprovizionarea lor regulată cu lemne de foc și apă de băut.

Peste Dunăre, în Craina, au avut loc în acest timp ciocniri de mai mică importanță cu turcii de la Vidin, luptele soldîndu-se cu victoria imperialilor[14].

Moartea împăratului Iosif al II-lea la începutul anului 1790 n-a avut urmări imediate asupra operațiilor militare, ele continuînd cu vigoare în primăvara acelui an. La începutul lunii martie corpul de armată comandat de generalul Wartensleben și-a părăsit cartierele de iarnă, coborîndu-se din nou la Dunăre. Batalionul de grăniceri români, care asigurase toată

[14] Vaníček, *o. c.*, p. 450.

iarna încercuirea cetății Ada-Kaleh, a primit apoi ordinul să treacă Dunărea pentru a întări corpul de armată al generalului Libtai.

În ziua de 5 aprilie 1790 comandantul cetății Ada-Kaleh a înștiințat pe generalul Wartensleben că este dispus să predea cetatea, însă numai maiorului Maovaț. Chemat în grabă de dincolo de Dunăre, Maovaț a tratat cu turcii capitularea și imperialii au putut ocupa cetatea în 7 octombrie 1790. Întreaga garnizoană turcească s-a retras apoi cu luntrile în josul Dunării, spre Vidin, fiind escortată pe mal de unități austriece. Comandant al cetății a fost numit generalul Hon, cu sarcina de a repara și întări fortificațiile cît mai repede cu putință.

Războiul a continuat apoi la sud de Dunăre, comandamentul austriac luînd unele măsuri menite să contribuie la consolidarea stăpînirii imperiale în aceste regiuni. Reprezentanții satelor din Craina au fost puși să jure credință noului împărat, Leopold al II-lea, în cadrul unor mari festivități.

Dar situația internațională devine tot mai nefavorabilă intereselor austriece. Lupta de eliberare a maselor din Țările de Jos, evenimentele din Franța, precum și ostilitatea Prusiei și a Angliei au determinat pe noul împărat să caute o ieșire din impas. Pînă la urmă s-a încheiat convenția de la Reichenbach, la 27 iulie 1790, în virtutea căreia Austria urma să încheie pacea cu Poarta pe baza principiului „status quo ante bellum". Orice modificări teritoriale ar fi obținut imperiul, îndreptățea Prusia la compensații corespunzătoare. Cu tot protestul Rusiei — care repurta succese răsunătoare în regiunea Mării Negre — armatele austriece au început evacuarea teritoriului ocupat. La sfîrșitul anului 1790 s-a întrunit la Șistov congresul de pace, pe baza clauzelor cuprinse în convenția de la Reichenbach. După lungi și anevoioase tratative, pacea a fost iscălită la 4 august 1791, punîndu-se astfel capăt ostilităților dintre Austria și Turcia. În conformitate cu prevederile tratatului, granița austro-turcă dinainte de război a fost restabilită peste tot, în afară de unele ușoare rectificări de frontieră în Bosnia și regiunea Orșovei[15].

S-a început apoi o lungă operă de refacere a distrugerilor provocate de război în sudul Banatului. Sate întregi erau arse, populația refugiată și ogoarele nelucrate. Nicolae Stoica a luat parte activă la această acțiune, în calitatea sa de administrator al protopopiatului Mehadia și de inspector al școlilor de pe teritoriul regimentului de graniță românesc.

Informații necunoscute din alte izvoare oferă autorul și în legătură cu Iosif al II-lea. Nicolae Stoica a servit, de altfel, împăratului ca interpret de limbă română și în timpul călătoriei acestuia prin Banat, în 1773[16]. De astă dată înregistrează faptul că împăratul se străduia să-și însușească limba supușilor săi. Așa, în timpul inspecției pe care o întreprinde la Orșova în cursul războiului, el s-a străduit să converseze cu românii în limba lor. A ținut să cunoască chiar și pe soția cronicarului nostru,

[15] Marchescu, *o. c*, p. 115.

[16] B. Surdu, *Înființarea graniței militare bănățene descrisă de un martor ocular (1768—1773)*, în *Anuarul Inst. de ist. Cluj*, IV (1961), p. 263.

trimiţînd după ea cînd a trecut prin satul Cornea, unde slujea ca preot Nicolae Stoica.

Dar ştiri deosebit de preţioase, necunoscute pînă acum din alte izvoare, furnizează autorul asupra serviciului de informaţii al armatei austriece, judecat de dînsul ca nesatisfăcător. El arată că generalul Wartensleben a fost multă vreme indus în eroare de un spion dublu, negustorul Lionda din Ţara Românească. Acesta, fiind în slujba turcilor, informa greşit pe imperiali în privinţa mişcărilor tactice ale armatei otomane. În acelaşi timp însă, generalul Papilla primea informaţii veridice din partea ispravnicului de la Cerneţ, Mihail Ştucă. Deoarece Papilla era subordonat lui Wartensleben, punctul de vedere prezentat de Lionda a triumfat, fapt care a contribuit, mai tîrziu, la înfrîngerea hotărîtoare a imperialilor în prima parte a campaniei din Banat. Situaţia era cu atît mai gravă, cu cît Lionda a reuşit să cîştige şi încrederea generalilor Vécsey, Wenckheim, Hutten şi Pallavicini, discreditînd în acelaşi timp pe generalul Papilla în ochii acestora.

Astfel după usturătoarea înfrîngere suferită în 1788, comandamentul austriac a apreciat cum se cuvine informaţiile primite din partea ispravnicului de la Cerneţ şi de la Teodor Trocan, căpitan de nefiri recrutaţi de turci dintre români. Aşa, în vara anului 1789, Mihail Ştucă încunoştinţează pe generalul Clairfait — care după ce părăsise Mehadia voia să continue retragerea — că turcii înspăimîntaţi de artileria austriacă nu pot concentra forţe mari împotriva lor. Ca atare, imperialii n-au a se teme din partea inamicului. În adevăr, contraofensiva austriacă s-a încheiat cu un răsunător succes, fiind reocupată Mehadia şi regiunea înconjurătoare. Generalul Clairfait l-a însărcinat pe Nicolae Stoica să transmită lui Mihail Ştucă şi lui Teodor Trocan mulţumirile sale pentru informaţiile primite, încunoştinţîndu-i totodată că li se vor acorda grade ofiţereşti în armata imperială.

După ce corpul de armată comandat de Clairfait a părăsit Banatul, pentru a lua parte la asediul Belgradului, comanda oştilor imperiale din regiunea Orşovei a fost încredinţată din nou generalului Wartensleben. De astă dată el şi-a dat seama de valoarea deosebită a ştirilor primite de la Ştucă şi Trocan, pe care îi ruga insistent să-l informeze de toate mişcările turcilor. După ce austriecii au reuşit să înfrîngă rezistenţa otomană la Dunăre, boierii din judeţul Mehedinţi, în frunte cu cel de al doilea ispravnic, Curiac, s-au prezentat mareşalului Laundon. Mai tîrziu, lui Mihail Ştucă şi Teodor Trocan, invitaţi la sediul marelui cartier imperial — unde se găsea şi prinţul moştenitor —, li s-au acordat grade ofiţereşti: cel dintîi căpitan, iar al doilea, locotenent. Imperialii au numit apoi pe Mihail Ştucă din nou ispravnic al judeţului Mehedinţi, iar pe Teodor Trocan l-au însărcinat să conducă un detaşament de husari pentru a nimici o unitate turcească aflată la Cerneţ. Turcii s-au apărat însă viguros şi în cursul încăierării Trocan a fost grav rănit. Murind după trei zile în urma rănilor primite, mareşalul Laundon a acordat văduvei o pensie corespunzătoare.

Sînt interesante și informațiile pe care le dă autorul asupra situației din Craina. Astfel, el amintește că generalul Fabris a cucerit cetatea Cladova și „orașu românesc", ceea ce denotă că la această dată populația localității era formată mai ales din români. Tot el arată că mai tîrziu, în cursul unui contraatac turcesc, imperialii au aprins orașul românesc, pentru a nu cădea în mîinile inamicului.

Știri impresionante ne transmite Nicolae Stoica și despre represiunile armatei și administrației austriece împotriva populației românești din Banat. Deși era devotat împăratului și credincios stăpînirii sale, cronicarul nu putea trece nepăsător peste suferințele de neînchipuit pe care neamul său le-a avut de suportat în aceste vremuri grele.

Ca și în 1738, așa și în 1788 austriecii n-au putut asigura linia Dunării împotriva puhoiului otoman ce se revărsa ca un torent asupra Banatului. Aceasta pentru că stăpînirea de către turci a ambelor maluri ale fluviului în sectorul Porților de Fier era absolut necesară operațiilor militare din regiunea Belgradului. Aprovizionarea cetății nu putea fi, de altfel, asigurată fără circulația nestînjenită pe Dunăre a flotei otomane. Tocmai de aceea, comandamentul turcesc s-a străduit să-și asigure un cap de pod cît mai puternic în sudul Banatului.

În fața pericolului iminent al năvălirii otomane, populația civilă de aci a început să-și părăsească gospodăriile și să se retragă spre nord, către Caransebeș. Autoritățile militare i-au întors înapoi, sub pretextul că armata austriacă va putea stăvili înaintarea inamicului. În realitate se temeau de răspîndirea panicii și de faptul că deplasarea unor mase mari de oameni ar stînjeni operațiile militare. Din cauza neprevederii autorităților, cînd năvălirea turcilor s-a produs, locuitorii au fost în cea mai mare parte surprinși pe la casele lor. Unii au fost prinși imediat de năvălitori, dar cei mai mulți și-au aflat adăpost în refugiile cunoscute de ei în munți. A început apoi urmărirea lor de către turci, uneori adăposturile fiindu-le descoperite cu ajutorul cîinilor. Bărbați, femei, copii erau prinși de-a valma și vînduți ca robi unor pașale, care îi trimiteau neîntîrziat dincolo de Dunăre. Mulți din ei erau uciși și apoi decapitați, fiindcă soldații otomani primeau recompense în bani pentru capetele inamicilor căzuți în luptă.

În scurtă vreme însă turcii au început să organizeze administrația teritoriului ocupat. Căutau chiar să cîștige populația. De aceea, comandanții turci vor căuta să adune satele, asigurîndu-și în acest scop și concursul episcopului Ieremia de la Vidin. Satelor li se acordau documente speciale — buruntii —, prin care se asigura securitatea vieților și bunurilor locuitorilor. Cîte doi subași turci erau așezați în fruntea fiecărui sat, fiind astfel înlocuiți cnezii anteriori. Era evident că turcii considerau teritoriul ocupat ca pe un pașalîc obișnuit. Cu vremea, locuitorii scăpați pînă atunci au început să coboare din „zbăgurile" munților și să plătească chiar dări otomanilor. Mulți din ei au lucrat cu plată la construirea podului de vase peste Dunăre și la alte lucrări cerute de nevoile războiului.

Turcii au început apoi să pretindă supunere și din partea satelor neocupate încă, mai ales a acelora care se găseau între cele două oști beli-

gerante. Cum armata austriacă nu era în stare să asigure totdeauna apărarea lor, unele din ele s-au închinat năvălitorilor, ca să scape de represalii. Dar aceasta a nemulțumit stăpînirea, socotind pe români nesupuși și răzvrătiți. Se adăugau apoi acuzații neîntemeiate că ei ar fi jefuit bunurile populației fugite din calea turcilor, în special a coloniștilor germani. Acuzațiile au servit apoi ca pretext pentru o sălbatică represiune, necercetată pînă acum de istoriografia noastră.

Nicolae Stoica, atît de devotat stăpînirii imperiale, scrie cu indignare despre masacrul de la Cutriț. Însuși împăratul Iosif al II-lea — desigur indus în eroare — a ordonat fără nici o cercetare prealabilă sîngeroasa represiune care a urmat. Satul a fost înconjurat de trupe și s-a ordonat uciderea tuturor locuitorilor români. Mulți din ei, mai ales femeile și copiii, au fost surprinși pe cîmp la săpatul cartofilor și măcelăriți. Nicolae Stoica povestește că o fată, care tocmai lipea cuptorul de pîine pe dinăuntru, a fost trasă afară de picioare și apoi ucisă de un husar. Cronicarul scrie că au pierit aci 800 de suflete.

Tot el a întîlnit, în drum spre Timișoara, un convoi de 62 de arestați, acuzați de jafuri, printre ei fiind și preotul Ion Roșca din Pîrvova, pe care-l cunoștea dinainte de război. Acesta i-a povestit cum a fost arestat, fără să se fi făcut vinovat de ceva. Duși la Timișoara, au fost spînzurați cu toții, printre condamnați fiind și o fetiță de 13 ani. Abuzurile au fost numeroase, de altfel, în toată provincia. Astfel, cu ocazia execuțiilor de la Denta, preotul Marco — tatăl vestitului învățat român Paul Iorgovici — a reușit să scape de la moarte trei preoți din Vărădia acuzați pe nedrept[17].

Atitudinea lui Nicolae Stoica față de cei obidiți și necăjiți a fost totdeauna exemplară, indiferent din ce neam făceau parte. Trebuie subliniată îngrijirea pe care a acordat-o bolnavilor din spitalul de la Bozovici, nesfiindu-se să le aline, în marginile putinței, și suferințele trupești, nu numai cele sufletești. În cursul îngrijirii pe care le-a acordat-o s-a îmbolnăvit și el de holeră, vindecîndu-se numai cu mare greutate. Este demnă de laudă și bunăvoința care a avut-o față de prizonierii turci, unora salvîndu-le viața, iar altora ușurîndu-le captivitatea.

Ca urmare a campaniei din 1788—89, pe teritoriul Banatului s-au înregistrat pierderi deosebit de mari în vieți omenești. Numai de pe teritoriul regimentului de graniță românesc au pierit 22.919 de suflete, iar de pe cel germano-bănățean, 13.331. Au fost duse în robie 7.139 de persoane, din care 1.296 bărbați, 1980 de băieți, 1.808 femei și 2.051 de fete[18]. În aceeași perioadă 30.000 de jugăre de pămînt au rămas nelucrate și peste 1.000 de case au fost arse[19].

Suferințele acestea au contribuit la creșterea în viitor a animozității românilor din Banat față de stăpînirea habsburgică, care procedase în cursul evenimentelor la represalii tot atît de sălbatice împotriva lor, ca și otomanii.

[17] P. Olde, *Știri contemporane despre „rezmeriția" românilor bănățeni, de la 1788*, în *Analele Banatului*, IV (1931), p. 103.

[18] Vaníček, *o. c.*, p. 472.

[19] C. Buracu, ***Din istoria Banatului Severin***, Caransebeș, 1932, p. 14.

ANEXE

Mie în septembrie [1787] venind porunca la epi[sco]pu mă dușI; unde instrucția de oaste căpătînd, acas venii. Ajunsără în Mehadia cocii cu cai mari, carute tărsăchears (!) de oaste a reghimentului nostru, de bagagii veniră. Cantonul nostru făcu un landes defenzione divizion în reghiment cu ofițiri, tunuri, artilerie și un ober laitnant cu 30 de husari Grefen regiment. Corps comandirender gheneralu feld marșal laitnant graf Vartensleben din Verșeț, carele fiind eu acolo multe patente pentru Țara Românească de a le da, pentru serbi și pentru turcii îm[i] dedease. Eu le împărțiim (!). Comandirender gheneralul graf Vartensleben chiemînd pre capitanul nostru Adam Maovaț la sine la examen, amîndoi la Caransebeș, Mehadia granița, Jupanecul, Veteranișe Hele (Măgăraoa) și Poreci văzură. De la Palanca în Biserica Albă cu gheneralu nostru fraiher Papila tot planul de-a tăia păduri, a dărîma, cîrnite, ciocîrti, crucite, de-a face bloc case (pălanche), căsone sus, de leamne, cu pălăsați și cu șanțe în dealuri și în munte îngrădite. Mai vîrtos naintea Mehadii 4 blochaizer și loc de laghere la Veteranișe Hele și blochauz în vîrfu muntelui Măgăra. Și altul spre apa Ponicovi. Șarfșiți Ponciovi la ștab în Mehadia. Un capitan de gheneral ștab din Beci veni, a cîrși și a curmezi păduri, a face palanche începu, numele lui fiind Alio de Alio. Eu îi zișI: „De ce nu faci în Alion o palancă așa?“ Zisă că nu-i apă. Acesta toată iarna lucră. Într-aciastă vară puține bucate să făcură; legumele. La Mehadia magazină mare, făină și altele veni, arme, caschete nove, corturi, flașă de pleh, mondure destule. Iarna, în 19 dechembrie 1787, veni un turc de la Orșova, de pașa la oberșteru nostru în Mehadia trimis. Măne-zi dimineața eu la oberșteru zișI Anul nou să-i fie de bine. Și turcu Omir Aga cu tolmaciu întră, zisă oberșterului: „Să știi că niște turci răi preste Dunăre au venit, trimeate străji p-ingă Dunăre mai multe“. Eșind noi cu el pre uliță, în sus — în jos căuta. Văzînd doi husari el mult după ei să uită, iară după pedestri nu căuta. Aicea cu tolmaciu și a doa nopte la protopopul Mehadii au dormit. Seara la cină el săngur, noi multe am vorbit. Și el rumânește spuind că el cu înpăratul Iosef la hotar au vorbit 1773. Un laitnant al nostru, Balog, în stație la Jupanec având poruncă, el în toate zilele în Orșova cu români, mai mult cu turcii; și în cafenea la cafea cu turcii ședea, bea, mințea. Pre ei una, alta întreba și scria toate. Gheneralu baron Papila avea la Cerneț în Țara Rumânească un bun cunoscut, pre ispravnicul județului, Mihai Știucă, carele deaseori îi scriia ce-i și cum, nu numai din Țară, ce și din cetatea Ostrov, cîț turci sînt. Gheneralu Papilla în Jupanec în cvartiru ofițeresc find, pre laitnantu îl trimitea în Rușava de-a ispiti cîț turci sînt în cetatea Ostrovu. El, ca forpostene comandant, companiile reghimentului nostru, șarfșiți noștri și ai Panciovi cu ofițiri săi înprejuru Rășavi de a-i aduna porunci. Și așa tot reghimentu nostru iar a do[a] ora după Anul nou 1788, de acasă în marș plecă.

Pricina că încă din octombrie anu trecut reghimentu gata cu tot, de acasă plecasă și prin sate către Orșava veache pornisă.

Au fost cetatea Beligradu, carea niște negustori cu popa Nicolae Radimirovici din Novipazar, negustoriu de vite, cheile porților Beligradului făcusă și era tot gata rînduit, după calendariu nou în 4 dechembrie a întra. adecă în 22 noemb[rie], fără mari cheltuieli și făr de vărsări de sînge. Mari folosuri erau, însă într-acea noapte fiind reghimentele din sus de Beligrad în stații prin sate pusă, pre apă în jos s-au slobozit cu ghenerali lor, așa ca la miezul nopții fiind porțile Beligradului deșchisă, oastea înpărătească în Beligrad să între și pre turci nevătămați să-i prinză. Zisul popă Nicolae și cu cei doi negustori au spus că ei la cutarea poartă, din vîrhu zidului lampaș bun cu sforicică pănă jos în fața apei vor ținea să se vază, să lumineaze. Însă elementele ciață, noor, ceva ploe înprotivă le-au fost, ciamurile mari, orăniță̆le, șaichele, galiote, nevăzînd lampașu, felinariu, s-au nevrînd a-l vedea, au neștind locul p-ingă porțile deșchisă, în jos au trecut și la Panciova zioa li s-au făcut. Aciasta făcu comfuzie și a acelor reghimente și noă aiciea ne statornici. Acel preot negustoriu Nicolae Radimirovici de la Novipazar cu cei doi ortaci ce deșchisease, abea scăpară. Popa cîte 800 f păn la moarte pănzion pre an au avut. Dară alții ofițiri și staabs ofițiri ce au știut bune daruri au căpătat, sute de galbini. Turcii dimineața aflînd porțile cetăți deșchisă, minune, Dumnezeu prin înger le-au deșchis, ziseră. Și să crezu. Căci turcu ci-au avut cheile multe daruri de la popa, trecînd vite, căpăta. Pănă și noaptea îl slobozea pre popa la conac; la el îl oprea și să gostea. Păn au văzut toate cheile și formă în turtă de ciară caldă le-au luat și la Beci s-or lucrat.

În 15/4 ianua[rie] comandirender gheneralu a acestui corp feld marșal laitnantu graf Vartensleben cu ștabs cvartiru său de la Verșeț în cvartiru Papili la Beserica Albă să mută. După cei 30 de husari veni șvadronu cu ritmaisteru Bakoni și laitnantul Nadii Andraș, că ob[e]rlaitn[antul] Șvind era aiciea. Și venind și încă 4 companii De Vins, 3-a batailon, Papila companiile noastre cu șițarii a lui De Vins, cu ceva artilerie și numai 30 de husari puindu-le prin sate, în cvartire sta. La 1-a feurarie eși proclamația, ordre, toată oastea în picior de armășie să pusă, cu simbrii și pîine. Și pre mine gheneralu Papila mă chiemă, unde iată gheneralu de cavalerie Palaviteni, om nalt, sosi, frumos, ungurește înbrăcat. Papila pre poruncă toate companiile gata avînd, porunci tot corul său în 8/19 feurarie la cocoși întîi care cum să margă. Și adecă din Topleț, Tuferi la Jupanec. Cei de la Ogradenea către Orșava veache să se apropie. Cei de la Plavicevița la capitanu Moavat în Svinița să margă, ca să ia Porecia. Și el cu Palavițeni la2 ciase după miezu nopți fură înbrăcați, caii înșelați. El încălecă pi la companii cu adiutantul său alergă; cum vor mearge spusă. Neaua mare. Apoi deate oberlaitnantului Adam Cheler criegs patenta (manifestul) feldmarșalului Lați, carele naintea cetății Nai Orșova turcilor a-l ceti. Tîlmaciului Antonie Gaiciovici îi spusă cum să-l tîlmăcească în scurt și tamborului cum va bate rufu spusă; și-i trimisă. Apoi și Palavicieni încălecă; artileria porni. Ei întra husari ajungînd la Rășava, companiile tot încet pre toate ulițile către cafeneale sosind, ghe-

nerali descălecară întră două cafeneale în care turcii după obiceau său, armaţi de noapte erau adunaţi bînd cafea, una alta vorbea; şi la comanda, ruf tambori începură. Turcii căfeaoa lepădară, eşiră afară însă şarfşiţi îi opriră a sta şi crigs patenta oştii a asculta. Papila zisă manifestul către mahometani a-l ceti. Ci ei mai bine al românilor de Ţara Rumânească îl înţăleaseră ce-i pricina răzmeriţi. Că fiind înălţatul înpăratul nostru ca un bun prietin şi alirt cu Ecaterina înpărăteasa Rosiei, a-i ajuta. „Mai vîrtos fiindcă acuma în Crîm turcii, tătari, călcînd legătura păcii, pre ia făr de veaste au asuprit-o. Ia ajutoriu au cerut şi înpăratul ca un credincios alirt, cu armă asupra vrăjmaşilor ei a să scula şi graniţa sa a o apăra. Cu aciasta vi să înştinţează, rumâni, s[î]rbi, turcii carii voiţi pace a avea să vă predaţi şi acasă să staţi, iară de nu, îndată toate armele jos lăsaţi şi luaţi-vă familiile, averile; afară vă duceţi".

Chiosa Mustafa Aga zice că nu-i frumos, ca curvele, făr de veaste a-i lovi; iară frate-său Ibraim, rău, nu da armele, adecă piştolele şi iataganu, că-s a lui. Iar bariactaru (stăgariu) zisă că el prietinului său Balog le-ar da. Apoi şi puşti de-acasă deateră şi luundu-şi familiile şi averi ce putea de soldaţii ce-i păzea, în ciamuri, oräniţă, caiche ce aveau să încărcară şi la cetate să dusără. De unde oberlait[nantul] cu tolmaciu şi tamburu, după ce au înplinit porunca şi căfea la turcu Izmail Boşneag au băut şi s-au fost întors, au ajuns şi au spus ci-au fost. Apoi s-au pus la grijă cu cetatea a o griji de a se apăra. Într-aciastă dimineaţă şi capitanul Adam Moavaţ orasu Porecia în ostrovu Dunări îl luo şi numai un turc prinsă, bătrîn, şi la Mehadia l-au trimis. Zisul Maovaţ de-acolo luund ciamurile, oräniţă, cu compania sa mare la Măgăra în gaură au venit; şi a o curăţi şi în luntru a lucra au început. Acolo 6 canoane cu muniţion artileristi au căpătat. Companiile din Orşova iarăşi în satele ce au fost s-au întors şi ghenerali îndărăt la Jupanec la prînzi au venit. Şi gheneralu Palaviţeni s-au dus. Papila pusă în contumaţ un batailon al nostru şi 2-o companii în Ruşava, cu batailonu De Vins. Maovăţ avea 300 de capete cu şarfşiţi şi artileristi. Căruia ceale de lipsă din Clisura de sus îi venea. Capitanul nostru Gheorghie Duca avanţirui maior în reghiment, însă luund înpăratul cetatea Servii, Şabaţ, din sus de Beligrad, pre capitanu Maxim Rachitjevici la noi în Orşova maior îl trimisă şi Gheorghiţă Duca căpitan rămîind încă. Acuma Papila cu comisari revizia mustrungu făcură şi toată trupa în Orşova, Tufări, Jupanec şi la Maovăţ în Veteranische Hele[20] îi jurarăm. De foame rău să văita şi de băutură nimica nu aveam. După mustrung maioru Gheorgh[e] Duca cu doă companii şi 30 şitari preste munţi în Ţara Muntenească, în mănăstirea Tismana, de-a apăra monţii de turci şi de a strînge volonteri de fraicorp să dusă. Pre carele turcii în doă rînduri viindu-i nu l-au putut bate, nici l-au scos, ci pre ocară i-au întors.

---

[20] *Veteranische Höhle*, Peştera lui Veterani. A primit acest nume în amintirea generalului imperial Veterani, care a dispus amenajarea grotei într-o puternică fortificaţie. După un asediu de 45 de zile, garnizoana austriacă a fost silită să capituleze în vara anului 1692.

În Orșova veache aflarăm doă geamii turcești cu turnu lor, una o făcură căsăpie, alta era pustie; care batalionu De Vinţ le ardeau. În Orșova aflarăm mănăstirea nemțească cu besearica bună boltită, cu șendilă acoperită. Și toată mănăstirea cu șendilă acoperită, cu pimniță bună din 1730 făcute și [în] 1738 lăsate. Carea turcii în 50 de [ani] avînd-o n-au ars-o, iară ai noștri soldați pentru leamne de foc suindu-să pre acoperișu mănăstiri în doă septămîni tot îl arsără. Iară pre besearica naltă nu să putură sui, unde deasupra altariului besearicii în aripa streașini dreapte prin acoperiși și zid, un cireș frumos, nalt era crescut. În 13/2 aprilie înpăratul Iozef II de la turci luo Șabaţu și pre turci în sus îi trimisă. Tot postul Păreasimilor făr de legumi, păsui, mazăre, ciapă, aiu, tot mai rău, însă sănătoși, că deși tăia cineva în Orșova vro vacă, vită, carnea era scumpă. Obristeru nostru tot ștabul reghimentului din Mehadia în Jupanec îl adusă; și bagajia lui o adună în cvartir într-o sobă, iară cvartiru pentru graf Vartensleben îl griji. Și așa 1-a mai obristeru cu toţi afară în feld lagher cu corturile. Soldaţii păn n-avea carne, cu profontu și sare cu apă, fură sănătoși. Acu veni bl[a]goslovenia arhiep[is]c[opului] mitropolitului Moisei Putnic și de la ep[is]copul nostru Iosif Ioanovici Șacabent soldaţilor de-a mînca carne. Eu le ceteam, ei cerea să le dau, că vor mînca și [în] vinerea mare. Însă n-aveam a le da. Însă ajungînd alte feld reghimente la Mehadia și boi mari înpărătești grași, veniră. Gheneralu graf Vartensleben cu hau[p]t cvartiru său de la Biserica Albă la Mehadia să mută. Și reghimentele ajunsă, în lagher le pusă: 1-l Durlah; 2. Terţi; 3. Laterman; 4. Raischi, acesta la Papila îl trimeasă; 5. Stain. 1-l batailon de Alvinţi, aicea și la Băi înpărţit; 2 reghimente cavalerie; 1 Grefen husari și Virtemberg dragoner și 1 divizion Virtemberg Șvaliţe, dragoneri tineri, la Papila trimisă. Și 100 de husari cu ritmaisteru îi trimisă.

A lor Maiestat înpăratul Iozef de la Beligrad la Rușava viind, la Veteranișe Hele cu ghenerali să dusă; de unde toate căutîndu-le, iară în Orșova. În cetatea Gradska șanţăle de 100 de ani lăsate pre poruncă maioru Estraiher iară le renovisă, cu care și palisadi 4000 f cheltuisă; zisă nu trebue. Eu văzînd mueri, negustorease, din Rușava aci venite, pre înpăratul a-l vedea căuta, le strigai, le adunai. La un loc a sta puși prunci naintea mumînilor la rînd, ca și mumînile. Obrșteru nostru adunasă tot corul ofiţirilor și stau iar aci aproape. Un ofiţir mă chiemă la oberșteru Ziși vin, ci văzînd că A lor mărire către noi vine, stătui. Spuindu-i ghenerali că știu nemțește mă întrebă: „Știu nemțește?“ „Spre slujba Maiestatei voastre“. „Sînteţi de-aici din Orșava turcească?“ Eu ziși: „Orșova înpărătească“. El iar: „Fie a cui va fi, ești din Orșova turciască?“ „Ba nu, ci sănt paroh în Cornia și aici feld caplan“. „Din Cornia? Ești însurat?“ „Sînt“. „Cîţi prunci ai?“ „Doi“. „Bine, dar femeile de-aicea-s din Orșova turcească?“ „De-aicea A v[oastră] Măr[ire]“. El însuși puind mîna pre copii, feate, rumâneaște întreba. Cu mîna pre capete pusă întreba: „Asta copil?“ Muma răspundea: „Copil, domnule“. „Asta fata?“ „Fată“.

La 40 de copii așa părintească milă arătînd. Eu după dînsul mergeam. Și iară stînd zisă: „Cum să pare muerilor, mai bine au fost cu turcii, au acuma poate fi mai bine?“ Spuidu-le, iale zisără că mai bine la înpărat

creştin decît la păgîni. Eu zişi cătră mueri: „Înaintea noastră iaste înalt sf[in]ţitul înpăratul nostru Iozef, vedeţi-l. Noi toţi pre D[u]mnezeu să-l rugăm să-i dea viaţă şi sănătate". Bunul înpărat rîsă şi dezbumbîndu-şi ţoala deasupra, dulcele piept înpodobit ne arătă. Făgăduind bine a fi zisă: „Fii mei, fiţi sănătoşi în numele Domnului". Calu încălecă, cu gheneralı. Un feld arţtfrici, stînd să rugă să aibă cal. „După prînzi dă-m în scri[s]". „Gheorsamer diner". Şi să dusără în contumaţi, la prînzi. Felceriu cap avea, deate. Mîne-zi dimineaţa călare întră ghe[ne]r[alii] Vartensleben şi Papila, iar gheneral adiutantul Chinschi după dînsul mergea, printră lagheru nostru trecînd. Ei vorbea. Eu lîngă drum f[i]ind, graiul înţăleşi. Atîta: dosul la vro vale sau la pădure a avea. Şi trecură către Mehadia, de unde la Corni viind, pre oberlaitn[antul] Taşner după preoteasa mea l-au trimis. Au zis: „Prope, prope". La carele ia apropiindu-să, netezînd-o pre obraz cătră ghenerali au zis: „Frumoasă muere! Copii?" „Doi, 1 fecior, o fată". „Facioru cît ani?" „5". „De va trăi, eu îl voiu lua". Şi maigăind-o, au zis: „Popa ţi-au trimis sănătate, el are la Orşava multe mueri frumoasă şi copii". Şi dăruindu-i doi galbini în numele Domnului s-au dus la Beligrad iară. 3-a zi la Ruşava veni prinţu Franţi[21]; văzu Magareao[22]. În Orşava cu oberţ Hiebel din dealu Pradec, Ostrovu[23]. Turcii din cetatea Ostrov încă din martie cîte 4—500 la Tiscut pe străji, pichete, de a prinde. Alte dăţi în Alion eşiia a-i sparge şi la Fîntîna Zadri cercasă, ci tot ei vătămaţi de şiţari, pleziruiţi, fugia. Tunurile lor din cetate mari la Orşova ajungia. În Tăchia nima nu era decît doă casă mari turceşti şi bordei gole. Cîmpu lor tot grîu sămănat, care în vremea săcerişului Papila trimeasă şi-l arsă pîrjolu. Şi vro 14 cai turceşti obrlai[tantul] Rodiţki cu răşoveani îi prinsără şi-i înpărţiră.

Un negustoriu noă bine cunoscut, anume Lionida din Ţara Rumănească, viind în Jupanic la Agasin Draghici ibraiteru, unde aveam eu cvartiru, în cona[c], şi fiind toţi, una-alta vorbeam. Într-o zi Papila îm[i] spune că vrea să aducă toate veştile nove din ţara turciască, ce să lucră, că are prietini în toate părţile. Eu îi zişi să ne încredem în Mihai Ştucă ispravnicu Cerneţului, carea des scriia gheneralului, şi-i răspundeam. Iară acesta[24] să nu fie turcesc înşălătoriu, lor de-ale sluji de-aicea cu bani[i] înpăratului nostru. Eu mi-s cu el acu o săptămînă la conac, prînzi şi cină, şi nu-mi place, dar şi dom[nul] gheneral de 18 ani îl cunoaşte. Şi neluîndu-l Papila, el în Mehadia la comandirender gheneralu Vartensleben s-au vîrît cu minciuni nemţeşti, că ştie Constantinopolu, Beciu şi are 3 slugi călăreţi; neamuri, prietini în toate părţile, ce-i scriu tot adevărul. Şi luundu-l el în Mehadia, la el s-au aşezat, unde slugile cărţi îi aducia. El le dregia şi le da şi să încredea în iale. Iară ce scriia Papila cu adiutantul său laitnantul Şleghel erau tot bajocuri sau minciuni izăflate (!), scornite, şi că-i Papila ca epuru fricos, de creade. Aşa toată vara l-au

[21] Fratele lui Iosif al II-lea, viitorul împărat Francisc al II-lea (1792—1835).
[22] Peştera lui Veterani.
[23] Ada-Kaleh.
[24] Adică Lionda.

năcăjit, iară her Lionda era cinstit. Căt şi ghenerali Vecei, Vencaim, Hutem, Palaviţeni îi credea; pre Papila batjocorea.

Capitanu Moavaţ în Magarea (Gaura lui Veteran) îşi făcu sobă, cămară, pimniţă de muniţie, bunari. Puţul bine curăţi, dreasă. Bune paterii de artilerie afară naintea gauri făcu şi să întări. Iară în vîrhu dealului Măgărea deasupra era mare plochauz cu palisadi şi şanţi pentru un batailon şi mai jos pre poala muntelui spre valea cu podu api Ponicovi alt plochauzi era, pentru doă companii. Unde viind maioru Ştain cu 1 batailon Brejenvil reghiment el cu 4 companii în vîr[f]; iară 2 companii în căsonea de jos spre apă le pusă, a opri calea de-aci.

La Jupanec în contulaţ era magazina de profiant cu 1 batailon al nostru ce aveau la ziduri dinprejur făcute laviţă, poduri înprejur, di pe care batailonu să poată preste zid afară şi cu canoanele a bate; gata, precum şi în Orşova blochauzu, redutu, pentru batailonu De Vins cu ceale doă companii a noastre, să se ţină. Care toate înpăratului nu plăcusă şi zisease ce eu auzii: „Spatele la pădure sau la vro vale a avea", care cheltuieli a lui Vartensleben fură deşarte şi în scurt după aceaia să văzură deşarte. Căci garnizonu turcesc din cetate, vro 400 de inşi, eşind, forpostele noastre le fugărea, spaimă făcea. Papila porunci batailonul din contumaţi la pădure afară să iasă, sus să stea. Însă fi[i]nd turcii înfrînşi, cu pleziruiţii fugiră şi batailonele iară îndărăt veniră. După ce veniră boi mari, graşi, soldaţii doriţi de carne lua, mînca, uni şi său topit cu pîine mînca. Vara căldură, apa caldă, mulţi bolnavi îndărăt la hospitale. În Bozovici, neamţi. În Globurău, ai noştri. La carii adeaseori cercetam şi forte mulţi bolnavi de grăsime să adunasă, că în Orşova holba de vin 18 h, iară răchia 27 h holba coştuia.

Disharmonia gheneralilor nostri ne lovea. La neunirea, făcu sunet: turcii vin. Oberşteru cu ştabu nostru şi eu în Ruşava eram. Într-o zi f[i]ind eu cu gheneralu Papila între altele zisă să afle un credincios la Vidin a-l trimite să vază ce-i şi cum. Eu zişi: „În casa turciască unde şed eu sus, iaste un negustoraşi rumăn, sărb, turc, grec, Gheorghe Trăncănel, ţine jos dugheanu, doarme la mine sus în ciardac; bun". Carele 300 f ceru şi-i deate; însă de la cutare ştiut negustoriu în scris să-i aducă. Şi rîndui o ţedulice mică, Maovaţ să-l petreacă noaptea preste Dunăre. Carele de la Dii (Vidin) în pace viind, adusă că Avdi Paşa cu vro 60.000 de la Niş, ce era pentru Belgrad, aci în Vidin au venit şi vine încoacea. Papila îndată comandirenderului scrisă. Însă Lionda au zis că nici 10.000 nu-s şi Avdi Paşa mearge cu ei la Braila naintea roşilor, că Papila fabule scorneşte. Epuru pre leu nu spăimîntă. Papili răspunsă. Papili scrie din Cerneţ că mare oaste turciască asupră-i vine. Comandirender ca şi întîi răspunsă. Papila fo[a]rte supărat în 29/18 iulie pre Trancanel chiemă, la Cladova vrînd a-l trimite. Carele îi spusă că au ajuns şi tot vin şi să teame că piiare. Însă de-i dă casa în carea şedeam cu scrisoare şi 150 f bani gata, iară să va duce. Şi tot îi diete. Şi în 4 zile viind, spusă cu cine au umblat, cîte cuptore nove de pitari coc, ce magazine de tain (pită, profont) gata să înparte la zi şi că-i seraschiru Avdi Paşa cu alţi paşi aci şi încoacia vor să lovească. Carea însuş turci au spus. Papila scrisă şi macar că her

Lionida au zis că begu din Cladova 400 de capete în cetatea Ostrov ajutoriu trimite, proviant de cai le face.

Graf Vartensleben trimisă poruncă de ar fi să vină turcii și vor atachidui pre Papila, el cu doo companii din Jupanec la Maovaț în Veteranișe Hele comandant să meargă. Iară oberșt Hiebel cu batailonu valah-iliriș, cu șarfșiți și a Panciovi, cu artileria, muniția, husari, precum și obrist laitnantu Sentivani cu batailonu De Vins, cu oberșteru reghimenti Raischi și cu divizionu Șvaliție dragoner cum să retiruiască cătră Mehadia, porunci. Papila acea mare instrucție tuturor comandanților dînd-o și o prescrisără. Graf Vartensleben înpăratului cum rînduia înștiința, zicănd că n-are frică. Iară Gheorghe Trăncănel, în față Papili spusă că: „În cîteva zile voi toți veț fi bătuți, să știi!" El scriia și să năcăjiia.

Papila avea în Rușava artileria 13 canone, 1-a paterie la Gradsca, 2-a mai sus în Orșava; iară lîngă Dunăre în Orșava erau De Vinț și ai nostri, 8 companii însă slabe, cu mulți în spitale. În lăzăret 1 batailon ai nostri. În Jupanecu vechiu, la Papila îndărăt, erau șarfșiți Panciovi și 100 de husari, iară în dreptu Tufărilor erau 2 batailone Raischi și cătră Cheia Corabnicului, divizionul dragonilor era. Și toți știiau ce vor lucra. Papili ștraf căci n-au luat el cetatea Ostrovu, ci Rușava; 4 zile hauzarest căpătă. Și gheneralu Venchaim de la Mehadia în vizitație la noi veni. Carele suindu-să călare cu adiutant și 1 husar în dealu Alion, în Drenec sus la meteriz eși, unde sta capitanu Jivanovici cu toată compania Teregovi. Gheneralu descălecînd, prevăzînd, vorbeau: „Ce-i? Cum?" Aci la ei în fugă viind un rumân, țăran, cu capu gol, asudat, zisă: „M-au trimis ispravnicu Ștucă din Cerneț să vă spun că vin turcii, să fugiți". Gheneralu întrăbă: „Sănt mulți?" Rumânu puind în capă șezu și zisă: „Ca frunza și iarba". Gheneralu în hohot s-au rîs. Rumânu cătră capitanu zisă: „Dar ce se rîde jupînu hăla?" „De tine, că vreai să ne sparii". „Dacă nu creade el, voi veț fi ca o găină fiartă naintea turcilor". Și sculîndu-să cu căciula în mînă iar fuga în pădure. Gheneralu Vencaim întorcînd la Mehadia n-au spus; bagatel. Papila 4 zile îș plini; mulțămi. Înștiințînd ce-i scrie capit[anul] Jivanovici de rumânu trimis și ce-i scrie maioru Gheorghe Duca din Tismana de turci, că-s mulți, în deșert fu. Gheneral Papila la altă țedulă a lui Jivanovici că turcii iată-i aproape, cavaleria. El cu 4 husari în munte la capitanu eși. Din Alion pre turci văzu că la moara Vodiți au ajuns. Amîndoă părțile Dunării tot pentru turc. Coborînd, scrisă și fuga prin doi husari trimisă. De unde-i adusără că de-l vor lovi cu mulțime, corul acela la Mehadia să se retirue. Iară el pre poruncă cu divizionul la Maovaț să margă. Carea poruncă tuturora iar o diete. În 26 iulie în deseară cîțiva turci deasupra Tăchii, în poeni, cu ocheane localitetu Orșova, Jupanecului recognoștiruiră, cum de toate părțile să ne închidă, să ne ia. Coru Papili 5000 de capete avea. Scrisă lui Maovaț loc să facă, că vine. Scrisă Duchi la Tismana, de va fi atachiruit pi la Porceani în Ardeal, de-acolo înco[ace] cu companile să retirue. Iară volonteari, călăreț, pedestrași, preste munți la Naneș să stea. Capitan Jivanovici la Naneș în munți să marșiruiască. Forposte[le] di pe Alion în jos la Tufări să stea. Și așa, în 27 iulie sau nov. 7 august an 1788, încă întunearec, la 3 ciase

după miezu nopţii, pichetele de pi-ngă Dunăre, de unde-i Schela şi de la pateria Gradschi iviră adiutantului în Rusava că turci preste Dunăre, de ceaia parte pe drum, ceva greu în cară duc, pot fi tunuri; şi au fost. Papila din Jupanec în Orşova, la paterii, veni. Zisă să dea unde era, la Techia nu să vedea. Iară şi turcii din pateria Tăchii, preste Răşova trăgeau boambele. Iară una pre militariu Nicolae Budeanu din Mehadia la Gradsca jos îl omorî. Papila înştinţă. Şi raza zilii să ivi şi zioa lumină. Porunci companiile ca şi într-alte zile la exerţir cu creameni de lemn să iasă. După 8 ciase dimineaţa să arătară caiche, şaiche turceşti de la fortu Elisabeti (Cozia), în sus trăgînd. La 9 ciase văzurăm că-s 13 caiche, caiote, pline, greale. Mulţ turci afară, alţi în sus trag cătră Tăchia. La 10 ciasuri Papila porunci din amîndoă patriile în iale să dea, ci nu le vătăma, ci tot în sus mergea. Şi în Tăchiia ajunsără şi a bombardi începură. Iară oastea cea mare pi-ngă Dunăre pre drum, alţi preste dealu Alionu, neagră, urîtă, tot dealu negru ni să arătă; în jos la Cerna cobora. Companiile bine de marş să grijiră a retirui. Papila luo artileria de la Dunăre şi o aşează îndărăt, naintea contulaţii. Ci iar o trasă îndărăt în Jupa[ne]cu vechiu, naintea cvartirului său, la şiţari Panciovi şi husari. Şi divizionu lui aci venisă [şi] sta cu el de a pleca. Alţii pe drumu mare cu artileria să se ducă la Mehadia. Companiile Rusavi şi din lăzăret, toate lăsînd, sus pre şanţu acvaducului[25] supt pădure eşind, jos şedea, hodinea, să uita cum vin turcii.

Eu adunându-m ce aveam în cvartir, în soba lui Chiosa Mustafa Aga zăuitai vergeao de pistole şi icona Răstigniri şi sub pat cămăş imosă şi ştiflcnehtu. Gheneralu striga companilor; retiriră. Oamenilor, muerilor, fugiţi; popa Dumitru Popovici iar aci rămasă, la Tăchia trecu. Aripa dreaptă a noastră din Orşova lăzăret de sus căuta şi nu vrea să fugă la aripa stingă, la Tufări, ce gîndea ce-i vro nuntă ceva. Maioru nostru Rachitievici cu 8 husari trecu Cerna la vad. Turci aci vrînd a-i ocoli, îndărăt scăpară. Din lăzăret tot eşiră ce putură, companiile mişca, sta, căuta. Ofiţirii iar aşa. Turcii cu caichele din Tăchia mai în sus să dusără, de artileria noastră a scăpa. Apoi cu Memiş paşa, aripa stingă din sus de Rusava la Mosna au trecut; drumu Papili au închis. Papila văzînd din Orşova, fuga cu husariu. Turcii Cerna la noi trecusă; 6 turci după el, ci le scăpă în Jupanec, într-o companie. Turcii di pe Alion ce vrea să ne închidă de la Tufări în Cheaia Corabnicului. Văzînd acolo răitarii în fer înbrăcaţi, n-au îndrăznit, ci mai jos s-au coborît. Mai v[î]rtos văzînd reghimentu Raischi lungit, pre noi aşteptînd, ei s-au temut. Papila cu plaivasu, ţedulă scrisă, spusă că oaste mare turcească l-au atachiruit, la dreapta l-au închis, pre deal să sue sus, iară Corabnicu încă nu-i închis; şi o trimisă fuga. Papila era în ţentrum, canţelariile scoasă să dusără. La el era artileria, şiţari, 100 husari şi divizionul lui, iar aproape de-a pleca

[25] Este vorba de apeductul construit în 1740 pentru devierea rîului Cerna, în conformitate cu prevederile tratatului de la Belgrad (vezi B. Surdu, *Răscoala antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1957, p. 341).

și găta să prînzească, un crac de berbece frigea, le-ă oprea. Ci obrșteru viind le zisă în doă glide să se pună și în doă să rînduiră. Papila prin Jupalnic popi, oameni, mueri fugiți și eu strigam. Di-ngă armiția novă văzurăm un turc călare alergînd și unde au fost hotaru[26], la poartă, tăe un om, iară vro 6 călăreți la poarta lăzăretului; doi intrară, apoi alții mai veniră și întrară; pre doctoru cu pe o fată îi prinsără. Apoi mulțimea călăreților să văzu, care zic că afion luund s-ar fi înbătat, că acei dintîi au fost anatholeani cu eghipteani și de la Tunis mahomedani. Carii la sine nu topit, ci părticeale, bobițe, dărăbele de afion, opium, mîncînd, i-au sumuțat. Dară și bune făgăduință de dobînzi au avut. Una alta fu că și vîntul asupra noastră bătea. Caii armăsari, hații, a acelora rîncheza, țipa. Companiile porniră mai bine a mearge nainte. Turcii văzîndu-i că mișcă tare din loc, fug, ca vulturii să sloboziră. Ofițirii văzînd că nu-i nuntă nici glumă, ce-i moarte și pieirea lor, nu sta să dea să se apere, ci fugea, a scăpa. Ci turcii foc din puști, pistiole vărsa. Ai nostri începură a cădea. Obrșteru Hiebel cu 4 companii a noastre înainte. Obristlaitnant Sent Ivani cu De Vins batailon după el, apoi 2 companii a nostre și șițari din urmă. Pre carii turcii îi ajunsără unde au fost Jupanecu bătrîn, în fundone, unde canonele nu ajungea. Însă întră focu ploton și a turcilor ce suna și de țipete să auzia, oberșteru Hiebel, maioru Rachitjevici călare alergau. „Dați!“, striga. Turcii cu mîna stîngă pe ochi, cu dreapta întră ei întra și tăia. Aci au zis turcii neboisia[27]. Majoru și cu adiutantu Raindel pierzînd supt sine caii, pedestri în sus eșiră. Turcii loviră ceale doă companii a Papili, pre amîndoi capitanii Belovici și Novacovici și pre laitnantul Momirovici îi pușcară, capetele luoră. Batailonu De Vinț ce destul să apăra, plotonele răsuna. Însă pre o companie năvălea o mie de călăreți. Întră alții, capitanu, fratele lui obristlaitnant Sentivani, cu Matiașovski, Petei, oberlaitnant Sabo și 3 ofițiri strajmești capetile pierdură. Turcii de la Orșava știind calea în sus deasupra Jupalnicului pre căliceale, pedestrași dar și călăreți eșisă. Carii pre cei ce scăpasă de jos ostăniți prin păduri îi sprijinea și să pușcărea. Familii fugite din sate pușca, prindea, și pre preoteasa popi Ion Popovici din Jupalnic vie au prins-o. În gura ogașului Ijnic, unde-i casa lui Iordache, aci și pre vale în sus mu[l]te trupuri făr de capete, mîncare viermilor sau fierilor au rămas. Papila în țentrum fiind, cu 13 canone, șițari, husarii, artileria spre Jupanicu nov foc vărsa, însă de a-i opri nu era putință. Fiind mare mulțime călăreți, pedestrași, Papila întărea pre capitanu artilerii Fișer și căprariu Șvarț cu canonearii, foc să vearse pănă trecia companiile, a scăpa. Ci viind turci pedestrași pre ogașu Jupalnicului în jos, alți trecând Cerna, pre acel ogaș în sus venia, prin grădin[i] întra. Unii văzînd casernele goale, făr de ferestri, pre găuri întrînd și pe alte ferestri în artileristi noștri foc da, fiindu-le aproape. Alții din grădini în canoneari da și pleziruia. Bombarda, mai vîrtos cartecele, cu caii îi trîntea, mulțime cădeau. Ci mai mulți

[26] Granița dintre turci și imperiali, stabilită prin tratatul de pace de la Belgrad (1740).

[27] În limba sîrbă: *Ne boji se*, Nu te teme.

ajungea și orbește întra. Cartacele din casernă îi scoasă, ci dînd de după grajdi un canoner, 1 artilerist, omorîră. Artileria porunci a retirui. Turcii lovisă șițari; capitanu lor Rozenfeld de-aci să dusease. Oberlaitnantu Ierjec cu strajmeșteru Lacovici bine să apăra. Ci pierzînd strajmeșteri Lacovici și Piscevici capetele și alți cu ei, oberlai[tnantul] Ierjec cu rămașii cum putu scăpă. Papila văzîndu-și primejdia morții vrînd artileria a o porni și țipa subțire: „Marș!" Pre el un țug de manafi anatholeani îl ocolea. Acu el viu sau mort a fi nu să știia. Cu sabia în mînă din cursă scăpă, iară 6 inși au viu sau mort îl aveau. Însă vahtmaistoru Nozak cu cîțva husari, cu foc și sabiile făcîndu-i cale, îl mîntui. Și așa la ritmaisteru Palfi cu suta de husari retirui. Husari îndărăt pușcăluia, pe drum mergia. Eu prin vini sus eram. Artileria n-au mers pe drumu mare, ci pre o cale scobinoasă, rea, mîncătură, întrasă, unde întîia carută cu muniție răsturnîndu-să, toate le opri. Artileristi, canoneari, le lăsară. B[i]eți cociiași jidovi, fricoși, fugia, caii îi lăsa prinși. Eu veni aproape și le zișì: „Tăiați știanghele, încălecați caii și după mine fugiți". Turcii întră nuci, doă canone, dindărăt, tăind cociașii, le încălecară. Apoi cealelalte le-au luat toate. Eu cu slugile canonelor sus spre Corabnic în vîr stătui. Jidovi să dusără. Iată aci Agasin Draghici ibraiteru și Gheorghe Popa, Nicolao Mămăligașu călare să uita cum vin turcii în Tufări. Și prin Cerna un călărete, doi pedestri îi trec și mulțime tot venea — trecea și la reghimentu Raischi să apropia. Oberșteru Raischi artileria sa nainte au fost trimis-o și neavînd, Papila trecînd îi zisă pre alte batailone să n-aștepte, ci să retiruiască. Și îndată după el în țuguri plecară și să lungiră. Oberșteru curînd nainte pi la răitarii în chiras de fer și helme în capete trecură. Ci sus în Cheaia Corabnicului, turcii din sus, din jos de ei îi înpresurară, pușca, tăia, țipet să auziia. Turcii 3 țuguri nevătămați din ei luoră. Acu aci în vîru Cheii drumu strîmt, de o parte turcii prind, pușcă, iară dindărăt divizionul Șvalițe dragoneri fuga de turci întră invanterie, întrînd, îi călca; îi înpingea pre mulți din vîru Cheii preste preținisu gianțu de peatră jos morți, vii, i-au aruncat; în Cerna s-au înnecat. Unde turcii din apă pre capitanu Vainert, ofițiri ș.a., vii i-au prins; 5 stînjăni nalt prin pietri zdrobiți, păn jos în Cerna. Aci turcii numai un răitari cu cal cu tot prinsără. Negreața turciască nu o mai văzui, că cu robii să întoarsără. Ceva să mai vedea viind și pușcăluind. Eu soțiile mealea jos coborînd, mergiam întins pănă în Brătina și în Saracova din Chei în cîmp larg scăparăm. Soțiile să dusără la Mehadia, eu șezui să mînc ceva. Aflai pre obristlaitnantul nostru graf Nujan cu 100 de feciori de la forposte, di la Tufări scăpați, șezînd, în laturi scoși a mînca. Și iată comandirender gheneralu graf Vartensleben cu gheneralu Venchaim și doi husari aci călărește ajunsără și cu graf Nujan a vorbi. Obristlaitnant a vorbi începură. El cum au știut au spus tot, că alți au fugit, el au eși[t] cu ariergarda. Vartensleben să mira ce să facă. Artileria opri; bagajiile către Lazu Mare să meargă. Iată abea și ghener[alul] Papila cu husarii Raischi reghiment și divizionul Șvalițe dragoner sosi, după carii și niște turci de prin pădure și pre drum să ivea. Ci Vartensleben porunci artileria foc în Cheae să dea. Turcii să dusără în-

dărăt la Lăzăret să vază ci-au căpătat, că și sara era. Într-aciasta eu mîncai și beților jidovi flămînzi, pîine, brînză, șuncă dădei; și ei cu artileria îndărăt plecară.

Comander gheneralu graf Vartensleben pre gheneral b[aron] Papila de corpul său unde-i îl întrebă. El răspunsă că ce va fi scăpat din Valea Işnicu, au încoacia vor veni prin păduri, sau preste munți în Hălmăji vor treace. Și-i porunci cu doă companii din Halmăji adunate preste munți la Veteranișe Hele pe poruncă curînd să meargă. Vartensleben întrebă pre Papila cîți turci călăreți vor fi fost, precum vi să pare. El zisă vro 10.000 călăreți, iară pedestri vor fi fost preste 20 de mii. „Ha! ha! — și rîdea — că de toți nici 4000 nu au fost, că eu îi știu". Eu mergeam pre de laturi, pi-ngă drum și vorbele ascultai. Vertensleben călărea nainte, după el ghen[eralul] Venchaim, apoi iar la doi stînjăni îndărăt Papila. Și vorbind tare auziamă că întră multe ponturi, sminteale, ce-l vinuia, de oameni, de magazină, proviant, pâne gata în lăzăret, și altele. Tăcia și mergia, iară întrebîndu-l pentru ceale 13 canone și muniționul pierdut, ce va zice înpăratul? Răspunsă [Papila]: „Înpărăția știe că eu în bătaia cu Praizu la Șvainiți 25 de canone cu multe muniție, carîte, am luat și le-am adus, din care astăzi cu sînge ca și atuncia 13 am pierdut și 12 încă mai am bune". La podu api Erdăștiți porunci lui obristlaitnant graf Nujan să eșim sus în dealu Ciaplea, ca ștabu; de unde forposte de 60 feciori cu ofițir să trimită la Peatra Galbin, Valea Erdăștiți să o apere de turci, Papila îndată la Magarea să pleace comandant. Aceasta auzii. Apoi obristlaitnantul cu noi halblings, prin Erdăștița, în deal[ul] Ceapli seara ajunsărăm. Iară gheneralii toț 3 la Mehadia să dusără. În deal la noi în scurt iată și oberșteru nostru Hiebel cu strajmeșteri Armășăscu și Draghicescu sosiră. Strajmeșteri îm povestiră ce-au pățit, cum au scăpat din Ijnic. Că ocolindu-i turcii din jos, din sus, ei prin pădure, preste Brătina, pre vîr, în Valea Săracovi au coborît. Ci văzînd că mulțime de turci din sus pre Valea Săracovi tare vin, ce să facă? Obrșteru descălecînd di pe cal, i-au dat să se ducă cu pistole cu tot. Și oberșteru lîngă drum într-o tufă de spini ei doi l-au vîrît. Iară ei, unu de o parte de cale, altu de alta, iar așa în tufe s-au băgat, căutînd ce va să fie de ei. Turcii ajunsără vro 200 călăreți pre cale în jos, cătră drumu mare, grăbind ca tunurile ce scăpasă doar le vor lua. Ci acelea cu Raischi reghim[ent] și cu De Vins în Lazu Mare să dusease. Oberșteru spunea că un cal l-au călcat fiindu-i picioru în cale și nu l-or văzut. Dar strajmeșteri au fost înghieți. Și văzînd ei că turcii nici să văd, nici să aud, la oberșteru viind, l-au scălat. Om bătrîn, bleziruit în frunte și într-un picior de la praizi în 7 ani[28]. Și rădicîndu-l și plecînd pre picioare cu el nici 5 pași, iată calul iară cu tot pre el, la el, sosi. Ce bucurie nespusă! L-au încălecat și știind porunca, în Ceaplea au eșit. Unde toți frînți de ostăniți înpărțind străjile să culcară și adormiră; numai cu căpeneagele pre iarbă dormea. Eu cu militaru meu încălecînd fuga la Mehadia am venit, pre Papila la cină îl aflai; cinai. Zice: „Bine c-ai venit să mergi în căruță cu mine la Bozovici". Eu

[28] Adică din războiul de 7 ani.

spuși de oberșteru și nu pot făr de știre să merg. El zisă: „Tot vini la mine că ești a mieu, și așa, noapte bună". Eu căutai, cumpărai 6 butele rozolie, vin, răchie, brînză, slănină, profont luai; zămiști și pite cumpărai. Un cias mă culcai, mă sculai și în raza soarelui pre oberșteru Hiebel cu o zemicică boldindu-l, îl deșteptai. „Ce-i? De unde-i?" și o butele în mînă îi dădei. Așa și lui graf Nujan, apoi altor ofițiri și strajmeșterilor. Pită, profont, brînză, slănină la toți înpărții. Toți întrebînd de unde-i răchia și vinu, cine le-au adus? Și zișă: „S[în]tul mieu praznic Procopie de eri, cu mine le-au adus. Să știți că la gheneralu nostru am cinat, m-am culcat, m-am deșteptat și iată-mă că am venit". „Cum, că aseară aicea te-ai culcat?" „De fome n-am putut dormi, că pînea, slănină, brînză, la jidovi scăpați de la artilerie le-am dat". Și așa mîncară rozolu, brînza, zemicițe, piti și profont mînca. După răchie și vinu să putea bea. Intr-aciasta iată 2 turci, apoi 4 înși călare podu la Topleț trăcură, aprinsără niște casă și iar să întoarsără. Iară după ei alți cu grosu să iviră la Topleț. Lui Iorgovan să arătară; păn la Erdăștița la pod veniră. Și di pe dealu lui Iorgovan preste Săcărștața cucuruzăle luară. Intr-aciea luncă mare să așezară și sus în Erdăștița eșiia. Noi trămuram. Eu a face voe bună, arătam pișTolele cu 30 de patrone. „Dacă voi dobori atîțea turci, apoi fuga". Ei să rădea. „Eu fruntea o țin, voi codinele și pace". Aicea-i mare artilerie, 30 de canone în Laz Mare, trupă mare, reghimente Durlah, Terți, Laterman, Știain și batailonu Alvinți cu fraișit și cu luft pihsen ce aveau lagher în Laz Mare pe deal în livezi și pe dealu Silinga în vini, unde și vinea mea me-au tăiat-o și cu 28 f 30 h me-au plătit-o. Vro 4 paterii cu artilerie, 4 blochauze, căsone mari cu șanțe, palisadi înprejuru cărora pădurea tăiată, încîlcită. Și lagherile lor înprejur tot cu șpanișe raiter cu sulițe de fer în vîrf cu lanț legate și 2 cavalerii reghimente întregi, a lui Grefen husari și Virtenberg dragoner cu chirase și helme de fer pre ei. Însă fiindcă într-aciasta auzisăm că franțozi vreau turcilor a ajuta și Niderland asupra gheneralului Bender ce avea oaste 40 000 acolo revoluție au sculat. Carea înpăratul Iozef le-au așezat. Acu corajie să avem că sîntem naintele, să nu facă fruștuc cu noi. Militari de ai nostri auzirăm că din păduri în lagheru mare pe dealu Lazu Mare coboară mulți din Slatină, Caransebeș, Bistra. Ci mutîndu-să Vartensleben acu cu haupt cvartiru de la Mehadia în Lazu Mare, cu cort mare frumos și văzînd militari de ai nostri viind, mulț căprari cu bîte au rînduit și pre toți ce-i venea, spunindu-le la Bozovici să se ducă. Ei de doă zile nemîncați, din lagheru mare tot bătîndu-i îi scotea. Intr-aciasta sosi porunca oberșteru Hiebel cu știabu din Mehadia la Bozovici îndată să meargă și feld caplanu Stoica la gheneralu Papila va fi; iată-ți. Obristlaitnant graf Nujan cu 2 companii și șițari din Ceaplea în vîrf la Visocica în blochauzi îndată să iasă, să o apere, să nu vină turci la el în Laz Mare din deal. Plecarăm, zișă, scăparăm în Mehadia. Oberșteru porni știabu, cantelaria și bagajia lui la Sebeș orîndui. Eu în piiați; îmi veni militariu Vela din Corni, a patra zi, de la Jupanec, cu obrazu, urechea stîngă și grumazu pușcat. Cu cămașa s-a legat, flămînd. Îi dădei de mîn-

care și cu bagajia mea pe cal, în Globurău l-am dus în spital. Și eu în Corni preoteasa nu o lăsai. Cu tată-meu și cu alți mehedinți ce fugea, să se ducă în sus. Ce îi poruncii, încît stă oastea năintea Mehadii, acas să stea, dar atuncia să pleace. Insă văzînd în 30 iulie zăpostulu S[fîn]tă Mării că corneani fug și ia cu ei în zbăg în vîrfu muntelui Cerni, vîr au zăpostit. Unde zicîndu-i vr-unii ce au căutat vînătă[29] întră ei albi să o vadă turcii, să-i robească; ia simți. Intr-o mare ploae, cu slugă slabă, o fată, cu caru, doi boi și un cal din vîrf în jos i-au slobozit încărcat, făr de cale. Ei pe picioare, ia cu Alexie de 5 ani în spate 4 ciasuri prin ploe mare, caru nerăsturnat. Acasă viind află plină de neamți, canoneari, artileristi, carii în soba mare nimic n-au stricat. Cum au lăsat, paturi, icone, cărți et. au aflat. Ei îndată văzînd-o totă udă, îndată toblile fereastrilor le-au spart, foc bun au făcut de ș-au venit în fire. Din car scoțind o slănină întreagă, o peatră de sare ci-au fost luat sus și lor au dat. Din pimniță răchie și vin bun din 10 hacove ce cumpărasăm de la Agăsin, ibraiteru, Șiler de Jupanec, cîte 10 f hacovu, l-au început și le-au dat. Și zio să făcu. Ia ducîndu-să la ofițiru, aci, bine s-au încălzit, au fruștucat. Slujnica ofițirului pat i-au dat, oțiră s-au culcat, au încărcat și au plecat. Eu în Bozovici ajungînd, căpătai porunca îndată la Bania după gheneralu Papila cu divizionul să plec. Abea în munte la Tîlva cu rugii i-am ajuns. Pe unde am și dormit. Și de noapte plecînd Papila îmi zisă căci cu el n-am venit, că căpitanul Maovat în gaură m-au cerut a fi. Noi vorbeam una, alta cu capitanu Hibner, baron Enzeler și ofițirii glumeam. Iară gheneralu după avangardă nainte mergia; în cap șlafmiți albă și pălăria și tăcea. Pe ameazi Dunărea jos ochearăm și dealu Ponicovi și începînd în jos a merge, gheneralu descălecă, calu își ducia. Făr-de veaste un țug de turci călărește începură a pușcălui și avangarda a le răspunde. Papila calu încălecă; „Faer nainte!“, strigă. Turcii pieriră. Papila descălecă, strînsă calu în chingă, cu capitani Hibner și Enzeler nainte mergeau ascultînd, dar și noi îndărăt auziiam sunetu de ploton faer din mușchete dînd. Insă ce-i, nu știiam. Ei trei nainte vorbind pi-ngă avant-gardă au trecut, caii trăgîndu-și. Și eșindu-le o trupă bună de turci călare înainte, ei încălecînd curînd în sus scăpară. Turcii după ei pocăluind. Și avandgarda în turci da. Gheneralu în șlafmiță ajunsă, că iute sărind pe cal în fugă pălăria vîntu i-au luat-o. Eu îndărăt flămînd căutam și gîndeam aci mort a fi. Ci sărind adiutantul Șleghel cu divizionul în doă părți, în laturi, prin arbori groși și începînd foc a vărsa. Turci mai venea și pedestri întră ei, carii de do ori să apropiară, atachiruiră. Ci căzînd vro 5 cai, din ei să mujară, însă și a 3-a oară în sus cercară. Ci find poziția noastră bună, încă doi cai căzînd în jos, ei plecară. Și noi aci mai așteptînd, cîte ceva mîncarăm. Jos între văi sunetu mușchetelor ascultam. Și atuncia turcii prin ploaia ce era, ceale 2 companii din batailonu Brejenvil din Poiana Panicovi le-au tăiat. Doi soldați fiind sus în pădure au alergat în vîru dealului la maioru Ștain au arătat. Carele îndată fuga curînd 4 companii ce-i rămăsease le

[29] Îmbrăcată în haine vinete.

rădică și pe o călicică, prin cleanțuri de piatră rîpoasă, rea, ascunsă, în jos să slobozîră, uni pre alții înpingînd, căzînd jos, au coborît și toți la Maovăți în Veteranișe Hele au scăpat. Spuind că 2 canoane cu lavete și muniționu și steagu batailonului în vîr le-au uitat. Ce să facă Maovăți? Luund 30 de feciorii cu șițari, curînd sus i-au trimis. Tunurile cu rotilele lor ducîndu-le în margine prin cleanțe de peatră cătră Dunăre le-au dat și s-au aninat pănă astăzi. Iară steagul în gaură l-au adus.

Papila cu divizionul, vorbindu-să cu capitanii ce erau de neam mare, cătră Bozovici îndărăt să întoarsără. Și predîndu-ne oberșterului, întîmplarea sa despre Magarea comandirenderului înștință și că să duce acas la Beserica Albă, arătă. Și cu urîtă arestă, îi deate la Temișoara să ție slobozenia. Vahtmaisteru Nozak de Grefen la el în Bozovici viind, îi arătă că el pre ghen[eralul] Papila din turci l-au mîntuit. O mînă de galbini înainte îi deate. Ci el ne vrînd a-i lua, mulțămind, pentru un bun atestat să rugă. Și scriindu-i, îi deate, spunîndu-i că de la reghiment și dar va căpăta. Și 50 de galbini la reghimentu Grefen trimisă, cînd va avanțirui ofițir, să-i dea. Papila din Bozovici la Besearica Albă să dusă. Acel vahtmaister Nozak spusă ocara după batalia de la Jupanec, că mutîndu-să Vartensleben în Laz Mare și-n vro doă zile viind feciori de la Valah-Iliriș și de la De Vinț pleziruiți, șchiopi, flămînzi de prin munți de turci tocma aci scăpați, el pre toți prin corprali nemți bătîndu-i preste capete, mîini, obraze făr de milă ca pre tîlhari din lagheru lui afară i-au scos.

Ipsilandi vodă din București, eșind cu oaste călare, oastea nemță, de carea auziia, a o vedea. Mergînd el însuși nainte, ostea îndărăt, el la prinț Coburg scăpă la Beci să dusă[30].

Gheneralu fraiher Papila în Biserica Albă viind, înpăratul Iozef II cu oastea aci în lagher, căpătînd audienție din arestă, i-au spus că vrea proțes să facă. Insă mult milostivul monarh îi sfătui în proțes lung să nu să sloboază: „Ci anii bătrîneațelor în liniște cu 3000 f în Timișoara cu graf Sora să-ți petreci". El închinăndu-să au ascultat mulțămind și încă 9 ani au trăit.

Oberșteru nostru Hiebel cu batailonu de o mie de capete de la Bozovici cu canțelaria preste satu Rudarii sus în munte la Pregrada am eșit de und[e] străji, pichete, pănă la Teiu Moșului spre Jupanec de-a opri turcii trimitea. Acolo văzui în lipsa pîinii că bureți iuți-iuți îs dulci; în loc de sare și cu pulfer îi frigia.

Căpitanu Maovaț pre Memiș Pașa cu ceta ghemiilor (!) cu șaichele di pe Dunăre de-a treace în sus îl oprea. Dar în lontru la el maioru Ștain cu toți vro 1300 de guri în cîteva zile profiantu și muniționu să mînca și cu greu din sus pre apă căpăta. Că eșind turcii cu Memiș Pașa sus în Vîru Pietri în blochauzu maiorului Ștain, turcii din sus păzea ceale de lipsă în peșteră nimic să nu le aducă; să se dea. In carea marea lipsă popa Evta Petrovici din Porecia turciască, el cu fiu său ce-i paroh

[30] Autorul confundă evenimentele. De fapt, Alexandru Ipsilanti este „prins" de austrieci la Iași, în 19 aprilie 1788.

în Ogradenia, Ioan, către miezul nopții, bucate, carne, sare, făină, brînză, păsui și muniție în cîteva nopți încet slobozindu-să prin mijlocul Dunări lui Maovați îi aducea. Și iară cu întunearecu, știind apa, să întorcea. Turcii către gura peșterii Magara tot încet căuta a să apropia. Fîntîna, puțul, din peșteră săcă, căuta din Dunăre apă de băut, de gătat, de spălat a lua. Și turcii de sus di pe cleanțuri, mulți cu puști lungi, șisane, în soldați da. Și făr de apă în lontru scăpa, fiindcă artileria noastră unde sta ei, nu-i bătea.

Mărgînd noi la Pregrada în munte obristlaitnantul Sentivani cu batailonu De Vinț, fiind și ei în Bozovici îi dusără în Cheaia Bratilcova către Oravița, în loc tare calea a păzi, ca turcii din Halmăji la Oravița să nu treacă. Strajmeșteru nostru Ioan Feldvari, curier înpărătesc de la Beseărica Albă trimis la noi în Pregrada cu poruncă veni: Obrșteru Hiebel la înpăratul să meargă. El ne putînd, pre maiorul Rachitevici trimisă. Carele viind îndărăt, ne spusă că A Lor Maiestate l-au întrebat: „Bătutu-s-au rumânii cu turcii?“ El au spus adevărul că: „S-au bătut, însă find noi în retirade, mare mulțime de călăreți în marș ne-au lovit cu puști, pistole, apoi cu sabiile goale începură a tăia. Eu pierzînd supt mine calu și adiutantu al său, pedestri rămasărăm. Turcii în mijloc a ne masacri ne încungiurară, tăia, pușca, prindea. Și noi fiind la pădure am întrat, mai vîrtos văzînd cum tae, junghe și iau capetele capitanilor, ca și a ghemainerilor, doară am scăpa în sus la o calicică. Ci întrecîndu-ne turcii, cu caii eșisă. Noi prin spini, smidă deasă, mănuntă, în jos, în sus. Ei și cu cîni ne afla și prin acel crîng des tăia, pușca. Ci tot apărîndu-ne, unii nu numai că greotatea din spate cu monturu au lăsat, ce și armele, sfîrșind patronele, au lepădat; pînă și păpuci și caschetele din cap, cărora acuma altele vechi le-am dat de-a să ajuta“. Inpăratul au zis: „Acum cred și monturu vor căpăta, să scriți“. Aciastă înpărătească milă pre toți înbucură.

Hasan Pașa luund comanda oștii mari, de la Avdi Pașa, ce să întoarsă din contumația Jupalnicului cu cei vii prinși, cu mușchetiri, șarfșiți, ceale 13 canone, artileristi, canoneri și pre dragonu cu calu și atîtea arme, la Țarigrad. El cu oastea către lagheru lui Graf Vertensleben plecă nainte, valea Erdăștiți o înplu și de-aci îndărăt toate șesurile Toplețului, Jupalnicului, Orșovi, Ogradenii, Dubovi, tot pline de turci au fost, cărora ispravnici boiari Țării Rumânești vite mici și mari, cară cu zăhăreale, făină de grîu, orzi, cucuruz, ovăs, după oaste aducea, neprorupt.

Comandirender gheneralu porunci într-o noapte ca obristlaitnantul nostru graf Nujan, ce era sus în blochauzu Visocica cu 1 batailon de rumâni și neamți să coboară prin pădure jos în Valea Iardaștiți, la miezul nopții; și pre turci în fundone să-i lovească. Larmă să dea, că el din jos pe drumu mare la podu api îi va închide. Nujan au coborît, ci fugîndu-i un neamți turcilor arătă și apropiindu-să Nujan cu batailonu, turcii foc începură a da. Un ficior pușcară. Nujan văzînd că din jos nimica nu să simte, nu să aude, dînd și ei foc retirîră fuga în sus. Tinărul fenrih Ioan Vancia înpedecîndu-să au căzut, militari preste el călcîndu-l. El să văita,

abea s-au rădicat, de moarte au scăpat. Intr-aciasta oberlaitnantul Reteghi cu 60 de feciori de sus de la Peatra Galbină, sus în gura Erdăștiți în lagheru turcesc întrînd, turcii fiind către batailon, în corturi goale, puști, pistoale, filgene au luat, caii turcești înpedecați, legați, n-au putut lua. Corneani Mărtin cu Gheorghe Calțun și alții, aflînd într-un cort niște disagi de piele plini, bine legați, în umăre, cînd unu cînd altul, noaptea pînă în deal la posta lor i-au dus. Unde dezlegîndu-i năcăjiți, ostăniți în loc de taleri, potcove turcești au aflat. Și oberlaitnantului obrist Last au scris.

Eu pre doă zile de la Pregrada pentru spitalu din Globurău viind și în Mehadia în Laz Mare la comandirenderu fui. Ci avea lucru în zioa Preobrajenii, în 6 august. Tur[c]ii pre supt Lazu, pe sub poala dealului, cu 3 cai albi; au fost mai mari. Alții erau pi-ngă Cerna, de-a nu-i lovi bombarda. Ascunși să apropia către Laz Mare la tunuri, de unde foc spre ei să vărsa, ci nu-i lovea, că pre cîmp și pre drum mare nu cutezau. Un turc văzui cu calu alb preste 500 de pași departe, pre drumu drept, lat, în fugă slobozindu-să, la poarta drumului ce o păzea o companie și foc în el vărsară. Sosind, o fășie bună de gorun din acia poartă cu sabia tăind în călcîi să învîrti. Ei vro 3 stînjăni departe. El fuga îndărăt drept pe drumu mare. Iară toată compania ce era la poartă de-a o parte și de alta foc da. Și nu-l loviră. Turcii chiotea, deliilor de corajie poate fi pricina, că vîntul lor spre noi bătea, au vro frică întrasă. In vro 4 ciasuri la 600 de tunuri asupra turcilor s-au dat, carii în deseară îndărăt s-au tras. Insă într-aciasta, alții cu vro oglindă mare și cu ocheane de pe alte dealuri au fost căutînd în Laz Mare, lagher.

Comandirender gheneralu îndată curieru la înpăratul, la Besearica Albă trimisă, că i-au spart și îndărăt i-au fugărit și nu să teame. Cu carea pre înpăratul ce vinea încoacea preste Stăncilova pre loc îl opri. A doă zi începură turcii, unii la Visocica asupra lui obristlaitnant gr[af] Nujan, ce avea 500 de capete în blochauz, cu sine a să sui. A-l încinge prin pădurea încrucișată, lomită, cale făcînd, apa le lua. Iară mulțimea mare pe altă parte preste Cerna în dealu vinilor Peceneșchi, la blochauzu de-acolo ce era cu toate bine grijit tare; unde era comandant maioru Laterman, cu doă companii pus, petrecerea către Băi a o opri. Care blochauzi cu șturm îl loviră. Cei din luntru da, cei de-afară da cu funii, cu lață zmulgînd palisadi, foc da. Din mulți, mulți cădea dar și din luntru pierea și să apăra, că-și vedea moartea. Bunul maior pre un turc ce vrea să între, cu sabia (deghen) îl pătrunsă, dar pre el alți cu pistolile îl omorîră. 31 de ghemaineri cu un corpral pintră pălăsații rupți, întrănd turcii înlăuntru și tăind pre toți, ei scăpară în jos. Aci maioru Laterman cu ofițiri, 2 companii, capetele le luară și blochauzu îl aprinsără, arsără. Cei 31 scăpați seara, toată zioa frămînzi (!), cruntați, bătîndu-se pre deal în jos către puntea ce era preste Cerna. Incă sus — în jos fugînd, alt divizion ce le venea ajutoriu sus cu foc îi sprijiniră, socotind că-s turci. Ei iară socotind că-s turci în jos. Așa în grămadă în jo[s], iară foc da și pre mulți vătămînd divizionu în jos fuga au dat. Cei de sus auzind jos vorba

nemțească, alerga; divizionu fugia. Ei au strigat să-i aștepte, însă noaptea fricoasă, spaima turciască, vaitecele plezirtilor nemțești cu strigările, vaitecele, i-au așteptat; și pre cei vătămați în lagher i-au dus. Iară multe cașchete, viței (!) căpeneage și mușchete pre dealu întâlnirilor au rămas. Turcii luund acel blochauzi cu dealu de la cetatea Ostrovu, întră altele un canon, tun mare, aducînd cu boi, biboli, în deal scoțîndu-l, în vîru dealului Stoghir l-au așezat; cu carele lagherile Lazu Mare și Silinga bătea. Însă bătînd de sus în jos nici o pagubă nu făcea, de cît frică. Turcii prin păduri în vînat eșiia la Visocica. Deasupra lagherului Laz Mare, cu Nujan să bătea.

Mehadia și satele încă din aprilie avusease poruncă locuri de zbăguri, laghere, pre aproape de sate să-și caute, unde cu ofițirii de canton să fie și slujbe să facă. De la Rușava multe familii la Mehadia să mutasă. Ci iarăș s-au întors, iară acuma luund turcii Orșova, Jupalnicu de tot fugiră încoacea. Pre carii văzîndu-i mehedinți să vorbea carii încătro vor apuca, dară nu în zbăg. Așa și satele, plecînd negustorii de aicea cu maistori și țigani la Sebeș să dusără, unde cantone comanda, maioru nostru Cleber, bătîndu-i acas îi întoarsă să șază. Graf Vartensleben după înștiințarea că pre turci total i-au spart, acu scrisă că-i în grea primejdie tot corul a-l pierde, că pre el cu pre toate pozițiile lui cea mare și nespusa puteare a varvarilor și tiranilor turci din cias în cias îl scurtă și din Visoca în Laz Mare deasupra lui vor să între și de către Mehadia îl închid; și-i siluit îndărăpt păn la Podu Feneș a retirui și a sta.

Înpăratul cetind cu feldmarșalu Lasți și în auzul altor ghenerali zimbind au zisa (!): „Papila, micu rumân, cuminte și bun soldat au fost, lui nu s-au crezut". Acuma alt plan, cu oastea de-acolo la Feaneș să vină.

Maovaț în Veteranișe Hele de tot strîmtorat de o parte și alta a Dunări și prin cleanțe și reale geanțe deasupra ușii pesterii cu funii și scări obîrcați pușcăluia. El pre cei di pe Dunăre lupilor morți afară îi lăpăda. Pașa Laz Memiș avea la sine pre Chiose Mustafa Aga povățuitori. Fiind din Orșova, pe aci știut rumâneaște, bu[l]găreaște, arnăut și cunoscut aceste însuși. De multe ori au strigat sîrbește, rumâneaște: „Capitane Maovaț predaise, că Laz Memiș Pașa vă sloboade". Iară oberlaitnantu Stoico Stanoilovici, cu alți ficiori, i-au fost suduind pre Muhamed și muerea și legea, apoi pușcăiau din noapte păn în noapte; cât tărziu noaptea apă din Dunăre în lontru aducia. Într-o zi un artilerist zioa din lontru eșind fuga jos după apă din Dunăre turcii da. El întorcînd șezutu, cătră ei bătea. Și tocma acolo îl lovi; plezură un țol afundă căpătă.

Maioru Știain fiind în Magara de multe lipsit, că ce avusă, sus lăsasă, aci atîtea guri; în gaură nici apă n-avea. Tot profiantu și țvibahu, coji uscate, le mîncară. El și Maovaț scrisără la corps comando în Beserica Albă ce era, gheneralu[lui] graf Brejenvil, propiteru reghimentului, de toată primejdia lor. Carele însuși la A Lor Maiestat înpăratului au arătat și slobozenie le-au dat cu capitulație bună a să preda. Maovăț trimisă pre oberlaitnantul său Stoico Stanoilovici cu 8 șarfșiți în vîr la blochauzu lui Știain, la Laz Memiș Pașa și Chiosa Mustafa Aga tolmaciu. Pre carii turcii luundu-i, în blocauz i-au adus și închinîndu-să pași spusără. Pașa

veasel, ridicîndu-să, o măhramă mare cu aur cusută în loc de caftan preste capul lui Stanoilovici au pus-o. Şi oprind aci 3 şiţari a sta buni, Chiosa cu ofiţiru şi cu 4 şiţari şi încă doi comisari turci jos la Maovaţ au venit. To[a]te văzînd, au scris; artileria, armele soldaţilor înpărăteşti le-au lăsat. Şi capitulaţia, viind paşa jos naintea uşii, au iscălit. Şi rînduindu-să turcii spalir lung cu sabiile în mîini lucite, pre rînd, ca mustrung din gaură afară: 1[i] maioru cu neamţii închinăndu-să paşi[i], pe sub sabii, prin aşa spalir frumos, ei, imoşi, urăţi, afumaţi, nepeptinaţi, făr de harbuter (!), eşiră. Apoi a lui Maovaţi iar aşa, mai în urmă el cu oberlaitnantu cu mare închinăciune şi mulţămită pentru că ofiţirilor nu numai sabiile, ce şi puşti, pistolele lor, le-au dat să şi le ia. Inputînd Chiosa Mustafa Aga, că gheneral Papila în Ruşava cu el bine n-au făcut; căruia Maovaţ mai mult i-au mulţămit. Şi pre toţi, turcii păn la Sviniţa i-au petrecut. Chiosa Mustafa, poftindu-le cale bună, la Sviniţa, Porecia, au rămas. Memiş Paşa expediruind dobînda, scrisă că 2 000 de oameni au pierdut şi cu 10 000 în sus cătră Panciova mearge înainte.

Înălţatul înpărat Iozef maiorului Ştain, Therezien Orden îndată i-au dat şi pre capitanul Adam Maovaţ maior la noi îl făcu. Şi din Beserica Albă pre Maovaţ la Timişoara l-au trimis. Un servian, capitan Cocia, avînd fraicorul său la Liubcova, Sicheviţa, avînd pre oberlaitnantu Ioan Branovaţchi, laitnantul Fustinioni şi strajmeşteri carii văzînd turcii zisără să retiruiască; însă Cocia nevrînd, ei plecară pe deal. Cocia cu vro 60 de feciori pre turci opri doă zile — doă nopţi, flămînzi, socotind că gheneralu Asperman ce avea aci vîru dealului Alibeg coru său ajutoriu în strîmtore îi va veni. Ci acela au fost retiruit. Turcu Chiosa i-au strigat să nu oprească puterea înpărătească: „Căpitane Cocio fă cale, dă-te în laturi că pieriţi!“ Cocia văzîndu-şi ofiţiri fugind le-au zis: „Curvelor!“ Iară turcilor ce-i zicia să fugă, zicea: „Voi să văd a cui e meidanu?“, adecă victoria, plaţu. Uni îl sfătuia, alţii îl ocolea prin pădure aci. Şi vărsând foc în toate părţile, apărîndu-să ca leii, începură de mulţime unu-altul a cădea şi Cocia tare pleziruit căzu, însă nu mort; şi i-au legat.

În 17/28 august seara în Pregrada de la Vartensleben ordre veni ca oberşteru cu noi pre Stancilova la Fîntîna Porcului îndărăt să ne ducem: supt corul gheneral feld marşal laitn[ant] graf Brejenvil vom fi. Oberşteru adună forpostele, lăsînd în Pregrada pre corpralu Curea Petrucian din Bozovici, cu vro 14 feciori din defenzione divizion cantonă.

În 18 avgu[st] de noapte, avandgarda Iancu Cociaşu din Rudăria nainte mergia, îndărăt căuta pe deasupra banii Gherbiviţ. În Şopot pruni încărcaţi, dulci, satele fugite, nima; militari, uni să abat, alţii îi bat; prindea găini, raţe, gîşte, prune lua. Adiutantu maioru cu sabiile, ofiţiri cu bătele da. În Dălboceţ mîncarăm ceva şi iară marş. Hălmăjăni cîte unu-doi, 3 şi cîte 5 înşi jos la margine hodinea că nu mai pot, ci vor veni. Trecînd noi apa Bîrzu însărarăm; eşind sus, halt. Noaptea mie îm dedease reghimenţ tamboru Mitru Nedelcovici, capel maistoru Huboisăi, găini, raţe, gîşte multe tăiate din Şopot, pre cai să le duc. Aicea noptea le luară. Şi [în] loc de a-mi da şi mie ceva şi tra[i]sta ce aveam cu brînză, slănină me-au furat-o, de rămaş flămînd. Hălmăjăni mai toţi îndărăt rămasără, nu

veniră; și clisureani fugia. Noi la miezu nopți, întunearec, plecarăm la Stancilova. Eu sângur nainte eșiiam, făr de veaste: „Halt! verdo?“ „Gut fraint“[31].

Ei pichet de husari fuga cu caii deateră, apoi iară încet nainte-mi viind mai mulți strigară. Eu tare bine le răspunși și le spuși că vin batailonu. Ei văzîndu-mi capu alb-negru, șlafmița, pălăria, cialma au gîndit[32]. Ne rîsărăm. Aci la casarnă răsuflarăm. Oberșteru scrisă la corps comandă că sântem la Fîntîna Porcului cu standu trupei vro 300 de capete, pâne să capete. Intrînd în casarnă a mă încălzi, fenrihu Ioan Voinovici la prînzu gata mă chiemă; și vin, care de mult nu-l văzusăm, băui bine. Și în zisu lagher seara ajunsărăm, unde mîne-zi corps comandantul ghener[al] feld marșal laitnantul graf Brejenvil cu gheneral maioru graf Asperman cu crigs comisariu veniră; ștandu priimiră. Ei ne mișcară și ne lăsară la margine deasupra drumului 10 stînjăni a ne așeza. Eu de a-m cumpăra bucate jos la Sasca spuși că mă duc. Oberșteru și el și mulți ofițiri călări coborîrăm. În birt eu văzînd un fraicor cu fes roșu în cap, pleș, în opinci, îl întrebai și-mi spusă că-i oberlait[nantul] Branovațchi și laitnantu Fustinioni. Eu spuși oberșterului și eșiră la ei, că atunci venea. Ei spusără că capitanu Coocia pieri. La cîteva zile de-aci ne mutară prin Sasca sus la Mariașne, de a apăra Nai Moldova (Boșneagu), unde 2 zile făr de carne oberșteru, maioru, ofițiri. Eu pîne, brînză, slănină, păpară bună făceam; îi chemam, pe foale culcați să sătura; altora făciam și dam.

Marele înpărat Iozef înțelegînd că Vartensleben de la Mehadia la Feneș, 3 stații de la Mehadia retiruiaște, cu frumosul mare corp de armee de la Besearica Albă preste Ticvani, Caransebeș la Ilova cătră Feneș s-au dus.

Și așa Hasan Pașa cu turcii în 20/18 august în Mehadia și în sate au întrat, unde preste 100 de cară cu oameni întâlniră, ce venisă pe poruncă armea să încarce. Oameni lăsînd boii, fuga; turcii după ei. Alții boii luară. După căsapu Iosca un cias au alergat, l-au pușcăluit și nevătămat le-au scăpat. Turcii oastea di la Mehadia la Podu Plugovi, ce să cheamă Podu Unguresc, au ajuns-o. Și fiind ariergarda Grefen husari reghimentu, oberț[er] Oto văzînd că întră în ei, el opri capitani deasupra podului cu svadronele. Însă ritmaisteru Demel, maior Timișorinț să dusease și l-au lăpădat. Oberșteru mînios, fricos, loc înainte. Legîndu-și ciaco în cap, mîna dreaptă în dolamă, mîntia îndărăt înbumbată, scoțîn[d] vergeaoa de pistole, sabia ș-au ascuțit-o și legînd-o de mînă: „După mine — au strigat — urmați!“ Ci viind maiori ritmaisteri l-au rugat îndărăt să stea, unde să cade, că ei știu dătoria lor. Find șvadronu din urmă ritmaister Baconi, carele cu oberlait[nant] Șvind și laitnantu Nadii Andraș, carii ca vulturi în turci prin [cu]curuză undi-i satu Plugova pușcînd, tăind, s-au slobozit. Laitnantu Nadii 5 cai turcești au luat și vrînd pre unul cu barda mare

[31] Halt! Wer da? Gut freund, Stai! Cine-i acolo? Om bun.
[32] Au crezut că are turban în cap, deci că ar fi soldat turc.

a-l tăia, el di pe cal jos sărind, mînile rădicînd, zicînd către Nadii: „Pro maica bojia ia poliac“[33], un husar dindărăt capu i l-au șters, calu i-au luat. Înmulțindu-să turcii călăreți, vrînd a-i încurgiura, oberșteru în sus pre deal au pornit; ritmeisteru Baconi păn în vîru dealului Cernăgău voinicească s-au apărat. Ci mulțimea călăreților pușcîndu-l și pre el și calu, cu sabia în mînă, ei cu 8 husari ai săi au căzut și capetile au pierdut. Trupul înbrăcat, mintia cu bumbi auriți, eu i-am văzut; și caii aproape. Turcii de la Plugova către Globurău preste deal către Corni la drum s-au ascuns și trecînd oastea, ariergarda Virtenberg dragoni ținea. Turcii făr de veaste așteptînd, în răitari foc au vărsat. Și find o rîpă, mîncătură, pre 9 înși cu caii i-au pușcat, capetele cu clăbețele de fier le-au luat; și oastea s-au dus.

Pre noi prin Sasca îndărăt deasupra Socolari la cetatea Custura părăsită, pre Beau; de acolo după cîteva zile în Poenile Beaiului ca să apărăm Valea Rea. De-aci la Slatină jos. Neamți, domni din Sasca, văzînd că-i lasă, ce vaitece, plînsuri era! Ei fugînd lăsară pre un Mathei Hoțu cu 10 înși de-a păzi vercu ș. a.

Obristlaitnantul nostru graf Nujan în 17/29 august viindu-i porunca în munte de a veni, la noi în Stancilova, La Fîntîna Porcului; ofițirii spusără. Neamți fuga în lagheru mare au coborît; așa și companiile noastre fără rînduială, care cum, după noi pleca. Nujan nu-i lăsa ca cu el să meargă; însă flămînzi, sătoși, că la apă păzea turcii. Ei fuga. Nujan pălăria fainâ, uniforma, laibele faine cu porten știfle, dîndu-le la feciori cu el la Mehadia să le aducă. Și viind în Svîrdinu, Valea Mehadii cu apă, turcii au fost ajuns. Și văzîndu-i hălăind, călărind ei prin păduri mari, au zis țoalele lui în găuri de arbori mari să le bage. Din care aicea niște oameni ceva peatece la vro 5 ani după aceaia, mîncate, putrăde au aflat. Iară el ajungînd la noi în laibăr, cu un căpeneag slab veni. Cerîndu-să la Pești a să înbrăca, unifornurui, să dusă. Unde cel ce fusease naintea lui obristlaitnant, baron Fletnic, pentru dătorii ce făcusă, cu obrister titel penzionirt, s-au spănzurat însuși . . .

Turcii ajungînd la Podu Teregovi, la rîu Timiș și Idec storă (!) suindu-să la munți, pre dreapta și stînga halalăind, spaime făcea. Satele din păduri, din zbăguri, în sus fugia.

Înpăratul Iozef hauptcvartiru în satul Ilova, la laitnantul de canton Marco Iovanovici avea. Acolo și gheneral feldmarșalu Lați era. Carele de la cantone comanda, majoru Cleber, doi strajmești buni tolmaci ceru, și-i trimeasă. Întrăbă: „Cum te cheamă?“ „N. Rudolf de la Verșeț, profesion șnaider“. „Dar tu țvercl cum te cheamă?“ „Trăilă Măciucă di[n] Cornereva, profesion păcurar“. „Cine te-au pus strajmeșter?“ „Reghimentu“. Au căutat la ei și zisă: „Rudolf mergi la înpăratu, iară tu șezi aci, cînd te voi chema să vini“. Mulți oameni, familii, trecînd pre sus din munți către Sebeș, înpăratul îi întreba ce fac turcii? „Oameni vii îi duc robi, pre pușcați îi tae, capetile iau, satele ard, boi, oi cu păcurari iau, bucatele

[33] În limba sîrbă: *Pro majka božija, ja poljak*, Pe Maica Domnului, sînt polonez.

mîncă, rău, rău". Înpăratul au zis: „Ce va fi viu, eu îndărăt vă voiu aduce, morții cu D[u]mnezeu. Eu toate casele, pagubile vostre voiu plăti". La aciasta moșu Curea Pepa din Domașnia, pre carele feciori Nicolae parohu, cu Iancu Pepa ca pre un moș bătrîn supt un gros mare căzut l-au culcat să moară și l-au lăsat și s-au dus în sus. Iară el s-au sculat și aicea întră mulț s-au aflat și zicînd înpăratul că toate va plăti, el zisă nu poate. Înpăratu înțăleasă, căci nu pote. Multe pagubi, nici cercurile, dar vaet[e]le! Înpăratul s-au can mîniat, dar au răbdat și dîndu-le 6 galbeni la mai mulți le-au zis: „Meargeți la varmeghia Aradului și veț căpăta, oamenii căte 3 h, copii 2 ha la zi, parohi la lună 10 f, iară protopopi cîte 20 f". Care preoții se-au fost duși în sus și îndărăt acas veniți 3 ani au căpătat. Și bine trăia, că al doilea și 3-lea an și de la oameni căte ceva mai căpăta, la cafe să bea. Cărora varmeghia Aradului prin sate la Vilagoș-Șiria, Mehadia pănă pe Criș fură. Acolo lor prin ofițiri lor de canton cu ei, creițari pe zi le da și leamne din pădure unguri le da[34]. De aicea în august s-au dus, de unde uni în noembr[ie] iar aici au ajuns.

Maiorul nostru Gheorghie Duca din mănăstirea Tismana în Uglovlahia, Țara Muntenească, cu divizionu prin Porceani, preste munții Vălcan, Hațeg, Sebeș pi la Slatina lui Florei, sus către munții Semenic au eșit. Într-acolo sus și capitanu Sim. Jivanovici la maioru s-au dus și pasu Naneș au lăsat.

Sultanu din Ț[a]rigrad trimisă aicea la oaste armee comandant pre seraschiru Iusuf Pașa și pre ep[is]copul, ca arhiep[is]cop, Ierimia al grecilor din Vidin (Diiu). Carele ajungînd la Orșava, îi adusără pre căpitanu Cocia și 30 de serviani și alți servi, rumâni înpărătești[35]. Pre servieni cu Cucia, ce ș-or adus țeapele în umăr, de la Tăchia pănă către cetate de ceaia parte i-au înțăpat. Iară de ciasta parte prin Jupanec pre dinaintea lăzăretului pănă la Tiscut capete tăiate și înțăpate au fost.

Hasan Pașa la Teregova, iară turcii aicea la Băi; în cea mare aflând o nemțone bătrînă, uloagă, de păr în sus afară, pe o bîrnă capul i-au tăiat. Unde prinzînd și pre bătrînul Ghilevagi iară aci capul iau luat. Și toate baele, grajde, arsără. Turcii uni călăreți, alți pedestraș[i] și cu cîni după ei toate pădurile, munții, văile, ogașăle umplură. Satele cu familiile cînd în vîru munților, turcii după ei, tăea puscații, iau capetele în saci, prind vii, leagă, duc saci cu capetele jos, de să ascund oameni, mueri cu copii într-adîncul văilor cu apă. Acolo turcii cu cîni răi, lătrători, îi află, iară fuga; boi, cai, oi, capre, tot au lăsat. Țoalele și bucatele ș-au lepădat, pînă și șube din spate fugînd. Din Mehadia 900 de suflete, tăiate, robite s-au pierdut. Dar din alte sate? Parohul din Plugova Pavel Domileicu cu preoteasa [cu] tot; parohu din Iablanița Nicolae Trailovici el, iar preoteasa cu 5 copii au scăpat. Parohu din Pervova Curea Ioan Roșca, el din munți și aducîndu-l aicia la Mehadia iată din jos în Cîmpu Lung veziru Iusuf Pașa seraschiru cu ep[is]copu Ierimia, carele văzînd robi trecînd încă

[34] În sensul că primeau lemne de la comitatele din Ungaria. (În opoziție cu situația din teritoriul regimentului de graniță, care avea altă administrație.)

[35] Românii din Imperiul habsburgic.

și popă legat îndată au alergat vezirului au arătat și oprindu-i și spuind că-i popă, îndată l-au dezlegat. Pre carele popă veziru cu buruntie salvagarda cu 3 turci prin satul Prvova și Luncaviţa a le coborî l-au trimis. El lăsă turci jos în Prvova în cvartir, iară el însuși pre cuvîntul ep[is]copului că-l face protopop, în munte Semenic cătră Slatină eșind, satele aflînd jos a veni le-au chiemat. Aciasta simţind maioru Duca ci-au fost cu 3 companii acolo, prin(?) fenrichu Lazar Cosanici în haupt cvartir la Ilova l-au trimis și supt pază l-au pus. Pe aicea satele arse, iară pe coaste cucuruze erau. Hasan Paşa de la Teregova n-au fost avînd 1000 de turci la sine, alţii toţi în păduri, în munţi cu cîini în vînat de robi să capete. Hălmăjăni să vorbesc de-a veni la veziru să se predea, auzind și de ep[is]copu că-i bună. Popa Ilia Cîmpanu, parohu din Prigor cu cîţiva oameni, cu unt, berbeci la Mehadia la ep[is]copu au venit. Cu carele la veziru s-au dus, carte la mînă, buruntie și cîte 2 turci la sate subașă, judecători, ofiţir, chinezi, le da a-i ţinea. Aceștia se vestiră și multe sate vro 20 au venit și s-or predat și la turci în Orșova pod de lemn cu ciamuri preste Dunăre au făcut. Cărora Iusuf bani, pită, pe zi da. Încă unora și boi, vaci, le da pomană.

Pre noi cu obripteru Hiebel și obristlait[nantul] Nujan de la Sasca într-o seară ne rădicară, marș la Besearica Albă în lagher, de unde într-o zi cu maioru Rachitievici în Zlatiţa ne-am dus. Călugări o holbă de vin scoasără. Eu zișî nămeastnicului: „Dar măi dă-ne", că ofiţiri zicia să cer. Încă una deateră, apoi nu. Și plecarăm mulţ.... [36] Theodore forpostele adusără în haupt cvartir un cantone corpral din Belobreșca, Petru, la comandirender gheneral, pre carele l-au trimis paşa din Clisură să spună gheneralilor că el vine asupră-le aci. Acu ghenerali Brejenvil, Asperman cu alţii sfat făcînd, înpăratului scrisără că 39 000 de turci asupră-le vin și ei cu 15 000 nu-i poate aștepta. Pre acel corpral dîndu-l în arestă la noi a rămînea; și el întră puști, pază sta supt arestă. Eu la el mă dușî, îl întrebai: „Unde-s turcii, ce fac, ard tot?" Zisă că nu ard satele. Ei să[nt] în laghere, la Alibeg vro 3000, la Mudava 1500, la Poj[e]jena vro 5000 să fie, dar nici atîţea nu-s. Puţini călăreţi. Eu văzînd că vom să neteruim, cu doi capitani să vază m[ă]năstirea iar la Zlatiţa i-am dus; unde cerui o ploscă de vin să-mi umple; nu vrură. Văzui struguri pre o mas[ă] tinși, cerui. Că le trebuie. Nici vin să gustăm nu ne înbeiară și cu buzele umflate în careaoa ce o făcurăm întrarăm, turci aşteptînd. Într-aciasta, turcii pi la Palanca în sus au trecut cu călăreţii lor. Graf Brejenvil comandirenderu, nedîndu-i a sta, într-o seară marș prin Voevodeţi cătră Vîrșeţi, zioa ni să făcu. Iată un cantone oberlait[nant] a nostru Raindel de la Slatină ca curir de la înpăratu, de la Ilova, cu porunca de-a retirui, îi deate. Și aci naintea Verșeţului în lagher ne așezarăm. Ep[is]copu Șacaben[t], cu arhimandritul Moisi Vasilievici, aci la graf Brejenvil veni. Și pre mine: „Ce-i? Cum?", mă întrebă. Spuși. Și adunîndu-să Verșeţu, în biserica mare cu ep[is]copu după o scurtă rugăciune cu cuvînt de ertăciune au fugit în sus; că dedise porunca. În Verșeţ mare mulţime de

[36] Un cuvînt indescifrabil.

om era. Nai Moldova (Boşneacu), Palanca, Sasca, Beserica Albă, Oraviţa adunată şi Cutriţa. Carii toţ porunca auziră.

În 18/27 septemb[ie] 2 regimente husari şi Anşpah chiraziri (după ce aprinsără şi arsără aci toate adunatele mari magazine) pre cîmpi în dreapta, în stinga, departe înşirîndu-să, fîneaţe multe stoguri de grîu ne treerat şi cu sălaşă bune aprinsără. Alţii prin Vîrşeţi pre uliţi cu sabiile flăcărînd alerga, striga: „Fugiţi, turcii ajung, fugiţi curînd!“ Reghimentel[e] nemţeşti, ungureşti, unul după altul plecară pi la Sredişte cătră Şam. Valah-Iluriş reghiment în urmă. Eu cu reghimente feld caplanu, soţu meu catholicesc, franţiscanu Hipolitus Craus. Cu regim[ent] feld caplan gr.n.u. al legi noastre greceşti neunite, ce era la reghimentul Ioan Palfi, anume Theodor Enderici din Dalea şi cel catholicesc franţişcan, anume Vasilie Horvat sau Boşneag. În rezidenţia ep[is]copului dus, călăreaşte am întrat, jos în soba cantţelarii dintîiu chiemînd pre Sofronie, ce era cliuciar aci rămas: „Sofronie, vin bun, mai bun, bătrîn, încoacia ad-o!“ Şi bînd noi o vadră bună, alta deate. Îi cîntam, îl lăudam. Eu îl chiemai afară: „Frate, dă-mi în ploscă“. „Vino încoacia!“ În pimniţă întrînd: „O Domne ce o să facă turcii, toate le sparg“. „Unde-ţi vermetu bun?“ „Iată-le!“ „Dă-mi să te pomenesc“. Dîndu-m, zişi: „Dă-mi şi pruneaică de Srem“. Îmi deate; puşi pe cal. Iară înlontru bea, zbeară: „Las răitari să alearge, ce ne pasă?“ Vine seara. „Frate Sofronie, sănătate!“ Eşirăm; caii au crescut nalţi, n-ajungem în şea, ci jos, cînd de o parte, au de alta, tot voinici, do[i] popi sf[i]nţi, doi cuminţi. După armee prin Verşeţ, afară(?); păn la Srediste fuga. Nu-s, s-au dus noaptea; să ne descălecăm, jos, voinici. Însă de-a încăleca caii şi mai mari, tot aziaţi, anatholeani; nu-i Sofronie să ne ajute. Unu altuia ajutînd, abea după un cias noaptea viteaji, călăream. „Halt! ver da?“ În lagher la margine, în caree, legînd caii ne culcarăm. Mîne-zi cu toba locu aflarăm şi ne înşirarăm. În Fizeş băutură aflarăm iară: mai mulţi ne înbătarăm. De aci plecînd comandirender gheneralu graf Brejenvil striga: „Obrist de Valah-Ilireş reghiment în numele de 3000 de draci, plecaţi!“ Fiind obrşteru la locu său, dar pre mine preoţi cu vin mă petrecea. Cerînd oberşteru blosca cu răchie, îi dădei; bău. El iară în numele dracilor şi mai tare ne ruşina. În Vermeş lagheru ne aşezarăm.

Înpăratul în Ilova cu armea frumoasă sta în deşert, că osmanii munţii Mehadii, Iablaniţi, Petnicu, Plugova, Bogatin, Conereva în vînat, purecînd văile, pădurile, umbla. Şi Hasan Paşa lăzi cu celenche (!) de argint (creange, stîlpări) cu 5 sau 3 frunză, tot argint, un şuh nalte, în loc de flore în cialmă de-a purta; colaine înpărţea. Încă şi galbini de aur pre capete tăiate dăruia şi le priimea.

Înpăratul văzînd că turcii tot să codesc, de la Teregova în sus la Seminic, alţ de la Rusca, Feaneş în munte caută în sus a eşi; Des, ghenerali în sus a patroli trimitea. Unde în neamţi bine nu să încredea, ca să nu fugă. Maioru nostru Gheorghiţă Duca ordr căpătă, din muntele Slatini în muntele Ilovi să treacă. Iară căpitanu Purec cu rumâni volonteri călăreţi, pedestraşi cu oberlaitnantu Balog la cutare loc să fie. Într-o zi gheneralu de forposte arătînd că Duca nu e, înpăratul văzînd pre lait-

nantul Marco Ioanovici gazda căși de aci (ce ședea în pimniță), afară, la fereastră îl strigă. El fuga într-altă parte deate. Înpăratu iară: „Vino!“ El zicea: „Sabia arată“. Să rugă și întrînd îl întrebă: „Unde-i Duca vostru?“ Răspunsă: „Aicea în munte sus“. „Nu-i acolo“. „Iaste de alaltă seară mers, că fenricu Lazar Cosanici (?) cu mine de dimineață în pimniță au prînzit și la Sebeș după pită s-au dus. Însă gheneralu n-au eșit la ei. Ce o fi pățit, el va ști“. Marșalu Lați cu cîțiva ghenerali de pe planu de-aci arăta preste niște ogășele, văi mici, poduri a face. Strajmeșteru Măciucă ce era aci la ușă înlontru zisă: „Nu trebue“. Toți boldiră. Lași: „Ce?“ El: „Nu trebue, că eu find la maperi figurant, m-au mînat de am însemnat; mici. Ei în Sebeș mari văi au pus și nu-s“. După aciasta tot pre el una, alta întreba. Cantoane oberlaitn[ant] Dabozi ce da furagie adeseori la Lați viind, îl afla cu Trăilă șezînd, el ușa răzimînd.

Hasan Pașa căpătînd aspră poruncă de la seraschiru Iusuf Pașa ca pre turci să-i adune și cu mare puteare pre înpăratul să-l lovească, capete tăiate să nu mai primească, că cei ce-i vor mai aduce, a lor să vor înțăpa; că în Jupalnic așa au făcut. Deci acel Hasan năvălind a-l străbate, unde cavaleria gheneralul Palavițeni, grea plezură prin obraz luo și ducîndu-l în Timișoara au murit.

Un pașa ci-au fost cu cortul, unde-i satu Plugova, căruia aducîndu-i turcii capete tăiate și de mueri zicînd că-s cătane; ci el luundu-le de păr turcilor în față și după ei le zvîrlea. Aci am văzut vro 300 de căpățîni. Turci la Ilova mîna în 16/27 septemb[rie]. Înpăratul de la Ilova armea la Caransebeș o trasă. În Cîmpu Fomi, noaptea, 2 batailone socotindu-se uni pre alți turci rău s-au bleziruit. Trecînd preste podul Caransebeșului toată oastea, înpăratul văzînd Sebeșu plin de turci porunci a-i bombardi. Turci la caserne, biserici, ascunși, uni cătră Teiuși cerca, alți pi-ngă Timiș în jos pleca. Besericile aprinzîndu-să, armea, artileria înpărătească cătră Logoj plecă. Naintea Logojului mare lagher să făcu, unde înpăratul însuși cvartir în moara graf Sora luo. Maioru Gheor[ghie] Duca aci în lagher de la Făget viind, căpătă poruncă, 300 de capete ce-s mai montiruiți. Alegînd din 3 companii cu pre capitan laitn[ant] Paul Iovșici la forposte cătră Făget să stea. Iară el cu ceialalți la Timișoara a-i înbrăca să să ducă. Unde și compania lui Maovaț să dusă. Mulți clisureani lipsea, capitani a Teregovi cu puțini, Simeon Jivanovici cu a Bozoviciului, Andr[e]i Merzici numai[37] 7 ghemaineri au dus; alții acas duși. Înpăratul vrea să-i vină turcii de față asupră-i. Însă turcii cătră Făget, alții la Văsiova. Satele Zorleanți Mari cu atîta putere de vite mari, mici, luoră; și alte sate vite oameni și preoți robi luund. Alții pănă în Găvăjdia viind vro 7 case au ars de ceaia parte, preste Timiș. Cătră Jidioara și cătră Logojel să apropia. Spionul chir Lionda cu oastea fiind de aicia la Logoj dus, în piiați la greci[38], casă sus cu chirie luasă; ședea.

---

[37] Cuvîntul: *numai*, repetat.

[38] Aci cu înțelesul de negustor.

În 23 septemb[rie], s.v. sau nov. în 2 octombrie viind multe cară cu bireș unguri, rumâni, din Țara Ungurească cu proviant și fourage. Și descărcîndu-o, prin Logoji îndărăt goi întorcînd, în piiaț întră sine strîgînd că turcii au ajuns. Oameni de la Sebeși fugiți, ce era aci iară fuga de turci; negustori bolte, dugăi, și deșchisă lăsînd, mueri, copii încărca ca să fugă. Bireși lăsînd carăle a sta, prin bolte dugheane întrînd, lua și fugia. Alții și casă, porți spărgînd cu sila luund cu carăle scăpa. Spionul Lionda dintr-o fereastră de sus un pistol și altul foc dînd au strigat ungurește: „Tolvai!" (lotri), larma. Unul de jos cu pușca prin gură creștetu i-au spart. Alergînd sus ci-au aflat i-au luat. Așa Lionda au înpăcat.

Oberțu nostru ordre căpătînd din Vermeș în Logoj în cvartire venirăm, unde aflarăm oameni în piiați spînzurați, nevinovați; și mulți așa trecători prinși. Logoju fugit, casele deșarte, la Vițișpanu într-o cuhnă lăpădate cărțile popi nemțăsc din Mehadia; a lui Marțel.

Înpăratu porunci și noi la Timișoara să meargem; unde-s și ai Daici-Banatului să ne montiruim. Abea prin dugheane căte ceva de mîncare căpătai, rozolie, smochine, zămișcă, brînză, că slănină mai aveam, vin. La Chizătău într-o casă arestă la un popă; mă chiemară a-l ispovedi, a-l cumineca, că-i bolnav. Ducîndu-mă văd că-i popa Curea Ioan Roșca din Pîrvova. Toată patima îm povesti, că scoțindu-și preoteasa, copii, pre Marcu și Procopie, și prinzîndu-l un turc el l-au tăiat cu sabia acelui. Însă iar altu l-au prins. Cum la Ilova, la Logoj larmă fiind nu l-au întrebat, înainte i-au mînat, iară arestanți sebeșeni, domășneani, corneani și mehedinți erau și un turc tînăr. Omeni tot din Lugoj prinși, încă nejudecați. Cuminecînd preotul, îi dădui zămișcă, smochine, rozol de bău și brînză și plecai la Timișora. Noi în Fabric, iar pancioveani în Măhala. Să înbrăca și ofițirii. Așa eu scrișî Natalii meale la Vilagoși cu soru-mea Virsavia să vină. Care într-o zi vrură în Cetate să le arăt. Le dușî în școala unde am învățat. În biserică, cu Mihai Martinovici crîznicu, văzui buți cu făină. În Domchirchen plin eșii în piiați, iată ep[is]copu Crestovici de la Macova naintea beserici stătu, întră. Eu iară mă apro[p]iai. El eși, mă închinai, măna îi sărutai. Spuși că-s de la Corni, că fuseasem cunoscut. Mulțămind zisă sîrbește „. . . . muma șobească, în bisearici au descărcat". „Graf Soro — zisă — e gheneral feld marșal laitnant, comandierender gheneral vin a-i gratului; și eu am fost". Preoteasa vrea prin bolte a o duce. Eu le dușî pre ulița jidovilor cu țole vechi, putrede, rupte, aninate. Nu le plăcură. Eu le dușî în straja mare, la ofițiri nostri ce o avea; de-aci într-un birt „La Bou". În luntru vin, crapfen, cerui; iale rușinoasă, nededate. Eșind din Cetate, iară arestanții din Chizătău întrară. Aci popa au murit. Șarfșiți pancioveani ce fusease tot cu noi, aci la reghiment în Măhala să dusără. Eu cu căpitanu lor Gheorghie Radivoevici și cu ofițiri ober laitnant Iergec și Vașchiț ne despărțirăm. Eu seara cu mulți ofițiri petreciam. Într-una eram 13 cu adiutantu la cină, veaseli, băură un feltal de vin ce-m adusease preoteasa. Mai adusără ei iar plin; căt au putut au băut și unu pi-ngă altul jos pe pămîntul gol au adormit. După miezul nopții strigă cineva. Adiutantu, toți săriră. Încă unul, Simel Maier, este viu, capitan. Sărirăm: „Ce-i?" Marș îndărăt

și tambori începură a ne rîndui. Marș la Chevereș, una, alta. Vasiova, halt. Bocșan, Dugneacia, Reciţa puind strajă de-a nu să mai strica verchele.

Neamţii din Verșeţi, Panciova. Besearica Albă, Oraviţa, Cutriţa mai vrtos în Logoj înpăratului arătară că gheneralu graf Brejenvil, cu gheneral Asperman și cu Lilien Banatu ucisără. Neamţi cutriţi spusără că nu turci, ce rumâni pre ei și în anu 1738 și acuma îi pradă și tot le iau deacasă. Inpăratu scrisă acel sat a-l încungiura cavaleria și ce vor afla în Cutriţa să puște și să tae ca pre niște tirani. Mueri cu prunci mici prin grădini grund pirn săpând și pre cîmpi aflînd prin ascuţitul sabii le-au petrecut. Un răitar văzînd într-un cuptoriu picioarele unei feate mari la cuptori cărămizi puind, un husari au tras-o și au tăiat-o. Auzirăm că 800 de suflete așa aci au pierit. Iară întră cei 62 de oameni ce i-au arătat neamţi că i-au văzut și au aflat la ei lucruri din satul lor și doi parohi vinovaţ s-au aflat și înpăratul a-i spînzura au dat. Eu în Timișora la ep[is]copul Petru Petrovici, unde era și al nostru, văzui pre arhimandritu ce mă bătusă, Chiril Jivcovici și Ioan Ioanovici. Ep[is]copul Pavel Avacumovici, al nostru Șacabenta, îmi spusă că el să duce îndată la înpăratul în Logoj pentru graţia parohilor să se roage; și înpăratul iau dat. Însă un obristlaitnant de cavalerie ci-au avut acia execuţie au fost spănzuratu-i. Într-acești 62 și o fată de 13 ani au spînzurat-o; să se ţină minte.

Noi viind la Oraviţa așijderea strajă pusărăm. Iară în Potoc cătră Sasca aci halt și reghimentele de la Cutriţa aci lîngă Sasca cu gheneralii Harah-Taldon în lagher veniră. Ci iară de la noi să dusără cătră Uipalanca și Varadia, cavaleria.

Reghimentul Panciovi, ca și noi din Mahală, cătră Panciova plecînd șarfșiţi lor cu capitanu Radivoevici, obrla[i]tnant Iergiăc, laitnantu Vașchiţ înaintea armei avangarde mergînd la Tomașevaţ, la pod, la birt, cu mulţi turci călăreţi se întîlnesc. Aci find lîngă apă niște clăi de fîn, capitanu cu șiţari făr de veaste loviţi pre după clăi plaste (!) împrejurînd și pușcăluindu-să. Ober cu unterlaitnantu și ficiori șiţi în podul birtului suiţi, s-au uitat păn pre capitanu cu 30 de șiţari i-au tăiat.

Vartensleben din Logoj, avînd poruncă la Mehadia cu corul său a mearge, el pre capitanu di la Făget Pauvel Iovșici cu compania de la Caransebeș, la Teregova înaintea lui îl trimisă. Iovșici i-au zis că făr de cavalerie îs pierduţi. „N-ai grijă, că-i fraicoru capitanu Purec cu călăreţi, pedestrași, și oberlaitnantu Balog cu șarfșiţi la Teregova". Și așa capitanul cu ofiţirii și compania făr de bun pasoș. El cu oberlaitnantu Stanici pre picioare înainte cu lulile în gură mergia. Laitnant, fenrih și bagagia; caii dindărăt urma compania; s-au lungit. La apa Ilovi avantgarda strigă: „Turci" și stă. Ei zic iară: „Turcii". Ei zic iarăș. Capitanu Purec cu oberl[aitnantul] Balog sănt și merg și can ploe, noor find, turcii la ei să slobod; 300 cu cai-s. Acu ofiţiri din urmă 1-i ei fug, văd caii. Iară cei ci-au fost întăi rămasără în urmă, pre picioare, cai n-ai. (?) Așa fuga. În apa Timiși pre căpitanu și oberlaitn[ant], și vro 40 de vii făr de morţi; puşcaţi, tăiaţi, vro 20. Iară cei doi ofiţiri cu ceialalţi preste Timiș, sălci, anini groși, ajutoriu luund, turci mulţi au doborît. Alţi pre căpitanu, oberlait[nantul] cu vii, robi luundu-i, pleca; 5 turci vrînd să prindă încă

şiţari, buni arbori avea şi da. Pătru Hodorescu din Corni puşcînd unul, di pe cal jos au căzut, calul fugi. Pătru apucînd de piştole trasă, turcu să rădică. El fuga, turcu căzu, zace. El vine iar, iar piştolele trage, iar să ridică. Abea veade, că-s cu găitane bine legate de grumazi. Apoi le-au luat şi l-au purecat. Într-aciasta capitan Purec cu Balog cu volonteari în Halmăji pe Poniasca la Bozovici au fost ajuns şi pre Iovşici prin Mehadia în jos l-au petrecut.

Iusuf Paşa prădînd Halmăju, 13 sate şi alte 8 sate care prin subaşi cu chinezi din sate la Ruşova la lucru podului îi rînduia şi le da bani şi 3 pitişoare pe zila (!). Alţi aicea desupra Medii şanţăle cu pălisadi şi alte patrii mai sus lucra. Aicea în şanţ peste lucrători parohu bătrîn a Bolvaşniţi P. Gheorghie Mirulescu şanţ corpral cu simbrie au fost. El Topţi Paşa de p-in sate lapte, oaă, unt, găini cumpărînd, îi aducia. „Aferim papaz" îi zicea. Iară chiemînd pre popa Lazar Şuvăgui din Globurău, prin arhiep[is]copu din Dii i-au dat poruncă în Halmăji şi alte sate predate cu turcii scriitori din sat în sat să umble, toate puştile înpărăteşti de la oameni să le strîngă. El popa să scrie de la ce sat cîte puşti s-au aflat şi au luat. Şi el aicea la seriaschiiru 15 cară de puşti au adus. La Ţ[ă]rigrad le-au trimis. Preoţii din satele cu buruntii şi cu subaşă predate cu cinste la ep[is]copul Ieremia venea. Plecînd odată Iusuf cu Ieremia cătră Sebeş că pănă în Teregova fusease, ca Logoju să vază, cine aflănd după cum gîndea oastea mare adunată, ci prin sate sau în munţ, în vînat înprăşchiată. În Slatină pre un paşă l-ar fi tăiat, apoi puşcat. Şi plecînd pre Cheae încoacea cu ep[is]copu şi cu ai săi cei bine încrezuţi păzitori şi preoţii din Bozovici şi din alte sate după ei, pi la icona S. Tr[oi]ţe un piştol şi altul pre un paşă l-au puşcat şi aci căini să-l mînce l-au lăsat, căci Logoju n-au luat.

Turci văzînd că Iusuf nu să glumeaşte, ci-i fricos, că ce aducea ei di pe Pogonici, vaci, boi, oamenilor ce lucră de pomană dă, oile tae, carne înparte şi piele dă. În urmă turcii alta aflară. Prin Conereva preste munte pră la Naneş preste Cerna în Ţară a treace; şi cu sute de oi, vaci, trecură. Oameni din Bogltin cîţiva să vorbiră, să armară; în locuri tari să aşeza şi-i sprijinea, le lua ce avea, căte 100—200—300; odată 1200 de oi, fără boi, vaci, le-au luat. Apoi viindu-le mulţi turci în zbăg asupră, nu le-au avut ce face, ci ei prin păduri aicia la ep[is]copu şi veziru au venit şi s-au închinat.

Doi turci din Clisură preste Boşneag cu rumăni din Naidaşi în Sasca verc au venit. Hoţu de Mathei cu ai săi bine i-au primit. Pre sîrbi, rumâni, cu bună răchie multă i-au cinstit, pre oameni au înbătat, pre turci prin casă şi la besearică i-au purtat, i-au culcat. I-au legat şi aşa ei vii la Logoj la înpăratul au zburat. Oameni s-au spart.

Chiosa Mustafa Aga cu Laz Memiş Paşa[39] toată Clisura de sus, jos au prădat-o. Iară doă sate rumâneşti, Zgrebenţi şi Caitasu nedîndu-să celor trimişi la ei, o mie de turci călăreţi, pedestraşi i-au încungiurat, i-au spart. Mulţi au legat, preste Dunăre le-au dat, dar şi turci mulţi cu ei

[39] În text: *Pata.*

să dusără; care cum putea, scăpa. Laz Memiş Paşa înţălegînd ce face Iusuf cu paşii şi el la Beligrad au trecut, de-acolo acas s-au dus. Veziru în Halmăji la Bozovici au poruncit nici o casernă să nu să mai arză, pentru viaţă, fie a lor sau iar a neamţului, să nu să strice. În Corni fiind el cu ep[is]copu şi puind ei aci 6 case robite să stea prin căşi să păzască besearica nová, mare, şi casa mea lîngă ea. Oameni din casa mea într-altele s-au dus în Fundone şi acolo foc, fum au făcut, ca predaţi avînd buruntie de-a nu să teame. Ci fugînd subaşa lor, alţi turci viind, le-au ars. Turcii, mulţimea pi la Corni în sus cătră Feaneşi ducîndu-să, la Corni în pămîntele ce se chiiamă Macoviştea, unde au fost vro besearică a romanilor, mare zidită, şi sat de sloveani Macoviştea, bune pămînte cu multe sălaşă; mulţimea turcilor într-acel cîmp, lîngă drum spărgînd în vîrful acoperişului gaură mică, pre carea şi pre coş adunînd dovleţ — duleţi, ludăi, curcubete; multe sălaşă pănă în vîru coşului cu duleţ le-au umplut. Şi mai grămădind leamne, pae, aprinzîndu-le a să coace, să ducea la bătae; de unde a doă zi seara la cină bună sute venea şi să gostea. Aşa şi într-alte părţi de mîncare îş făcea, care cu cucuruzi fripţi le mînca, macar că Ţara Rumânească zahărea trăgia. În Mehadia boiariu ispravnicu Chiriac din Cerneţi văzînd beserica noastră, ca să nu o spurce păgînii, zahareaoa ceau adus-o cu sute de cară, făină, cucuruzi, orzi, ovăs au umplut-o. Şi din ia la vro 200 de cuptoare ce cocea pită în Mehadia le înpărţea şi după oaste trimitea. Iusuf Paşa veziru, magazina cu pravu în pimniţele oberşterului aducînd, au pus-o. Şi el din Cîmpu Lung în vinea Varsavii[40] cu ep[is]copul în Prăvălăţi şi de acolo în cvartiru cei a căpitanului s-au sălăşluit. Şi cei ce lucra bani, cu spanişer vand îngrădiţi, unde-i magazina sau şupa de tunuri au venit. Iară în besearica nemţească lui oltariu dindărăt de scînduri nalt ş-au făcut; şi mergînd ep[is]copul, l-au fost petrecînd. Apoi iară în Cîmpu Lung cu corturi au eşit, unde în morminţia nemţească, zidită, argint cu măsură da, parale făciau.

Întră subaşa din sate, la Dalboceţi doi au fost turci, unul mai bătrîn, altu tînăr. Aci aflasă un d[a]lbocian de înţălegia, spunea ce zice aga. Într-o seară spuind el că mearge la veziru în Media, cal să-i dea. Cine să meargă cu el? Nişte oameni şi popa Andrei Cîmpeanu, parohu, a mearge să făgăduesc; cal îi dau. Dar nime cu el nu cutează să meargă, ca să nu-i vîndă lui Ali Paşa, carele de la mulţi o mulţime cumpărasă. El aicea în Cîmpu Lung de cătră apă, în dos cătră vadu zăvoiului lui Mathei cu mari corturi şi păzitori lagheru său avea. Sute de robi acas trimitea, 7 sate de rumâni a-şi face.

Pre P. Nicolae Trailovici, parohul Iablaniţi, prinzîndu-l cu puşca, soldat l-au vinuit. Iusuf l-au scos la înpărăţie, militar a-l da. Căruia turcii ce l-au prins seara o gîscă de-a o beli de peale cu peanăle, i-au dat. Ci el neştiind, unu vru să-l tae. Ei 3 gîşte frumos le jupuiră, fripte, fearte, le-au mîncat şi lui i-au dat; şi cînilor.

Turcii cu Chiose Mustava Aga din Clisura de sus la vro 200 de inşi cu oameni, cară, cai la Beserica Albă viind, solăria înpărătească ce era

[40] Sora lui Nicolae Stoica.

prea grea, bine au uşurat-o. Uni încărca, alţi către Voivodeţ alerga să vază Vărşăţu cumu-i. Rumânii din cîteva sate la turci ducîndu-să, îi făcură obercnezi. Aceia căpătară buruntii. Ei satele către Varadia, Oraviţa pi la Besearica Albă preda turcilor. În Clisură daruri, poclone, ducia.

14/25 octomb[rie]. Eu în Potoc şi în Sasca paroh cînd la o besearică cînd [la] alta slujiam. La praznice, vinerea mare, colaci tăiai. Aci auzirăm de întîmplarea capitanilor al nostru Paul Iovşici cu compania la apa Ilovi şi al Panciovi, Gheorghie Radivoievici cu şiţari Thomaşevaţ, tăiaţi.

Seraschiru Iusuf Paşa văzînd că S[fe]ti Dimitrie[41] ajunge, podu la Rusava în Chee mijlocu cu şaiche trecînd, robiţii militari de la Ilova cu Iovşici şi oberlaitnantu Marco Stanici s-au dus; şi turcii de prin sate plecară. În Mehadia biserica rumănească cu atîta zăhărea, făină, grăunţă, orzi, ţvibah, mei şi ovăs, au ars-o. Carea văpae şase zile aşa au ţinut, cît şi bîlvani de gorun ci-au fost puşi supt fundament s-au scrumit.

Turcii cred că cei ce tăiasă pre căpitanu Radivoevici la Thomaşevaţ, 500 călăreţi, ajungîndu-i, cavaleria înpărătească de către Panciova, ei fuga la Uipalanca în fortul nov s-au închis. Scurtîndu-i oastea noastră şi dînd de 3 ori şturm pră ei, aşa bine s-au apărat, cît 34 de ofiţiri afar din ghemaineri de reghimentele Ioan Palfi şi Brejenvil . . . [42] blezirti şi morţi au picat. Însărînd, noaptea, bine i-au înţărcuit a nu fugi. Într-acea noapte străjile în podul unii mori aflînd un turc cu o scrisoare ce-l trimisease ei la Panciova după ajutoriu a le veni. Pre carele aducîndu-l aci, el celor închişi au strigat că-i prins, să se predea. Carii auzind şi cerînd capitulaţie, aşa cum sănt, cu cai, cu tot ce au, să-i lasă să iasă. Carea căpătînd-o, au eşit şi pi-ngă Dunăre în jos s-au dus. Carii nu numai pră cei din Clisură, ce şi de la Mehadia şi Sebeş îi spăimîntară, că neamţii pre apa Dunări vin, la Ruşava îi închid. Şi aşa turcii toţ să dusără. Ghenerali Taldon şi Harah la Palanca rămîind cu acel cor a erna. Libtai, maior avanzirui la Ioan Palfi infanterie reghimend. Vrînd preste Dunăre a treace de ceaia parte cu şaiche şi feld pateru lor Theodor Enderici au trecut cu pancioveani. Maioru Cobaşiţa, ober laitnent Hainl şi ritmaisteru Pauel Socolovici ai Panciovi, plezirti, au murit. Iară maioru Libtai ajunsă şi luară de la turci ciamuri încărcate de bucate; şi aducîndu-le, el obristlaitnant şi feld pateru nostru de la ei Theod. Enderici colaină de aur la piept au căpătat. Şi coru acolo au ernat.

Noi în Sasca rumânească find, mare bombardament la Ui Palanca auzind, laitnantu nostru Filip Iovşici călare fuga să dusă şi veaste de acei 500 de turci ne adusă. Oberşteru nostru îndată pre maioru Adam Maovaţ cu 2 companii la Nai Moldava în Clisură îl trimisă. Iară Maioru Gheorghiţă Duca cu alte 2 companii Dogneacia, Reşiţa, Bocşa, Oraviţa avea.

Eu socotind în Sasca praznic, ospăţi S[fîn]tul Dimitrie a da, cu pîine, colaci şi altele, Natalia mea gata. Militari fugiţ de cînd ne duseasem, almăjăni, clisureani, făr de arme, auzind că venim, la noi iară alerga. Eu

[41] 26 octombrie.
[42] Un cuvînt indescifrabil.

gata de-a prăznui, porunca sosi: marş la Mehadia. Şi aşa pre deal în sus în 25 octo[m]b[rie]/5 noemb[rie] preste muntele Stancilofi, jos la apa Buciava supt Hurcu am coborît şi în lagher am conăcit. Dimineaţa Sîmedru[43], preoteasa de pi la sălaşă căpătînd lapte, 3 castrole de ciocolade au fert. Oberşter, maior, capitani, ofiţiri cu lingurile au fruştucat. Şi am plecat seara în Bozovici. Iară cu toţi, prinosu mare cu chiote l-am jărtăit (!). Praznicu trecu, 27 oct[ombrie] borloveani, 28 oct[ombrie]/7 noe[mbrie]. Petnic-Mehadia sosind. Mulţi oameni cu sarcini, piei de oae din Mehadia în sate ducia. Şi intrînd, pre gheneralu graf Vartensleben, carele în 6 noe[mbrie], cu o zi nainte ajunsease. Corul lui la Logoj îndărăt trimisă şi oberşterului nostru Ioan Hiebel dînd aicea comanda forpostei; şi el la Logoj să dusă, find el în Teregova. Frate-meu Costa Stoica cu alţi mehadinţi, viind de pe Cheaia Slatini aflară doă slugi răşoveani, de lotri omorîţi, jăfuiţi, cu cocia în drum zăcînd. Ei prinsără un om cu un pistol de lemn la brîu. Îl legară, lui Vartensleben la birtu Teregovi îl arătară. Carele îi zisă: „Spuneţi-i «Tatăl nostru». Să îngenunche. Daţi în el!“ Puşcaşu din Tufări îl puşcă. Gheneralu să dusă. Frate-meu cu ciata lor multe sălaşă au vizitiruit, apoi la mine în Mehadia toţi me-au venit flămînzi. Şi findcă căpătasem un crac de cămilă şi de bibol turcesc, i-am hrănit.

În Mehadia păreţi besearici încă calzi era. Plaţăle caselor arsă. De la întrarea turcilor doă luni, ştiru şi loboda mare crescute, nu să cunoştea. Şi nu numai ce din Halmăji pînă în Mehadia, la 4 ştaţii pe drumu mare, atîţea morţi, oameni, mueri, făr de capete zăcea neîngropaţi, ce şi aicea înprejurul Mehadii, aicea preste apă; întră oameni, 2 femei pre spate legate, la care ei ca cînii s-au rînduit, apoi le-au tăiat. Aflîndu-le, le-am văzut şi le-am îngropat, precum şi la Băi, pre baba nemţoică şi pre moşu Ghimvaci i-am îngropat.

Fugind oameni de aicia şi întrînd turcii, îndată Mehadia au ars-o. Unde o mare mulţime de cîni în păduri, în munţi[44] fugănd, s-au sălbătecit. Carii în îndeseara înoptînd, turme ca de oi din toate părţile în Mehadia cobora şi trupurile morţilor mînca, cît cu mare primejdie noapte cu arme umblam. Carii dimineaţa iară turme în sus pre dealuri, în păduri, fugia. Iară mîţăle aşişderea în găuri, pre supt pietre scobite, găunoasă; iară mai multe erau în şanţăle deasupra Mehadii, în toate găurile grinzilor scăpate, unde fenrihu Maier vro 200 de piei au căpătat. Aşişderea în cazamantele de jos la cazerne or puşcat 3 ani şi cîini tot i-au puşcăluit.

Plecînd coru din Mehadia la Logoj căsapu nostru de la un marghitant un vas cu vin cumpără, care holba cu 25 h bine îl beam, altul n-aveam. El într-una noaptea apă turna şi noi aşa-l beam, păn ce văzurăm că-i numai apă. Într-o seară ne vorbirăm 20 de înşi să-l bem, să-l răsturnăm. Păn în zioă l-am golit, să ştie; şi aşa am udit.

Oberşteru cu ştabu din Mehadia la Bozovici ducîndu-să, aicea forposten comandant, maioru Maxim Rachicevici rămasă; şi companiile în

[43] 26 octombrie.
[44] În text: *mulţi.*

bordeae nove făcute din jos de Mehadia la profuntărie erau eşezate (!). Temîndu-să de turci, în urmă lăsară în bordeae numai 2 compănii, altele îndărăt în Globurău, Bogatin, Cornereva, Meedica, Lîncavița, Verendin şi Corni. Maioru şedea unde-i capitanu. Gheneralu Ţentner cu inginer capitanu Petru Duca la Mehadia viind, cvartir le deate unde-i preotul catholicesc acum. Şi plane viitore lucra. Ei cu oameni, cu strajmeşteru Gheorghie Meţcher şi vald (!) aufseru Costantin Hergot, prin păduri eşiia, măsura şi alte redute, poziţii, din jos de Mehadia, naintea podului arminţii, făcură.

Capitanu prins Pau. Iovşici un om din Cladova anume Pătru, la mine îl trimisă să întrăb eu pre oberşteru fi-va bine să scape, îndărăt să vină. Eu îl duşi la maioru Rachicevici, care zicea să scape. Ci întrebînd eu pre capitanu Petru Duca îmi zisă să-i spună să se ducă cu oamenii. Carele la Sofia au murit.

Maioru nostru Rachicevici nu să temea de turci, ci frică avea făr de veaste a nu veni la prînzi la noi. Mă chiemă şi-mi zisă să facem o carte cătră paşa din cetatea Ostrovu, din partea maiorului, fiindcă marele nostru înpărat cu cinstitu paşa din Beligrad păn la Sti Gheorghe[45] pace au pus. Să ştie alta nimica. Eu zişi: „Bine, însă cine v-a duci-o?“ că frica de turci era mare. El zisă: „3 volonteri călăreţi ţărăni“. „Ci aceia nu cutează a mearge, că-i înţapă, ci pre alţii. Să mînăm pre Ianăş Turcu, pre Gligorie Popovici şi pre frate-meu Costa“. Şi aşa mercuri[46], în 22 noem-[brie], că şt[i]nd s[î]rbeşte şi rumâneaşte; şi dînd frăţîni-meu cal bun, fiind a lui slab, că cei doi iar aşa avea[47]. Şi dîndu-le 10 cătane călăreţi rumâni de a-i petreace, carii numa doă ciasuri cu ei au mers şi s-au întors. Iară ei trei încă patru ciasuri sînguri păn la Ostrov încet s-au dus; mai vîrtos că ajungînd la Jupalnic şi văzînd atîtea capete prin pari, urîte, vulpi, mîţe sălbatece, cîini, raţe multe, loc pustii, iarna frigos, fricos. Dar ochind preste Dunăre pi-ngă drum atîţea oameni cu capitanu Cocia, înţăpaţi, ei trei una-într-una jos... Cale de un cias tot aşa. Şi aflînd un rumân turcesc[48] i-au dus la casa lui Izmail Boşneac. Ei a întra. Turcu eşind făr de ştire, fără veaste în uşă să întîmpină. Turcu au ţipat văzîndu-i cu pălării în trei cornuri. Ei îi dau bună zioa. Izmail Aga de-afară. El eşi: „De unde sînteţi?“ „De la Meedia“. „Eu sînt Grigore cutarele“. „Ce căutaţi?“ „O carte de pace aducem de la gheneralu nostru“. „Sînteţi voi cătane?“ „Ba, negustori“. „Pentru ce n-aţi pus voi scrisoarea într-un proţap (nuia lungă), că aşa să vă fie întîlnit turcii 60 ce s-au dus cătră Ogrădena, v-ar fi tăiat“. Şi luund cartea, în cetatea Ostrov la paşa au dus-o. Carele îndat cartea aceia cu 10 turci aleşi afară preste Dunăre, în Pruchen amt (!), la Boşniag au venit. Şi ai nostri închinându-să, ei bună zioa le-au dat, puind mîna pre ei. Şi aşăzîndu-să în divan, în luntru i-au chiemat şi i-au întrebat: „De unde sînteţi? Ce sînteţi? Cine v-au trimis? Cu ce aţ venit? Ce aţ adus?“ „O scrisoare“. „Unde-i?“ „Am dat-o la

[45] 23 aprilie.
[46] Repetat: *mercuri.*
[47] Repetat: *avea.*
[48] Din Ţara Românească sau de la sud de Dunăre.

Izmail Aga". Şi scoţînd-o din sîn, cel ce-i întreba zisă: „Aciasta-i?" Ei răspunsără: „Aciasta". „Cunoaşteţ-o bine? Peceţile ei vedeţi-le, sînt bune, întregi?" Apoi altui mai mare au dat-o. Şi acela peceţile le-au deşchis, întrebînd: „Care puteţi a o ceti?" Frate-meu le-au cetit şi sărbeşte şi rumâneaşte şi unul dintră aceale agale pre turcie bine au prefăcut-o. Şi dînd la ai nostri de mîncare aci, ei cu cărţile făcute în cetate la paşa s-au dus, de unde iară 3 înşi răspuns, în scris turcesc, pre o jumătate de coală, numai 4 rînduri de-asupra scris, iscălit, ca reţipisn le-au dat. Însă minunat că acea carte sul într-un săcui de mătasă vearde cu trei şnire, găitane, sus legate cu ciară roşie şi hublot (bulin), peceţi de os alb legate, iară vîrfu găitanilor acelora o palmă lungi spînzura şi capetele iar cu buline întărite. În mînă dîndu-le le-au spus că-i numai . . .[49] că au primit şi vezirului o trimit şi poate fi că în 8 zile răspuns va veni. Maioru într-acea zi viind ei, acel reţepis la Logoj lui graf Vartensleben l-au trimis. Unde tolmaciu nemţeşte jumătate de coală au umplut şi ne-au trimis-o să le vedem conţeptu lor. Acu la 8 zile iară de-a să duce cum au fost vorbit. Una după răspuns, alta pentru de-a negustori făr de lăzăret, fără arminţie[50], că turcii de toate a le da s-au făgăduit. Iania (?) Lazaru Babodacu, pitariu în Mehadia, fiind el lui Izmail Boşniag dătoriu, deate lui Grigore 110 f să-i ducă. Maioru Rachiceavici deate 3 galbini să-i cumpere căfea şi duhan. Ei în 22 noemb[rie] fusease, venisă seara. Acuma nevrînd Ianăş Miclău Turcu să mai meargă de frică, Grigore cu Costa vor mearge să negustorească făr de bani. Frate-meu Costa, carele cu Grigore la mine de 3 săptămîni şedea, el şi mie şi preoteasi să ruga să-mi zică să-i dau bani înprumut, macar cu dobîndă. 4 zile n-avui pace, apoi numărîndu-i patru sute de florinţi, galbini şi souferendori şi calu meu; din 5 cai, cel de călărit bun să i-l dau iară; că a lui e slab, să stea la mine. Şi dîndu-i şi calu, în 29 noemb[rie]/9 decemb[rie], miercuri, s-au dus şi nevenind 4 zile mă spăriiai că îi va fi tăiat, au departe duşi. Ci iată duminică seara, noaptea tîrziu în 3 dechemb[rie], un rumân cu calu meu, cu o păreache de disagi de peale plini, maiorului cafe, duhan de la Izmail Aga adusă. Eu vrui să opresc calu bun să-i dau altul, ci maioru zisă să nu fac ruşine Costi şi ţăranu îndată îndărăt să dusă noaptea. Eu aşteptai o săptămînă şi alta, nici că vin, nici ceva de ei, pot înţăleage, întrai în gînduri, una frate, alta bani, calu; dar părinţi ce vor zice, fiind cel mai tînăr din fii, junelaşi. Paşa necăpătînd de la veziru răspuns pre scrisoarea noastră, iar au mai scris şi pre ei doi supt bună pază în ţara lor, bucate cailor, notreţi dau şi şed. Dar de păduchi nu pot durmi. Eu în 17 dechem[brie], S. pror[oc] Danil, aflai un ţăran de la Gornovita, căruia trei galbini îi făgăduii a-i da, de-m va duce scrisoare la ei şi-mi va aduce răspuns în scris. Şi aducîndu-mi, i-am dat şi la Crăciun am cîntat, 4 porci am tăiat. Însă iată mie porunca reghimenti la ştab în Bozovici la hospital să merg. Neaoa e mare, veni căldură, ploe; să topeaşte. Eu slăninile în nişte sanii încărcai şi preoteasa nainte mînai. Iablaniţa, Petnic, Ţerova, apele mari, preste gheaţă; ia preste dealuri, de-a ocoli cu copilu Alexie de 5 ani în

[49] Un cuvînt indescifrabil.
[50] Adică fără carantină şi fără vamă.

spate, la Borloveni, la fenrihu Ioan Voinovici ajungînd, apa podu luo. Ia remasă aci. În Mehadia Belareca podu dusă. Eu aicea aştept 1-i ianua[rie]. Viind obristlaitnantu graf Nujan, îndărăt primi comanda. Maioru Rachicevici la Dlboceţi să dusă. Aicia la obrist laitnantu graf Nujan veni capitanu Purec şi cu capralu său Raduţ Sărăcin de spusără că-s în Conereva cu fraicoru veniţi şi ştandu lor. Eu plecai, apele mari, gheaţa, la Pîrvova; nu mai pot să rămîn aci pe noapte. Cu mine aveam pre fecioru capitanului Purec, soţie. Gheaţa Pîrvova au închis-o. Nu să poate noaptea preste deal, în sat am intrat. Măne-zi din Borloveni la Bozovici ajunşi.

În 9 ianuar[ie], marţi, iată frate-meu Costa cu Grigorie la mine în Bozovici. Ce bucurie avurăm. De păduchi a-i curăţi. Calu l-au lăsat, bani i-au mîncat. Un suferin şi 5 galbini, o păreache de piştole, 2 oca cafea, nişte iminei îmi deate. Atîta din 360 f. Fiind galbinu la turci 5 f, făcea 400 f la el.

Calu lui cu a mieu lăsat, doă slugi l-au îngrăşat în 9 săptămîni fu. Socotirăm din 400 (ce-mi adusă 75) 41. Rămasă dătoriu mie 324 f 19 h. După ce să can (!) curăţiră, să spălară. În cîteva zile Grigorie să dusă. Costa rămasă şi iară începu bani a ceare de-a negustori, că-i vremea să-mi facă şi ce-i dători să-mi dea cu dobîndă. Pre mine m-au rogat[51], pre preoteasa au rugat păn m-am supărat zicîndu-i: „Casa-mi arsă, cu ce să fac alta?“ El într-una: „Neane, dodă“. Ce să mai fac nu ştiu! În 20 ianuarie iară îi numărai galbini în 5 f făcui acea sumă de 400 f. Îi dădei cu mari făgăduinţă că în 3 luni şi întîia şi aciasta dătorie întreagă îmi aduce. Şi cerînd şa . . .[52] bun că a lui cu calu meu la turci rămăsease. Şao îş pusă şi să dusă, zicînd că cu ciară va să înceapă negustoria la Mehadia, unde era Gligor la fraicor.

Eu la Bozovici cu bolnavi în şpital mult lucru aveam. 5—6 (?) sobe mari pline de bolnavi înbrăcaţi. Unu lîngă altul jos culcaţi, făr de aşternute, ne aflînd nici pae, nici fîn de-a le aştearne. Boala dizent[e]rii (cursura grea), păduchi albi negrisă piept; faţa de păduchi nu să vedea. În toate zilele doi-trei morţi. Apoi cu grosu cîte 10 şi 12 cu caru duceam şi-i odihneam. Cerui de la obrşteru 8 mueri din Bozovici cu peaptine să-i peaptine; şi-mi deateră. Vro 10 zile peptena, ci din ţoale iară sus eşiiau. Ce să fac? 3 căzane cerui. Îmi deateră. În 3 cuhne v[at]ra mare. Eu însumi le-am spart, căzanele am aşezat pline cu apă, foc le-am dat. Jos în curtea caserni prăjine am pus şi începînd a-i dezbrăca căpeneagu, reclu. apoi dîndu-le acestea, altele dintr-o sobă într-alta. Îi opăream şi-i curăţeam. Sobele des măturam. Cerui să-mi aducă cronovet (bobe de moleate) de la Bogîltin. 4 cai cu sarcini aducîndu-mi, sobele afumam; că mare putoare era, cît nici feldceri nu sta, ci fugea. Eu îngenunchind a-i ispovedi şi cuminecai. Macar că mă păzeam, mulţi păduchi acas duceam. În 3 săptămîni opărind şi peptenînd bolnavi, pre morţi petrecîndu-i. Parohi din Bozovici Nicolae . . .[53] Mihail zac pre moarte. Îi cuminecai. Nicolae mu-

[51] În text: *rocat*.
[52] Un cuvînt indescifrabil.
[53] Un cuvînt indescifrabil.

rind îl îngropai. Mihail...[54] Eu în tot Bozoviciu alerg. Pre popa Anghel în Lăpușnic îl îngrop. Vine aci în Lăpușnic Thoma, parohu Topleţului; moare, îl îngrop. În Dlboceţ doi preoţi, tata, fecioru, parohi Ieşelniţi mor; îi îngrop. La 6 septămîni şi eu mă bolnăvii; 10 zile mă ţinui, nu mă culcai zioa, pănă începu reghimenţ arţzt Rot a-m zice că din picioare mor. Şi tot eram şi Bozoviciului paroh. Iară lăţindu-mă în pat, 15 zile n-am mîncat. Ce luam de la hirurgu nu-mi plăcea, ci eşiam în cuhnă unde ferbea oala cu păsuiu, nesărată, nefeartă, jucînd boambele; zeamă apă limpede, caldă, sorbeam. 3 nopţi nişte visă avui, care încă le ţin minte. Apoi îm veni poftă o căpăţînă de varză acră, să rump frunză crude de pe ia. De care capitanul Rodiţchi în Lăpușnic aflănd, îmi trimisă din pămînt ascunsă de turci. Nu-m plăcu; apoi alta. Cerui zeară acră să beau, m-ar sănătoşa. Auzind oberşteru îndată o căldăruşă şi o găleată, cu lapte cu zmîntînă sărbezită, îm trimeasă. Ci gustînd, nu fu acru. Zişi: „Pune-l în bădîni lîngă cuptori să se acreascâ". A doa zi de dimineaţă zişi să-mi facă zupă de vin cu zămişcă di la Timişora adusă. Şi puindu-mi-o pre masă, să mă rădic. Iată doctoru Rot întră. „Ce?", zisă. „Asta nu e slobod!" Şi luînd lingura, o mîncă. Eu căutam şi ce-i gîndeam. Mă măi lipsei cu visăle doă zile. În miezul nopţii îmi veni miros acru de zară. După un ceas mă rădicai cu picioru. Doă slugi sculai; unul: „Adă-mi bădîni lîngă pat, bate-l". Mirosu mă sănătoşea. Altul: „Adă-mi blidu mare şi o lingură de pleh". Sfărîmă miezul unui profont, tot blidul plin. Acu tornă zară, oprea untu. Însă fărîmi albe cădea. „Adă-m lingura". Şi blidu îl cer şi foalele să îmflă. Eu de-a mai adormi nu pot, ci zioa aştept. Gura spălai şi iată doctoru. Limba afară, o pipăi. „Bine — zice — mustul trupului îţ poate ajuta cu ce îţ voi da; ia bine flaşăle[55] la apothecă". Trimişi copilu, adusă. Ce zicease la ciasuri a lua, aşa pre fereastră lepăda[m]. Eu iară după ameazi cu zare mă sănătoşai. Şi aşa de moarte am scăpat şi pre doctoru Rot cu 2 suferini l-am înpăcat, macar că eu nici de 2 h cheltuială n-aşi fi făcut. Ci aciasta un pic mic îm făcu. Că naintea bolei meale fiind bolnav feldcapelanu catholicesc, colega meu, eu pi-ngă atîţa preoţi morţi şi capitanu Radoişici bătrînul şi ofiţiri catholici, precum oberlaitnant Balog, laitnantul Michinovici, bihsmaheru, capelmaisteru, furiri şi pre alţii i-am slujit. Au gîndit că mult am căpătat. Carea eu unu n-am căutat. Apoi încă într-acia mare strapaţie a mea cu bolnavi spitalului, de a-i curăţi de gavăt, auzeam că şi căpitanu de şarfşiţ Franţ Şmit moare. Find 3 săptămăni bolnav, iară în urmă [cu] 6 zile de reghiment doctoru Rot morţi dat, pre ciasuri de a-i eşi sufletul; în zioa din urmă pre ameazi ciasul morţii a fi. Iată oberşteru Hiebel, maioru Rachicievici, ofiţiri. Doctoru viind sus în casarne unde era capitanu şi eu aci. Văzîndu-i din soba mea eşind, cu ei la Şmit întrai şi văzîndu-l urît milă îm fu. Gura mare căscată, ochi mari deşchişi, în sus stîlpiţi. 6 zile pre spate lungit, nemîncat. Mînile pi-ngă el: tot mort. Obersteru ceti rugăciunea, îi făcu cruce. El şi alţii lăcrămară, toţi zicînd „D[u]mnezeu să-l iarte". Eşind, la prînzi să dusără. Eu petre-

[54] Un cuvînt indescifrabil.
[55] În text: *fraşele.*

cîndu-i, iar la el venii. Furișîțu ce-l avea iară pre morte zăcea. Abea îl deșteptai și ochi deschisă. Văzînd eu pre fereastră nește jumătăți de limoni tăiate, și uscate și cu saft aflai; și o sticlă cu apă era. Luai o jumătate de lămîne mai bună și storși must acru în ochi, în nas, în gură. În deșert, nimica, mort. Îl luai de urechi, trag de nas, zgîțăn. Nu-i simțire! Genele ochilor cercai a le închide, iară să deschidea. Falca gurii din jos i-o închideam, se deschidea iară. Apucîndu-l de cap, ochi îi frecai, urechile, nasu, fălcile, mînile îi îndoii, picioarele îi strînși; și iară storși must în ochi, în nas, în gură, mai mult unde văzui că înghițea. Și mai storcîndu-i în gură, iar înghițea. Cu mîna lui palme îi dădui. Nasu, ochi mai frecîndu-i, cu stîngu ochi mișcă, și cu altul; din gură bine înghiți. Ochi ceva deschisă, apoi mai bine. Căută la mine cu gura căscată. „Oo, ho, ho", vrînd a zice „Popo" și veasel se făcu în față. Vrînd a rîde, fălcile încleștate deschisă, buzăle neputînd a le înpreuna atîta făcea: „Oi, ho ho, moi popo". Eu îi zișî: „Căpitanu de șițari, voinicu Șmid, tot căcat". El rîsă: „Oo, Oo". Alergai acas, zișî cîtea prune uscate să fiarbă. Și aducîndu-i preoteasa zamă, în gură dîndu-i, gura i să mai mue. Începu ceva a mai zice. Eu trimișî preoteasa la oberșteru după zupă. Oberștu cu alți la prînzi find, zice: „Au murit?" „Ba, vorbește cu popa meu". „Spune drept, vorbește?" Toți: „Nu-i adevărat". Și de atîtea ori spuîndu-le, zupă dîndu-i și ei alergară. „Ce-i?" și „Cum?"; fu aciasta în jumătate de cias. Eu spușî și toț să mirară și cu el vorbiră și să rîsără de așa leac. Și pre încet s-au sănătoșat. Carele după 10 ani fiind maior, la franțozi au pierit. Pre mine după patima boalei cu zara Săptămîni albi și cu zeama pasuli din Păreasimi, începui a mă rădica. Capitanu Șmid mă cercetă, ceru a vedea ce pistole Costa au adus. Văzîndu-le le lăsă și plecînd către ușă eu vream a le slăbi arcu. Unul să slobozi; plumbu de o palmă lîngă picioru capitanului prin scînduri în jos trecu. „Dar acu ce fu?" Zișî: „Mîna slabă" și să dusă; altora spusă ce vru să fie.

Eu slujii iarna într-o sobă a mea sus în casernă. Acolo ispovedeam, cuminecam, iar în 25 mart . . .[56] vrînd mulțime de cuminecătură, deschișî cortul besearici și înplinind datoria am răcit și căpătai friguri. Din Bozovici în Borloveni mă prinsără. Nu putui cina urzici. Fenrihu Voinovici făcu pat, cu popa Ioan parohul Jupalnicului a dormi. Ci acela fugi departe de mine, să nu moară. În Meedica cuminecai, în Coneareva, în Globurău slujii, cuminicai. La prînz peaște bun, păstravi, puică, care căpitanu Baitali în zioa Paștilor pentru Fluriile meale din sate căpătasă. Însă frigurile meale inima și dinții îm încleștase și sculîndu-mă venii la Mehadia, la obrislaitnant graf Nujan. Mîne-zi de noa[p]te mă dușî la Bănî, în baia mare arse, ce era plină de tăciuni, cărbuni, căpriori, lăteți, șendilă, pirone. Sluga loc făcu, întrai cald, că și de-asupra soarele pripea. Eșind odată și a 3-a oară, tot mă culcai, bine asudai. Aci lîngă scăldătoare pre pămînt adormii, de friguri mă mîntuii. Niște mehedinți viind aci să prîndă, să se scalde. Mă deșteptară să prînd cu ei păsulă, urzici, cu măsai. O ce dulciață mîncai! Viind la Mehadia, ispovedii. În biserica

[56] Un cuvînt indescifrabil.

nemțească încă sta oltariu turcesc, magazină, profiant și cociașii cu caii înpărătești. Marți auzii că la Bozovici fiiu meu Alexie bolnav, slab au zis: „Mamă eu mor, dară nu spune taichi, ci zi că m-am ascuns sub fînu cailor". Eu alergai, mort îl aflai. La Joi Mari îl îngropai. În aprilie Paștile ca și Crăciunu făr de vin petrecurăm.

Familiile satelor de-aicia fugite la Arad, Șiria (Vilagoș) pe Criș, macar că avea creițari la zi (protopresviteri la lună 20 f, preoți fugiți a 10 f luna, iară alți . . .[57] 3 h, copii 2 h la zi de la înpăratu Iozef aveau), înțălegînd că-i reghimentul nostru la Meedia, ofițirii îi lăsară încă din noembrie. Care cum potea, alerga unde afla case nearse. Însă ajungînd și cantone comando, maioru Cleber, cu canțelaria, capitanii și ofițirii săi de la Arad, în Iasenova el să așeză. Pre cantone ofițirii satelor de-aicea cu familiile prin sate cu case ne arse și rîndui. În Halmăji a ședea Mehadia, în Prigor, Jupanecu, Rudăria; toate satele de la Mehadia păn la Ogradenia în Halmăji s-au așezat în cvartire și creițari căpăta. Într-aciasta fiindcă harambași hălmăjănilor Trăilă și Miclău mergea patașeni ce să prinsease a fi plăiași, lotri a-i prinde. Ei însuși cu începutu răzmiriții începusă iară de lotrie a vorbi, că să duc hărămbași cu laude asupra unora, altora, și-i închisease. Acuma la Biserica Albă îi spînzurară.

2 mai/21 aprilie oberșteru cu ștabu reghimentului nostru din Bozovici în Globurău s-au mutat. Unde 28/17 mai Ispasu[58] nostru porunca sosi, reghimentu nostru la Mehadia în vini Binchineț lagher a ne pune. La plecarea ștabului din Globurău iată aci la noi o ungurone cu cocie cu 8 hacove de vin roșu, a 20 h holba. Așa o înbrățișară doriți de vin, flășile de pleh să ciocănea, vasu ei într-un cias să răstornă, să stoarsă. Iară ce bani căpătă nu știu, n-am văzut, că atît am băut, cît eșind din sat de nu m-ar fi spriji[ni]t, dupe cal aș fi căzut. Dar doă ciasuri lat am zăcut. Însă nu numai eu, ci preste 15 înși pe aci să lățisă prin pruni. Și viind la Mehadia nu corturi, ci umbrare făcurăm. În Mehadia era comandant gheneralu Vecei. Căruia fiindu-i de lipsă în cărți rumînești, serbești, de-a le ceti și a le preface în Mehadia, din lagăr, în cvartir, aproape a fi mă adusă. La el scriiam, în lagher slujiiam. La șpital în Bozovici alergam și veneam și preoteasa la mine o aduși. Ședeam sus în șanți într-o căscioară cu Gheorghe și Petria Petchescu, carii îm spunea faptele tiranilor turci; cum au scăpat ei doi despărțiți în munți ne ștind unu de altu ce-i. El cu o fetiță mică de suflet luată, de mînă, cu o azimă mică în sîn pentru fată de-a o momi să nu plîngă în cîrcă[59] ducînd-o. De cobora în văi, turci, de eșa în culme, turcii după el. În 7 zile de la Iablanița păn la Svinița, coborînd la Dunăre de apă s-au săturat, și după munți s-au tras și s-au îndreptat, de în Conereva au scăpat. Dar alți oameni, mueri, ispovedind îmi spunea ce-au pățit[60]. Că alergîndu-i, vitele le-au lăsat, apoi disagi cu schimburile ci-au avut, în urmă și bucatele le-au lăsat. Numai copii în leagene,

---

[57] Două cuvinte indescifrabile.
[58] Sărbătoarea înălțării lui Hristos.
[59] În text: *gîrgă*.
[60] În text: *păzit*.

în croşneaţi, cu alţii trăgîndu-i, gura astupîndu-le a nu plînge, de chin şi fome au murit. Multe maice leagăne cu copii vi şi de doi ani pre supt leamne mari căzute îi vîra, cu frunză astrucaţi, ca morţi îi lăsa şi scăpa, de unii într-alţii da. Femei, mume, cu copii sus în munţi făr de apă, copii apă zberînd iale slobozindu-şi apa sa în mînă cîte o ţîră îi adăpa de tăcea. Unile la 4 şi 5 zile iară viind pe unde îşi lăsasă pruncii, de i-au aflat vii, i-au luat, iară morţi, cu leamne putrăde astrucaţi i-au lăsat. Ci după venirea lui Iusuf Paşa cu ep[is]copu Ieremia turcii din munţi să zdugniră. Iară 15 zile mari reale făcură.

În Globurău din oberştu auzii că oberlaitnantul Stoico Stanoilovici, capitan şef de fraicoru Coci au ajuns. Însă la o lună auzirăm că la Sviniţa dînd el turcului din Porecia Ibraim fratele Chiosi Mustafa o scrisoare pentru nişte fugiţi soldaţi, cartea luund-o de la marginea Dunări noastre, vîslind îndărăt, făr de veaste, ei doi turci cu pistoalele pre căpitanul l-au omorît. Lăsîndu-şi fraicori mai departe de-a sta, au greşit. Care fraicor capitanu Ioan Branovaţchi îl căpătă, şef. Iară în Mehadia, capitanu Roditchi comandant volontearilor călăreţi, pedestraşi, era şi cu ai nostri în lagher şi la forposte sta. În Mehadia veniră 2 batailone de Stain reghiment, 1 divizion Erdări husari, 1 divizion Virtenberg dragoner şi 2 batailone Daici-Banater cu oberşteru Avraam Putnic, feldcaplanu Ştefan Branovaţchi, care reghiment după doă septămîni lăsînd şarfşiţi aici la Bozovici, apoi la Stancilova să dusă.

Aicea să făcu victorie, 3 salve lauf faer fu, că feld marşalu Ghideon Laudon în 20 iunie cetatea Gradişca turcească au luat-o. Ispravnicu Mihai Ştucă din Cernet scrie că la Rustuc turci să adună; îi mulţămii şi să înştiinţă.

Oberşteru nostru Ioan Hiebel cu 4 companii la Arad în garnizon plecînd, comanda aicea lui obristlaitn[ant] graf Nujan lăsă. Eu cerînd de la Nujan slobozenie în 6 zile, preoteasa şi pre oberşteru păn în Logoj petrecui şi venii.

4 augus[t]/23 iulie. 60 de husari cu laitnantu ducîndu-să cătră Ceaplia în patrolă, ei văzînd turci mulţi călări asupră-le viind, fuga pre Cheaia Priboi îndărăt fugînd. Turcii alergînd, pre laitnantu din urmă puşcîndu-l, capul i-au luat şi tot după husari alergînd. Carii toţi striga: „Turcii, turcii!" păn la podu mare din jos de Mehadia, unde era artileria noastră în 3 paterii, pusă în vini pe Leatnicica, în morminţi nemţeşti, şi după vinea lui Rafiloni. Şi bombarda începu a juca şi a-i sprijoni. Gheneral maioru Vecei cu ştabsofiţiri, maioru Rachitievici, una-alta bine svătuia. Companiile unde erau rînduite pe dealuri sau la paterii alerga şi năvala oprea. Iară mai vîrtos artileria dînd crucişi în turcii ce să mărginea călare, rîu Medii, Belereca, cu pedestraşi trecînd în vini la ai nostri, ce apăra patria mare ce căuta turci să o apuce. Însă canonele de supt fîntăna lui Rafiloni îi zdrobea şi-i întorcia. Şarfşiţi cu şanţuri în poale[le] dealului în aripa lui Omir spre vale bine aşezaţi sta şi da. Turci cerca a-i ocoli să între în Meedia. Turci ţuguri călare, pedestri în cîteva rînduri apa trecînd p-in sălci ascunşi, cătră pateria de sub Scîlbiţă de-a o lua năvălea. Însă şiţari

și bombarda îi muia, că vedeam încărcînd morți, pleziruiți, pre cai și îndărăt să trăgea, iar alții venea și iar așa. Uni viind la șițari, unde stăgariu lor cu steagu înainte mergea suindu-să, îl pușcară; stagu îi luară. Corpralu Proca Nedelcovici, Sacalovăț, cu Barbu Tîrziu din Iablaniță colaine căpătară. Mulțimea turcească 18 steaguri verzi-roși aveau. Uni cu săpone, lopeți, drumuri pe deal făcea, alții după ei sus la munte de-a ocoli, eșia. Artileria crucișî, curmezișî, bătea, îi inpedeca. Un cal turcesc, al stăgariului pușcat prinsă laitnantu Raduțu Sărăcin cu fraicori călăreț, ce sta nainte lui Ghiță Giumanca, îl vîndură. Turci pre morți lor p-ingă rîu în năsip îi îngropa. Aciastă nuntă de dimineața păn la 4 ciasă după ameazi țiind, gheneralu Vecei din 3 batalioane, 3 cvarere cu artilerie, cavalerie, șarfșiți, fraicori rîndui. Și începînd carelile pe drum a mearge către turci și foc înainte-și a vărsa, turcii cu steagurile ce eșisă pră Ogașu lui Omir, prin vinea lui Dumitru Artenescu în sus, jos îi strigară și plecară luundu-și doă tunureale cu caii. Cîmpu Lung goliră și carealele să întoarsără în lagher. Vecei scrisă la gheneralu feldțaig meisteru Clerfi și Vartensleben la Caransebeș. Vro 72 de gropi și [în] rîu lăpădați, morți văzui. Dar de la noi numai laitnantu de husari făr de cap. Pre rugăciunea frățîni-său, corpralu, cu cinste îl îngroparăm. Măne-zi după ameazi la 6 ciasuri seara veni carte de la Cerneți de la ispravnicu și de la cetatea Ostrovu de la capitanu nefirilor Thodosie Trocanu că turcii ca cîni spăriiați păn acas nu să opresc; să nu ne mai teamem au să fugim de ei mai mult. Scriind eu acea înștiințare pe nemție, iată gheneral maioru Huten, ce era cu coru său în Hălăndin la Anini, crușoveanilor pe țărmur și ziceau lagheru de la Corni. Eu isprăvind plecai. Eșind din poartă iată o căruță cu doi cai, 2 ofițiri. Unu cu mîna făcu închinăciune și-i mulțămii. Ei la ghenerali întrară. Eu mă duceam, ci iată ordonanț corpralu să merg îndărăt la ghenerali. Intrînd văzui pre cel ce fusease an oberlaitnant la șițari, Iiergec, acum capitan la gheneral ștab. Îmi arătă că-i gheneralu feldțaig maisteru graf Clerfi comandirenderu. Carele luund cartea ce o profăcusăm în mănă, îm deate cea venită rumânească mie, să o cetesc rumâneaște. Ierjic să asculte, eu nemțeaște să-i tîlmăcesc să audă. Și spuindu-i și una și alta, el le cetea și zisă că-i pare bine de-a mă cunoaște. Și-mi zisără îndată aci a scri p-ingă mulțămită și prezente cîte 100 de galbini, și vel ispravnicului Mihai Ștucă din Cerneț și capitanului Theodosie Trocan, ce avea vro sută de nefiri rumâni (panduri ai cetăți Ostrovului cu simbria turciască), a le făgădui, precum și ciasornicile de aur făgăduite le vor căpăta. Și dînd celor doi țărani cartea și cîte doi galbini să dusără. Ei trei ghenerali vorbea franțuzeaște. Eu ușa apucai, dar și feldțaig maisteru graf Clerfe cu gheneral Huten în scurt seara îndărăt plecară.

7 august/27 iulie. Auzii că nu numai magazina ce o aveam din jos de Mehadia, ce și spanișe ra[i]teri (gardu oastei) să arde, a nu mai fi. Ce po[a]te fi? Încălecai, alergai, ci iată gheneralu Veciai de-acolo întorsease, mă întrebă: „Unde? Încătro?“ „Să văd ce-i“. „Lasă, haida, turcii vin“. În Mehadia, în biserica nemțască, era magazină, făină, țvibah, zob. Eu stătui. El: „Ce-i să faci?“ „Să-mi iau țvibah și zob în disagi“. „Lasă acum tot, haida“. Și corul lui pre 3 căli de retirade din Mehadia pînă în vîrhul

Cernigorului făcute mergia. Ai nostri cu obristralit[nantul] Nujan pe verhu Strajiți; 2 batailone Stain pre supt Beliduc; uni și alți cu sarfșiți și cavalerie. Iară gheneralu în mijloc pe drumu mare, comerțialnic, până trecurăm podul unguresc, unde-i acu satul Plugova. Pre un om de la Pecenești, care arzîndu-să magazina din vale din Mehadia beat mergînd, către sat s-au întîmplat, supt arestă l-au luat. Aicea mînîndu-l cu sila și dînd în el, au zis ce dau în el că nu-i hoți. Cu slobozenie îl pușcară. În Mehadia 30 de husari lăsasă besear[ica] nemțască să o arda.

Într-aciastă a 2-a retirade nu numai familiile ce fugisă an la Arad ce și ceale rămasă, ci-au fost turcilor predate, pre porunca cantone comandi, Halmăju către Verșeți, iară Craina, Petnicu, Globurău, Timișu, către Logoj să dusără.

Prinț Valdec cu corul său viind la Sasca avea Stancilova și în Clisură pre maioru Maovăți cu divizionu la Alibeg nainte, apoi reghimentu Panciovi etc.

Noi trecînd Hălăndinu către Cuptorea la Znamănu lu Palcu, o cocie cu un vas de vin lăsat aflarăm. Șițari în loc de cai păn-la Corni trasără, înpinsără, îl băură. Plecînd, aci în pămînt poști un fecior sănătos căzu mort și supt coste îl îngropai. În Teregova halt, lagheru. Mîne-zi trecînd podul Feanețului, la dreapta în fund spre satu bătrîn, noi sub poala muntelui. Aripa stîngă, corul lui graf Vartensleben apoi aripa dreaptă coru mare a lui feld țaig maister graf Clerfai de la Caransebeș venit, la drum deasupra podului să așeză. Unde din cias în cias turcii a veni îi aștepta. Aci iată îmi veni frate-meu Costa cu cal bun, căruia 41 de crontaleri îi dădei, pre carii în Logoj preoteasi meale, Natalii, să-i dea; și să dusă.

Aci într-o noapte după 11 ciase afară în naintea cortului meu o trupă mică cu multă vorbă auzind, sării afară. Zisără: „Părințele noi sîntem". „Bine, veniți în lontru". Petrecători neamți și de noi cu ofițiri săi stătură. Și eu încălecînd drept la graf Clerfi îi dușI. Scrisorea în mînă îi deateră. O despecetlui, mi-o deate. Îi cetii și a lui Ștucă și a lui Trocan, că turcii, păn la 20.000 să adună, iar mai mulți nu. Și aciastă sumă cu bun cu rău de s-or putea aduna. Că tunurile din 23 iulie de tot i-au spăimîntat și că ei aceastea nu pentru daruri sau plate, ci pentru dragostea credinți lui Hs. fac, că viiața l-i mai scumpă de cît acealea și nu vor mai scri. Și că acești doi rumâni, Ion Gogan cu Ilia Macu, la 3-a zi după retirada noastră în Mehadia au fost, unde nici de noi, nici de turci picior n-au aflat. În beserica nemțască au întrat, din saci novi ovăzu, zobu, au deșărtat. Cîte cîțva saci goi ș-au luat și adevărat spusără că fîn cu foc aprins la vro 6 locuri. Pre sacii cu ovăzu pre vasele cu fănina și țvibahu au pus și numai puțin ceva de-asupra s-au aprins, ci s-au stins. Și besearica întreagă ne arsă, cu atîtea bucate deșchisă stă. Ei ducînd sacii acas, după noi aicea au venit. Și dîndu-le cîte 2 galbini zisă să-i iau la mine până mîne.

Într-aciasta prinț Valdec din Sasca, avînd în muntele Stancilovi mare strajă la forposte acolo și fraicori rumâni cu ober arambașa Pîrvu Giumanca, carele pre poruncă cu niște feciori preste munți aicea au venit. Și aflînd Mehadia de toți deșartă, s-au dus și i-au spus. Prințu Valdec

îndată un maior cu un divizion de husari din Stancilova, cu pre laitnantul Pîrvu Giumanca călăreaşte pre drum la Mehadia a vedea ce-i, cum, îi trimeasă. Carii vînd în piiaţul Mehadii, turci veniţi aflar[ă]. Aci s-au tăiat; turcii dosu au dat. Şi fiind turcii păn preste podu din jos goniţi, prinzînd un turc viu la Valdec l-au dus. Iară 3 husari fără capete aicea au rămas. Turcii în Mehadia morţi săi îi îngropară.

Eu la Feneşi ducînd oameni la mine, ne culcarăm. Sculîndu-ne, făceam de prînzi. La 9 ciasuri porunca de la armee comanda de marş să deate. Toată armea fu gata de-a mearge. Doă ciase stătu cu faţa în soare. Acu să porunci să mînce, apoi vor pleca. Rumâni luund carne, fripsără, mîncară. După 12 ciasă placarăm cu mine şi doi rumâni. Militari nostri trecînd podu Feneşului fuga jos, multă apă după friptură băură. Apoi la stinga pre retirer veg la Rusca iară. În Idec, apă; şi unde afla bea, căldură mare. Acuma de la Rusca sus cătră Domaşnia bătrînă suind, militari nostri năinte începură ca morţi a cădea. Câte 5, 6, cîte 10 şi mai mulţi şi mă striga a-i cumineca. Şi fiindcă după noi venea gheneralu Fabri cu Virtenberg dragoner reghimenta şi alţi. Acu ofiţiri nostri da în feciori să meargă. Ei cădea morţi, cît abea rămasă vro sută de trăgeau ceale 2 canone a noastre în sus, cu carîtele de muniţion. Gheneralu Fabri cu răitari ne lăsă şi înainte trecură; prin Domaşnea seara la Corni ajunsărăm. Obristlaitn[antul] nostru graf Nujan forposte pus în lagher; pre cîmp ne aşezarăm. Care avea ceva, mînca.

În 17/6 august Schimbarea Feaţii de noapte întunearec marş. La Cernăgău rumejină (!) de ploe deate şi ciaţă, noor, era. Abea scoasărăm canonele cu muniţia în verh sus, de unde îndărăt spre Hălăndin căutai. Tot careae una după alta cu artileria sa urma, frumos de-a vedea. Şi steagurile flăcărînd, cu puştile strălucind, cavaleria cu sabiile lucind, toţi în ordre de batalie mergia. Militari nostri începură a coborî pre drum. Ci iată turcii călăreţi îi întîlnesc şi încep a să pocăi. Turci pre ei întră, vrîndu-le calea de sus a retiradi a lua. Strajmeşteru Zaaria Materinga pre 1 turc puşcînd, calu îi prinsă. Alţi turci suind, tunurile noastre îi oprea şi să ascundea de-a scăpa. Multe nemţoni, de după soldaţi văzînd turcii, cu cotăriţele lor fugea îndărătu oastei. Nişte fraişiţi nemţeşti, cu luftbihse, p-ingă noi în jos. Asupra turcilor 40 de înşi alergară, dintre carii 7 înşi turcilor cu luftbicsele şi capetele deateră. Alţii cu fuga îndărăt scăpară. Graf Nujan cu militari iară pre vîrfu Strajiţii. Alt detagiăment, preste Beliduc. Iară graf Clerfe cu graf Vartensleben, ce deate pre calu turcesc 35 f, coborînd pre deal, trupurile şiţarilor morţi deateră îndată a le îngropa. Turci fugia, niminea gonindu-i pănă la besearica spartă de la Omir, din sus de Mehadia, la Ogaşu Ulici unde aveau ei şanţe, baterie cu 6 tunuri pusă. Grafu Nujan coborî cu fraicori di pe strajiţă în Palcevăţ în taina mare, iară ghenerali Clerfe, Vartensleben cu ţentrumu în Dumitrina, ajunsărăm. Turcii de la Ulici înainte-ne în gabere (!) eşiră şi cu husarii fraicori laitnantului Raduţ Sărăcin, cu pistolele să pocăluiau. Turcii la tunurile lor fugind, începură în noi a da. Şi cîte 6 bombe arse vîjăia şi ţioia pe deasupra. În dosu bateriei lor, pre subt coaste, multă negreaţă era călare şi pedestri. Eu vrui să mă descalec, ca să es de-aci şi căutam încătro. Gheneralul Veciai cătră Clerfe,

rîzindu-să de mine că n-am încătro a scăpa, ciutura de la mine ceru, vin bău, apoi și alți ștabsofițiri cu mine bea, pănă bombele trăcea. Acu începu artileria noastră a-i cuptuși și a-i berbeci, macar că ei erau în șanțe iar noi în drumu larg. Ci mai viindu-ne din dărăt, artilerie nainte, turcii cu artileria lor fusăle își luară. Uni cu tunurile munitionu, pe drum în Mehadia. Husari de vrea, alerga, aci li-o lua. Iară alt detajăment de turci călăreți, de la tunuri preste ograda mea și a poști, trecînd Belareca, în Banovăț prin Băcșăneți pre calea de sus fugia. Și așa lăsîndu-i să fugă, pre încet armee comandirender gheneral graf Clerfi, graf Vartensleben, ghenerali Vecei, Huten, Venchaim, Fabri, Lihtenștain și Auersperg la Mehadia în lagher; ne așezarăm de mîncare a face. Ostea multă făr de leamne, case ce era începură a rupe. Ci însuși Clerfi cu sabia scoasă după ei cu ofițiri, corprai, cu bîte îi bătea. Apoi chemîndu-mă cu pre rumâni[61], scrișî mulțămita, că de vom avea noroc să știe că ei doi[62] vor căpăta ofiție; și să dusără. În biserica nemțească încă aflarăm ceva făină, ovăs, mai mult țvibah. Dar părerea bună că n-au ars besearica cu ceale 3 case cvartire și alte 9 căscioare rumânești, pe de-a laturi de-a ne scuti.

Turcii în 17/6 august din Mehadia cu tunurile fugînd scăpînd păn în Cheaia Corabnicului nu s-au oprit. Aci de-asupra Cheaii, în vinile jupalnicenilor, așezîndu-și artileria, în Zăcătoare s-au cîmpit. Și Volahia zăhăreale aci le aducea, și aci să mai aduna, a ne aștepta.

Oberșterul nostru ce era la Arad, în iubilațione ștand veni, Ioan Hiebel, și în locul lui la noi oberșter Ladislau Nemeș de Biorfalva, în Binchineț veni. De la graf Nujan comanda primi, ius gladi ceru[63], căpătă. Capitanu Ioan Branovațchi jăf (!) frai corps batailon cu Maovaț în Clisură; iar fraicoru volonteari de Țeara Rumânească, călăreț, pedestrași, îi avea capitanu nostru Rodițchi, cu laitnantu Raduț Sărăcin; și ținea forpostele.

Rumâni spioni adusără scrisori de la Ștucă și de la Trocan că turcii de-asupra Cheii Corabnicului șanțe fac, tunuri trag. Eu știind că la armee comando, oriental tolmaci au venit Petrosea, pre rumâni la Clerfi îi trimiși; și chiemîndu-mă aflai pre tolmaciu cetindu-le; nu toate potea descîlci, ci eu. Apoi iar eu mulțămite am dat[64].

Cantone comanda cu satele toate, care unde au fost îndărăt veniră. Cantonu la Beserica Albă să așeză. Satele contribuția, porția, nu o da. Satele de la Mehadia p-ingă Cerna în jos, Topleț, Jupanec, Ogradenia, tot în Halmăji. În 13 sate la familiile ce nu le arsease casăle ce numai cîte ceva; apoi închinîndu-să și începînd a le lucra, arderea au încetat și cu ceale rămasă mulți s-au ajutat.

Aciastă mare armee a gheneral feldțaig meister graf Clerfe și cu a gheneralului feldmareșal laitnant graf Vartensleben în doo coruri osebite așa să așăzasă. Fraicoru rumânesc cu laitnantu lor Sărăcin; călăreți, pedestrași îi avea capitanu Rodițchi. Și erau cu oberșteru și batailonul nostru

[61] Cei doi țărani care au adus scrisorile de la Cerneț și Orșova.

[62] Mihai Ștucă, ispravnicul de la Cerneț și Teodor Trocan, căpitanul de nefiri de la Orșova.

[63] *Jus gladii*, dreptul de a da sentințe capitale.

[64] Adică a mulțumit lui Ștucă și Trocan pentru informațiile primite.

în aripa stingă înaintea baterii mari, în vinile Binchineți. Iară după baterie o companie de neamți. Jos în țentrum, în morminți nemțești, cu artilerie 50 de oameni cu zidu îngrădiți. După morminți românești, supt coaste, subt fîntîna lui Rafiloni, baterie mai mică de 7 canone cu o companie de neamți, de-asupra cărora în lagher erau șarfșiți cu capitanu Șmit. La aripa dreaptă, în pruni ibraiterui Petrovici, batailonu nostru, cu șițari și fraicoriști aveau toate forpostele și pichetele. La Ciaplea în dealu Visocichi și în Laz Mare și în Pecenești cu fraicoristi. Corul lui Vartensleben din sus de Mehadia în laghere cu corturi p-ingă drum, prin Ulici păn la biserica spartă. Iară dindărăt, în Dumitrina, în taina mare sta corul lui graf Clerfe cu carîtele și muniționul; și toți gata erau. În dealu Visocichi mearsără doă companii ale Halmăjului, cu capitanu Andrei Merzici ce ținea Ciaplea în deal. Alte companii pe alte dealuri de-a dreapta și stinga. Laitnantu Seracin cu călărețîi rumânești avea drumu mare de-a sprijoni întăi.

28/17 august. Veni raportu din Ceaplia și Visocica că mare oaste turciască tot cîmpu Topleților au umplut, Ceaplia, jos la drum șanțe sapă. Iară mulțimea în Laz Mare iase. Și macar că de 20.000 știam, tot frică aveam. Și așa la 9 ciasuri dimineața din Laz Mare spre Cheaia Priboiului cu multe steaguri verzi, roși și cu alb mestecate, în poala dealului de către noi coborînd, îi văzurăm. Stătură și localitetu nostru cum stăm, căuta. Uni de-aci, alții trăcură Belereca, să suiră în Siliniga, căutară, și iar în Priboiu viniră. Iară alții prin Dlgapoliană, sus în vini eșiră și recognoșțiruia cum vor atachirui și cum ne vor ocoli preste dealuri. Toate reghimentele știiau care unde să se pună. Așa după dosu dealului ca să nu să vază. Toate după scapăte sta. Ei cu ocheanele văzînd bateriile cu artileria noastră și acelea cu puțină oastă, socotiră cu șturm a le încăleca și pre noi a ne ocoli, neștiind că-s dealurile ocupiruite de companii. Naintea Mehadii în munți, la dreapta Sverdinu, Poiana Casapului, Ielenațu și pre Omir, iară de-a stinga Strajaoțu, Letnicica și în Plaiul Binchineților, neamți, de militari. Și turcii abea la 11 ciasuri naintea ameazului sloboziră delii viteaji, voinicii și spahii cei cu corajie coborînd di pră deal în jos în drumu mare a Cîmpului Lung. Turcii arnăuți cu pași[65], de la Adrianopol (Drinopolia), Sofia, Rușțiuc de la Dii și alții. Și adecă întîi unul —2—10—100—1000. Așa ei pre drumu mare în fugă voinicească un fertal bun de cias către noi alergară. Cei dindărăt, ce săpa șanțe, cu toți în mari glasuri chiotea și țipa: „Ala! Halada!“, corajie cestora. Carii aproape alergară și stîndu-le înainte numai rumânii fraicori cu Răduțu lor. Turcii și acei rumâni călărești, vro 50 de înși, uni către alții pistolele își pocăluia. Turcii oprindu-să la dreapta lor, bateria mare la stînga lor, pră aripa dealului Omir. Șarfșiți în șanțe postiruiți, sprijinea. Ei pre fraicori îi apăra, de sta în drum. Aciasta văzînd turcii să cotiră la dreapta p-ingă rîu Belereca, prin sălci, rachiți, a nu să vedea nici călărești lor și către bateria mare mergia. Iară la stinga pi la Șoșoi, Giagim, Trapcia cu artileria venea. La Ogașu cu salca bateria lor de 6 canone făcură. Turcii din drum în laturi fugiră de-a nu-i vătăma. Uni la rîu, alții ajungînd unde-i sălașu țăpeneagilor

[65] În text: *paști.*

cu steagurile, cu săpoe, lopeți prin vinile lui Dumitru Artenescu, Lălescu, Pitișî, în sus. Iară vro 13 steaguri flăcăra și preste Ogașu lui Omir în șarfșiți da. A cărora numai cînd da, capetele le vedea. Iară turci de preste vale, din pădure, ascunși, da. Eșind turcii mai sus prin pădure, către 1 divizion de Esterhazi, 1^{-1} de terți în Poiana lui Omir. Dintr-aceaste doă divi[zi]one 46 de feciori au bleziruit și morți, dară nu i-au putut înfrînge. Turci de a-i ocoli și mai sus au eșit, pre dealu Elenăț. Iară cei de p-ingă apă, mulțime de călăreți cu pedestrași trăcură rîu nostru în sus către lagher. În vini eșiia și în drept la bat[e]rie trăgia. Macar că foc în ei să vărsa, că lor acea baterie nu atîta, ca cea de supt Rafiloni. Artileria turciască de la Ogașu Sălci bătea la cea mare ci can prea sus; de unde eu căutam, venea. Bombarda artilerii noastre nu răsuna așa ca chiotele musulmanilor cu: „Ala, Vala, Aferim". Că cînd fulgera din bateria noastră, ei țentrumu, di pe foale: „Ala", chiotea de răsuna. Ei cei ce cercară de vro 5 ori bateria mare a ne-o lua cu călă[reți, pedestrași; bleziruiți sau morți pre spate îndărăt vedeam că-i ducea. Morți supt rîpa rîului îi îngropa. Iară bleziruiții, făr de mîni au picioare, fuga îndărăt îi trimitea, mai vrtos pre gazde. Aceștia aicea cu șturmu lor lucra. Artileria lor bine le ajuta și lor și noaă că prea sus bătea, cît și pre mine și pre alții ne spărie și dintr-acel loc fugirăm. Iară cei pre dealuri în munte ajunsără sus cu arme, săpoe, lopeți de-a ocoli ajunsease. Și era 3 ciase după amiazi, cînd ei și de bateria de sub Schimbiță și de cea din morminți, cu de sub Rafiloni, să spăimîntară. Într-aciasta iată un turc deli cu hatu, bidiviu, de departe pre drumu drept în fugă să repezi și supt poala aripi dealului Omir supt șanțu șarfșiților jos să vîrî. Sta pră cal în sus, către șițari dînd. Umplea și da. Iară ei păzind capetele de alții vro 200 de împlături, în deșert în jos deateră. Turcii „Ala! Vala!" striga de suna valea și acela deodată din atîtea pocăluituri ca fulgeru îndărăt la ai săi scăpă.

După cîteva atache de a lor, iată un țug de husari cu un ofițir de către morminți pre stînga încet în pași către turci nainte pășiia. Turci mulți di la apă de prin răchiți îi ocoliră, iară vro 20 de călăreți de față la ei să sloboziră de a-i înghiți. Însă ei ca legați într-una înainte pășa. Caii lor numa mișca. Turcii să mira. Uni îndărăt sta. Rămasără 12, apoi 4 turci, carii jucînd hați pră de laturi vrînd a-i întărîta sau a-i deslipi. Husari uni cu sabiile în sus, alții cu pistolele și cu cărăbinele îi spăria. În urmă numai un turc tot îi mai întărîta, vîrzobindu-i (!) bine aprope. Un husar ne mai răbdîndu-l, din țug la el eși; foc unu și deodată deateră; husariu di pe cal căzu. Turcu descălecă și tăind capu husarului, calu turcului după a husarului scăpă și turcu pre picioare cu capu rămasă și fugi. Iară husari de-a prinde. Caii toți alergară, pre turcu cu capu husariului în mînă pedestru îl lăsară de să dusă. Turcii din dealu Omir eșiți, toată armea, cum stă, o văzură că va să-i lovească și tot să răpeza, pușcăluia, chiotea, caii rîncheza. Ei nu cuteza, ci departe sta. Simțind ei căderea și peirea lor că-i groasă, că bateriile noastre 3, nu numai că frontul lor cu țentrumu îl deșchisă, ce ceale doă baterii ce juca crucișî, curmezișî, cît turcii jos culcați pe foale, fulgirile bombardi aștepta. Carea și bateria lor

des o oprea. Apoi iară să înfoca. Eu pre croastă din sus de bateria mare într-o vine nelucrată boabe de struguri pîrgă popistriţi mîncam. Ci viindu-mi alte boabe, urîte, p-ingă mine, vînturoasă, vîjăind în pămînt să înplînta. Eu băgai mîna în gaură de-a o vedea caldă-i? Ci fu afundă. Deslegîndu-mi calu de-a fugi, altele îmi venea. Unul p-ingă brîu meu, lîngă picioru calului să cufundă. Eu fuga. Într-aciasta fiind toate reghimentele, batailonele în cvareae pusă, cu artileria, cavaleria, cu steagurile sale zburătoare, cu ghenerali ştabs ofiţiri călărind, fel de fel[66] de frumseaţi plecară preste podul mare din jos de Mehadia, în Cîmpul Lung. O caree după alta drept pre drumul mare asupra turcilor. Bateria noastră din morminţi pentru armee încetă. Iară cia de dreapta mai da; ce şi aceia tăcu. Iară cea din vini, în aripa stingă, bine ne apăra. Şi pre osmani îi înproşca şi-i înprăştia. Turcii ochind steagurile şi puterea înpărătească şi ei în careele noastre focul artilerii lor îndreptară. O bombă turciască pră un raitar Anşpah chirazir întră ochi îl lovi. În laturi cu el. Alta lovi într-o careae, carea 3 muschetiri d-ingă gheneralu Fabri pre loc ucisă. Dar şi calu gheneralului aşa trăcni, de a-l trînti. Oastea mare înpărătească înfricoşă cia turciască. Turcii din gropi, şanţe, ce-şi săpasă, da, socotind a să apăra. Ci văzînd că careaele înainte către ei păşăsc, cu artileria plecară. Şanţăle aci le lăsară, cu săpoe, chilăviţi de fer, lopeţi de lemn. Fuga e ruşinoasă, dar e sănătoasă. Toţi care cum putea să întrecea. La plăcinte nainte, la războiu napoi. Confuzie. Gheneralu graf Clerfe tot încet pre Cîmpu Lung păn la Şoşoi de-a fugi îi lăsă. Apoi porunci ca după fraicori cu laitnantu Sărăcin, cavaleria ungurească, nemţească înainte cu muzică, trîmbiţe, surle, tîmpine, trompete, în şturm după ei să dea; şi să răpeziră. Iară Topţi başa cu artile[ri]sti săi, în priporu Priboiu canonele 6 lăsasă, iară carîtele cu muniţionul unul aci aprope, altele iară nu departe, toate le lăsasă. Topţi başa scăpasă, care văzîndu-le şi eu gîndii cum fu an cu noi cu gheneral Papila în Jupanec, aşa acuma turcii tunuri ne deateră. Aci în Cheaia Priboii era un car cu prau astupat. Trecînd toată armea p-ingă el, la batailonu mai din urmă, după carele şi eu întră alţii urmami. Deodată trăsni un pocnet groznic cît şi peatra Cheii să cutrămură. Acea puteare de foc, cu acel car pre 14 feciori muscătiri de-aci jos în rîu Belarechi şi preste rîu, arşi, morţi, i-au aruncat. Turcii fug, unii drept pre drum după călăreţi, iară alţii în păduri pre margini s-or ascuns. Socotind că-i seara aproape şi dacă să va întoarce oastea îndărăt la Mehadia, ei după ai lor să vor duce. Însă s-or înşălat, că armea noastră trecînd satu Topleţu păn la apa Săracovi în tot Cîmpu lui Tudoran în lagher, Zăcătoare, s-au cîmpit. Laitnantu Raduţ Sărăcin alergînd cu rumâni află o sabie, apoi şi teaca sabii. O pune la şold şi alergînd departe să pomeane cu teaca fără de sabie. Ştiind care husar au fost după ei şi aflînd-o la un ofiţir care-i dezlegase mîne[r]u şi o văzusă ce plăteaşte, abea cu doi galbini au căpătat-o. Fugînd turcii prin Cleopolea către Ciaplea, ai noştri cu muzica trîmbiţilor, veasel petrecîndu-i. Capitanul Andrei Merzici cu compania Bozoviciului fiind la Visocica în vîrhu dealului văzînd acea petrecanie, el cu glas tare,

[66] În text: *fal de fal.*

compania şi mai tare strigau: „Vivat Iosif înpărat!“ şi gheneralu Clerfe care: „Ehu, ihu-hu!“ aşa era, cît dealu, vale, răsuna. Fugind turcii de la Mehadia îndărăt, bătuţi, cei ce eşisă pră Omir rămasă în munţi şi pogorînd prin păduri pre poala dealurilor. Capitanu Merzici cu compania şi alte forposte volonteri pedestraşi, şiţari, prin păduri în vînat umbla, hurc după turci să diete, apoi şi oameni, săteani de prin sate de-aproape, şi cu boate în hurc mare prin aceaste păduri de la Mehadia păn-la Topleţi pureca, chiotea; pre uni puşca, omora, pre alţi vii îi prindea şi-i aducea. Eu în deseară lăsînd lagheru la Mehadia, îndărăt venii uitîndu-mă trecînd la morţi. Iară dimineaţa cu crestnicu meu militariu călăreaşte, trupurile turcilor, ale arapilor negri, pintră ei preste 360 afară de cei îngropaţi pe rîu lepădaţ numărai, dară can(!)vro 40 şăi, sămară, destule. Supt Cheia Priboii iată un turc viu, bătrîn, unde-i vinea lui Simeon Radivoiescu, şezînd jos să închina cu capu. Eu mă duşi la el văzînd că n-are arme şi-mi arătă că-i prin foale puşcat. Aci veni un corpral călare, îl dezbrăcă, nişte parale luo. Zişi să-i dea ţoalele. Acu sosind doi mehedinţi vald aufsieru Costandin Ergotăcu, Ienachie Sandu Hîrgot, îndată ce-i căutaţi şi vărsă un pistol şi altu; însă nelovind, că turcu sări în sus, să ruga. El cu puşca deate şi celalalt 2 pistole apoi acel căprariu neamţi de furvezen trăgînd sabia, eu plecai. Ei îl căsăpiră. Sluga maiorului Rachitjevici 23 de galbini de la un turc căpătaţi îm arătă.

De aci în jos la podu Erdăştiţi mulţi şiţari vro 7 turci tineri petrecea; cu carii laitnantul Evta Stoicovici mergia, carele îmi spusă că are poruncă vii să nu aducă, ci să-i omoară şi-i duce aci din jos de podu Erdăştiţi a-i înpuşca. Eu văzîndu-i tineri, negustori, vorbitori, rămaşi îndărăt la laitnantul şi îi spuşi că ştiu rumâneaşte şi serbeşte vorbi. Rugîndu-l a nu-i omorî îi zişi: „Ştiu astă iarnă în Bozovici din ce boală D[u]mnezeu te rădică; dă-le viiaţă că poţi acu a le da“. Şi ascultîndu-mă la robiţi în Mehadia îi trimisă. Eu îi mulţămii şi înainte mă duşi la apa Săracovi fiind laitnantu volonterilor Sărăcin la gheneralu Vecei în proţesu sabiei aflate, avînd teaca, abia cu doi galbeni o căpătă în 29/18 august.

De-aci avandgarda armei, husari făcură. Carii într-un fertal de cias iară cătră armee fugiră, că la Bratina turcii forpostul lor avînd, ei pre drum direpţ nainte cătră podu Cheai mergînd, turcii de p-ingă drum . . .[67] dudinoasă (?) ascunşi 8 husari au puşcat, capetile [şi] caii le-au luat; şi au scăpat. Rădicînd lagheru lor din Corabnic, la Dunăre au fugit.

Gheneralu Clerfe cu alţii, în lagheru turcesc slabe lucruri aflînd, înainte prin Jupanec pri la contumaţi trecînd, turcii di pe Dunăre din şaiche cu canone mici foc neprorupt da. Însă începînd artileria nostră a fulgera, ei cu a lor pieriră şi nu să mai văzură. Şi aşa toată armea iară la Mehadia să întoarsă. Eu neputînd pră drumu mare de mulţime, prăstră Ciaplea şi Laz Mare viind, un cort mare turcesc aflai, ci nu-l luai, că auziiam în crîng cu turcii pocăluindu-să. Pre Rapăgu Rudini fraicori pre un turc viu în cămaşă, izmeane, legat de piciore, cămaşa preste cap în sus fugită, cu spatele şi capu gol, prin pietri, ca pre un cîine, fără milă

[67] Un cuvînt indescifrabil

în jos îl trăgea. Eu la ei mă duși. „Dar ce faceți? Au n-aveți leage, suflet și morte? Au nu vi s-au dat porunca, carii duc vii capătă colaine, sculați-l, dezlegați-i piciorele". Ce era mai-do mort; capu, spatele, sîngerate. Însă cămășile de mătasă. „Preste coate legați-l și-l aduceți la ceialalți. Eu vă dau 5 holbe de vin". Și ducîndu-l, le-am dat. Seara toți ghenerali cu armeaia în Mehadia, în lagherile avute, veniră a prînzi.

30/19 august. Călare cu crîznicu după șăi turcești plecai. În morminți la turci a-i vedea întrai; 100 numărai, cu muscătiri încungiurați. Unul din lontru strigă: „Popo, ai pită să ne dai au mălai? că de 3 zile de cînd am plecat n-am mîncat".

Eu către ei apropiindu-mă, cei de la Erdăștița și cel de la Rudine mă cunoscură, cu capu la pămînt căzură, mîni, picioare sărutîndu-mi mulțămea; doi înși și rumâneaște. Iarăși pită au mălai cerea. La carea privealiște toți turcii să adunară. Soldații să mira: „Ce-i?" Eu făgădui că pîine le aduc, știind să am vro 15 profonți și mai înprumutînd de la căpitani nostri 40 de profonți; și sare le-am dat. Cerui un vas de apă, cerui de la ofițiru oberlaitnantu a aceii companii; și doă căldări le deate cu apă. Ei să închina, fruntea-ș bătea. Eu șăile căutai, ceale bune nu le aflai și m-am întors.

Vodă din București cu coru său, rumăni, turci, arnăuți, Mavrogheni, cu Cara Mustafa preste Vîlcan la Hațeg au întrat. În Hațeg cu vro 30 de sate au aprins, au robit și s-au întors. Graf Clerfe cu corul său fu de Loudon la Beligrad chiemat. De aicea să dusă. Iară graf Vartensleben cu al său corp în Mehadia comandant rămasă. Căruia Ștucă cu Trocan ce auzia, vedea, scriia. Acu abea Vartensleben greșala lui de an cu șpionul său Lionda își cunoscu și mulțămea, rugând ca des să-l înștiințeaze. Fiind oberștu nostru Hiebel în Arad ca gheneral penzionirt, maioru Gheogh[e] Duca acolo celor 4 companii comadant să dusă. Trupa de-aicia tot în laghere sta. Așa pentru marea victorie, că marele feldmarșal a armei înpărătești prinț Coburg, cu armea sa și cu gheneralu rosesc Suvarov și corul său, în 22/11 septemb[rie] la Focșani și Martinești în Moldova la vro 100 de mii de turci total i-au bătut și i-au spart. Precum iarăși că în 8 octomb[rie] /26 septemb[rie] lăudatul mare gheneral Ghideon baron Laudon orașul și cetatea Beligradului au luat și aicea toată armea cîte cu 3 salve victorie lauf faer s-au dat. Și îndată începură la satul Topleți podul preste apa Cerni bun a-l face. Și gătindu-l 24/13 octomb[rie] îndat batailonu cu oberșteru nostru Nemeș trecînd podul Topleților cu doă canone sus în dealu Drenec Meteriz eși. Și capitanu Rodițchi cu fraicoristi la ai nostri. Eu cu un ofițir la pod. Ne întîlni Vartensleben: „Popo, spune capitanului Merzici dimineață odată cu zioa la mine să vină să-l trimit cu o scrisoare". „Bine". Și ajungîndu-l îi spusi. El zisă să-l deștept eu. Ci dîndu-ne seara în ședeare cu băutură și ne auzind cocoși a cînta, în zio îl sculai. Să temea că s-au întîrziat și Vartensleben cu corul său la Jupanec plecasă. Și el înpreună s-au dus. De unde pre el cu un ritmeister și cu un trîmbiceriu călărește, dîndu-i cartea în mînă de pașa de la Beligrad scris a o da lui Tair Pașa din Ada Cale (cetatea Ostrovu). Să

ştie că s-au încheiat 3 zile de la priimirea aceştii cărţi (ştil ştant) pace a să ţinea, pănă ce va treace[68] oastea turciască cu ciamurile şi şăichile lor pre Dunăre, p-ingă cetatea Ostrovu în jos. Şi aciasta să ştie cei din Ostrov, că marele gheneral Laudon vine aicea pre dealu Alion. Căruia la venire 3 frai salve cu canonele în cinste i să vor răsuna, adecă numai prau. În Jupanecul Nov capitanu Merzici priimind scrisoarea în mînă, cu ritmaisteru şi cu trîmbicearíu călăreaşte p-ingă lăzăret în jos la Cerna a treăce plecară. Turcii de la Fîntîna Zadri, la Spînzurători, de la Tiscut cu puşti da. Alţii di pe Dunăre, din şăici, caiche, cu tunuri foc în ei vărsa. Ei fuga deateră îndărăt. Noi din Alion, aripa stîngă sus, ne miram ce poate fi. Ci el ceru un măsai alb, pre carele îl legă într-o nuia[69], iară înainte cătră turci plecă. Aşa turcii văzîndu-i că-s numai 3 înşi, cu steagu alb, îi aşteptară. Şi el striga: „Pace! Mir!" să nu dea în ei că au carte cătră paşa. Viind doi turci cartea i-au luat-o, au căutat-o mai mulţi. El iară au luat-o şi aşa cu turci petrecuţi pănă în Brucamt la casa lui Izmail Boşniac au dus-o. Trîmbicearíu trîmbiţînd sau trămurînd, iată din cetate alţ turci mari de la paşa preste Dunăre încoacia veniră, luund cartea de la [ei]. Zicîndu-le să descalece, cartea în lontru au dus-o. Într-aciasta Vartensleben puind ţimermani, podul Cerni diregîndu-l, oastea, artileria cătră noi în dealu Alionului o trecu. Capitanul Merzici cu cei doi aducînd răspuns în scris de la paşa din Ostrov, Vartensleben cu tot corul său în Alion să sui, 4 baterii rändui, lagheru şi haupt cvartiru aşeză. Şi iată maioru nostru Adam Maovaţ cu 2 companii şi noul maior Ioan Branovaţchi cu fraicoru din Clisură în Ruşava Veache ajunsără. După ei mari ciamuri turceşti, caiche, şaiche, luntri, oraniţe cu pondoneari, ciaicaşi înpărăteşti şi reghimente Ioan Palfi, Taici Banatiş la Răşava stătură. Turcii, beligrădenii cu paşa Beligradului, cu cadîne, mueri, pruncii lor, slugi, slujnice cei ce aveau ciamurile sale îndată în jos pre Dunăre p-ingă cetatea Ostrovu trecură. Iară cei săraci pedestri. De zisăle companii preste podu Cerni cătră cetate şi în jos trecură. Într-aciasta iată marele gheneral Laudon în Alion, apoi prinţu erţherţogul Franţ, gheneralu graf Clerfe cu mulţime de ghenerali, prinţ-firşti. Apoi şi un turc, mare domn, adecă tefter[70], dar cu alt comisariu, în hinteu frumos cu 6 cai, 8 husari nainte-i, 6 în urmă, în Alion la Loudon venind, la Loudon au prînzit. Lui Loudon ceale 3 salve cu toate canonele tunuiră. Laudon poruncise bucătariului său ca la masă cărnuri de porc a nu da. Însă pre întîmplare, că trimiţîndu-mi mie ispravnicu Ştucă un porc curăţat frumos, noaptea din Cerneţ în Alion trecînd p-ingă cortul mieu, noaptea zioa s-au făcut, în cuhna la bucătariu lui Laudon l-au dat. Acela s-au bucurat, bune bucate la masă au dat, turcu s-au săturat şi forte au lăudat şi după paşa în jos s-au dus. Şi mie carnea[71] de porc me-au adus; altul me-au făgăduit, ci n-au venit. Într-aciasta ciaichist batailonu cu pondoneri din sus de Ru-

---

[68] Repetat: *va treace.*
[69] Şters: *prăjină.*
[70] Poate: *tefterdar.*
[71] În text: *cartea.*

şava arsă podu preste Dunăre, la Mosna pusără. Baron Laudon cu graf Clerfe şi graf Vartensleben îndată rînduiră pre gheneralu Fabri cu 2 reghimente cavalerie Virtenberg dragoner, Erdedi husari, Ioan Palfi şi Daici-Banat cu şarfşiţi; înaintea cărora maioru Maovaţ cu 2 companii. Maior Branovaţchi cu Sava Demelici şi Fustinioni capitani şi oberlaitnantu Marian Ioavanovici cu frai compania sa, frai portisti, înainte mergînd, cetatea turciască Cladova să o ia. Aciastă trupă cu gheneralu Fabri ajungînd Cladova plochiruiră (încungiurară) strigînd de a să preda. Begu din Cladova nu vru. Însă Fabri începînd cu artileria a o bombardi iată steaguri albe pre şanţele cetăţi, de predare, cu capitulaţie să arătară. Şi aşa ei după cei mulţ să dusără. Aciasta fu în octom[brie] 20/31. Carii cu familile şi cu ceale mutătore plecară. Gheneralu Fabri luund Cladova, cetatea mică şi oraşu românesc, corul său prin satele dinprejur aci în Craina aşeză; şi fraicori la forposte. Acolo în Craina pre la Cladova mulţi negustori de la Verşeţ, Panciova, trecură. Întră alţi şi Theodor Demelici de la Covin la frate-său capitanu Sava Demelici viind, de unde întorcîndu-să vorbiţi, prin Cladova şi Răşava negustorea. Ce se afla acas ducea şi iară la fraicor venia. În Alion erţherţogu cronprinţul Franţi avea pre capitanul Petru Duca adiutant. De gheneral ştaab inginir aci era ghenerali prinţ Lotringhen, Hohenloe, prinţ Valdec, prinţ Rais, ş.a. Carii din 15 pînă în 26 octombr[i]e au fost aci.

Maioru Maovaţ din Craina cu a sale 2 companii şi cîţiva şiţari, din Cladova în Ţara Rumânească, în mănăstirea Străhaia, îl trimisără de a apăra Dunărea de turci. Boiari din Cerneţ cu al doilea ispravnic Curiac viind, lui Loudon să închinară. El mie la conac mi-i deate. Carele îmi spusă că el în biserica nostră a Mehadii făina, orzu au descărcat-o şi strajă din turci au pus. El cartea mea . . . [72] său acasă îl are. După aceşti boiari, veniră vel ispravnicu Mihai Ştucă din Cerneţ cu Todosie Trocan, capitan de nefiri turceşti, volontiri cu simbrie de la cetatea Ostrovului; cu carii merşi la Vartensleben, la Clerfi şi cu ei la Loudon şi la prinţu în haupt cvartir. Pre Ştucă îndată hauptman, iară pre Trocan laitnant îi avanziruiră, dîndu-le ruja de aur cu pălării în cap şi sabii cu port epee. Ştucă iară ispravnic în Cerneţ a fi. Noaptea îndată îndărăt să dusă acasă, iară noul laitnant Trocan îndată cu un divizion husari şi 1 maior p-ingă acel, şi maioru nostru Rachicievici cu 1 diviz[ion], şi cu şiţari la Cerneţi să meargă, pre cei 50 turci să-i prinză. Ei destul au silit noaptea de-a ajunge; cavaleria cu Trocan ajungînd, turcii au simţit, s-au postiruit. Trocan înainte vrînd a-i încinge, 3 plumbi îl pătrunsără. Turcii scăpînd, fugiră. Maioru Rachicevici cu divizionu în Cerneţi cu Ştucă rămasără comandanţi. Iară Trocan la 3 zile acas au murit. Şi Loudon, muerii lui penzion a-i da, au scris. Loudon cu alţi văzînd cetatea Ostrovu zisă: „Nu e cuib, ci-i mai rea decît Mantua. Cuibu dracului în mijlocul Dunări întreace Mantua".

Feldmarşal gheneral marele voevod baron Loudon pre Alion vizitiruind ceale 4 baterii făcute nu-i plăcură şi porunci jos lîngă Dunăre

[72] Un cuvînt indescifrabil.

trangeae a deşchide, din carea cetatea a o bombardirui şi pre şi (!) a o bate. Şi aşa seara din multe reghimente soldaţi lucrători cu saperi cu sape, lopeţi, chilăviţe. Find de ingineri aceale şanţe semnate, aşa noaptea a săpa începură. La miezul nopţii turcii din ceta[tea] [Ostr]ov cătră ai nostri ce săpa tare strigară să nu mai sape, ci să fugă rumâneaşte, că ei cu tunurile vor să-i bată. Apoi începînd cartaşe, haubiţăle turceşti şi boambele aci în şanţ a cădea, îndată 14 feciori din compania Prigor şi un laitnant inginir neamţ cu amîndoo picioarele rupte şi pre feciori nostri bleziruiţi, sus la noi îi adusără. Turcii una într-una şi jos în şanţă, până îi goni; şi în noi sus în laghere da, de ne deştepta. Din cei 14 pleziruiţi, 7 înşi morţi rămasără; şi laitnantu au murit.

După miezul nopţii Loudon porunci toate 4 bateriile noastre asupra cetăţii Ostrovu foc să vearse. Aciastă fricoasă bombardă până după 3 ciasă una au ţinut. Noaptea, întunearecă, şi da aşa focuri ca zioa să lumina. Că boambele noastre înfocate cu haubiţe mestecate, ca stealele, ca fulgeri cădea şi să spărgea şi ucidea. Tunarii cu artileria turciască să stîmpără şi tăcia, numai cînd şi cînd cîte vr-unu la noi sus răspundea. Şi aşa de la 4 păn la 9 ciase dimineaţa tăcură, le grijiră. Turci din cetate şi de preste Dunăre din fort Elisabet (Cozia) tot da în sus, de trecia preste noi. Cînd şi cînd cîte vr-unul lovea. Capitanu nostru de la Topleţ, maior la reghimentu Raischi, aci find în cort la fruştuc, o boambă turciască masa cu fruştucu i-au răsturnat, dar nu l-au vătămat. De la 9 ciase iarăşi 4 batrii a noastre începură a fulgera păn la ameazi 3 ciase. Însă zidurile cetăţi înpetrite nu le strica şi turcii prin pimniţi în casamate şedeau. Cînd — cînd foc aruncau şi iară de la 3 ciasă după ameazi păn la 6 seara bateriile fulgerau. Şi după miezu nopţi iară până la zi. Dimineaţa de la 9 păn la 12, ameazu, de la 3 păn la 6 ciase seara într-una şi abea biserica mare turciască, giamiia, ce fusease biserică creştinească, nemţească, mănăstire a preoţilor franţiscani, aprinsără şi arsă lemnul deasupra.

Turcii cetăţii ce şedeau în casemate supt pămînt, cu hîrţi, şocaţ, soboli să încuiba neavînd leamne de-aşi face foc, lumină în întunearec, să vorbiră că aveau vro 30 de case de lemn în Ostrovu cetăţii din jos, cătră coadă cu grădinile lor. Acolo eşiră de noapte, le rupsără, sparsără, leamnele în cetate le trăgia, doi un bîlvan şi toate leamnele în casemate le dusără. Trăgînd ei leamnele ai nostri da în ei, ci nu-i lovea. De ceaia parte preste Dunăre la Cozia, pre dealu Cozii, era capitanu Merzici cu compania sa, fraicoristi laitnantu Prvu Giumancă cu harambaşa Olteanu, opreau turcii din fort sau castel să nu iasă la leamne pre deal. Giumanca cu Olteanu şi capitanu Merzici să can făgăduisă lui Vartensleben şi Sava Demelici că vor lua fortu Elizabet. Ci nu-i ţinea cureaoa de a să apropia, decît le aprinsără nişte colibi din grădini ce avea. Şi laitnantul nostru Marco Ioanovici cu vro 40 de feciori, compania Prigorului, din Alion jos naintea cetăţii, în Bruchen amt, unde încă erau nişte casă turceşti cu grădini, precum a lui Izmail Boşniag şi încă vro doă în partea noastră, unde să zice la Boşniag, coborînd, toate le-au aprins, macar că turcii în ei cu cartaşe au dat; au scăpat sus. Ofiţiri cu militari nostri jos în şanţu

săpat trangee, forposte ţinea, precum şi la nucu puşcat, după nuc ascunşi. Pre turcii de cetate ce eşiiau la Dunăre după apă şiţari îi oprea şi puşca. Dar şi turcii până uni lua apă, alţii în nuc, în şiţari, într-una da.

Laudon cu artileria văzînd tăria mai încetă, însă zioa o baterie după alta să juca. Iară turci în găuri muzică făcea şi cînta de-i auziiam strigînd arnăuţeaşte şi boşnegeşte.

Ofiţiri nostri, mai vîrtos laitnantul de şarfşiţi Evta Stoicovici, de după nuc într-o seară cătră turci mult serbeşte, rumâneaşte, au strigat să se predea. Turcii au zis: „Cine zbiară?" „Noi militari înpărăteşti, să vă predaţi". Carea ei şi dimineaţa iară au strigat. Turcii au întrebat: „Ce vezir aveţi voi?" Evta au zis: „Pre veziru mare Laudon". Turcii au răspuns: „Spuneţi-i vezirului să vină jos". Aciasta înţălegînd ghenerali Vartensleben, Clerfi, lui Loudon arătară. Loudon bătrînul, cu tinărul prinţ Franţ erzherţogu, şi cu tot gheneralitetu călăreaşte jos s-or coborît, naintea cetăţi s-au descălecat. Unde iată doi turci într-o oraniţă mică la noi preste Dunăre încoacia trecură; cu lulile în gură pre pămînt şezură. Tolmaciu nostru Petrosi după poruncă îi întrebă cine sînt dumnealor, însă cu aşa cuvinte înalte haldeeşti, care ei ne înţălegîndu-le zisără: „Nu ştim acea limbă", ci boşneageşte: „Mi ne znamă taco"[73]. Tolmaciu însă neştind sîrbeaşte, însuşi Loudon zisă: „A znaş taco?" „Znamo"[74]. Tolmaciu mă strigă şi întrebai: „Cine sănteţi?". El zisă: „Eu sînt Izmail aga". Loudon: „Ce-i aceaia aga?" El zisă: „Om de omenie, negustoriu cunoscut, la Mehadia ştiut. Acuma în răzmiriţă am leafă înpărătească în slujbă". Loudon: „Dară cine-i cestalalt?" „El [î]i bariactariu (stăgariu) şi are simbrie". Loudon: „Dar la ce aţi venit voi aicea la noi?" „Voi ne-aţi strigat de-am venit, nu ştim la ce". Loudon: „Dar căci n-au venit paşa vostru cu voi încoacea?" Turci: „Măria Sa prea luminatul şade pre scaunul slavi sale". Loudon: „Îndată spuneţi-i să-mi dea cheile cetăţii cu cetatea şi voi, cu toate averile voastre, vă las să eşiţi în pace". Ei: „Ioc! Ne să da!"[75]. Loudon: „Spuneţi-i lui că de nu-m a da cetatea cu cinste, eu cu şturm, iuriş, cu sila, numai cu 5000 de voinici cetatea o voi lua, tot ce voiu afla voi tăia, iară pre paşa deasupra porţi voiu da să-l spînzure; spuneţi-i". Turcii iară: „Ioc! Ne se moje!"[76]. Izmail văzînd că Loudon porunceaşte ce să zic, întrăbă: „Cine-i cel ce porunceaşte?" Eu spusi: „Marele gheneral, veziru, Laudon". „Valla, să fie cinstit, că pre Dumnezeu, e bătrîn". Cu aciaste se sculară, şezură în oraniţă, la cetate plecară. Loudon zisă: „Să nu daţi în noi" (adecă cum aţ puşcat pre capitanu la Svinița). Ei ziseră: „De nu veţi da voi în noi, nici noi n-om da". Şi aşa iară sus în haupt cvartir toţi să întoarsără şi cu artileria mare de la Timişora adusă iară începură a bombardi zioa-noaptea. Însă tot în zadar. Ei după amiazu muzică făcea. Artileria noastră şi cetatea şi fortu bătea, dar şi ei mai rar răspundea. Într-o zi ameazu vine obrşteru, mă cheamă la prînzi, într-un cort gol 2 mueri îmi arată. „Ce căutaţi?", zişi, cunoscîndu-le ce-s. „Afară, că cu

[73] În limba sîrbă: *Mi ne znamo tako*, Noi nu ştim aşa.
[74] În limba sîrbă: *A znaš tako? Znamo*, Dar ştii aşa? Ştim.
[75] În limba sîrbă: *Jok! Ne se da!* Ioc! Nu se dă!
[76] În limba sîrbă: *Jok! Ne se može!* Ioc! Nu se poate!

bîta vă scot!" Iale eșiră fuga, noi doi la ușa cortului stam și veni o bombă turciască tocma în locu muerilor; rupsă cortul. Eu pre poruncă, des ep[is]copului la Verșeț ce se întîmplă, noveale înștiințeam și-mi mulțămea. Acum aci pre Alion unde eram, în Meteleauca, feld posta venind, de la Verșeț scrisore, de la arhimandritul Moisi Vasilievici îm veni, că protopopu Verșețului Gheorghie Nedici au murit. Doă bivoliță tinere cu viței să caut a căpăta pentru curtea ep[is]copului. Iară consistorial notariu, cantelistu, Vasa Mihalovici Lipovanu îm înștințează de moartea proti din Verșeț. Și find eu în mare milă la ep[is]copu să-i iau 10 porci mari, grași, pentru curtea ep[is]copului; să-i trimit și să-i scriu. Care lucruri nu-mi erau mie în putință, fiind eu însărcinat cu corespondența p-ingă ceale boiarești, serbești, bu[l]gărești și de la Nicopolea la Loudon veniau. Care tolmaciu orientalnic nu le știia ceti. Într-aciaste iată frati-meu al doilea, Gheorghie Stoica, parohul Mehadii viind la mine sus îm spusă că el să duce în Țara Rumânească, la Cerneț, pănă la Craiova. Căruia eu comisionul de bivoliță și de porci grași încredințai; și arhimandritului înștințai. În Alion grea foamete răbdam, că și țvibahu, coji uscate, n-aveam; lipsă. Un comis profont cei ce nu păstra cu 1 f 30 h nu căpăta, că pîinea de la Logoj la noi să aducea. Însă carne și vin căpătam pre bani buni. Din lipsa proviantului, marea armee jumătate îndărăt o trimeseră. Ploile des cerca, drumu mare cu artileria grea rău strica. Pînea n-ajungea, păn ce și gheneralitătu care prin exprese pîni albe de la Logoj așteptînd, nici țvibah de masă n-avea. Și așa cu marele herțog, prințul Franți, unul după altul începură îndărăt a pleca. Și artileria mare a Timișori pănă în cîteva canone mari și căldări de bombe mari, îndărăt le trimisără. Acum, precum în dealu Alionului, așa jos naintea lăzăretului supt coaste, întră Jupanec și întră Rușava, mari bordee pentru doă batailone, cu cuhne de-a fearbe și cuptore de-a încălzi făcură, de-a erna în iale; că ploia reace începu. Jos la Cerna cătră Rușava și un redut cu șanț, în carele iaste și acuma părăsita din 1738 pimnița șpanului Hibner și bordei forposta de-a să scuti. Care toate pre porunca lui Laudon, Clerfe și Vartensleben grijia și fiind toate deplinite.

Feldmarșalu baron Loudon porunci ca în dealu Alion sus în bordeae 600 de capete de regimentul Valah-Iliriș cu artileriști și canoneari să rămână să iarneaze. Și vor căpăta p-ingă simbria și pita lor, aciaste următoare victuale: gratis vor căpăta dimineața 1 saitlic de rachie bună, la prînzi carne uscată, șoncă, slănină, varză acră, oriz, gherșel, păsui, mazăre; cînd una, cînd alta. Și coh mel pentru zupă și o holbă de vin. Iară seara 1 saitlic de răchie și iar o holbă de vin vor avea. Iară un batailon de Durlah reghiment în bordeaele cătră Rîșava jos să iarneaze. Aciasta auzînd ofițiri de șarfșiți nu le plăcu a rămînea. Ci mînară pe capralu de șițari Proca Nedelcovici carele cu alți 4 feciori șițari, cuminți povățuiți la graf Vartensleben au întrat zicînd că și ei ca altă oaste în vinter cvartir acasă p-ingă Beserica Albă, unde nu-s arse în ernat vor mearge, dar în Alion nu rămîn. Aciasta și Loudon au înțăles și acei 5 feciori prin corprali nemțești îndată cîte o 100 bîte căpătară. Aciasta văzînd oberșteru Auersperg al reghimentului Durlah, îndată s-au melduit

că el cu 600 de capete de ai săi durlaci, însuși pre Alion va erna. Și îndată sus bordeaele griji, că ploa și ningea. În 21/10 noembrie cu neaoa și mare vînt marșalu Laudon, Clerfe să dusără. Apoi și Vartensleben, după ce porunci toate ce să fie, cu instrucție la Logoj în ernat să dusă. În 24/13 noemb[rie] ger preste fire mare, drumu balte, ceva înghețate. Batailonele ce mai remăseasă, di pe Alion preste podul lăzăretului Jupalnic de dimineață să lungiră, unul altuia urmînd. Cătră Mehadia grăbea de-a scăpa. În bordeaele din sus, naintea ameazului, oberșterul nostru de marș ne porunci gata a fi: Capitani, ofițiri, viind la el îl întreba: „Unde?" El zisă: „Zăuitai, dară cu b să înceape cuvîntul". B. — Beserica Albă, nu e; Berzasca, nu e; Borloveni, nu; Borlova, nu e; „Marș, gata!" Și încălecînd și noi, jos podu Cerni pasiruind, strigă: „Marș drept la b — bordeae!" Și ni se înpărțiră, și bagajiile puind în iale. Eu auzisăm că preoteasa mea cu femeaia reghiment adiutantului nostru de la Logoj la Mehadia au venit. Cu slobozenia oberșterului, cu crîznicu meu, călărește, caii buni, am plecat. Vîntu, geru, bălți un țol înghețate, sparte, tina rea, neaoa spulbără, drumu de carîte rău. Artileria reale, afunde mîncături pe drum făcusă și așa trecui satu și podu Topleților încoacia. Mînam caii că înoptam. La dealu Ciapli, jos în drum aflai doi mușcătiri în tină cu neao albiți. Eu: „Sculați!", strig. Ei morți, înghețați. Haida, fugi, geru mare, să nu mă cuprindă. La balta Bîlbi aflu 3 zăcînd lîngă drum, iară ninși, lați, desculți. Auzii văitîndu-să. Alergai asupră-le cu calu; începui a da cu bîta. Ei morți. Eu vorbind turcește ce știiam, că capu îl era turcește invelit, cu bîtu tot am dat, pănă s-au rădicat. Cerui plosca cu răchie, le-am dat și pre calu slugi doi am pus. Unu cu sluga pre picioare. Cătră Mehadia trăgiam a ajunge. Însă iată aci la Ogașu Bocicăreților în apă o carîtă cu doi cai mari; cociașu în șa. Strig să mîne cocia goală — mînă să suie soldați, însă cociașu mort în șa, înghețat. Acu mînă. Sluga bine încălțat, cu plosca în mînă le da inimă la cale. Însă iar iată unu, dă-i, scoală, să bea. Iată iară doi. Din 4, unu sculam, alți de tot morți îi lăsam, că armele alți le luasă și așa morții îi dedease și lăsasă. Eu cu pistolele bolborosînd turcește preste ei dam de-i spăriam. Și așa la Mehadia 7 înși cu bîtu, pistoalele înviiați, cu plosca rădicați, vii cu mine i-au adus. Aflai preoteasa cu prunc și pre adiutantița. Cerui albia, scăldătoarea prunculuí. Cu apă reace cătanele picioarele băgară de le trasă geru. Apoi foc bun, cină le dădei. Eu de bucurie preoteasi mă veselii că un fertal de vin bun de la Logoj și un copilași Athanasie îmi adusease. Macar că plosca cu vin și eu mai aveam că cîntînd nemțește voe bună. Soldaților morți des îi chiemam la plosca mea; dam de bea, și acu le dădei de băură. Începură a vorbi și a-m spune cum iau lăpădat din cară jos în tină, înghețați: 4 neamți, 3 unguri, un neamț corpral, Iacob Cloț. I-am culcat pre sub paturi. Dimineața zișî păpuci a-și cîrpi. Și făcînd fruștuc bun, cale bună după batailones să dusără. Apoi și eu călare, preoteasa cu domni în cocie la bordeae plecarăm. Geru, vîntul tot mare, însă nu ca eri. Pre drumu mare de la Mehadia în jos aflai o carîtă cu doi cai și un ofițir călare cu vro 10 soldați pr-ingă caru cu cei morți de a-i îngropa. Eu trecui, ne viindu-mi de a sta. Și alte cocii mari, din drum în laturi stătute, făr

de cai aflai. Ajungînd la bordeae şi văzîndu-mi cocia capeli, carea eri în Alion într-o vale răsturnată o lăsasem, mă bucurai. Bordeiu grijii. Păreții cu corturi lăpădate, cu pirone cuptușii. Bine încălzii. Şi tot batailonu bine să aşează în bordeae.

După ce (?) început Beligradu a să bate, sultanul din Constantinopol porunci pre cniazu Rasii (!), Starovla Raşcovici, prins bun pentru acea ţară a-l aduce. Însă find bătrîn s-au rugat şi pre fiu său Ioan Raşcoviciă la Vodă Nicol[ae] Mavrogheni în slujbă l-au dat. Care până după încheiarea păcii au fost.

Luînd gheneralu Fabri Cladova, paşa din Vidin îndată pre ober cnezu din Negotin Stanco ca pre un domn cu famia (!) casi sale în Dii la sine a sta bun pentru ţară l-au chemat. Carele ducîndu-să, pre ginere-său Daniil Alexiovici acasă îl lăsă. Gh[eneralii] Clerfi cu Vartensleben aşa rînduisă că ghen[eralul] Fabri din Cladova dînd acea trupă toată sub comanda lui obristlaitnant Libtai, el îndărăt la Logoj să vină. Oberşteru Auersperg di pe Alion şi batailonu nostru de jos, sub comandă să aibă. Aşa oberşteru nostru Nemeş şi al Erdedi husarn reghiment Costolani făr de comandă rîmîind, umbla încătro vrea. Reghimentu Panciovi era în Clisură. Maiorul Maovaţ de la m[ă]n[ă]stirea Străhaia în Cerneţ, divizionul maiorului Rachicievici dîndu-l şi trecînd Dunărea în Cladova, la Libtai să arătă. De acolo la noi în bordeae comandant veni. La Auersperg sus să arătă.

Oberşteru în Alion cu 600 de feciori artileria sus păzea. Mînca, bin[e] bea şi odinea. Iară batailonu nostru şi cetatea Ostrovu şi fortu Elizabeti cu tot dealu Cozii, culmea, poalele blochiruite, îngrădite le ţinea. Aşa cît cîte 3 companii cîte pre 3 zile la forposte, pichete, pleca cu pita sau ţvibah şi carne luîndu-şi, nu ca cei de sus îngrăşaţi. Cei din culmea Cozii în toate zilele cu turcii din turn ce eşiiau la leamne să băteau şi-i fugărea. Alţi dincoacia p-ingă Dunăre pichete de la Tiscut păn la apa Vodiţi cu Vercerova păzea, încoacea să nu iasă. Cît nici apă din Dunăre zioa nu le da, că cei de la nucu puşcat, cu cei de la Boşniag şi din şanţu de jos rău îi puşca. Ce şi turcii la Dunăre după apă, ca şi cei din turnu Cozii, buni puşcaşi. Unii lua apă, alţi săpa rădăcini din coaste, de foc. 2 companii la Cozia, iară una dincoacea p-ingă Dunăre, pre supt Alion. Aceştea noaptea să schimba, ca să nu-i vază turcii unde sînt. Aceştea seara în Alion la oberşteru Auersperg cu ofiţiri arătîndu-să, cîte un păhar de răchie le da şi celorlalţi iară. Apoi şi noă în urmă ne deateră vin cu 6 creiţari, slab, şi varză acră, coh mel. Eu cumpărasăm pentru post un sac plin de nuci şi un foale cu miare pentru plăcinte, bune, dulci. Acu veni porunca ca numai 3 cai Maovaţ aci să aibă, iară alţii la Caransebeş, la Beserica Albă, cu furişiţi să-i trimeată. Eu aveam, preoteasa cocia. Ce să fac? Îi slobozeam pre deal 3, unu la Mehadia, cu ai altora îl lăsasăm. Cești 3 seara sluga îi aducea în cuhnă la fîn, zob păstrat. Maovaţ nu să uita la ei. Fănu, zobu, căpătam cu ai lui. Caii dimineaţa sus cătră Iaşelniţa să păştea. Seara îi aducia că de turci nu ne era frică, dar tot ne temeam. Mie-mi veni din Beci speţificaţia robilor în Ţarigrad, a satelor de aicia, cari viu au morţi, să spun ca să nor de ei (?).

Înţălegînd paşa de la Dii cu pasmangia (!) că armea noastră în sus s-au dus, rădicară vro 5000 de tur[c]i călăreţi şi pedestraşi; carii la Cladova viind a o lua şi apropiindu-să, Liptai nu să temea, că trimisă la Cerneţ de-i veni maioru Rachitievici cu 2 companii a noastre întru ajutoriu. Şi mînă militari cu strajmeşteru Igniat Iovanovici din cetate afară, în oraşul rumânesc, de-l aprinsără, şi-l arsără, Cladova. De care Igniat strajmeşteru căpătă colainâ. Din Ţ[a]rigrad carte fraiteru Crăciun Călţin din Corni rob îm scrie, în robie cum trăiaşte, că-i viu.

Turcii unii aci încungiurînd, caii jucînd, lucru făcea, norocu cercînd. Iară alţii drept cătră Ostrov, la fort Elisabet de-a le ajuta alergară, străjile noastre să le prindă. În Cladova Libtai să apăra gata fiind, iară aicia la Cozia 60 de militari cu laitnantu Gaier sus în geanţe, bune poziţii, bine postiruiţi fiind. Şi deasupra capitanu Jivanovici Sima cu compania sa, pre turci din avangardă 7 călăreţi jos îi trîntiră. Însă mulţimea turciască călăreţi prin foc întrară, caii îi prindea, pre căzuţi luară şi îndărăt fugind, celor de la Clodova cinstea arătară şi aşa şi cu cei de la Cladova cu buzăle umflate, ruşinaţi la Negotin îndărăt să dusără. Aceasta fu în 21 dechembr[ie] 1789, după cel nou 1 ianuar[ie] 1790.

Graf Vartensleben aciasta afă[ce]ră auzind, pre laitnantu Gaier la reghimentul său oberlaitnant îl făcu. Iată a 2-a an a campanii trecu.

1790. Cu negîndita moarte a prea bunului înpărat Iozef, toată armea jalnică căpătă în zioa de Botezu la S. Ioan.

Sluga caii seara nu i-au adus; acu indată după ei, ci nu-s. Caută sus, jos, nu-s 3 cai. Avînd unu la Mehadia, după el aleargă. Ci viind de la Mehadia spusă că şi pe al nostru cu pre a lu Stoican l-au furat. 5 cai ai mehedinţilor sânt furaţi; de 2 săptămîni îi tot caută. La vro 6 septămîni sluga îm spune că calu de la Mehadia e supt un căsap. „Du-te în lăzăret cu şaoa pe el, adă-l". Zisă că cu 10 f de la profuntarii, ce l-au ţinut 3 săptămîni într-o pimniţă, l-au cumpărat. Il luai. La Mehadia vorbă trimişi, aci caii ai căuta; şi toţi graşi i-au aflat. Neamţi au gîndit, zice, că-s turceşti. Nai[77] viind la bordeae unu cunoscut, de cai mă văitai. El zisă: „Am auzit că întră Plavicioviţa, Tisoviţa, 3 cai bitangă să pasc, unu vînăt, 2 roibi, şi-s nemţeşte potcoviţi". Eu sluga cu calu fuga acolo; şi mi-o adus.

Frate-meu Gheorghe Stoica, parohu Mehadii, vi[i]nd de la Logoj în Mehadia cu bun cal, îndată noaptea îl furară. Şi el după el, tocma la Schela Cladova l-au căpătat. Care ca şi cei 3 ai miei, fraicori îi furasă. Ci Dunărea e afundă.

La mine în bordeae veni de la Verşeţ jupănu Arsa Emanuel, jupănu Theodor Demelici, carii cumpăra ce afla vite. Arsa îmi spusă că 2 preoţi feld pateri, Stefan Branovaţchi al Daici Banatului şi Theodor Enderici de la linie reghiment Ioan Palfi, cer în Verşeţ protopopi a-i face. Însă ei, negustori, de la ep[is]copu pre mine m-au cerut protopop lor a fi. După aceştea, iată popa Ion Popovici parohu Jupalnicului preste munţi, pre picioare, de la Rudăria, în opinci, la mine în bordei veni. Tot locul Jupalnicului plaţul caselor era pădure, lobodă, ştir, pălămidă, scăeţi,

[77] Probabil: *Mai.*

bozu mare crescut, așa cît locul casi sale n-au cunoscut. Cîteva zile la mine conăcind, multe am vorbit și că mă cheamă în Verșeț protopop a fi și că mă cheamă negustoriul nostru, expeditorul Gheorghie Popa.

Nicolau Mămăligașu plaț bun de casă în Rușava să iau și lui 200 f să-i dau casă bună să-mi facă. Popa Ion îmi spusă macar că și el are gînd în Rușava a fi paroh, știe că năintea mea nu va căpăta și să-i cred ce zice, că mai bine paroh în Rășava, decît protopop în Verșeți. El îmi vîndu bîtu, podcapia, pălăria fainî; bine i le plătii, altele îi cinstii. Eu vrui să dau 200 f la Gheorghe Mămăligașu să facă casă, ci văzînd turcii în cetate, în Cozia, cum să apără, de-a să preda nu vor să știe; va veni vro oste mare, casa iar vor arde-o. Nu am dat bani.

În 18/7 martie de la Logoj comandirender gheneralu graf Vartensleben la noi într-un bordeli veni cu haptcvartiru. Căruia plăcîndu-i pui de urs, maioru nostru Maovaț di peste Dunăre mici îi aducea și să ospăta. Mie îmi da făină și preoteasa mea îi făcea cîte o pîne și cîte o azimă, că zămișchele de la Logoj pîinjănea au nu ajungiau. Azima după prînzi fălioare confect la masă înpărția, de la preoteasa frumoasă. Apoi și oberșteru Auersperg o rugă de-i făcea. Și toți cinste îmi făcea. Cărora și plăcintă cu nuci și miere trimiteam.

Ofițiri de la nucu pușcat striga turcilor a să preda. Ei cu boambe răspundea. Oberșt[erul] Auersperg în Alion deaseori trăcătorilor pi la el militari cît un ciocan răchie le da.

Libtai pre sfatul maiorului Rachitievici, a lui obrislaitnant Mitja Athanasievici și a lui Daniil Alexiovici, într-o zi cu tot corul său de la Cladova la orașu Negotin s-au dus. Daniil ce era în locul socru-său Stancu ca obrcnez, în Negotin aciastă trupă au dus-o. Pre turcii ce erau aci i-au lovit. Turcii prin bălțile de-aci, reale, slab înghețate, să spărgea, caii cu ei să înplînta; îi lăsa și fugia (ca și cum cetim că au pățit aci înpăratul romanilor Dechie sau Deții us). Aci Libtai 33 de turci întră carii și un mare asnadariu din Dii vii și vro 25 de cai înghieți căpătă. Zisul asnadar din Negotin cu slobozenia lui Libtai sc[r]isă la Dii acasă că-i viu, de unde slugile lui îi adusără carte, bani, țoale frumoasă și cu toți ai săi în sus s-au dus. Obristlaitnantul Libtai cu corul său în Negotin și prăn sate să așeză. Căruia jupănu gospodar Daniil Alexiovici, Marcu Țenovici, Lazar Pavlovici, Stanoe scriitoriu (ce fusease la Mehadia cu ep[is]copul Ierimia și el buruntii deasupra serbeaște scriiasă în iale; carele mie multe de acel bun ep[is]cop me-au lăudat) cu toate ceale de lipsă corului, pîine, vite, sare, băuturi și bani gata turcești cu cvitanții în bani înpărătești da. Întîi sute, apoi și mii pre reghimente, batailone, zișii înpărția. Satele porția o da. În Cladova rămăsease 2 companii a noastre, capitanu Andrei Merzici și Franț Rainaș în loc. Și Daniil în Negotin ștind nemțeaște din slavonie comisar era, toată Craina o stăpînea. Daniil cu sfeatnici zișii mulți panduri avea, prin sate alerga, ceale de lipsă aduna.

La noi în bordeae, de la Arad ceale 4 companii cu maioru Gheorghe Duca veniră; 3 laitnanti novi, ce fusease strajmești eri ca curiiri înpărătești de la Beci, veniră. Adecă Gheorghe Pavici de la Uzdini, Dimitrie Popovici

de la Izbişte şi Ilia Armăşescu din Corneareva, carele ajungînd în Mehadia bolnav, muri.

În 28/17 martie 1790 la noi în bordeae de la Logoj corul lui Vartensleben cu bătrînul gheneral Auersperg, care îmi luo bordelu mieu, încă şi preoteasa mi-o cerea. Iară alţi într-altele să sălăşluiră. Reghimentele să cîmpiră, find noi gata preste Dunăre de a mearge la Libtai. Preoteasa îşi încărcă cocia, să dusă la Mehadia. Companiile noastre cu maioru Duca Dunărea trecînd, preste munţii Covilovi să suiau. Maioru Maovaţ pre mine cu el mă opri. În Rusava, la Dunăre, ciaichisti oberlaitnantul Thoma Vidac, cu capitanul Antonovici ne sprijiniră, cu rugăciuni ne descălecară. Acu vin bun, ausbruh, cafea, iară vin, iară cafea; să vezi acum cum să cîntă de bine şi cu aşa corajie preste Dunăre ne-au petrecut. Şi noi numai doi pre dealu Covilovi în sus cîntînd, chiotind, de răsunau glasurile noaptea. Şi abea în miezul nopţi sus în culme eşind, focuri multe, lagheru aflarăm; comandantul veasel, ne-am culcat. Mîne-zi de noapte marş în Slatină, prînzu. Militari sus la pimniţi în vini după băutură să dusără, s-or înbătat; o babă moartă s-au aflat, neştiind de cine-i omorîtă. Eu culeşi urzici, vin nu-i, răchie căpătai. Fasulia, urzicile, gata, cu amîndoi maiori prînziiam. Iată oameni slătinari cu jalba de baba moartă. Aci rămasărăm cîmpiţi. Pre feciori ci-au fost sus la pimniţi îi scrisără şi dimineaţa marş, halt aci. Tuturora ci-au fost cîte 40 de bite naintea săteanilor le trasără. Maioru Duca înainte la Libtai să dusă şi noi mergeam cătră Negotin, însă porunca ne sprijoni cu maioru Duca ca toţi în satul Dupleana în cvartire a fi cu doi maiori făr de oberşter. Ei cu ofiţiri în cărţi jucîndu-să îşi petrecea. Într-o zi mă înşălară de şezui şi eu în joc cu ei. Preste 300 f le dădei. În 24 martie la Paşti neao mare căzu, pămîntul tare să cutremură. Maioru Duca căpătă poruncă cu 2 companii de-aci în satul Ostrovu mare în Dunăre să meargă; şi să dusă. Maovaţi altă mare poruncă de la Vartensleben, Clerfi, căpătă. Îndată el însuşi curînd la feldţaig meister Clerfe în bordeae să vină. Batalionu capitanului Şmit prădînd, el să înfiora ne ştiind ce şturm va să fie asupra cetăţi. Seara de la noi plecînd, noi toţi cu ofiţiri din satu de sus păn jos în cîmpie la drum l-am petrecut şi ploştile toate golind. El ne lăsă a bea şi să dusă. Ofiţiri să întoarsără la sat. Eu stînd, gîndii slugile lui nainte s-au dus, una noaptea întunearec, neao e mare, i să poate întîmpla ceva, el sîngur. Eu cu calu după el şi ajungîndu-l, cîntînd, zişi stăi să-ţi arăt fîntîniştea Ţriciuni (?): 5 fîntîni mari care fac un rîu nesăcat. Di pe carea Craina cu porţia prezent înpărăteasi face să şti, îi arătai. El să mă întorc, eu nu; 2 ciase noaptea păn la Slatina la slugi l-am petrecut. El la satu Şaina plecă; eu îndărăt mă întorşi. El la şturm gîndea ce-o fi.

În 10 april[ie] / 29 martie în bordeale Clerfi cu Vartensleben îi spusără că paşa din cetate, lui unuia anume Moavaţ va cetatea Ostrovu (Ada Cale) cu turcii săi a o preda, altora nu. Şi el îndată acolo la nuc puşcat, cu capitanu Daun şi cu tolmaciu Petrosi să meargă, să se arate: „Şi de te vor chiema în cetate la paşa, iată-ţi instrucţia cum vei lucra". Unde mergînd, au strigat că maior Maovaţ chiamă pre Mustafa Aga şi pre Izmail Boşniac. Carii cu luntre înainte-i trecînd, cu cinste pre toţi trei în cetate

la Tair paşa i-au petrecut. Scaune de-a şedea le-au dat, unde la ei pre Maovaţ cu pre tînărul capitan graf Daun i-au oprit a lucra, iară pre tolmaciu Petrosi cu pre doi turci mari cu scrisoarea paşi cătră graf Clerfi a sta buni i-au trimis. Maovăţ scrisă cu Daun cum i-au primit. Şi aşa din 5/26 martie păn în 12 apri[lie] / 31 martie capitulaţia gata, cetatea o predară. Clearfi cu Vartensleben cu gheneralitetu în victorie întrînd, pre maioru Maovaţ în cias obristlaitnant în reghiment avanzirui, comandant cetăţi a fi. Cu aciastă nová veaste, îndată pre oberşteru Auerşperg di pe Alion, cu scrisoarea curir cătră prinţ Coburg feld marşalu la Bucureşti, îl trimisă. Ajunsă gheneral şi Therezien Orden au căpătat. Eu căpătînd o scrisoare, Maovaţ obristlaitnant cetind ci-au fost, spun maiorului Rachitievici, Duca. Ei nu cred, eu le arătai. Find ei cu doi ani mai bătrîni maiori, să supărară. Eu îi mîngăiai; şi lăsară să fie.

Tair paşa cu vro 700 de suflete, mueri, copii, tot arnăuţi, în ciamuri, orăniţă, alte vasă mari, luntri încărcînd, tot Maovaţ cu paşa, ciaichisti, pondoneari, alte batailoane cu husari, răitari, 2 companii a noastre, Merzici, Rainiş, p-ingă Cladova în jos pre Dunăre îi petrecea. Ajungînd ei la Radoevaţ la apa Timoc, eu înainte le eşii; aşteptai. După prînzi eşi paşa în eşitoarea sa afară, în spanişer vand. Şi viind afară doi slujitori cu ibrici mari de argint, cu lighiane, apă de spălat îi deateră. După întîiul peşchir, altu de mătasă tot aur îi deater[ă] a să şteargе. Eu cu pălăria în cap îi zişi: „Tair paşa, dar calu meu, ce l-au lăsat Costa la voi, unde-i?“ El zise: „Costa e feciorul tău?“ Zişi: „Ba-i frate“. El zisă: „L-am papat cu alţi 60 de cai în nevoe“. Eu zişi: „Nu cred“. El zisă: „Dar au eu mint?“ „Ba nu“. Zisă: „Acu me-au scăpat un cal bun prin sate trecînd, să-l prinzi, să-ţi fie. Iară şăi în Ostrov destule au rămas, să-ţi alegi“. Şi să dusără la Dii. Acum rămîind Maovaţ la noi[78], obristlait[nant] graf Nujan de la noi oberşter la Ardeal să dusă. Şi Libtai oberşter baron cu cruce ajunsă, precum şi gheneral maioru Veciai pentru anu trecut la Mehadia gheneral feld marşal laitnant cu Therezia Orden ajunsă. Oberşteru nostru Nemeş făr de comandă la Cladova la Merzici-Rainiş venisă; şedea şi porunca aştepta.

În cetatea Cladovi iaste un şlos (cetăţăl) cu înalte ziduri înpodobit. În pimniţa acestui cetăţăl era prăurăria turciască rămasă. Fiind aci şi nişte arestanţi, vro 30 de oameni, din vro lulă prau s-au aprins. Aşa tune[t] fu, ca de o sută de canone mari, cît eu în Dupleana, doă staţii departe, cu alţi gîndirăm că-i în Negotin sau jos la Dunăre fu. Acel cetăţăl cu pulfer turnu sfărîmînd, cărămizile nu numai pre cei din luntru neştiuţi îi îngropă, ce şi pre alţii di pe-afară îi ucidea. Oberşteru Nemeşi zicea: „Subt pragu de sus a uşii am stat şi am scăpat“. M[e]rzici zice: „Doi golîmbi sălbateci aci văzîndu-i, luai puşca; ei o ţîră zburară. Eu iar la ei; zburară. Eu mă duşi. Iară ei zburară, pre mine de moarte mă scăpară“. De acest mare tunet, nu numai ceale 40 de casă din cetate şi de-afară

[78] Între rînduri a fost introdus textul: „Carne de cai cei mari au căpătat, iară alţi maţe... şi picioare or tăi[at]“.

s-au cutremurat și s-au vătămat, ce și ciamuri, luntre mari pre Dunăre, au săltat. Ca prau pușca să nu mai fie.

Oberstu Libtai căpătînd porunca toate reghimentele înpăratului nostru Leopold al II credința a-i jura, eu cu steagu cu 2 ofițiri și 50 de feciori după ce-am făcut la batailon în Dupleana, așijderea în satu mare Ostrovu la divizionu Duchi. Apoi în Cladova la divizion, porunca am înplinit-o.

Maioru Duca căpătă porunca cu divizionul său din Ostrov iară să iasă cu oameni, cu săpoe, sape, săcuri, un cîmp mare de spini să-l curățâ pentru lagher mare să-l netezească. Militari cu oameni să lucre și făcu unde întîiu Vartensleben cu coru său preste podul Dunări ce-l făcură către noi; la Praova în lagher să pusă. Apoi urmă Clerfi cu haupt cvartiru și corul său în lagher. Apoi și noi satu Dupleana cu pre moșu meu Radu cu feciori Iancu, Gheorghe îi lăsarăm și la număru nostru jos în aripa stingă la Dunăre în lagher ne așezarăm. Și oberșteru cu 2 companii de la Cladova veni. Așa Moavaț cetatea Nai Orșova și fortu Elizabeti a le curăți începu, avînd ofițiri și lucrători în lăuntru și pod preste Dunăre făcute. Birtași, negustorași să aflară, maistori de tot falul, cafenea, feld posta. Apoi grijind cvartiru și au venit gheneralu Hon festungs comandant; 16 canone de la Cladova aci aducîndu-le, cu ale cetății prin artileristi le griji. Apoi sosind Hon, la marea reparație a cetății a lucra, începură.

Mie oberșteru nostru o scrisore de la oberșt[eru] Libtai din Negotin îm deate, care acolo mă chiemă. Și ducîndu-mă la el îmi spusă că în cutare zi aci oameni, preoții din toată Craina adunați vor fi, la o sută de sate. Care înpăratului nostru Leopold II să vor închina și cu jurămîntul să vor lega înaintea gheneralu[lu]i feld marșal laitnant baron Veciai, carele aci de față va fi. Să fac ceva cuvînt la venirea lui, altul către norod, apoi jurămîntul. Și de toate el formular nemțesc îmi deate. Iară el pentru acea numită zi cu comisariu său Daniil alte dispozione grijiia. Bou mare, berbeci, băuturi, vin, răchiu . . .[79] găini, unt, piini ș.a. Și batailonele la exzerțir făcia adunîndu-să. Bou cu coarne mari căsapi îl grijiră, focu focînd, boul întreg, în luuntru o oae cususă. În frigare îl trasără, bine-l înțăpară

Preoți prinși i-au dus, unde prin țări și adunările bisericești cu ep[is]copi și alți creștini i-au cumpărat și i-au slobozit. Și veneau acas. Mulți me-au spus că și însuși turci ce nu prinsease și n-avea robi acasă să ducă, au pași îi luasă. Și pizmuind celor ce avea, ei îi învăța încătro să fugă, să scape. Și mulțime, la 3, 4 zile, la 2 săptămîni, la 2 luni, au scăpat, mai mulți de rumâni învățați. Părinții copii adormiți cu turcii îi lăsa și fugia. Acești 3 ani, 1788 și 1789 cu 1792, mulți veniră cari din către putea să aduna, în mulți ani, carii și a lor și a altora patimi, unde, cum, cine i-au prins, de cîte ori i-au vîndut; și pre unii însuși turcu, stăpînu, pre leagea scrisă lucrînd bine, după 7 ani îi sloboade. Iară fugînd și prinzîndu-l, întăi rău îl bate, a doară îl pușcă. 3 ani întîiu cei din Azia de preste Marea Albă, încă și Neagră la Stambol (Țarigrad) la ambasaderu, solu, franțăzesc, scăpa și încoci el îi trimitea. Aici în Me-

[79] Un cuvînt indescifrabil.

hadia avînd un turc bătrîn, însurat, o roabă tinără, frumoasă, pre carea în munţi Luncaviţi ar fi prins-o şi bine o păziia. Alt turc june au cerut-o muiare, au cumpăra. Însă bătrînul nu i-au dat-o, ci s-au dus cu ia la Dii acasă, unde în ţole de mătasă, cu salbă de galbini la grumazi au înbrăcat-o. Şi trecînd multă vreame, cîteva luni, turcu junele, carele era iară de aci ştiind rumâneaşte, la fîntînă o veade, o întrabă vrea să fugă? Ia au zis că-i bine aci. El altă dată iar au întrebat-o. Ia, nu, că se temea. A 3-a oră el ei s-au jurat şi zicînd ia că vrea, el i-au zis să-şi ia ţoalele bune, galbini şi la noapte după ce vor adormi cei din casă, la cutare loc a curţi să iasă, că el cu scara afară va fi; să va sui, scara îi va da. Şi aşa au scos-o din curte. Încălecîndu-şi calu, după el au pus-o, toată noaptea au dus-o. Dimineaţa arătîndu-i calea cătră Rusava, el s-au întors şi ia au venit la bărbat. Turcii aicea în protop[opiat][80] 20 bes[erici], 15 scole arsăr[ă].

1-l maior al nostru Cleber, cantone comandantul, cu al 5-lea maior Petru Duca, măsurînd loc pentru satul Domaşnia aproape de Corni, prînzînd la mine le spuşi de casa părinţilor preoteasi meale din Sebeş, cum că Ion Baeşu, negustoriu, find casa de turci arsă, zidurile tari, bune, au acoperit-o. Carii zisără că ia miercuri seara spre Înălţarea lui Hs[81] în Sebeş la capitanu Rodiţchi să se arate, căruia ei vor porunci pentru ia raport să ţină. Ia s-au dus, raportu tot au spus că casa e a [e]i cu a fraţîni-său, căpralu Pavel Ilinescu; şi Băiaşu acoperişu au să-l vîndă, au să şi-l ia. Însă negustoriu nici una nici alta nu vrea. Ia aşa aca[s] veni. Eu cum zişi, după Crăciun fiind de oberşteru şi de maiori la Biserica Albă la ospăţi chiemat, frig, ger, m-am dus. Într-o zi la unu, toţi la altul. Maioru Cleber la un crizcnedel ne chiemă, carele mai greu de o oca, fu fiert. Ei toţi stătură de mine la Verşeţ cu Anu nou ep[is]copului să mă arăt şi protopop mă face, că le-au înbunat. Eu ducîndu-mă seara, dătoria făcui. Mîne-zi prînzii, a 3-a zi vrînd a pleca mă duşi la arhimandritu Moisi Vasilievici, carele zicea să mă duc sus să mai cerc. Ep[is]c[o]pu veni aci, mă întrebă au numai pentru gratulaţie au şi pentru alt ce am venit. Zişi după rugăciunea mea. El: „De aceaia vei veni sus de voi vorbi sau şi aicea". Şi aşa începu a spune, „1-a: el s-au lăudat că ghenerali, reghimentu pre el protopop îl fac; 2-a: el pănă astăzi nici su[n]ghilie[82] n-are şi i-am scris să vină şi n-au vrut; 3-a: bolborosînd ceva nemţeaşte mare filosof să socoteaşte; 4: muerea lui în Sebeş fiind pentru vro spărtură de casă arsă (carea lui o lăudasă), s-au lăudat că-i protopopiţă în Sebeşi; 5-a: dară au nu-i mai bun frate-său, popa Gheorghie decît el? Şi încă protopopie ceare!" Acestea turnîndu-mi-le, eu gîndeam pilda lupu cu mielu şi rugîndu-l începui a le răspunde, că eu nu mi-s lăudăros, şi pănă într-acest cias de aceaia nu ştiu, dar niscai domni proşti pot fi vorbit. Alta, mie de si[n]ghilie nu s-au scris, că aşi fi răspuns. El zisă: „Acu chiem pre Vasa". Zic: „Slobod, că eu de la răposatul ep[is]cop acas am". La aciasta arhimandritu mă întrebă: „Ce su[n]ghilie?"[82] Eu un

[80] Protopopiatul Mehadiei.
[81] Ispasul, 13 mai 1792.
[82] În text repetat: *gh*.

darab deasupra de rost îl spuși. El iară: „Și ai aciasta?“ „O am“. Ei își căuta. Eu zișî: „Eu nemțește cu sărăcie, puțină am învățat și nu mă pot mări, că-s slab“. Preoteasa mea pentru protesu casi părintești pre vorba maiorului Cleber miercuri spre Înălțare, în deseară în Sebeș au ajuns, unde văzînd-o 2 (!), prota Logojului, ca administratoru însuși la besearică, la vecernie, la cină, au oprit-o. La conac au petrecut-o. Dimineața capitanu Șmit, el la fruștuc au dus-o, unde viind după ia cantone capitanu Rodițchi, la prînzi la el a mearge s-au făgăduit. Însă viind la conac, află pre maioru P. Duca, la el la prînzi în birt a fi. Ia în deșert de Rodițchi spusă. El că nu-mi mai întră în casă. Raportu mîne va fi. Ia să făgădui a veni. Acum auzind Rodițchi și Șmit, să vorbesc să o aștеapte păn va pleca cu maioru, apoi și ei la birt să meargă cu ia, lăsîndu-și prînzu lor acas. Prota după liturghie făcu litie[83] în piiaț, la cruce multe m[o]l[i]tve cetea; preoteasa cu muerile îngenuncheate. Maioru și cei doi capitani aci o aștepta, prota lungia văzîndu-i aci: ameazu trecusă. Începură ei negustoreasele Călara, Stanca a-i zice: „Scoală-te fa, du-te, că-i păcat de te așteaptă așa frumos înbrăcați tineri“. S-au sculat, fiind cătră un cias, și ducîndu-să, maioru au luat-o zicînd capitanilor: „Prînz bun“. Ei o l[u]ar[ă] de ceaia mînă să o petreacă. Intrînd la masă, unde au fost spus, aflară locu, taerile pusă; maioru să miră. Ei spusără că: „Dacă ne-ai luat gastu, așa și noi am venit“. Lui bine i-au părut, veasel au petrecut. După prînzi și prota viind, au zis: „Voi doi, Duchi și preoteasi, au zis, aveți ceva întră voi?“ Duca au zis: „20 de ani sănt cu popa și 10 ani cu ia cunoscut. Eu ca laitnant, ca capitan și ca maior acuma, de cîte ori la ia am prînzit, dar eu pre ia astăzi întîi la prînzi am căpătat-o, să știi“.

Acuma zișî cătră ep[is]copu: „Nu știu carele au zis că ia s-au lăudat că-i protopopiță ia. Și alta, că-i fate-meu mai mic mai bun decît mine, fiindcă s-au însurat mai bine, poate fi. Însă eu îi sînt învățătoriu a lui. După acea ispovedanie mîna sărutai și plecai prin mare ger, acas am venit.

După aciasta, în luna lui mai ep[is]copul cu arhimandritul la Besearica Albă viind la maioru Rachitjevici, oberșteru maioru Cleber cu mulți ofițiri viind, cu cuvinte îl asuprea. El tot făgădui și cerînd, naintea lor îmi scrisă, pecetlui. Maioru luund-o în covert vînăt pecetluind-o; curînd prin călăreți am primit-o. Cetii ca eu poimîne cu sunghilia în Verșăț să fiu, alta nimica. Și din Corni dimineața, călare, păn seara la 10 ciase în Verșăț am ajuns. Dimineața preoțească privealiște. Ep[is]copu pre un iubilirt preot de la Marghita îl tunsă pentru o cununie de 7 f[84]; aciasta a vedea mă chiemasă. După carea mă chiemă în sala mare unde ședea cu niște domni ungurești. Înaintea lor îmi ceti scrisoarea gheneral comandi, că Iluriciasca cantelarie din Beci m-au ales ca naționalnicile scoale din tot reghimentul ce-s de 5 ani părăsite să umblu și în bună stare iarăși să le rînduesc, să se înceapă. Și îmi zisă: „Auzișî?“ „Auzii. Gheneral comanda prin reghiment mie drept me-au trimis, însă

[83] Procesiune religioasă.
[84] Pentru că preotul a luat o sumă care depășea stola obișnuită.

eu am răspuns că făr de slobozenia ep[is]copului mieu nu pot priimi ci să mă ceară". El zisă: „N-am ştiut că şi cu gheneral comanda corespondenţii ai. Deci vei mearge şi toate cu ofiţirii tăi cît mai curînd şi bine le vei rîndui, ca iarăşi să se înceapă a fi, că eu cu tine altă slujbă am. Mergi jos în canţelarie şi acolo să aştepţi".

Viind eu în canţelarie, canţelistu îmi deate hartie, peane şi 2 conţepte a le prescri. Unu serbesc p[entru] Rafail Miloşevici, p[reot] Biserici Albe, de a fi administrator proti. Alta p[entru] Ioan Popovici, p[reot] Jupanec, rumâneaşte, că p-ingă Jupanec, Rîşova, parohie să-i fie. Văzui că frate-meu să duce. Rîşava să dusă şi-i trăgiam nădeajde. Una scriiam, alta gîndeam. Însă şi acel preot Ioan de bucurie muri. Scriindu-le, le dădei. Apoi secretarul Lener un conţept nemţăsc a-l scri, gheneral comandi, că călugăru servianu parohii aicea nu capătă. O scrişi, o dădei. Aci veni arhimandritu. Îi spuşi că am adus si[n]ghilia[85], o ceti, zisă că nu-i prea bună. Şi mergînd Vasa cu scrisorile sus de-a le iscăli, i-o dădei să o arate. Viind spusă că au zis ep[is]copu că-i bună. Acu intră Rafail în canţelarie. După el şi ep[is]copu întră. Zisă: „Căci nu le daţi ceva a scri aci?" Ei arătară că eu am scris bine. „Daţi şi cestuia". Lîngă mine el îmi spusă că mie-mi scrie, administrator în Mehadia. Eu îi spuşi că şi eu lui aceaiaşi i-am scris, bine să se poarte. Ep[is]copu cu prota Verşeţului Theodor Iliici, sebeşanu şi cu Vasile Mihalovici iar român, lipovanu, să dusără sus în sala mare. Cărţile pecetluite, pre noi doi ne chemară dînd 1-a lui Rafail; sărută mîna. Apoi alta luo întinzînd-o mie: „Domnule director". Eu zişi: „Mulţămesc". El zisă: „Ia, apoi mulţămeaşte". Eu zişi iară. El: „ia". Apoi eu zişi: „Ştiu ce-i". „Ce-i"? „Să fiu administrator cu prota Mehadii, viu; greu. Iară frate-meu mai mic în Sebeş la vacant protopresviterat". El: „Tu nu şti gîndu mieu, primeaşte". Eu zişi: „De-i alt gînd, fie". Şi rămaşi pe Mehadia. Şi după prînzi plecai la Biserica Albă şi de-aci pentru şcoale prin sate, ce dascali, case, sîmbrii. Umblînd într-aciasta, unde aflam bisericile arse, ziciam să-şi face o casă de rugă şi stam de-a să apuca. Apoi priimind protopresviteratu, acu aleargă prin sate bisearici a-şi face. Cărţi bisericeşti şi şcoleşti nu-s. De scole căpătai, bisericeşti nu-s. Creştini de la Sviniţa toate satele pri la Mehadia, Iablaniţa, Petnic, Corni, Conereva, Teregova 5 ani fără liturghie, ce nu văzusă. Cărţi bisericeşti şi de la Blaj din Ardeal multe cumpăra şi începură biserici, colibe de nuiale a-şi face, cu fîn, pae a le acoperi şi a sluji. Preoţilor făcui protocole matriculare de botezaţi, cununii şi de răposaţi; formulare dădei. Apoi şi de ţirculare proto[co]le adusei şi le înpărţii. Şi conscripţii formă a face dădei, pentru robiţi, carii unde la cine anume cerui să întreabe pre cei scăpaţi şi să-mi scrie. Eu rădicîndu-mi casa în Corni şi turnu besearici arse de 4 ani, suindu-mă eu însu-mi a lua măsură, brînaşu . . .[86] supt picioare-m să spargi şi eu cad pre foale în lungu zidului şi scap. Şi ningînd l-am acoperit. La anu, tocmii besearic[a] de-a acoperi. Maistoru rădicînd căpriori, eu cu oameni ajutam, făr de un vînt veni, îi

[85] În text repetat: *gh*.
[86] Un cuvînt indescifrabil.

lovi și-i doborî. Ei i-ar scăpai și numai 2 oameni, pre unu rău, Iancu Sîrbu. Iar alți toți scăparăm; și maistoru.

Oamenii nu numai cei ce fusease prinși și scăpasă, ce și cei ce fugisă prin păduri în sus și căpătasă milă înpărătească; carii turcilor nu numai vitele mari, mărunte ce și țoale din spate le lăsasă. Mai vîrtos satele de la Ogredenia pi la Rușava, Topleț, Pecenești, Mehadia, Iablanița, Petnic în Halmăji în cvartire doi ani fiind, altora lucra de să hrănea și să înbrăca. Apoi adunîndu-să prin pustiitele sălișți, fometea cu poame ce rămăsease și pădureațe să hrănea. De să întîmpla vrun mort, n-afla sape de-al îngropa. Pomeane, praznice și nunțile de tot încetasă. Sape, săcuri făcia. Ceva cucuruz, puțin, cu sape punea. Mulți sămînțuri n-avea. Boi de-a ara nu era; rău. Însă iară milostiva înpărăție rîndui și porunci boi și vaci, cai, apoi și bani și grăunță, bucate, prin sate a le înpărți. Ce și de turci cu case arse, bordee mici în pămînt își săpa; cu loboda, știru și cu bozu le acoperea. Însă nu numai de șocăți, soboli, ce și de fieri sălbateci ce să înmulțisă nu să hodinea, ajunsără. Și țigani începură a face și cosoară, vini începură a le tăia, a le îndrepta, să ajuta. Unele sate căpătară cîte 4 sau 5 părechi de boi, cîte 2—3 cai, ce fusease după tabără. Însă lupi mulți îi mînca, că satele făr de vite, dudău, păduri, cît casele nu să vedeau. Nu e cîne, nu e mîțe, nu e porc, nu e vacă nici vițel. Feciori mari ce fugisă, din Hălmagi venisă, locu satului au a căși n-au cunoscut. Oaă de găină n-au mai văzut. În loc de auzi cocoși cîntînd, auzia lupi urlînd. Și nu numai că pre copii de 5—6 ani de la un bordei păn la altul prin dudău mare, pădure, mumînile îi perdea, ce și bou, cal nu să vedea. Bănile cu calea cătră iale de tot pustii; de frica fierilor 5 ani să pustiisă. Abea maioru Gheor[ghe] Duca cu oameni le deșchisă. În care ani pe aicea nu numai că gîște, rațe, curci, ce nici găini nu erau. Acu viind ofițiri în Mehadia la Jupanec, lăzăretu a-l acoperi, șendilă cu spatele trăgia. Lemne de stînjăni cu croșnea făcia; greale lucruri slujea. Însă tot cu mila înpăr[atului]; cu pacea, pre-ncet își agonisea una, alta. Cei cu moșii să începură a să rădica, de rușină a să spăla. Cu boii unora-altora ceva își arasă și creștea.

TOPONIMICE

Alibeg, deal în apropiere de Liubcova
Alion, munte pe malul stîng al Dunării, în fața insulei Ada-Kaleh

Băcșănești, top. în hotarul Mehadiei
Bănia, raionul Bozovici
Banovăț, top. în hotarul Mehadiei
Beau, deal în hotarul satului Socolari
Beci, Viena
Bela Crkva, oraș în R.S. F. Iugoslavia
Belareca, afluent al Cernei
Belibuc, top. la sud de Plugova
Beliduc, înălțime în hotarul Mehadiei
Berzasca, raionul Moldova Nouă
Bichineț, v. Plaiu Bichineților
Bistra, v. Ohaba Bistra
Biserica Albă, v. Bela Crkva
Bîlbi, baltă în hotarul Mehadiei
Bîrzu, apă curgătoare în hotarul Dalboșețului
Bocșa, raion Reșița
Bocșa Văsiovei, înglobat în orașul Bocșa
Bogotin, v. Bogoltin
Borlova, raionul Caransebeș
Borloveni, raionul Bozovici
Boșniag, top. în hotarul Orșovei
Boșneag, înglobat în Moldova Nouă
Brătina, top. la nord de Jupalnic
Buciava, rîuleț care izvorăște de sub muntele Hurcu

Caitasu, v. Gajtas
Ceaplea, deal la sud de Mehadia
Cerna, munte în hotarul satului Cornea
Cerna, rîu ce se varsă în Dunăre în apropiere de Orșova
Cernăgău, înălțime în apropiere de Cornea
Cernăgău, deal în hotarul satului Plugova
Cerneți, raionul Turnu Severin
Cernigor, înălțime la nord de Mehadia
Cetate, cartier al Timișoarei
Cheia Corabnicului, strîmtoare în apropierea satului Corabnic
Cheia Priboi, top. la sud de Mehadia
Chevereș, v. Chevereșu Mare
Chevereșu Mare, raionul Timișoara
Chizătău, raionul Lugoj
Cîmpu Fomi, top. în apropiere de Caransebeș
Cîmpu lui Tudoran, top. în hotarul Mehadiei
Cîmpulung, top. în hotarul Mehadiei
Cladova, v. Kladova
Cleopolea, top. la sud de Mehadia
Corabnic, v. Coramnic
Coramnic, raionul Orșova

Cornea, raionul Orșova
Corni, v. Cornea
Covilovi, deal la nord de Orșova
Covin, v. Kubin
Cozia, trop. pe malul sîrbesc al Dunării, în dreptul insulei Ada-Kaleh, unde austriecii au construit fortul Elisabeta
Craina, ținutul din dreapta Dunării dintre Morava și Timoc
Crum, Crimeia
Cuptoare, raionul Orșova
Cuptorea, v. Cuptoare
Custura, top. în hotarul satului Socolari
Cutrița, v. Kudric

Dalboșeț, raionul Bozovici
Diiu, Vidin
Dlgopoliana, top. în hotarul Mehadiei
Dognecea, raionul Reșița
Domașnea, raionul Orșova
Drenec, deal în hotarul Topleților
Dubova, raionul Orșova
Dumitrina, top. în hotarul Mehadiei
Dupleana, v. Dupliane
Dupliane, localitate în R.S.F. Iugoslavia

Elenăț, v. Ielenațu
Elisabeta, fort construit de austrieci pe malul drept al Dunării, în dreptul cetății Ada-Kaleh
Erdășchița, v. Erdăștița
Erdăștița, pîrîu în hotarul Mehadiei

Fabrică, cartier al Timișoarei
Făget, localitate în reg. Banat
Feneș, raionul Caransebeș
Fîntîna Porcului, top. în hotarul satului Stancilova
Fîntîna Zadri, top. în hotarul Orșovei
Fizeș, raionul Gătaia

Gajtas, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Găvojdia, raionul Lugoj
Gherbiviț, mină în apropiere de Șopot
Giagiru, top. în hotarul Mehadiei
Globurău, raionul Orșova
Gornovița, raionul Gorj
Grădișca turcească, v. Grodska
Gradsca, top. lîngă Orșova
Grebenac, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Grodska, localitate în R.S.F. Iugoslavia

Hălăndinu, înălțime în hotarul comunei Cornea
Halmăji, ținutul muntos străbătut de valea Almașului

Hurcu, deal la nord de Băile Herculane
Haţeg, oraş în regiunea Hunedoara

Iablaniţa, raionul Oraviţa
Iasenova, v. Jasenovo
Idac, top. în hotarul Teregovei
Ielenaţu, deal în hotarul Mehadiei
Ijnic, top. în hotarul Jupalnicului
Ilova, raionul Caransebeş
Iorgovan, deal în hotarul Topleţului
Işnicu, vale la nord de Orşova
Izbiste, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Izbişte, v. Izbiste

Jam, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Jasenovo, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Jdioara, raionul Lugoj
Jupalnic, raionul Orşova
Jupanec, v. Jupalnic

Kladovo, oraş în R.S.F. Iugoslavia
Kubin, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Kudric, localitate în R.S.F. Iugoslavia

La Spînzurători, top. în hotarul Orşovei
Lazu Mare, deal la nord-vest de Jupalnic
Lăpuşnicu (Mare), raionul Bozovici
Leatnicica, top. în hotarul Mehadiei
Liubcova, raionul Moldova Nouă
Lugojel, raionul Lugoj
Luncaviţa, raionul Orşova

Macovişte, raionul Orşova
Măgara, înălţime în Clisura Dunării
Măgăraoa, numele vechi românesc al peşterii Veterani
Mantua, cetatea Mantua din Italia
Marghita, v. Margita
Margita, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Mariaşne, top. în apropiere de Moldova Nouă
Media, v. Mehadia
Meedica, v. Mehadica
Mehadia, raionul Orşova
Mehadica, raionul Orşova
Mehala, cartier al Timişoarei
Meteleauca, top. în hotarul Orşovei
Moldova Nouă, oraş, în regiunea Timişoara
Mosna, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Mudava, *top.* în Clisura Dunării

Naidaş, raionul Oraviţa
Nai Moldova, v. Moldova Nouă
Nai Orşova, v. Orşova Nouă

Naneș, pas în sudul Banatului
Naneș, munte în sudul Banatului
Negotin, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Nicopol, oraș în R.P. Bulgaria
Niderland, Provinciile Țările de Jos, înglobate în Imperiul habsburgic la sfîrșitul sec. al XVIII-lea
Nova Palanka, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Nucu Pușcat, top. în hotarul Orșovei

Ogașu Bocicăreților, vale în hotarul Mehadiei
Ogașu lui Omir, vale în hotarul Mehadiei
Ogașu cu Salca, top. în hotarul Mehadiei
Ogașu Ulici, top. în hotarul Mehadiei
Ogradena, raionul Orșova
Ohaba Bistra, raionul Caransebeș
Omir, deal în hotarul Mehadiei
Orșova Nouă, localitate din insula Ada-Kaleh
Ostrov, numele românesc vechi al insulei Ada-Kaleh

Palanca, v. Nova Palanka
Palcevăț, top. în hotarul Mehadiei
Pancevo, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Panciova, v. Pancevo
Panciova, apă curgătoare în apropiere de Mehadia
Pecenișca, înglobat în Băile Herculane
Piatra Galbină, top. la nord de Jupalnic
Pîrvova, raionul Bozovici
Plaiu Bichinețului, deal în hotarul Mehadiei
Plavișevița, raionul Orșova
Plugova, raionul Orșova
Podu Unguresc, top. în hotarul satului Plugova
Poiana Casapului, deal în hotarul Mehadiei
Poiana lui Omir, top. în hotarul Mehadiei
Poienile Beaiului, top. în hotarul satului Socolari
Pojejena, raionul Moldova Nouă
Poniasca, top. în apropiere de Bozovici
Ponicova, apă curgătoare în apropierea Peșterii Veterani
Porceani, v. Porceni
Porceni, raionul Gorj
Poreč, localitate în R. S. F. Iugoslavia
Poreci, v. Poreč
Potoc, raionul Oravița
Prahova, port dunărean în R.S.F. Iugoslavia
Praova, v. Prahova
Prăvălăți, top. în hotarul Mehadiei
Pregrada, munte în hotarul satului Rudăria
Priboiu, top. în hotarul Mehadiei
Prigor, raionul Bozovici
Prvova, v. Pîrvova

Radoevac, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Radoevaț, v. Radoevac
Rapăgu Rudini, top. în apropiere de Mehadia
Rudăria, raionul Bozovici
Rușava, numele românesc vechi al Orșovei

Rușava Veche, Orșova Veche, orașul Orșova
Rusca, raionul Caransebeș
Ruștuc, Rusciuc, Ruse, oraș în R.P. Bulgaria

Șabac, oraș în R.S.F. Iugoslavia
Sacalovăț, v. Sokolovac
Săcărștața, top. la nord de Topleț
Sărăcovi, vale la sud de Mehadia
Sasca Montană, raionul Oravița
Sasca Română, raionul Oravița
Sasca românească, v. Sasca Română
Sasca verc, v. Sasca Montană
Schela Cladovei, înglobat în orașul Turnu Severin
Schimbița, v. Scîlbița
Scîlbița, deal în hotarul Mehadiei
Sebeș, Caransebeș
Semenic, munți în sudul Banatului
Sichevița, raionul Moldova Nouă
Silinagi, înălțime în hotarul Mehadiei
Slatina, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Slatina lui Florei, top. în regiunea Caransebeșului
Slatina (Nera), raionul Oravița
Slatina (Timiș), raionul Caransebeș
Socolari, raionul Oravița
Sokolovac, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Srediste, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Srediște, v. Srediste
Srem, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Stancilova, raionul Bozovici
Stoghir, deal la sud de Mehadia
Sverdinul (Mare), deal în hotarul Mehadiei
Strajița, înălțime în hotarul Mehadiei
Svinița, raionul Orșova

Șabat, v. Šabac
Șaina (?), localitate în R.S.F. Iugoslavia
Șam, v. Jam
Șiria, raionul Arad
Șopot, v. Șopotu Vechi
Șopotu Vechi, raionul Bozovici
Șoșoi, top. în hotarul Mehadiei

Tăchia, localitate pe malul drept al Dunării, în dreptul Orșovei
Teiu Moșului, top. în apropiere de Jupalnic
Teiuș, top. în Caransebeș
Teregova, raionul Caransebeș
Ticvani, v. Ticvaniu Mare
Ticvaniu Mare, raionul Oravița
Timiș, v. Slatina-Timiș
Timoc, afluent al Dunării
Tiscut, top. în hotarul Jupalnicului
Tisoviția, raionul Orșova
Tîlva cu Rugii, top. în hotarul satului Bănia
Tomașevac, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Tomașevaț, v. Tomaševac

Topleț, raionul Orșova
Trapcia, top. în hotarul Mehadiei
Tufări, raionul Orșova

Țerova, înglobat în Reșița

Uzdin, localitate în R.S.F. Iugoslavia

Vadu Zăvoiului lui Matei, top. în hotarul Mehadiei
Valea Mehadii, pîrîu în hotarul Mehadiei
Valea Rea, top. în apropiere de Socolari
Văsiova, v. Bocșa Văsiovei
Verendin, raionul Orșova
Vermeș, raionul Gătaia
Verșeț, v. Vršec
Veteranișe Hele, v. Veteranische Höhle
Veteranische Höhle, Peștera Veterani, în Clisura Dunării
Vilagoș, v. Șiria
Vîrciorova, raionul Caransebeș
Visocica, deal la nord de Jupalnic
Vodița, afluent al Dunării în apropiere de Vîrciorova
Voivodeți, v. Vojvodinac
Vojvodinac, localitate în R.S.F. Iugoslavia
Vršec, oraș în R.S.F. Iugoslavia

Zăcătoare, top. în hotarul Jupalnicului
Zgrebenți, v. Grebenac
Zlatița, raionul Moldova Nouă
Znamănu lui Palcu, top. în hotarul com. Cornea
Zorlențu Mare, raionul Reșița

PERSONAJE MAI IMPORTANTE DIN TEXT

Alvinczi, Joseph (1735—1810), feldmareșal imperial
Auersperg, Karl (1740—1822), general imperial
Bender, Johann Blasius, Freiherr von (1713—1798), feldmareșal imperial
Branowacky, Johann von (1754—1816), general imperial
Brechainville, Ludwig, Graf (1732—1799), feldmareșal imperial
Clerfait, Karl Josef de Croix (1733—1798), feldmareșal imperial
Coburg-Saalfeld, Friedrich Josias, Prinz (1737—1815), feldmareșal austriac.
Dechie, v. Decius
Decius (200—251), împărat roman
De Vins, Joseph Nicolaus, Freiherr (1732—1798), general imperial de artilerie
Ecaterina II (1729—1796), împărăteasa Rusiei
Eszterházy Imre (1726—1792), general imperial
Fabri, Michael von (1739—1809), feldmareșal imperial
Franz I (1768—1835), împărat al Austriei
George Popovici, episcop al Timișoarei (1745—1759)
Harrach, Johann Joseph Philipp (1678—1764), feldmareșal imperial

Hohenlohe-Kirchberg, Friedrich Wilhelm, Prinz (1732—1796), general imperial de artilerie
Hutten, Philipp Ferdinand, Freiherr (1737—1794), feldmareșal imperial
Ioan Georgevici, episcop al Vîrșețului (1749—1769)
Iosif Ioanovici Șakabent, episcop al Vîrșețului (1786—1805)
Joseph II (1741—1790), împărat german
Lacy, Franz Moriz, Graf von (1725—1801), feldmareșal imperial
Laudon, Gideon Ernest (1717—1790), feldmareșal imperial
Leopold II (1747—1792), împărat german
Liechtenstein, Johann Joseph, (1760—1836), general imperial
Lothringen, Karl Eugen, Prinz von Lambesc (1751—1825), feldmareșal austriac
Moise Putnic, episcop al Timișoarei (1775—1782)
Pallavicini, Karl, Graf (1742—1789), general imperial
Pavel Avacumovici, episcop al Aradului, (1786—1815)
Petru Petrovici, episcop al Timișoarei (1786—1801)
Reuss-Plauen, Heinrich, Fürst (1751—1825), feldmareșal imperial
Sofronie Chirilovici, episcop al Timișoarei (1786—1801)
Suvorov, Alexandru Vasilievici (1730—1800), general rus
Vécsey Siegbert (1739—1802), general imperial
Vichentie Popovici, episcop al Vîrșețului (1769—1786)
Vichentie Vidac, episcop al Timișoarei (1759—1775)
Waldeck, Christian August, Fürst (1744—1798), general imperial de cavalerie
Wartensleben, Wilhelm Ludwig Gustav, Graf (1734—1798), general imperial de artilerie
Wenckheim, Franz Xavier, Freiherr (1736—1794), general imperial

UNITĂȚI CARE AU LUAT PARTE LA OPERAȚIILE MILITARE DIN BANAT

1. Wallonisches Infant. Regiment, 1775, Clerfait, Karl Jos.
2. Deutsches Infant. Regiment, 1786, Reisky, Wenz. Jos.
3. Deutsches Infant. Regiment, 1778, Terzi Ludow.
4. Ungarisches Infant. Regiment, 1786, Alvinczi Jos.
5. Deutsches Infant. Regiment, 1758, Lacy, Fr. Mor.
6. Deutsches Infant. Regiment, 1783, Brechainville, Ludwig
7. Deutsches Infant. Regiment, 1779, Wartensleben, Wilh.
8. Ungarisches Infant. Regiment, 1773, Gyulay, Sans.
9. Wallonisches Infant. Regiment, 1785, Würtenberg, Ferd.
10. Deutsches Infant. Regiment, 1776, Lattermann, Franz.
11. Deutsches Infant. Regiment, 1779, Kinsky, Franz.
12. Deutsches Infant. Regiment, 1773, Stain, Leop.
13. Ungarisches Infant. Regiment, 1773, Pálffy, Joh.
14. Gränz Regiment, 1750, Gradiscaner.
15. Gränz Regiment, 1767, Deutsch-Banatisches
16. Gränz Regiment, 1767, Wallachisch-Illyrisches
17. Gränz — Infanterie — Bataillon, 1771, Tscheikisten
18. Deutsches (Curassiers) Regiment, 1752, Anspach, Fr. Karl.
19. Deutsches (Dragoner) Regiment, 1752, Würtenberg, Carl Eug.
20. Ungarisches (Husaren) Regiment, 1783, Erdödy, Joh.
21. Ungarisches Infant. Regiment, 1784, De Vins, Jos.
22. Ungarisches (Husaren) Regiment, 1786, Eszterházy, Emer.
23. Deutsches Infant. Regiment, Baden-Durlach, Christ.

GLOSAR

Adiutant, **Adjutant,** aghiotant
afion, opiu
alirt, **Allierte,** aliat
apothecă, **Apotheke,** farmacie
armea, **Armee,** armată
armea comando, **Armee Kommando,** Comanda armatei
armiția, vama
ausbruh, **Ausbruch,** vin de prima calitate
asnadar sîrb. **haznadar,** funcționar superior turc, însărcinat cu strîngerea dărilor
avansirui, **avencieren,** a înainta

bădîne, putinică
băni, băi, mine
bariactar, *bairactar*, stegar
batailon, **bataillon,** batalion
bau ofițir, **Bau Offizier**, ofițer constructor, genist
berbeci, a lovi
bibol, bivol
bicule, zulufi
bihsmaher, **Büchsenmacher,** armurier
bireș, argat
bitangă, vagabond
blochauz, **Blockhaus,** redută din bușteni
boltă, prăvălie
boșnețește, sîrbește
Botezul Sf. Ioan, sărbătoare religioasă: 7 ianuarie
bunar, puț
burcă cu capace, manta de blană cu mînecile răsfrînte
buruntii, ordinul unui pașă, de la turc. **bujurdu**
butelă, sticlă, butelie

canon, **Kanon,** tun
canonear, **Kanonier,** artilerist
canton, **Kanton,** district
cantone comando, **Kantone Kommando,** Comanda districtului
capelmaistor, **Kapellemeister,** șef de orchestră
căpeneag, manta
carea, careu
carîtă, căruță închisă
cartace, **Kartätsche,** mitralii
căsap, măcelar
castrolă, castron
cazamantă, **Kasematte,** cazemată
celencă, sîrb. **celenka,** podoabă pentru eroism, purtată la căciulă
chilăviță, tîrnăcop
chinez, primar sătesc
chirasir, cuirasier, călăreț cu platoșă
ciaco, *ceacău*, **Tschako,** chipiu
cialmă, turban
ciam, *ceam*, corabie de transport pe Dunăre
ciocîrți, a ciopîrți
ciocan (de răchie), țoi
cîmpi, a se așeza în cîmp
cîrni, a tăia ramurile unui copac
cîrși, sîrb. **kršiti,** a frînge
clăbăț, căciulă
cliuciar, intendent
codină, rămășiță, goz
coh mel, **Kochmehl,** făină pentru răntaș
colaină, lanț (de aur) purtat pe după gît
Comando, **Kommando,** Comandament
comis profont, pîine soldătească
conăci, a poposi
confect, **Konfekt,** prăjitură
contumatie, *contulație*, carantină
cor, **Korps,** corp de armată
coștuia, costa
cotăriță, coș, paner
covert, **Kuvert,** plic
curcubetă, dovleac
crapfen, **Krapfen,** gogoașă
creitnic, *crestnic*, paracliser

crigs comisariu, **Kriegskomissar,** ofițer superior de administrație
criz cnedel, **Griess Knödel,** găluște de griș
cron prinț, **Kronprinz,** prinț moștenitor
croșnă, sarcină cît se poate duce în cîrcă
crontaler, **Krontaler,** taler (monedă)
cruntat, însîngerat
cuhnă, bucătărie
cuptuși, a bate (aci, cu tunurile)

dărab, bucată
defensione divizion, **Defension Division,** unitate militară constituită în cadrul regimentelor de graniță pentru apărarea locală. Era formată obișnuit din 886 de oameni
deghen, **Degen,** sabie
deliu, soldat călăreț turc
disharmonie, **Disharmonie,** neunire
divizion, **Division,** divizie, divizion
dodă, cuvînt de adresare către o rudă feminină mai vîrstnică
dolamă, dolman, haină scurtă împodobită cu găitane pentru ofițeri
Dom chirche, **Domkirche,** catedrală
dragon, **Dragoner,** soldat din cavalerie
dudău, bălării
dughean, dugă, prăvălie
duhan, tutun

erțherțog, **Erzherzog,** arhiduce
exerțir, **Exercieren,** exerciții militare, instrucție

faer, **Feuer,** foc
fain, **fein,** delicat, fin
feldarț, **Feldarzt,** medic militar
feldcaplan, **Feldkaplan,** preot militar
feldlagher, **Feldlager,** lagăr de cîmp
feldmarșal, **Feldmarschall,** feldmareșal, mareșal
feldmarșal laitnant, **Feldmarschall-Lieutenant,** general de brigadă
feldpater, **Feldpater,** preot militar călugăr
feldposta, **Feldpost,** poșta militară
feldreghiment, **Feldregiment,** regiment pe picior de război
feldțaig maisteru, **Feldzeugmeister,** general de artilerie
feltal, fertai, sfert
festung, **Festung,** cetate, fortăreață
filigean, ceașcă de cafea turcească
firșt, **Fürst,** prinț
flașă, **Flasche,** bidon
forpost, **Vorposten,** avantpost
fourage, **Furage,** nutreț
fraiher, **Freiherr,** baron
fruștuca, **frühstücken,** a dejuna
furir, **Furier,** subofițer însărcinat cu aprovizionarea
furișițiu, **Furierschütze,** pușcaș furier
furvezen, **Fuhrwesen,** cărăușit

galiotă, vas cu fundul plat pentru navigația pe fluvii
gavăț, mulțime de vietăți mici
geanț, țanc, colț de stîncă
general feldmarsal, General Feldmarschall, general comandant
gehorsamer diner, **gehorsamer Diener,** servitorul Dvoastră prea plecat
gheneral ștab, **Generalstab,** stat major
gheneralitet, **Generalität,** corpul generalilor
ghemainer, **Gemeiner,** soldat simplu
gherșel, **Gerstel,** arpăcaș
glid, **Glied,** rînd
gost, oaspe
gosti, ospăta
graf, **Graf,** conte
grundbirn, **Grundbirne,** pară de pămînt, cartof

hacov, măsură pentru lichide, 56 l
hălăind, hălălăind, strigînd, vorbind tare
halblings, **halblinks,** jumătate la stînga
halt, **Halt,** oprire, popas
harambașa, arambașa, căpitan de plăieși
hauptcvartir, **Hauptquartier,** cartierul general
hauptman, **Hauptmann,** căpitan
hat, armăsar
hauliță, **Haulitze,** obuz
hauz arest, **Hausarrest,** arest de casă
hele, **Höhle,** peșteră
helmă, **Helm,** coif
her, **Herr,** domn
hinteu, trăsură
hîrț, șoarece
holbă, clondir
hurc, goană
Iluriceasca Canțelarie, **Illyiriche Hofkanzlei,** instituție înființată în 1791 pentru administrarea teritoriului locuit de sîrbi
imos, murdar
iusgladi, **jus gladii,** dreptul de a pronunța sentințe capitale
iubilar, **jubilar,** jubiliar

încroşni a lua în spate o greutate (aci leagănul)
lagher, **Lager**, lagăr, tabără

laibel, laibăr, haină fără mîneci, pieptar
laitnant, **Leutnant**, sublocotenent
Landes defensions Division, Unitate militară de apărare locală
lauf faer, Lauffaer, foc neîntrerupt de puşti
lavete, **Lafette**, afet
lazaret, **Lazarett**, lazaret, spital
limonă, lămîie
lomit, încîlcit
ludăi, dovleci, bostani
luftpihse, **Luft Büchsen**, carabină

mai-do, aproape (am ajuns)
manaf, soldat turc
măhramă, măramă, basma mare pătrată
marghitant, marchitan, negustor ambulant
măsai, cearceaf, faţă de masă
meidanu, cîmp (de luptă)
meldui, **melden**, a raporta
meteriz, redută, zid fortificat
montur, **Montur**, echipament, uniformă
montirui, a se echipa
morminţi, cimitir
muniţion, **Munition**, muniţie
muşcătiri, muşchetari
muschetă, **Muskete**, muschetă, flintă
mustrung, **Musterung**, inspecţie, trecere în revistă

nămeasnic, sîrb. **namesnik**, vicar
nefer, nefir, oştean din corpul arnăuţilor
novelă, noutate

obercnez, cnez superior
oberţ, **Oberst**, colonel
obîrcaţi, căţăraţi
obristlaitnant, **Oberstleutnant**, locotenent colonel
ofiţir canton, comandant de district
orăniţă, luntre pescărească
ordre, **Order**, ordin
o ţîră, puţin

palisadi, paru groşi bătuţi în pămînt la fortificaţii
pănsion, **Pension**, pensie
Păreasimi, Postul mare al Paştilor
patentă, manifest
paterie, **Batterie**, *baterie* (de artilerie)
pasirui, **passieren**, a trece
pasoş, paşaport
păsui, fasole
peşchir, ştergar
pichet, **Pikett**, trupă de soldaţi
plaivas, **Bleiweiss**, ceruză
plaţ, **Platz**, loc, spaţiu
plochauz v. blochauz
plochirui, **blockieren**, a bloca
pleh, **Blech**, tinichea
plezirt, **Blessier**, rănit
plezirui, **blessieren**, a răni
pocălui, pocăi, a puşca
pondoneari, pontonieri
portenştifle, **Bortenstiefel**, cisme cu carîmb
port epe, **Portepee**, chingă de sabie
porţia, darea
postirui, **postieren**, a (se) aşeza
Preobrajenie, Schimbarea la Faţă (6 august)
preţipis, prăpastie
profesion, **Profession**, profesiune
profiant, **Proviant**, proviant, merinde
profont, pîine soldăţească
profuntari, brutari
protă, protopop
pruneaică, ţuică de prune
pulfer, **Pulver**, praf de puşcă

răitar, **Reiter**, călăreţ
reclu, **Röckel**, tunică
recognoştiruiră, cercetară
redut, **Redoute**, redută
reghiment arţ, **Regimentsarzt**, medic maior
reghiment tambur, subofiţer mai mare peste toboşari
retiradă, **Retirade**, retragere
retirui, **retirieren**, a se retrage
reţipisu, **Rezepisse**, recepisă, dovadă
ritmaistru, **Rittmeister**, căpitan de cavalerie
rozolie, rachiu îndulcit cu miere
rujă, trandafir
ruf, **Ruf**, strigare

saft, **Saft**, suc
saper, **Sappeur**, pionier, soldat genist
Săptămîna albă, săptămîna din urmă înaintea postului mare
sărbezît, sarbăd
scapăt, apus
Schimbarea Feaţii, Schimbarea la Faţă, sărbătoare religioasă (6 august)
seraschier, generalisim turcesc

servian, sîrb
sobă, cameră, încăpere
solăria, sărăria (depozitul de sare)
spalier, **Spalier**, șir
Spanische Reiter, linie formată din bîrne de lemn împletite, menită să împiedice atacul inamicului asupra unui lagăr militar
spanișe vand, **Spanische Wand**, paravan
Stab reghiment, **Stabs Regiment**, Cancelaria regimentului
stație comandant, **Stations-Commandant**, Comandantul pieții
stîlpare, ramură verde înfrunzită
stîlpit, *stulpit*, înlemnit
strajmeșter, vagmistru
strapație, osteneală
subașă, primar sătesc turc
suferin, *souferindor*, **souverain d'or**, monedă de aur, cca 8 g.

șaică, corabie mică cu fundul plat
șant, **Schantze**, șanț, întăritură
șarfșiț, **Scharfschütze**, tiralior
șișanea, carabină
șițar, **Schütze**, pușcaș, tiralior
șlafmiți, **Schlafmütze**, scufie de noapte
șlos, **Schloss**, cetățuie, castel
șnaider, **Schneider**, croitor
șpalir, **Spalier**, șiruri de amîndouă părțile unui drum
șpan, vicecomi'e
ștab, **Stab**, stat major
ștab cvartir, **Stabsquartier**, cartier general
ștand, **Stand**, poziție, loc
știfl cneht, **Stiefelknecht**, trăgător de cizme
știl ștand, **Stillstand**, suspendare, întrerupere
ștraf, **Strafe**, pedeapsă
șturm, **Sturm**, năvală, atac
șuh, **Schuh**, picior (măsură)
șupă, **Schuppen**, șopron
șvadron, **Schwadron**, escadron

taier, farfurie
tambor, **Tambur**, toboșar
timpină, darabană, daira
tefter, condică, registru
tefterdar, controlor financiar la turci
titel, **Titel**, titlu
tolmaci, traducător, dragoman
topțibașa, comandantul artileriei turcești
trangea, **Tranchee**, tranșee
tunui, a trage cu tunul

țentrum, **Zentrum**, centru
țimerman, **Zimmermann**, dulgher
țivi, țiui
țol, unitate de măsură (25,4 mm)
țug, **Zug**, pluton
țverc, **Zwerg**, pitic
țvibah, **Zwieback**, pesmet

udit, rămas
valdaufsiern, **Waldaufseher**, pădurar
vahmaistru, **Wachtmeister**, vagmistru
varvar, barbar
verc, **Werk**, atelier, fabrică
vermet, **Wermut**, vermut
victualii, vipt
vinter cvartir, **Winterquartier**, cartier de iarnă

zăhărea, provizii pentru armată
zămișcă, sîrb. **Zemicka**, pîinișoară, franzeluță
zăposti, lăsatul postului
zbăg, loc de refugiu, bejenie
zob, ovăs

LE DÉPLOIEMENT DE LA GUERRE AUSTRO-TURQUE DE 1788—1790 SUR LE TERRITOIRE DU BANAT, DÉCRIT PAR UN CONTEMPORAIN

RÉSUMÉ

Une grande partie des opérations de la guerre austro-turque de 1788—1790 se déroulèrent sur le territoire du Banat et eurent comme conséquences la destruction de nombreuses localités et la mort de dizaines de milliers de personnes appartenant à la population civile roumaine.

L'étude repose surtout sur les mémoires de guerre du chroniqueur Nicolae Stoica, témoin oculaire des événements en sa qualité de prêtre militaire du régiment de frontière roumain, unité qui s'est trouvée sans interruption dans les premières lignes. Particulièrement intéressants sont les renseignements qu'il fournit sur le service d'informations de l'armée impériale, qu'il considérait comme étant mal organisé. Nicolae Stoica souligne l'appui accordé aux armées chrétiennes par les Roumains de Valachie. Il fournit aussi des renseignements inédits sur la présence au milieu des troupes de l'empereur Joseph II, qui était profondément affecté par les graves échecs subis par les impériaux au début de la guerre.

BIBLIOFILIA LUI CIPARIU*

DE

S. JAKÓ

Există un număr considerabil de studii care prezintă, sub diferite aspecte, activitatea lui Timotei Cipariu, figură reprezentativă a vieții culturale românești din Transilvania secolului al XIX-lea[1]. În studiile respective se afirmă în repetate rînduri că Cipariu poate fi considerat drept cel mai mare bibliofil român al secolului trecut[2], dar cercetările de pînă acum n-au dovedit metodic această afirmație. E foarte probabil că tocmai interesul pasionat pe care l-a avut Cipariu pentru cărți — interes ce poate fi dovedit din fragedă copilărie și pînă la sfîrșitul vieții sale — este firul roșu care i-ar putea călăuzi pe cercetătorii preocupați de viața și activitatea marelui om de știință, spre ceea ce constituie esența firii sale. În cele ce urmează, intenționăm să facem primii pași pe această linie. De fapt, elucidarea substratului bibliofiliei sale, precum și a împreju-

* La elaborarea acestei lucrări au oferit un ajutor prețios: Gelu Neamțiu, cercetător la Institutul de istorie al Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, prin citirea scrisorilor cu caractere cirilice ale lui Cipariu; Ludovic Demény, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga" din București, prin mijlocirea izvoarelor păstrate la București; Magda Oancea și Adalbert Reszler, foști studenți ai Facultății de istorie de la Universitatea „Babeș—Bolyai" din Cluj, prin extragerea însemnărilor de posesor din volumele bibliotecii—Cipariu. Tuturor acestora le exprim, și pe această cale, cele mai sincere mulțumiri.

[1] Din bogata literatură menționăm: I. Stoian, *Der Grammatiker Timotheus Cipariu*, Leipzig, 1905; I. Rațiu, *Timoteiu Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, 1905; Șt. Manciulea, *Timoteiu Cipariu și Academia Română*, Blaj, 1941; Idem, *Contribuții noui la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, 1942; Idem, *Timoteiu Cipariu și Astra*, Blaj, 1943; Idem, *Timoteiu Cipariu, gazetar*, în *Gazeta Transilvaniei*, numerele din 14 iun.—4 oct. 1942; Idem, *Activitatea politică a lui T. Cipariu*, Blaj, 1944; D. Macrea, *Linguiști și filologi români*, București, 1959, p. 67—78; I. Mușlea, *Timotei Cipariu și literatura populară*, în „Studii de istorie literară și folclor", Cluj, 1964, p. 163—199.

[2] Al. Lupeanu, *Biblioteca Centrală din Blaj*, București, 1933, p. 9; Șt. Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939; I. Breazu, *Timotei Cipariu, bibliofilul*, în *Transilvania*, LXXIV (1943), p. 715—721; P. Teodor, *Biblioteca lui T. Cipariu*, în *Tribuna*, nr. 25 din 1957, p. 5.

rărilor în care a luat naștere biblioteca pe care a avut-o, înseamnă doar un punct de plecare: analizînd apoi colecția lui Cipariu prin prisma disciplinelor cultivate de el, s-ar putea stabili, în sfîrșit, adevăratul loc al acestei mari personalități în istoria științei românești[3].

Cercetările în domeniul istoriei științelor sînt întotdeauna mult înlesnite prin cercetările prealabile privind istoria bibliotecilor. Tainele de atelier, metodele de lucru ale unor oameni de știință din vremurile trecute le putem cunoaște nu numai studiindu-le opera, însemnările și corespondența, ci și prin examinarea atentă a cărților pe care le-au posedat. Afirmația e și mai valabilă în cazul lui Cipariu, dat fiind că mare parte din actele și însemnările lui s-au nimicit în furtuna revoluției de la 1848 și după moartea sa, din cauza neglijenței cu care au fost mînuite[4]. În asemenea împrejurări, aprecierea activității lui Cipariu din punctul de vedere al istoriei științelor s-ar putea face — după părerea noastră — prin cercetarea bibliotecii sale în primul rînd. Elaborarea unei sinteze a operei sale, respectiv analiza metodică a gazetelor publicate de el, *Organul luminării* și *Archivu pentru filologie și istorie*, trebuie să fie precedată de cercetări minuțioase privind istoricul bibliotecii sale. În felul acesta s-ar diminua în oarecare măsură marea pierdere pe care o reprezintă, pentru cei ce se ocupă de activitatea lui Cipariu, respectiv pentru întreaga istorie a științei românești, „decimarea" arhivei personale a acestui om de știință, arhivă mînuită odinioară cu o minuțiozitate aproape birocratică.

I

Cipariu împlinise 50 de ani cînd — în 1855 — aducîndu-și aminte de copilărie, a scris următoarea notiță foarte semnificativă: „... cînd vedeam vreo carte undeva îmi ardea inima, să o capăt, să o citesc ... Acea ardoare și nespusă plăcere către cărți de atunci îmi rămase nestinsă toată viața mea pînă în aceste zile tîrzie ... ea fu cauza principală a soartei mele ..."[5]. Într-adevăr, ceea ce am putut stabili pe bază de documente despre rolul pe care l-au avut cărțile în viața lui Cipariu atestă întru totul sinceritatea mărturisirii de mai sus, izvorîtă din sufletul omului de știință care se afla în pragul bătrîneții și la apogeul carierei sale. Datorită cărților bisericești moștenite de la bunicul preot, încă de la

---

[3] În acest sens, încercări îmbucurătoare făcute însă fără a se fi studiat îndeajuns biblioteca lui Cipariu pot fi considerate: M. Guboglu, *Manuscrisele și tipăriturile orientale din fondul „T. Cipariu" al bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei*, în *Limba și literatura*, III (1957), p. 147—167; Y. Goldenberg, *Preocupările de arabistică ale lui Cipariu*, în *Analele Universității București*, Științe sociale-Filologie, XI (1962), nr. 25, p. 475—489; V. Hanea, *Referiri la limba engleză în opera lui T. Cipariu*, în *Analele Universității București*, Șt. sociale—Filologie, XII (1963), nr. 28, p. 25—50.

[4] Manciulea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, p. 23—25, 40—46; Idem, *Timotei Cipariu. Început de autobiografie*, în *Cultura creștină*, XX (1940), p. 317, 571 (citat în continuare: *Început de autobiografie*).

[5] *Început de autobiografie*, p. 399.

vîrsta de 4 ani începe să pătrundă în misterioasa lume a slovelor[6]. Nenumărate încercări de a le citi, făcute cu ajutorul tatălui și al fratelui mai mare, rămîn multă vreme fără rezultat. Le repetă însă cu tenacitate și astfel, cînd n-avea încă 7 ani, în liniștea unei seri de iarnă slovele Bucoavnei românești, atît de mult răsfoită, s-au închegat în cuvinte cu înțeles. În fața tainei descoperite a slovelor, băiețelul cu minte ascuțită stătea impresionat, ca în fața unei minuni. „Ca și cînd mi s-ar fi luat o ceață de pe ochi, mai întîi mai încet, după aceea mai pre ușor, toate cuvintele despre acea față le lesei [citii]. Atunci plin de o nespusă bucurie strigai: Mamă! d'acu eu știu ceti"[7]. Astfel își aduce aminte Cipariu de unul din cele mai hotărîtoare momente ale vieții sale. Marea experiență a acestei seri a adus într-adevăr minuni în viața copilului ce trăia la țară. Știind să le descifreze înțelesul, cărțile vor avea un rol tot mai mare în modelarea acestui spirit tînăr și receptiv. De acum înainte, mînat de setea cunoașterii, Cipariu le va aduna, le va iubi și le va utiliza pînă la sfîrșitul vieții, ca pe cei mai buni dascăli și cei mai credincioși prieteni. Cariera lui Cipariu este unul din exemplele cele mai frapante ale istoriei științei românești, dovedind că și în condiții neprielnice, fără îndrumători, talentul poate cuceri sferele înalte ale științei numai cu ajutorul cărților, bazîndu-se pe învățămintele lecturii.

De la vîrsta de 7 ani, micul Timotei citea cu o sete nepotolită cărțile ce se găseau în sat. Dacă bătrîna preoteasă îi împrumuta cîte una, alerga fericit acasă și, tolănit pe pajiștea verde din grădină, devora slovele. Preotului din sat îi făcea mici servicii pentru ca acesta să-i arate măcar cîte una din cărțile mult dorite. În acești ani, cartea lui preferată era *Alexandria*, pe care i-o cumpărase tatăl său și din care, spre uimirea tuturor, citea cu plăcere bătrînilor din sat adunați la casa lor. O carte ilustrată, pe care o avea preotul din sat, înflăcăra în mod deosebit imaginația copilului. Cînd o obține, în sfîrșit, nu reușește s-o citească, fiind scrisă în limba germană, cu litere gotice. Întîia oară își dădu seama că pentru a cuceri lumea cărților trebuie să cunoască nu numai scrisul cirilic, ci și alte sisteme grafice și alte limbi. În 1813, la vîrsta de 8 ani, primește de la profesorul blăjean Basiliu Rațiu cartea cu ajutorul căreia a reușit să pătrundă tainele limbii latine, iar mai apoi ale limbii și scrisului german. În felul acesta nu mai era nici o piedică în calea dezvoltării deosebitului său talent pentru limbi, fapt care i-a permis colecționarului de mai tîrziu să cuprindă domenii atît de vaste ale științei, cum nu reușise pînă la el nici unul dintre românii ardeleni.

Ce anume a determinat orientarea activității sale de colecționare spre domeniile specifice lui, în ce ordine s-au constituit acestea și cu ce scop — iată prima chestiune ce trebuie soluționată în cercetarea bibliofiliei lui Cipariu.

---

[6] Referitor la momentele de mai jos din copilăria lui Cipariu, vezi fragmentul de manuscris menționat, precum și M. Protase, *Timotei Cipariu, Copilăria și anii de studii*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, s. Philologia, VII (1962), fasc. 1, p. 93—106.

[7] *Început de autobiografie*, p. 398—399.

În perioada studenției, orientarea lui Cipariu a fost determinată de atmosfera școlii blăjene, care punea un accent deosebit pe limba latină și, în general, pe literatura clasică[8]. Există dovezi incontestabile că Cipariu a început să pună bazele bibliotecii sale de mai tîrziu pe vremea cînd era încă elev de liceu, procurîndu-și în primul rînd nemuritoarele opere ale literaturii greco-latine. Dintre cărțile sale ne-a rămas pînă azi o ediție în format 16° a Iliadei lui Homer (nr. 6723). Pe coperta din spate e scris de mîna lui Cipariu: „Ex libris Timothei Czipar rhetoris Nro 5". Cînd Cipariu, elev cu punga nu prea groasă, a cumpărat cartea, ea avea unele lipsuri. Le-a completat, copiind textul primelor pagini, apoi a dat cartea la compactat. Dintr-o altă notiță aflăm că Cipariu a căutat să stabilească și locul unde a fost tipărită cartea, și anume la Lipsca. Felul în care sînt formulate notițele, dar mai ales numerotarea cărții și restaurarea ei demonstrează că Cipariu dispunea la acea dată de o mică colecție pe care ținea s-o și păstreze ca „bibliotecă" a sa. Avînd în vedere că Cipariu a fost elev al clasei de retorică în 1818/19, putem stabili acest an drept cea mai veche dată pentru începuturile bibliotecii și bibliofiliei sale. De altfel, Cipariu însuși socotea modestul volum, menționat mai sus, drept cea mai veche piesă a colecției sale, piesă de care se simțea cel mai mult legat. A considerat pînă la sfîrșitul vieții că acest volum a fost hotărîtor pentru toată activitatea sa de colecționare a cărților. Dovadă este și faptul că în testamentul său, datat la 18 aprilie 1886, a prevăzut în mod special ca această piesă a colecției sale, din care învățase în copilărie primele elemente ale limbii latine și grecești, să fie păstrată cu o deosebită grijă[9].

Mărturie a unei orientări neschimbate în timpul cît a fost elev este și volumul intitulat *Anacreontis carmina* (Lipsiae, 1782), care — în afară de cel menționat mai sus — este singurul ce ne-a rămas din perioada respectivă (nr. 6438). În acest volum putem citi două însemnări: „Gregorii Szakats Prof. Philosophiae", iar de mîna lui Cipariu: „A quo Dono accepit Timotheus Czipar Tertiarita mp. 1825 die 23 Febr. seu 7a Martii".

Întîlnirea cu literatura clasică, constatarea asemănării dintre limba latină și cea română a fost de fapt primul impuls, datorită căruia tînărul Cipariu a început să se intereseze de lingvistică. Lărgirea treptată a acestui interes spre problemele lingvisticii românești a însemnat în mod necesar lărgirea neîncetată a activității lui bibliofile în acest sens. Cipariu însuși mărturisește: „Aplecarea spre limbi o avui din copilărie și ... încă cînd începusem a fi numai de 14 ani (în august 1819), fără gramatică, fără măestru, începui a medita despre limba românească, a o compara cu cea latină ... Aceste fură începuturile studiului asupra limbii românești, ear de atunci încoace în decursul a mai bine de 30 de ani.... cîte ostenele, cîte spese, cîte călătorii făcui numai și numai întru interesul limbei și istoriei naționale. Carea limbă romană e, carea

[8] Referitor la condițiile existente la școala din Blaj: Protase, *o.c.*, p. 99—103.
[9] Arhiva personală a lui T. Cipariu în Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România (citat în continuare: Arh. T. Cipariu), nr. 11412.

eu să nu o fi studiat de atunci încoace? Care carte românească veche nu o am cumpărat, parcurs și estras? Este vreun autor clasic care eu să nu-l fi les cu peana în mînă anotînd celea ce ar putea ajuta la cunoștința limbii românești? Este vreun op care tratează despre vreo limbă romană, încît despre începutul și istoria ei, carea pre cît mi-a fost cunoscută să nu o fi cercetat, cetit și de s-a putut încă și cumpărat?"[10] Cipariu a fost primul care a înțeles „necesitatea.... de a începe oarecînd a ne tracta limba și apoi istoria după o critică cum se cere în zilele noastre". „Spre acest scop — scrie în 1853 lui I. Mureșianu[11] — nu lipsii încă înainte de 1848 a-mi aduna toate documentele, pe cît îmi era cu putință, cîte mi-ar putea fi de ajutor, adeca cărți vechi românești de pînă la 1700, clasici latini cu glosatorii și comentatorii vechi, în care se află depuse multe rămășițe de ale limbei vechi, înscripțiuni romane, documente, textice, poezii etc. Din acestea a aduna și a combina materialele cu uzul modern al limbei noastre din toate provinciile, mi-a fost cea dintîi necesitate". Necesitatea de a compara limba română l-a determinat pe Cipariu să colecționeze manuale de lingvistică italiene, provensale, franceze, spaniole, mai apoi germane și engleze, precum și dicționare, monumente de limbă și texte literare mai noi[12]. Astfel, în jurul anilor 1844/5 s-a constituit sfera sa de colecționare în domeniul filologiei.

În evidențele privind achizițiile sale din străinătate în anii 1843—1847 — evidențe care ne-au rămas doar fragmentar[13] — putem găsi, alături de texte literare franceze și germane, un număr considerabil de volume editate de Tauchnitz în seria *Collection of the British Autors*[14]. Toate acestea sînt o dovadă a perspectivei largi pe care o aveau cercetările lingvistice ale lui Cipariu, precum și a diversității interesului și culturii sale. În anii respectivi și concepțiile lui redacționale au constituit un impuls pentru colecționarea literaturii beletristice străine. *Organul luminării* — după cum arată și titlul revistei — intenționa să ofere publicului român o cultură în spiritul vremii.

Pentru aceasta Cipariu avea, mai mult decît oricare contemporan al său din Transilvania, toate calitățile. Limba germană o cunoștea la perfecție, încă de cînd era elev. În 1826 a început să învețe limba franceză și spre sfîrșitul deceniului al patrulea traducea din această limbă la nivel literar[15]. În ceea ce privește limba engleză, avem date informative începînd cu anul 1837. La începutul anului următor știm că a oferit pentru revista lui Bariț

[10] *Început de autobiografie*, p. 566—567.

[11] Arh. T. Cipariu, nr. 3393. Comunică, cu erori de lectură: Manciulea, *Contribuții noui*, p. 6.

[12] Manciulea, *T. Cipariu și Academia Română*, p. 30—32.

[13] Arh. T. Cipariu, nr. 11306.

[14] Cf. Hanea, *o. c.*

[15] *Început de autobiografie*, p. 567; În corespondența sa cu Bariț vorbește adeseori despre romanul lui E. Sue intitulat *Evreul rătăcitor*, pe care-l traduce pentru *Foaia*. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, București, Ms. rom. nr. 994. Coresp. G. Bariț, vol. III, fol, 107(4/16.II.1843), 118(1843), 124(2/14.XII.1844), 126(22.XII.1844), 129(26.I.1845). Microfilmele acestora, precum și următoarele scrisori ale lui Cipariu către Bariț, pot fi găsite la: Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, Filmoteca.

traduceri din literatura engleză[16]. Tot în această perioadă, plecînd de la asemănările dintre limba română și cea italiană, îl preocupa ideea de a învăța și această limbă, pe care și-a însușit-o apoi în măsura necesară pentru cercetările sale lingvistice[17].

Colecționarea operelor literaturii universale i-a slujit deci pentru cercetările filologice și pentru activitatea redacțională deopotrivă. Acest sector al bibliotecii sale a depășit mult — cel puțin înainte de 1848 — colecțiile asemănătoare ale contemporanilor săi transilvăneni, atît sub aspect cantitativ, cît și calitativ. Nu exagerează deci, cînd, în scrisoarea adresată lui Maiorescu la 9/21 nov. 1862, descrie această parte a bibliotecii sale după cum urmează: „Clasici greci și latini, toți în mai multe edițiuni vechi și noi, patres graeci și latini, cei mai aleși scriitori itali, gali, ispani, angli, germani, latini recentiori, hungarica etc. etc. Multe edițiuni scumpe și rare"[18].

Descrierea modului în care s-a constituit acest domeniu al colecției sale ar fi incompletă, dacă nu am menționa acea concepție a lui Cipariu (pe care o aveau și alți contemporani) că literatura clasică latină, precum și literaturile neolatine sînt premise ale literaturii române în accepțiune largă și, în același timp, parte integrantă, deoarece toate s-au format dintr-un trunchi comun[19]. Conform concepțiilor sale, atît filologice cît și bibliofile, Cipariu considera drept un imperativ pentru el studiul și colecționarea creațiilor de valoare ale acestor literaturi.

În ce măsură materialul de literatură universală al bibliotecii lui Cipariu ne oferă puncte de reper pentru înțelegerea operei sau a concepției sale despre lume — iată o temă interesantă, dar o temă care depășește cadrul acestui studiu. Cărțile de literatură contemporană pe care le-a achiziționat constituie în orice caz indicii în acest sens. Ele demonstrează — îndeosebi pentru perioada 1830—1848, în care s-au format concepțiile și sfera sa de preocupări — că Cipariu era întru totul adept al romantismului. Deși în biblioteca sa erau reprezentate cele mai diverse ramificații ale romantismului european, se simțea atras în mod deosebit de creațiile romantice engleze și franceze, mai precis de operele din a doua perioadă a romantismului, începînd cu anul 1830. Revolta împotriva sistemului feudal perimat ce mai dăinuia, receptivitatea față de problemele sociale și umanismul profund al acestei literaturi au exercitat o mare influență asupra lui Cipariu.

Începînd cu anul 1830, romantismul a însemnat în literatură cam ceea ce a însemnat liberalismul în politică[20]. Rolul său progresist s-a relevat

---

[16] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 28 (27.VIII/8.IX.1837), 40—42 (16/28.I.1838). Cf. Hanea, *o. c.*

[17] Manciulea, *Contribuții noui*, p. 8.

[18] Biblioteca Academiei, București, Ms. Coresp. I. Maiorescu, 1845—1863; nr. 24492.

[19] T. Cipariu, *Crestomatia sau analecte literare din cărțile mai vechi și noua romanesci, tipărite și manuscrise, începînd de la sec. XVI—XIX*, Blaj, 1858, p. V, VII—XVI.

[20] Referitor la cele de mai jos vezi K. Horváth, *A romantika* [Romantica], Budapesta, 1965; P. v. Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Paris, 1948.

mai ales în Europa răsăriteană. Aici sarcinile imediate ale dezvoltării sociale s-au prezentat organic legate de problemele eliberării naţionale. Romantismul oferea intelectualităţii popoarelor din Europa răsăriteană un program gata formulat, conştiinţa clară a sarcinilor de îndeplinit, precum şi arme ideologice pentru aspiraţiile de libertate. Pe scara de valori a romantismului, specificul naţional a cîştigat preponderenţă faţă de modelele străine, oricît de clasice ar fi fost ele. Astfel, în Europa răsăriteană a atras atenţia asupra imperativului dezvoltării literaturilor naţionale, asupra respectului faţă de modestele monumente de început ale culturii scrise. Romantismul a descoperit poezia primitivă a unor popoare (Ossian) şi poezia populară (Herder, Brentano), insistînd pentru utilizarea acestei literaturi orale în literatura scrisă, cultă (Béranger). Apreciind literatura populară, romantismul a făcut să se manifeste în literatura europeană şi acele popoare ale Europei răsăritene care, din pricina sărăciei literaturii lor scrise, nu-şi spuseseră cuvîntul pînă atunci. Romantismul a trezit pretutindeni interesul pentru lingvistică. Prin entuziasmul faţă de evul mediu a stimulat unele popoare în descoperirea individualităţii lor naţionale şi în formularea ştiinţifică a acesteia. Astfel, în Europa răsăriteană a determinat intensificarea mişcărilor de eliberare naţională şi cucerirea unei autonomii morale şi spirituale. În concepţia romantismului, spiritul creator şi mai ales poetul era un vizionar (vates), chemat să arate poporului său oprimat calea pe care trebuie s-o urmeze, îndrumîndu-l în dezvoltarea sa culturală. E adevărat că, iniţial, romantismul a fost o reacţiune împotriva iluminismului şi împotriva revoluţiei şi una dintre tendinţele sale s-a rătăcit în fantastic; în schimb cealaltă, în epoca lui Cipariu, era deja un imbold pentru lupta politică activă. Pe el l-a influenţat mai ales cea de a doua orientare a romantismului. Mai mult, prin scrierile lui Victor Hugo şi George Sand au ajuns pînă la el şi ideile socialismului utopic.

Prin cele cîteva observaţii de mai sus cu privire la aspiraţiile romantismului, nu intenţionăm decît să atragem atenţia asupra faptului că în viitor analiza concepţiei cultural-ştiinţifice a lui Cipariu trebuie să se facă în corelaţiile sale europene. După părerea noastră, aprecierea justă a operei lui Cipariu nu se poate face decît printr-o analiză temeinică a raporturilor sale faţă de romantism. În acest scop materialul de literatură universală al bibliotecii sale oferă posibilităţi din cele mai largi.

Deşi sfera sa de colectare este extinsă, nu putem afirma că Cipariu a reuşit să procure la timp toate noutăţile importante ale literaturii universale sau toate operele filologice de bază. Acestor lipsuri — explicabile prin condiţiile de informare şi achiziţie ale epocii premergătoare revoluţiei — li s-a dat o importanţă exagerată de către cercetătorii de pînă acum. Dintre lucrările fundamentale de lingvistică, a căror lipsă a fost obiectată, gramatica romanistică a lui Fr. Dietz, de exemplu, o cumpărase de fapt încă înainte de 1848 iar operele lui Max Müller, în jurul anului 1860, cînd a

luat cunoştinţă de existenţa lor[21]. Putem afirma deci categoric că în ciuda lipsurilor pe care le prezintă, colecţia lui Cipariu a fost cea mai bogată şi mai bine selecţionată bibliotecă de literatură universală şi filologie din cîte au avut cercetătorii români de pînă atunci.

II

Ca şi marii săi contemporani, Cipariu era de părere că pentru a facilita unirea românilor ce trăiau în condiţii politice diferite, trebuie creată o limbă literară unitară, „după date istorice ear nu după ficţiuni"[22]. Cipariu căuta să găsească aceste date istorice mai ales în monumentele vechi ale limbii române scrise. În însemnările sale autobiografice el notează că din 1826, cînd a devenit novice în ordinul călugărilor bazilitani, a avut acces liber în biblioteca mănăstirii. Atenţia tînărului cu aptitudini de filolog a fost atrasă îndeosebi de cărţile vechi româneşti şi de limba arhaică în care erau scrise. A început să-şi noteze sistematic cuvintele necunoscute sau pe cele pe care le considera învechite, mai întîi din traducerea psalmilor, făcută de Dosoftei şi publicată în 1680, apoi şi din alte tipărituri vechi româneşti care-i treceau prin mînă[23]. Dîndu-şi seama de necesitatea de a studia limba română prin metodele filologiei istorice, în planurile ştiinţifice ale lui Cipariu acest imperativ era strîns legat de obiectivele activităţii de colecţionare a vechilor manuscrise, documente şi tipărituri româneşti. Despre marea revelaţie trăită la vîrsta de 21—22 de ani în vechea bibliotecă a mănăstirii bazilitane, omul de ştiinţă matur scrie în anul 1862 astfel: „Mărturisesc ... că această descoperire ... ce o făcui în aceste cărţi bătrîne m-a mîngîiat şi mi-a aprins inima şi la mai întinse cercetări filologice ... ea mi-a croit tot cursul ce l-am alergat pînă acum pe cîmpul literaturii române filologice"[24]. De atunci întreaga sa activitate de colecţionare a pus-o în serviciul acestei descoperiri, după cum afirmă el însuşi în 1867: „Încîntatu de atari descoperiri şi rezultate filologice pentru limba românească, nu mă mulţumii numai cu cărţile zisei biblioteci, ci-mi pusei toată nevolienţa de a afla urma şi altor monumente tot aşa de vechi şi pe cît îmi permiteau circumstanţele pecuniare a mi le şi procura. Aşa cărţile se înmulţeau şi registrele creşteau din an în an ..."[25].

Studiul monumentelor vechi de limbă românească şi mai ales al tipăriturilor a fost de la început un aspect esenţial al cercetărilor filologice ale lui Cipariu. Colectarea în acest domeniu s-a desfăşurat concomitent cu activitatea ştiinţifică, ambele dezvoltîndu-se paralel pînă la capăt. Cu alte

[21] Stoian, *o. c.*, p. 88; Prima ediţie a gramaticii lui Dietz, existentă şi azi în biblioteca sa (nr. 7302), Cipariu a cumpărat-o, conform notei de plată, la 22 sept. 1844 (Arh. T. Cipariu, nr. 11306). Alte opere ale lui Dietz şi Max Müller se găsesc şi azi în biblioteca lui Cipariu.

[22] Manciulea, *Contribuţii noui*, p. 7. Cf. scrisorile adresate lui Bariţ la datele: 12/24.I. şi 16/28.I.1838. Coresp. G. Bariţ, vol. III, fol. 36, 40—42.

[23] *Început de autobiografie*, p. 566—567.

[24] Manciulea, *T. Cipariu şi Astra*, p. 64.

[25] *Archivu pentru filologia şi istoria*, p. 81.

cuvinte, activitatea de colecționar a lui Cipariu a fost determinată mai mult de obiective istorico-filologice decît bibliofile, luate în sensul strict al cuvîntului.

Deși interesul pentru lingvistică i-a atras atenția asupra tipăriturilor vechi românești, putem presupune — chiar în lipsa unor date directe — că activitatea sa de bibliofil a fost influențată mai tîrziu de contactul cu doctorul Vasilie Pop, întemeietorul istoriei cărții românești.

Din anul 1820—1821 și pînă la sfîrșitul vieții sale (1842), doctorul Pop a cercetat o mulțime de mănăstiri din Moldova și Țara Românească, adunînd în mod sistematic date referitoare la vechile tipărituri românești. În anul 1838 publică, la Sibiu, rezultatele acestei activități, într-o cărțulie intitulată *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor pînă la vremurile noastre*. Este prima bibliografie și totodată prima istorie a tiparului românesc[26]. În ce privește relațiile dintre Cipariu și Vasilie Pop, ne stă la dispoziție un număr de date, mai ales în corespondența dintre Cipariu și Bariț. Pop însuși menționează în cartea citată că Cipariu i-a fost de cel mai mare ajutor în depistarea și descrierea cărților vechi românești. Lui i se datorește și descrierea acelora aflătoare la Blaj[27]. A făcut și Cipariu declarații referitoare la relațiile dintre ei, spunînd că a cedat lui Pop multe din propriile sale notițe, pentru ca bibliografia acestuia să fie mai completă[28]. În domeniul istoriei tiparului românesc, Vasilie Pop este — incontestabil — un deschizător de drumuri; putem presupune chiar că a exercitat o influență asupra lui Cipariu, care era mai tînăr. Totuși, datorită unei activități mai exigente, mai metodice, mai perseverente, cel din urmă trebuie considerat ca întemeietor al bibliografiei științifice a tipăriturilor vechi românești.

Pentru a putea aprecia rolul pe care l-a avut Pop în dezvoltarea acestei preocupări a lui Cipariu, ar trebui să știm în ce perioadă relațiile dintre cei doi oameni de știință cu preocupări identice au devenit mai strînse? Conform presupunerii noastre, cu începere din anii 1828—1830 cînd, Pop, terminînd prelucrarea cărților bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, a trecut la revizuirea bibliotecii de la Blaj — al doilea tezaur al cărții românești din Transilvania. În orice caz, întîlnirea lor nu poate fi datată mai tîrziu decît vara anului 1832, cînd a avut loc investirea festivă a episcopului Lemeni, la care doctorul Pop a participat cu un salut în versuri iar Cipariu cu o pastorală versificată. Începînd cu anul 1836 avem date directe referitoare la prietenia ce o legaseră mai demult. Nu este întîmplător faptul că Cipariu adresează doctorului Pop prima scrisoare din călătoria de studii pe care o făcuse în Muntenia, probabil tocmai la sugestia prietenului său mai vîrstnic[29]. Tot în 1836 Cipariu i-a predat lui

[26] I. Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasilie Pop (1789—1842)*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, V (1928—1930), p. 86—157; N. Sulica, *Doctorul Vasilie Pop, primul bibliograf român*, în *Șoimii*, V (1929), nr. 1—2, p. 59—65.

[27] Mușlea, *o.c.*, p. 115.

[28] Cipariu. *Crestomatia sau analecte literare*, p. VII.

[29] Idem, *Călătorie în Muntenia la 1836*, în *Prietenii istoriei literare*, I (1931), p. 355.

Pop materialul referitor la tipăriturile vechi românești pe care-l adunase[30]. După călătoria lui Cipariu în Muntenia, relațiile dintre ei pierd din intensitate. În 1838 se mai vizitează reciproc la Zlatna și la Blaj, apoi, în urma discuțiilor în jurul noii ortografii, drumurile lor se despart definitiv[31]. În scrisoarea adresată lui Bariț la 12 noiembrie 1838, Cipariu se desolidarizează categoric de părerile lui Pop: „Eu l-am cinstit totdeauna ca om și ca învățat, fără de a-i primi părerile fără de alegere"[32]. Evident, nu mai colaborau nici în domeniul bibliografierii cărților vechi românești. „Nu știu cum a ieșit cartea despre Typographii afară. Mă tem că și atunci voi fi silit a nu mă nărăvi la părere cu D-lui"[33]. La acea dată Cipariu considera că ar fi mai bine dacă Bariț i-ar propune teme de istorie, determinîndu-l să nu se mai amestece în treburile filologilor.

Înstrăinarea lor nu l-a împiedicat pe Cipariu ca la vestea morții doctorului Pop să-și exprime, în scrisoarea adresată lui Bariț la 10/22 martie 1842, sentimentele de considerație față de răposat. „Rău îmi pare după dînsul, cît nu poate nimănui să-i pară mai rău decît mie, că deși nu ne-am potrivit în unele păreri. Și unde pot afla două capete să se potrivească întru toate? Totuși cinstirea mea dinăuntru către dînsul, pentru persoana și talenturile lui au fost nemărginită; adevărat trebuie să mărturisesc ca oricine care l-a cunoscut mai de aproape, că românul cel mai învățat întru împărăția noastră a fost Pop"[34]. În persoana doctorului Pop, Cipariu a pierdut pe unul din inspiratorii și colaboratorii săi în cercetările privind istoria cărții românești. Pe drept cuvînt se putea considera deci moștenitor spiritual al defunctului și continuator al eforturilor lui pe linia descoperirii vechii culturi românești scrise. De aceea, la vestea morții a intervenit imediat pe lîngă familie, pentru ca notițele, colecția de manuscrise și rarități bibliofile ale doctorului Pop să fie asigurate în vederea cercetărilor viitoare[35]. Aceeași intenție l-a călăuzit probabil și în 1859, cînd, prin intermediul preotului greco-catolic clujean Fekete-Negruțiu, a revizuit corespondența lui Pop[36].

Importanța relațiilor pe care Cipariu le avusese cu Vasilie Pop — în ceea ce privește dezvoltarea sa ca om de știință — constă, după părerea noastră, în concretizarea preocupărilor lui filologice, respectiv orientarea pe linia istoriei tiparului, iar pe de altă parte în intensificarea activității sale de colecționare a monumentelor de scriere veche românească. În cazul relațiilor cu doctorul Pop putem face această afirmație, chiar în lipsa unor date directe. Nu putem însă nici măcar să presupunem o influență similară din partea lui Constantin Oltelniceanu, care fusese de asemenea

---

[30] *Archivu*, p. 429.

[31] G. Bariț, *Dr. Vasilie Popu*, în *Transilvania*, I (1868), p. 134; Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 50 (5.IV.1838), 57—60 (29.V.1838), 69—70 (26.IX/10.X.1838).

[32] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 65—68.

[33] Ibid.

[34] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 100.

[35] Ibid. Cf. și fol. 107 (4/16.II.1844), 266—267 (9.XI.1877); *Archivu*, p. 34, 37; Bariț, *o.c.*, p. 131.

[36] Arh. T. Cipariu, nr. 2409.

un colecționar de cărți vechi românești. De fapt, cunoscutul apel al colecționarului bucureștean, publicat în anul 1844 în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, a atras atenția lui Cipariu, însă propriul său program fusese constituit cu mult înainte, și anume în perioada colaborării sale cu Pop[37]. Cipariu însuși formulează acest program într-o scrisoare datată 1 februarie 1859, pe care i-o adresează lui Bariț, rugîndu-l ca în cursul călătoriei pe care urma s-o facă în Moldova și Țara Românească să-i adune cărți vechi românești. „Scopul meu este de a aduna: 1) tot felul de cărți românești tipărite pînă la anul 1700; 2) tot felul de cărți tipărite românești de la 1700 pînă la 1830 încoace, împreună cu manuscrisele românești din orice timp"[38]. Pentru a dovedi că acest program al lui Cipariu nu s-a constituit în timpul elaborării *Analecte*-lor, ci cu cîteva decenii înainte de apariția acestei publicații (1858), ne putem referi și la însemnările sale din perioada anilor 1830—1840, care — fragmentar — există și azi în arhiva sa personală[39].

Colecționarea cărților vechi românești și prelucrarea materialului din punct de vedere lingvistic și istoric l-au preocupat pe Cipariu de la începutul carierei sale și pînă la sfîrșitul vieții. Începînd din anul 1836 căuta asemenea materiale în cercurile cunoscuților săi din București; între anii 1841—1845 corespondează cu baronul Karl Geringer referitor la texte vechi românești[40]. Pe această linie, activitatea sa organizatorică și de colecționare se intensifică în mod deosebit între anii 1856—1859, cînd lucra la *Analecte* și se gîndea la publicarea mai multor volume. Desigur că acțiunea de depistare a cărților vechi, care erau în posesia bisericilor sau a unor persoane particulare, a reușit s-o organizeze mai bine în Transilvania, ajutat fiind de prietenii și discipolii săi[41]. Datorită unei corespondențe stăruitoare, cuprinde în cele din urmă și Moldova și Țara Românească, pregătind astfel terenul și formîndu-și colaboratori pentru viitoarea acțiune desfășurată pe plan național în interesul bibliografiei vechi românești[42].

Convins fiind în urma evenimentelor din 1848/49 că bibliotecile particulare nu oferă suficientă siguranță pentru păstrarea valorilor culturii naționale, a încercat să creeze un cadru oficial în care această misiune putea fi îndeplinită. După revoluție el este de părere că valorile respective trebuie să se găsească în biblioteci publice accesibile oricui, deoa-

---

[37] I. Lupu, *Un bibliofil român din prima jumătate a veacului al XIX-lea: capitanul Constantin Oltelniceanu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III (1960), p. 129—150; Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 129 (26.I.1845).

[38] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 231.

[39] Arh. T. Cipariu, nr. 2253, 2260, 2328—2329.

[40] *Archivu*, p. 33—35; Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 139 (6/18.IV.1845).

[41] Cf. L. Patachi, *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III (1960), p. 282—287; Din bogata corespondență a lui Cipariu pe această temă: Arh. T. Cipariu, nr. 1275—1277, 1279, 1281—1283, 1319, 1325, 1329, 1728, 1731, 1848, 1868, 1879, 1894, 2196, 2255—2256, 2355—2356, 2777, 2906, 2929, 2978—2989; Manciulea, *Contribuții noui*, p. 67—71.

[42] Arh. T. Cipariu, nr. 1466, 1590, 3402; Aug. Z. N. Pop, *Bibliografia românească veche, operă de colaborare națională*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III (1960), p. 215—249.

rece bibliotecile particulare sînt supuse neîncetat primejdiei dispersării. „Moldoveni, ca și alții, cum a fost Orbul de la București, adună, nu le folosesc pînă trăiesc, mor și se împrăștie" — scria el lui Bariț la 22 iulie 1859, referindu-se la bibliotecile particulare[43].

Bazat pe această convingere, după revoluție el a încercat să realizeze un centru de colectare a cărților vechi românești — inițial la biblioteca diecezană din Blaj, care se afla sub conducerea sa[44], iar mai apoi la biblioteca Astrei, pentru ca divergențele dintre biserica ortodoxă și cea greco-catolică să nu mai frîneze această acțiune. Mari nădejdi legase mai ales de cea de a doua bibliotecă. Îndată după întemeierea Astrei, la 28 iulie 1862, el a pus problema colecționării cărților vechi românești: „De interesul nostru public al Românilor și obiect demn de scopul acestei societăți ar fi adunarea acestor monumente prețioase pînă ce nu se prăpădesc cu totul și încă în exemplare complecte"[45]. Pentru îndeplinirea acestei sarcini el propune ca Astra să organizeze: „1) O bibliotecă de cărțile vechi românești, tipărite și manuscrise, din timpurile cele mai vechi pînă către anul 1700, pe cît se poate complecte cu spesele societății și în depozitul ei. La care faptă ar fi de a se ruga să concurgă toată națiunea română, fiindcă e interesul general al nostru, al tuturor. 2) O comisiune de bărbați de lîngă acea bibliotecă, care anume să se ocupe cu exploatarea acelei biblioteci și altor monumente, spre a aduna material la un dicționar român"[46]. Deși a fost constituită atît biblioteca, cît și comisia propusă (în frunte cu Cipariu însuși) planul a eșuat, pe de o parte din pricina lipsei de interes a publicului, iar pe de altă parte din cauza modestelor mijloace de care dispunea Astra. În ciuda eșecului, activitatea organizatorică a lui Cipariu în scopul salvării vechilor monumente ale scrisului românesc are o deosebită importanță, nu atît pentru faptul că a reușit să salveze un mare număr de monumente de limbă, manuscrise și tipărituri, ci mai ales pentru interesul pe care l-a trezit față de această problemă în cercul colaboratorilor săi mai tineri. Cipariu era înhumat de cîțiva ani deja în cimitirul din Blaj, cînd, în 1894, Academia Română a pus din nou la ordinea de zi problema bibliografiei naționale românești. Atît Ion Bianu care a realizat planul, cît și colaboratorul său principal din Transilvania, I. Micu-Moldovan, primiseră de la Cipariu primul impuls pentru această acțiune de mare amploare[47]. Realizarea *Bibliografiei românești vechi* — temelia bibliografiei române științifice și a istoriei cărții românești — este de neînchipuit fără exemplul și activitatea de o jumătate de secol a colecționarului și omului de știință blăjean.

---

[43] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 236—237. Prin colecționarul orb de la București se subînțelege căpitanul Oltelniceanu. Cf. Bariț, *Dr. Vasilie Popu*, p. 130.

[44] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 231 (1.II.1859).

[45] Manciulea, *T. Cipariu și Astra*, p. 66.

[46] *Ibid.*, p. 68.

[47] Aug. Z. N. Pop, *o.c.*, p. 217—219; N. Comșa, *Corespondența între Ion Micu-Moldovan și Ion Bianu*, Blaj, 1943.

III

Cipariu considera limba ca fiind întruchiparea celei mai străvechi istorii a poporului. Avînd orientare istorică, cercetările sale lingvistice s-au integrat organic în istoria românilor propriu-zisă[48]. Întreaga sa activitate și chiar subtitlul renumitului său *Archivu* sînt mărturie că Cipariu considera filologia și istoria ca discipline ce trebuie studiate în strînsă legătură una cu alta. Astfel există o perfectă îmbinare între colecțiile sale de interes filologic și istoric. Conform concepției lui Cipariu „interesele cele mari ce au pentru toate națiunile cari vin la conștiința de sine: limba și istoria națională"[49] reclamă această îmbinare.

Activitatea sa de colecționare a cărților referitoare la istorie era axată pe exigența de a face apel la izvoarele primare ale istoriei naționale, utilizîndu-le în mod critic. „Pînă ce o critică rațională, severă și neparțială nu va predomina în conștiința istoricilor noștri, istoria noastră va fi numai fabule, de mai puțin preț istoric chiar și decît legendele și baladele naționale"[50]. Sursele de informare — publicate sau manuscrise — pe care le-a adunat în scopul cercetărilor sale filologice, vreme de o viață întreagă — așa cum am menționat mai sus — serveau în același timp și preocupărilor sale istorice. Interesul istoric a fost un factor hotărîtor în alegerea materialului de achiziționat. Cipariu procura pentru biblioteca sa mai ales acele publicații în care spera să găsească date referitoare la istoria romană și cea română. Credem că nu e lipsită de temei presupunerea că lucrările ecleziastice ale scriitorilor creștini din evul mediu timpuriu, precum și operele literare bizantine au ajuns în rafturile profesorului blăjean nu atît pentru a satisface un interes de ordin teologic sau de istorie ecleziastică — deși Cipariu avea o funcție preoțească — ci ca surse ale istoriei române în sensul cel mai larg. Însemnările sale dovedesc că în cataloagele tipărite ale bibliotecilor, în inventarele secțiilor de manuscrise, Cipariu căuta să stabilească în primul rînd ce fel de surse informative ar putea găsi în colecția respectivă, pentru o mai bună cunoaștere a trecutului românesc[51].

Descoperirea izvoarelor istoriei românilor în folosul cercetării istorice și publicarea lor în scopul trezirii conștiinței istorice a poporului său este o preocupare care, începînd cu cel de al treilea deceniu al veacului, revine mereu în activitatea lui Cipariu. Probabil că relațiile cu V. Pop l-au influențat și sub acest aspect. Putem presupune că Bariț s-a gîndit în primul rînd la Cipariu, cînd, în necrologul de mai tîrziu a scris astfel despre doctorul Pop: „. . . el nu numai își puse toată silința pentru ca să adune documente pentru istoria națiunii, ci deștepta totodată la mai mulți

[48] Manciulea, *Contribuții noui*, p. 6.

[49] Arh. T. Cipariu, nr. 2156. Articol-program pentru *Archivu*, seria nouă, care urma să apară în anul 1875.

[50] Ibid.

[51] Arh. T. Cipariu, nr. 2166, 2196, 2982; *Archivu*, p. 553—560, 696—700, 733—736, 757—758.

români zelul de a culege și păstra orice scrisorică veche . . .“[52]. În programul lui Cipariu figura încă din epoca primei sale călătorii la București colecționarea vechilor cronici românești[53]. După cum vom vedea, asupra acestei probleme revine și mai tîrziu cu perseverență, avînd și rezultate pozitive. Imaginația lui Cipariu a fost captivată de acel plan german care avea drept scop să publice, în traducere germană, tot ceea ce s-a scris despre germani, din epoca lui Iulius Caesar și pînă în secolul al XV-lea[54]. Constituirea unei colecții asemănătoare de documente ale istoriei românilor a eșuat, datorită pierderii parțiale (în 1849) a însemnărilor sale. Din cele rămase a publicat totuși în *Acte și fragmente* (Blaj, 1855) și în *Archivu* destul de multe materiale pentru ca să ne putem forma o imagine despre concepția sa inițială. Cipariu avusese posibilitatea de a le publica, datorită tocmai colecțiilor sale de cărți și manuscrise istorice adunate metodic. În biblioteca sa, alături de textele istoriografilor din antichitate și din evul mediu, se înșiruiau, încă dinainte de 1848, colecții de surse documentare ardelene, cum ar fi *Codex diplomaticus* al lui Fejér sau *Historia critica* a lui Katona[55].

Pe lîngă sursele importante din punct de vedere al istoriografiei române, Cipariu se străduia să procure mai ales lucrări de sinteză privind istoria patriei sau istoria universală, precum și unele monografii mai importante. Nu acorda interes prea mare achiziționării unor studii de detaliu cu caracter de strictă specialitate. Asemenea lucrări cumpăra numai în cazul în care ele, într-un fel sau altul, aveau tangențe cu temele specifice ale cercetărilor sale. Tot ceea ce avea vreo legătură cu problemele importante ale epocii se bucura însă de interes din partea lui Cipariu. Achizițiile sale de cărți istorice — mai ales după 1842, cînd în Transilvania încetează letargia vieții publice — sînt determinate de necesitățile luptei politice, desfășurate mai ales cu ajutorul argumentelor istorice. Iată motivele pentru care a pus să se copieze *Diplomatarium Transilvanicum* al lui I. Kemény[56] și pentru care a cumpărat colecția de manuscrise a lui N. Cserey[57]. În polemicile științifice, avînd și implicații politice, purtate cu sașii și maghiarii referitor la „concivilitatea“ românilor pe pămîntul crăiesc, sau la statutul juridic al cnejilor de odinioară, achizițiile de acest fel din biblioteca lui Cipariu au fost utile întregii mișcări naționale române, după cum reiese și din corespondența sa cu Bariț[58].

Achizițiile de cărți istorice oglindesc nu numai dezvoltarea concepției istorice, filozofice și politice a lui Cipariu; în ele se reflectă și forțele spi-

---

[52] Bariț, *o.c.*, p. 129.
[53] *Archivu*, p. 34.
[54] *Organul luminării*, nr. 3 din 1847, p. 11; Arh. T. Cipariu, nr. 2156.
[55] *Archivu*, p. 57, 429; Arh. T. Cipariu, nr. 2308, 2124.
[56] Patachi, *o.c.*, p. 283—284; *Trauschenfel's Magazin*, II (1860), p. 123; Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 98—99 (15/27.II.1842), 103 (9/21.VIII.1842), 171 (XII. 1846), 183—185 (II.1847), 193—194 (13/25.VI.1847); Arh. T. Cipariu, nr. 2308.
[57] S. Jakó, *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu* (ms).
[58] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 98—99 (15/27.II.1842), 103 (9/21.VIII.1842), 105 (7/19.XI.1842).

rituale care au acționat asupra ideologiei mișcării naționale românești din Transilvania. Înainte de 1848, de exemplu, Cipariu a procurat pentru biblioteca sa aproape exclusiv lucrările istoricilor francezi de factură romantică-liberală[59]. Din lucrările lui Guizot, Michelet, Thiers — care exercitaseră o mare influență — Cipariu sau oricare alt cititor român din Transilvania, preocupat de trecutul și viitorul poporului său, putea să tragă învățăminte privind ideile liberale burgheze, forțe făuritoare de istorie a maselor, rolul pozitiv al revoluțiilor în dezvoltarea socială, importanța decisivă a „personalității naționale", a „spiritului național". Tot în perioada premergătoare revoluției, Cipariu a luat cunoștință și de idealurile socialismului care lua ființă, prin intermediul operelor lui Lamennais. Aplicarea acestora în interpretarea istorică a avut posibilitatea s-o cunoască din opera lui L. Blanc despre revoluția franceză. În ce privește filozofia istoriei, el nu s-a orientat exclusiv după sistemul kantian al lui Krug, de vreme ce își procurase și lucrările materialistului Feuerbach. Pe acestea din urmă le considera de mare utilitate, căci în toamna anului 1848, cînd s-a refugiat la Sibiu, le-a luat cu el[60].

Pe lîngă lucrările ample de specialitate, care au exercitat o mare influență asupra concepției sale istorice, Cipariu cumpără încă din deceniul al patrulea al secolului lucrări de publicistică referitoare la români. De exemplu, a comandat, îndată după apariția lor, cele mai noi lucrări politice care se ocupau de problemele privitoare la Turcia sau Rusia[61], ca dovadă că viitorul redactor al *Organului luminării* ținea să aibă o privire generală de largă perspectivă și să fie totdeauna la curent cu acele probleme ale Europei epocii sale care priveau și pe români. Este de la sine înțeles că pe lîngă lucrările istorice și publicistice din Moldova și Țara Românească, își procura și noutățile care reprezentau punctul de vedere maghiar, săsesc sau austriac. Tot prin forța lucrurilor, acest material s-a completat cu lucrări de geografie și etnografie, care de asemenea erau utile în lupta dusă de români pentru egalitate de drepturi sau pentru a trezi interesul străinătății. Achizițiile de cărți ale lui Cipariu sînt o dovadă incontestabilă că în preocupările sale istorico-politice — mai ales după 1849 — rațiunea politică cîștigă teren față de rațiunea pur istorică.

IV

Preocupările filologice și istorice au constituit laolaltă mobilul străduaniilor lui Cipariu de a-și îmbogăți biblioteca și cu manuscrise vechi la-

[59] Operele de mai jos figurează în lista cărților furnizate de librăria Steinhausen din Sibiu: Arh. T. Cipariu, nr. 11306. Vezi și materialul propriu-zis al bibliotecii.

[60] Arh. T. Cipariu, nr. 2308.

[61] În lista menționată de la Steinhausen figurează, de exemplu, titluri ca: Fournier, *Russie, La Russie en 1844;* Georgii, *Europäische Russland;* Golowin, *La Russie, Anklagen der Juden in Russland;* Roth, *Zustände der Türkei; Memoires sur la Valachie.*

tinești[62]. Interesul față de trecutul patriei și poporul său l-a determinat să colecționeze documente istorice în limba latină, la fel izvoare documentare manuscrise referitoare la Transilvania. În schimb, achizițiile sale de codice latinești medievale, din străinătate, au fost determinate de alte motive, mult mai complexe. O dovadă este însuși faptul că asemenea piese a cumpărat abia după 1849, cînd încetase de a mai aduna izvoare documentare manuscrise, în limba latină, referitoare la istoria patriei. Codicile conținînd texte literare le-a cumpărat probabil nu numai din pricina respectului său pentru literatura antică, ci și datorită faptului că el — așa cum am menționat mai sus — considera literatura latină drept un preambul al literaturii române. Celelalte codici s-ar putea să le fi cumpărat în scopul elucidării bazelor istorice ale ortografiei române, sau pentru a-și susține propriile sale puncte de vedere prin documente autentice cu o vechime de cîteva secole. Nu putem trece cu vederea nici faptul că Cipariu era înclinat să considere limba latină a tăbliței cerate de la Abrud și Roșia Montană drept cele mai vechi mărturii ale limbii române „rustice" din Dacia[63]. În aceste codice el respecta deci tot monumentele limbii și literaturii române în sens larg. În sfîrșit, atunci cînd Cipariu s-a angajat la asemenea cheltuieli, trebuie să fi tras în cumpănă și un alt motiv, anume convingerea că astfel de rarități bibliofile sînt absolut necesare pentru ca colecția lui să fie la nivelul colecțiilor celorlalte două națiuni din Transilvania și pentru ca ea să devină o bibliotecă reprezentativă a românilor.

Și aici ni se pare potrivit să vorbim despre opinia lui Cipariu referitoare la colecționarea așa-numitelor rarități. În cunoscutul său studiu despre biblioteci și arhive, publicat în *Arhivu*, el face o deosebire netă între propria sa bibliofilie și bibliotecile fondate în cercurile feudale pentru simplul motiv că era la modă, sau „bibliomania" burghezilor bogați[64]. Condamnă de asemenea pe cei ce-și fac biblioteci în scop de decor impus de situația lor socială, fără să citească vreodată cărțile, pe care le consideră doar piese de aranjament interior. Nu-l impresionează pe Cipariu nici acei burghezi bogați, care — tot pentru că este la modă — cheltuiesc sume mari de bani pentru cărți, fără să-i intereseze conținutul lor, ci numai vechimea, raritatea sau execuția lor deosebită. Desigur, asta nu înseamnă că Cipariu n-a recunoscut valoarea rarităților bibliofile, nu le-a apreciat și n-a achiziționat pentru biblioteca sa asemenea rarități. Considerațiile de ordin exterior, material, n-au constituit însă factorul hotărîtor al bibliofiliei sale. Pentru el valoarea unei cărți era determinată în primul rînd de măsura în care era utilă cercetărilor sale științifice și strădaniilor care vizau ridicarea poporului său.

---

[62] Expunerea mai amănunțită a celor de mai jos, vezi: S. Jakó, *Codicele latine medievale din biblioteca lui T. Cipariu*, în *Revista arhivelor*, X (1967), nr. 1, p. 35—72.

[63] Stoian, *o. c.*, p. 6—7; Cipariu, *Table cerate*, în *Adunare generală a Astrei... ținută la Abrud în 27—28 august 1865*, Sibiu, 1866, p. 114.

[64] *Archivu*, p. 641—642.

Se poate dovedi prin notiţele făcute de el însuşi în registrul inventar al bibliotecii sale — întocmit în 1845/46 — că, deşi criteriile de conţinut erau hotărîtoare la achiziţii, Cipariu ţinea evidenţa raritãţilor bibliofile care au ajuns în posesia lui, uneori întîmplător, dar mai ales prin cumpărături din străinătate[65]. O atenţie specială acorda acelor exemplare care au fost cîndva în posesia unor reprezentanţi de seamă ai disciplinelor pe care şi el le cultiva. De exemplu, a găsit de cuviinţă să menţioneze şi în inventar despre una din piesele colecţiei sale (nr. 4438) că aparţinuse umanistului Johann Albrecht Widmannstetter (1506—1557), lingvist orientalist, a cărui colecţie a constituit fondul de bază al bibliotecii de mai tîrziu Hof- und Staatsbibliothek din München. Într-un alt loc atrage atenţia asupra unei cărţi (nr. 8140) care fusese în posesia cunoscutului filolog din cercul lui Hugo Grotius, întemeietorul şcolii latiniste din Olanda, Johann Friedrich Gronovius (1611—1671). Iarăşi, în alt loc, se mîndreşte cu exemplarul (nr. 5030 şi 21760) care aparţinuse cîndva istoricului Cristoph Gottlieb Murr (1733—1811) şi apoi filologului orientalist din Göttingen, Johann Friedrich Eichhorn (1752—1827). În mod explicabil, pentru filologul Cipariu, o publicaţie, chiar mai recentă, avea valoare mai mare dacă era adnotată de un vestit om de ştiinţă. De aceea a notat în inventar, după descrierea titlului ediţiei din 1794 de la Helmstadt a Electrei lui Sofocle, că pe acest exemplar filologul Friedrich Jacobs a făcut notiţe marginale (nr. 7058). Un alt volum (nr. 3896) a fost interesant pentru Cipariu probabil datorită însemnărilor făcute de renumitul filolog-clasic olandez Peter Burmann junior. Pe lîngă piesele care apăreau sporadic pe piaţa internaţională a anticariatelor, Cipariu a căutat să-şi îmbogăţească colecţia cu cît mai multe cărţi din bibliotecile puse în vînzare ale oamenilor de ştiinţă contemporani, pentru care avea o deosebită consideraţie. Bibliofilia sa ştiinţifică, de factură specială, l-a determinat să cumpere, în 1844, cărţi de specialitate din biblioteca lui Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius (1786—1842), care a pus bazele filologiei semitice[66] sau, în jurul anului 1860, din biblioteca renumitului filolog clasic Georg Heinrich Moser (m. 1858).

Pe lîngă exemplarele oamenilor de ştiinţă celebri, Cipariu a indicat în inventarul menţionat şi raritãţile obişnuite ale bibliotecilor — incunabule şi publicaţii ale tipografilor de renume. În biblioteca lui existau încă înainte de 1848 două incunabule. Cipariu cunoştea preabine valoarea lor, astfel că în toamna anului 1848, cînd s-a refugiat la Sibiu, le-a luat cu sine printre piesele păstrate cu sfinţenie[67]. In ciuda criteriului general de achiziţie, menţionat mai sus, găsim în biblioteca lui Cipariu un mare număr de publicaţii ale tipografilor renumiţi. Pentru a dovedi afirmaţia,

[65] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. rom. nr. 135.

[66] Arh. T. Cipariu, nr. 11306.

[67] Idem, nr. 2308. Cipariu şi-a notat astfel cele două incunabule în catalogul menţionat al bibliotecii sale: la p. 71 — *Mamotrectus tam bibliae, quam aliorum plurimorum librorum, Venetiis, per Franc. de Hailbrun et Petrum de Bartua, 1478, 4°, (20 fl. Cm.);* la p. 81 — *Suidae Lexicon, impensa D. Demetrii Chancondyl (!) etc. graece, Mediolani, 1499, in folio. Ed. princeps, 46 th.* Acesta din urmă există şi azi în colecţie (nr. 4462).

cercetătorul care utilizează colecția lui poate să-și noteze cu ușurință o serie întreagă de publicații Aldus (nr. 4438, 5129, 27207), Stephanus (nr. 3725, 3839, 4674, 5001, 5002, 5005, 5120, 5767, 6605), Frobenius (nr. 4435, 5048, 5274), Plantinus (nr. 4696, 4948, 4998, 5437, 6295, 6822, 8441), Junta (nr. 3750), Elzevir (nr. 3912, 4003, 4041, 4046, 4320, 5057, 5105, 6150, 6371, 6704, 6994, 26690), Blaeu (nr. 4884, 6017, 6353), precum și alte capodopere ale celebrităților din secolele XVI—XVIII în domeniul tiparului.

Cipariu face mențiune și în cazurile în care vreuna din cărțile lui — conform cunoscutului catalog al lui Vogt sau unui alt manual ajutător pentru bibliofili (nr. 3925, 4720, 5012, 9174) — trecea drept publicație rară, avînd o valoare deosebită (nr. 4103, 4434, 4948, 5132, 6385). Mai mult: cu ajutorul lucrării lui Weigel, *Apparatus litterarius* (nr. 4357), a stabilit și valoarea de circulație pe piața internațională a unor piese din colecția sa.

Deși găsim în biblioteca lui Cipariu multe volume avînd o legătură deosebit de frumoasă, putem spune că nu l-a interesat în mod deosebit execuția artistică a legăturii, iar pentru compactarea cărților n-a jertfit prea mulți bani; chiar cele mai valoroase dintre cărțile lui de specialitate, cumpărate în stare nouă, le-a lăsat broșate. Legăturile simple, dar durabile, comandate de el au fost executate în atelierul compactorului din Aiud, Ludovic Lőcsei Spielenberg, un cunoscut al său din anii tinereții[68].

Se știe că Cipariu a cunoscut de timpuriu bibliotecile de seamă care s-au dezvoltat în Transilvania. După terminarea studiilor teologice, în 1826 sau 1827, a petrecut vreo șase luni la mănăstirea minoriților din Aiud, pentru a-și perfecționa cunoștințele de limbă maghiară[69]. Acest timp i-a servit și pentru cunoașterea bogatei biblioteci a colegiului din localitate. Probabil că atunci a aflat și de existența manuscriselor orientale din această bibliotecă și tot atunci a încheiat legături trainice cu amatorii de cărți din Aiud[70]. În 1826/27, după ce învățase limba franceză, a făcut cercetări și în biblioteca Teleki din Tîrgu-Mureș[71]. Dacă în biblioteca din Aiud tînărul bibliofil blăjean s-a putut informa asupra trecutului și rezultatelor dezvoltării bibliotecilor din țară, în cea din Tîrgu-Mureș s-a inițiat asupra particularităților tipului vienez de biblioteci, îmbunătățit în spiritul iluminismului francez. În ceea ce privește formarea aptitudinilor sale bibliofile, trebuie să fi avut o influență și cunoașterea bibliotecii Brukenthal din Sibiu și Batthyaneum din Alba Iulia[72]. După 1838 a exercitat o influență și mai mare asupra bibliofiliei

[68] Arh. T. Cipariu, nr. 1920, 2016, 2019.

[69] R a ț i u, *o.c.*, p. 11—12.

[70] Zs. J a k ó, *Az enyedi régi könyvtár kéziratos ritkaságairól* [Despre raritățile manuscrise ale bibliotecii vechi de la Aiud], în *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, VIII, (1964), p. 220—225.

[71] *Început de autobiografie*, p. 567; G. B l é d y, *Contribuții la istoria filologiei române. Tînărul Cipariu cercetînd la biblioteca „Teleki" din Tîrgu-Mureș*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, p. 81—84.

[72] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 139 (6/18.IV.1845); Arh. T. Cipariu, nr. 2447; *Archivu*, p. 554.

sale vizitarea unor biblioteci în cursul călătoriilor făcute succesiv la Viena, în Germania (1850) și în Italia (1852)[73]. În aceste împrejurări trebuie să-și fi întărit convingerea că biblioteca sa trebuie să fie înzestrată și cu cărți vechi și rare, pentru ca — după concepția epocii — să fie o bibliotecă reprezentativă a națiunii române din Transilvania. Cu toate acestea, procurarea rarităților a rămas în concepția lui Cipariu — datorită conformației sale spirituale — de importanță secundară, față de criteriul de bază al activității sale de colecționare: acela al conținutului.

V

Domeniile bibliofiliei lui Cipariu trecute în revistă pînă acum erau în corelație, completîndu-se chiar unele pe altele. Din capul locului s-a putut presupune deci că aceste domenii s-au constituit prin activitatea științifică a colecționarului, datorită faptului că interese de mare importanță cereau astfel. În cele ce urmează trebuie să încercăm elucidarea acestora, deși cercetarea științifică a rămas datoare pînă acum cu o biografie temeinică a savantului și politicianului blăjean.

Cele trăite și văzute cu ocazia primei sale călătorii la București (1836), dar mai ales convorbirile pe care le-a avut atunci cu conducătorii spirituali ai renașterii române, l-au făcut pe Cipariu să vadă clar linia pe care trebuie s-o urmeze în cercetările sale științifice și în activitatea de colecționare a cărților, strîns legată de aceste cercetări. Conform jurnalului său de călătorie[74], la București a urmărit cu atenție situația bibliotecilor, atît a celor publice cît și a celor particulare. A văzut colecțiile Mitropoliei și ale Bibliotecii Naționale, care erau atunci în curs de organizare. A vizitat biblioteca particulară a lui Petrache Poenaru și a lui Aaron Florian. Florian a discutat cu el „ideile despre o societate literală pentru unirea limbii între toți scriitorii români", iar Cezar Boliac — despre planul revistei în care urma să fie publicate lucrările acestei societăți. Călătoria la București a întărit convingerea lui Cipariu că realizarea unității culturale a românilor de pretutindeni este prima condiție a unității naționale. Mai tîrziu, în 1862, Cipariu a formulat această convingere astfel: „... toți ne suntem frați, ori cît ne despart munții și văile și oricît ne împart stările politice și confesiunile religioase, — tot numai una să fim, o națiune, o limbă, o literatură. Și dacă pe alt cîmp românul de mult e tăiat în bucăți... dar cel puțin în literatură, în pașii către cultură, numai un corp și numai un suflet să fie. Atunci... spiritul națiunii și geniul roman

---

[73] Arh. T. Cipariu, nr. 2168—2169 (fragmente de jurnal din călătoria în Germania), nr. 2178 (însemnări din călătoria în Italia); *Gazeta Transilvaniei*, 1852, nr. 75—76, 86; I. Breazu, *Timotei Cipariu și Italia*, în *Studii literare*, II (1943), p. 201—216.

[74] *Călătorie în Muntenia la 1836*, p. 377, 381. Cf. V. Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836*, în *Studii*, IX (1958), nr. 1, p. 117—126.

va întinde aripile sale peste toţi fiii lui Traian şi-i va ţine legaţi întru legăturile păcii, frăţietăţii şi unităţii naţionale[75]".

Din acest program, adoptat atît dincoace cît şi dincolo de Carpaţi de către intelectualii progresişti ai celui de al treilea deceniu, filologului şi bibliofilului Cipariu i-au revenit două sarcini personale specifice: 1) să colaboreze la fundamentarea ştiinţifică a unităţii limbii române literare; 2) prin colecţionarea cărţilor, după un plan bine stabilit, să creeze o bază de documentaţie ştiinţifică pe care, în viitor, să se poată sprijini mişcarea pornită de românii din Transilvania pentru egalitate de drepturi politice şi propăşire culturală.

Interesul pasionat al lui Cipariu pentru cărţi şi-a căpătat astfel justificarea şi, în acelaşi timp, un sens superior. După 1836 şi-a dat limpede seama că, în ciuda modestiei mijloacelor sale materiale, trebuie să pornească la realizarea acestei sarcini imediate, care implica multă pricepere şi serioase sacrificii materiale. Şi aceasta cu atît mai mult, cu cît nu exista altcineva care să se fi angajat la toate acestea. La Bucureşti a avut posibilitatea să se convingă că oraşul—capitală din Ţara Românească nu dispunea de biblioteci de specialitate corespunzătoare pentru a putea servi la rezolvarea marilor probleme naţionale[76]. Sub impresia celor constatate, chiar două decenii mai tîrziu, Cipariu era de părere că „cei ce studiază din aceste provincii [Moldova şi Ţara Românească] în ţara lor nu află mijloacele cerute la un studiu aprofundat"[77]. Tot din experienţă mai ştia Cipariu că nici bibliotecile bisericilor şi şcolilor româneşti din Transilvania nu erau corespunzătoare pentru a putea promova sarcinile naţionale la ordinea zilei: „Bibliotecile noastre încă numai şoarecilor sunt deschise totdeauna cînd vrea a intra, oamenilor prea anevoie" — scrie Cipariu la 5 aprilie 1838 în scrisoarea adresată lui Bariţ[78]. În asemenea condiţii, într-adevăr nu exista altă soluţie: Cipariu, ca persoană particulară, a trebuit să se angajeze la îndeplinirea unei sarcini publice ce nu putea suferi amînare.

Cipariu ştia încă din 1836 ce anume avea de făcut, dar multă vreme nu i-a fost clar cum s-ar putea realiza intenţia lui, în condiţiile existente în Transilvania şi cu posibilităţile sale materiale de atunci. Pentru ca hotărîrea să se traducă în faptă, trebuia să vină un impuls puternic de undeva; Cipariu trebuia să ajungă în legătură directă cu piaţa de cărţi şi cu viaţa culturală apuseană care se bucura de mai multă libertate. Pentru planul lui Cipariu — menţionat mai sus — impulsul hotărîtor a fost prima sa călătorie în Apus. Drumul făcut la Pesta şi Viena, în august — începutul lui septembrie 1838, probabil în vederea fondării gazetei de la Blaj, are semnificaţia unei pietre de hotar în activitatea de bibliofil a lui Cipariu[79]. În această vreme depăşeşte el cadrul tradiţional transilvănean

[75] Manciulea, *T. Cipariu şi Astra*, p. 69—70.
[76] *Călătorie în Muntenia la 1836*, p. 371, 377.
[77] *Început de autobiografie*, p. 563.
[78] Coresp. G. Bariţ, vol. III, fol. 50.
[79] Idem, fol. 61—62 (5.VII.1838), 69—70 (26.IX/10.X.1838); Arh. T. Cipariu, nr. 2157 (fragment de jurnal).

de colecționare a cărții, bibliofilia sa atingînd nivelul european. Impresiile culese în cele 44 de zile petrecute în străinătate — ședere asupra căreia a păstrat cel mai mare secret — au acționat cu o forță copleșitoare asupra lui Cipariu, spirit receptiv față de problemele culturii și progresului. După cum reiese din scrisoarea adresată lui Bariț, luni de zile a fost tulburat sub influența celor văzute acolo: „mă înfioram simțind slăbiciunea și apusa noastră stare de toate parte". Revenit acasă „nu-mi plac mîncările și cele mai bine gătite, nu-mi plac ideile, discursurile, petrecerile etc. ... întru toate aflu vina, nimic nu-i cum ar trebui să fie ... trecu luni de zile și nu-mi pot veni în ori, aflîndu-mă omul cel mai nemulțumit în lume ..."[80].

Toate aceste nemulțumiri s-au transformat însă, progresiv, într-o uriașă forță dinamică. Constatarea stării de înapoiere avusese inițial un efect paralizator asupra lui Cipariu; în scurtă vreme se transformă însă într-o febrilă activitate pe mai multe planuri. Vrea să uzeze deodată de toate posibilitățile pe care acest drum a făcut să le întrezărească. Pînă în aprilie 1839 definitivează planul amănunțit al gazetei ce urma să pornească la Blaj[81]. E aproape sigur că tot el a stimulat pe cei doi pionieri ai presei din Transilvania, pe G. Bariț și I. Mureșianu, să întreprindă în 1839 o călătorie de studii la Viena[82]. În această vreme începe achiziționarea sistematică a noutăților din străinătate în domeniul filologiei, istoriei, filozofiei și publicisticii[83]. Din această clipă, datorită noilor achiziții ale lui Cipariu, s-a putut simți și la Blaj pulsul Europei care înainta pe drumul marilor transformări. Activitatea de colecționare a cărților, care începînd din 1839 s-a desfășurat pe baza unor principii noi, a fost impunătorul răspuns personal al lui Cipariu la trista realitate de care și-a dat seama în urma călătoriei amintite. De acum încolo Cipariu are convingerea nestrămutată că „fundamentul respectului ce putem aștepta în ochii Europei e numai și numai cultura în toată întinderea ei"[84].

Iată cum a pornit tînărul profesor blăjean, fără să aștepte ajutorul nimănui, pe drumul prin care urmărea — prin cumpărare de cărți de specialitate, de literatură modernă universală, de diferite valori ale culturii scrise ce se aflau în anticariate — să anuleze, măcar în jurul său, dureroasa diferență de condiții și nivel dintre Europa și Transilvania. În casa lui, pe valea Tîrnavelor, a realizat ca prin vrajă o bibliotecă de specialitate modernă. Această bibliotecă putea fi exemplu pentru cei mai buni intelectuali români din Transilvania și, în același timp, mîndria întregului popor român. Dacă ne gîndim cu cîtă greutate reușea să plaseze Bariț, în aceeași perioadă, numerele *Gazetei Transilvanici* sau ale *Foii*

[80] Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 65—68.

[81] Rațiu, *o.c.*, p. 51—52; Manciulea, *T. Cipariu, gazetar*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 45—47 din 1942; S. Stanca, *Cipariu Timotheus*, Petroșani, 1910, p. 66—68; Textul original complet al proiectului: S. Jakó, *Contribuții la istoricul „Organului luminării"* (ms.).

[82] O. Boitoș, *Întăiele călătorii în Apus ale lui George Barițiu*, Sighișoara, 1947, p. 9—15, 47.

[83] Arh. T. Cipariu, nr. 11186, 11306.

[84] Idem, nr. 2967.

pentru minte, ne dăm seama cît de extraordinar a fost sacrificiul lui Cipariu. După propria-i mărturisire, înainte de 1848 cheltuia pentru cărți cam jumătate din veniturile sale — nesilit de nimeni, mînat doar de un îndemn lăuntric. Aceasta însemna ca sumă — deși veniturile lui Cipariu erau relativ modeste — foarte mult în comparație cu ceea ce jertfea pentru cărți marea majoritate a celor ce dețineau puterea în Transilvania[85]. Nu este de mai mică însemnătate decît sacrificiul material, circumspecția și competența cu care Cipariu își dezvolta colecția. Cînd a izbucnit revoluția din 1848, la Blaj exista deja baza de documentare din Transilvania a mișcării naționale românești: biblioteca de specialitate filologică-istorică a lui Cipariu, bogată în cărți vechi și noutăți științifice deopotrivă, însumînd cca 4—4500 de volume. E foarte puțin probabil să fi existat una asemănătoare în șirul bibliotecilor particulare din Transilvania în acea vreme. Dragostea față de carte, spiritul de sacrificiu și energia unui singur cărturar a realizat, într-un timp relativ scurt, biblioteca reprezentativă a românilor din Transilvania.

Pentru a găsi criteriul de apreciere justă a acestui act cultural al lui Cipariu, trebuie să facem o comparație între colecția de la Blaj și cele mai reprezentative biblioteci românești ale vremii. Ca atare, trebuie considerate bibliotecile publice „naționale", organizate tot prin deceniul al treilea la Iași, Craiova și București, pe baza prevederilor Regulamentului Organic.

La Iași organizarea bibliotecii naționale s-a început în 1835, în cadrul Academiei Mihăilene[86]. În noiembrie 1841, cînd s-a deschis, dispunea de 583 de opere în 1964 volume. În ce privește componența — conform catalogului tipărit atunci — alături de beletristică erau reprezentate aproape toate ramurile științei, începînd cu științele naturii și terminînd cu teologia. Reacțiunea domnească însă a stăvilit încă din 1847 dezvoltarea corespunzătoare a bibliotecii și, cu toate că după 1851 s-au ivit din nou posibilități de creștere a colecției, în 1861, cînd s-a putut trece în sfîrșit la modernizarea bibliotecii, fondul ei reprezenta numai 1883 de opere în 4166 volume.

Biblioteca Colegiului național din Craiova urma să fie dezvoltată paralel cu cea a Colegiului Sf. Sava din București, oficial însă întemeierea ei a avut loc abia în 1840[87]. În ce privește fondurile ei — în perioada care ne interesează — s-a putut stabili doar atît că din dubletele colegiului Sf. Sava au fost predate instituției soră din Craiova 733 de volume în anul 1845, iar pînă în anul 1847 alte 400 de volume, majoritatea lor fiind cărți în limba latină, italiană și franceză. Cercetările mai noi au stabilit că o parte însemnată din aceste cărți reprezenta material din secolele XVI—XVIII, avînd valoare muzeală și că odinioară au făcut

[85] Cf. Jakó, *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu* (ms în curs de apariție).
[86] P. Oprescu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești în epoca Regulamentului Organic,* în *Studii și cercetări de bibliologie,* I (1955), p. 55—59.
[87] I. Popescu-Teiușan, *Vechea bibliotecă a colegiului popular „N. Bălcescu" din Craiova,* în *Studii și cercetări de documentare și bibliologie,* VI (1964), p. 183—192.

parte din celebra colecție a stolnicului Constantin Cantacuzino și a domnitorului Nicolae Mavrocordat. În concluzie, se pare că fondul bibliotecii din Craiova a fost mai mic înainte de revoluție decît al bibliotecii din Iași, iar în ce privește actualitatea materialului, era de asemenea mai prejos. Pentru dimensiunile modeste ale acestei biblioteci pledează și faptul că în timpul revoluției fondul ei s-a redus atît de mult, încît în 1858 aproape că a trebuit să fie reîntemeiată, aducîndu-se 600 de volume de la București[88].

Cele mai de seamă biblioteci din cele două principate n-au fost însă colecțiile menționate mai sus, ci biblioteca de importanță într-adevăr națională a Colegiului Sf. Sava din București. Organizarea ei s-a început în anul 1836, contopindu-se bibliotecile unor mănăstiri, utilizîndu-se vechiul fond al școlii și mai ales cele 4100 de opere (cca 5000 volume) ale Mitropoliei, cu tematică în afara teologiei[89]. Biblioteca se organiza deci chiar în perioada în care Cipariu se afla pentru prima oară la București[90]. Referitor la ritmul de dezvoltare al noii biblioteci înainte de 1848, sînt în circulație în literatură date cifrice diferite, aparent contradictorii. Cînd s-a deschis secția franceză a bibliotecii pentru marele public (în anul 1838), Petrache Poenaru, animatorul acțiunii de organizare a bibliotecii, în discursul său adresat studenților a apreciat întregul fond — cu oarecare exagerare oratorică — la cca. 10.000 de volume. Prin cumpărături, dar mai ales prin donații, pînă la sfîrșitul anului 1846 acest efectiv a crescut considerabil. Cînd bibliotecarul Gheorghe Ioanid a demisionat, la 21 ianuarie 1843, în darea de seamă a menționat peste 13.700 volume. În schimb, urmașul său, Iosif Genilie, cu ocazia încheierii lucrărilor de verificare a fondului, la 2 august 1843, n-a mai găsit în bibliotecă decît 12.758 volume. Tot Genilie, într-un articol scris în 1847, a evaluat colecția colegiului la 14.000 de volume[91]. După părerea noastră, indicînd această cifră el voia doar să sublinieze importanța bibliotecii în fața principelui speriat de ideile revoluționare care prevesteau pe 1848, dat fiind că acesta a redus în mod considerabil bugetul bibliotecii[92].

Pentru a stabili fondul real al bibliotecii Colegiului, trebuie să pornim de la cataloagele oficiale ale colecției, tipărite chiar de Genilie în 1846—1847, și nu de la evaluările ocazionale prin care se urmărea un

---

[88] Oprescu, *o.c.*, p. 53.

[89] Acest fapt important a scăpat în general atenției cercetătorilor și se consideră că în 1836 toate cele 8.200 de volume ale Mitropoliei au fost înglobate în colecția Colegiului Sf. Sava. Cf. C. Dima-Drăgan, *Contribuții la istoricul Bibliotecii naționale de la Colegiul „Sf. Sava"*, în *Revista arhivelor*, VIII (1965), nr. 2, p. 274, 279. Cu privire la numărul real al cărților preluate de la Mitropolie: M. Aninneanu, *Din istoria bibliografiei românești. Catalogul sistematic din 1836 al bibliotecii mitropoliei din București*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I (1955), p. 121; Oprescu, *o. c.*, p. 47—48; Popescu-Teiușan, *o. c.*, p. 184 (privind numărul cărților de la mănăstirea Mărgineni care au fost înglobate).

[90] *Călătorie în Muntenia la 1836*, p. 371, 377.

[91] Oprescu, *o. c.*, p. 49—50; Dima-Drăgan, *o. c.*, p. 274.

[92] Oprescu, *o. c.*, p. 51.

anumit scop[93]. Dat fiind că în cataloagele respective — după un calcul aproximativ exact — figurau 7705 volume, putem aprecia fondul Bibliotecii naționale din București, în pragul evenimentelor din 1848, la maximum 9—9.500 de volume. Chiar dispunînd de datele incontestabile ale catalogului tipărit, rămîne de explicat cum au ajuns să figureze în dările de seamă oficiale din anul 1842/43 datele cifrice menționate mai sus, care prezintă diferențe serioase. Faptul că custozii fondului în perioada de organizare nu puteau să dispună de o evidență exactă a efectivului, ținînd seama de diferențele atît de mari, nu poate fi considerată drept singura explicație satisfăcătoare. Pare mai verosimil că în bibliotecă exista un mare număr de dublete, pe care bibliotecarii le-au luat în considerare atunci cînd voiau să accentueze importanța și proporțiile instituției și a propriei lor activități, dar pe care — natural — nu le-au mai inclus în catalogul tipărit. Diferențele între efectivul real existent și cel indicat în dările de seamă oficiale s-ar mai putea explica și prin aceea că, începînd din anul 1845 — după cum dovedesc datele citate mai sus — o cantitate considerabilă din dubletele Colegiului Sf. Sava a fost cedată Bibliotecii naționale organizate la Craiova.

Deci, ca mărime, această bibliotecă a capitalei depășea cca de două ori pe cea care o avea Cipariu la data respectivă. Raportul dintre cele două biblioteci se schimbă însă dacă le comparăm din punct de vedere al calității materialului pe care-l dețineau. Cataloagele menționate ale lui Genilie ne oferă posibilitatea de a face acest lucru, materialul Bibliotecii naționale fiind grupat pe materii. Biblioteca Mitropoliei și a Colegiului Sf. Sava erau în mare parte moștenire din secolele XVII—XVIII; cu alte cuvinte, fondul de bază al Bibliotecii naționale, deși reprezenta o considerabilă valoare muzeală, din punct de vedere științific era depășit. De exemplu, printre cărțile latinești în număr de 2595 titluri, nu se găsește nici o operă publicată în secolul al XIX-lea; majoritatea lor nu sînt nici măcar din epoca iluminismului, ci din secolele XVI—XVII. Situația este asemănătoare și în cazul materialului în limba italiană, prin intermediul căruia s-au transmis realizările din Europa apuseană în vechea cultură românească. Din acest stoc de cărți, cuprinzînd 1211 opere, abia 15—20% sînt din secolul al XIX-lea. Nici partea de bibliotecă în limba greacă (887 titluri) nu putea să reprezinte, la nivelul epocii, știința sau literatura Europei noi. În mare parte, și acesta e material vechi, oglindind în biblioteca bucureșteană raporturi culturale depășite chiar pe vremea lui Genilie.

---

[93] *Biblioteca latină și italiană. Catalog de cărțile latinești și italiene ce se află în biblioteca Colegiului Național*, I, București, 1846; *Biblioteca franceză, romana, elenică, grecească, germană, engleză, ungarică, slavonă, ebraică, arabică și turcească. Catalog de cărțile franceze, romane, elenești, grecești, germane, engleze, unguresti, slavonești, evreești, arabești și turcești, care se află în biblioteca Colegiului Național*, II, București, 1847. Ludovic Demény (București) a avut amabilitatea de a studia aceste cataloage. Tot D-sale îi datorez numărarea cărților din acest fond, precum și datele de mai jos. Nu dispunem de cifre absolut exacte, deoarece în multe cazuri aceeași lucrare figurează în mai multe grupe de specialitate. În consecință cifrele date de noi trebuie considerate ca fiind maxime.

Cipariu — cu toate că aduna și material de valoare muzeală — se străduia să-și procure rezultatele celor mai noi cercetări privind disciplinele de care se ocupa și el sau pe care le urmărea cu atenție. În ce privește selecționarea, o făcea cu cea mai mare competență. Materialul Mitropoliei sau cel adunat de la mănăstiri avea lipsuri mari, datorită faptului că nu fusese mînuit în mod corespunzător. În acest material — conform unei constatări oficiale din anul 1838 — „puține uvraje s-au găsit, fără a lipsi unul sau mai multe volumuri"[94]. În schimb, Cipariu cumpăra colecții complete. În ce privește biblioteca Colegiului, și în anul 1860 Ion Maiorescu a fost nevoit să constate: „în singura bibliotecă ce o are statul, lipsesc chiar și colecțiuni sistematice de operele clasice, antice și moderne, colecțiuni ce constituie fundamentul și scheletul oricărei biblioteci"[95]. Colecția omului de știință de la Blaj se caracteriza tocmai prin achiziții sistematice, prin bogăția operelor de bază indispensabile cercetării, a surselor de informare, manuale și alte mijloace asemănătoare de lucru. În timp ce Biblioteca națională de la București s-a constituit mai ales prin concentrarea unor efective existente și prin donații[96], Cipariu și-a îmbogățit colecția după o judicioasă apreciere, numai cu volume care se încadrau exact în programul său bine determinat. Datorită acestui fapt, biblioteca lui — în comparație cu cea de la Colegiul Sf. Sava, constituită la întîmplare — era mai unitară sub aspectul conținutului; deci, din punct de vedere științific avea o pondere mai mare decît ne-am putea imagina, judecînd-o după numărul de volume. P. Poenaru și I. Genilie se străduiau — în mod explicabil — ca în biblioteca Colegiului cititorul să găsească ceva din toate ramurile științei. Ca urmare, în Biblioteca națională din București cele mai multe discipline nu erau reprezentate în măsura necesară unei munci științifice aprofundate. Această fărîmițare se poate constata pînă și la secția franceză, relativ bogată (2048 opere), care a fost dezvoltată în modul cel mai judicios și mai sistematic. Dimpotrivă, Cipariu urmărea să realizeze nu atît o informare generală într-o sferă largă, ci informare aprofundată de specialitate în anumite domenii ale științei sau în cîteva problematici. Din comparația celor două biblioteci mai rezultă și faptul că pătura intelectuală din Țara Românească, părăsind latina și italiana, cu începere din secolul al XIX-lea se împărtășește de bunurile spirituale ale epocii prin intermediul limbii franceze. Spre deosebire de aceasta, Cipariu și intelectualii români din Transilvania se îndreaptă spre aceeași țintă, schimbînd însă latina cu germana.

În baza celor spuse, sîntem de părere că deși colecția lui Cipariu este depășită cantitativ de aceea a Colegiului Sf. Sava — care trecea drept cel mai important centru documentar românesc — din punct de vedere calitativ a fost, înainte de 1848, un vrednic corespondent ardelean al acesteia.

Sfera noii activități la care se angajase Cipariu în 1847, o dată cu publicarea *Organului luminării*, n-a adus nici o modificare esențială în

[94] Oprescu, *o. c.*, p. 50.
[95] *Ibid.*, p. 52.
[96] *Ibid.*, p. 49—50.

programul său de colecționare trasat mai sus. Răsfoind această gazetă sau pe cea care a continuat-o mai tîrziu, *Archivu pentru filologie și istorie*, oricine se poate convinge că activitatea redacțională a lui Cipariu a fost aceea care s-a adaptat preocupărilor științifice, bibliofiliei sale și nu invers. Munca de gazetar l-a făcut doar să sporească achizițiile de ziare, material politic și publicistic de actualitate din străinătate. Dar, așa cum am văzut, acestea erau reprezentate și înainte în biblioteca sa[97].

VI

Cercetările de pînă acum nu au oferit nici un fel de explicații în ce privește motivele bibliofiliei lui Cipariu. Cert este un singur lucru, anume că binecuvîntata sa pasiune, datorită tocmai caracterului său individual, nu-și putea avea sursa în mediul provincial în care Cipariu a crescut și a trăit aproape fără întrerupere. Am încercat în cele de mai sus să demonstrăm raportul dintre activitatea sa de colecționare a cărții și renașterea națională română. Există însă în cadrul activității bibliofile a profesorului blăjean un sector la care nu ne-am referit pînă acum, deși în actuala conștiință publică trăiește cel mai viu. Am procedat așa, pe de o parte fiindcă bibliofilia orientalistică a lui Cipariu se diferențiază net și — aparent — sub toate aspectele de domeniile discutate pînă acum ale activității sale de colecționare, iar pe de altă parte fiindcă ea este o enigmă ce nu poate fi pe deplin lămurită, decît prin cercetări în continuare.

Cercetările competente de specialitate au stabilit deja valoarea colecției orientale a lui Cipariu, cu care s-a îmbogățit patrimoniul de biblioteci al țării[98]. De asemenea, s-a putut stabili cu destulă exactitate cum, de unde și prin intermediul cui a procurat Cipariu aceste piese ale colecției sale. Nu se știe însă nimic despre alte aspecte legate de această ramură a bibliofiliei lui Cipariu. De exemplu, nu putem da deocamdată un răspuns pe deplin satisfăcător la problema: sub influența cărei experiențe sau persoane a început să se ocupe Cipariu de orientalistică într-o măsură care depășea mult nevoile predării limbilor orientale în învățămîntul teologic. Nu se știe deocamdată cum s-a încadrat acest pasionat interes pentru orientalistică în programul național care a determinat întreaga activitate științifică a lui Cipariu, respectiv în ce raport se găsea față de acest program. Oare numai o pasiune personală l-a atras spre misterioasa lume a orientului din basme, sau și această activitate a fost pusă în serviciul scopului fundamental arătat mai sus? Deocamdată nu cunoaștem suficient nici persoanele prin intermediul cărora Cipariu a ajuns în contact, îndată după 1838, cu cercetarea științifică din străinătate. Specialiștii noștri competenți vor trebui să stabilească, în sfîrșit, pe baza materialului

[97] Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1889, p. 72.
[98] Guboglu, *o. c.*, p. 150, 160—161.

de însemnări — care, deși ne-a rămas fragmentar, este bogat — valoarea reală a activității orientaliste a lui Cipariu din punct de vedere al istoriei științelor.

Tatonăm în necunoscut, încercînd să răspundem la întrebarea: cine a trezit interesul lui Cipariu față de limbile orientale, încă de la începutul carierei sale? Pe baza datelor biografice putem face mai multe presupuneri în acest sens. Cea mai acceptabilă pare a fi aceea că primele imbolduri le-a primit încă pe băncile teologiei din Blaj, unde a trebuit să studieze ebraica și eventual alte limbi orientale. Aici ar fi putut fi influențat de profesorul Teodor Pop (1782—1835) care preda aceste limbi. Despre Pop știm doar că și-a făcut studiile la Viena, probabil la seminariul Sancta Barbara[99]. A tradus psalmii în limba română și deci, probabil, nu era doar un om bine instruit, ci avea și ambiții literare-științifice[100]. Poate că el a fost primul care l-a remarcat pe tînărul Cipariu, dotat cu un deosebit talent pentru limbi, îndreptîndu-i atenția spre cele orientale. Această explicație cît se poate de verosimilă este însă în contradicție cu faptul că interesul pentru orientalistică al lui Cipariu nu are nici o legătură cu disciplinele teologice. Acest interes se îndrepta nu atît spre limba ebraică, cît spre arabă și persană și în cadrul acestora spre poezia profană. Deci, chiar presupunînd că Cipariu ar fi primit primul impuls de la Pop, trebuie să avem în vedere și alte influențe, care au orientat în sens laic interesul lui Cipariu, atunci în formare.

Pe baza datelor biografice cunoscute pînă acum, asemenea influențe nu putem presupune decît în perioada în care a stat la Aiud și la București. Am menționat faptul că în 1826 sau 1827 Cipariu a dezvoltat relații foarte bune cu bibliofilii și profesorii cu înclinații științifice, grupați în jurul colegiului de la Aiud. Putem demonstra cu probabilitate că problemele filologiei orientale, problemele colecționării manuscriselor din Orient au fost discutate cu ocazia diverselor întîlniri, dat fiind că Cipariu a studiat, credem, în acea perioadă materialul oriental al acestei biblioteci[101]. De altfel, profesorii și elevii colegiului erau viu interesați pe atunci de problemele orientalisticii. Chiar în timpul ședерii lui Cipariu la Aiud, spiritele erau agitate din pricina dispariției lui Alexander Körösi Csoma — plecat de la colegiu într-o călătorie de explorare în Asia — apoi de reapariția lui și de veștile care veneau în legătură cu studiile sale de filologie orientală[102]. Planul îndrăzneței întreprinderi a acestui student secui s-a născut la Aiud[103]. Nu este exclus deci, ca atmosfera să fi avut un oarecare rol în orientarea interesului lui Cipariu.

---

[99] I. Rațiu, *Dascălii noștri*, Blaj, 1908, p. 52—53; N. Comșa, *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date biografice*, Blaj, 1940; Protase, *o. c.*, p. 102.

[100] *Archivu*, p. 120.

[101] Jakó, *Az enyedi régi könyvtár*, p. 220—222.

[102] F. Szilágyi, *Körösi Csoma Sándor hazai útja* [Date privind viața și activitatea lui S.K. Cs.]. Budapesta, 1966, p. 33—39.

[103] L. Musnai, *Körösi Csoma Sándor és Nagyenyed* [S. K. Cs. și Aiudul], în *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, VIII (1964), p. 249—252.

O altă presupunere este că atracția lui Cipariu spre cultura orientală a fost alimentată și cu ocazia călătoriei sale la București. În capitala Țării Românești, chiar în anul 1836, cînd el se afla pentru prima oară acolo, a întîlnit, probabil, persoane care cunoșteau Imperiul turcesc pe bază de experiență personală sau a cunoscut chiar fii ai diferitelor națiuni orientale. În 1841, după ce a eșuat proiectul călătoriei de studii la Constantinopol, ia lecții de limbă cu un arab, la București[104].

Trebuie să mai avem în vedere faptul că și romantismul a putut juca un rol în constituirea sferei sale de interes, căci — după cum am văzut — întreaga cultură a lui Cipariu, precum și optica sa au fost puternic influențate de romantismul în plină dezvoltare. Pretutindeni acest mare curent european a stimulat preocuparea științifică sistematică față de Orient[105]. Romantismul a dat amploare interesului pentru trecut, nu numai în timp, ci și în spațiu. Avea o atracție specială și pentru lumea misterioasă, multicoloră a Orientului. Numeroase opere ale lui Pușkin, Byron, Hugo, Delacroix și-au împrumutat subiectele din viața turcilor, arabilor, neogrecilor, precum și a spaniolilor despre care se credea că sînt de asemenea „un popor romantic", asemănător celor din Orient. Orientalismul este propriu-zis una din trăsăturile caracteristice ale romantismului. Datorită tocmai acestui fapt, orientalismul lui Cipariu — dată fiind țesătura de bază a culturii sale — s-ar putea să fi rezultat pur și simplu din acest curent. După părerea noastră, interesul lui Cipariu pentru orientalistică se explică în mare parte prin romantism. Față de acesta, influențele personale, de ordin exterior, sînt în orice caz de importanță secundară.

Oricare ar fi explicația provenienței, se poate constata cu certitudine că, de la începutul carierei sale, Cipariu s-a interesat cu pasiune de monumentele de literatură orientală, îndeosebi arabă și persană. Pentru colecționarea acestora a făcut sacrificii mari și decenii de-a rîndul a fost preocupat de problemele respective. Este posibil ca studierea monumentelor limbii orientale să fi însemnat pentru el o recreație. E mai probabil însă că a dat acestei tematici o importanță atît de mare, pentru că astfel a avut posibilitatea, sau chiar obligația, de a lega relații cu străinătatea. Ori, acest lucru era cît se poate de important pentru Cipariu, nu atît pentru ambițiile sale științifice, cît pentru faptul că sub pretextul studiilor orientale putea să întrețină — în ciuda cenzurii riguroase din

---

[104] Arh. T. Cipariu, nr. 2855, 2856; Coresp. G. Bariț, vol. III, fol. 92 (18/30.VIII. 1841); Aprobarea pentru călătoria sa la Constantinopol: Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, Archivum Gubernii Transylvanici, Praesid. 505/1841.

[105] Horváth, *o. c.*, p. 45—46.

perioada dinaintea revoluției — relații cu străinătatea, iar mai tîrziu, de prin deceniul al patrulea, și cu organizațiile românești de la Paris[106].

Alături de acest interes de ordin practic, orientalistica a fost într-adevăr o pasiune personală a lui Cipariu. De aceea, în perioadele grele ale vieții sale, în ceasurile de răgaz ale unor importante lupte politice, a reușit, cu o desăvîrșită uitare de sine, să se adîncească în îndeletnicirea cu manuscrisele orientale. Este semnificativ pentru structura spirituală a omului de știință — Cipariu și pentru gradul de intensitate a interesului său față de orientalistică, faptul că atunci cînd, la 4 noiembrie 1848 a fost silit să se refugieze la Sibiu, printre cele mai prețuite valori a luat cu el notițele și manuscrisele orientale[107]. La fel, în toamna anului 1849, cînd se întoarce în casa pustiită de la Sibiu, cheltuindu-și o mare parte din energie cu problemele pe care le implica reluarea activității, atît pe tărîmul vieții publice cît și al vieții personale, el își continuă în mod sistematic studiile de codicologie referitoare la poezia arabă, studii care cereau multă răbdare și o dăruire totală[108]. La Viena, în timpul întrevederilor politice, Cipariu își utiliza timpul liber pentru a studia manuscrisele orientale din biblioteca imperială. Dovadă sînt copiile precis datate care ar putea constitui volume întregi[109]. De asemenea, și-a făcut timp pentru o călătorie de studii la Berlin—Halle—Gotha, în perioada 9 mai—14 august 1850, atunci cînd rănile pricinuite de revoluție erau încă vii[110]. Spre sfîrșitul vieții, după ce încetase munca creatoare, doar manuscrisele orientale îl mai incită la activitate științifică pe bătrînul savant[111].

Acest interes de ordin strict personal a fost forța motrice a unei activități de colecționare de impunătoare proporții în domeniul orienta-

---

[106] Referitor la relațiile intelectualilor din Transilvania cu organizațiile românești de la Paris, vezi: C. Bodea, *Le problème de l'unité nationale roumaine (1845—1848)*, în *Revue roumaine d'histoire*, IV (1965), p. 501—505; Idem, *Momente din lupta revoluționară pentru unitatea națională a românilor între 1835 și 1848* în *Studii*, XIX (1966), p. 21. Referitor la organizația numită „Ardalier" a studenților români de la Paris și la modul în care autoritățile din Transilvania au luat cunoștință de existența ei vezi și: Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, Archivum Cancellariae Aulico-Transylvanicae, Acta gen. 535/1847, 1115/1847. De observat că Cipariu și Bariț au avut și sarcina de a colecta bani, care urma să fie trimiși din Transilvania pentru „Societatea literară" (Arch. Canc. Aul. Transylv. Acta gen. 3943/1846). În petiția datată probabil în 1851 și adresată prințului Schwarzenberg, în care Cipariu cere aprobare pentru a fi membru în două asociații pariziene cu scopuri speciale, trebuie să vedem tendința de a găsi acoperire pentru relațiile din străinătate, conform practicii dinainte de 1848. Nu există nici o dovadă că Cipariu ar fi avut intenția să activeze efectiv în scopul abolirii sclavajului din Africa și America, respectiv pentru propagarea unirii religioase în Asia. (În documentele orientale neorganizate din Arh. T. Cipariu).

[107] *Archivu*, p. 669; Arh. T. Cipariu, nr. 2308.

[108] Caiete de însemnări de formă fraktur, cu hîrtie verzuie, care se găsesc printre actele orientale neorganizate din Arh. T. Cipariu.

[109] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 33, 35, 74, 78, 80, 140.

[110] Arh. T. Cipariu, nr. 2168, 2169 și în notițele de la Berlin—Halle, aflătoare în pachetul de acte orientale neorganizate; Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 83, 103.

[111] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 108; Lupeanu, *o. c.*, p. 11.

listicii. De altfel, condiţiile din Transilvania l-au obligat pe Cipariu la această activitate, căci nu numai la teologia din Blaj, dar în nici o altă bibliotecă din Transilvania n-ar fi putut găsi literatură de specialitate pentru studii orientaliste. Cu atît mai puţin manuscrise originale. Pentru studiile sale Cipariu a trebuit să şi le procure singur. În Transilvania însă nu putea să cumpere manuscrise orientale, decît de la vreun negustor din Orient care a nimerit întîmplător la Blaj, sau de la călugări care umblau să adune ajutoare pentru bisericile creştine din Turcia. Aşa a reuşit să cumpere, de exemplu, unul din manuscrisele sale turceşti[112]. Ca urmare, voind să încropească o colecţie mai serioasă de manuscrise, Cipariu trebuia să facă încercări de a le procura din străinătate. Se pare că iniţial a încercat să obţină asemenea materiale prin Bucureşti. Cu librarul Iosif Romanov avusese relaţii şi înainte de 1836, cînd a făcut primul drum la Bucureşti[113]. Mai tîrziu a intrat în legătură directă şi cu Simion Petrovici, comisionarul lui Romanov la Constantinopol[114]. În vara anului 1849, în timpul cît a stat la Bucureşti, a comandat manuscrise din Orient prin intermediul unui librar cu numele Scarlat. E posibil ca pe această cale să fi ajuns încă în anul 1836 sau 1837 în posesia unor manuscrise care i-au îndreptat interesul şi activitatea de colecţionare în sfera istoriei şi a literaturii arabe, spre poezie. Călătoria pe care a făcut-o la Viena, în august 1838, a avut o importanţă decisivă şi în această privinţă, dar se ştie că de poezia arabă a început să se ocupe încă înainte de această dată. La 29 mai 1838 îi comunică lui Bariţ că a terminat de scris articolul pe această temă pentru *Foaia*[115]. Tot el scrie, în jurul anului 1855, că de la începuturile studiilor sale de arabistică l-au preocupat problemele de literatură[116].

E limpede deci că în jurul anului 1837 Cipariu îşi avea bine definită sfera de cercetare şi de colecţionare şi în domeniul orientalisticii. Dar orientarea în literatura internaţională de specialitate precum şi relaţiile cu străinătatea, indispensabile pentru aceste studii, n-a reuşit să le realizeze decît în urma primei sale călătorii la Viena. Deocamdată nu se ştie însă cu care dintre orientaliştii de la Viena, şi prin intermediul cui, a ajuns Cipariu să stabilească relaţii în anul 1838. Singurul lucru care se poate dovedi este că a făcut cunoştinţă — probabil încă în acel an, dar cu ocazia călătoriei din 1845 în mod absolut sigur — cu cel mai mare orientalist austriac, de renume mondial, baronul Josef Hammer—Purgstall (1774—1856). Ca dovadă, avem printre manuscrisele lui Cipariu o ciornă,

---

[112] Menţionată în disertaţia în formă de scrisoare în limba germană aflătoare în pachetul de acte orientale neorganizate din Arh. T. Cipariu.

[113] *Călătorie în Muntenia la 1836*, p. 370. Referitor la Romanov, vezi L u p u, *Un bibliofil român*, p. 131.

[114] Arh. T. Cipariu, nr. 2068, 2850—2862.

[115] Coresp. G. Bariţ, vol. III, fol. 57—60.

[116] „... *Hac cogitatione ab initio statim meorum in arabicis litteris studiorum occupato commode occurrit codex ilustrissimi domini Hammeri...*“ Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate.

datată pe la începutul celui de al cincilea deceniu, în care, adresîndu-se cu „Ilustrissime Domine Baro", îi trimite — drept mulțumire pentru ajutorul pe care acesta i-l acordase în studiile sale de arabistică — o listă a tuturor manuscriselor turcești pe care le poseda[117]. Incontestabil, scrisoarea a fost adresată lui Hammer—Purgstall. Și din însemnarea scrisă în jurul anului 1855 — menționată mai sus — reiese faptul că încă pe vremea cînd începuse studiile privitoare la poezia arabă, avea la dispoziție una din piesele colecției de manuscrise a lui Hammer—Purgstall. Despre același codice mai scrie Cipariu că în 1845 și-a extras din el biografiile a 170 de poeți arabi[118]. Pe baza informațiilor de care dispunem pînă în prezent, putem afirma că preocuparea lui Cipariu pentru orientalistică a evoluat în conformitate cu spiritul vremii, datorită relațiilor pe care le-a avut cu orientaliștii din Viena, mai precis cu Hammer—Purgstall[119].

După 1838, cercetările lui Cipariu în domeniul filologiei orientale devin sistematice. În 1839 a început să întocmească în limba latină — după modelul celor din străinătate — catalogul manuscriselor orientale pe care le avea[120]. Tot în această perioadă își îndreaptă atenția spre materialul oriental de pe piața internațională a cărții. În 5/17 martie 1841 îi scrie lui Romanov că în Europa apuseană poate face achiziții mai ieftine decît la Constantinopol și că acolo nu are nici surprize neplăcute în ce privește starea exemplarelor respective[121]. Despre noutățile din domeniul cercetării internaționale se informează, consultînd revista orientaliștilor germani, *Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes* — publicată inițial la Göttingen, apoi la Bonn — al cărei abonat este începînd din anul 1838. În scurtă vreme încearcă să se încadreze în activitatea orientaliștilor germani. În fascicola II din anul 1838 a revistei de mai sus, ca adaos la o disertație referitoare la limba neo-siriană, Cipariu atrage tenția autorului, E. Rödiger — filolog orientalist din Halle — asupra unui glosar sirian—turc[122]. În aceeași ordine de preocupări, cataloghează în vara anului 1841 manuscrisele orientale de la colegiul din Aiud, pregătindu-se totodată să facă o călătorie la Constantinopol pentru a-și perfecționa cunoștințele de limba arabă și pentru a colecționa noi materiale[123]. În februarie 1845 găsește în *Allgemeine Augsburger Zeitung* o informație referitoare la organizarea asociației *Deutsche Morgenländische Gesell-*

---

[117] *„In subsidium studiorum meorum in litteris arabicis gratiam et favorem promereri vellerem..."* Arh. T. Cipariu, nr. 3024.

[118] *„...quem cum anno 1845 manibus versarem..."* Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate.

[119] Avem convingerea că această presupunere s-ar putea dovedi prin studierea bogatei arhive a lui Hammer—Purgstall, păstrată la Viena.

[120] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 1. În același volum a introdus sistematic informațiile din *Augsburger Allgemeine Zeitung*, referitor la cercetările orientaliștilor austrieci, germani, francezi, englezi și ruși.

[121] Arh. T. Cipariu, nr. 2876.

[122] Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate în formă de scrisoare, în limba germană.

[123] J a k ó, *Az enyedi régi könyvtár*, p. 220—225; Arh. T. Cipariu, nr. 2855—2856.

schaft[124] și în timpul cît a stat la Viena în acest an a fost printre primii care au intrat în asociația organizată de cei interesați în problemele Orientului. În această perioadă, în casa de la Blaj era un veritabil aflux de cărți ce veneau prin intermediul firmei Steinhausen de la Sibiu, care avea excelente relații cu străinătatea. Cipariu și-a completat în ritm rapid lacunele colecțiilor mai vechi, achiziționînd în același timp și ultimele noutăți publicate. În iulie 1844 de exemplu, a primit de la Londra, într-un singur stoc, material oriental în valoare de 295 florini[125]. Relațiile stabilite prin Viena cu activitatea din străinătate în domeniul orientalisticii i-au dat avînt, deschizînd în fața lui Cipariu — care se zbătea în cătușele cenzurii ardelene și a tot felul de șicane meschine ale autorităților — perspectivele amețitoare ale vieții științifice internaționale.

Răsfoind manuscrisele lui orientale sau mulțimea de cărți referitoare la orientalistică, în mod firesc se naște întrebarea: în ce scop a desfășurat el această activitate, în care n-a cruțat nici energie nici bani? Căci cunoscînd structura sufletească tipică de savant a lui Cipariu, nu ne putem imagina că toate acestea ar fi servit doar pentru satisfacții literare sau bibliofile de tip comun, respectiv ca acoperire pentru relațiile sale cu străinătatea. Dat fiind că Cipariu era înainte de toate om de știință, trebuie să căutăm, dincolo de această activitate pasionată, dorința de a rezolva o problemă științifică bine determinată. În ceea ce privește planurile orientaliste ale lui Cipariu, precum și valoarea științifică a încercărilor sale de a le realiza, urmează ca specialiștii să-și spună cuvîntul, după ce vor fi studiat amănunțit însemnările rămase de la el. Pentru moment noi nu putem oferi decît unele date care dovedesc că Cipariu era preocupat de planuri creatoare și în acest domeniu, deși nu cunoaștem nici o lucrare a lui care să fi fost publicată.

În afară de traducerile pe care le-a făcut în primăvara anului 1839 din operele unor poeți arabi[126], ne-a rămas disertația în formă de scrisoare din anul 1839/40, cu privire la un glosar neosirian-turc, atașat la studiul amintit al lui Rödiger; la fel, considerațiile lui pe marginea dării de seamă asupra celor mai noi rezultate ale orientalisticii, publicată tot de Rödiger în 1856[127]. Completările lui Cipariu la această dare de seamă — amănunțită de altfel — dovedesc nu numai că el era informat în ce privește stadiul cercetărilor internaționale, ci și faptul că în biblioteca lui se găseau anumite publicații despre care profesorul referent din Halle nu avea cunoștință.

Drept contribuție principală a sa la dezvoltarea orientalisticii, Cipariu intenționa să publice colecția de biografii (scriitori vechi arabi) a lui Ibn Kateiba — cunoscută numai din două codice — și El-mufaddaliat. De

[124] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 1.

[125] Arh. T. Cipariu, nr. 11306. Aici a cumpărat mai ales de la librăria W. H. Allen, specializată pentru orientalistică, după cum dovedesc înregistrările de firme ce se găsesc în manuscrise.

[126] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 1.

[127] Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate, ambele în limba germană, sub formă de scrisoare.

această problemă s-o ocupat în anii dinainte de revoluție, în timpul revoluției și în perioada de după 1849, a luptei românilor din Transilvania pentru egalitate de drepturi politice. Din conceptul unei scrisori de la sfîrșitul anului 1847 sau începutul celui următor, adresată unui prieten orientalist din străinătate, cu preocupări identice dar nume necunoscut, aflăm amănunte în ce privește stadiul în care se aflau investigațiile sale la acea dată[128]. Cu ajutorul manuscriselor referitoare la tema sa, aflătoare în Biblioteca imperială de la Viena, a reușit să corecteze unele greșeli din text; dar pentru reconstituirea completă a manuscrisului va trebui să mai învingă multe greutăți. Pentru eliminarea unor erori de transcriere ale numelor proprii, trebuie să facă și confruntări cu alte codice. Datorită acestor controale pe care le avea de efectuat, devin urgente unele cercetări pe care le și face în primăvara anului 1850 la Berlin și Halle, dar mai ales la Gotha. Pe parcurs a trebuit să modifice și proporțiile planului inițial, deoarece o parte din notițele făcute s-au pierdut în timpul revoluției din 1848/49. Acum intenționa să publice doar biografiile celor trei mari poeți din prima perioadă a islamismului, Gerizi, Ferezdaki și Achtali. În felul acesta voia să încurajeze pe alții la publicarea întregii opere a lui Ibn-Kateiba[129]. În jurul anului 1855 scrisese deja și prefața la această publicație, care însă n-a apărut niciodată. Poate că sinteza *Literaturgeschichte der Araber* publicată în mai multe volume de Hammer—Purgstall (Viena, 1856—1857), a făcut ca publicația lui Cipariu să fie depășită, sau, poate tocmai moartea lui Hammer—Purgstall a însemnat pierderea acelui protector care ar fi putut să-l ajute să-și publice opera.

Iată unele probleme la care nu se poate da un răspuns cert, decît după ce vor fi studiate documentele moștenirii științifice a lui Hammer—

[128] „... *similitudine studiorum quasi indissolubili quodam vinculo invicem conjungimur... Et primo quidem totus sum excolendo textu duorum librorum, qui mea, non vero omnium philarabum opinione, luce digni sunt, scilicet: Ibn Kataiba Biographia veterum poetarum arabum et El-mufaddaliat. Quia utriusque operis non nisi singulos codices habere licuit, quae enim ipsemet excerpta ex posteriori possidebam erant exigua valde, hinc mirum non est, licet uterque codex certe in bonis numerandi sint, mille difficultates occurrere tum in textu constituendo, tum etiam in sensu ipsorum carminum recte capiendo*". Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate.

[129] „... *Forte eveniet ut quis et carmina huius (sc. Hamasae!), quae inter Italinskianos codices inveniebantur, edat et reliquorum poetarum Christianorum non paucorum, qui ante Islamum et paulo post eius originem inclaruerunt, notitias et carmina colligat; nobis qui tantis subsidiis destituti sumus, sufficiat unius adhuc e prima aetate christiani poetae notitiam fragmentaque carmina subiciere, prouti ea in codice Gothano... qui compendium libri cantilenarum continet, invenimus... brevem non modo 170 antiquissimorum poetarum, qui in eo continentur biograficam in proprios usus extraxeram notitiam, sed carminum quoque fragmenta perpauca, ea quidem, quae in eodem occurrebant exscripseram, quae modo in luctuosa meae bibliothecae per milites Hungaros direptione amissa doleo, unico excepto fragmento, in quo vitas integras trium celeberrimorum primae Islamismi aetatis poetarum Gerizi, Ferezdaki et Achtali ex impuro denuo accuratius descripseram... easdem vitas eo consilio publicam in lucem edere statui, ut inde appareret, quantum ex eo scriptore ad historiam arabicae poeseos adiumenti accrescere posset, si integrum opus aliquando typis ederetur...*" Arh. T. Cipariu, pachetul de acte orientale neorganizate.

Purgstall și, eventual, materialul de arhivă al asociației *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*. Noi putem constata — spre sfîrșitul deceniului al șaselea — doar scăderea interesului lui Cipariu față de orientalistică. Se pare că în jurul anului 1860 s-a retras din asociația *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* și nici la publicația ei nu s-a mai abonat. Cu aceasta s-au rupt și relațiile vii, sistematice, ale omului de știință izolat la Blaj, cu cercetarea științifică din străinătate. Nu devine cu totul infidel pasiunii sale din tinerețe, continuînd să colecționeze cărți și în deceniul al șaptelea[130], dar planuri mari nu-l mai preocupă pe Cipariu. Credem că nu greșim, presupunînd că în ultimele două decenii ale vieții sale preocuparea față de problemele de orientalistică trebuie interpretată drept o autoizolare voluntară a bătrînului savant, cu sufletul pe drept cuvînt amărît în urma eșecului concepțiilor sale lingvistice și politice.

Oricum ar fi apreciată activitatea orientalistică a lui Cipariu din punct de vedere al istoriei științelor, din punctul de vedere al istoriei cărții putem stabili de pe acum că profesorul de la Blaj și-a asigurat prin această ramură a activității sale un loc deosebit în istoria bibliofiliei ardelene, pe care a lărgit-o cu o nouă sferă de colecționare. Meritul de a fi creat prima colecție de specialitate din țara noastră, în domeniul orientalisticii, îi revine lui Cipariu[131]. Colecția lui a oferit posibilitatea cultivării acestui domeniu al științei, ceea ce din punct de vedere al istoriei patriei nu este indiferent. Oferim din nou o singură dovadă care sugerează proporțiile activității de colecționare a lui Cipariu, precum și importanța acestei activități din punct de vedere al istoriei cărții, în condițiile Transilvaniei feudale. În timp ce biblioteca colegiului din Aiud, care avea 200 de ani și era cunoscută pentru bogăția fondurilor sale, în 1841 nu se putea mîndri decît cu trei codice orientale, Cipariu avea la aceeași dată 24 de manuscrise arabe și turcești, catalogate și descrise științific[132]. Aceste manuscrise rare, precum și manualele ajutătoare necesare au contribuit pentru a face din colecția lui Cipariu biblioteca într-adevăr reprezentativă a românilor din Transilvania[133].

[130] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 108 și tipărituri orientale apărute după 1860 existente în biblioteca sa.

[131] Sub aspectul proporțiilor colecției și al selecționării metodice a materialului, trebuie să-i dăm întîietate lui Cipariu, față de căpitanul Oltelniceanu, cu toate că și acest colecționar și-a achiziționat, în parte, materialul oriental din aceleași surse (Romanov, W. H. Allen, Gesenius). Cf. I. Lupu, *Date noi privitoare la bibliofilul Constantin Oltelniceanu*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, V (1963), p. 92—103.

[132] *Codices orientales bibliothecae meae*, Biblioteca Fil. Cluj Acad., Ms. orient. nr. 1; Lista manuscriselor sale arabe și turcești, aproximativ din anul 1856: Arh. T. Cipariu, nr. 3024; Cf. Jakó, *Az enyedi régi könyvtár*, p. 221.

[133] Cipariu și evaluarea bibliotecii sale de către românii contemporani din Transilvania: Articolul lui A. Vlad despre întemeierea Astrei, în *Pesti Napló*, nr. din 15 nov. 1861, precum și scrisoarea senatorului român dr. I. Gal, din 1881, în care îl roagă pe Cipariu ca, în interesul creșterii prestigiului națiunii române, să participe cu raritățile colecției sale la expoziția cărții de la Budapesta (Arh. T. Cipariu, nr. 1484, 1492). Opinia lui Cipariu despre importanța națională a colecției sale: *Început de autobiografie*, p. 567, 572 și *Archivu*, p. 399—400. Cipariu și evaluarea colecției sale înainte de 1848 de către maghiari: *Trauschenfels' Magazin*, II (1860), p. 123. Referitor la aprecierile sașilor: Arh. T. Cipariu, nr. 1840—1842, 2447.

VII

Schița trasată de noi despre bibliofilia lui Cipariu n-ar fi completă, dacă n-am atrage atenția asupra faptului că el poate fi considerat primul român colecționar de cărți care și-a dezvoltat biblioteca în mod sistematic pe baza cunoștințelor de specialitate în domeniul bibliologiei. În afară de interesul său multilateral față de carte și față de problemele legate de carte, Cipariu a procedat astfel pentru că voia — după cum am arătat mai sus — ca această colecție să devină biblioteca reprezentativă a românilor. Începînd cu anul 1838 cumpără sistematic cataloagele tipărite ale bibliotecilor din străinătate (printre acestea și a celor vîndute la licitație în cursul secolului al XVIII-lea) și — conform însemnărilor sale — cu ajutorul acestor cataloage încearcă să stabilească ce anume mai trebuie să cumpere, în anumite domenii, din materialul vechi apărut, în vederea realizării scopului arătat mai sus. În ce privește noutățile, se informează din cele mai diferite surse, dar în primul rînd din cataloagele librarilor de la Viena, Leipzig și Berlin, pe care, începînd cu anul 1838, le-a primit sistematic pînă la sfîrșitul vieții.

După cum am văzut, Cipariu era în mod deosebit interesat de cărțile manuscrise. Dovadă că s-a ocupat de ele este faptul că în biblioteca sa găsim în număr mare cataloage de manuscrise, manuale, sinteze și studii de detaliu în domeniul codicologiei, paleografiei, precum și studii de cronologie, care atunci încă nu constituiau ramuri aparte, ci erau înglobate în diplomatică. Pe rafturile bibliotecii sale se înșiruiau, alături de istorii ale marilor biblioteci din Europa și descrieri privind comorile pe care le deținea aceste biblioteci (de exemplu opera lui Lambecius)[134], capodopere ale disciplinelor menționate, de mare însemnătate din punct de vedere al istoriei științelor, cum ar fi diplomatica latină a lui Mabillon sau paleografia greacă a lui Montfaucon. O dovadă a interesului cu totul special al lui Cipariu față de istoria cărții este achiziționarea unor opere ca: *Philobiblion*ul lui Richard de Bury sau importantul studiu special al lui Kirchhoff despre comercianții de manuscrise din evul mediu. De asemenea, jurnalele lui Mabillon în legătură cu călătoriile din Italia și Germania, făcute în scopul unor studii de codicologie, deosebit de interesante pentru un veritabil cercetător și colecționar; corespondența dintre cei doi mari codicologi—paleografi Mabillon și Montfaucon; lucrarea lui Wilken despre devastarea bibliotecii din Heidelberg în timpul războiului de 30 de ani etc. etc. Cipariu n-a omis să-și completeze colecția cu lucrări biblioteconomice de bază, cum ar fi lucrarea de amploare a lui Konrad Gesner din anul 1545 — considerată ca punct de plecare în această disciplină, sau sinteza adeseori citată a lui Michael Denis din 1777 (*Einleitung in die Bücherkunde*, I—II). Am menționat mai sus că și-a procurat și manualele necesare pentru identificarea rarităților. În sfîrșit, istoria

[134] Arh. T. Cipariu, nr. 2668.

tiparului îl interesa pe Cipariu și ca prefect al tipografiei din Blaj, și ca mare specialist român al vremii în probleme de tipar.

În ce privește importanța colecției bibliologice a lui Cipariu din punct de vedere al istoriei științelor, credem că nimic n-ar fi mai elocvent decît publicarea — pentru uzul specialiștilor — a listei lucrărilor de bibliologie, istoria bibliotecilor, codicologie și bibliografie care ne-au rămas pînă azi din biblioteca lui Cipariu. Această listă pledează în sine pentru locul de frunte ce-i revine lui Cipariu în istoria bibliofiliei românești. Publicarea acestor titluri este determinată și de motive de ordin practic. O parte din lucrările de specialitate respective trec și azi în bibliotecile noastre drept rarități, lipsind chiar din cele mai multe. Procedăm deci conform intenției inițiale a colecționarului, atunci cînd facem ca aceste valoroase cărți de specialitate, procurate cu serioase sacrificii materiale, să devină accesibile cercetării în domeniul istoriei bibliotecilor din țara noastră. În felul acesta colecțiile sale pot servi și în viitor în modul cel mai eficace la aceste cercetări.

Pe tărîmul bibliologiei, al istoriei cărții, codicologiei și bibliografiei, bibliofilia lui Cipariu se bazează pe următoarele opere:

1) Baringius Daniel Eberhard, *Clavis diplomatica, specimina veterum scripturarum tradens*, Hanoverae, 1754 (4952).

2) *Bibliotheca Heinsiana, sive catalogus librorum*, Lugduni Batavorum, 1682 (nr. 6777).

3) *Bibliotheca Samuelis S.R.I.Com.Teleki de Szék*, I—IV, Viennae, 1796—1819 (nr. 6447, 7293, 7320, 8947).

4) *Bibliotheca Willmetiana. Catalogus bibliothecae instructissimae, quam in suos usus comparavit Joannes Willmet*, Amstelodami, 1837 (nr. 9464).

5) *Bibliothèque de M. le baron Silvestre de Sacy*, I—II, Paris, 1842—1846 (nr. 4296, 9747).

6) Bignonius Hieronymus (ed), *Marculfi monachi aliorumque auctorum formulae veteres*, Parisiis, 1666 (nr. 7470).

7) Boscha Petrus Paulus, *De origine et statu bibliothecae Ambrosianae hemidecas*, Mediolani, 1672 (nr. 4256).

8) *Die Buchschriften des Mittelalters bis zur Erfindung der Buchdruckerkunst*, Wien, 1852 (nr. 7513).

9) Capello Rudolfus, *Lectionum bibliothecariarum memorabilium syntagma, continens dissertationes quasdam de bibliothecis et libris, literis et literatis*, Hamburgi, 1682 (nr. 4612).

10) *Catalogue de la bibliothèque de M.L.Paris*, 1847 (nr. 4178).

11) *Catalogue des livres imprimés de la Bibliothèque du Roy*, I—V, Paris, 1742—1750 (nr. 4567, 9942).

12) *Catalogue des livres rares et précieux de la bibliothèque de M.R[enouard]*, Paris, 1804 (nr. 4848).

13) *Catalogue d'une fort riche et très-belle collection de livres rares et choisis en tout genre... recueillis... par le Comte Charles de Proli*, Anvers, [1784] (nr. 22076).

14) *Catalogus bibliothecae a Io. Iacobo Reiskio collectae*, Lipsiae, [1774] nr. 5796).

15) Denis Michael, *Einleitung in die Bücherkunde*, I—II, Wien, 1777 (nr. 4373).

16) Denis Michael, *Die Merkwürdigkeiten der k.k. Garellischen öffentl. Bibliothek am Theresiano*, Wien, 1780 (nr. 5987).

17) Ebert Fr. Adolf, *Geschichte und Beschreibung der k. öfentl. Bibliothek zu Dresden*, Leipzig, 1822 (nr. 9473).

18) Fabricius J. Albert, *Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis*, Hamburgi, 1734 (nr. 3861).

19) Fabricius Joannes, *Historia bibliothecae Fabricianae*, I—VI, Wolffenbuttelii, 1718 (nr. 4792, 5839).

20) Feszler Joseph, *Das kirchliche Bücherverbot*, Wien, 1858 (nr. 8965).

21) Gatterer Joh. Christoph, *Elementa artis diplomaticae universalis*, Gottingae, 1765 (nr. 4246).

22) Gerdes Daniel, *Florilegium historico-criticum librorum rariorum*, Groningae et Bremae, 1763 (nr. 9176).

23) Gesner Conrad, *Bibliotheca universalis, sive catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica extantium et non extantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem, doctorum et indoctorum, publicatorum et in bibliothecis latentium*, Tiguri, 1545 (nr. 4997).

24) Gîrlenu Ion C., *Catalogulu alfabeticu de cărţile aflate în Bibliotheca Centrala*, Bucaresci, 1865 (nr. 4984).

25) Hansard T. C. *Typographia, An historical sketch of the origin and progress of the art of printing*, London, 1825 (nr. 4959).

26) Hausmann Joannes Ernestus, *De bibliothecis Hanoveranis publicis*, Hanoverae, 1724 (nr. 8449).

27) Jaeck Heinrich Joachim, *Systematisches Verzeichniss aller wichtigeren Druck-Schriften der Öffentlichen Bibliothek zu Bamberg*, Nürnberg, 1834 (nr. 9733).

28) Kemény Josephus, *Notitia historico-diplomatica archivi et literalium capituli Albensis Transilvaniae*, I—II, Cibinii, 1836 (nr. 7265, 7578).

29) Kopallik Joseph, *Vorlesungen über die Chronologie des Mittelalters*, Wien, 1885 (nr. 6574).

30) Kurz Anton, *Die ältesten deutschen Sprachdenkmale und die bis jetzt bekannte älteste Handschrift der Sachsen in Siebenbürgen*, Leipzig, 1848 (nr. 6557).

31) Labbe Philippus S. J., *Bibliotheca bibliothecarum*, Lipsiae, 1682 (nr. 3765, 3850).

32) Leuschnerus Johan Cristian [ed.], *Christian Gottlieb Schwarzii de Ornamentis librorum et varia rei librariae veterum supellectile dissertationum antiquarum hexas ... colligit et recensuit-*, Lipsiae, 1756, (nr. 5636).

33) Mabillon Johannes, *De re diplomatica libri VI*, Luticiae Parisiorum, 1681 (nr. 9946).

34) Mabillon-Germain Michael, *Museum Italicum seu collectio veterum scriptorum ex bibliothecis Italicis eruta* a —, I—II, Lutitiae Parisiorum, 1724 (nr. 4327).

35) Mabillon, *Iter Germanicum et Io. Launoii de scholis celebribus a Carolo M. et post Carolum M. in occidente instauratis liber*, Hamburgi, 1717 (nr. 4721).

36) Mahler Eduard, *Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer*, Wien, 1887 (nr. 7272).

37) Massmann Joannes Ferdinandus, *Libellus aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae et unicae Romanae in fodina auraria apud Abrudbanyam, oppidulum Transsylvanum nuper repertae*, Lipsiae, [1840] (nr. 8336).

38) Montfaucon, Bernardus de, *Paleographia graeca, sive de ortu et progressu litterarum Graecarum*, Parisiis, 1708 (nr. 4556).

39) Nicols Gulielmus, *De literis inventis libri sex, ad illustrissimum principem Thomam Herbertum Pembrokiae comitem*, Londini, 1711 (nr. 5409).

40) *Nova librorum rariorum conlectio*, Halis Magdeburg, 1709 (nr. 3925).

41) Paoli Cesare, *Grundriss der lateinischen Paleographie und Urkundenlehre*, Innsbruck, 1885 (nr. 9254).

42) Petzholdt Julius, *Adressbuch deutscher Bibliotheken*, Dresden, 1845 (nr. 8452).

43) *Philologicarum epistolarum centuria una diversorum a renatis literis dictissimorum virorum, in qua veterum theologorum, jurisconsultorum, medicorum, philosophorum, historicorum, poetarum, grammaticorum libri difficillimis locis vel emendantur vel illustrantur. Insuper Richardi de Buri ... Philobiblion et Bessarionis patriarchae Constantinopolitani ... epistola ad senatum Venetum*, Lipsiae, 1674 (nr. 3867).

44) Periergus Deltophilus [recte: Karl Emerich Alexander Rewiczky von Revisnye], *Catalogue de mes livres. Bibliotheca graeca et latina*, Berolini, 1784 (nr. 8772).
45) Schuler v. Libloy Friedrich, *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1857 (nr. 7341).
46) Spangenberg Ernst, *Die Lehre von dem Urkundenbeweise in Bezug auf alten Urkunden*, I—II, Heidelberg, 1827 (nr. 5512).
47) Struvius Burc. Gotthelfius—Buder Christian Gottlieb, *Bibliotheca historica selecta*, I—II, Jenae, 1740 (nr. 4150).
48) Sertorius Ursatus Patavinus, *De notis Romanorum commentarius*, Patavii, 1672 (nr. 5713).
49) Valery M., *Correspondance inédite de Mabillon et de Montfaucon avec l'Italie*, I—III, Paris, 1847 (nr. 5583, 9836).
50) Vater Johann Severin, *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde*, Berlin, 1847 (nr. 7534).
51) Vogt Johannes, *Catalogus historico-criticus librorum rariorum*, Hamburgi, 1753 (nr. 4720).
52) Heigel Io. August Gottlieb, *Apparatus litterarius sive index librorum lectissimorum, quos sibi aere coemtos emturientibus* [!] *offert —, Acad. Lipsiensis auctionator*, Lipsiae, 1821 (nr. 4357).
53) Weigelius Jo. Aug. Gottl., *Catalogus librorum sumtibus — bibliopolae Lipsiensis impressorum*, Lipsiae, 1836 (nr. 7589).
54) Wilken Friedrich, *Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heidelbergischen Büchersammlungen*, Heidelberg, 1817 (nr. 3882).

Dintre diferitele cataloage ale colecțiilor mai importante de manuscrise, de codice latino-grecești, Cipariu și-a procurat următoarele:

1. Andres Don Giovanni, *Catalogo de' codici manoscritti della famiglia Capilupi di Mantova*, Mantova, 1797 (nr. 8548).
2. Boot J.C.G., *Notice sur les manuscrits trouvés à Herculanum*, Amsterdam, 1841 (nr. 7384).
3. Braun Placidus, *Notitia historica literaria de codicibus manuscriptis in bibliotheca liberi ac imperialis monasterii Ord. S. Benedicti ad SS Udalricum et Afram Augustae extantibus*, I—II, Augustae Vindelicorum, 1791 (nr. 5986).
4. Castrucci Giacomo, *Tesoro letterario di Ercolano ossia la reale officina dei papiri ercolanesi*, Napoli, 1855 (nr. 9832).
5. *Catalogus librorum tam impressorum, quam manuscriptorum bibliothecae publicae Universitatis Lugd. Batav.*, Lugduni Batavorum, 1716 (nr. 7682).
6. *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae*, I—IV, Parisiis, 1739—1744 (nr. 4575, 6050, 9919).
7. *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris*, I—III, Sopronii, 1814—1815 (nr. 5287, 6375).
8. Cypriano Ern. Sal., *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Gothanae*, Lipsiae, 1714 (nr. 9758).
9. Ebert Fr. Adolfus, *Bibliothecae Guelferbytanae codices graeci et latini classici*, Lipsiae, 1827 (nr. 4292).
10. Endlicher Stephanus, *Catalogus codicum philologicorum latinorum Bibliothecae Palatinae Vindobonensis*, Vindobonae, 1836 (nr. 6001).
11. Goebel Anton, *Über eine bisher ganz unbeachtet gelassene Wiener Juvenal-Handschrift aus dem X. Jahrhundert*, Wien, 1859, (nr. 9374).
12. Haenel Gustav, *Catalogi librorum manuscriptorum, qui in bibliothecis Galliae, Helvetiae, Belgii, Britanniae M., Hispaniae, Lusitaniae asservantur*, Lipsiae, 1830 (nr. 6007).
13. Hartel, Wilhelm Ritter von —, *Über die griechischen Papyri Erzherzog Rainer*, Wien, 1886 (nr. 9871).
14. Hermann Carolus Friedericus, *Catalogus codicum manuscriptorum, qui in Bibliotheca Academica Marburgensi asservantur, Latinorum*, Marburgi, 1838 (nr. 9447).

15. *Index librorum manuscriptorum et impressorum, quibus Bibliotheca Regia Berolinensis aucta est anno 1835—1839*, Berolini (nr. 9798, 9800).

16. Irmischer Johann Conrad, *Handschriften-Katalog der k. Universitätsbibliothek zu Erlangen*, Frankfurt/a.M.—Erlangen, 1852 (nr. 8235).

17. Kirchhoff Albrecht, *Die Handschriftenhändler des Mittelalters*, Leipzig, 1853 (nr. 7166).

18. Lambecius Petrus, *Prodromus historiae literariae. Accedunt in hac editione praeter auctoris Iter Cellense... et Wilhelmi Langii Catalogus librorum Mss. Bibliothecae Mediceae, curante Jo. Alberto Fabricio*, Lipsiae et Francofurti, 1710 (nr. 7692).

19. Lambecius Petrus, *Commentariorum de augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber primus*, I—II, Vindobonae, 1665 (nr. 4431, 4981).

20. Lilieblad Gustavus Peringer, *Ecloga sive catalogus librorum tum Msrum, tum impressorum, Hispanici praesertim idiomatis, quibus Regiam Bibliothecam Stockholmiensem adauxit Joh. Gabriel Sparfwenfeldt*, Stockholmiae, 1706 (nr. 7962).

21. Maius Jo. Henricus, *Bibliotheca Uffenbachiana Mssta, seu catalogus et recensio msstorum codicum, qui in bibliotheca Zachariae Conradi ab Vffenbach Traiecti ad Moenum adservantur*, Halae Hermundurorum, 1720 (nr. 5000).

22. Michaelis Joannes David, *Catalogus Bibliothecae Ludewigianae manuscriptae*, [s. XVIII] (nr. 6278).

23. Montfaucon, Bernardus de, *Bibliotheca Coisliniana, olim Segueriana, sive manuscriptorum omnium Graecorum, quae in ea continentur, accurata descriptio*, Parisiis, 1715 (nr. 4533).

24. Müller M. Chr. Gottfr., *Notitia et recensio codicum mss qui in bibliotheca episcopatus Numburgo-Cizensis asservantur*, Lipsiae, 1806 (nr. 6356).

25. *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, I—V, Paris, 1787—1789 (nr. 4374, 4957).

26. Reiserus M. Antonius, *Index manuscriptorum Bibliothecae Augustanae*, 1675 * Fellerus L. Joachim, *Oratio de Bibliotheca Academiae Lipsiensis Paulina... cui duplex subjunctus est catalogus, alter manuscriptorum membranaceorum, alter manuscriptorum chartaceorum, in eadem bibliotheca existentium*, Lipsiae, 1676 (nr. 5206).

27. Rieu, G. N. du-, *Schedae Vaticanae, in quibus retractantur palimpsestus Tullianus de re publica*, Lugduni Batavorum, 1860 (nr. 7585).

28. Senebier Jean, *Catalogue raisonné des manuscrits conservés dans la Bibliothèque de la Ville et République de Genève*, Genève, 1779 (nr. 4085).

29. Smith Thomas, *Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Cottonianae*, Oxonii, 1696 (nr. 4560).

Dintre cataloagele informative privind manuscrisele orientale ale colecţiilor din străinătate, găsim în biblioteca lui Cipariu următoarele:

1. *Bibliothecae Hebraicae Florentinae catalogus* [s. XVIII] (nr. 9575).

2. Casirius Michael, *Bibliotheca Arabico-Hispanica Escurialensis*, I—II, Matriti, 1760—1770 (nr. 5030, 21760).

3. *Catalogue des livres de l'imprimerie arménienne de Saint-Lazare*, Venise, 1848 (nr. 9715).

4. Fleischer Henricus Orthobius, *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Lipsiae, 1831 (nr. 7453).

5. Fleischer Henr. Orth.—Delitzsch Franciscus, *Catalogus librorum manuscriptorum, qui in bibliotheca senatoria civitatis Lipsiensis asservantur. Codices orientalium linguarum*, Grimae, 1838 (nr. 6664).

6. Flügel Gustav, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k.k. Hofbibliothek zu Wien*, 1867 (nr. 4407).

7. Frank Othmar, *Ueber die morgenländischen Handschriften der königlichen Hof- und Central-Bibliothek in München Bemerkungen*, München, 1814 (nr. 8855).

8. Gorius Antonius Franciscus, *Bibliothecae Mediceae Laurentianae et Palatinae codicum mss. orientalium catalogus*, Florentiae, 1742 (nr. 4561).

9. Halm Karl, *Denkschrift über die Verhandlungen zwischen der Direction der k .Hof- und Staatsbibliothek zu München und dr. A. Sprenger über den Ankauf der Sprenger'schen Bibliotheca Orientalis*, Heidelberg, 1857 (nr. 8902).

10. Hamaker Henricus Arentius, *Specimen catalogi codicum mss. orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, Lugduni Batavorum, 1820 (nr. 5992).

11. *Handschriften (arabische, persische türkische) Hammer—Purgstall's*, Wien, 1840 (nr. 4163).

12. Hottingerus Jos. Henricus, *Promptuarium sive Bibliotheca Orientalis, exhibens catalogum sive centurias aliquot, tam authorum, quam librorum Hebraicorum, Syriacorum, Arabicorum, Aegyptiacorum, Aethiopicorum etc.*, Heidelbergae, 1658 (nr. 5507).

13. *Indications bibliographiques relatives pour la plupart a la littérature historico-géographique des Arabes, des Persans et des Turcs, spécialement destinées a nos employés et voyageurs en Asie*, St. Pétersbourg, 1845 (nr. 9341).

14. Krafft Albrecht, *Die arabischen, persischen und türchischen Handschriften der k.k. Orientalischen Akademie zu Wien*, Wien, 1842, (nr. 7479).

15. Krafft A.—Deutsch Simon, *Die handschriftlichen hebräischen Werke der k.k. Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1847 (nr. 9833).

16. Moellerus J.H., *Catalogus librorum tam manuscriptorum, quam impressorum, qui jussu divi Augusti ducis Saxo-Gothani a beato Seetzenio in Oriente emti in Bibliotheca Gothana asservantur*, Gotthae, 1826 (nr. 6603).

17. Nessel, Daniel de—, *Catalogus sive recensio specialis omnium codicum manuscriptorum Graecorum, nec non linguarum orientalium augustissimae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis*, I—VI, Vindobonae et Norimbergae, 1690 (nr. 5012, 5714).

18. Pertsch Wilhelm, *Die arabischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Gotha, 1877 (nr. 7520, 8291, 8332).

19. Quatremère M., *Notice d'un manuscrit arabe de la Bibliothèque du Roi contenant la description de l'Afrique*, Paris, 1831 (nr. 4347).

20. Sacy, A. I. Silvestre de —, *Notices et extraits de divers manuscrits arabes et autres*, Paris, 1813, (nr. 5661).

21. Wilson H.H., *Mackenzie Collection. A descriptive catalogue of the oriental manuscripts... collected by the late Lieut.—col. Colin Mackenzie, surveyor general of India*, Calcutta, 1828 (nr. 4242).

Credem că prin expunerea precedentă și prin lista de mai sus am reușit să dovedim justețea afirmației noastre inițiale că Timotei Cipariu a fost figura cea mai de seamă a bibliofiliei românești din secolul trecut. În persoana lui putem respecta pe cel mai entuziast și cel mai conștient pionier al cauzei biblioteconomiei românești, pe cel mai bine pregătit specialist în acest domeniu.

Cunoscînd factorii determinanți, programul și sfera bibliofiliei lui Cipariu, putem trece, cu nădejdea reușitei, la tratarea istoricului bibliotecii, respectiv a constituirii colecției și la elucidarea soartei sale zbuciumate. Cu aceste aspecte intenționăm să ne ocupăm într-o altă lucrare[135].

[135] Cf. Jakó, *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu* (ms).

LA BIBLIOPHILIE DE CIPARIU

RÉSUMÉ

Ce travail est la première partie d'une série d'études par lesquelles l'auteur se propose de contribuer à l'utilisation, du point de vue de l'histoire de la science et de la culture, de la bibliothèque du plus grand bibliophile roumain du XIXe siècle, Timotei Cipariu (1805—1887).

La bibliothèque du professeur considéré comme „le père de la philologie roumaine" a pris naissance dans la première moitié du siècle passé dans l'un des centres de culture les plus importants des Roumains de Transylvanie, à Blaj. Actuellement elle est conservée à la bibliothèque de la Filiale de Cluj de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie.

Le travail se propose de répondre aux questions suivantes: quelles étaient les raisons qui portèrent Cipariu à se constituer une bibliothèque qui réclamait de grands sacrifices matériels, quels sont les aspects généraux caractéristiques de son activité de collectionneur, quelles furent ses sphères de collection, dans quel ordre et quand elles se constituèrent, sous quelles influences et, enfin, quelle est la place qui revient à Cipariu dans l'histoire de la bibliologie roumaine et à sa collection dans l'histoire des bibliothèques.

Cipariu comprit de bonne heure que le mouvement national roumain, les efforts de se forger une langue littéraire unitaire, en vue de l'unification nationale, et la lutte politique des Roumains de Transylvanie avaient un besoin impérieux d'un support scientifique et en particulier d'arguments d'ordre philologique et historique. C'est à cette fin et sous l'impression du voyage qu'il avait fait à Bucarest en 1836 que Cipariu résolut de constituer une bibliothèque à profil spécifique; aussi, quelques décennies durant, consacra-t-il environ la moitié de ses revenus à acquisitionner des livres. Le fait que l'intérêt et l'activité scientifique de Cipariu lui-même étaient mis au service de la réalisation de l'unité nationale lui facilita la création de la „base documentaire" du mouvement national roumain. Grâce à cette heureuse coïncidence entre l'intérêt public et l'intérêt personnel, Cipariu était, dès avant 1848, en possession d'une bibliothèque de spécialité de grande valeur, comptant 4000 volumes environ. A cette bibliothèque ne pouvait se comparer — surtout sous l'aspect de l'actualité du matériel et de sa valeur scientifique — que la bibliothèque du Collège Sf. Sava de Bucarest. Cipariu sélectionna de telle manière sa collection, qu'à en juger sur le matériel qu'il possédait, on est en droit de la considérer comme la première bibliothèque nationale roumaine.

Du programme de Cipariu qui vient d'être esquissé il ressort que dans son activité de collectionneur il était guidé moins par les critères

bibliophiles habituels que par ceux de contenu. Il a collectionné avant tout des livres pouvant intéresser les Roumains ou des livres nécessaires à ses recherches scientifiques. Aussi cette bibliothèque est-elle une importante source pour la connaissance du développement idéologique du mouvement national roumain avant 1848 ainsi que des secrets d'atelier du philologue et de l'historien qu'était Cipariu.

La sphère la plus ancienne de collection, datant même de l'époque de ses études (1818/19), s'est constituée grâce à son intérêt pour la philologie. Cette sphère comprenait initialement de la littérature classique latine et de la philologie classique; plus tard, après 1838, elle s'est élargie progressivement dans la direction de la philologie romane et de la linguistique comparée, étant donné l'intérêt de Cipariu pour le problème de l'origine latine de la langue et du peuple roumain ainsi que pour le problème de l'orthographe et de la langue littéraire roumaine.

La préoccupation de Cipariu pour les problèmes de l'histoire de la langue roumaine l'a porté, dès le début de sa carrière, à collectionner des manuscrits et d'anciens textes imprimés en roumain. A cet égard, le docteur Vasilie Pop (1789—1842), qui jeta les bases de l'histoire de l'imprimerie roumaine, exerça une grande influence sur lui. Cipariu attira l'attention des représentants de la jeune génération sur l'importance qu'il y avait de sauvegarder et de décrire les anciens monuments de langue. On peut donc le considérer comme le fondateur de la bibliographie scientifique roumaine.

En collectionnant les sources informatives relatives à l'histoire de la Transylvanie et du peuple roumain, Cipariu voulait appuyer la lutte des Roumains de Transylvanie pour l'égalité en droits, lutte menée dans la diète et dans la presse. C'est à cette même fin qu'il procura les oeuvres des historiens français romantiques-libéraux (Guizot, Michelet, Thiers). Encore qu'au premier plan de son intérêt se trouvassent les problème du développement de la bourgeoisie, il fit connaissance aussi avec la conception historique et philosophique du socialisme, par les oeuvres de L. Blanc. Lamennais, L. Feuerbach.

A partir de 1839, Cipariu se prépara à publier une revue de culture, „Organul luminării" de plus tard. A cette fin, il commença à acquisitionner aussi les oeuvres de la littérature classique allemande, française, anglaise, italienne et espagnole et les oeuvres les plus nouvelles des écrivains romantiques.

C'est sans doute sous l'influence du romantisme, qui détermina la manière de penser et la conception de l'époque, que Cipariu commença à s'occuper de poésie arabe et persane et à collectionner des manuscrits orientaux et des publications dans ce domaine. L'influence la plus profonde sur cette branche spéciale de sa collection fut celle qu'exerça sur lui le voyage d'études qu'il fit à Vienne, en 1838, quand il connut le baron Josef Hammer-Purgstall. Ses relations bien connues avec les orientalistes de l'étranger pouvaient en même temps détourner l'attention des autori-

tés autrichiennes des relations que Cipariu entretenait avec les organisations du mouvement roumain à l'étranger.

En acquisitionnant les exemplaires ayant appartenu autrefois à des savants réputés, ainsi que les publications des typographes célèbres, les incunables et les codex latins médiévaux, Cipariu visait à ce que tout le monde considérât sa collection comme la bibliothèque représentative des Roumains de Transylvanie.

Son intérêt passionné pour les livres et son désir d'en tirer des travaux personnels amenèrent Cipariu à se procurer aussi des travaux de paléographie, de codicologie, d'histoire du livre et des bibliothèques et des bibliographies. C'est à ce titre qu'on doit le considérer comme le premier bibliologue roumain ayant eu une préparation de spécialité.

ÎNCEPUTURILE REVOLUȚIEI INDUSTRIALE ÎN MINERITUL ȘI METALURGIA DIN TRANSILVANIA

DE

L. VAJDA

Între anii 1848—1867, industria minieră și metalurgică din Transilvania a intrat într-o nouă etapă, caracterizată prin amplificarea cadrului organizatoric, intensificarea mecanizării, creșterea și concentrarea producției, sporirea numărului muncitorilor, toate acestea determinînd un nou avînt în dezvoltarea forțelor de producție. S-au consolidat trăsăturile capitaliste deja existente în producția acestei ramuri industriale, ele dezvoltîndu-se apoi pe baza noilor relații de producție apărute în urma cuceririlor revoluției din 1848 și devenite dominante. S-au născut formele moderne ale industriei miniere și metalurgice, creîndu-se astfel condiții pentru o dezvoltare mai rapidă a forțelor de producție. Se poate spune că industria minieră și metalurgică era un sector din cele mai importante în viața economică și îndeosebi industrială a Transilvaniei, cea mai însemnată pîrghie a dezvoltării ei capitaliste, avînd un rol de frunte în procesul istoric al revoluției industriale în Transilvania și influențînd întreg mersul revoluției industriale capitaliste în sensul consolidării și accelerării acesteia.

Revoluția industrială s-a manifestat și în Transilvania ca o necesitate economică obiectivă, la mijlocul secolului al XIX-lea, avînd menirea istorică de a asigura victoria definitivă a capitalismului în întreaga viață economică.

Examinînd rolul revoluției industriale capitaliste în industria minieră și metalurgică, putem constata că desfășurarea ei a constituit începutul transformării radicale a structurii vieții industriale, punînd bazele unei producții calitativ noi în raport cu producția epocii precedente, feudale. După 1848 industria grea a devenit elementul determinant al dezvoltării industriei capitaliste în general, ca urmare a creșterii în salturi a construcțiilor de căi ferate, a descompunerii micii producții de mărfuri din agricultură și industrie, precum și a intensificării mașinismului.

Creşterea nevoilor de materii prime a concentrat atenţia asupra descoperirii şi exploatării mai intense a unor resurse pentru industrie, concretizîndu-se în primul rînd în creşterea numărului terenurilor afectate pentru prospecţiuni miniere şi al proprietarilor minieri, în extinderea teritoriilor miniere, în sporirea cantităţii produselor miniere şi metalurgice.

În deceniul al şaselea, în perioada formării unor mari întreprinderi industriale în domeniul minier, autorităţile miniere au emis peste 1000 de autorizaţii de explorare[1]. O parte din ele erau legate de explorările unor proprietari minieri în plină activitate, altă parte erau iniţiative ale unor întreprinzători noi. În urma acestui fapt a sporit şi numărul proprietarilor minieri. În anul 1866 găsim în Transilvania peste 700 de proprietari[2]. Această cifră vădeşte creşterea însemnată a interesului pentru industria minieră şi metalurgică, dezvăluind totodată şi rolul hotărîtor ce a revenit industriei miniere şi metalurgice în dezvoltarea generală capitalistă a industriei după 1848.

În anul 1866 suprafaţa teritoriilor miniere donate, care serveau ca bază de activitate în domeniul minier, era de 94.666.425 m², depăşind cu 282,2% nivelul atins cu 10 ani în urmă[3]. În special ocupările de teren pentru exploatările carbonifere erau cele care aveau un mare rol în perioada discutată, deoarece mineritul carbonifer din Transilvania porneşte acum pe drumul creării bazelor marii producţii industriale. Pînă în 1866 suprafaţa perimetrelor donate în scopul unor exploatări carbonifere a crescut de peste 10 ori, întrecînd totalul suprafeţelor aflate în posesia tuturor ramurilor miniere din Transilvania în anul 1856. În privinţa creşterii suprafeţei, mineritul carbonifer era urmat de cel feros, care a înregistrat o creştere de 213,1%; urmau exploatările de metale nobile şi neferoase, cu o creştere de 179,4% în perioada 1856—1866.

Datele referitoare la producţie denotă la fel o dezvoltare a industriei miniere şi metalurgice, marcînd stadiul revoluţiei industriale, întrucît creşterea producţiei industriei grele este o consecinţă „simultană" a revoluţiei industriale, direct legată de ea, ba chiar un fenomen al revoluţiei industriale[4]. Producţia cărbunelui — una din cele mai importante materii prime industriale —, etalon al dezvoltării marii industrii mecanizate, a crescut între anii 1851 şi 1867 de la 327.062 la 1.904.293 q, adică de peste cinci ori. Din punct de vedere al dezvoltării marii industrii mecanizate, o însemnătate în general similară producţiei de cărbune o are şi cea de fontă, care a sporit în aceeaşi perioadă de la 117.123 la 355.644 q, adică de peste două ori.

[1] *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik* (citat în continuare: *Mitteilungen...*), an. 10, fasc. IV, p. 137; *Statisztikai Közlemények* (citat în continuare: *Stat. Közl.*), vol. 3, p. 220.

[2] *Hivatalos Statisztikai Közlemények* (citat în continuare: *Hiv. Stat. Közl.*), an. II, fasc. I, p. 147.

[3] *Mitteilungen...* an. 10, fasc. IV, p. 157; *Stat. Közl.*, vol. 3, p. 216—217; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 84, 124, 133.

[4] Cf. G. I. Kuczinsky, *Revoluţia industrială în Germania*, în „Revoluţia industrială", Edit. ştiinţ., Buc., 1963, p. 181.

Rezultatele anuale în domeniul producției de cărbune și fontă prezentau însă mari oscilații. Evenimentele politice și economice din perioada absolutismului austriac creau periodic condiții și, în general, posibilități diferite dezvoltării capitalismului în industrie, implicit în domeniul exploatării cărbunelui și minereului de fier, precum și al siderurgiei[5].

Rezultatele obținute în producție în domeniul exploatării metalelor nobile și neferoase denotă și ele o dezvoltare, deși în proporții mult mai reduse ca în domeniul producției de cărbune și fontă. Astfel, în anul 1866 minele din Transilvania produceau 1249,98 kg de aur și 9587,05 kg de argint, față de producția anului 1856, de 1138,75 kg de aur și 7420,74 kg de argint. Producția de cupru s-a ridicat între anii 1856—1867 de la 3895 q la 5112 q, iar cea de plumb în răstimpul 1853—1867 de la 7675 q la 7927 q.

În ceea ce privește însă valoarea producției, prioritatea o avea exploatarea metalelor nobile și colorate, 58,0% din valoarea totală a producției miniere și metalurgice din anul 1867 revenind produselor acestei ramuri, urmată de producția de fier cu o valoare de 28,1%, cea de cărbune cu 13,0% iar restul de 0,9% aparținînd producției de diferite materii prime minerale[6]. Ponderea covîrșitoare a exploatării metalelor nobile și neferoase, exprimată în valoare bănească, deci și însemnătatea acesteia, era o consecință a structurii vechi a mineritului și metalurgiei, reflectînd în fond nivelul general al industriei Transilvaniei după anul 1848, situația creată de politica economică seculară a Habsburgilor. Anume, în interesul dezvoltării industriei de fabrică austriece s-au pus obstacole în fața dezvoltării normale a industriei prelucrătoare din Transilvania, spre a asigura o piață de desfacere pentru mărfurile industriei austriece și totodată aprovizionarea acestei industrii cu materii prime. Dezvoltarea deosebit de lentă a industriei prelucrătoare transilvănene ducea, la rîndul ei, la restrîngerea pieții interne a producției de cărbune și fier.

Între anii 1848 și 1867 producția mineritului și metalurgiei din Transilvania a atins un foarte înalt grad de concentrare. Această trăsătură s-a manifestat mai ales în domeniul producției materiilor prime industriale, a cărbunelui și a fierului. În 1867, 99,3% din producția de cărbune era concentrată în mîna a trei întreprinderi dintre care una, S.T.E.G.-ul, dădea 97,1% din producție. În domeniul producției de fontă, 77,1% din total era dat de șase întreprinderi, dintre care în special două, S.T.E.G.-ul și S.A. de Mine și Furnale din Brașov, aveau un rol hotărîtor, revenindu-le 71% din totalul producției pe anul 1867. În acest fel, în Transilvania, încă la începutul dezvoltării capitalismului bazat pe libera concurență, producția de cărbune și fier a pornit la drum în condițiile unei concentrări deosebit de intense.

---

[5] Cf. L. Vajda, *Începuturile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, I (1964), p. 413—414; L. Vajda, *Dezvoltarea extracției minereului de fier și a siderurgiei în Transilvania (1848 și 1867)*, în *Acta Musei Napocensis*, II (1965), p. 499—504.

[6] *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 85—86, 125—127, 134—135.

Formarea marilor întreprinderi industriale ca bază a concentrării producției, în general intensificarea ritmului de dezvoltare capitalistă a industriei miniere și metalurgice din Transilvania după 1848, erau strîns legate pe de o parte de antecedentele istorice ale acestei ramuri industriale, iar pe de alta de capitalul austriac ce pătrundea aici.

Mineritul transilvănean și, pe baza lui, siderurgia și metalurgia metalelor neferoase au atins un nivel relativ ridicat chiar înainte de 1848, datorîndu-se în primul rînd condițiilor naturale și capacității și hărniciei populației miniere. La dezvoltarea acestor ramuri au contribuit însă și alte împrejurări favorabile. Pînă în deceniul al șaselea, burghezia austriacă a manifestat un interes destul de redus față de industria grea, neavînd nici suficient capital acumulat. Industria grea austriacă se găsea mai ales în mîna moșierilor, avînd astfel o dezvoltare mai lentă. Ca urmare, în contrast cu concurența din domeniul industriei de fabrică, unul din cei mai importanți factori de frînare a industriei miniere și metalurgice din Transilvania nu și-a putut exercita acțiunea. Interese de ordin economic și politic au făcut însă ca statul habsburgic să aibă nevoie de o industrie grea extinsă și dezvoltată. Astfel, el însuși s-a îngrijit de dezvoltarea industriei miniere și metalurgice nu numai în Austria, ci și în Transilvania, ca și în celelalte țări și provincii subjugate, unde baza de materii prime și relativa dezvoltare a forțelor de producție au permis-o. Pe de o parte, în Transilvania, statul a contribuit la dezvoltarea industriei grele prin întreprinderile aflate în proprietatea sa, iar pe de alta nu a pus piedici nici în calea dezvoltării industriei grele particulare, îndeosebi a marilor proprietari de pămînt. Această situație a contribuit mult la consolidarea sectorului de stat și particular în industria grea din Transilvania. Ca urmare a acestui fapt, introducerea teritoriului vamal comun, în 1850, care a prejudiciat mult situația unor ramuri ale industriei prelucrătoare datorită posibilității nelimitate de concurență a industriei austriece dezvoltate, nu a putut deveni un obstacol direct în calea dezvoltării industriei miniere și metalurgice, nu a putut îngrădi procesul mecanizării acestei industrii. Totodată, burghezia austriacă consolidată între timp, care dispunea deja de capital pentru investiții în industria grea, căuta să-și creeze o poziție fermă în diferite părți ale monarhiei, astfel și în Transilvania, în ramurile producătoare de materii prime industriale. Extinderea ei asupra zăcămintelor de materii prime industriale din Transilvania era determinată de mai multe motive. Revoluția industrială din Austria, dezvoltarea transporturilor moderne, a căii ferate cu aburi și a navigației cu aburi duceau la creșterea din ce în ce mai intensă a nevoilor de materii prime, necesitau tot mai mult cărbune mineral și fier. Aristocrația financiară austriacă, punînd mîna pe transporturile feroviare și pe apă ale imperiului și fiind strîns legată de aceste necesități, respectiv subordonată lor, era interesată și în mod direct în exploatarea cărbunelui și a minereului de fier. Pe lîngă toate acestea, domeniul amintit al investițiilor de capital corespundea cel mai mult conținutului economic fundamental al relațiilor dintre Austria și Transil-

vania, întrucît nu împiedica direct sau chiar servea interesele industriei austriece pe pieţele de desfacere transilvănene. Realizarea tendinţelor capitalului austriac nu se lovea de dificultăţi prea mari în Transilvania, unde a găsit teren potrivit[7].

În alianţă cu diferiţi capitalişti străini, capitalul austriac a dobîndit poziţii-cheie în domeniul extracţiei materiilor prime necesare dezvoltării industriei transilvănene. A acaparat în expansiunea sa o mare parte din producţia de cărbune, de minereu de fier şi de fontă, dînd în acest fel tonul în privinţa dezvoltării, direcţiei şi proporţiilor industriei grele din Transilvania, conform intereselor nemijlocite ale burgheziei austriece.

În acelaşi timp însă, expansiunea capitalului austriac în Transilvania, ca o manifestare a contradicţiilor dintre diferitele grupuri capitaliste, a devenit în mod necesar un motor al dezvoltării industriei miniere şi metalurgice, un factor deosebit de important al revoluţiei industriale în această ramură. În afară de exploatarea nemiloasă a forţei fizice a muncitorilor minieri, asigurarea şi mărirea continuă a profitului necesita şi introducerea unor unelte noi de producţie, a unor metode perfecţionate de exploatare a minelor, a unor procedee de producţie noi, deci stimularea financiară a producţiei.

Alături de ponderea covîrşitoare a burgheziei austriece în industria minieră şi metalurgica din Transilvania au avut un rol, în parte, şi marii moşieri locali, în parte şi păturile de comercianţi, vechi familii burgheze de mineri şi proprietarii mijlocii de pămînt germani, maghiari, romani şi de alte naţionalităţi. Activitatea acestora a fost însă mai puţin rodnică pentru progresul revoluţiei industriale în domeniul minier şi metalurgic. Majoritatea marilor proprietari de pămînt posesori de mine şi furnale se cramponau de relaţiile feudale. Neţinînd seama de transformările economice şi sociale fundamentale ce au avut loc, chiar şi după 1848 îşi considerau minele şi furnalele ca anexe ale gospodăriilor lor silvice, tratîndu-le ca atare. Faţă de aceştia, întreprinzătorii amintiţi, proveniţi din comercianţi, vechi familii burgheze de mineri şi proprietari mijlocii de pămînt — pe care trebuie să-i considerăm ca formînd cea mai veche categorie a burgheziei industriale din Transilvania — reprezentau elementul relativ mai înaintat în privinţa dezvoltării tehnicii de producţie, fiind însă frînaţi în tendinţele lor de insuficienţa capitalului acumulat.

Tezaurariatul austriac avea la fel întreprinderi miniere şi metalurgice, însă în fond manifesta indiferenţă faţa de dezvoltarea lor tehnică, în perioada amintită ele nereprezentînd pentru tezaurariat o sursă de venituri demnă de luat în seama.

Astfel, una din trăsăturile caracteristice ale revoluţiei industriale în domeniul industriei miniere şi metalurgice din Transilvania era aceea că o parte considerabilă a capitalului necesar mecanizării nu provenea din acumulare de capital intern, ci din exportul de capital austriac şi de

[7] Cf. L. Vajda, *Cu privire la pătrunderea capitalului austriac în industria minieră şi siderurgică a Transilvaniei între 1848 şi 1867*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Cluj, ser. Historia, fasc. II, p. 65 şi urm.

altă proveniență străină, îndreptat spre Transilvania. Această cale a revoluției industriale a avut însă consecințe nefaste pentru muncitorimea minieră și metalurgică din Transilvania, îngreunînd foarte mult gradul ei de exploatare.

*

Cel mai important criteriu, în același timp și nemijlocit, al aspectului tehnic al revoluției industriale capitaliste îl constituie măsura aplicării forței mașinilor moderne și a altor cuceriri tehnice moderne în procesul producției industriale. Începutul revoluției industriale este marcat de introducerea mașinilor-unelte și de utilizarea mașinilor cu aburi[8]. Chiar în cazul folosirii acestor mașini, putem vorbi despre revoluție industrială numai dacă este în uz aplicarea lor sistematică și nu numai izolată, nu în cadrul unei singure întreprinderi, ci în mai multe din ramura industrială dată.

Aceste considerente sînt însă valabile în general pentru industria prelucrătoare, nefiind pe de-a-întregul aplicabile în industria grea. În industria minieră întîlnim mașini-unelte propriu-zise sau mijlaoce de muncă mecanice abia la începutul secolului al XX-lea. Nici în industria metalurgică nu era caracteristică introducerea de mașini-unelte în proporții mai însemnate. Care sînt totuși criteriile caracteristice pe baza cărora putem fixa începuturile și înaintarea revoluției industriale în industria minieră și metalurgică?

În Transilvania, ca și în celelalte țări ale Europei, mecanizarea unor procese de producție prin folosirea roții hidraulice o găsim larg răspîndită în siderurgie și în metalurgia neferoasă încă cu mult înainte de secolul al XIX-lea. De pildă, forța hidraulică punea în funcțiune foalele furnalelor înalte, ciocanele din hute, șteampurile de zdrobit minereu etc., instalațiile miniere de transport și de evacuare a apei. După cum arată însă Marx, roata hidraulică de tipul roții de moară este un motor propriu epocii feudale, aidoma întrebuințării forței cailor sau a vitelor. În consecință, aplicarea acestei forțe motrice în industria minieră și metalurgică nu poate constitui un indiciu al mecanizării producției, deci al procesului revoluției industriale.

Conform unei păreri îndeobște admise, principalul indiciu al revoluției industriale în industria minieră și metalurgică îl constituie pe de o parte înlocuirea roții hidraulice prin mașina cu aburi sau turbina hidraulică, forță motrice caracteristică — în opoziție cu roata hidraulică — epocii capitaliste, iar pe de alta înlocuirea micului cuptor de topit cu cuptorul de pudlare și cu alte mijloace perfecționate[9].

În cele ce urmează vom face o succintă trecere în revistă a acestor factori determinanți ai nivelului tehnic în producția minieră și metalurgică.

---

[8] K. Marx, *Capitalul*, I, ed. a IV-a, Edit. polit., Buc., 1960, p. 338, 390—392, 409.

[9] Cf. K. Iațunski, *Revoluția industrială în Rusia*, în „Revoluția industrială", p. 208.

Pentru prima dată, mașinile cu aburi au fost aplicate în industria minieră și metalurgică din Transilvania în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea, aceasta fiind totodată prima lor aplicare pe ansamblul industriei de aici. Pînă în 1848 numărul lor s-a ridicat la 5, cu o forță totală de 205 cai-putere. Cea dintîi mașină cu aburi, cu o forță totală de 14 cai-putere, a fost pusă în funcțiune în 1838 la topitorul de metale nobile și neferoase din Zlatna, urmată cronologic de mașina cu 30 cai-putere, instalată încă în 1845 la minele de metale nobile și neferoase

Numărul total și randamentul în cai-putere al mașinilor cu aburi utilizate în mineritul și metalurgia din Transilvania

Anul	Nr. de mașini	Randament cp	Creșterea procentuală în					
			1852, față de 1848		1863, față de 1852		1863, față de 1848	
			nr. de mașini	cp	nr. de mașini	cp	nr. de mașini	cp
Înainte de 1848	5	205						
1852	15	303	300	147,8				
1863	58	2046			386,6	675,2	1160	998

din Baia Mare. Tot la mijlocul deceniului al cincilea au fost instalate trei mașini cu aburi la uzina Reșița, avînd o forță de 100, respectiv 45 și 16 cai-putere[10]. În 1852 găsim deja 15 mașini cu aburi în industria minieră și metalurgică, cu o forță totală de 303 cai-putere[11]. Față de situația dinaintea anului 1848, avem de-a face cu o creștere însemnată, mai ales în ceea ce privește numărul de mașini, indicînd, chiar și în aceste condiții modeste, începutul procesului revoluției industriale. În a doua jumătate a deceniului al șaselea și în prima jumătate a celui următor, utilizarea mașinilor cu aburi a luat un avînt mai mare. Statisticile industriale contemporane menționează în anul 1863 un număr de 58 mașini cu aburi în industria minieră și metalurgică, cu un total de 2046 cai-putere[12]. Așadar, dezvoltarea tehnică începută în deceniul al șaselea este mult accelerată.

Comparînd randamentul în cai-putere al mașinilor cu aburi din industria minieră și metalurgică cu randamentul mașinilor cu aburi folosite în general în ramurile industriei din Transilvania, vom vedea că peste 3/4 din totalul de 2720 cai-putere, mai precis 75,2%, reveneau întreprinderilor miniere și metalurgice. Putem constata astfel că după anul

[10] *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1963, p. 307; Șt. Imreh, *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1955, p. 85.

[11] *Mitteilungen* ..., an. 11, fasc. II, p. 28—29.

[12] *Ibid.*, p. 6—7.

1848 măsura dezvoltării, a mecanizării industriei transilvănene o dădea în primul rînd relativa dezvoltare a mineritului, precum și a metalurgiei bazate nemijlocit pe acesta. Întrucît în industria minieră și metalurgică din Transilvania un rol hotărîtor a revenit capitalului austriac și altor capitaluri străine aliate cu acesta, întreaga dezvoltare industrială a Transilvaniei a ajuns sub directa influență a marelui capital străin, în primul rînd austriac, atît în privința direcției, cît și a proporțiilor sale.

După cum am văzut, mecanizarea industriei miniere și metalurgice are loc în proporții mai mari după anul 1852. Aceasta o indică faptul că în 1863 numărul mașinilor cu aburi a depășit cu 386,6% pe cel din anul 1852 și cu 675,2% forța lor în cai-putere. De aici se desprinde concluzia că, în industria minieră și metalurgică din Transilvania, revoluția industrială înainta cu pași relativ repezi. Acest lucru reiese și mai clar din confruntarea ei cu ritmul de mecanizare al industriei miniere și metalurgice în întreaga monarhie. Între cele două date amintite, dezvoltarea pe monarhie a înregistrat proporția de 513,4% la numărul mașinilor cu aburi și de 702,9% la forța acestora exprimată în cai-putere[13]. În domeniul dezvoltării forței (în cai-putere) mașinilor cu aburi, industria minieră și metalurgică din Transilvania a urmat deci în esență ritmul general de dezvoltare al întregei monarhii. Un decalaj mai mare se observă în privința creșterii numărului mașinilor cu aburi, în primul rînd pentru că mecanizarea mineritului și metalurgiei transilvănene coincide, încă de timpuriu, cu un înalt grad de concentrare în aceste ramuri.

Repartiția pe ramuri de producție a mașinilor cu aburi utilizate în industria minieră și metalurgică din Transilvania

Ramuri de producție	1848		1852		1863		Creșterea (+) sau scăderea (—) în 1863, față de 1848 (în %)	
	nr. de mașini	cp	nr. de mașini	cp	nr. de mașini	cp	a mașinilor	a forței mașinilor (în cp)
Exploatarea minereului de fier și siderurgia	3	161	11	241	50	1855	+1666,6	+1152,1
Exploatarea cărbunelui	—	—	3	38	7	173	+ 233,3	+ 455,2
Exploatarea și metalurgia metalelor nobile și neferoase	2	44	1	24	1	18	— 50,0	— 59,1

În cadrul industriei miniere și metalurgice din Transilvania locul de frunte îl ocupă mecanizarea siderurgiei, care întrecea mult dezvoltarea mecanizării în celelalte ramuri de producție. Pînă în anul 1863, numărul

[13] *Ibid.*, p. 29.

mașinilor cu aburi în siderurgie a crescut de peste 16 ori, iar forța lor motrice de peste 11 ori față de media dinaintea anului 1848. Ca urmare, în siderurgie s-au concentrat 86,2% din numărul mașinilor cu aburi existente în toate ramurile miniere și siderurgice și 90,7% din forța lor exprimată în cai-putere. Înainte de 1848 în mineritul carbonifer nu erau folosite mașinile cu aburi. Pînă în 1863 numărul lor s-a ridicat la 7, cu o forță de 173 cai-putere, ceea ce întrecea de peste două ori numărul de mașini și de peste 4 ori forța exprimată în cai-putere din anul 1852. Astfel în exploatările carbonifere erau folosite 12,1% din mașinile cu aburi întrebuințate în toate ramurile miniere și metalurgice, precum și 8,5% din totalul forței lor în cai-putere. În mineritul metalelor nobile și neferoase constatăm un regres al mecanizării. În 1863 se folosea aici o singură mașină, cu un randament de 0,8% cai-putere din total. În exploatarea sării situația era și mai nefavorabilă, întrucît aici nu se foloseau de loc mașinile cu aburi.

Pe baza celor arătate putem conchide că direcția dezvoltării industriei miniere și metalurgice din Transilvania se caracteriza prin preponderența hotărîtoare a siderurgiei.

Dacă examinăm repartizarea mașinilor cu aburi existente pe întreprinderi, vom vedea că ele au o arie de răspîndire foarte restrînsă. Din cele aproximativ 65 întreprinderi miniere și metalurgice mai mari, numai șase utilizau mașina cu aburi, și anume: S.T.E.G.-ul, S.A. de Mine și Furnale din Brașov, Zsidowarer Gewerkschaft, Asociația siderurgică din Ploscabaia, Uzina siderurgică din Sebiș și mina de metale nobile și neferoase din Baia Mare a tezaurariatului, cu un total de 12 exploatări. 67,3% din mașinile cu aburi aflate în funcțiune, 79,0% din randamentul lor în cai-putere erau concentrate însă într-o singură întreprindere, S.T.E.G.-ul. S.A. de Mine și Furnale din Brașov dispune de 18,9% din mașinile cu aburi și de 13,1% din randamentul în cai-putere, astfel că celorlalte patru întreprinderi le reveneau în total 13,8% din mașinile cu aburi și 7,9% din randamentul în cai-putere. Prin urmare, putem conclude că în perioada discutată extinderea revoluției industriale în mineritul și metalurgia transilvăneană era încă limitată, fapt vădit nu numai în sfera foarte restrînsă în care erau întrebuințate mașinile cu aburi, ci — după cum ne arată datele amintite — chiar în interiorul acestei sfere restrînse, în concentrarea lor pronunțată în cadrul marilor întreprinderi.

Cu tot ritmul pronunțat și în ciuda însemnătății lor, creșterea numărului de mașini cu aburi nu a dus la preponderența acestora ca forță motrice pentru mașinile folosite în diversele procese de producție din industria minieră și metalurgică, față de forța umană, animală sau hidraulică.

La sfîrșitul perioadei 1848—1867, în mineritul transilvănean domina încă, în general și în mod caracteristic, sub aspectul metodelor de organizare a muncii și al procedeelor de producție pe de o parte mica producție de mărfuri iar pe de alta forme de producție de nivel manufacturier. În consecință, mecanizarea minelor nu era legată de activitatea productivă nemijlocită. Mașinile erau folosite exclusiv la scoaterea apei,

la aerisire și transporturi. În marea lor majoritate însă erau mașini demodate, mecanisme primitive acționate de forța omului și a animalelor, neatingînd nici măcar nivelul tehnic al roții hidraulice.

Utilajul minier[14]

Anul	Căi de transport		Mașini de transport			Mașini de scos apă		
	de fier	de lemn	cu forța aburului	cu forța hidraulică	cu forța animală	cu forța aburului	cu forța hidraulică	cu forța umană
	în metri							
1858	46 772	157 133	3	2	55	3	12	114
1867	98 603	196 990	5	19	62	7	15	44

După cum reiese din tabel, numărul mașinilor cu aburi folosite în mine era disparent. Cu toată tendința de creștere, în anul 1867 proporția lor era de numai 5,8% din totalul mașinilor de transport, iar în cazul mașinilor folosite la evacuarea apei din mină, de 10,4%. Astfel, în privința introducerii mașinilor cu aburi în exploatările miniere se mai constată încă o considerabilă rămînere în urmă, și mai evidentă dacă ne gîndim la faptul că în întreaga monarhie, în anul 1865, 43,2% din mașinile de extracție și 37,4% din mașinile folosite la evacuarea apei din mină erau acționate de aburi[15]. În mineritul transilvănean un rol hotărîtor în procesul revoluției industriale a avut, așadar, posibilitatea exploatării intense a muncitorimii, întrucît în condițiile date aceasta asigura în general un profit mai mare decît mecanizarea.

Lipsa mecanizării este deosebit de vizibilă în domeniile direct legate de producție: la lucrările pregătitoare ale minelor și la abataje. Mijloacele tehnice întrebuințate aici constau din cele mai simple unelte manuale, a căror mînuire cerea minerilor mari eforturi fizice.

Instalațiile de transport ale minelor erau și ele rudimentare; cu ajutorul lor se putea rezolva numai transportul neîntrerupt al producției de suprafață. Pe distanțele mai scurte domina transportul cu ajutorul oamenilor, pe cele mai lungi cel cu animale. Numai la Reșița și Anina se instalase transportul mecanizat, la cea dintîi cu o locomotivă cu aburi de 8 cai-putere, la cea din urmă cu două locomotive, întrunind 22 cai-putere[16]. În cazul transporturilor verticale, mai răspîndite erau cele cu animale, în 1867 reprezentînd 64,5% din totalul mașinilor de extracție, iar la mașinile folosite la evacuarea apei din mină predomina ca „motor" forța umană, în proporție de 65,6%.

[14] *Stat. Közl.*, vol. 3, p. 224; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. I, p. 152—153.

[15] S. Konek, *Az ausztriai-magyar monarchia statisztikai kézikönyve* (Manualul statistic al monarhiei austro-ungare), Pesta, 1868, p. 262.

[16] *Mitteilungen* ..., an. 11, fasc. II, p. 29.

Întrebuințarea mașinilor pe o scară mai largă s-a făcut exclusiv la minele de cărbune negru din Banat. Nici aici însă nu se poate vorbi despre o tehnică modernă în operațiunile nemijlocite de producție. Cele dintîi mașini cu aburi, în număr de trei, cu o forță totală de 38 cai-putere, au fost folosite în prima jumătate a celui de al șaselea deceniu al secolului al XIX-lea, numărul lor ridicîndu-se pînă în 1863 la șapte, cu un total de 173 cai-putere[17].

În 1866 proporția mașinilor cu aburi din minele carbonifere transilvănene era de numai 1,6% din totalul mașinilor cu aburi folosite în exploatările de cărbuni din monarhia austriacă, cu un randament de 1,7% din total. În același timp, minelor de cărbuni din Cehia le reveneau 48,4% mașini și 40,0% cai-putere, minelor din Silezia 20,5% mașini și 26,1% cai-putere, minelor din Ungaria 11,9% mașini și 17,0% cai-putere din totalul mașinilor folosite în exploatările carbonifere ale monarhiei austriece și al randamentului lor exprimat în cai-putere[18]. Astfel în privința bazei tehnice a mineritului carbonifer Transilvania se situa printre ultimele provincii ale monarhiei.

Nivelul scăzut al bazei tehnice a mineritului din Transilvania a avut consecințe nefaste asupra cantității producției, asupra dezvoltării întregii ramuri industriale, pe care a frînat-o, înrăutățind totodată foarte mult condițiile de muncă ale muncitorimii miniere. Creșterea producției se realiza în primul rînd nu prin dezvoltarea bazei tehnice a minelor, ci prin exploatarea nemiloasă a forței de muncă a minerilor. Se poate spune așadar că în Transilvania, între anii 1848 și 1867, forța de muncă a omului constituia factorul de bază în activitatea minieră.

În metalurgie nu dispunem de date amănunțite pentru a putea compara diversele forme ale mecanismelor de acționare a mașinilor și a mașinilor-unelte, variantele lor depășite și moderne. În orice caz, putem stabili că, spre deosebire de minerit, în metalurgie mărirea profitului era asigurată prin dezvoltarea mecanizării. În această privință siderurgia a și făcut progrese considerabile, încît între anii 1848 și 1867 a ajuns în fruntea revoluției industriale din Transilvania. Totuși, trebuie spus că nici în siderurgie mecanizarea nu a luat asemenea proporții, încît pînă în 1867 să fi dus la lichidarea bazei tehnice înapoiate de fapt în ceea ce privește forța motrică. Cele cîteva date de mai jos fundamentează această afirmație.

Examinînd mașinile de lucru ale furnalelor, ajungem la concluzia că în mare parte ele se bazau pe forța apei. Astfel, foalele a 38 furnale erau puse în funcțiune prin transmisiile roții hidraulice. Totuși, în privința motorului foalelor se înregistrează un anumit progres față de stările precedente anului 1848, cînd la un singur furnal, la Reșița, erau întrebuințate foale acționate de mașina cu aburi, pe cînd în 1863 numărul mașinilor cu aburi introduse în acest scop era de 9, dînd energie unui

[17] *Ibid.*, p. 28—29.
[18] Konek, *o. c.*, p. 289.

număr de 12 furnale, în uzinele din Reşiţa, Anina, Dognecea, Dealul lui Ştefan, Filia şi Nădrag[19].

Elevatoatele pentru materiale, altă instalaţie importantă pentru furnale, erau acţionate în majoritate covîrşitoare tot de forţa apei, forţa aburului fiind folosită numai de cele din Anina şi Filia.

Forţa hidraulică era dominantă şi în procesul de prelucrare primară a fontei. În 1867 găsim în Transilvania 74 ciocane hidraulice, numărul ciocanelor cu aburi fiind numai de 10, din care şase aparţineau uzinei siderurgice din Reşiţa a S.T.E.G.-ului, trei uzinelor din Filia şi Vlăhiţa ale S. A. de Mine şi Furnale din Braşov, iar unul era în proprietatea uzinei siderurgice din Ploscabaia.

Pentru întîia oară ciocanul cu aburi este aplicat la Reşiţa, în anul 1846, cu cîţiva ani după ce fusese inventat. După 1850 s-au instalat aici alte ciocane cu aburi, la sfîrşitul celui de al şaptelea deceniu rămînînd în funcţiune şase ciocane[20]. Instalarea celor două ciocane cu aburi de la Filia a avut loc după 1856, la fel şi a ciocanului de la Vlăhiţa[21]. În schimb, la Ploscabaia el fusese folosit deja în 1851[22].

În domeniul laminoarelor prevalau deja maşinile cu aburi. Numărul laminoarelor acţionate de forţa aburului era de 13 şi anume: 3 la Anina, 7 la Reşiţa şi 3 la Nădrag, faţă de cele 8 laminoare acţionate de forţa apei la Ferdinand, Rusca-Montană, Covasna, Cugir şi Sebişel.

În perioada de care ne ocupăm, aceea a începuturilor capitalismului, elemente ale progresului industrial erau deci maşinile cu aburi. Din acestea au revenit siderurgiei transilvănene 50 de maşini, cu un total de 1885 cai-putere. În siderurgia monarhiei austriece erau folosite cca 400 de maşini cu aburi cu o forţă motrice de 12115 cai-putere, astfel că maşinile folosite în Transilvania reprezentau o proporţie de 12,5%, cu un randament de 15,3%. În acest fel, în privinţa numărului maşinilor cu aburi, Transilvania ocupa locul al cincilea printre ţările şi provinciile din cadrul monarhiei, iar în privinţa capacităţii lor — locul al patrulea, după Cehia (89 maşini cu 2681 cai-putere), Stiria (86 maşini cu 2529 cai-putere) şi Moravia (78 maşini cu 2295 cai-putere).

Prin urmare, comparativ, exploatarea minereului de fier şi siderurgia din Transilvania se găseau la un nivel tehnic destul de ridicat. Avînd în vedere însă că industria feroasă din monarhia austriacă nu era fruntaşă pe plan european, nu trebuie să supraapreciem locul ocupat de industria feroasă a Transilvaniei în cadrul monarhiei.

Reiese din cele de mai sus că înzestrarea siderurgiei transilvănene cu maşini cu aburi a luat amploare după 1848. Şi în acest domeniu s-a manifestat însă simptomul caracteristic perioadei de început a revoluţiei industriale, şi anume acela că principala forţă motrică a maşinilor de

[19] *Mitteilungen*..., an. 11, fasc. II, p. 29, 32 şi urm.

[20] I. Păsărică, *Monografia uzinelor de fier şi domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor*, Buc., 1935, p. 14.

[21] Arh. I.R.C.G.M., secţia min. Brad, dos. nr. 501—600/1868, f. 598; dos. nr. 501—600/1869, f. 520.

[22] Idem, dos. nr. 301—400/1868, f. 331.

lucru și a mașinilor-unelte o constituia încă roata hidraulică, trecînd pe planul al doilea abia într-un stadiu ulterior, cînd diviziunea muncii între mașinile puse în mișcare de aburi și deservite de muncitori devine un specific al fabricii, adică într-o perioadă avansată a revoluției industriale, la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Linia de dezvoltare tehnică a siderurgiei s-a manifestat cu cea mai mare pregnanță în procesul afinării fontei extrase, deci în creșterea celuilalt factor definitoriu al revoluției industriale în siderurgie, precum și în tehnica prelucrării primare a fierului. În afinarea fontei, introducerea procedeelor de pudlare a dus la transformarea radicală a producției, pecînd în prelucrarea fontei răspîndirea treptată a procedeului laminării a produs schimbarea hotărîtoare în caracterul uzinelor siderurgice.

Întrebuințarea cuptoarelor de pudlat în siderurgia transilvăneană a început încă în deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea. Procedeul nou, mai productiv, de afinare a fierului forjat prin pudlare a fost introdus pentru prima dată la Ferdinand, în anul 1840. În 1845 o asemenea instalație de pudlare a fost construită și la Reșița. La Nădrag, procedeul pudlării a fost introdus în 1848.

Cuptoarele de pudlat s-au răspîndit însă mai ales după 1850. În anii 1856 și 1857, S.T.E.G.-ul a transformat cu totul atelierul său de pudlaj, conform noilor necesități. Pentru afinarea fontei au fost instalate 17 cuptoare de pudlat simple și unul dublu, precum și 17 cuptoare de recoacere. Și la Anina a început în 1858 construirea unei secții de pudlaj formată din 24 de cuptoare. La Ferdinand funcționau în total opt cuptoare de pudlat, iar la Nădrag cele trei cuptoare vechi. În 1850 au fost construite la Cugir, în locul vechilor focuri de curățit, două cuptoare de pudlat duble, iar pînă în anul 1867 numărul lor a crescut cu încă un cuptor de pudlat. La Sebișel s-au construit două cuptoare de pudlat, iar la Păduroi unul, în cursul construcțiilor de lărgire a uzinei între anii 1849—1852[23].

Așadar, pînă în 1867 numărul cuptoarelor de pudlat a ajuns la 59, ceea ce înseamnă că în procesul de afinare au devenit preponderente cuptoarele de pudlat, mai moderne și mai economicoase, alimentate cu cocs, față de vechile focuri de curățit (40 la număr), ce foloseau cărbune de lemn și ardeau cu flacără deschisă.

Cele mai moderne mijloace de prelucrare a fontei erau instalațiile de laminare. În siderurgia transilvăneană procedeul laminării a fost aplicat pentru prima dată în 1846, la Reșița. Întreprinderea refăcută în acest an consta dintr-un cilindru pentru laminarea tablelor și dintr-un laminor de profiluri. În anii 1856 și 1857, instalațiile de laminare au fost completate cu trei laminoare noi, cuprinzînd astfel în total șapte unități mecanice. Două din ele erau balansiere verticale de 45 cai-putere destinate laminorului de bare mai mici; pentru fabricarea de fier liniar mai fin, a fost instalat un laminor de 35 cai-putere. Cilindrul pentru laminarea tablelor avea 100 cai-putere, fabricîndu-se cu el nu numai plăci

[23] *Mitteilungen* ..., an. 10, fasc. I, p. 130; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 9—10; *Miniera*, III (1929), p. 1002—1003.

subțiri, ci și plăci grele de 24 chintale necesare montării de cazane cu aburi, ba chiar construirii de vase blindate. Laminoarele de șine și de bare lucrau tot cu 100 cai-putere. Fabricarea șinelor de căi ferate a început în 1851, ele fiind folosite pe linia în construcție Oravița—Bazias. În 1858 a fost construit și la Anina laminorul constînd din trei unități mecanice[24]. La Ferdinand funcționau încă înainte de 1848 două laminoare iar după 1857 li s-a mai adăugat un laminor de șine[25]. În perioada de care ne ocupăm, la uzinele siderurgice din Rusca-Montană și Covasna găsim cîte o instalație de laminare acționată de forță hidraulică. Laminorul din Nădrag a fost construit în 1849; cuprindea un laminor de bare, în 1861 adăugîndu-i-se un laminor de profiluri grele și în 1862 un laminor de profiluri ușoare. Forța motrică era dată de trei mașini cu un total de 90 cai-putere, în locul mașinii cu aburi de 19 cai-putere din anul 1852[26]. La Cugir și Sebișel funcționau cîte două laminoare. Cel din Cugir consta din laminorul de profiluri ușoare construit în 1850 și din laminorul de profiluri grele construit în 1856, fiind acționate de roata hidraulică. În schimb laminorul din Sebișel, mai recent ridicat, era acționat de o turbină de 60 cai-putere[27].

Din toate acestea reiese faptul că dacă înainte de 1848 abia funcționau patru laminoare în cadrul a două întreprinderi, între 1848 și 1867 numărul laminoarelor a crescut cu 18, repartizîndu-se pe opt șantiere aflate în proprietatea a cinci întreprinderi. După cum am văzut, și în domeniul laminoarelor existau deosebiri de nivel tehnic, însă au ajuns pe prim plan laminoarele mai moderne și cu randament mai mare. Așadar, linia dezvoltării este pronunțat ascendentă.

Progresele relativ repezi ale siderurgiei prin mecanizarea și modernizarea procedeelor tehnice se asociau cu o rămînere în urmă în mai multe domenii ca: construcția furnalelor înalte, capacitatea lor de producție, folosirea cocsului, cît și mijloacele și metodele de prelucrare a fontei[28].

Deosebit de supărătoare era, față de rezultatele obținute în siderurgie, lipsa aproape totală a industriei constructoare de mașini. Această trăsătură a direcției de dezvoltare în industria grea a Transilvaniei, — rămînerea în urmă a construcțiilor de mașini, ramura cea mai importantă pentru dezvoltarea capitalistă, — se datora faptului de a fi fost la discreția capitalului austriac, se datora situației pe care a creat-o, pe baza teritoriului vamal comun, industria austriacă mai dezvoltată pe piața industrială a Transilvaniei. Capitalul austriac se încumeta numai în mod excepțional, în cazuri în care exploatarea promitea rezultate deosebite,

[24] S. Mihalik, *Resica jelene és múltja* (Prezentul și trecutul Reșiței), Reșița, 1896; Păsărică, *o. c.*, p. 12, 14.

[25] *A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben* (Industria țărilor coroanei ungare), Budapesta, 1901, fasc. II, p. 343.

[26] *Ibid.*, p. 107; *Mitteilungen ...*, an. 11, fasc. II, p. 29.

[27] *A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben*, fasc. II, p. 345.

[28] Cf. L. Vajda, *Dezvoltarea extracției minereului de fier și a siderurgiei în Transilvania (1848 și 1867)*, în *Acta Musei Napocensis*, II (1965), p. 517—521.

să facă prelucrarea complexă a fontei în Transilvania. Prelucrarea mai fină a materiei prime era rezervată industriei austriece.

Examinînd prelucrarea metalelor nobile și neferoase, constatăm că în această ramură dezvoltarea instalațiilor mecanice a stagnat. Toate uzinele metalurgice funcționau exclusiv cu „motorul epocii feudale", roata hidraulică, fiind deseori expuse intemperiilor. Mecanizarea lor cu aburi a început foarte tîrziu, atunci, cînd ea însăși a început să fie depășită de inventarea și aplicarea industrială a noii cuceriri a tehnicii, electricitatea.

Pe baza celor de mai sus putem afirma, în concluzie, că la sfîrșitul perioadei tratate revoluția industrială în industria minieră și metalurgică din Transilvania se afla încă într-o fază incipientă. În cadrul industriei miniere și metalurgice existau ramuri de producție în care această revoluție încă nici nu începuse, iar în ramurile în care se aplica deja forța mașinilor, rolul mașinii cu aburi nu a devenit încă hotărîtor în producție. În acest fel, în industria minieră și metalurgică mersul revoluției industriale a fost destul de neuniform, ca urmare firească a influenței reciproce a factorilor de accelerare și încetinire a mecanizării. Fapt este însă că între 1848 și 1867 apar bazele formelor moderne ale industriei miniere și metalurgice, care au ajutat și accelerat dezvoltarea forțelor de producție și prin aceasta consolidarea relațiilor de producție capitaliste. Consolidarea sistemului de producție capitalist a dus, pe plan social, la formarea clasei fundamental exploatate și asuprite în capitalism — proletariatul industrial.

*

Cel mai important fenomen al aspectului social al revoluției industriale capitaliste este formarea proletariatului industrial. „Primii proletari au apărut în industrie, au fost produsul ei direct — scrie Fr. Engels — ... Producția materialului industrial, a materiilor prime și a combustibilului capătă importanță abia în urma revoluției industriale, ceea ce avea ca urmare crearea unui nou proletariat industrial: *muncitorii de la minele de cărbuni și metal*"[29].

Formarea muncitorimii miniere și metalurgiste din Transilvania era legată de mersul revoluției industriale, dar germenii ei apar încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dezvoltarea mineritului și a metalurgiei a dus la creșterea nevoii de forță de muncă, pentru soluționarea căreia s-au folosit două surse: pe de o parte munca iobagilor, deci forța de muncă feudală, iar pe de alta, forța de muncă liberă, muncitorii salariați.

Înainte de 1848 minele și uzinele metalurgice aflate în proprietatea moșierilor, în parte și întreprinderile de stat, își satisfăceau nevoia de mînă de lucru, folosind munca iobagilor. Au apărut două tipuri de bază ale muncii în industrie. Unul era munca gratuită a iobagilor, robota, legată mai mult de muncile auxiliare din uzine: tăiatul lemnelor, arderea

[29] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 2, Buc., 1958, p. 268.

cărbunilor, cărăușiile, efectuate în afara obligațiilor generale iobăgești[30]. Cealaltă formă a muncii iobăgești era cu plată — pe măsură ce ne apropiem de perioada tratată, mai degrabă în bani decît în natură —, adică iobagul era folosit ca muncitor salariat, pentru munci miniere sau metalurgice. Acești iobagi însă nu pot fi considerați proletari în adevăratul sens al cuvîntului, ci ca reprezentînd un tip de tranziție între iobag și adevăratul muncitor, proletarul, întrucît, exploatînd dependența personală în care se găseau față de ei, moșierii pe de o parte îi obligau să primească muncile, iar pe de altă parte trebuia să lucreze în schimbul unei retribuții stabilite arbitrar, cu alte cuvinte nu dispuneau de unul din semnalmentele de bază ale muncitorului salariat: posibilitatea de a-și vinde liber forța de muncă. Și acest tip de muncitori-iobagi era foarte răspîndit.

Dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție în minerit și metalurgie a pus la ordinea zilei problema utilizării forței de muncă eliberate de cătușele feudale, versată în tehnica minieră și metalurgică și interesată în mărirea producției. Această categorie de muncitori minieri, mai nouă și tot mai numeroasă: muncitorii salariați liberi, ocupîndu-se exclusiv și trăind din munca minieră și metalurgică, a devenit dominantă mai întîi în uzinele miniere și metalurgice mai mari, cu tehnică mai dezvoltată, necesitînd cunoștințe de specialitate în domeniul exploatărilor în adîncime și anume în uzinele asociațiilor și societăților anonime, ca și în parte, în întreprinderile tezaurariatului. Muncitorii salariați liberi, cei dintîi reprezentanți ai proletariatului industrial înainte de 1848, s-au recrutat dintre locuitorii orașelor miniere, sărăciți în decursul vremurilor, ca și dintre muncitorii calificați colonizați din străinătate. Rîndurile lor au fost completate cu iobagi fugiți, cu țărănime săracă sau frustată de pămînt în urma diferențierii de la sate și a sporului natural de populație. Datorită îngrădirilor feudale, firește că acest proces s-a desfășurat mai lent, căci, după cum arată Marx, „cererea de forță de muncă salariată crește rapid odată cu fiecare acumulare de capital, iar oferta muncii salariate urma doar foarte încet cererea“[31], totuși, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a devenit o categorie de muncă cu caracter determinant în cele mai de seamă întreprinderi miniere și metalurgice din Transilvania[32].

Procesul de formare a muncitorilor salariați liberi s-a accelerat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ei cîștigîndu-și un rol din ce în ce mai mare alături de forța de muncă feudală-iobăgească, în primul rînd

---

[30] Șt. Pascu, *Războiul țăranilor din 1784*, Buc., 1957, p. 14; Mihalik, *o. c.*, p. 116 și urm.

[31] K. Marx, *o. c.*, p. 742.

[32] Cf. Al. Neamțu, *Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei și participarea lor la răscoala populară de sub conducerea lui Horia (1784—1785)*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 37—38; B. Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horia*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 117—118; Al. Neamțu, *Situația și lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a sec. XIX*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, IV (1961), p. 117.

în exploatarea zăcămintelor de fier și în siderurgie. Principala sursă de muncitori salariați calificați o constituiau colonizările. Majoritatea muncitorilor salariați necalificați provine din masa țăranilor frustrați de mijloace de producție în urma acumulării primitive a capitalului și deveniți în acest fel „liberi"; din ei s-a format cu timpul, treptat, efectivul necesar de muncitori instruiți, experimentați sau calificați. În 1841 de exemplu, în întreprinderile siderurgice care aparțineau domeniului de la Hunedoara al tezaurariatului lucrau 650 de muncitori salariați, din care 244 la mina din Ghelar, 117 la forja din Sebișel, 113 la afinăria de la Cugir și 67 la furnalul din Govăștdia[33].

Putem spune astfel că apariția și răspîndirea treptată a muncii salariate libere în industria minieră și metalurgică este mult anterioară anului 1848, avîndu-și începuturile încă în cadrul relațiilor de producție feudale în descompunere. Prin urmare, putem preciza și faptul că muncitorimea minieră a constituit prima apariție masivă a muncitorimii industriale. Acest proces a luat proporții însă după revoluția din 1848. Însemnătatea sa era hotărîtoare în formarea relațiilor de producție capitaliste, deoarece, după cum scria Lenin, „în problema dezvoltării capitalismului, cea mai mare importanță, poate, o are gradul de răspîndire a muncii salariate"[34].

Cea mai importantă sursă de forță de muncă în industria minieră și metalurgică a rămas pe mai departe țărănimea săracă. Transformarea țăranului sărăcit în muncitor industrial permanent a fost un proces mai îndelungat. De aceea, în perioada tratată, efectivul de bază în industria minieră și metalurgică din Transilvania nu-l constituiau muncitorii — țărani nou intrați, ci aceia care dobîndiseră încă înainte de 1848, ca muncitori salariați, o anumită consistență numerică. Aceștia s-au rupt deja cu totul de agricultură, spre deosebire de țăranii deveniți mai tîrziu muncitori și legați într-o anumită măsură încă de agricultură[35]. Din prima categorie grupuri masive lucrau din tată în fiu în industria minieră și metalurgică. Din punct de vedere cronologic, aceștia alcătuiau cele dintîi detașamente însemnate ale proletariatului din industria minieră și metalurgică, muncitori de tip capitalist, a căror sursă de existență o constituia exclusiv vînzarea forței lor de muncă.

Celălalt element constitutiv în formarea muncitorilor calificați în industria minieră și metalurgică era colonizarea de muncitori specialiști străini, continuată și după 1848. Muncitorii intrați pe această cale în componența muncitorimii miniere și metalurgice calificate reprezentau însă o proporție mult mai mică decît cei recrutați dintre țărani. Muncitorii calificați străini nu formau decît o mică parte a muncitorilor minieri și metalurgiști din Transilvania, la fel ca meșteșugarii care au fost ruinați mai

[33] *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, Edit. Acad. R.P.R., p. 309.
[34] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, Edit. polit. Buc., 1961, p. 572.
[35] B. Friedmann, *Hazai bányászatunk nemzetgazdasági és statisztikai szempontból* (Mineritul țării noastre din punct de vedere al economiei naționale și al statisticii), Budapesta, 1866, p. 54—55.

ales în urma concurenței mărfurilor austriece, precum și ceilalți oameni ai muncii de la orașe, pe cale de proletarizare, care căutau posibilități de trai în industria minieră și metalurgică.

Evoluția numerică a muncitorilor din industria minieră și metalurgică transilvăneană — conform datelor de care dispunem — prezenta între anii 1856 și 1866 următorul tablou:

Numărul muncitorilor mineri și metalurgiști în Transilvania între anii 1856—1866

Anul*	Numărul muncitorilor**		
	bărbați	femei și copii	total
1856	13886	3040	16926
1857	12055	3036	15091
1858	13663	3026	15689
1859		Nu avem date	
1860		Nu avem date	
1861	15018	3616	18634
1862	16560	3481	20041
1863	15994	3435	19429
1864	18143	3592	21735
1865	15663	2945	18608
1866	16261	2554	18815

* Pînă în anul 1856 nu dispunem de date globale.
** În tabel nu figurează minerii de la saline.

După cum reiese din tabel, în perioada amintită în industria minieră și metalurgică era folosit un număr însemnat de muncitori. Putem afirma că numărul muncitorilor prezenta o tendință de creștere (cu toate oscilațiile numerice destul de mari pe care nu le analizăm acum). Dacă ținem seama de faptul că în anii dinainte de 1848, după calcule aproximative, izvoarele contemporane menționează cca 10000 de muncitori minieri și metalurgiști, pînă în anul 1867 constatăm că numărul muncitorilor se dublează. Cu alte cuvinte muncitorimea minieră și metalurgică forma peste o cincime din totalul muncitorimii transilvănene.

Totodată, datele de mai sus arată răspîndirea considerabilă a muncii femeilor și copiilor care formau, în medie anuală, 20,9% din muncitorimea minieră și metalurgistă din Transilvania. Utilizarea muncii femeilor și copiilor a devenit un „mijloc de sporire a numărului muncitorilor salariați, prin încadrarea tuturor membrilor familiei muncitorului, fără deosebire de sex și de vîrstă“[36], avînd ca scop totodată „ieftinirea forței de muncă“, devalorizarea ei.

Desfășurarea revoluției industriale a dat un mare avînt dezvoltării pe mai departe a regiunilor miniere și metalurgice din Transilvania, sti-

[36] Marx, *o. c.*, p. 3.

mulînd formarea unor centre industriale mari. Dintre acestea vom aminti înainte de toate regiunea industrială bănățeană. În minele metalifere și carbonifere de aici, ca și în uzinele metalurgice de prelucrare a fierului, a metalelor nobile și neferoase, lucrau, în 1856, cca 3200 de muncitori, iar în 1867 aproape 6000 de muncitori[37]. Populația Reșiței, cel mai important centru industrial bănățean, era într-o intensă creștere. În 1849 localitatea avea 2772 locuitori, iar în 1865 aproape 7000[38]. Muncitorii din centrele industriale bănățene și din comunele învecinate erau grupați în bună parte în întreprinderi mari, care, fiind în continuă creștere, cereau sute și chiar mii de argați. În 1867, la minele de cărbune din Doman-Secul lucrau 516 mineri, la cele de minereu de fier din Dognecea și Moravița 360 mineri, la mina de cărbune din Steierdolf—Anina 2738 mineri. În 1852, la uzina siderurgică din Reșița lucrau 590 muncitori la furnale, dar în 1867 numărul lor era de peste 1000. Totodată în siderurgie, la Anina, găsim 375 muncitori, la Dognecea 120. Împreună cu alte uzine, acestea erau în proprietatea S.T.E.G.-ului. După unele surse, totalul angajaților acestei întreprinderi în anul 1867 era de 6000 oameni, iar împreună cu membrii lor de familie formau un total de cca 20000 locuitori, ceea ce înseamnă că aproape a cincia parte din cei 100.000 de locuitori ai comitatului Caraș—Severin, de atunci, erau în relații cu S.T.E.G.-ul[39].

O altă regiune minieră și metalurgică extinsă din Transilvania, cea din Munții Apuseni, cuprindea întreprinderile de exploatare a metalelor nobile, feroase și de metalurgie, ca și exploatările carbonifere în formare. În 1856 lucrau aici cca 9800 de muncitori, în 1862 peste 11600, iar în 1866 cca 8600 de muncitori. O parte considerabilă a muncitorilor din minele de metale nobile o găsim pe Domeniul minier Zlatna al tezaurariatului austriac. În anul 1867, la mina din Săcărîmb lucrau 610 muncitori, la cea din Roșia Montană 176 muncitori. Mina, în proprietatea moșierească din Ruda utiliza 440 de muncitori, cea din Zdraholț 140, iar cea din Vîlcoi 194 muncitori. Unele întreprinderi de exploatare a fierului și siderurgice au devenit și ele unități ce foloseau un efectiv ridicat de muncitori. La Rusca-Montană și Ruschița, din zona liminară a Munților Apuseni, erau angajați 620 muncitori, la mina din Teliuc 172 și la furnalul din Govășdia 162 muncitori[40].

În regiunea minieră Baia Mare s-a concentrat de asemenea un însemnat număr de mineri. Față de cei cca 2800 de muncitori din anul 1856, în 1866 găsim 5000 de muncitori la minele de metale nobile și neferoase și la topitoriile de aici. Această creștere relativ rapidă a numărului muncitorilor s-a repercutat și asupra dezvoltării orașelor miniere. De exem-

---

[37] *Stat Közl.*, vol. 3, p. 221; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 123.

[38] Gh. Molin, *Reșița. Monografia orașului, uzinelor și domeniilor*, Reșița, 1826, p. 13.

[39] *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 128—129.

[40] Arh. I.R.C.G.M., secția min. Brad, dos. nr. 501—600/1868, f. 532; dos. nr. 401—500/1868, f. 426; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 95, 136—137.

plu, între 1857 și 1869 populația orașului Baia Mare a sporit cu 27,9%, devenind, cu ai săi 9207 locuitori, un centru industrial, la fel ca Baia Sprie, unde numărul locuitorilor depășește 6000. De altfel la mina din Dealul Crucii (Baia Mare) în 1867 lucrau 260 de muncitori, iar la Baia Sprie 660 de muncitori. Totodată la Valea Roșie găsim 318, la Capnic 466 și la Băiuți 406 muncitori[41].

Așadar, revoluția industrială în minerit și în metalurgie a dus la apariția sau dezvoltarea unor întreprinderi mari, a unor centre și regiuni industriale cu mii de muncitori.

Rezultatele obținute în această perioadă de revoluția industrială nu au adus îmbunătățiri situației materiale a muncitorimii, al cărei număr a sporit. Minerii, cu toate progresele mecanizării, lucrau în general în condiții foarte grele de muncă și prezentau un nivel de trai scăzut.

La exploatările de cărbune și fier, la întreprinderile siderurgice și metalurgice erau schimburi de 12 ore. Numai sporadic „mai ales în părțile unde se găsesc focarele mineritului tezaurariatului" se lucra „în schimburi de 8 ore fără întrerupere"[42]. De exemplu, la exploatările de minereu de fier din Ghelar „este introdus lucrul de la 6 dimineața la 6 seara. Întrucît însă iarna la exploatările de suprafață timpul prescris nu poate fi respectat din cauza scurtimii zilei, pentru a compensa această pierdere de timp, vara muncitorul e obligat să înceapă lucrul încă de dimineață de la ora 5"[43]. În schimb, la minele de metale neferoase ale tezaurariatului din Rodna Veche „lucrul în mină durează de luni de la amiazi, pînă vineri seara; în acest timp muncitorii sînt la mină și fac în fiecare dimineață un schimb întreg, iar după masă unul înjumătățit de 8 ore"[44].

Nici muncitorii-copii nu făceau excepție de la ziua de muncă lungă. „Fiind abia de 14 ani, copilul minerului lucrează la șteampuri ca începător, pornind munca la ora 6 sau 7 zilnic și după pauza de o oră de prînz continuă pînă seara fără a cîrti. Lucrează cu toată abnegația, ca unul ce nu cunoaște un mod mai bun și mai ușor de viață..."[45].

Concomitent cu procesul revoluției industriale, are loc apariția unor metode noi de exploatare capitalistă. Pe lîngă prelungirea zilei de muncă, ajunge pe prim plan și metoda mai ascunsă de sporire a exploatării muncitorilor, mărirea intensității muncii, fără a fi însoțită însă și de un nivel corespunzător al salarizării.

---

[41] Arh. I.R.C.G.M., secția min. Brad, dos. nr. 401—500/1868, f. 452; *Hiv. Stat. Közl.*, an. II, fasc. III, p. 88—95.

[42] *A bányatörvényről szóló törvényjavaslat előadói tervezetének indokolása* (Argumentarea expunerii proiectului de lege despre legea minelor), Budapesta, 1903, p. 233—234.

[43] *Bányászati és Kohászati Lapok*, an. XXXII (1899), p. 441.

[44] *Ibid.*, an. XXX (1897), p. 318.

[45] *Vasárnapi Ujság*, nr. 47 din 1864, p. 506.

Salariile muncitorilor minieri și metalurgiști din Transilvania erau deosebit de reduse, ca urmare în primul rînd a aservirii economice a Transilvaniei față de Austria, apoi a rămășițelor feudale, a rămînerii în urmă a producției capitaliste și a caracterului limitat al acumulărilor de capital local. Pe lîngă acestea, la nivelul scăzut al salariilor a contribuit și faptul că în Transilvania majoritatea covîrșitoare a minerilor se recruta din rîndul populației românești. Făcînd parte dintr-o națiune politicește asuprită, sporirea exploatării lor era și mai posibilă.

Cel mai scăzut nivel de salarizare a muncitorimii miniere îl găsim la minele de metale nobile și neferoase. De exemplu, în minele de pe Domeniul minier Zlatna al tezaurariatului, după 1850, salariul zilnic era între 10—24 creițari[46].

O situație asemănătoare exista și în exploatarea sării. Astfel, minerii de la salina din Turda se plîng că salariile în acord „ nu sînt suficiente nici pentru pîinea uscată"[47]. După cum relatează minerii din Ocna Sibiului „cu toată silința dublată, în afară de haine, chiar alimentele și lemnele de foc neapărat necesare zilnic, sînt imposibil de procurat" cu salariul pe care-l primesc[48].

Ceva mai bună era salarizarea în domeniul mineritului carbonifer și al siderurgiei. Existau însă decalaje între salarii în mai multe privințe. Un decalaj mare exista între salariul muncitorilor calificați străini — mai ales austrieci —, al muncitorilor calificați români și maghiari locali și al muncitorilor necalificați[49].

Datorită zilei de muncă lungi, condițiilor periculoase de muncă și salariilor mici, muncitorimea minieră și metalurgistă din Transilvania trăia în condiții deosebit de vitrege. „Experiența noastră — scriau contemporanii — este că în regiunile miniere unde nu se face reîmprospătarea muncitorilor, generațiile de mineri devin din tată în fiu din ce în ce mai lipsite de vlagă, fiind o povară pentru societate și pînă la urmă pier"[50].

Desfășurarea revoluției industriale nu a sporit numai numeric muncitorimea minieră și metalurgistă din Transilvania, ci a declanșat și schimbări calitative atît în privința situației, cît și a rolului său social. A început procesul de unire a muncitorilor pe baza intereselor comune, în ceea ce privește apărarea față de ofensiva capitalului împotriva nivelului de trai, formarea ca clasă în raport cu capitalul, procesul, de durata cîtorva decenii, al formării conștiinței sale de clasă.

Muncitorimea minieră și-a organizat forțele pentru lupta împotriva capitaliștilor. Temelia dezvoltării mișcării era procesul formării unor în-

[46] Arh. Stat Cluj, *Arh. Montan Thezaurariat*, dos. nr. 1357, 3732/1851; dos. nr. 1831/1853; dos. nr. 7046/1854 și altele.

[47] Idem, doc. nr. 2684/1850.

[48] Idem, doc. nr. 2565/1850, 4901/1850, 1365/1850, 1118/1850.

[49] Arh. I.R.C.G.M., secția min. Brad, dos. nr. 501—600/1868, f. 598.

[50] *Bányászati és Kohászati Lapok*, an. XXXVIII (1905), vol. II, p. 383.

treprinderi industriale mari, cu un efectiv ridicat de muncitori, concentrarea teritorială a industriei miniere și metalurgice, iar motorul ei principal era creșterea exploatării. După anul 1848 izbucnesc tot mai multe mișcări ale muncitorilor mineri, mai întîi în rîndul minerilor de la saline, apoi al minerilor de la minele de cărbuni și minereu de fier, după aceea în sînul minerilor de la exploatările de metale nobile din Munții Apuseni și în regiunea Baia Mare[51]. Obiectivele acestor mișcări erau de natură economică, tinzînd să înfrîneze atacurile capitaliștilor împotriva nivelului de viață și așa scăzut.

Dezvoltarea în proporții mai mari a luptelor muncitorimii din industria minieră și metalurgică după 1848 a constituit începutul luptei proletariatului industrial din Transilvania, în deceniile următoare, pentru îmbunătățirea situației sale, pentru cucerirea și apărarea drepturilor, împotriva oricărei exploatări burghezo-moșierești.

LES COMMENCEMENTS DE LA RÉVOLUTION INDUSTRIELLE DANS L'EXPLOITATION DES MINES ET DANS LA MÉTALLURGIE DE TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'auteur examine les débuts de la révolution industrielle dans la branche la plus importante de la production industrielle de Transylvanie, l'exploitation des mines et la métallurgie. Fondé sur des données recueillies dans différentes archives et statistiques, il présente les prémisses de la révolution industrielle, les facteurs qui ont exercé une influence sur le développement de ce processus et le stade de la révolution industrielle à la fin de l'absolutisme autrichien, en 1867.

En ce qui concerne l'aspect technique de la révolution industrielle capitaliste, l'auteur examine tour à tour les principaux indices de celle-ci dans l'industrie minière et métallurgique, notamment: le nombre et le rendement en chevaux-vapeur des machines utilisées au cours des diverses années, le développement de l'affinage de la fonte extraite et la technique de l'usinage primaire du fer.

L'auteur conclut que la mécanisation de l'industrie minière et métallurgique était plus importante après 1852 et que dans cette branche de la production la révolution industrielle avançait à pas relativement rapides. Encore est-il que l'augmentation du nombre des machines à vapeur n'a pas conduit à leur prépondérance comme force motrice pour les machines utilisées dans les différents processus de production de l'industrie

[51] Arh. Stat. Cluj, *Arh. Montan Thezaurariat*, doc. nr. 2689, 2565, 3901, 1118, 1365, 714/1850; doc. nr. 2721/1861; *Istoria României*, IV, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 431.

minière et métallurgique par rapport à la force humaine, animale ou hydraulique.

Dans le cadre de cette industrie la place la plus importante est occupée par la mécanisation de la sidérurgie; il s'ensuit que la direction du développement de l'industrie minière et métallurgique de Transylvanie était caractérisée par la prépondérance nette de la sidérurgie. Mais dans la sidérurgie la mécanisation ne prit pas non plus des proportions capables de liquider, jusqu'en 1867, la base technique arriérée en ce qui concerne la force motrice.

Le développement technique de la sidérurgie se manifesta avec le plus de force dans le processus de l'affinage de la fonte extraite, par la diffusion des fourneaux à puddlage et dans la technique de l'usinage primaire du fer à l'aide des laminoirs.

L'auteur constate que dans l'industrie minière et métallurgique de Transylvanie l'allure de la révolution industrielle fut assez peu uniforme, cette dernière se trouvant encore dans une phase de début. Le fait est qu'entre 1848 et 1867 apparurent les formes modernes de l'industrie minière et métallurgique, qui aidèrent et accélérèrent le développement des forces de production et, par là, la consolidation des relations de production capitalistes.

En ce qui concerne l'aspect social de la révolution industrielle capitaliste, le travail renferme toute une série de problèmes portant sur la formation de la classe ouvrière des mineurs et des métallurgistes, ses éléments constitutifs, l'évolution numérique des travailleurs, la création de grands centres industriels. Le travail s'achève sur quelques appréciations concernant les changements qualitatifs relatifs à la situation et au rôle social des mineurs et des métallurgistes à la suite du développement de la révolution industrielle.

DESPRE GENEZA ŞI SITUAŢIA PROLETARIATULUI AGRICOL DIN TRANSILVANIA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DE

A. EGYED

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării relaţiilor capitaliste în agricultură, s-a format, în Transilvania, un numeros proletariat sătesc. Fiind lipsit de mijloace de producţie, neavînd nici loc de muncă stabil şi permanent, această pătură a ţărănimii a devenit elementul cel mai mobil al populaţiei. Determinat de particularităţile acestei situaţii, proletariatul agricol era în continuă migraţiune internă între diferitele regiuni agricole, furnizînd totodată contingentul cel mai numeros al acelei părţi a populaţiei care, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, părăsise Transilvania într-un număr foarte ridicat. Fiind atinsă, pe lîngă relaţiile capitaliste, şi de rămăşiţele formelor precapitaliste de producţie, sărăcimea satelor se afla, în perioada cercetată, într-o stare de continuă frămîntare, constituind elementul de bază al mişcărilor ţărăneşti. Nu este nicidecum întîmplător faptul că, în cadrul problemei ţărăneşti din Transilvania privită în ansamblu, situaţia şi mişcarea proletariatului sătesc ocupa un loc central în perioada cercetată.

Rădăcinile genezei proletariatului agrar se coboară pînă în perioada descompunerii feudalismului cînd, în multe părţi, extinderea pămîntului moşieresc lucrat în regie proprie (alodizarea pămîntului) a avut ca urmare, pe plan social, înmulţirea numărului jelerilor — precursorii proletariatului agrar de mai tîrziu. Procesul transformării foştilor jeleri în proletariat sătesc a fost intensificat de modul în care au fost desfiinţate servituţile feudale în timpul revoluţiei din 1848 şi de transpunerea în viaţă a patentelor imperiale din 1853 şi 1854[1].

---

[1] Cf. I. Puşcariu, *Comentariu la prea înalta patentă din 21 iunie 1854 pentru Ardeal*, I—II, Sibiu, 1858.

Legiuirea agrară din 1848 a eliberat iobagii, adică pe acei țărani care aveau pămînturi urbariale, dar a menținut în vechile condiții de dependență feudală pe jeleri. Legile din 1853—1854 prevedeau eliberarea și a acestei categorii de țărani care au devenit, treptat, oameni „liberi" din punct de vedere juridic[2], dar care, spre deosebire de foștii iobagi, în majoritatea cazurilor nu au primit pămînt[3]. În cazul jelerilor cu pămînt despăgubirea a fost plătită de ei înșiși, devenind liberi doar după achitarea sumelor prevăzute.

O altă sursă a nașterii și dezvoltării proletariatului agrar o constituia țărănimea săracă, din rîndurile căreia mii de persoane pierdeau anual pămîntul; aceștia, în majoritatea lor, în condițiile în care industria nu-i putea absorbi decît într-o proporție infimă, se încadrau în rîndurile proletariatului agrar. Însemnătatea uneia sau alteia din aceste surse a nașterii proletariatului agrar — așa cum vom vedea mai jos — era diferită în diversele părți ale Transilvaniei.

Cercetarea trecutului acestei pături a populației rurale impune înainte de toate precizarea dezvoltării sale numerice și a ponderii ei în ansamblul populației agricole. Elucidarea acestei probleme prezintă însă anumite greutăți ce provin mai ales din metodele oarecum inconsecvente care au stat la baza întocmirii statisticilor vremii. Tocmai din cauza lipsurilor statisticilor oficiale[4], proporția care reflectă cel mai real compoziția țărănimii o putem obține cercetînd întreaga populație (activă și pasivă) agricolă.

Tabelul alăturat, întocmit pe baza datelor cuprinse în statistica recensămîntului populației din 1900, înfățișează repartiția întregii populații agrare (vezi tabelul 1).

Potrivit datelor din tabelul 1, în anul 1900, dintr-un număr total de 3.419.948 de persoane care reprezenta întreaga populație agricolă, 2.388.977 aparțineau familiilor care posedau o anumită întindere de pămînt sau practicau arendășia, iar 1.024.879 de țărani se încadrau în familiile de zileri, respectiv de argați. Așadar, ponderea păturii proletariatului agrar în ansamblul populației agricole era, în 1900, de circa 30%.

Dacă avem în vedere faptul că în Austria de Jos greutatea specifică a proletariatului agrar era de 30,49%, în Austria de Sus de 41,20%, iar în Cehia de 36,97%, ponderea de 30% o putem accepta ca reală în Transilvania. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în țările amintite relațiile de producție capitaliste au atins un nivel de dezvoltare mai înalt decît în Transilvania, ceea ce presupune, firește, și o diferențiere mai accentuată a țărănimii. În schimb, în teritoriile mai înapoiate ca Galiția, Croația și Bucovina, țărănimea deposedată de pămînt prezenta o proporție sub nivelul celei din Transilvania[5].

---

[2] *Ibid.*

[3] I. Kovács, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni și împrejurimi între anii 1849—1854*, în „Studii și materiale de istorie modernă", I, Edit. Acad. R.P.R. București, 1957.

[4] Statistica agricolă din 1895 omite țărănimea lipsită de pămînt.

[5] În Galiția 16,46%, în Croația 10,68%, iar în Bucovina 27,03%.

Tabelul 1

Comitatul	Populația agricolă									
	Nr. total	Țărani cu pămînt și arendași		Zileri		Argați		Funcționari		Zileri și argați
		nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	%
Arad	243418	143377	58,9	79894	32,9	19553	8,0	594	0,2	40,9
Caraș—Severin	320281	280737	87,6	32334	10,1	6963	2,2	247	0,1	12,3
Timiș	220874	129568	58,7	70498	31,9	20242	9,2	566	0,1	41,1
Bihor	350800	220526	62,8	97381	27,8	31907	9,1	986	0,3	36,9
Maramureș	84163	54753	65,1	27369	32,5	2006	2,4	35	0,0	34,9
Sătmar	174928	96346	55,1	56454	32,2	21840	12,5	488	0,2	44,7
Sălaj	171543	102676	59,8	53831	31,4	14635	8,6	401	0,2	40,0
Alba de Jos	156746	106853	68,1	40227	25,7	9142	5,9	524	0,3	31,6
Bistrița—Năsăud	90557	73911	81,6	1309	14,5	3513	3,9	24	0,0	18,4
Brașov	42071	31709	75,4	6295	14,9	4018	9,6	49	0,1	24,5
Ciuc	99770	79849	80,1	17589	17,6	2317	2,3	19	0,0	19,9
Cluj	178656	109679	61,4	53862	30,1	14585	8,2	530	0,3	38,3
Făgăraș	76854	69719	90,8	5154	6,7	1947	2,5	34	0,0	9,2
Hunedoara	228080	195086	85,5	25967	11,4	6872	3,1	155	0,0	14,5
Mureș—Turda	147926	96097	64,9	42098	28,7	9477	6,3	254	0,1	35,0
Odorhei	95926	71980	75,1	20091	21,0	3794	3,9	61	0,1	24,9
Sibiu	109790	89984	82,0	16257	14,8	3523	3,2	26	00	18,0
Solnoc—Dobîca	194731	147705	75,8	35652	18,3	11033	5,7	341	0,2	23,0
Tîrnava Mare	114076	88273	77,4	22521	19,7	3202	2,8	80	0,1	22,5
Tîrnava Mică	94314	63987	67,9	23258	24,7	6881	7,3	188	0,1	32,0
Trei-Scaune	99298	63052	63,5	30990	31,2	5134	5,2	122	0,2	36,4
Turda—Arieș	125146	73144	58,4	40876	32,6	10806	8,7	350	0,3	41,3
Total general	3419948	2388977	69,9	811489	23,7	213390	6,3	6092	0,1	30,0

Ponderea proletariatului agrar era mai ridicată față de media generală, pe de o parte în comitatele unde extinderea marii proprietăți întrecea cu mult media generală a greutății specifice a marii proprietăți pe Transilvania, iar pe de altă parte acolo unde relațiile capitaliste erau mai dezvoltate. Din prima categorie făceau parte îndeosebi comitatele Sătmar, Arad, Sălaj, Bihor, Cluj, Mureș—Turda, unde greutatea specifică a păturii țărănești lipsită de pământ era de peste 36% (în fiecare dintre aceste comitate marea proprietate deținea peste 45% din întreaga suprafață de teren), iar în a doua categorie se clasa comitatul Timiș, unde peste 40% din întreaga populație agricolă aparținea proletariatului sătesc. În ambele cazuri rădăcinile „istorice", adică existența încă, în preajma anului 1848, a unui mare număr de jeleri fără pământ, a avut un rol apreciabil în dezvoltarea numerică a țărănimii fără pământ.

Trebuie relevat în mod deosebit fenomenul concentrării teritoriale a proletariatului sătesc în partea de apus a Transilvaniei, unde marea proprietate producătoare de mărfuri era deosebit de răspîndită, respectiv gospodărirea capitalistă era mai avansată. În comitatele Timiș, Arad, Sătmar, Bihor și Sălaj numărul proletarilor agricoli era aproape de 400.000, ceea ce înseamnă că aici era concentrat circa 40% din întregul proletariat sătesc din Transilvania, deși ponderea întregii populații agricole din comitatele respective, raportată la populația agricolă din Transilvania, era doar de 31,2%.

În cazul comitatelor Maramureș, Turda—Arieș și Trei-Scaune la ponderea ridicată a acestei pături a contribuit, fără îndoială, și faptul că o parte din muncitorii forestieri au fost încadrați, cu ocazia recensământului populației, în grupa zilerilor agricoli. În aceste comitate formarea păturii proletare a țărănimii a fost înlesnită și de condițiile locale, între care extinderea mare a terenurilor împădurite trebuie amintită în prim loc.

Examinînd în continuare tabelul 1, se remarcă proporția redusă a proletariatului sătesc în comitatele Caraș—Severin (12,3%) și Hunedoara (14,5%). Fără îndoială acest fenomen are la bază nivelul relativ dezvoltat al industriei din aceste comitate, care a absorbit suprapopulația agricolă.

Se pune însă problema prin ce se explică ponderea relativ scăzută a acestei pături a populației în comitatele Sibiu, Făgăraș, Brașov, Tîrnava Mare și Bistrița—Năsăud. Aici trebuie luați în considerare mai mulți factori de ordin istoric și concret-local. În primul rînd, aici a fost mult mai redusă numeric pătura jelerilor fără pământ, care, așa cum am văzut, a constituit sursa principală a genezei proletariatului sătesc; în comitatele enumerate lipsea și marea proprietate moșierească producătoare de mărfuri care să fi necesitat un număr mai ridicat de brațe de muncă. Totuși, cu excepția comitatului Făgăraș, unde ponderea acestei pături (9,2%) era cea mai scăzută din întreaga Transilvanie, în comitatele menționate

ponderea proletariatului agricol era redusă doar în comparație cu acele ținuturi unde, datorită anumitor cauze, populația sărăcită era prea numeroasă. În comitatele Sibiu, Brașov și Tîrnava Mare s-a format și o pătură însemnată de țărani lipsiți de pămînt (24,5% în comitatul Brașov, 22,5% în Tîrnava Mare și 18% în comitatul Sibiu). Aici pătura țăranilor lipsiți de pămînt s-a format în primul rînd prin procesul în curs de desfășurare al diferențierii țărănimii. În sfîrșit, remarcăm faptul că în acele comitate unde ponderea țărănimii fără pămînt era cu mult mai scăzută decît media generală, extinderea proprietăților composesoratelor și a comunelor era de obicei deosebit de mare, ceea ce a frînat procesul diferențierii țărănimii.

Trecînd la examinarea problemei ponderii proletariatului sătesc în cadrul populației agricole active, ajungem aproape la aceleași proporții. Astfel, firește, nici concluziile de mai sus nu necesită vreo modificare însemnată. Potrivit datelor recensămîntului din 1900, numărul zilerilor și argaților activi se ridica la 515.466[6], ceea ce reprezintă aproape 31% din numărul total al populației active agricole[7]. Dintre aceștia doar 3—4% aveau pămînt, cu o întindere de peste 1 iugăr[8], în proprietatea lor ori luat în arendă.

Statisticile vremii indică, în cazul Transilvaniei, numărul persoanelor care trăiesc din cîștig personal și nu numărul familiilor lipsite de pămînt ca în statistica din vechea Românie, ceea ce îngreuiază stabilirea exactă a deosebirilor existente. Totuși, comparînd numărul populației active lipsite de pămînt din Transilvania și din vechea Românie, unde gospodăriile deposedate alcătuiau 23,86%[9] din numărul total al familiilor țărănești, reiese că în Transilvania ponderea proletariatului agricol era mai ridicată. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în vechea Românie dintr-un număr de 300.000 de gospodării fără pămînt doar 165 de mii, deci aproximativ 13—14% din efectivul total al populației agricole erau muncitori agricoli în adevăratul înțeles al cuvîntului; restul de 135 de mii aveau o gospodărie proprie pe pămîntul luat în arendă[10] (în cazul Transilvaniei această categorie de țărani nu este cuprinsă în procentul de 31%). Așadar, în realitate, greutatea specifică a proletariatului agricol în Transilvania era aproximativ de două ori mai mare decît în vechea Românie, ceea ce denotă un decalaj destul de mare în privința gradului de diferențiere a

---

[6] Cf. *Statisztikai Közlemények*, s. nouă, vol. 2, (1904), p. 591—911, (citat în continuare. *Stat. Közl.*).

[7] *Ibid.*

[8] *Stat. Közl.*, vol. 27, (1907), p. 155—225.

[9] V. D. Hurezeanu, *Problema agrară și mișcarea țărănească din România 1904—1906*, Edit. științ., București, 1961, p. 59.

[10] *Ibid.*

țărănimii. Această deosebire explică și faptul că problema proletariatului agrar, situația și mișcările sale, prezenta aici o importanță mai mare în ansamblul problemei țărănești, decît în vechea Românie.

*

Proletariatul agricol se compunea din două pături sociale de bază: pătura zilerilor și cea a argaților, prima categorie fiind cu mult mai numeroasă. Astfel în anul 1900, față de un număr de 106.270 de argați, recensămîntul populației înregistra 409.196 zileri (fără întreținuți).

Zilerii erau angajați pe marea proprietate, în gospodăriile țăranilor înstăriți și, într-o proporție mai redusă, în gospodăriile țăranilor mijlocași. Măsura în care erau folosiți în cadrul diferitelor categorii de gospodării nu se poate stabili cu exactitate în stadiul actual al cercetărilor. Dispunem totuși, cel puțin în privința argaților, de date statistice care ne permit să înfățișăm, în linii generale, repartizarea acestei categorii de țărani după criteriul locului de muncă. Potrivit datelor[11], aproximativ 35% dintre argați lucrau pe marea proprietate, 63% pe gospodării pînă la 100 de iugăre, iar restul erau păstori și alte categorii de angajați. În unele comitate din partea de apus a Transilvaniei proporția repartizării pe gospodării moșierești, respectiv țărănești, era aproximativ egală. Deși aceste date nu se referă la zileri, care — după părerea noastră — se foloseau pe marea proprietate în proporții mai mari decît argații, totuși se impune concluzia că alături de marii proprietari (în majoritate maghiari), și burghezia satelor[12] a exploatat un număr considerabil de argați și zileri (români, maghiari și germani)[13], fapt care a făcut ca alături de contradicțiile existente între proletariatul agricol și moșierime, să capete un contur tot mai bine definit și contradicția dintre țăranii lipsiți de pămînt pe de o parte și burghezia satelor pe de alta. Această contradicție de clasă s-a manifestat, pe lîngă lupta de clasă deschisă, în toate manifestările sociale, politice și culturale și chiar în administrația locală.

În fond argații și zilerii constituiau împreună categoria muncitorilor agricoli. Pe cînd însă argații erau angajați pe timp de un an sau chiar pe perioade mai lungi, zilerii, în cele mai multe cazuri[14], erau angajați cu ziua (excepție făcînd secerișul) pentru cele mai variate munci: întreținerea culturilor prășitoare, recoltatul, întreținerea viilor și alte munci gospodărești.

---

[11] *Stat. Közl.*, s. nouă, vol. 12, (1906), p. 90—94.

[12] Cf. Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Die Agrarfrage in der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1900—1918*, Edit. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 19.

[13] Cf. A. Egyed, L. Vajda, I. Cicală, *Munkás- és parasztmozgalmak Erdélyben, 1905—1907* (Mișcări muncitorești și țărănești in Transilvania), Edit. științ., București, 1962, p. 137.

[14] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, mat. modern, lista angajaților din 1903.

Nefiind legaţi de locul de muncă prin contracte de muncă de lungă durată, zilerii lucrau mai ales la muncile sezoniere atît în raza localităţilor unde locuiau, cît şi în cele mai îndepărtate regiuni. Ei migrau din părţile mai slab dezvoltate din punct de vedere capitalist, din părţile muntoase şi deluroase, înspre teritoriile mai avansate unde, cu toate că era concentrată o bună parte a muncitorimii agricole, în timpul celor două mari munci sezoniere — prăşitul şi secerişul — exista o cerere de braţe de muncă ce depăşea oferta locală. Marile gospodării din părţile de şes ale Crişanei recrutau o parte a muncitorilor sezonieri din plasele Beiuş şi Vaşcău[15]; la gospodăriile din Diosig şi împrejurimi s-au angajat sezonieri şi din comitatul Hunedoara[16]. În Banat şi Sătmar o parte a muncitorilor agricoli soseau din Maramureş[17] şi Trei-Scaune[18], iar în comitatul Arad lucrau, printre alţii, moţii din jurul Beliului[19] şi crişeni din jurul Bradului[20]. Această migraţiune a cuprins în fiecare an zeci de mii de oameni[21]. Ea a contribuit la omogenizarea acestei pături de ţărani lipsiţi de pămînt şi, concentrînd un mare număr de muncitori agricoli, a creat şi condiţiile obiective pentru lupta lor.

În cadrul acestei migraţiuni, îndeosebi din comitatele Odorhei, Trei-Scaune şi Ciuc, mii de ţărani fără pămînt sau cu pămînt puţin treceau în România veche. (Această migraţiune nu e identică cu emigrarea ţărănimii.) Un funcţionar comitatens din Ciuc a relatat următoarele despre acest fenomen: „Migraţiunea muncitorilor agricoli spre România este continuă. În momentul cînd ţăranul termină ceea ce are de făcut acasă, pleacă pentru 2—3 luni sau pentru jumătate de an împreună cu familia sa sau trimite băieţii şi fetele adulte“[22].

La această migraţiune a populaţiei agricole a contribuit, fără îndoială, faptul că în comitatele secuieşti (mai ales în Ciuc şi Odorhei) nu existau latifundii care să fi necesitat multe braţe de muncă; industria — cu excepţia celei forestiere — lipsea de asemenea aproape cu desăvîrşire. În asemenea condiţii locale, proletariatul agrar îşi căuta de lucru dincolo de Carpaţi, unde „. . . începînd cu primăvara şi pînă toamna tîrziu pe marea proprietate sînt angajaţi sute de muncitori“[23]. Fenomenul era larg dezbătut în presa contemporană. Ziarul „Székely Nemzet“, de exemplu, a ajuns la constatarea că în România, în timpul muncilor sezoniere simbria era mai ridicată decît în secuime[24]. Într-adevăr, faptul că în vechea Româ-

[15] Arh. Stat. Oradea, fond. *Prefectura*, pachet I, 1906, p. 125.
[16] Idem, ad 184/1904, fila 7.
[17] Arh. Stat. Sighet, fond. *Prefectura*, prezid. nr. 7/1907.
[18] K. Berger, *Temes vármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszere* (Situaţia economică şi sistemele de gospodărire ale comitatului Timiş), Budapesta, 1907, p. 21; Arh. Stat. Sighet, fond. *Prefectura*, prezid. nr. 40/1907.
[19] Arh. Stat. Oradea, fond. *Prefectura*, ad 184/307/1904, fila 8.
[20] *Zaránd*, an. II, nr. 29 din 17 iulie 1904, p. 1.
[21] Arh. Stat. Sighet, fond. *Prefectura*, prezid., nr. 4/1907.
[22] *Csiki Lapok*, nr. 30 din 24 iulie 1901.
[23] *Székely Nemzet*, nr. 91 din 21 iunie 1901.
[24] *Ibid.*

nie proletariatul agricol era mai puțin numeros decît în Transilvania putea să ducă în anumite perioade la o oarecare carență a brațelor de muncă, iar aceasta la o ridicare a simbriei. În sfîrșit, migrațiunea din secuime se explică și prin poziția geografică a comitatelor mărginașe, de unde cei care căutau de lucru puteau să ajungă mai ușor în vechea Românie, decît în Banat sau pe cîmpiile Crișanei.

Numărul țăranilor care lucrau primăvara, vara și toamna în România, iar în timpul iernii se reîntorceau în satele lor din comitatele Ciuc, Trei-Scaune, Odorhei și Mureș—Turda era evaluat de un contemporan la aproape 30.000 anual[25]. Constatarea nu ne pare exagerată, cu atît mai mult cu cît ea este confirmată și prin datele parțiale. Din comitatul Ciuc, de exemplu, numai într-un singur an au trecut în România 12.764 de inși[26] (dintre care un număr de 11.812 s-au reîntors); referitor la comitatul Odorhei, un autor contemporan a constatat că „Pentru a căuta de lucru, anual aproximativ 10.000 de persoane trec în România"[27].

Această migrare a țărănimii din comitatele menționate a devenit, așa cum scria funcționarul amintit, „o obișnuință a țăranului sărac, i-a intrat în sînge"[28]. Desigur că plecau în vechea Românie muncitori agricoli și din alte comitate mărginașe, dar într-un număr mai redus. Astfel din comitatul Caraș—Severin plecau în Oltenia anual circa 2.000 de zileri și alte 3—4 mii din comitatele Sibiu, Făgăraș, Hunedoara și Brașov[29].

Așadar, se desprinde faptul că, în ciuda existenței graniței, un însemnat număr de țărani săraci și fără pămînt din Transilvania își cîștigau existența în vechea Românie. Cercetînd situația sărăcimii satelor din Transilvania, nu se poate omite importanța acestei forme a legăturilor dintre România veche și Transilvania.

Situația masei uriașe a zilerilor era determinată în perioada cercetată în primul rînd de retribuția muncii lor. Sistemul de salarizare statornicit în agricultura Transilvaniei era, la rîndul său, influențat de factori ca: rămășițele relațiilor de producție feudale, criza agrară de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, răspîndirea mașinilor agricole și — înainte de toate — numărul exagerat de mare al acelora care trăiau integral sau parțial din vînzarea forței de muncă în agricultură.

Vom examina în continuare principalele aspecte ale acestei probleme.

După datele oficiale publicate de Ministerul Agriculturii, situația simbriei medii[30] (în fileri) pe o zi a muncitorilor agricoli se prezenta în anii 1893, 1900 și 1906 (vezi tabelul 2) în felul următor[31]:

---

[25] *Székely Ujság*, an. IV, nr. 93 din 14 mai 1907, p. 1—2.

[26] D. Vitos, *Csikmegyei Füzetek* (Caiete din comitatul Ciuc), Miercurea Ciuc, 1896, p. 602.

[27] E. Barabás, *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása* (Descrierea economică a comitatului Odorhei), Budapesta, 1914, p. 50.

[28] *Csiki Lapok*, nr. 30 din 24 iunie 1901.

[29] Arh. Stat. Brașov, fond. *Camera de comerț*, leg. 23, dos. nr. 17/1904.

[30] Fără hrană.

[31] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon az 1893. évben* (Salariile agricole din Ungaria în anul 1893), Budapesta, 1894, p. 20; *ibid., 1900*, p. 40—66; *ibid., 1907*, p. 18—19.

Tabelul 2

Regiunea	Primă-vara	Vara	Toamna	Iarna	Media anuală
		1893			
Banat	118	188	142	84	133
Crișana—Maramureș	103	183	129	91	126
Ardeal	116	170	126	94	127
Media generală:					131
		1900			
Banat	110	171	127	93	127
Crișana—Maramureș	98	158	116	82	114
Ardeal	102	142	111	86	110
Media generală:					117
		1906			
Banat	137	244	170	120	168
Crișana—Maramureș	142	236	172	116	166
Ardeal	133	231	148	114	158
Media generală:					164

Reiese că în anul 1893 salariul mediu pe o zi al unui ziler era de 112 fileri primăvara, 180 fileri vara, 132 fileri toamna și 89 de fileri în timpul iernii. Media anuală se cifra aproximativ la 131 de fileri. Față de situația din 1893, în anul 1900 salariul era mai redus: media anuală nu trecea peste 117 fileri[32], ceea ce înseamnă o micșorare cu aproximativ 9%. În schimb, între anii 1900—1906 salariul mediu pe o zi al unui muncitor agricol a ajuns la 164 fileri.

La reducerea salariului în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a contribuit în mare măsură criza agrară care s-a manifestat în această perioadă. Se poate constata deci o înrăutățire a situației zilerilor în perioada menționată.

Pe de altă parte creșterea salariului între 1900—1906 se explică, între altele, prin ameliorarea treptată a situației agriculturii după încetarea crizei agrare și prin faptul că, în urma masivei emigrări a proletariatului agrar în timpul muncilor sezoniere, în unele regiuni s-a ivit o oarecare lipsă a brațelor de muncă. Totodată, activizarea luptei țărănimii, mai ales a păturilor proletare și semiproletare, în timpul muncilor de primăvară și vară a obligat pe moșieri și pe marii arendași să mărească simțitor simbria.

Se pune însă întrebarea: în ce măsură a contribuit la îmbunătățirea reală a situației proletariatului sătesc creșterea salariilor nominale între 1900—1906? Aici trebuie să luăm în considerare în primul rînd creșterea

[32] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, dos. pe anii 1900—1920, listele de muncitori.

generală a prețurilor. Potrivit datelor statistice, ridicarea prețului la articolele industriale și alimentare a înregistrat, între anii 1901—1910, 35—40 de procente[33]. În același timp, creșterea salariului nominal în proporția arătată de statistica Ministerului Agriculturii nu a fost nicidecum generală. În unele părți salariul a crescut cu mult mai puțin[34] decît media generală, existînd chiar categorii de zileri (lucrătorii din vie) la care — potrivit datelor furnizate de unii administratori de moșii — nici nu se poate vorbi de ridicarea salariului[35]. Pe de altă parte, tendința urcării simbriei a fost anihilată de faptul că perioada în care zilerii aveau de lucru s-a restrîns foarte mult.

Este cunoscut faptul că în ciuda progresului înregistrat în direcția dezvoltării intensive în ansamblu, agricultura și-a păstrat caracterul extensiv, ceea ce a influențat foarte mult situația pieței brațelor de muncă, deoarece nu asigura pentru marea majoritate a proletariatului agricol posibilitatea unei angajări permanente. În această direcție situația a devenit critică îndeosebi după ce construcțiile de căi ferate și muncile de reglare a apelor în mare au fost terminate[36], munci la care înainte activau zeci de mii de oameni. Ca urmare, marea masă a proletariatului agricol găsea mai greu de lucru, micșorîndu-se totodată simțitor numărul zilelor în care puteau să muncească efectiv.

Răspîndirea și folosirea mașinilor agricole a avut aceeași consecință. Pe cînd înainte de răspîndirea mașinilor de treierat o parte a zilerilor lucra săptămîni și chiar luni întregi la această muncă, începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea, în cele mai multe părți și mai ales pe gospodăriile moșierești, treieratul fiind mecanizat, durata lui s-a redus la un sfert, iar numărul de zile-muncă necesare s-a micșorat cu circa 75%[37]. Datorită răspîndirii mașinilor de secerat în condițiile cînd creștea numărul proletariatului agricol, durata acestei munci s-a redus, în decurs de trei decenii, de la 60 de zile pe an la aproximativ 30 de zile[38].

Legătura dintre răspîndirea mașinilor agricole și înrăutățirea situației proletariatului agricol a fost sesizată și de economiștii contemporani. În monografia comitatului Arad se pot citi următoarele: „Răspîndirea mașinilor privează pe mulți lucrători de posibilitatea de a lucra și din această cauză situația muncitorimii s-a înrăutățit foarte mult“[39].

Pe lîngă cele spuse mai sus, distrugerea viilor de către filoxeră a contribuit în mare măsură la creșterea acelui interval din an în care munci-

---

[33] *Magyar Statisztikai Évkönyv* (Anuarul statistic maghiar), 1901, p. 164—165; *ibid., 1910*, p. 162—163.

[34] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, leg. 16, dări de seamă ale administratorilor de moșii din Pereciu, Tășnad și Bănița.

[35] Idem, darea de seamă a administratorului de moșie din Tășnad.

[36] *Stat. Közl.*, vol. 10, (1905), p. 2—20.

[37] Calculat pe baza surselor de mai sus.

[38] Cf. *Magyar Gazdák Szemléje* (Revista gospodarilor maghiari), an. III, (1903), p. 221.

[39] J. Gaál, *Arad város és Arad vármegye monográfiája* (Monografia orașului și a comitatului Arad), partea a III-a, Arad, 1898, p. 94.

torii agricoli nu aveau de lucru, cu atît mai mult cu cît cultura viilor pretinde — după cum se știe — un mare volum de muncă[40].

Efectul acestor factori a fost contrabalansat într-o anumită măsură de tendința gospodăriilor moșierești și a țărănimii înstărite de a cultiva plante industriale și furajere care necesitau un număr mult mai mare de zile-muncă, pe aceeași suprafață de teren, decît cerealele[41]. Dar cu toate că în unele părți cultura plantelor industriale a dobîndit o importanță apreciabilă (în comitatul Brașov, de pildă), în ansamblul agriculturii transilvănene răspîndirea acestora n-a luat încă o proporție atît de mare încît să poată înlătura integral urmările factorilor care au cauzat șomajul în rîndurile proletariatului sătesc. Chiar și autoritățile au fost nevoite să țină seama de lipsa de lucru a zilerilor, ca de una din cauzele sau — în mod eronat — chiar singura cauză a nemulțumirii lor. „Am puternica convingere — scria pretorul din plasa Salonta (Bihor, *A.E.*) — că singura cauză a mișcărilor agrar-socialiste este împrejurarea intolerabilă care silește muncitorul agricol să-și cîștige mijloacele de trai pentru tot anul în cele cîteva luni din timpul verii, atît pentru el însuși cît și pentru numeroasa lui familie"[42]. Referitor la situația din Banat un alt raport oficial scria: „Lipsa de lucru în timpul iernii pentru marea majoritate a populației constituie cauza generală a mișcărilor țărănești"[43]. Creșterea încordării sociale — ceea ce caracteriza satele transilvănene în perioada cercetată — era legată în cea mai mare parte de această stare de lucruri.

Datele din tabelul 3, întocmit pe baza statisticilor oficiale[44], redau media numărului de zile muncite pe an de către un muncitor agricol la începutul secolului al XX-lea:

Tabelul 3

Anul	Nr. de zile lucrate		
	bărbați	femei	copii
1904	202	154	112
1905	195	151	121
1906	203	158	115
1907	206	160	124

Așadar, un ziler bărbat lucra timp de 195—206 zile pe an, o femeie 151—160 de zile, iar un copil timp de 112—124 de zile. În restul zilelor, practic, nu puteau găsi de lucru. Acceptînd din nou datele oficiale, conform cărora în anul 1906 (cînd simbria era cea mai ridicată) cîștigul me-

[40] Aproximativ de 10 ori mai mare decît cultivarea porumbului.
[41] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, mat. modern, leg. 21.
[42] Arh. Stat. Oradea, fond. *Prefectura*, dos. nr. 310/100/1903.
[43] Arhiva C. C. al P.C.R., fond. *71*, dos. nr. 6667; Cf. I. Jeszenszky, *Torontál vármegye gazdasági monográfiája* (Monografia economică a comitatului Torontal), Budapesta, 1904, p. 16.
[44] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1904, 1905, 1906, 1907.*

diu al unui bărbat oscila între 117—164 de fileri pe zi, reiese că un ziler cîștiga într-un an 228—430 de coroane, o femeie în jur de 200 de coroane iar salariul pe un an al unui copil atingea circa 110 coroane.

S-a amintit mai sus că sistemul de salarizare a zilerilor era influențat și de rămășițele feudale. De exemplu, la cultura porumbului era foarte răspîndită forma muncii în dijmă (denumită în Transilvania „muncă în parte"), în cadrul căreia muncitorul lucra o anumită întindere de pămînt aparținătoare gospodăriei moșierești, primind în schimb 1/2—1/3 sau, în unele cazuri, numai 1/4[45] din recoltă. Sistemul s-a menținut pînă în această perioadă tîrzie, deoarece s-a dovedit a fi o metodă eficace pentru asigurarea marii proprietăți cu brațele de muncă necesare îndeplinirii marilor munci agricole sezoniere[46]. Pe de altă parte nici zilerii n-au renunțat ușor la acest vechi obicei, deoarece în condițiile unui șomaj permanent, sistemul muncii în parte le completa cîștigul sărăcăcios obținut prin munca prestată pe gospodăriile moșierești sau țărănești.

Condițiile în care zilerii practicau această formă a arenzii în natură erau însă mult agravate prin faptul că aproape pretutindeni arendarea se asocia cu unele prestații cu caracter feudal, împotriva cărora sărăcimea satelor ducea o luptă susținută. Zilerul care lucra în parte[47] a trebuit să presteze, de exemplu, cîte 2—8 zile de muncă fără plată la cosit sau la alte munci, numai pentru faptul că a primit pămînt pentru munca în parte[48]. În multe locuri această prestație continua să poarte numele de robotă[49]. Era larg răspîndită și uzanța ca pentru o suprafață de pămînt lucrată în parte, muncitorul agricol să plătească moșierului o anumită sumă de bani (de exemplu 2 coroane la iugăr) sau anumite redevențe în natură (saci, ouă, pui etc.)[50]. Sărăcimea satelor denumea acest obicei în mod plastic „uzură"[51]. Existența acestor prestații a constituit cauza nemijlocită a unor mișcări țărănești mai ales în Bihor[52].

Potrivit unor calcule făcute de un ziar muncitoresc din Arad („Binele public"), în cazurile cînd recolta era slabă, valoarea muncilor, a banilor și a redevențelor date în natură întrecea valoarea recoltei primite de muncitor[53]. În fond, aceeași constatare apare și într-un raport oficial în care se scria: „Sînt multe plîngeri (din partea muncitorilor agricoli, *A.E.*) că în numeroase gospodării moșierești, chiar dacă se dă pămînt pentru cultivarea porumbului, se impun prestații atît de grele, încît ar fi mai bine să nu primească pămînt de loc"[54]. Este notoriu faptul că aceste prestații[55]

---

[45] Berger, *o. c.*, p. 43.
[46] *Ibid.*
[47] *Volkswille*, an. VIII, nr. 11 din 8 martie 1901, p. 2.
[48] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1900*, p. 288.
[49] Ecseri, *o. c.*, p. 86.
[50] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1900*, p. 236; Gaál, *o. c.*, p. 65.
[51] Ecseri, *o. c.*, p. 8.
[52] Arh. Stat. Oradea, fond. *Prefectura*, confid. nr. 4, 1898.
[53] *Közjólét*, an. I, nr. 4 din 9 mai 1891, p. 1.
[54] Arh. Stat. Oradea, fond. *Prefectura*. dos. nr. 310/199, 1903.
[55] Vezi *Magyar Gazdák Szemléje*, III (1903), p. 221.

s-au înmulțit spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, ceea ce oglindește și înrîurirea crizei agrare asupra situației proletariatului agricol, dar și consecințele suprapopulației agricole, fapt ce dădea marii proprietăți posibilitatea de a mări gradul de exploatare a țărănimii.

Situația zilerilor, modul lor de viață și lupta lor erau strîns legate de marile munci din timpul verii, de recoltarea cerealelor. Tocmai din această cauză vom analiza mai pe larg această problemă complexă.

Pe tot cuprinsul Transilvaniei, dar mai ales pe marile moșii producătoare de mărfuri cerealiere din Bihor, Arad, Banat, Sătmar și Sălaj, era generalizat un sistem de gospodărire conform căruia muncile de primăvară (aratul, semănatul) erau efectuate cu ajutorul muncitorilor permanenți și cu munca salariată a zilerilor[56], folosindu-se inventarul moșierilor, iar seceratul și treieratul păioaselor — care necesită multe brațe de muncă — se făcea cu ajutorul muncitorilor sezonieri. Aceștia se recrutau mai ales dintre zileri și într-o mai mică măsură din rîndurile țărănimii sărace. Marea masă a secerătorilor se compunea atît din muncitori localnici, cît și din cei veniți din alte comitate sau plase, astfel încît cu ocazia secerișului se concentrau pe lanurile de grîu ale marilor moșieri din părțile sus menționate zeci de mii de oameni veniți din diferite colțuri ale Transilvaniei. Ne putem imagina volumul imens de muncă ce trebuia depus, luînd în considerare faptul că pe teritoriul amintit trebuiau secerate anual, în cea mai mare parte încă manual, peste un milion de iugăre de grîu de toamnă[57].

Întrucît proprietarii erau interesați ca recoltatul să fie terminat cît mai repede, ei aplicau o diversitate mare de măsuri și metode prin care reușeau să inițieze o intensă luptă de concurență între diferite grupe de secerători, care pentru obținerea unui cîștig mai însemnat depuneau un efort epuizant[58], lucrînd 16—18 ore pe zi. În anumite împrejurări însă, miile de secerători se înțelegeau între ei uimitor de repede și desfășurau împreună, în condiții grele, puternice lupte greviste. Greva în timpul secerișului — de care istoriografia noastră s-a ocupat atît de puțin — constituia una din cele mai însemnate și totodată cele mai interesante forme de luptă din punct de vedere istoric.

Plata secerătorilor se făcea mai ales în natură, sau în bani și în natură. Cazurile în care această muncă era plătită numai în bani erau mai rare[59].

După mărturia documentelor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datorită creșterii numărului zilerilor și a țăranilor săraci care se angajau la recoltatul cerealelor, partea primită de secerători tindea să scadă. Pe cînd înainte ei obțineau 1/10 din cantitatea de grîu și între 1/8—1/9

---

[56] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, mat. modern, dos. nr. 691/1907.
[57] *Stat. Közl.*, vol. 66, (1924), p. 72—77.
[58] Cf. Jeszenszky, *o. c.*, p. 18.
[59] Arh. Stat. Baia Mare, fond. *Prefectura*, nr. 22/1906; Arh. Stat. Sfîntu Gheorghe, fond. *Prefectura*, nr. 5/1906.

din orzul[60] secerat, în condițiile cînd primeau și de mîncare, la începutul secolului nostru cota primită de muncitori era, în majoritatea cazurilor — așa cum rezultă din datele tabelului 4 — mai mică[61].

Tabelul 4

Comitatul	Cota primită de secerători			
	din grîu		din orz	
	cu mîncare	fără mîncare	cu mîncare	fără mîncare
Bihor	1/14—1/13	1/10	1/13—1/12	1/10—1/9
Sătmar	1/15—1/14	1/12	1/15—1/13	1/11
Sălaj	1/13	1/11	1/12	1/10
Arad	1/14—1/12	1/10—1/8	1/14—1/10	1/10—1/8
Caraș—Severin	1/12—1/10	1/10—1/9	1/13—1/10	1/10—1/9
Timiș	1/14—1/10	1/13—1/10	1/14—1/10	1/11—1/9
Alba de Jos	1/15—1/12	1/12—1/10	1/11—1/10	1/11—1/8
Cluj	1/14—1/10	1/14—1/11	1/13—1/10	1/10
Solnoc—Dobîca	1/14	1/11	1/14	1/12
Turda	1/14—1/13	1/12—1/10	1/12—1/10	1/11—1/8
Odorhei	1/12	1/11—1/10	1/11	1/10

Datele statistice din 1900 consemnează că în cazul — și acesta era cel mai frecvent — cînd secerătorilor li se acorda mîncare din partea gospodăriei, cantitatea de grîu primită de ei varia între 1/10 și 1/15 din recoltă; dar pe cînd primul caz apare doar de trei ori în caloana întîia a tabelului 4, porția de 1/12 apare de patru ori, 1/13 de trei ori, 1/14 de șapte ori iar cea de 1/15 de două ori. Aceste date globale, publicate de Ministerul Agriculturii, sînt confirmate și de alte surse. Administratorii de moșii din Bonțida, Zam și Huedin arată în dările de seamă că secerătorii obțineau între 1/14—1/13 din recolta secerată[62]. Într-o jalbă a unui ziler bătrîn se poate citi că în caz că recolta se dovedea mai bună, partea care îi revenea varia între 1/14—1/13 și numai în caz de recoltă slabă sau căzută la pămînt obținea între 1/11—1/12[63]. Față de situația din deceniile 7 și 8 ale secolului al XIX-lea, cîștigul realizat în timpul muncii sezoniere de recoltare s-a redus nu numai datorită faptului că partea din recoltă cuvenită muncitorilor s-a micșorat, ci în primul rînd în urma descreșterii duratei recoltatului. După unele date, în timp de trei decenii durata secerișului s-a redus de la 60 de zile la aproximativ 30 de zile. Prin împuținarea numărului de zile-muncă a scăzut, natural, și cantitatea de grîu obținută de secerători.

Avînd în vedere faptul că în regiunile cerealiere recoltatul păioaselor dura aproximativ 2—4 săptămîni[64], o echipă de secerători, formată dintr-un

[60] Arhiva C. C. al P.C.R., fond. *71*, dos. nr. 125, 372, 28/1897.
[61] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1900*, p. 280—307.
[62] *Ibid., 1907*, p. 312, 316, 318, 322.
[63] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, mat. modern, leg. 16, dări de seamă ale administratorilor de moșii.
[64] Arh. C. C. al P.C.R., fond. *71*, leg. 28/1907.

cosaș și încă cel puțin două persoane care culegeau spicele și legau snopii, reușea să cîștige în acest interval de timp în total 9,43 chintale de grîu, orz sau secară în Bihor, 6,49 chintale în Sătmar, 7,54 chintale în Arad și 9,10 chintale în Timiș[65].

În cazul cînd retribuția respectivă obținută în condițiile unei aprige concurențe și printr-o mare cheltuială de energie revenea unei singure familii de ziler, aceasta era asigurată cu pîine timp de aproximativ o jumătate de an. Dacă însă cele 6—9 chintale erau împărțite între două familii (ele formînd un grup la seceriș), produsele cîștigate nu ajungeau decît pentru 2—3 luni. Aceasta cu atît mai mult cu cît din cantitatea respectivă de grîne muncitorul agricol trebuia să restituie datoriile contractate în timpul iernii și primăverii[66], să plătească cota fixată bisericii, precum și cota ce revenea păstorului, dacă avea animale. Un muncitor agricol din comitatul Torontal scria într-o jalbă, referindu-se la cele de mai sus, că după seceriș „nici nu se odihnește bine și a și mîncat grîul pe care l-a primit"[67].

Situația secerătorilor a fost îngreunată în mare măsură de faptul că rămășițele relațiilor feudale s-au păstrat nu numai în sistemul de retribuție, ci și în relațiile de muncă dintre lucrători și moșieri, precum și în situația juridică a muncitorilor agricoli. Astfel în multe cazuri secerătorul era obligat să presteze cîteva zile de lucru fără plată la cositul și adunatul plantelor furajere etc.[68].

Pentru a asigura numărul de brațe de muncă necesare muncilor de secerat, începînd cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea s-a răspîndit metoda de a încheia contracte cu zilerii. Trebuie menționat înainte de toate că aceste contracte se încheiau de obicei în timpul iernii, cînd încă nu se putea cunoaște calitatea recoltei. În cazul cînd recolta era distrusă, secerătorul angajat prin contract să efectueze seceratul putea să rămînă fără nici un cîștig de seamă. Contractele obligau pe secerători să presteze munca în condițiile dorite de moșieri sau arendași, prevăzînd pedepse severe în cazurile de nesupunere. Contractul încheiat între arendașul unei moșii din Șemlac, de pildă, obliga grupul de muncitori „să se prezinte cu 72 de cosași puternici și sănătoși și 72 de secerătoare de îndată ce arendașul îi înștiințează și să înceapă munca în răstimp de 48 de ore. În caz contrar, orice pagubă suferită de recoltă va fi suportată de secerători"[69]. Se prevedeau pedepse pentru cazul cînd unul dintre secerători nu se supunea ordinului administratorului, în caz că pleca sîmbătă seara și nu se reîntorcea cel tîrziu pînă duminică seara; secerătorul urma, de asemenea, să fie amendat dacă prin „neglijență sau printr-un ritm de muncă încetinit cauzează pagubă"[70].

---

[65] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1907*, p. 346, 348, 350.
[66] Arh. Stat. Sighet, fond. *Prefectura*, prezid., nr. 151/1897.
[67] Arh. Comit. regional P.C.R. Cluj, Microfilme, doc. nr. 28/1907.
[68] Idem.
[69] *Népszava*, din 9 ianuarie 1904.
[70] *Ibid.*

Cercetînd sistemul salarizării zilerilor se naşte în mod firesc întrebarea: care parte a retribuţiei, cea primită în bani sau cea cuvenită în natură precumpănea în totalul simbriei? Din sursele contemporane se poate afla aproximativ atît media zilelor de muncă în care zilerul lucra mai mult pentru bani cît şi a zilelor în care lucra pentru remuneraţie în natură; din aceste date reiese că aproximativ 60% din cîştigul zilerilor avea formă bănească, iar restul de 40% provenea din retribuţia în natură[71]. Concluzia generală ce se desprinde de aici nu poate fi alta decît aceea că în sistemul de salarizare a zilerilor se împleteau rămăşiţele formelor de retribuţie feudale cu cele capitaliste, dintre care acestea din urmă tindeau să se extindă din ce în ce mai mult.

*

Făcînd bilanţul de cîştig al unei familii de ziler, putem afirma că în anii cînd recolta era bună sau medie, marea masă a zilerilor avea un cîştig (în bani şi în natură) de aproximativ 228—430 coroane. La aceasta se adăugau 2—3 chintale de porumb după pămîntul lucrat „în parte". În acelaşi timp minimul de existenţă (locuinţă, impozit comunal şi bisericesc, îmbrăcăminte, încălzit, unelte) al unei familii de trei persoane era de 344 de coroane[72] (după un calcul făcut de oficiul uniunii moşierilor), fără să socotim cheltuielile necesare pentru completarea alimentaţiei, sau de 550 de coroane adăugînd şi aceste cheltuieli[73]. Reiese, aşadar, că nivelul de trai al acestei pături era foarte scăzut, iar familiile — de obicei numeroase — ale zilerilor se aflau într-o situaţie precară, fiind expuse înfometării.

Nivelul deosebit de scăzut al cîştigului zilerilor era în primul rînd consecinţa stadiului mai înapoiat al capitalismului în agricultura şi industria Transilvaniei în comparaţie cu ţările apusene şi chiar în raport cu teritoriile centrale ale monarhiei austro-ungare. Dar rămînerea în urmă a Transilvaniei din punct de vedere economic reflectă şi urmările oprimării naţionale. Faptul că în cadrul populaţiei majoritare, cea românească, ponderea populaţiei agricole era mai mare[74], faţă de cazul populaţiei germane sau maghiare, dovedeşte elocvent cele spuse mai sus.

*

Cealaltă pătură a proletariatului agrar, de asemenea destul de numeroasă, o constituiau argaţii. Situaţia lor juridică, sistemul lor de salari-

[71] Calculat pe baza surselor folosite anterior.

[72] *Köztelek* (Budapesta), din 22 august 1906.

[73] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *EGE*, doc. nr. 344/1905.

[74] P. Suciu, *Clasele sociale ale românilor din Ardeal*, în „Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1900—1928", Bucureşti, 1928, p. 694.

zare, relațiile lor de muncă prezentau multe particularități distinctive față de zileri, dar și multe trăsături comune. Prin urmare, este necesar să analizăm aparte situația acestei pături, fără să o separăm însă mecanic de restul proletariatului agrar.

Pătura argaților era compusă din două categorii mai mari: 1) cei care se gospodăreau pe cont propriu și nu primeau hrană din partea stăpînului; din această categorie făceau parte de obicei argații care aveau familie (majoritatea lor lucrau pe gospodăriile moșierești); 2) cei care primeau mîncare de la gospodăria respectivă, de obicei argații necăsătoriți, respectiv servitoarele nemăritate; marea majoritate a lor lucrau în gospodăriile țăranilor înstăriți.

Sistemul de salarizare a argaților, indiferent de categoria din care făceau parte, era caracterizat prin îmbinarea elementelor precapitaliste cu cele ale relațiilor de salarizare capitaliste.

Potrivit datelor, salariul argaților cu familie se compunea în general din trei feluri de retribuții: 1) bani; 2) produse (grîu, secară, orz, porumb, grăsimi și sare); și 3) folosința unei suprafețe de pămînt și eventual ținerea unei vite și a cîtorva porcine pe izlazul moșiei. Conform datelor statistice, valoarea globală a salariului întrecea 600 de coroane în comitatele Timiș (659), Arad (638), Bihor (641) și Sătmar (607), rămînînd în schimb sub 500 de coroane în comitatele Alba de Jos (446), Ciuc (458), Trei-Scaune (480), Cluj (477), Mureș—Turda (446) și Solnoc—Dobîca (430).

Datele dezvăluie aceeași caracteristică ca și în cazul salariului zilerilor: retribuția proletariatului agrar era mai ridicată în părțile din apus, unde și gradul de dezvoltare a agriculturii era mai înalt.

Comparativ cu cîștigul anual al zilerilor, cel al argaților era mai ridicat, datorită faptului că pătura argaților constituia forța de muncă permanentă a gospodăriilor moșierești și a țărănimii înstărite. În schimb ei lucrau, practic în fiecare zi a anului, neexistind nici repaos duminical, nici concedii legale[75]. Numărul orelor lucrate într-o zi se ridica la 16—17 ore.

Una din problemele importante care se pune în legătură cu cercetarea situației argaților este tendința micșorării simbriei. Pe o moșie din Pereciu (Sălaj) retribuția anuală a argaților pe anii 1885 și 1903 (vezi tabelul 5) se prezintă după cum urmează[76]:

---

[75] Cf. L. Vajda, *Relațiile agrare și situația țărănimii din Transilvania la începutul sec. al XX-lea*, în D. Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România*, București, 1961, p. 124.

[76] Arh. ist. Fil. Acad. Cluj, fond. *Bánffy*, mat. modern, leg. 16, darea de seamă a administr. de moșie din Pereciu.

Tabelul 5

Anul	Bani (coroane)	Produse						Teren agricol pentru		Păşunat pentru ... nr. de		Lemne
		grîu (hl)	secară (hl)	orz (ovăz) (hl)	porumb (hl)	legume (hl)	sare (kg)	porumb (iugăre)	cînepă (iugăre)	porci	vaci	(metri)
1885	88	1,20	11	—	—	0,16	20	1	1/4	1	1	4
1903	96	1,20	10,8	0,16	—	—	20	1	1/16	1	—	4

Aşadar, retribuţia bănească s-a mărit cu 8 coroane, în schimb suprafaţa de pămînt dat în folosinţa argatului s-a micşorat. Totodată argaţii (cel puţin această categorie) şi-au pierdut dreptul de a ţine animale pe izlazul moşiei. Potrivit acestor date, între 1885—1903 pe această moşie nu se constată vreo ridicare a simbriei. Aceeaşi situaţie rezultă şi din alte surse. Pe moşiile din Chişineu-Criş (Arad), de exemplu, între 1860—1895 valoarea totală a simbriei n-a suferit vreo modificare simţitoare[77]. În schimb în cazul respectiv reiese şi mai pregnant creşterea cotei primite în bani din totalul simbriei. În 1860 argaţii mai în vîrstă primeau, în bani, 63 de florinî (= 126 cor.), iar la sfîrşitul secolului al XIX-lea 80 de florini (= 160 de coroane); la o altă categorie de argaţi (căruţaşii), în condiţiile cînd valoarea totală a simbriei nu s-a modificat în mod simţitor (153 florini (= 306 cor.) în 1860 şi 152 florini (= 304 cor.) în 1895), cota obţinută în bani a crescut de la 16 florini la 60 de florini[78].

Cu alte cuvinte, deşi sistemul de salarizare capitalist era în continuă extindere, totuşi, şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea precumpănea încă, în cazul argaţilor, retribuţia în natură. Prin aceasta situaţia argaţilor se deosebeşte net de cea a zilerilor. Deşi constatăm că în sistemul de salarizare a argaţilor elementele formelor de retribuţie feudale persistau cu precădere, acestea erau în continuă descreştere, ceea ce înseamnă că pătura argaţilor tindea să se transforme din ce în ce mai mult într-o categorie de muncitori agricoli salariaţi.

Situaţia lor economică şi socială grea era dublată de lipsa totală de drepturi politice. Pătura argaţilor era privată de către statul maghiar de cele mai elementare drepturi cetăţeneşti. Ea nu avea drept de vot nici

[77] *József főherceg uradalmainak rövid ismertetése* (Scurtă prezentare a domeniilor principelui Iosif), Pesta, 1864, p. 61—62, 164—165.

[78] *Ibid.*

în alegerile parlamentare, nici în cele comitatense sau comunale. În plus, prin legea din 1898, denumită de opinia publică „legea sclaviei", atît pătura argaţilor cît şi cea a zilerilor era privată de dreptul de organizare, ceea ce a accentuat situaţia lor aservită.

*

Avînd un venit scăzut şi întreţinînd, de obicei, familii compuse dintr-un număr mare de persoane, proletariatul agricol era pătura socială care se hrănea cel mai prost. Datele statistice înregistrate cu ocazia unei anchete făcute de economişti arată concludent că în majoritatea regiunilor din Transilvania hrana principală a populaţiei o constituia mălaiul[79], fiind urmat de fasole, varză, mazăre şi cartofi[80]. În privinţa condiţiilor de hrană a proletariatului agricol nu existau deosebiri radicale între diferitele regiuni; doar că diversele elemente ale hranei intrau în componenţa alimentaţiei în proporţii diferite. Se evidenţiază peste tot că în alimentaţia zilerilor şi argaţilor carnea figura cu mult mai rar decît ar fi fost absolut necesar. În comitatul Sătmar, de pildă, un porc tăiat revenea la 4—5 familii[81]. Situaţia s-a agravat prin faptul că, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, proletariatul agricol era privat în mare măsură de posibilitatea de a ţine cîte o vită pe izlazul comunităţilor de avere sau comunale, deoarece, după efectuarea reglementărilor proprietăţii, izlazul putea fi folosit în mod gratuit în raport cu pămîntul arabil posedat. Faptul priva familiile aparţinătoare proletariatului agricol de una din alimentele de bază: laptele.

Mai ales în anii cu recoltă slabă, foametea făcea ravagii prin populaţia nevoiaşă a satelor. În asemenea ocazii familiile se îndatorau cămătarilor, lucrîndu-le apoi, fără o plată corespunzătoare.

Referitor la condiţiile de locuit ale proletariatului agricol putem afirma că ele erau cele mai necorespunzătoare, raportate la celelalte pături ale populaţiei săteşti. În comitatul Torontal, de pildă, din 44.682 de locuinţe de argaţi, 43.524 erau alipite de clădirile gospodăreşti, avînd acelaşi acoperiş. De obicei argaţii căsătoriţi primeau locuinţă din partea moşierului în contul unei părţi din simbrie; ele erau mai mult nişte bordeie. „Nu există nici o exagerare în constatarea că pe marile moşii întreţinerea animalelor este în general mai bună decît cea a argaţilor" — scria un economist contemporan[82]. În monografia comitatului Arad s-a consemnat că „... 2—3 familii mari locuiesc într-o cameră; cazurile în care o familie primeşte o cameră separată ar putea fi numărate pe

[79] K. Keleti, *Magyarország élelmezési statisztikája pszihológiai alapon* (Statistica alimentaţiei populaţiei din Ungaria pe bază psihologică), partea I-a, Budapesta, 1887, p. 94.

[80] *Ibid.*, p. 95 şi partea a II-a, p. 18—21.

[81] *Ibid.*, p. 56.

[82] G. Békéssy, *A lakásnyomorról* (Despre mizeria de locuinţe), în *Közgazdasági Szemle*, (1905), p. 166.

degetele unei mîini"[83]. Argaţii neînsuraţi se odihneau peste noapte în grajduri.

Zilerii locuiau în condiţii similare; pe lîngă faptul că marea majoritate a zilerilor deţineau locuinţe cu o singură încăpere — în urma acestei situaţii — în cameră putea fi găsit butoiul de varză, cartofii, şi alte zarzavaturi[84]. Firește, asemenea locuinţe n-au satisfăcut nici în cazul argaţilor, nici în cel al zilerilor cele mai elementare reguli de igienă, ceea ce a contribuit la răspîndirea diferitelor boli sociale şi în deosebi a tuberculozei în rîndurile acestora.

*

Datorită situaţiei sale, proletariatul agricol a devenit, în Transilvania, forţa socială de bază a mişcărilor şi frămîntărilor ţărăneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Nevoia de pămînt şi menţinerea a tot felul de resturi ale relaţiilor feudale determina masele de proletari şi semiproletari agricoli să ducă luptă împotriva marii proprietăţi, să participe, alături de alte pături sociale ţărăneşti, la lupta pentru pămînt. Pe de altă parte retribuţia slabă a forţei de muncă, posibilitatea limitată de a găsi de lucru, îi ridica la acţiuni pentru îmbunătăţirea salariilor. Forma specifică de luptă prin care proletariatul agricol şi, într-o măsură mai mică, ţărănimea săracă a încercat să obţină mărirea simbriei şi îmbunătăţirea condiţiilor de lucru era greva în timpul muncilor agricole şi îndeosebi în timpul secerişului. Această formă de luptă s-a dezvoltat cu precădere în regiunile unde, în urma dezvoltării mai rapide a relaţiilor de producţie capitaliste (favorizate şi de condiţiile naturale mai prielnice în comparaţie cu restul Transilvaniei), au apărut mari gospodării producătoare de cereale-marfă. Asemenea gospodării erau mai numeroase în Banat, în părţile de şes ale comitatelor Arad, Bihor, Sătmar şi, într-o măsură mai mică, în Sălaj şi Mureş—Turda.

Deşi greve ale proletariatului agricol în timpul secerişului au avut loc după anul 1891 aproape în fiecare an, acestea au devenit un fenomen de masă doar din vara anului 1897. Din documentele de care dispunem reiese faptul că timp de un deceniu, între 1897—1907, s-au desfăşurat în Transilvania aproximativ 150 de asemenea acţiuni, la care au participat mii de secerători din toate colţurile Transilvaniei[85]. Aruncînd o privire de ansamblu asupra mişcării secerătorilor şi a celor angajaţi la batoze, se poate constata că mişcarea grevistă a contribuit la o ridicare a simbriei în toată Transilvania[86]. Astfel, chiar dacă mişcarea grevistă a secerătorilor a rămas caracteristică mai ales teritoriilor din partea de apus a Transilvaniei, ea a avut o influenţă, uneori directă, alteori indirectă şi asupra situaţiei proletariatului agricol din celelalte părţi ale Transilvaniei.

[83] Gaál, *o.c.*, p. 63.
[84] *Szatmár vármegye monográfiája*, Satu-Mare, [f.a.], p. 331.
[85] Calculat pe baza datelor apărute în *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak* (Mişcările muncitoreşti socialiste din Ungaria), anii 1897—1907.
[86] *Ibid.*

Majorarea simbriei n-a fost singura revendicare a secerătorilor. Aceştia au cerut şi lichidarea unor rămăşiţe feudale la munca în parte. Potrivit raportului Ministerului Agriculturii, în anul 1897 secerătorii de pe mai multe moşii din comitatul Bihor „... nu au mai îndeplinit obligaţiile suplimentare care erau în uz la seceriş"[87]. Firește, asemenea acţiuni au avut loc şi în alte părţi.

Însemnătatea mişcării greviste a proletariatului agricol nu se poate aprecia doar prin prisma rezultatelor imediate obţinute de secerători în privinţa majorării simbriei. Exista o legătură directă între dezvoltarea mişcării ţărăneşti în general şi acţiunile proletariatului agrar; organizarea ţărănimii, un fenomen nou în îndelungata sa istorie, lua de obicei avînt în timpul desfăşurării grevelor.

Mişcarea grevistă în timpul marilor munci agricole, prin însăşi forma de luptă folosită, constituie o mărturie a înrîuririi luptei proletariatului industrial asupra satului. Mai mult decît atît: existau legături directe între muncitorii socialişti de la oraşe şi evenimentele legate de lupta de clasă a proletariatului agricol. La adunarea consiliului municipal al comitatului Timiş s-a arătat, de pildă, că „... numărul mare de contracte nerespectate (adică de greve, *A. E.*) este o consecinţă a activităţii Uniunii (sindicatelor muncitorilor agricoli, conduse de mişcarea socialistă, *A. E.*) şi a conducătorilor grupelor locale"[88]. I. C. Frimu, într-un articol consacrat mişcării muncitoreşti din Banat, a relevat în mod deosebit solidaritatea muncitorilor industriali cu lupta grevistă a proletariatului agricol şi a ţărănimii sărace[89].

Astfel, datorită condiţiilor în care se desfăşura, lupta ţărănimii s-a îmbogăţit cu elemente noi, nemijlocit legate de mişcarea socialistă şi muncitorească. Ele demonstrau că păturile proletare şi semiproletare ale satelor erau capabile să se lupte cu metode noi. Pe de altă parte, luptele desfăşurate la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea de către ţărănimea din Transilvania dezvăluiau şi slăbiciunile mişcării ţărăneşti, demonstrînd că singurul drum de salvare pentru ţărănime este alături de clasa muncitoare.

*

Fiind generat în urma dezvoltării capitalismului în agricultură, a diferenţierii continue a ţărănimii, proletariatul agrar a devenit, pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, o numeroasă pătură a populaţiei agricole, o forţă socială importantă în mediul sătesc din întreaga Transilvanie în general şi în părţile sale de apus în special. Proletariatul agrar se compunea din două categorii mari: zilerii pe de o parte şi argaţii pe de altă parte; împreună alcătuiau muncitorimea agrară. În relaţiile lor de muncă şi în sistemul de salarizare aveau însă particularităţi însemnate, care comportau şi deosebiri importante în viaţa lor socială.

---

[87] *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon, 1897*, p. 134.
[88] Arh. Stat. Lugoj, fond. *Prefectura*, nr. 19515 1906.
[89] *Românía Muncitoare*, din 14—21 ianuarie 1907.

Pătura zilerilor era mai numeroasă, mai apropiată prin situaţia ei de clasa muncitoare (mai ales de partea ei necalificată); ea constituia pătura cea mai mobilă a populaţiei. Dar şi situaţia ei era determinată, pe lîngă relaţiile capitaliste, şi de persistenţa rămăşiţelor feudale. În relaţiile juridice şi de muncă, precum şi în sistemul de salarizare a argaţilor ponderea elementelor feudale era mai accentuată decît în cazul zilerilor, ceea ce înseamnă că pătura argaţilor era legată în mai mare măsură de existenţa marii proprietăţi, de întregul sistem tradiţional statornicit în agricultură. Ea a constituit o pătură mai închisă a populaţiei agricole decît cea a zilerilor.

Aşadar, întregul proletariat sătesc suferea atît de pe urma sistemului de exploatare capitalist în ascensiune cît şi de pe urma rămăşiţelor feudale, fapt ce sporea gradul de exploatare a acestei categorii sociale. În plus, proletariatul agricol român, ca şi întregul popor român din Transilvania trebuia să suporte, pe lîngă oprimarea socială, şi oprimarea naţională. În acelaşi timp asuprirea naţională atrăgea după sine intensificarea exploatării întregii populaţii transilvănene. La sfîrşitul secolului al XX-lea s-a intensificat oprimarea economică, socială şi politică.

Această situaţie a făcut ca proletariatul agricol să fie interesat în cea mai mare măsură în lupta împotriva asuprii sociale şi naţionale întruchipate îndeosebi de marea proprietate moşierească şi de organele puterii de stat centrale şi locale. Faptul că, în ciuda existenţei graniţei, un însemnat număr de ţărani săraci şi proletari agricoli din Transilvania lucrau în vechea Românie a contribuit la strîngerea legăturilor între locuitorii de pe cele două versante ale Carpaţilor.

Particularităţile existente în situaţia celor două pături principale ale proletariatului agricol au determinat şi posibilităţile şi rolul lor în cadrul luptei de clasă la ţară. În cazul argaţilor, faptul că erau dispersaţi şi că situaţia lor s-a caracterizat printr-o aservire mai accentuată a îngreunat în mare măsură participarea lor la mişcările sociale. Dimpotrivă, concentrarea zilerilor în comitatele apusene, cu deosebire în timpul muncilor sezoniere, legăturile lor cu muncitorimea industrială, au favorizat declanşarea unor mişcări sociale ţărăneşti de mare amploare.

DE LA GENÈZE ET DE LA SITUATION DU PROLÉTARIAT AGRICOLE DE TRANSYLVANIE À LA FIN DU XIX-e SIÈCLE ET AU COMMENCEMENT DU XX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans la seconde moitié du XIX-e siècle s'est formé en Transylvanie un prolétariat rural nombreux, dont le poids était, en 1900, de 30 p. 100 environ sur l'ensemble de la population agricole. Il était composé de deux couches sociales de base: les journaliers et les valets de ferme, qui con-

stituaient ensemble la catégorie des ouvriers agricoles. Cependant, en ce qui concerne leurs conditions de travail et le système de paye, les deux couches se distinguaient par certaines particularités et différences importantes pour leur vie sociale. La couche des journaliers était la plus nombreuse. Les journaliers étaient occupés surtout aux travaux saisonniers, aussi bien aux environs des localités où ils habitaient que dans les régions les plus éloignées. Ils migraient des régions les moins développées du point de vue économique vers les territoires plus évolués sous cet aspect. En revanche, la deuxième couche, formée par les valets de forme, était liée à son travail par des contrats. La situation juridique des valets de ferme était réglementée par de nombreuses lois qui asservissaient les valets à leurs maîtres. A cet égard, la couche des valets de ferme avait une situation plus difficile que celle des journaliers, qui pouvaient choisir plus librement leur travail. Par contre, les valets de ferme avaient une situation matérielle meilleure, ayant du travail pendant toute l'année, tandis que les journaliers souffraient aussi à cause du chômage chronique. Dans les relation juridiques et de travail ainsi que dans le système de paye des valets de ferme, le poids des éléments féodaux était plus accentué par rapport au cas des journaliers. Il n'en demeure pas moins que le prolétariat rural entier souffrait des suites du système d'exploitation capitaliste et des vestiges féodaux, ce qui faisait augmenter le degré d'exploitation de cette catégorie sociale. En outre, le prolétariat agricole roumain — comme d'ailleurs toute la population roumaine de Transylvanie — avait à supporter, en plus de l'oppression sociale, l'oppression nationale. Aussi le prolétariat agricole avait-il intérêt à participer à la lutte contre l'oppression sociale et nationale. Les particularités existantes dans la situation des deux principales couches du prolétariat agricole déterminèrent aussi le rôle qu'elles jouèrent dans le cadre de la lutte des classes dans les campagnes.

Le mouvement socialiste eut une influence profonde sur la lutte du prolétariat agraire à la fin du XIX-e et au commencement du XX-e siècle. Ce fait résulte de la forme même de lutte qu'il employa fréquemment, à savoir la grève pendant les travaux agricoles.

ASPECTE ALE LUPTEI NAȚIONALE A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA (1900—1914)

DE

IOAN CICALĂ

Construcția de stat dualistă austro-ungară, bazată pe supremația economică și politică a claselor dominante din Austria și Ungaria și pe oprimarea brutală a popoarelor subjugate care formau majoritatea populației din Imperiul habsburgic, purta în sînul său germenii pieirii. Un asemenea stat, în cadrul căruia națiuni diferite aveau interese deosebite, nu putea fi durabil. Evenimentele istorice demonstrează netemeinicia afirmațiilor acelora care ar încerca să demonstreze că Imperiul habsburgic constituie un model de stat care ar fi asigurat dezvoltarea armonioasă a diferitelor popoare din această parte a Europei. Că Imperiul habsburgic nu a fost statul „ideal", ci o închisoare atît pentru poporul român, cît și pentru celelalte popoare asuprite, o dovedește cu prisosință și situația economică și social-politică a Transilvaniei din ultimele două decenii ale existenței Imperiului austro-ungar.

Statul dualist austro-ungar a fost făurit în 1867, prin înțelegerea marii burghezii și moșierimi austriece cu latifundiarii aristocrați și cu vîrfurile burgheziei maghiare, în scopul asigurării dominației și exploatării maselor populare proprii și în primul rînd a popoarelor subjugate de pe întreg întinsul monarhiei. Rezultat al slăbiciunii claselor dominante austriece, după revoluția din 1848 și după înfrîngerile de la Sadova (1866), ca și a slăbiciunii claselor dominante maghiare — care, asupritoare a altor națiuni, nu-și puteau menține această dominație fără un sprijin extern — dualismul a avut un profund caracter de clasă urmărind: întărirea monarhiei habsburgice, prelungirea dominației claselor stăpînitoare austriece, prin sprijinul primit de la clasele exploatatoare maghiare și întărirea supremației acestora din urmă asupra teritoriilor locuite în majoritate de alte popoare. Este suficient să amintim că în regatul Ungariei,

partener în sistemul dualist, conform recensămîntului din 1910 — care exprimă tendințele a peste trei decenii de maghiarizare forțată și după care populația maghiară ar fi înregistrat o creștere artificială și ireală de 55% în acest răstimp — populația maghiară nu reprezenta decît o proporție de 48,1%, iar celelalte popoare de 51,9%[1].

Pentru masele populare din cuprinsul „regatului ungar" dualismul a însemnat o înăsprire a exploatării sociale, exercitată de moșierimea și burghezia maghiară asupra tuturor oamenilor muncii indiferent de naționalitate și, totodată, o asuprire mai accentuată a popoarelor subjugate, o încercare organizată — bazată pe forța de constrîngere a aparatului de stat — de a împiedica dezvoltarea acestora și de a le deznaționaliza.

În aceste condiții, problema națională a românilor, ca și a celorlalte popoare asuprite, consta în Ungaria, ca și în restul imperiului, în principal, din dublul jug, social și național, din exploatarea și asuprirea mai intensivă a oamenilor muncii români, decît a celor aparținînd națiunilor dominante. Asuprirea națională se exercită deci în toate domeniile vieții: economic, social, politic și cultural.

Pactul dualist a avut, pe lîngă semnificația sa social-politică, și una de ordin economic. Burghezia austriacă își menținea o mai mare garanție pentru desfacerea mărfurilor sale pe întreaga piață a monarhiei, în vreme ce moșierimea maghiară își asigura același lucru pentru produsele sale agricole. Pentru Transilvania, dualismul a consolidat principalele piedici care-i frînaseră și mai înainte dezvoltarea: a) concurența producției de mărfuri industriale din Austria, Boemia și Budapesta și b) menținerea marii proprietăți funciare, cu însemnate rămășițe ale relațiilor feudale. Păstrarea teritoriului vamal comun a fost un factor de frînare a dezvoltării industriale a Transilvaniei, industria ei lovindu-se de concurența foarte puternică a industriei austriece. Dezvoltarea slabă din punct de vedere industrial a Transilvaniei se reflectă în raportul dintre populația rurală față de cea urbană. În timp ce zonele germane, Boemia, o parte a Ungariei erau mai industrializate, în Transilvania, în cele 22 de comitate, în 1910, din totalul de 5.248.540 locuitori 87,1% era populație rurală și abia 12,9% populație urbană[2]. Deci, cu toate că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, datorită condițiilor generale ale dezvoltării orînduirii capitaliste, asistăm și în Transilvania la o dezvoltare industrială, pînă în ultimii ani de existență a imperiului dualist procesul de industrializare în Transilvania — regiune atît de favorabilă dezvoltării industriale — a progresat foarte slab.

De asemenea trebuie să menționăm faptul că și la această dată în Transilvania se menținea un număr important de întreprinderi mici și de ateliere: cca 43.500 întreprinderi mici și mijlocii și un număr de apro-

---

[1] *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 99—100.

[2] *La Transylvanie*, II, București, 1938, p. 799.

ximativ 80.600 mici meseriași[3]. Menținerea unui important număr de întreprinderi mici și de ateliere meșteșugărești oglindește caracterul general înapoiat al economiei Transilvaniei, cu mult sub posibilitățile de dezvoltare reale. Înapoierea economică a Transilvaniei, mîna de lucru ieftină (nivelul de salarizare în Transilvania era cu cca 25% mai scăzut decît cel din Ungaria propriu-zisă, cu toate că și acolo nivelul de salarizare era mai coborît decît în Austria)[4], bogățiile naturale ale solului și subsolului, cît și politica economică a claselor dominante austro-ungare au atras capitalurile străine. Acestea au găsit aici condiții prielnice pentru investiții și realizarea de profituri cît mai ridicate. Astfel 95,7% din producția totală de cărbune din Transilvania, 95% din întreprinderile constructoare de mașini, 87% din industria chimică, 79% din industria textilă aparțineau capitalului austriac, german, belgian, ungar[5]. Capitalul străin a transformat Transilvania în sursă de materii prime, dezvoltînd în special ramurile extractive și cele producătoare de semifabricate.

Jefuirea bogățiilor naturale și frînarea dezvoltării forțelor de producție de către capitalul străin și de monopolurile străine, care se întăresc la începutul secolului al XX-lea, au contribuit într-o mare măsură la menținerea înapoierii economice a Transilvaniei. Profiturile ridicate, realizate de către monopoluri prin exploatarea maselor muncitoare din Transilvania, nu erau utilizate pentru investiții aici, ci contribuiau la acumulările monopoliștilor din Austria, Ungaria și din alte țări străine.

Pozițiile acaparate de capitalul străin au împins pe planul al doilea capitalul transilvănean, care nu deținea decît 11,8% din capitalul de fond investit în societăți industriale[6]; și acesta aparținea tot burgheziilor dominante: maghiară și germană. În aceste condiții cea mai vitregită a rămas burghezia română, care nu făcea parte din rîndul burgheziilor dominante din Austro-Ungaria.

La menținerea înapoierii economice generale în Transilvania a contribuit și politica economică a claselor dominante maghiare, care urmăreau să lege în mod artificial economia Transilvaniei de Ungaria și să împiedice relațiile economice normale și firești care legau Transilvania de celelalte părți ale teritoriului României. Episodul războiului vamal de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și efectele sale dovedesc organica legătură economică dintre Transilvania și România. Statul burghezo-moșieresc maghiar a construit căi ferate și șosele orientate spre centrul Transilvaniei și mai departe spre șesul Ungariei, pentru ca să îndrumeze populația Transilvaniei spre interiorul Ungariei de atunci și să-i reducă cît mai mult relațiile cu România. O astfel de politică s-a dovedit infructuoasă, căci,

---

[3] A. Egyed, L. Vajda, I. Cicală, *Munkás és parasztmozgalmak Erdélyben 1905—1907* (Mișcări muncitorești și țărănești din Transilvania 1905—1907), Edit. științ., București, 1962, p. 29.

[4] *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 101.

[5] Egyed, Vajda, Cicală, *o.c.*, p. 34—36.

[6] *Ibid.*, p. 37.

urmările negative pe care le-a avut pentru economia Transilvaniei au stîrnit chiar și protestul cercurilor burgheziei maghiare și germane de aici. Camerele de comerț și industrie din orașele transilvănene adresează proteste guvernelor de la Budapesta pentru piedicile puse în fața legăturilor economice cu România. Astfel, Camera de comerț și industrie din Arad, în raportul său pe anul 1902, arătînd că în acest an producția de cărbune din Valea Jiului a avut de suferit, conchidea că „... înflorirea bazinului numai atunci se poate aștepta, dacă obstacolul artificial al transportului în România, tariful vamal ridicat, va fi șters, iar Valea Jiului va fi legată de rețeaua căilor ferate din România cu un drum de fier prin strîmtoarea Surduc"[7]. În dările de seamă ale Camerei de comerț și industrie din Brașov pe anii 1909—1910 sînt cuprinse, de asemenea, plîngeri împotriva greutăților puse în calea schimbului de mărfuri cu România[8]. Asemenea mărturii, venite din partea unor instituții care reprezentau în primul rînd burgheziile dominante, maghiară și germană, din Transilvania, confirmă caracterul obiectiv-necesar al unității economice dintre Transilvania și România. Din această cauză, năzuințele pentru lichidarea obstacolelor din calea legăturilor economice normale dintre Transilvania și România au fost mereu la ordinea zilei pînă la eliberarea națională a Transilvaniei.

Situația de aservire economică în care era ținută Transilvania în cadrul Imperiului austro-ungar este viu ilustrată și de caracterul și nivelul dezvoltării sistemului financiar și de credit. La începutul secolului al XX-lea, și în Transilvania, ca pretutindeni în lumea capitalistă, un rol important în viața economică și în exploatarea oamenilor muncii revine băncilor. Numărul acestora era și aici în continuă creștere, iar capitalul și beneficiile lor sporeau considerabil. În anul 1909 existau în Transilvania aproximativ 470 de bănci și case de economii, dintre care unele erau afiliate băncilor din Budapesta sau Viena; burghezia transilvăneană, în special cea maghiară și germană, participa însă masiv și la aceste din urmă instituții financiare. Totalul capitalului acestor bănci transilvănene se ridica la peste 180 milioane de coroane[9]. Băncile maghiare locale erau acelea care dețineau 56,10% din acest capital și o mare parte din profitul băncilor de aici, căci clasele dominante maghiare căutau să împiedice prin toate mijloacele și, în primul rînd, prin folosirea aparatului de stat, consolidarea burgheziei românești și în acest domeniu[10]. În condițiile grele ale discriminărilor economice naționale, băncile românești aveau o însemnătate redusă în cadrul sistemului bancar austro-ungar. În părțile locuite de români, din cele 1090 instituții de credit de toate categoriile, existente în anul 1900, doar 81 erau românești, reprezentînd 7,86%, iar din totalul acestor instituții pe întreaga Ungarie de atunci, băncile românești reprezentau doar 2,85%. În același

[7] *Az Aradi kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1902—es évben* (Rapoartele Camerei de comerț și industrie din Arad pe anul 1902), Arad, p. 37.
[8] V. Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, I, Brașov, 1945, p. 277.
[9] *Istoria României*, V, partea a II-a (Macheta).
[10] *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 228.

timp, mijloacele de lucru ale băncilor românești nu întruneau decît 1,18% din totalul mijloacelor financiare ale tuturor băncilor din Ungaria, aflîndu-se deci la un nivel și mai scăzut decît ponderea lor numerică. Pînă în anul 1905, numărul instituțiilor financiare românești, bănci, case de păstrare, cooperative etc. sporește la 150, reprezentînd 4% din numărul instituțiilor de acest fel din Ungaria, pentru ca în 1914 numărul lor să se ridice la 168, alături de care mai existau și 104 reuniuni sau însoțiri[11]. Aceste succese erau însă departe de ponderea pe care burghezia română ar fi trebuit să o aibă în condițiile unei dezvoltări libere, dat fiind proporția covîrșitoare pe care o reprezenta populația românească în Transilvania.

Pozițiile puternice deținute de capitalul străin în economia Transilvaniei și piedica pe care acesta o constituia în fața capitalului transilvănean, în special a capitalului burgheziei române, sînt ilustrate și de procesul de formare a capitalului financiar, una din caracteristicile importante ale dezvoltării capitaliste în perioada imperialismului. Ca reprezentanți ai capitalului financiar transilvănean pot fi luate în considerare doar unele bănci maghiare sau germane, și acestea mai mult ca un început de capital financiar. Împletirea capitalului bancar cu cel industrial a avut loc prin participarea capitalului financiar austriac și a celui maghiar din Budapesta la întreprinderile cele mai importante din Transilvania. În mîinile unor monopoluri bancare puternice ca Wiener Allgemeine Depositen Bank, Banca Generală de Credit ș.a., se aflau: S.T.E.G.-ul, minele de cărbuni ale S.A. Salgótarján, uzinele Uricani—Valea Jiului, Brassói Bánya és Kohómű, S.A. Erdélyi Erdőipar, S.A. Ungară de fabricare a celulozei din Brașov, Fabrica de zahăr din Bod ș.a. Banca Comercială Ungară, care pe baza împletirii intereselor sale cu cele ale marilor monopoluri bancare din țările apusene îndeplinea rolul de intermediar al acestora pentru pătrunderea lor în Transilvania, participa la: Uzinele metalurgice Rimamuránvi din Călan, S.A. Conductele de gaz din Transilvania, Fabrica de ciment din Turda, Fabrica de zahăr — Satu Mare, Industria Textilă — Lugoj, avînd totodată participații și la numeroase alte întreprinderi din industria energetică, forestieră, de hîrtie, carboniferă. La rîndul ei, Banca Maghiară avea în posesiunea ei 11 întreprinderi din industria chimică, alimentară și îndeosebi forestieră[12]. Monopolurile străine, prin pozițiile lor puternice, au jucat un rol important în exploatarea bogățiilor și populației muncitoare din Transilvania; ele au constituit în același timp și una din cele mai importante piedici în calea propășirii burgheziei române.

Procesul de concentrare și centralizare a capitalului, o caracteristică a noii faze imperialiste a capitalismului, se evidențiază și la capitalul bancar românesc; bineînțeles însă că acest proces trebuie privit în strînsă legătură cu situația dependentă în care se afla burghezia română, alături de întreaga populație românească din Transilvania. Cinci mari bănci româ-

[11] N. N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 98—99.
[12] *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 229.

nești concentrau 39% din capitalul social și fondurile de rezervă ale tuturor băncilor românești[13]. În anul 1906 s-a organizat prima uniune a băncilor românești „Solidaritatea", în cadrul căreia rolul conducător îi revenea băncii *Albina*, cea mai importantă bancă provincială din Ungaria[14]. Această deținea 23% din capitalul băncilor asociate[15]. Spre deosebire de băncile săsești și maghiare din Transilvania, nici una din băncile românești nu poate fi considerată ca exponent al capitalului financiar străin[16], iar „Solidaritatea" reprezenta mai mult o uniune de apărare în fața capitalului burgheziilor dominante din Austro-Ungaria.

Paralel cu creșterea numerică a instituțiilor bancare românești, așa cum s-a arătat mai înainte, a crescut, bineînțeles, și capitalul lor, de la 11.478.230 coroane, cît era în 1900, la 34.901.666 cor. în 1910, iar profitul mărturisit, pentru aceeași perioadă, a crescut de la 1.360.954 cor. la 2.614.935 coroane[17].

Cea mai mare parte a profitului instituțiilor de credit din Transilvania provenea din renta funciară și din exploatarea țărănimii muncitoare. Eliminată cu stăruință din viața industrială prin politica economică a guvernanților austro-ungari și prin concurența capitalului străin, sfera de activitate a burgheziei românești din Transilvania s-a îndreptat în primul rînd spre agricultură. Aici a dobîndit o anumită influență prin împrumuturi ipotecare, prin cumpărări și vînzări de pămînturi. Acesta reprezenta un domeniu deosebit de fertil pentru activitatea bancară din Transilvania, în general. Numai în anul 1903, spre exemplu, suma totală a împrumuturilor ipotecare plasate în Transilvania se ridica la 423.970.100 coroane, pentru care se lua o camătă între 8—20%[18]. În urma crizei agrare de la începutul secolului al XX-lea, moșierimea mică și mijlocie a fost nevoită în mare parte să-și vîndă moșiile — fie pentru că era în imposibilitate de a-și achita datoriile la bănci, făcute pentru a-și moderniza producția, fie pentru a-și investi capitalul în industrie. Băncile au profitat de această conjunctură favorabilă, jucînd un important rol în parcelarea moșiilor. Neținînd seama de naționalitatea clienților, avînd în vedere doar profitul urmărit, băncile maghiare parcelau bucuros moșiile proprietarilor maghiari și le revindeau chiar și țăranilor români, iar băncile românești acordau și ele credite de parcelare țăranilor maghiari. O statistică din anul 1913 arată că băncile maghiare au acordat împrumuturi ipotecare pe proprietăți românești în sumă de 21.149.107 coroane[19]. Suma este deosebit de importantă, avînd în vedere că nu se referă decît la o parte din teritoriul Transilvaniei și că, pe același teritoriu, investițiile băncilor românești se ridicau la 24.841.206 coroane[20]. De asemenea și

[13] *Revista economică* (Sibiu), nr. 46 din 1911, p. 442.
[14] *Idem*, 1907, p. 101.
[15] *Idem*, nr. 46 din 1911, p. 442.
[16] *Desrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 227.
[17] N. Petra, *o.c.*, p. 73.
[18] A. Bodor, *Az erdélyrészi pénzintézetek* (Instituțiile bancare din părțile ardelene), Budapesta, 1904, p. 6, 8.
[19] L. Tokay, *Eladó ország* (Țară de vînzare), Cluj, 1913, p. 18.
[20] *Ibid.*

băncile săsești aveau investite în anul 1913, în proprietăți românești, capitaluri în valoare de 15.203.236 coroane, iar băncile românești au acordat, în aceeași perioadă, proprietarilor maghiari împrumuturi ce se cifrau la 5.693.145 coroane[21]. Din aceste date rezultă că nu era vorba de o politică „națională" a băncilor, indiferent de naționalitatea principalilor lor acționari, ci că ele căutau doar terenul unor investiții din cele mai rentabile. Dat fiind însă faptul că moșiile proprietarilor maghiari se aflau mai ales în comitatele locuite în majoritate de populație românească, era firesc ca acești locuitori să fie și primii cumpărători. La aceste parcelări românii au participat, desigur, în majoritatea cazurilor, prin intermediul băncilor românești. Pe seama băncilor aceste tranzacții aduceau însă și profituri considerabile. A încerca să îmbraci aceste tranzacții exclusiv în haina „intereselor naționale" ar fi un neadevăr istoric. Acțiunea de parcelare a moșiilor era în primul rînd o „chestiune națională" doar în sensul că aceste parcelări de moșii întăreau pătura burgheziei românești la sate. De obicei, o parte din moșia parcelată și mai întotdeauna cea mai bună era achiziționată de bancă, pe seama conducătorilor și acționarilor ei principali, iar restul era parcelat țărănimii înstărite, singura în stare să prezinte suficiente garanții de restituire a sumelor împrumutate.

În cele mai multe cazuri, cu sumele obținute din vînzarea parcelelor se acoperea întregul preț al proprietății achiziționate, inclusiv partea reținută de către bancă. Astfel, micile economii ale populației românești strînse la bănci sînt folosite în interesul celor care dominau aceste bănci, pentru îmbogățirea lor personală. Ioan Mihu, președintele băncii „Ardeleana" din Orăștie, a cumpărat 5213 iugăre, Aurel Vlad, directorul aceleiași bănci, a cumpărat 6727 iugăre, Gheorghe Pop de Băsești, membru în direcțiunea „Albinei", președinte la „Chioreana" din Șomcuta Mare, la „Sătmăreana" și la „Someșana" din Dej, achiziționează peste 2390 iugăre, Teodor Mihali de asemenea și alții[22]. În anul 1907 existau 32 de proprietari români cu peste 1000 de iugăre[23]. Pînă în anul 1913, pe calea spolierii țărănimii sărace și mijlocașe, va crește numărul chiaburilor, iar numărul proprietarilor români, avînd proprietăți între 100—1000 iugăre, va ajunge la 800[24]. Este semnificativ faptul că din pămînturile cumpărate de românii din Transilvania de la proprietarii maghiari, între anii 1902—1912, doar 13.077 iugăre cadastrale au revenit proprietății pînă la 50 iugăre cadastrale, în timp ce proprietățile de peste 50 iugăre cadastrale au sporit cu un număr de 643 și cu o suprafață de 112.808 iugăre cadastrale[25]. Acțiunea de parcelare a moșiilor din partea băncilor, nu numai a celor românești dar și

[21] *Ibid.*

[22] A. Huszár, *Magyarországi románok* (Românii din Ungaria), Budapesta, 1907, p. 4.

[23] Tokay, *o.c.*, p. 1.

[24] *Ibid.*, p. 16.

[25] *Ibid.*

a băncilor celorlalte burghezii din Transilvania, a avut un caracter capitalist și a contribuit în primul rînd la întărirea păturii chiaburești la sate; în același timp, băncile românești au mai contribuit și la consolidarea în rîndul populației românești a unei pături, restrînse ce-i drept, de mari proprietari de pămînt. Aceștia au format vîrfurile burgheziei românești, care se vor rupe tot mai mult de interesele maselor populare și în același timp de interesele naționale ale românilor asupriți din Austro-Ungaria.

Dar dacă ar fi nejust să se treacă sub tăcere caracterul de întreprindere capitalistă de afaceri a băncilor românești, nu poate fi trecut sub tăcere nici rolul pe care acestea și mai ales unii reprezentanți proveniți din rîndurile burgheziei române l-au avut în sprijinirea materială a dezvoltării culturale a românilor din Transilvania pînă la eliberarea lor de sub jugul național străin, prin instituirea de diferite fonduri destinate exclusiv dezvoltării culturale (diferite fundații, fonduri de burse pentru tineretul studios etc.). În condițiile în care instituțiile bancare românești nu numai că nu se puteau baza pe aparatul de stat, ci, dimpotrivă, acesta căuta să împiedice prin orice mijloace propășirea lor, băncile românești erau nevoite să liniștească opinia publică românească care urmărea afacerile băncilor și să sprijine dezvoltarea materială și culturală a propriului lor popor, din existența căruia își duceau și ele viața. Masele populare românești constituiau și singurul sprijin în lupta politică a burgheziei românești pentru emanciparea și dezvoltarea sa.

Pentru înțelegerea problemei naționale atît de complexă a românilor din Austro-Ungaria, trebuie să mai ținem seama și de o altă caracteristică a dezvoltării economice, care de asemenea scoate în evidență contradicția între situația subordonată din punct de vedere economic a populației românești și situația privilegiată a claselor dominante austro-ungare. Este vorba de faptul că dezvoltarea capitalistă în Transilvania a avut loc pe un teren caracterizat prin existența unor rămășițe ale formelor feudale de proprietate și exploatare a țărănimii, exprimate îndeosebi printr-o repartiție de tip feudal a pămîntului în favoarea moșierilor, în special maghiari, precum și prin rămășițe ale relațiilor de muncă semifeudale. Datele statistice din diferite perioade ale istoriei moderne a Transilvaniei demonstrează, în mod invariabil, contradicția existentă între un număr infim de moșieri — echivalent în anul 1910 cu 0,78% din numărul proprietarilor deținători de mari proprietăți funciare, ce însumau aproape 40% din suprafața agricolă — și o majoritate țărănească reprezentînd peste 99% din numărul proprietarilor, care deținea circa 60% din suprafața agricolă[26]. Încătușată în rămășițe ale relațiilor de muncă feudale în agricultură, marea majoritate a gospodăriilor țărănești, 71,9% din numărul lor total, nu stăpîneau decît 29,52% din suprafața proprietății țărănești[27], iar alți peste 500.000 de proletari agricoli, nesocotind pe cei

[26] Egyed, Vajda, Cicală, *o.c.*, p. 55—57.
[27] *Ibid.*

întreținuți[28], își duceau existența grea, muncind pe marile moșii. Păstrarea acestor puternice rămășițe feudale, ca urmare a pactului dualist din 1867, a pricinuit țărănimii din Transilvania suferințe înzecite, contribuind la adîncirea contradicțiilor sociale și naționale.

Situația de subordonare economică și politică în care era ținută Transilvania în cadrul Imperiului austro-ungar a avut drept urmare o repartizare a pămîntului și mai nedreaptă din punct de vedere național. După recensămîntul din 1910 repartiția procentuală a proprietății din punct de vedere național era următoarea[29]:

Categorii de proprietăți	Maghiari	Germani	Maghiari și germani împreună	Români	Alte naționalități
Sub 2,5 ha	18,9	5,1	24,0	70,5	5,5
Între 2,5— 5 ha	18,9	6,2	25,1	69,4	5,5
„ 5— 25 ha	25,3	10,7	36,0	57,8	6,2
„ 25— 50 ha	38,7	19,8	58,5	36,8	4,7
„ 50—500 ha	61,4	16,1	77,5	20,3	2,2
Peste 500 ha	85,7	7,7	93,4	5,7	0,9
Total:	21,6	7,6	29,2	65,2	5,6

Este un tablou caracteristic pentru ilustrarea dublei exploatări la care era supusă populația română pe teren economic, social și național. După cum se poate constata, majoritatea moșierilor erau maghiari, în timp ce majoritatea țărănimii lipsită de pămînt sau cu pămînt puțin o formau românii; din totalul gospodăriilor proletare și semiproletare românii reprezentau 70,5%, față de 18,9% maghiari și 5,1% germani. În plus, 58,3% dintre argații lipsiți complet de pămînt și 56,7% din totalul muncitorilor agricoli din Transilvania erau tot români[30]. Opus liniei descendente ce caracterizează proprietatea românească din Transilvania, de la cea mică spre cea mare, ca urmare a situației de asuprire a populației românești, proprietatea maghiară se situează pe o linie ascendentă, de la proprietatea mică la cea mare. Moșierii maghiari stăpîneau 61,4%, față de 20,3% cît stăpîneau românii din numărul moșiilor între 50—500 ha și 85,7%, față de 5,7% din numărul proprietăților de peste 500 ha[31]. Faptul că în Transilvania majoritatea moșierilor erau maghiari, iar majoritatea păturilor țărănești lipsite de pămînt sau cu pămînt puțin, insuficient pentru asigurarea unei existențe omenești, o formau românii, demonstrează că asuprirea națională a populației majoritare românești se împletea strîns cu asuprirea socială semifeudală. Din această cauză, majo-

[28] *Ibid.*, p. 81.
[29] *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 32.
[30] *Ibid.*, p. 33.
[31] *Ibid.*

ritatea covîrșitoare a populației românești, inclusiv burghezia — cu excepția unei pături restrînse de proprietari și vîrfuri ierarhice bisericești — era interesată în înlăturarea rămășițelor feudale perpetuate prin sistemul dualist austro-ungar.

Dezvoltarea capitalismului în agricultură pe calea prusacă, care constituia temelia existenței rămășițelor feudale și a dominației marilor moșieri maghiari în Transilvania, a contribuit la agravarea nu numai a contradicțiilor sociale, dar și a celor naționale, ce măcinau Imperiul habsburgic, grăbindu-i sfîrșitul.

Sistemul dualist austro-ungar, care a însemnat pentru masele populare din Ungaria o înăsprire sistematică a asupririi sociale exercitată de moșierimea și burghezia maghiară, a dublat suferințele națiunilor subjugate, lipsite de drepturi politice în și mai mare măsură decît masele populare ale națiunilor dominante, frînate în dezvoltarea lor economică și culturală și supuse unei politici de deznaționalizare.

În Transilvania, ca și în alte teritorii subjugate ale Imperiului habsburgic, asuprirea națională lovea în primul rînd masele populare, care suportau din plin și asuprirea socială, dar ea atingea în același timp și interesele burgheziei române. Pe această bază se ascut contradicțiile între imensa majoritate a populației române, inclusiv cele mai largi pături ale burgheziei, pe de o parte, și clasele dominante maghiare, pe de altă parte. Aceste contradicții, care au dat naștere la începutul secolului al XX-lea la puternice frămîntări și lupte naționale, agravînd criza politică a sistemului dualist, trebuie privite, desigur, din punctul de vedere al evoluției în noua fază imperialistă în care intrase Austro-Ungaria a contradicției de bază a societății capitaliste, cea dintre proletariat și burghezie, căreia îi sînt subordonate toate celelalte contradicții sociale. Proletariatul român din Transilvania reprezenta principala clasă socială, în epoca imperialistă, care prin lupta sa consecvent revoluționară milita pentru interesele generale ale întregului popor, inclusiv interesele sale naționale. Privită prin această prismă științifică, ne apare mai clară complexitatea problemei naționale și, mai ales, pot fi explicate mai temeinic oscilațiile și limitele în cadrul cărora se mișcau vîrfurile burgheziei române chiar atunci cînd era vorba de interese strict naționale, în această ultimă fază a existenței sistemului dualist austro-ungar.

Baza de masă a luptei naționale și la românii din Transilvania o alcătuiau masele muncitoare, ale căror condiții de viață s-au înăsprit la începutul secolului al XX-lea, datorită intensificării exploatării capitaliste, cît și accentuării politicii de asuprire națională din partea guvernanților maghiari. Intensificarea acestei politici a dublat suferințele majorității populației românești din Transilvania. Ținînd cont și de inegalitatea distribuirii pămîntului, care a făcut ca și contradicțiile de clasă dintre moșierime — în majoritate de naționalitate maghiară — și țărănime — în majoritate de naționalitate română — să capete un puternic conținut național: de luptă împotriva moșierilor maghiari, trebuie să avem în vedere și faptul că pozițiile cheie ale puterii de stat din Ungaria sistemului dualist erau în mîna moșierilor. Aceasta explică asprimea cu care a fost dusă politica

de deznaționalizare de către guvernele maghiare, reprezentante ale celor mai retrograde forțe sociale, cît și contradicțiile adînci și opoziția dîrză generate de această politică în rîndurile popoarelor asuprite.

Urmărind realizarea în practică a himerei creării unui stat „unitar maghiar", în ciuda faptului că majoritatea populației o formau alte naționalități decît maghiarii, clasele dominante din Ungaria caută pe toate căile să excludă pe români, ca și pe celelalte naționalități asuprite, de la viața politică, prin votul cenzitar și teroare jandarmerească; continuă politica colonizărilor începută în secolul precedent; elaborează noi legi îndreptate împotriva naționalităților asuprite.

În privința drepturilor politice, inegalitatea frapantă dintre naționalitatea dominantă și românii subjugați este exprimată nu numai de censul electoral, mai ridicat în Transilvania decît în Ungaria, dar și prin proporția votanților naționalităților asuprite față de cei ai naționalității dominante. Aceasta se datora și faptului că, în urma legii electorale din 1912, împărțirea circumscripțiilor electorale din Transilvania era astfel făcută, încît populația românească compactă din Alba de Jos, Bistrița, Făgăraș, Cluj, Solnoc—Dobîca, Turda—Arieș, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, Sibiu, Hunedoara, vota doar în proporție de 2—3%[32]. Este tot atît de grăitoare în acest sens și compoziția națională a parlamentului maghiar, care în 1910 era compus din 393 deputați maghiari, 13 germani, 5 români, 2 slovaci și nici un singur deputat sîrb sau rutean[33].

În dorința de a-și consolida și asigura stăpînirea în Transilvania, guvernele maghiare au căutat să întreprindă colonizări de muncitori agricoli. Prin aceasta guvernele maghiare urmăreau să schimbe compoziția națională a unor regiuni în favoarea elementului maghiar și, în același timp, să asigure moșierilor maghiari mîna de lucru mai ieftină. În comitatele Timiș, Torontal, Caraș—Severin, Hunedoara, Cluj, Timișoara, Solnoc—Dobîca, și Bistrița—Năsăud au fost organizate colonizări ale populației maghiare. Dacă aceste colonizări n-au luat amploarea dorită de guvernele burghezo-moșierești maghiare, aceasta se datorește faptului că din punct de vedere financiar ele cădeau doar în sarcina statului. Instituțiile bancare maghiare nu erau interesate direct în politica de colonizări, dat fiind că nu aduceau profituri prea mari, ca să le determine să-și investească capitalul în asemenea afaceri. De obicei, moșiile care urmau să fie vîndute în parcele coloniștilor erau achiziționate de la partizanii guvernului cu prețuri mult mai ridicate decît cele reale. Din această cauză nici coloniștii nu erau în stare să-și achite datoriile, chiar dacă plata lor era eșalonată pe 50 de ani.

Întrucît sforțările guvernelor maghiare și ale serviciului de colonizări din Cluj, făcute pe temeiul legii XXII din 1873 și a celei din 1893, au dat faliment, reacționarul ministru al agriculturii, Darányi, întocmește

---

[32] Ion Enescu, Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere economic, cultural*, București, 1915, p. 130—131.

[33] Z. Horváth, *Magyar századforduló* (Sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX în Ungaria), Budapesta, 1961, p. 482.

o lege nouă în 1911, care, prin art. 15 prevede nu numai colonizarea țăranilor maghiari, ci încearcă să oblige pe proprietarii și arendașii maghiari să acapareze pămînt prin orice mijloace din mîinile proprietarilor nemaghiari. Deși politica de colonizări nu și-a atins scopul propus, schimbarea înfățișării demografice a Transilvaniei, putea contribui totuși la învrăjbirea maselor populare.

Pe lîngă toate acestea, guvernele maghiare au recurs și la metode mai drastice pentru deznaționalizare, căutînd să transforme școala și biserica în mijloace de maghiarizare a popoarelor asuprite. Sub masca învățării limbii statului, care în realitate nu era nici măcar statul național al majorității populației, ministrul cultelor și învățămîntului, contele Apponyi, a prezentat parlamentului, în anul 1907, faimoasa lege școlară reacționară care-i poartă numele. Această lege urmărea să introducă în toate școlile limba de predare maghiară, ceea ce însemna, în ultimă instanță, desființarea și a acelor puține școli confesionale pe care le aveau românii, slovacii și sîrbii și înlocuirea lor cu școli de stat maghiare, care, de altfel, erau și destul de rare la sate. Printre comunele din teritoriile locuite de români, exceptînd orașele și cătunele, procentul celor lipsite complet de școli era de 12%; din această cauză, din totalul celor 19% copii care nu frecventau școala, copiii români întruneau un procent de 11,7%[34]. Numai în cinci ani de la votarea legii reacționare a lui Apponyi, pînă în 1912, s-au închis 9% din puținele școli românești existente[35]. În condițiile de mizerie în care trăia majoritatea populației muncitoare din acele vremuri, care îngreunau participarea copiilor la școală, dat fiind că aceștia erau obligați la o vîrstă fragedă să lucreze pentru completarea existenței familiei, legile școlare reacționare au contribuit la o sporire considerabilă a analfabetismului în rîndurile populațiilor aparținînd naționalităților asuprite. În Transilvania, în anul 1910, aproape jumătate din populație (48,9%) era analfabetă, iar în unele regiuni, ca de exemplu în Maramureș, analfabetismul cuprindea 73,2% din populație[36]. Alte exemple ilustrează, de asemenea, politica școlară reacționară a guvernelor maghiare dusă în Transilvania. Astfel, în comitatul Solnoc—Dobîca, între anii 1900—1912 numărul învățătorilor români a scăzut cu 14,4%, iar în comitatul Hunedoara cu 6,6%, deși în ambele comitate populația românească era în majoritate covîrșitoare: 76% și respectiv 86%[37].

Pe lîngă aceasta trebuie adăugat și faptul că guvernele maghiare căutau prin toate mijloacele să stînjenească activitatea instituțiilor culturale, fondate și întreținute de populația românească, acordînd în schimb sprijinul de stat asociațiilor culturale ale claselor dominante maghiare. Aceste asociații serveau scopurilor reacționare ale guvernanților maghiari. Astfel, Asociația culturală maghiară din Transilvania (Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet) își intensifică la începutul secolului al XX-lea politica șovină de maghiarizare.

---

[34] Enescu, *o.c.*, p. 82—83.
[35] *Ibid.*, p. 79.
[36] *La Transylvanie*, II, p. 833.
[37] *Istoria României*, V (Machetă), cap. III.

De asemenea, numeroasele piedici puse în calea apariției și dezvoltării presei românești din Transilvania erau însoțite de măsuri polițienești, de procese de presă, amenzi în bani și pedepse cu închisoare pentru orice vină închipuită, de „agitație" împotriva ideii de „stat național unitar maghiar".

La începutul secolului al XX-lea autoritățile burghezo-moșierești maghiare caută să împiedice prin orice mijloace folosirea limbii române, ca și a limbii altor popoare asuprite, în administrație și justiție. Această politică șovină este ilustrată și de faptul că, în aceeași perioadă, din numărul total al funcționarilor superiori din Transilvania abia 5,4% erau români, din numărul funcționarilor comitatelor și orașelor doar 7,4%, iar dintre notarii satelor numai 20,8%. Judecătorii și procurorii, cei care apărau ordinea de stat existentă, erau recrutați dintre maghiari și germani în proporție de 94,4%[38]. Cu toate că populația din Transilvania era în majoritate românească, reprezentarea sa în aparatul de stat era aproape inexistentă. Aceasta este explicabil, dacă ținem seama de faptul că aparatul de stat constituia instrumentul cel mai de seamă al claselor stăpînitoare austro-ungare pentru oprimarea românilor și a celorlalte popoare nemaghiare. Pe spinarea acestora, clasele dominante maghiare au aruncat casta reacționară a „gentrilor", pătură ridicată din rîndul nobilimii sărăcite, care, sub titlul de „interes național", a monopolizat întreaga viață administrativă, publică, promovînd cea mai reacționară politică de deznaționalizare.

Toate acestea fac ca pe lîngă ascuțirea contradicțiilor sociale de bază în perioada imperialistă, în care intrase și Austro-Ungaria, să asistăm și la ascuțirea contradicțiilor naționale care zdruncină sistemul dualist austro-ungar. La baza crizei politice a sistemului dualist, care devine acută la începutul secolului al XX-lea, stăteau, alături de contradicțiile dintre cei doi poli ai imperiului, contradicțiile adînci între imensa majoritate a populației și vîrfurile guvernante. Față de înăsprirea sistematică a asupririi sociale și naționale, exercitată de marea burghezie și moșierime aparținînd celor două națiuni dominante din imperiul austro-ungar, nu numai proletariatul și ceilalți oameni ai muncii de la orașe și sate se ridică la luptă, ci și națiunile oprimate, luate în ansamblu, români, cehi, slovaci, croați, sîrbi, ruteni, își intensifică lupta pentru eliberare națională.

*

Mișcarea națională a românilor ocupă un loc de frunte în cadrul frămîntărilor naționale din Ungaria sistemului dualist. În epoca imperialismului, date fiind condițiile pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și întregirea statelor naționale, prin lupta revoluționară a maselor, conduse de proletariat, lupta poporului român împotriva asupririi naționale trebuia să meargă pe linia eliberării desăvîrșite, prin sfărîmarea

[38] *Magyar Statisztikai Közlemények* (Comunicări statistice maghiare), s. nouă, XVI, Budapesta, 1906, p. 136—145.

imperiului dualist austro-ungar, considerat pe drept cuvînt o „închisoare a popoarelor". Lupta maselor populare din Transilvania — în frunte cu clasa muncitoare —, pentru eliberarea socială și națională, alături de lupta maselor din celelalte provincii subjugate din monarhie, a și constituit principalul factor în slăbirea continuă a aparatului de stat al monarhiei austro-ungare, instrument în mîinile claselor dominante austriece și maghiare în exercitarea oprimării și asupririi sociale și naționale.

Burghezia română din Transilvania, ea însăși împinsă pe planul al doilea în domeniul economic și politic, era potrivnică hotărîtă imperialismului agresiv maghiar și dualismului, care dădea mînă liberă guvernelor maghiare în politica lor de deznaționalizare a românilor.

Criza latentă a sistemului dualist austro-ungar, care a devenit acută în primii ani ai secolului al XX-lea, pentru poporul român asuprit și pentru mișcarea națională a românilor în general nu putea fi decît favorabilă atît politic, cît și economic. Sub aspect politic această criză permitea o activizare a luptei naționale, care în cazul dezmembrării sistemului dualist ar fi creat posibilitatea desăvîrșirii unității naționale a poporului român. Din punct de vedere economic înlăturarea uniunii vamale, cerută de partidele de opoziție, ar fi dus la înlăturarea concurenței zdrobitoare a industriei austriece și ar fi permis burgheziei din Transilvania o valorificare mai mare a posibilităților de dezvoltare economică existente aici.

Burghezia română, avînd în continuare ca principală grupare politică Partidul Național Român, va desfășura acum o viață politică mai intensă, atît pe planul vieții parlamentare, cît și pe planul activizării maselor țărănești și mic burgheze în lupta lor împotriva oligarhiei stăpînitoare. Agitația națională mai vie a contribuit, fără îndoială, la dezvoltarea conștiinței naționale.

Începutul secolului al XX-lea este marcat de schimbări în rîndurile comitetului executiv al Partidului Național Român, care s-a „reconstruit și întregit cu puteri nouă, tinere, luate din rîndurile acelora cari începuseră a-și manifesta nemulțumirea față de felul cum se făcea conducerea partidului"[39]. Comitetul astfel reîntregit s-a întrunit în 4 și 5 septembrie 1901, la Cluj, pentru a se consulta asupra măsurilor de luat în vederea alegerilor parlamentare. Cu acest prilej s-a publicat un *Apel* către alegătorii români, în care se analizează temeinic politica reacționară de asuprire națională din Ungaria de atunci și ca urmare se afirmă că: „. . . . poporul românesc din Transilvania și Ungaria, ținînd la demnitatea ființei sale naționale, perzistă solidar pe lîngă pasivitatea sa generală față cu alegerile dietale și față cu întregul sistem de guvernare, ce atentează la însăși existența sa națională, ia deci atitudinea rezistenței care i se impune de împrejurările politice și de instrumentul conservării sale naționale"[40]. În același timp însă, apelul subliniază că pasivitatea pe teren

[39] T. V. Păcățean, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, VIII, Sibiu, 1915, p. 89.

[40] *Ibid.*, p. 92.

parlamentar trebuie însoțită de o activizare pe toate celelalte tărîmuri, deoarece: „Concentrarea tuturor forțelor noastre sănătoase pe terenul de activitate politică, în afară de parlament, și pe toate terenele vieții culturale spre luminarea și deșteptarea la conștiința națională tot mai vie a poporului nostru, va contribui la înmulțirea și oțelirea forțelor noastre în așa măsură încît . . . să putem elupta libertatea națională a poporului . . .“[41].

Acesta a fost ultimul apel adresat de Partidul Național Român pentru menținerea pasivității în alegerile parlamentare. În condițiile intensificării asupririi naționale, P.N.R., care a fost dizolvat prin repetate ordonanțe ministeriale, era împiedicat să organizeze întruniri publice și conferințe naționale care să dezbată problemele populației românești. Această situație a creat pericolul ca partidul național să „se mortifice și să se descompună de la sine“[42], fapt care impunea unele măsuri de activizare politică.

În presa română și în cercurile intelectualilor transilvăneni s-au purtat vii discuții pe tema abandonării politicii de pasivitate și a intrării în activitate. Deodată cu ideea abandonării politicii de pasivitate s-a ivit însă și ideea modificării programului național de la 1881. Această chestiune a fost pusă în discuție de Ioan Mihu, care a publicat la începutul anului 1902 un articol în *Libertatea* din Orăștie, pledînd pentru eliminarea din programul național a punctelor 1 și 9 privitoare la autonomia Ardealului și la chestiunea dualismului și pentru întregirea programului cu puncte noi, de interes economic[43].

Fără să se fi ajuns la o hotărîre a conducerii partidului național în sensul abandonării pasivității, în iunie 1903, la alegerile parțiale care au avut loc în cercul electoral Dobra, avocatul Aurel Vlad și-a pus candidatura, abandonînd din programul de la 1881 punctele amintite mai sus[44] și astfel a fost ales. Susținut apoi și de alte cercuri ale burgheziei române, activismul a cîștigat teren în conducerea partidului național, care renunță la pasivismul politic și reintră în activitatea parlamentară. Conferința națională de la Sibiu din 10 ianuarie 1905, care a hotărît părăsirea politicii de pasivitate și intrarea în activitate, a declarat însă că își continuă activitatea pe baza programului național din 1881, cu mențiunea că se „simte necesitatea de a-l întregi“[45]. Conferința de la Sibiu a votat unele hotărîri cu caracter de program, care subliniază încă o dată că „împrejurările extrem de grave nu permit să ne atingem de programul partidului național român, ci din contră, justifică susținerea neatinsă a acestuia în integritatea sa, așa cum a fost alcătuit în anul 1881 și susținut în anii 1884, 1887, 1890 și 1892 . . . “ și că se impune doar o revizuire „în sens de dezvoltare și amplificare, *cu scopul deplinei asigurări a existenței și libertății noastre naționale*“ (subl. n.)[46]. Cu toate acestea, din punctele

[41] *Ibid.*, p. 92—93.
[42] *Ibid.*, p. 106.
[43] *Ibid.*, p. 107.
[44] *Ibid.*
[45] *Ibid.*, p. 168.
[46] *Ibid.*, p. 169.

hotărîrilor programatice ale Conferinței din Sibiu lipsesc cele privitoare la autonomia Ardealului și la chestiunea dualismului, care nu fusese recunoscut de vechiul program.

Noul program prevedea: recunoașterea poporului român ca individualitate politică și asigurarea dezvoltării sale etnice și constituționale; folosirea limbii materne în armată, reducerea serviciului militar și curmarea tendințelor de maghiarizare din armată; aplicarea în practică și respectarea legii privitoare la egala îndreptățire a națiunilor asuprite, folosirea limbii lor materne în administrație, justiție și instruire; autonomie deplină pentru toate confesiunile; autonomie deplină a comunelor și cercurilor administrative și eligibilitatea funcționarilor, care să facă parte din rîndul populației teritoriului respectiv; introducerea sufragiului universal și garantarea dreptului de întrunire, asociere și libertatea presei ș.a.[47].

Din analiza desfășurării evenimentelor și a luptelor sociale și naționale reiese că, în această perioadă, conștiința națională depășește treptat stadiul luptei pentru egalitate în drepturi, pentru o autonomie, fie ea chiar politică și economică, pentru o dezvoltare a vieții culturale, — limitate însă în cadrul monarhiei habsburgice —, spre ideea eliberării naționale depline și desăvîrșirea unității naționale a poporului român. Programul din 1905 al Partidului Național Român nu reflectă deschis acest stadiu, mărginindu-se la obiective care presupuneau o dezvoltare în continuare a poporului român în cadrul monarhiei habsburgice. De un alt program însă, în cadrul unei activități politice legale a unui partid național, nici nu putea fi vorba. Existența oricărui alt fel de partid național în monarhia austro-ungară era imposibilă, căci legile în această direcție erau deosebit de aspre și orice politică sau doar gînd de despărțire erau calificate drept o „înaltă trădare" și pedepsite ca atare. Orice partid național în locul celui existent, pentru a-și asigura posibilitatea de luminare și organizare a maselor propriei națiuni, care formau baza mișcării naționale, era obligat să-și întocmească astfel programul, încît să corespundă din punct de vedere politic condițiilor obiective existente în cadrul monarhiei.

Dacă în această direcție a scopului final al luptei naționale limitele programului Partidului Național Român din 1905 erau impuse de condițiile obiective politice din Imperiul austro-ungar, limitele în direcția revendicărilor sociale principale ale maselor și, în primul rînd, omiterea problemei lichidării marii proprietăți funciare particulare, au fost dictate de interesele de clasă ale vîrfurilor burgheziei române, care aveau încă influență în conducerea partidului național.

Noul program prevedea în această direcție numai desființarea fideicomisiilor, împroprietărirea „în măsura posibilităților" a țăranilor, prin vinderea în parcele a moșiilor statului. În condițiile în care moșiile particulare acopereau cea mai mare parte din pămîntul arabil, prevederile programului erau cu totul insuficiente pentru țărănime. Programul prevedea însă și unele măsuri importante în interesul țărănimii, cum era cea

[47] *Ibid.*, p. 169—171.

privind asigurarea inalienabilității și indivizibilității minimului de proprietate; de asemenea se mai cerea schimbarea legii referitoare la păduri „spre mai marea ușurare a poporului", cît și schimbarea radicală a sistemului de dări, reducerea dării pentru pămînt și, ceea ce era mai important, „introducerea contribuției progresive, scoaterea de sub contribuții a minimului de existență și desființarea dării de consum pentru articolele indispensabile alimentare"[48].

În noul program au mai fost prevăzute și unele deziderate privind apărarea intereselor muncitorilor, prin legi care să împiedice „exploatarea lor din partea întreprinzătorilor", instituirea de către stat a asigurărilor de boală și bătrînețe; etatizarea igienei publice, medici și medicamente pentru săraci[49]. Privite în ansamblul lor, prevederile progamului Patidului Național Român aveau un caracter burghezo-democratic. Înfăptuirea lor ar fi contribuit la democratizarea vieții social-politice din Ungaria de atunci și ar fi creat condiții mai favorabile desfășurării luptei naționale a poporului român.

În condițiile unor abuzuri, devenite tradiționale, din partea autorităților ungare, la alegerile din 1905 n-au putut fi aleși decît opt deputați români, unul slovac și unul sîrb, care au format împreună clubul parlamentar naționalist, sub prezidența deputatului român Teodor Mihali. Scopul acestei asocieri era de a desfășura o activitate parlamentară comună.

Chiar dacă în condițiile unei intensificări a asupririi naționale masele populare nu-și puteau manifesta voința în alegeri, campaniile electorale constituiau un bun prilej de agitație menită să țină trează conștiința națională și lupta pentru revendicarea unor libertăți democratice. În cercurile electorale se desfășura o vie activitate de popularizare a revendicărilor înscrise în programul Partidului Național Român. După cum era și normal — dat fiind că Partidul Național Român se baza pe sprijinul maselor populare românești, lipsite în mare parte de dreptul de vot — una din principalele revendicări dezbătute în adunările electorale era lupta pentru dreptul de vot universal. Acest lucru a fost precizat și de una din marile adunări electorale de la Lugoj, din 5 noiembrie 1905, la care au luat parte peste 10.000 de alegători din toate colțurile Banatului și toți deputații români[50].

Deputații români au folosit fiecare prilej pentru a reveni și în parlamentul maghiar asupra chestiunii drepturilor politice pe seama maselor populare. Astfel, în adresa clubului parlamentar naționalist prezentată în fața parlamentului în 1905, este combătut în mod temeinic sistemul electoral din Ungaria, care falsifică voința majorității populației și dă un simulacru de parlament, din care cauză s-a ajuns la o criză, ce nu va putea fi rezolvată decît dacă „... majoritatea parlamentară se poate provoca la voința adevărată a națiunii, manifestată în mod liber, pe baza

[48] *Ibid.*, p. 170—171.
[49] *Ibid.*, p. 171.
[50] *Ibid.*, p. 209—211.

dreptului universal de alegere ....“[51]. De asemenea, și în manifestul din luna mai 1906 al clubului parlamentar naționalist se revine asupra chestiunii drepturilor politice pe seama maselor populare în general și a popoarelor asuprite în special, exprimîndu-se convingerea „nestrămutată“ că „interesul general al tuturor popoarelor“, reclamă „imperativ cele mai radicale reforme politice în chestiunile interne“[52]. Protestînd în același timp contra politicii de deznaționalizare promovată de guvernele ungare, manifestul susține cu hotărîre: „Enunțăm că popoarele de naționalitate nemaghiară ale acestei țări nu vor abzice niciodată și de dragul nimănui de drepturile și aspirațiile lor naționale. Dimpotrivă, pretind tocmai asigurarea deplină a acestor drepturi, pe baza legilor constituționale și declară solemn, căci nici cînd individualitatea lor națională nu și-o vor contopi în ființa altor neamuri străine“[53].

În întreaga lor activitate parlamentară majoritatea deputaților români s-au ridicat pentru apărarea intereselor naționale ale populației românești, combătînd cu argumente temeinice legiuirile reacționare introduse de guvernele maghiare. Este demnă de remarcat activitatea depusă de deputații naționaliști în parlamentul din Budapesta pentru combaterea legii școlare reacționare a lui Apponyi, din 1907. Într-una din numeroasele intervenții ale deputaților români, bine documentate, deputatul român Vasile Goldiș arată că legea lui Apponyi vine în contradicție atît cu drepturile naționale ale fiecărui popor de a se instrui în limba lui maternă, cît și cu principiile fundamentale ale pedagogiei, căci „dispoziție mai dușmănoasă pedagogiei nu e decît aceea, ca limba de propunere în școală să fie alta, nu cea maternă“[54].

De asemenea, deputații români și-au ridicat vocea de protest împotriva legii reacționare a lui Dorányi referitoare la raporturile dintre slugi și stăpîni. În cuvîntarea sa rostită cu această ocazie, deputatul Vasile Goldiș a arătat că „această lege vatămă interesele celor mici, ale muncitorimii“, că ea „e îndreptată în contra grevi știlor, în contra celor slabi pe care nimeni nu-i apără și pe care barem legislatura ar trebui să-i iee sub scutul ei“, din care cauză, declară el, un asemenea proiect de lege nu poate fi primit nici măcar „ca bază pentru discuție“[55]. Tot cu acest prilej, deputatul român a mai făcut următoarea remarcă importantă asupra socialismului, preluată de la reprezentantul radicalismului maghiar Oszkár Jászi: „Mișcările socialiste pregătesc mari prefaceri în lumea întreagă și guvernul se pune în contra curentului cu politica sa socială și economică. Socialismul tinde spre socializarea moșiilor, deci cere pămînt. Guvernul să facă cu putință deci țăranilor, ca să capete pămînt, iar nu să le pună piedici în năzuințele lor, pentru că prin aceasta se pune în calea unui curent natural. Cu legea aceasta guvernul urmărește același scop, ca și cu legea industrială: să tragă terenul de sub picioarele social-demo-

[51] *Ibid.*, p. 179.
[52] *Ibid.*, p. 215.
[53] *Ibid.*, p. 218.
[54] *Ibid.*, p. 549.
[55] *Ibid.*, p. 640.

crației. Dar o întărește numai. Pentru că în legea industrială a făcut mari favoruri capitalismului, în legea aceasta face favoruri marei proprietăți"[56]. Acest reprezentant înaintat al burgheziei române a dat dovadă că înțelegea sensul dezvoltării istorice, punîndu-și întreaga sa capacitate în apărarea intereselor maselor largi populare.

Activitatea prodigioasă desfășurată de deputații români în parlament a fost însă umbrită de limitele și oscilațiile pe care unii dintre ei le-au manifestat atunci cînd era vorba de anumite probleme fundamentale, cum era problema luptei țărănimii pentru pămînt, dar a fost umbrită mai ales de activitatea dușmănoasă a unor factori de conducere din mișcarea națională față de lupta socialiștilor, dusă pentru înfăptuirea transformărilor democratice pe cale revoluționară. Această atitudine exprima de fapt poziția aripei conservatoare a vîrfurilor burgheziei române, care nu o dată manifesta oscilații în acțiunile sale, chiar și în detrimentul idealurilor naționale ale maselor populare.

La începutul secolului al XX-lea o pătură destul de restrînsă a vîrfurilor burgheziei române îmbogățite manifestă tot mai multă teamă față de acțiunile revoluționare ale maselor și față de mișcarea socialistă. Reprezentanții politici ai acestei pături au devenit de fapt adversari ai luptei dusă împreună de țărănimea muncitoare și de proletariatul român, care s-au încadrat tot mai hotărît în mișcarea socialistă. Pentru a-și crea condiții mai bune de dezvoltare economică în continuare, vîrfurile burgheziei române — care nu puteau ajunge la o înțelegere cu clasele dominante maghiare, deoarece acestea nu voiau să cedeze nimic din privilegiile lor — caută să se asocieze tot mai mult în lupta lor politică cu Curtea din Viena și în special cu moștenitorul tronului, adept al schimbării dualismului într-un eventual federalism. Reprezentanții politici ai acestei pături (Mihali, Vaida, Vlad ș.a.) căutau să convingă Curtea din Viena că siguranța și integritatea monarhiei habsburgice se putea atinge numai prin satisfacerea cerințelor poporului român, ca și a celorlalte naționalități asuprite. Reprezentanții acestei pături urmăreau să-l convingă pe împărat de a obliga pe guvernanții maghiari să cedeze în fața cererilor românilor. În acest sens este semnificativ un memoriu înaintat Curții din Viena de către Mihali, Vaida și Vlad, în anul 1906, în perioada crizei politice acute din 1905—1906[57].

Memoriul face o analiză a situației din timpul crizei politice, arătînd că: „Politica mîinii libere, pe care au putut s-o impună maghiarii [clasele dominante maghiare, *n.n.*], de la existența dualismului, în politica internă, fără nici o restricție și fără nici un control, a dus la situația critică din prezent"[58]. Pentru remedierea acestei situații se preconizează ca absolut necesară „o reformă radicală a sistemului de învățămînt din Un-

[56] *Ibid.*

[57] Országos Levéltár (Arhivele Statului), Budapesta, fond. *Președinția Consiliului de Miniștri*, scrisori confidențiale, P. L. Kab. Arch. Geheime Akten, 26, Memoranden, 1907.

[58] Ibid.

garia[59] și introducerea votului universal, cu scopul de a se „menține echilibrul între maghiari și nemaghiari"[60]. În loc să meargă însă pe această linie, aproape întreg memoriul caută să demonstreze „loialitatea" naționalităților asuprite față de interesele Coroanei, cu toate că și autorii memoriului recunosc „situația grea" în care se află popoarele subjugate, fiind asuprite din cauza acestei „loialități" de guvernele maghiare, „fără ca în acest timp să poată conta cu siguranță pe sprijinul din partea Coroanei în lupta lor"[61].

Memoriul scoate la iveală cu deosebită claritate concepția prohabsburgică a acestor reprezentanți ai vîrfurilor burgheziei în conducerea Partidului Național Român, afirmînd convingerea fermă a „conducătorilor" nemaghiarilor că „existența lor națională și posibilitățile lor de dezvoltare pot fi asigurate numai în cadrul unui imperiu habsburgic mare, unitar, extraordinar de puternic și consolidat"[62]. Pornind de la această convingere, care însemna o miopie politică dăunătoare intereselor naționale ale poporului român, semnatarii memoriului își exprimă speranța că prin „înțelepciunea părintească a Coroanei, li se va crea posibilitatea de a putea interveni deschis și liber pentru interesele Coroanei, care sînt total congruente cu interesele lor proprii naționale"[63]. Nu numai desfășurarea ulterioară a evenimentelor istorice, dar însăși înțelegerea intervenită în aprilie 1906 între Curtea din Viena și partidele coaliționiste maghiare, înțelegere care a pus capăt crizei politice de guvernămînt din Ungaria, demonstrează netemeinicia speranțelor pe care unii politicieni români le mai aveau în „bunăvoința" Coroanei.

Pentru cercurile conducătoare din Viena, credincioase principiului „divide et impera", nu putea fi luată în considerare decît eventualitatea de a se sprijini pe clasele dominante maghiare împotriva românilor și a celorlalte popoare asuprite, sau invers, dar o a treia posibilitate, aceea a egalității depline între români sau celelalte popoare asuprite și maghiari, era pentru ei de neconceput. Acest lucru nu l-au înțeles vîrfurile burgheziei române, cu toate că învățămintele istorice de pînă atunci vorbeau foarte clar. „Loialismul" unora dintre politicienii români față de Curtea din Viena, la începutul secolului al XX-lea, este expresia intereselor de clasă ale vîrfurilor burgheziei române, care-și vedeau amenințate pozițiile de conducere din viața politică a românilor transilvăneni, dacă nu vor fi ajutați de vîrfurile conducătoare ale monarhiei.

Între interesele de clasă ale păturii conservatoare, reprezentată de vîrfurile burgheziei române, și interesele maselor muncitoare românești contradicțiile se adîncesc tot mai mult în această perioadă. Vîrfurile burgheziei române observă cu îngrijorare că proletariatul român, încadrat în mișcarea socialistă, duce o activitate susținută, atrăgînd alături de

[59] Ibid.
[60] Ibid.
[61] Ibid.
[62] Ibid.
[63] Ibid.

el și organizînd și țărănimea muncitoare română din Transilvania[64]. Teama de acest proces, care însemna slăbirea bazei de masă a luptei sale și depășirea limitelor conservatoare chiar și în mișcarea națională, a determinat vîrfurile burgheziei române să ducă o campanie de agitație continuă împotriva socialismului și a influenței crescînde a mișcării social-democrate în rîndurile maselor muncitoare românești. După cum se arată în articolul „Socialismul între românii din comitatul Aradului", apărut în ziarul *Poporul*, pînă și episcopul ortodox din Arad, Ignatie Papp a emis chiar o pastorală prin care cerea preoților să-și scoată credincioșii de sub influența „propovăduitorilor socialiști". Publicînd această știre, ziarul își exprimă speranța că, în urma acestei pastorale a episcopului și a acțiunilor întreprinse de preoți, „. . . va începe mai cu tărie o rezolvare a grelei probleme. Preoții văd cum noua doctrină absoarbe toate straturile credincioșilor: pe cei care n-au pămînt, ca și pe cei care au pămînt puțin și se tem că-și vor pierde influența"[65]. În general în acești ani presa burgheză română, sub influența păturii conducătoare a vîrfurilor politice ale burgheziei române, duce o campanie împotriva socialiștilor, pe care-i califică drept „dușmani ai intereselor naționale ale poporului român". Pe această platformă a luptei împotriva socialismului, vîrfurile burgheziei se întîlnesc cu proprii lor adversari, guvernanții maghiari, care intensifică teroarea antimuncitorească. Nu este astfel de mirare faptul că pînă și în ziarul *Tribuna* se strecoară aprecieri dușmănoase la adresa luptei maselor, cum a fost aceea privind revolta țăranilor din comuna Talpoș, pe care o consideră doar un rezultat al „agitației socialiștilor", împotriva cărora preconizează că „. . . nimic nu poate ajuta decît un statarium militar"[66].

Teama de acțiunile revoluționare ale maselor muncitoare, care au luat o mare amploare în această perioadă, a făcut ca guvernanții maghiari să uite divergențele cu Viena și să-și dea mîna în fața „pericolului comun", punînd capăt crizei politice guvernamentale din 1905—1906. În aceste condiții, unii dintre conducătorii Partidului Național Român, reprezentînd pătura conservatoare a vîrfurilor burgheziei române, caută să ajungă la un compromis cu clasele dominante austro-ungare. Pătrunși de un dinasticism, care ducea în ultima instanță pînă la abandonarea scopului final al luptelor naționale — realizarea unității de stat a poporului român prin scuturarea jugului național străin — unii politicieni din Transilvania au căutat o justificare a „necesității" menținerii monarhiei austro-ungare. În toiul celor mai aprige lupte de la începutul sec. al XX-lea ale maselor muncitoare, în frunte cu proletariatul, împotriva exploatării și asupririi burghezo-moșierești, lupte care au zdruncinat aparatul de stat austro-ungar, Iuliu Maniu a declarat, în 1906, în parlamentul maghiar:

[64] I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania 1900—1918* (lucrare în ms. la Inst. de ist. și arh. — Cluj)
[65] *Poporul* (Budapesta), an. X, nr. 26, p. 408.
[66] *Tribuna* (Arad) din 19 ianuarie 1904.

„Menținerea Ungariei și în general a monarhiei austro-ungare este o necesitate politică și internațională, atît pentru români cît și pentru unguri"[67].

Mergînd pe această cale a compromisurilor, unii dintre conducătorii Partidului Național Român, avînd convingerea că vor putea obține realizarea revendicărilor naționale în cadrul monarhiei dualiste, au considerat posibilă o înțelegere cu partidele politice ale claselor dominante maghiare. În 1906 au fost acceptate tratativele inițiate de Wekerle pentru a face un eventual pact cu guvernul în vederea împărțirii mandatelor, iar în 1910 și 1913—1914 au fost acceptate tratativele cu guvernul Kuhen-Hedervàry și apoi cu Tisza. Urmărind în primul rînd apărarea intereselor înguste de clasă, prin sacrificarea năzuințelor legitime ale maselor populare românești, unii dintre reprezentanții Partidului Național Român au insistat în mod deosebit în cursul tratativelor din 1913—1914 asupra necesității de a obține un sprijin economic și pe seama burgheziei române, prin subvenții de stat și, totodată, mărirea numărului circumscripțiilor electorale românești, spre a-și asigura un număr mai mare de deputați în parlament[68]. Încercarea de a prezenta aceste tratative drept o simplă manevră politică din partea celor care le-au acceptat nu e întru totul veridică. Este indiscutabil că tratativele nu au depășit interesele de clasă nici dintr-o parte, nici dintr-alta. Ducînd o politică șovină față de populația română, guvernele coaliționiste maghiare au demonstrat că încercările lor de a duce tratative cu conducătorii Partidului Național Român nu erau nimic altceva decît o tactică față de Viena, pe care sperau să o convingă de posibilitatea obținerii „liniștei" interne și deci politica lor în fond nu se deosebea de cea a Curții din Viena, schimbînd doar germanizarea cu maghiarizarea. Din această cauză guvernanții maghiari nu puteau accepta cererile burgheziei române. La rîndul lor, nici reprezentanții vîrfurilor burgheziei române nu puteau renunța la revendicările naționale ridicate, căci aceasta însemna să renunțe la propriul lor viitor și să se mulțumească a sta mereu pe planul al doilea, fără prea mari perspective de dezvoltare. În cadrul acestor tratative vîrfurile burgheziei române n-au ținut cont însă de năzuințele sociale ale maselor populare, iar cît privește revendicările cu caracter național, se știa de la început că Tisza nu va fi de acord niciodată cu concesii în această direcție. „Tisza nu dă drepturi nici neamului său — scria *Adevărul*, organul secției române social-democrate, — cum să aducă vreun bine poporului român. Asta e părerea și ținuta obștei românești"[69]. Era clar că tratativele nu se bucurau de vreo simpatie în rîndurile poporului român. Ele erau doar expresia tacticii acelor cercuri ale burgheziei române care-și puneau speranțele că vor putea ajunge în rîndul claselor dominante prin menținerea Imperiului habsburgic.

Chiar și în perioada în care lupta națională depășește limitele unei lupte pentru drepturi politice în cadrul monarhiei habsburgice, vizînd

---

[67] *Képviselőházi Napló* (Jurnalul Dietei), II, Budapesta, 1906, p. 333.
[68] *Discursurile contelui Ștefan Tisza, 1893—1915*, Budapesta, [f. a.], p. 79—120.
[69] *Adevărul* din 2 februarie 1914.

perspectiva desăvîrșirii unității naționale a poporului român, Alex. Vaida scria: „Românii din Ardeal sînt pătrunși de convingerea că nu prin slăbirea monarhiei, ci numai contribuind după puteri la consolidarea și întărirea Imperiului habsburgic pot garanta existența propriului lor neam dincoace și dincolo de Carpați"[70]. Evenimentele istorice au demonstrat cu prisosință netemeinicia unor asemenea concepții, cît și faptul că ele nu reprezentau decît miopia unor politicieni, ce-i drept, restrînși la număr.

Consecința firească a schimbărilor de poziție ale vîrfurilor burgheziei române, spre neglijarea țelului final al luptei naționale de eliberare și asigurarea „dezvoltării naționale" prin „întărirea" Imperiului habsburgic, a fost scindarea tot mai vădită în mișcarea națională a unității de pînă atunci dintre burghezie și masele populare. În opoziție cu vîrfurile burgheziei române, în viața politică a Transilvaniei s-a ridicat generația tinerei intelectualități române, strîns legată de poporul din rîndurile căreia provenea, care continuă să lupte sincer pentru ridicarea poporului român, spre făurirea libertății și unității naționale.

Împotriva acestora se plînge Alex. Vaida în memoriile sale, susținînd că noua generație română „e contaminată de virusul antihabsburgic"[71] El arată încă din 1908 că tot mai des, după adunările populare, fruntașii partidului național erau întrebați ce rost au „exageratele asigurări de devotament" față de împărat. Participanții la adunări protestau: „...am lăsat chiar destul să fim insultați timp de 60 de ani"[72], referindu-se la politica duplicitară a Curții din Viena. Această atitudine, care se manifesta tot mai deschis în mișcarea națională, era urmarea activității depuse de generația tinerei intelectualități române pentru radicalizarea mișcării naționale a românilor.

Începînd din anul 1903 gruparea *Tribunei* din Arad, avînd în frunte un mănunchi de tineri intelectuali al căror animator era poetul O. Goga, a militat pentru o schimbare a orientării politice în lupta națională spre țeluri mai radicale, corespunzătoare mersului obiectiv al istoriei. Demascînd politica șovină de maghiarizare, *Tribuna* supune totodată în coloanele sale unei aspre critici politica conciliatoare a parlamentarilor români, față de vîrfurile conducătoare ale monarhiei dualiste. Pe aceeași linie combativă se situează și ziarul *Românul* din Arad, condus de V. Goldiș și revista *Luceafărul* care apărea la Budapesta. Grupînd în jurul lor pe cei mai de seamă literați și oameni de cultură din Transilvania ca: George Coșbuc, Ion Agîrbiceanu, Emil Isac, Ilarie Chendi, Zaharia Bîrsan, Tiberiu Brediceanu, Octavian Tăslăoanu, Ioan Russu-Șirianu, Gh. Bogdan-Duică ș. a., precum și pe cei mai reprezentativi scriitori din vechea Românie, Ion Luca Caragiale, Alexandru Vlahuță, Mihail Sadoveanu ș.a., aceste organe de presă au contribuit din plin la consolidarea conștiinței

---

[70] *Oesterreichische Rundschau* din octombrie 1913.

[71] Arhivele istorice centrale ale Statului, București, fond neinventariat, Memoriile lui Alex. Vaida, p. 310. Cf. V. Liveanu, *Anul revoluționar 1918 în România*, Edit. polit., București, 1960.

[72] *Ibid.*, p. 120.

unității culturale și politice a tuturor românilor. Declarația-manifest a celor peste 40 de scriitori și literați publicată în *Românul*[73] încununează activitatea dusă de intelectualii români în această perioadă pentru dezvoltarea mișcării naționale spre unirea tuturor românilor într-un singur stat.

Un rol important l-a jucat această orientare combativă și în activitatea „Astrei", care și în această perioadă joacă un rol de frunte în promovarea idealului național de unitate frățească a tuturor românilor peste granițele politice care-i despărțeau[74]. Rezistența dîrză opusă de „Astra" maghiarizării, prin crearea și susținerea de școli, răspîndirea științei de carte în popor, contactele strînse cu Academia Română din București, au făcut din această organizație culturală, care a pătruns în cele mai îndepărtate colțuri românești, o adevărată făclie purtătoare a conștiinței naționale între românii din Transilvania. Activitatea cultural-politică a „Astrei" a și fost calificată de guvernanții maghiari ca „cea mai periculoasă din punct de vedere al politicii de stat maghiar, din cauză că sub masca culturii, declară război ideii de stat maghiar"[75].

Pe aceste baze, mișcarea națională a românilor a luat în perioada respectivă o amploare care a situat-o în fruntea mișcărilor naționale ale popoarelor asuprite din Imperiul austro-ungar.

Lupta permanentă a factorilor de frunte ai vieții culturale și politice a românilor din Austro-Ungaria pentru participarea maselor prin votul universal la viața politică, pentru dreptul folosirii limbii materne, ca și pentru alte revendicări naționale, — obiective care vizau în conștiința lor ridicarea poporului român la libertate națională, — este, de netăgăduit, o luptă democratică, progresistă. Apreciind în acest sens lupta deputaților români în parlamentul ungar, *Adevărul (Glasul Poporului)*, organul secției române social-democrate, scria în 9 decembrie 1906: „Recunoaștem că azi sînteți singurii în Dietă cari duc o luptă adevărat democrată"[76].

Protestele deputaților români împotriva legiuirilor reacționare care împiedicau învățămîntul în limba maternă și dezvoltarea popoarelor asuprite, ca și demascarea încercărilor de deznaționalizare a acestora de către guvernele maghiare, au avut un ecou larg nu numai în rîndurile poporului român asuprit, dar și în cercurile progresiste de peste hotare. Personalități cu renume în cultura mondială, ca L. Tolstoi, B. Björnson ș. a. și-au ridicat vocea de protest împotriva politicii reacționare de deznaționalizare dusă de guvernele maghiare față de popoarele subjugate. În anul 1908 au apărut două broșuri ale lui R. Seton Watson, ziarist

---

[73] *Românul* (Arad) din 1/14 noiembrie 1912.

[74] V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „Astra" și rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în *Studii*, an. XIV (1961), nr. 6, p. 1431—1468.

[75] Huszár, *o. c.*

[76] *Presa muncitorească și socialistă din România (1900—1921)*, II, partea I-a *(1900—1907)*. Edit. polit., București, 1966, p. 620.

englez, care au atras atenția opiniei publice apusene asupra politicii agresive de deznaționalizare practicată de guvernele maghiare[77].

Preluînd conducerea agitației naționale, intelectualitatea română se amăgea însă că mai putea menține unitatea întregului popor român, în condițiile în care ciocnirile de clasă interne se ascuțeau. Aceasta explică și încrederea pe care unii dintre intelectuali și-au pus-o, fără discernămînt, în guvernanții din România veche în problema realizării unității naționale și nu în lupta revoluționară a maselor populare, deși socialiștii români îi îndemnau în acest sens. Intr-un articol de protest împotriva politicii de maghiarizare dusă de clasele dominante, apărut în *Adevărul (Glasul Poporului)*, socialiștii români cheamă pe naționaliști la unire cu ei: „Veniți dar, uniți puterile voastre cu ale noastre și să începem lupta aceea care va mîntui întregul popor din sclăvia, din mizeria, din neajunsul în care se găsește. Veniți dar și ajutați ca următorii noștri să vă binecuvînteze pentru lupta contra nesăturaților capitaliști, cărora nu le pasă de neam, ci numai de cîștigul pe care-l trag din sudoarea poporului muncitor"[78].

Unii dintre reprezentanții Partidului Național Român au înțeles necesitatea de a se sprijini pe masele populare în lupta contra politicii reacționare a claselor dominante din Ungaria și în consecință au răspuns unor chemări ale socialiștilor de a participa la campania desfășurată prin adunări pentru drepturi democratice și în primul rînd pentru votul universal. Astfel, sub titlul „Deputați naționaliști la adunarea socialistă", *Adevărul* relatează asupra prezenței unor deputați români la o adunare socialistă din Arad. În cuvîntul său, deputatul Șt. C. Pop a declarat: „Invitarea trimisă spre a lua parte la această adunare am primit-o cu cea mai mare bucurie... Noi românii, care numărăm peste 3 000 000 în această țară, vom duce luptă cinstită pentru dobîndirea reformei electorale. *Noi întotdeauna am fost credincioși în lupta pentru cucerirea drepturilor poporului, însă acum ne vom alia cu toții ce luptă contra proiectului infam al lui Andrássy, pentru cucerirea adevăratului vot universal, egal, direct și secret*"[79]. Cu această ocazie deputatul Ion Suciu a ținut un discurs însuflețit „despre trecutul glorios" al poporului român[80], ca un îndemn pentru contemporani la o luptă hotărîtă pentru obținerea unor libertăți care li se cuvin. Tot cu prilejul acestei adunări deputatul Vasile Goldiș, declarîndu-se solidar cu acțiunea de luptă a mișcării socialiste pentru drepturile poporului, a trimis o scrisoare în care „făgăduiește solemn că va lupta din toate puterile pentru dobîndirea *adevăratului vot universal, egal direct și secret*"[81].

---

[77] W. Scotus, *Die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Grossmächte*, Leipzig—Viena, 1908; Idem, *Racial problems in Hungary*, Londra, 1908.
[78] *Presa muncitorească și socialistă din România*, p. 621.
[79] *Ibid.*, p. 572.
[80] *Ibid.*
[81] *Ibid.*

Pe planul forţelor progresiste interne din Ungaria de atunci, exponenţii intelectualităţii române înaintate au continuat să colaboreze şi în această perioadă cu reprezentanţii radicalismului burghez maghiar. Aceştia s-au ridicat împotriva rămăşiţelor feudale din viaţa economică şi politică a Ungariei sistemului dualist, au apărat ideea egalităţii în drepturi şi libera dezvoltare culturală a popoarelor asuprite, combătînd de pe aceste poziţii politica şovină a deznaţionalizării forţate promovată de guvernele maghiare. Această poziţie venea în sprijinul luptei pentru drepturi naţionale dusă de reprezentanţii poporului român şi ai celorlalte naţiuni oprimate şi nu o dată deputaţii români se refereau în cuvîntările lor din parlamentul maghiar la poziţia elementelor radicale maghiare, pentru a-şi susţine dreptatea cauzei lor.

Nici reprezentanţii înaintaţi ai burgheziei române din mişcarea naţională nu au ajuns însă la o alianţă cu cea mai înaintată forţă politică a societăţii, mişcarea socialistă şi în primul rînd cu social-democraţia română din Transilvania, decît în 1918, în pragul prăbuşirii definitive a monarhiei dualiste austro-ungare. Acest fapt a adus prejudicii, atît mişcării de eliberare naţională, cît şi luptei generale a proletariatului pentru libertăţi democratice, împiedicînd unirea acestor două mişcări în cadrul organizat al unei forţe politice, capabilă să grăbească prăbuşirea monarhiei habsburgice şi eliberarea popoarelor asuprite. Lipsa acestei unităţi de acţiune a prelungit şi suferinţele populaţiei române din Transilvania subjugată de Imperiul austro-ungar. În aceste condiţii, mişcarea socialistă, care cîştigă tot mai mult teren în rîndurile populaţiei muncitoare româneşti, s-a dovedit a fi un apărător consecvent al intereselor fundamentale, sociale şi naţionale, ale poporului român.

Reprezentanţii mişcării social-democrate române au fost convinşi că politica vîrfurilor burgheziei române din Transilvania era contrară năzuinţelor maselor populare româneşti, năzuinţe care se îndreptau către unirea Transilvaniei cu România în cadrul unui regim democratic. Masele populare concepeau desăvîrşirea unităţii naţionale împreună cu lichidarea proprietăţii moşiereşti şi soluţionarea democratică a tuturor problemelor vitale pe care le ridica mişcarea revoluţionară. Aceşti reprezentanţi ai proletariatului vedeau în asuprirea naţională una din principalele piedici în calea dezvoltării poporului român.

La al VII-lea congres al secţiei social-democrate române, din 1911, unul din vorbitori, referindu-se la „ce anume trebuie să creadă socialiştii despre unitatea tuturor românilor", arată: „Cum românii ca şi polonezii au avut nenorocirea de a fi despărţiţi în mai multe părţi datorită lăcomiei capitaliste din jurul României ... această despărţire e cauza nenorocirii noastre ca naţie şi în special a Românilor din Ungaria"[82]. Afirmînd conştiinţa necesităţii de a acţiona uniţi în luptă pentru eliberarea socială şi naţională, acelaşi delegat la congres sublinia: „Acum cînd facem asemănarea între socialism şi naţionalism [lupta naţională, *n.n.*] constatăm

[82] *România Muncitoare* din 22 ianuarie 1912.

că sînt mulți cei care greșesc afirmînd că ideea naționalismului [lupta națională, *n.n.*] stă în contrazicere cu ideea socialistă"[83]. Pornind de la această concepție, s-au făcut și propunerile amintite care chemau pe reprezentanții mișcării naționale la o colaborare organizată în lupta împotriva guvernelor maghiare și a politicii lor reacționare.

În același timp, luptătorii conștienți ai clasei muncitoare au demascat în repetate rînduri politica de tratative dusă de unii reprezentanți ai mișcării naționale cu guvernele maghiare. Astfel, în urma expunerii delegatului secției române asupra problemei românilor transilvăneni la Congresul din 16/23 iunie 1912 al Partidului Social-Democrat din România, a fost votată o moțiune de protest împotriva partidului național care, prin tratativele la care lua parte, „pe socoteala drepturilor poporului muncitor român din Ungaria și-a dat mîna cu guvernul reacționar al lui Lukács și cu dinastia Habsburgilor"[84]. Ziarul *Adevărul*, în continuare, și-a ridicat vocea de protest împotriva acestor tratative, al căror rezultat erau doar „niște promisiuni în schimbul trădării poporului român". Ziarul arată că asemenea tratative nu puteau fi duse decît de către acei politicieni „care nu au nici o legătură sufletească cu poporul, acei care nu se gîndesc la altceva decît la buzunarul lor" și care „cerșesc drepturile", căci ca „să pretindă ar trebui să aibă în spatele lor poporul, să lupte pentru ridicarea materială a poporului, pentru cucerirea drepturilor cetățenești ale poporului. Dar aceasta nu fac căci lor singuri le e frică de popor, le e frică de democrație"[85]. Ziarul *Adevărul* și *România muncitoare* au publicat numeroase articole în care era exprimat punctul de vedere al clasei muncitoare: fără eliberare socială nu se poate ajunge nici la adevărata libertate națională.

În vîltoarea luptelor revoluționare de la începutul secolului al XX-lea și a puternicelor acțiuni antirăzboinice din anii 1911—1913, la care au luat parte oamenii muncii de diferite naționalități, s-a închegat și în Transilvania, ca și în restul Imperiului austro-ungar, forța maselor populare, care a subminat puterea statului reacționar dualist austro-ungar. În timp ce unii conducători ai burgheziei române au acceptat calea tratativelor, venind astfel în sprijinul claselor dominante austro-ungare care pregăteau războiul, singur proletariatul s-a dovedit a fi o forță consecvent revoluționară. Prin lupta sa proletariatul viza însăși existența regimului reacționar dualist, servind astfel și cauza eliberării naționale a popoarelor oprimate din Imperiul habsburgic.

Dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste a întărit conștiința politică a maselor, care înțeleg tot mai mult necesitatea luptei nu numai pentru eliberarea socială, dar și națională. Noua orientare a maselor în problema națională nu putea rămîne fără influență în rîndul grupării intelectualilor înaintați, care păsesc hotărît pe linia dezvoltării mișcării

[83] *Idem.*

[84] *Documente din mișcarea muncitorească 1872—1916*, sub redacția lui M. Roller, Edit. C.G.M., București, 1947, p. 16.

[85] *Adevărul* din 14 martie 1913.

naţionale în direcţia desăvîrşirii unităţii naţionale. Ca răspuns la atitudinea prohabsburgică a unor conducători ai P.N.R., ca T. Mihali, Vaida-Voievod şi mitropoliţii celor două confesiuni — ortodoxă şi greco-catolică, — care prin manifestul din 2 aug. 1914 au îndemnat poporul să răspundă „cu credinţă" la ordinul de mobilizare al împăratului[86], majoritatea conducerii P.N.R. combate această poziţie, iar O. Goga şi V. Lucaciu demisionează din conducerea partidului naţional. De data aceasta atitudinea lor protestară depăşeşte limitele anterioare, cînd se mărgineau doar la o critică a liniei de compromis dusă de vîrfurile burgheziei române cu vîrfurile conducătoare ale monarhiei austro-ungare. La 23 decembrie 1914, demisionînd din comitetul executiv al P.N.R., fac o declaraţie publică în care arată deschis că programul Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria nu mai corespunde exigenţelor naţionale impuse de noile împrejurări în care se duce lupta pentru realizarea „ideii unităţii politice" a poporului român[87]. Trecînd în România, ei desfăşoară o vie activitate pregătitoare pentru acţiunea desăvîrşirii unităţii naţionale de stat a României.

În aceste condiţii, nici măsurile poliţieneşti şi nici manevrele de culise ale claselor dominante, sprijinite de politica mioapă a unor vîrfuri reacţionare ale burgheziilor naţiunilor asuprite, n-au putut scoate monarhia austro-ungară din criza politică care-i prevestea sfîrşitul. Roasă de adînci contradiţii, această construcţie şubredă, bazată pe forţa aparatului de constrîngere, se apropia în mod inevitabil de destrămarea sa. La această destrămare, o contribuţie de seamă a adus şi mişcarea naţională a românilor, avînd la bază lupta maselor populare asuprite.

*

Începutul secolului al XX-lea marchează intrarea luptei naţionale a poporului român din Transilvania într-o nouă fază decisivă, în decursul căreia conştiinţa naţională depăşeşte treptat stadiul luptei pentru egalitate în drepturi, autonomie politică şi economică, dezvoltare liberă a vieţii culturale în cadrul monarhiei habsburgice, spre ideea eliberării naţionale şi spre desăvîrşirea unităţii de stat a poporului român.

O dată cu dezvoltarea capitalismului şi cu ascuţirea contradicţiilor sociale, se adîncesc însă şi diferenţierile în tendinţele politice ale burgheziei române din Transilvania. O parte, tot mai restrînsă, reprezentînd interesele vîrfurilor conservatoare ale burgheziei române — care-şi vedeau ameninţate poziţiile de conducere din viaţa politică a românilor transilvăneni, în caz că nu vor fi ajutaţi de vîrfurile conducătoare ale monarhiei — caută să menţină în continuare mişcarea naţională în limitele „loialităţii" faţă de Habsburgi, dar cu tot mai mică reuşită. În această perioadă conştiinţa naţională a românilor a atins un asemenea nivel de dezvoltare, încît nici un politician român, oricare ar fi fost el, n-ar fi avut nici un

[86] *Românul* din 2 august 1914.
[87] *Idem* din 23 decembrie 1914.

succes, cît de mic, dacă n-ar fi ținut cont de aceste năzuințe naționale. În aceste condiții, chiar și reprezentanții vîrfurilor conservatoare ale burgheziei române trebuia să se gîndească la necesitatea unirii tuturor românilor, bineînțeles însă că aceasta s-ar fi putut realiza, după părerea lor, sub sceptrul Habsburgilor. Acesta este cazul acelor cercuri (Mihali, Vaida, Vlad ș.a.) care s-au declarat adepți ai federalizării imperiului, în care caz românii, prin numărul lor mare, ar fi ajuns și la o pondere politică corespunzătoare în cadrul imperiului. Eroarea unor asemenea concepții este mai mult decît evidentă. În condițiile unei inegalități a dezvoltării economice, care a permis o mai mare dezvoltare burgheziilor dominante, federalizarea ar fi dus în continuare la menținerea supremației acestora în detrimentul celorlalte popoare. Cazul Ungariei, partener în sistemul dualist, în cadrul căreia maghiarii, deși în minoritate numerică față de popoarele asuprite, le dominau totuși, dar în același timp în raport cu Austria erau ei înșiși dominați, — este destul de concludent privitor la ceea ce ar fi putut însemna chiar și o federalizare pentru popoarele asuprite.

Burghezia română din Transilvania, împinsă pe planul al doilea în domeniul economic și politic, împiedicată sistematic în dezvoltarea sa din partea claselor dominante din Ungaria sistemului dualist, era potrivnică hotărîtă politicii agresive de deznaționalizare dusă de guvernele maghiare. Ca urmare, Partidul Național Român, principala grupare politică a burgheziei române, desfășoară la începutul secolului al XX-lea o agitație politică mai intensă, atît pe planul vieții parlamentare, cît și pe planul activizării maselor țărănești și mic burgheze de la orașe. Agitația națională mai vie a contribuit la creșterea rezistenței în fața ofensivei politicii de maghiarizare a guvernelor maghiare și la dezvoltarea conștiinței naționale.

În aceste condiții mișcarea națională a românilor, care ocupă un loc de frunte în cadrul frămîntărilor naționale din Ungaria de atunci, devine mai combativă. Ca expresie a acestei combativități sporite, care exprimă continuarea tradiției *Tribunei* și a memorandiștilor, se conturează gruparea intelectualilor înaintați. Această grupare privește tot mai mult lupta națională în perspectiva desăvîrșirii unității naționale de stat a poporului român.

Neînțelegînd însă să se alieze cu cea mai înaintată forță socială — mișcarea socialistă — această grupare pierde din rolul său conducător în cadrul luptei naționale, în favoarea maselor populare, care, în frunte cu proletariatul, vor avea un rol hotărîtor în eliberarea Transilvaniei și în desăvîrșirea unității naționale. La aceasta s-a ajuns ca urmare a dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste, care a ajutat masele să înțeleagă raportul strîns dintre lupta de eliberare socială și națională. În vîltoarea luptelor revoluționare de la începutul secolului și a luptelor antirăzboinice s-a închegat și în Transilvania, ca și în restul Imperiului austro-ungar, forța socială capabilă să sfărîme puterea de stat austro-ungară, servind astfel și cauza eliberării naționale a popoarelor asuprite.

ASPECTS DE LA LUTTE NATIONALE DES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE (1900—1914)

RÉSUMÉ

L'édifice dualiste de l'Etat austro-hongrois, fondé sur la suprématie économique et politique des classes dominantes autrichiennes et hongroises et sur l'oppression brutale des autres peuples qui formaient la majorité de la population de l'empire des Habsbourg, se heurta à l'opposition ferme des peuples subjugués. Leur lutte s'accuse au début du XX-e siècle et culmine vers la fin de la deuxième décennie de notre siècle par le démembrement définitif du pouvoir habsbourgique.

En soulignant, à l'appui de données concrètes, l'intensification de l'exploitation nationale dans tous les domaines (économique, politique, culturel et administratif), l'auteur analyse quelques aspects fondamentaux qui caractérisent le mouvement national des Roumains de Transylvanie, mouvement qui occupe une place de choix dans le cadre des profonds troubles nationaux d'Autriche-Hongrie. Les nouvelles caractéristiques remarquées se réfèrent tant aux aspects extérieurs de cette lutte concernant les formes de manifestation, que les causes de son intensification et l'évolution du contenu du mouvement national.

A cette période historique la conscience nationale dépasse progressivement le stade de la lutte pour l'égalité en droits, l'autonomie politique et économique, le développement plus libre de la vie culturelle dans le cadre de la monarchie habsbourgique, pour adhérer à l'idée de la libération nationale et de la réalisation de l'unité de l'Etat national roumain. Au sein de la bourgeoisie roumaine, une partie seulement, peu nombreuse — représentant les intérêts des sommets conservateurs enrichis qui voyaient menacées leurs positions privilégiées à cause de l'ampleur que prenait la lutte révolutionnaire du mouvement socialiste — croyait encore à une aide de la part des dirigeants de la monarchie et tentait de maintenir le mouvement national dans les limites de la „loyalité" vis-à-vis des Habsbourg. L'influence de ces cercles restreints est cependant de plus en plus illusoire face à la montée du mouvement national pris dans son ensemble. Comme une expression de cette combativité accrue, qui traduit la continuation de la tradition de la „Tribuna" et des „mémorandistes", se contoure le groupe des intellectuels avancés. Issu du peuple et lié à ses aspirations, ce groupe envisage de plus en plus la lutte nationale dans la perspective de l'unité nationale et d'Etat du peuple roumain entier.

Bien qu'il réponde à des appels de rapprochement qui lui sont adressés par le mouvement socialiste, ce groupe n'entend pas non plus encore à s'allier, à cette période, au mouvement socialiste qui représentait la force politique la plus avancée. Aussi perd-il de son rôle dirigeant en

faveur du prolétariat qui, à la tête des masses populaires, poursuit une lutte résolue contre l'exploitation sociale et nationale. C'est dans la tourmente des luttes révolutionnaires du début du siècle et puis des luttes contre la guerre que s'est forgée et consolidée en Transylvanie, comme dans le reste de l'Empire habsbourgique, la force sociale qui s'est avérée capable de servir la cause de la libération nationale définitive des peuples opprimés. C'est elle qui a décidé du sort de la deuxième prison des peu-peuples, représentée par l'Empire des Habsbourg.

ACȚIUNI ȚĂRĂNEȘTI ÎN FOSTELE JUDEȚE ALBA ȘI HUNEDOARA DIN NOIEMBRIE 1918—1919*

DE

M. ȘTIRBAN

În perioada avîntului revoluționar din anii 1918—1920, acțiunile țărănimii din Transilvania s-au desfășurat sub semnul luptei pentru eliberare, pentru pămînt, pentru adînci transformări cu caracter social. Ele s-au încadrat în puternicul avînt al luptelor populare din întreaga țară.

Mărturii contemporane atestă existența unor manifestări individuale sau de grup ce au avut loc în satele transilvănene din noiembrie—decembrie 1918 pînă la sfîrșitul anului 1920. Lupta țărănimii în această perioadă s-a concretizat în atacuri asupra conacelor, devastări de păduri, aprinderea lor, intrări forțate pe marile proprietăți, răfuieli directe cu vechii stăpîni de pămînt sau cu apărătorii ordinii sociale burgheze[1]. Cauza

* Aduc mulțumiri și pe această cale tovarășilor I. Frățilă, N. Wardegger, I. Jivan, P. Muntean, I. Pleșa și N. Puican de la Arhivele Statului din regiunea Hunedoara, pentru grija și amabilitatea deosebită cu care mi-au pus la dispoziție materialul arhivistic folosit în lucrare.

[1] Pentru anii 1918, 1919 a se vedea lucrările: Sub redacția acad. C. Daicoviciu și M. Constantinescu, *Destrămarea monarhiei Austro-Ungare, 1900—1918*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964; V. Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, Edit. polit., București, 1960; I. Popescu-Puțuri, *Crearea Partidului Comunist Român — rezultat al dezvoltării mișcării revoluționare și democratice din România*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, XII (1966), nr. 2—3, p. 57—82; V. Axenciuc, *Cu privire la unele trăsături economico-sociale ale României în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, XI (1965), nr. 6, p. 138—149; I. Kovács, *Lupta țăranilor din Transilvania împotriva organelor locale ale regimului burghezo-moșieresc și a moșierilor în prima parte a lunii noiembrie 1918*, în *Studia Universit. Babeș et Bolyai*, IV (1958), fasc. 2, p. 125—144; L. Vajda, *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de istorie a P.M.R.*, III (1957), nr. 5, p. 143—160; M. Valea, C. Enea, *Contribuții la cunoașterea stării social-economice și a luptei țărănimii hunedorene pentru pămînt între cele două războaie mondiale*, în *Studii și articole de istorie*, VI (1964), p. 247—271 etc.

acestora rezidă în realitățile social-economice și politice existente în satul transilvănean, în adîncirea contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc din țara noastră.

Sub aspect social-politic mișcările țărănești erau influențate și de ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, idei ce au pătruns în special prin intermediul foștilor soldați ardeleni reîntorși de pe frontul rusesc. „Ideile lui Octombrie — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — au stimulat spiritul revoluționar al clasei muncitoare, al maselor largi populare de pe toate meridianele globului, răspunzînd ca un îndemn înflăcărat la lupta pentru realizarea aspirațiilor lor de libertate și progres, pentru eliberare socială și națională“[2].

Era de fapt vremea cînd dorința țărănimii de a primi pămînt — exprimată mereu de-a lungul veacurilor în diverse forme — nu mai putea fi ignorată. O dovedeau acțiunile concrete la sate; o recunoșteau, în parte desigur, presa, Sfatul Național Ardelean, parlamentul țării. În anul 1919, vorbindu-se de exemplu în Marele Sfat Național de la Sibiu despre reforma agrară se spune că: „reforma se datorește acelui clocot, acelei cereri a flămînzilor, a iobagilor cari s-a făcut auzit“[3]. Cu doi ani mai tîrziu, în dezbaterile parlamentare din anul 1921, se vorbea despre „situația agrară [din Transilvania ca fiind o problemă ce]... trebuia să fi fost rezolvată mai de de mult [ne mai putîndu-se] tolera ca 8435 de proprietari să dețină din întreg teritoriul 41,75% ... [în vreme ce] 3.797.777 de locuitori să dețină numai 58,75% ...“[4].

Această nouă luare de poziție se explică și prin faptul că burghezia devine în cea mai mare parte interesată acum în înlăturarea piedicilor din calea dezvoltării capitaliste a României, iar o parte a moșierimii se orientează și ea tot mai mult spre o economie capitalistă, făcînd investiții în comerț și în industrie[5].

Revenind la dezbaterile parlamentare din 1921, amintim că se recunoștea în acest for legislativ, evident nu în unanimitate, că „în urma războiului mondial atmosfera a devenit atît de încărcată, încît înfăptuirea acestei probleme [a reformei agrare din Transilvania] este azi [în 1921] o necesitate de stat, pentru că numai așa se vor putea liniști spiritele la sate și se vor canaliza multele nemulțumiri cari primejduiesc ordinea so-

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptelor revoluționare și democratice ale poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în *Analele Institutului de studii social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, XII (1966), nr. 2—3, p. 13.

[3] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 165 din 13 august 1919.

[4] *Dezbaterile adunării deputaților, sesiunea ordinară prelungită din 1920—1921*, București, 1922, p. 3907. Fracțiunile de la cele două procente, în primul caz sau în amîndouă, sînt, credem, greșit date. (Citat în continuare: *Dezbaterile parlamentare 1920—1921.)*

[5] Fl. Dragne, E. Bâldescu, *Situația economică și social-politică premergătoare întemeierii partidului*, în *Probleme economice*, XIX (1966), nr. 4, p. 22.

cială de stat"[6]. Se cerea, fără îndoială, în această vreme „o revizuire a raporturilor sociale existente" în întreaga țară[7].

Se vorbea astfel în două înalte instituții burgheze de existența unor puternice frămîntări sociale în rîndurile țărănimii din Transilvania, anterior legiferării reformei agrare, frămîntări ce impuneau schimbări, înnoiri.

*

Satele fostelor județe Alba și Hunedoara au cunoscut numeroase acțiuni îndreptate împotriva marilor proprietăți, împotriva proprietarilor sau arendașilor, a funcționarilor comunali abuzivi sau a jandarmilor represivi.

Lupta țărănimii îndreptată în primul rînd împotriva marilor proprietari a fost pe deplin justificată, deoarece acolo unde această proprietate predomina — și nu erau puține asemenea cazuri — țăranii fuseseră strînși, așa cum spuneau locuitorii comunei Biscaria (plasa Deva), „ca într-un cerc de fier, neputîndu-se dezvolta nici cu o palmă în nici o direcție"[8]. Un singur proprietar din această comună deținea peste 600 de iugăre de pămînt, ceea ce reprezenta 60% din totalul suprafeței de teren arabil, pășune și fînaț al întregei comune; restul pămîntului, în suprafață de cca 400—500 iugăre aparținea populației comunei, care număra aproximativ 500 de familii[9].

În comuna Livezeni (plasa Petroșani) din totalul de 5698 iugăre pășune, 4622 constituiau proprietatea a trei mari latifundiari, rămînînd „pentru a-și asigura existența ... cca 2000 locuitori" abia 1079 iugăre[10]. Aceiași mari proprietari mai dețineau și 4617 iugăre de pădure[11]. „O reprivire în sumarul foițelor cadastrale ne convinge perfect — raporta notarul comunei Livezeni — de starea direct imposibilă din această comună"[12]. De altfel în întreaga plasă Petroșani, în anul 1919, cu excepția a trei comune — Crivadia, Merișor, Bănița — predomina marea proprietate[13].

Un alt exemplu va înfățișa și unul din procedeele deseori folosite de marii latifundiari pentru sporirea proprietății lor. În comuna Galda de Jos (plasa Teiuș), stăpînul unei averi „de o întindere mai mare decît întreg satul... rîvnea și la aceea a sătenilor"[14] și pentru a-și atinge scopul „înainte de război a făcut o comasare, cu care ocazie nu numai că

---

[6] *Dezbaterile parlamentare 1920—1921*, p. 3097.

[7] I. N. Angelescu, *Îndrumări în politica economică a României*, în *Analele statistice și economice*, (1920), nr. 7—8, p. 2.

[8] Arhivele Statului Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 12/1920.

[9] Ibid.

[10] Idem, dos. nr. 14/1919.

[11] Ibid.

[12] Ibid.

[13] Ibid.

[14] *Poporul Român*, nr. 4 din 1923.

li s-a luat țăranilor cel mai bun loc arător, dar le-a luat și întreaga și singura pășune pe care o aveau"[15].

Lipsiți de pămînt erau și locuitorii comunelor Căpîlna și Laz (plasa Sebeș). Ei au lucrat ca muncitori agricoli pe moșiile proprietarilor Welter și Gluk din comuna Vințul de Jos. „Nu credem — spun primăriile celor două comune — a fi nevoie să înșirăm aici multele lipsuri și neajunsuri îndurate de poporenii acestor două comune. Trei cuvinte [spun totul]: Ne trebuie pămînt"[16].

Mulți țărani din comuna Lancrăm (plasa Sebeș) nu aveau pe hotarul comunei lor, nici în altă parte „o brazdă de loc măcar"[17], deși se ocupau numai cu economia de cîmp și cu creșterea vitelor. „De zeci de ani pînă acum — spun ei — am fost nevoiți a lucra cu arendă, în parte sau a treia, locuri luate de la proprietari a căror moșii se extind pe hotarele comunelor învecinate [proprietatea] bisericii ev[anghelice] din Sebeșul Săsesc, bisericii [romano-] cat[olice] din Alba Iulia... Gluk din Vințul de Jos și Oarda de Jos"[18].

Lipsa de pămînt, arător sau pășune, în proprietatea țăranilor, era semnalată și în comunele: Uricani[19] (plasa Petroșani), Măgura[20] (plasa Orăștie), Lunca, Cărăstău, Birtin, Tătărăști, Prihodiște[21] (plasa Avram Iancu) și în Munții Apuseni[22] etc.

Lipsei de pămînt, dovedită prin cîteva exemple semnificative, dar nu singulare, se impun a fi adăugate și raporturile ce au existat între marii proprietari și pătura săracă a țărănimii cu deosebire. Acestea, bazate pe puternice rămășițe semifeudale, concretizate în special prin folosirea dijmei în variate forme[23] au constituit, alături de lipsa pămîntului, cauza multor acțiuni țărănești în timpul primului război mondial ca și în anii imediat următori.

În comunele Tustea[24] și Demsuș[25] (plasa Hațeg), țăranii sînt obligați a presta zile de muncă fără plată proprietarului M. Ladislau. Locuitorii mai multor comune din plasa Pui au fost de asemenea forțați la muncă fără plată de către fostul pretor al plășii Ludovic Pietsch, mare proprietar totodată, folosind în acest scop și jandarmeria[26]. Munci în natură sînt

---

[15] *Ibid.*

[16] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 1805/1919.

[17] Idem, dos. nr. 1630/1919.

[18] Ibid.

[19] Arhivele Stat. Deva, fond. citat, dos. nr. 14/1919.

[20] Idem, dos. nr. 13/1919.

[21] Idem, dos. nr. 3/1919. În comuna Lunca 258 locuitori sînt fără pămînt, în Cărăstău 162, în Birtin 235, în Tătărăști 68, în Prihodiște 153. Ibid.

[22] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol al județului Alba*, dos. nr. 5/1920, fila 1.

[23] Cf. Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)*, în „Destrămarea monarhiei austro-ungare", p. 52 și urm.

[24] Arhivele Stat. Deva, fond citat, dos. nr. 9/1919.

[25] Idem, dos. nr. 1/a/1919.

[26] Arhivele Stat. Petroșani, fond. *Consiliul Național Român din plasa Pui*, dos. nr. 4/1919.

cerute și locuitorilor comunei Geoagiu de Jos (plasa Orăștie). Nemulțumiți, peste 500 de țărani din această comună s-au prezentat demonstrativ în fața consilierului agricol al județului Hunedoara și a președintelui tribunalului, veniți pentru anchetă într-o comună vecină[27]. În comuna Șpring (plasa Ocna Sibiului), pe moșia arendată de familia Colbazi, în întindere de cca 430 iugăre, „a lucrat poporul... ca în vremea iobăgiei, în parte — pe deasupra cu camătă — zile de lucru cu palma și cu plugul. Bieții oameni — spune documentul — se alegeau toamna cu roadă puțină dar cu lucru mult"[28], în vreme ce arendașul realizase numai din terenul cultivat cu viță de vie (pentru care plătea o arendă mică, de 16 coroane/iug.), în anii 1918—1919, un venit curat de 80.000 coroane[29]. „De zeci de ani au ținut în arendă pășuni din pădurile grofului Lönyai... [ce] se extind[eau] de la Vadul Dobrei către Hațeg și Banat, pe teritoriul plășii Hațeg" locuitorii comunelor: Vadul Dobrii, Lelese, Plop, Sohodol, Bunila, Vălar, Poienița Tomii, Cerișor, Alun, Ruda, toate din plasa Hunedoara[30].

Nu pot fi neglijate nici nemulțumirile provocate în special în regiunile de munte din lipsa alimentelor. În plasa Abrud, cu pământ neprielnic agriculturii, s-au distribuit de exemplu, pînă la 25 martie 1919, abia 2 litri de porumb pentru o familie cu pînă la 12 membri. „Între astfel de împrejurări — sublinia pretorul plășii — e imposibil să trăiască poporul în ținutul acesta muntos care produce un cuant neînsemnat de cereale în raport cu numărul locuitorilor"[31]. El cerea măsuri urgente „pentru ca să nu se iveaască azi mîine stări ireparabile"[32].

Situația nu putea fi mai bună nici în plasa Hunedoara, unde trei pătrimi din populația comunelor trăiau exclusiv din creșterea vitelor „fiind hotarele absolut neproductive"[33]. În plasa Petroșani, din ianuarie 1919 pînă la 16 mai același an au fost trimise abia două vagoane de porumb și 1000 kg de zahăr pentru a fi distribuite celor 24.000 de locuitori. Aici „stările sînt [de asemenea] f[oarte] critice, se prefac în foamete"[34], pretorul plășii nevoind să-și asume nici o răspundere pentru urmări, în cazul în care prefectul nu va dispune urgent trimiterea de grîu, porumb și făină de grîu[35]. Lipsa de alimente a provocat „mare mizerie" și în comunele de munte din plasa Ighiu[36].

La sfîrșitul unei sumare analize putem afirma totuși că în satele fostelor județe Alba și Hunedoara urmărite de noi, în perioada 1918—1919, creșterea avîntului revoluționar este determinat de aceleași cauze ce au generat de altfel stări similare în întreaga țară: „adîncirea contradicțiilor

[27] Arhivele Stat. Deva, fond. citat, dos. nr. 3/1920.
[28] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 631/1919.
[29] Ibid.
[30] Arhivele Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 43/1919.
[31] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 1062/1919.
[32] Ibid.
[33] Arhivele Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 43/1919.
[34] Idem, dos. nr. 93/1919.
[35] Ibid.
[36] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 371/1919.

social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației materiale a maselor largi populare"[37].

*

În cadrul luptelor țărănești ce s-au desfășurat în perioada avîntului revoluționar, cele din noiembrie 1918 au avut incontestabil un loc de seamă. Pornite spontan, dar adeseori luînd proporții de masă, ele au creat o stare revoluționară ce a dat de gîndit nu de puține ori organelor administrative și de ordine comunale sau județene.

Sînt confirmate mai întîi pe deplin știrile cunoscute ce atestă izbucnirea răscoalelor țărănești pe teritoriul fostelor județe Alba[38] și Hunedoara[39] încă în prima săptămînă a lunii noiembrie 1918.

Un număr de 60 de țărani din satele Benic și Galda de Sus (plasa Teiuș) au atacat locuința administratorului viilor Episcopiei romano-catolice din comuna Galda de Jos (plasa Teiuș) în primele zile ale lunii noiembrie 1918, cînd au început devastările în Alba Iulia și împrejurimi[40]. Un grup de 51 de țărani din comunele Bărăbanț, Micești (plasa Ighiu), Drîmbar (plasa Vințul de Jos) și Alba Iulia sînt acuzați de atacarea moșiilor proprietarului Iuliu Ionaș din Bărăbanț și Alba Iulia[41], iar alți 49 de țărani sînt învinuiți de atacarea moșiei ce o avea în arendă Gavril Lazăr[42].

În ultimele două cazuri — se spune în actul de acuzare — „năvala asupra moșiei au făcut-o în masă"[43] și din acest motiv „măsura participării acestora la pagubele pricinuite [nici] nu s-a putut și nu se poate statori"[44].

O altă știre atestă faptul că țăranii din comunele Drîmbar (plasa Vințul de Jos), Bărăbanț (plasa Ighiu) și Sîntimbru (plasa Teiuș) împart în 1918 vitele și cerealele de pe moșia episcopului Mailat, de 1000 iugăre[45]. Peste 120 de țărani iau cu puterea „avutul proprietarului" Antonie Patacki din comuna Ghirbom (plasa Sîngătin); dintre ei 17 sînt amintiți cu rol principal în acțiune, „de instigatori"[46].

La 3 spre 4 noiembrie 1918, noaptea, a izbucnit revoluția în comuna Oarda de Jos[47] (plasa Vințul de Jos). La 4 noiembrie este devastată și mina „Arama" din comuna Bucium[48] (plasa Abrud). În aceeași lună, între

---

[37] Nicolae Ceaușescu, *o. c.*, p. 13.
[38] Liveanu, *o. c.*, p. 500.
[39] Vajda, *o. c.*, p. 147, anexa 7.
[40] Tribunalul raionului Alba, fond. *Tribunalul Alba*, dos. nr. 64/1919.
[41] Idem, dos. nr. 280/1919. Din comuna Bărăbanț au fost 30 de țărani, din comuna Mircești 18, din Drîmbar 2, din Alba Iulia 1. Ibid.
[42] Idem, dos. nr. 279/1919. Din comuna Drîmbar au fost 39, din Alba Iulia 2, din Partoș 1. Ibid.
[43] Idem, dos. nr. 279, 280/1919.
[44] Ibid.
[45] Liveanu, *o. c.*, p. 500.
[46] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 380/1919.
[47] Vajda, *o. c.*, p. 149, anexa 14.
[48] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. citat, dos. nr. 3428/1919.

datele de 5 și 11, au avut loc tulburări la Deva, Ilia, Brad, Baia de Criș și în 30 de comune din plasa Hațeg[49]. Ziua de 6 noiembrie 1918 a găsit toți moșierii din plasa Hațeg atacați de țărani[50].

La 8 noiembrie a fost devastată proprietatea notarului din comuna Rîmeț[51] (plasa Aiud). Pînă la aceeași dată au fost atacate toate moșiile mai mari de pe teritoriul plășii Teiuș. Aici răsculații au acționat sub supravegherea gărzilor civile, înarmați, sub conducerea unor ofițeri[52]. „Silit și strîmtorat de oameni [fără putere de a] ridica nici o revendicare" arendașul terenurilor proprietate a Mitropoliei greco-catolice din comuna Cut (plasa Sebeș) este obligat, în noiembrie 1918, să predea pămîntul răsculaților din comună[53].

Tot în noiembrie 1918 sînt atacate și curțile proprietarilor Benedek Bora și György Simion din comuna Ciunga (plasa Ocna Mureșului), „drept răzbunare în contra purtării lor infame care au avut-o față de populația comunei în tot timpul de cînd locuiesc [acolo]"[54].

În ultima decadă a lunii noiembrie 1918 țăranii au tăiat cu de la sine putere pădurile statului din comunele Cugir (plasa Orăștie) și Peștișul Mare (plasa Hunedoara)[55]. Sînt semnalate atacuri împotriva domeniilor moșierești însoțite de confiscarea vitelor, cerealelor, nutrețului etc. și în comunele Păuca[56](plasa Ocna Sibiului), Mihalț[57] (plasa Teiuș). Țăranii din Mihalț, în prima săptămînă a lunii decembrie 1918, au pregătit atacarea moșiei din Galtiu (plasa Teiuș) proprietate a fostului comite al Albei și pe cea din comuna Bucerdea [Vinoasă] (plasa Ighiu) proprietate a vicecomitelui[58]. În aceeași vreme este atacată și moșia lui Zaiga Balaș din comuna Serel (plasa Pui)[59].

În luna decembrie 1918 au mai fost devastate: un domeniu din comuna Odverem (plasa Aiud), atins de focul răscoalei și în luna anterioară; o mare proprietate din comuna Fornădia (plasa Deva)[60]; moșiile unor proprietari ca László Lazar din comuna Lăpușnic (plasa Ilia), soția lui Iosif Seiden din comuna Pesteana (plasa Hațeg) și Artur Racskovey din comuna Bîrsău (plasa Deva); cîrciuma lui Engelstein din Rișca; casa lui Bakay din Ribița (plasa Baia de Criș). În toate comunele din plasa Baia de

---

[49] Vajda, *o. c.*, p. 157, anexa 40.

[50] *Ibid.*, p. 151, anexa 21.

[51] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 418/1919.

[52] Vajda, *o. c.*, p. 154—155, anexa 30.

[53] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 1993/1919.

[54] Idem, dos. nr. 644/1919.

[55] Liveanu, *o. c.*, p. 543.

[56] *Ibid.*, p. 587.

[57] *Ibid.*, p. 501.

[58] *Ibid.*, p. 587.

[59] Arhivele Stat. Petroșani, fond. *Consiliul Național Român din plasa Pui*, dos. nr. 1/1918, p. 7.

[60] Liveanu, *o. c.*, p. 587.

Criș „dezordinile" luaseră o mare amploare în decembrie 1918[61]. Erau de fapt o continuare a manifestărilor din luna noiembrie[62].

„Sub durata revoluției [din 1918]", sau în perioada imediat următoare, fără precizări de lună și ziuă, au fost atacate și devastate: moșia lui Szanta Karoliné din comuna Noșlac (plasa Murăș—Uioara)[63]; pădurea proprietatea lui Degenfeld, de către răsculații din comunele Sînicolau de Mureș și Orășia (plasa Murăș—Uioara)[64]; moșia baronului Francisc Bánffi, de locuitorii comunelor Sîncrai, Ciunga (plasa Aiud) și Teiuș[65]; moșia proprietarului Sentivazi din Birtin, de către țăranii satelor Birtin, Cărăstău, Lunca, Prohodiște, Tătărăști (plasa Baia de Criș), participînd la acțiune „cu mic cu mare"[66]; pădurile colegiului reformat din Aiud situate în comunele: Aiudul de Sus, Gîrbova de Jos, Mirăslău, Lopadea Română (plasa Aiud), Vingard și Șpring (plasa Sîngătin), Henig (plasa Vîntul de Jos)[67].

În lunile decembrie 1918, ianuarie și februarie 1919 peste 100 de țărani din comuna Stremț (plasa Teiuș), în frunte cu învățătorul satului, au tăiat lemne, fără voia proprietarului, din pădurea acestuia[68].

Așadar, în timpul răscoalei țărănești din noiembrie 1918, în satele fostelor județe Alba și Hunedoara, ca de altfel în toate satele transilvănene, curțile grofilor, pămînturile acestora, fie ele terenuri arabile, pășuni sau păduri, au constituit primul obiectiv pentru răsculați. Firesc desigur. De ele se lega — pentru țăranul sărac român sau de altă naționalitate — de multă vreme, o viață de trudă și lipsuri. Prin împărțirea bunurilor găsite la castel țăranii își luau înapoi doar o mică parte din rodul propriei lor munci, iar prin împărțirea pămîntului, în folosul lor, nădăjduiau a ajunge la o viață mai bună. Nerezolvată problema pămîntului în noiembrie 1918, lupta țărănimii a continuat și în decembrie 1918 și chiar și în anii următori.

Paralel cu atacul asupra moșiilor, acțiunile țărănești s-au îndreptat și împotriva primarilor, pretorilor, beneficiarii unor poziții economice privilegiate, apărători ai vechii ordini sociale. La 3 noiembrie 1918 organele administrative din județul Hunedoara erau în mare parte fugite[69], iar la 6 noiembrie majoritatea notariatelor cercuale din plasa Hațeg erau je-

---

[61] *Hunyadvármegye*, nr. 51 din 22 decembrie 1918 (după Valea, Enea, *o. c.*, p. 262).

[62] Arhivele Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 3/1919.

[63] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 1610/1919.

[64] Tribunalul popular al raionului Alba, fond. *Tribunalul Alba*, dos. 827/1922. În anul 1922 douăzeci și unu de țărani din comunele amintite sînt chemați în judecată, fiind acuzați de devastarea pădurii proprietatea lui Degenfeld Cristofor în anii 1919, 1920. Inculpații dovedesc că devastarea pădurii s-a întîmplat în 1918. Ibid.

[65] Idem, dos. nr. 2414/1921.

[66] Arhivele Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 3/1919.

[67] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 1967/1919.

[68] Tribunalul raionului Alba, fond. *Tribunalul Alba*, dos. nr. 2336/1921. Acțiunea lor constituie obiectul unui alt proces civil pornit împotriva învățătorului din comuna Stremț și a celor „117 tovarăși ai lui". Ibid.

[69] Vajda, *o. c.*, p. 147, anexa 7.

fuite[70]. „Cu ocazia revoluției [din 1918] s-au nimicit cu totul" și foile cadastrale de la notariatul Buceș (plasa Brad)[71]; cărțile principale de dare și lucrările de cadastru de la secretariatul comunei Rușchi (plasa Abrud)[72]; au fost ridicate și arse cărțile funciare aflate în arhivele tribunalului Alba[73]. De acte pierdute „în timpul revoluției" se amintește și la secretariatul cercului Birtin (plasa Baia de Criș)[74].

Organele administrative, comunale sau de plasă și-au atras asupra lor ura maselor de țărani răsculați în noiembrie 1918 pentru comportarea de multe ori neomenoasă din timpul războiului față de familiile celor plecați pe front, pentru neachitarea la timp sau de loc a ajutoarelor de război cuvenite văduvelor, pentru măsurile aspre luate împotriva celor ce nu plăteau impozitele, pentru atitudinea lor în general binevoitoare față de păturile înstărite de la sate și în primul rînd față de stăpînii moșiilor, în defavorul celor săraci.

Distrugerea actelor ce consemnau obligațiile lor bănești față de stat și comună, a lucrărilor de cadastru ce înscriau granițele moșiilor — semnalate mai sus — au constituit acte spontane, dar semnificative. Țăranii se credeau astfel absolviți, pentru viitor, de o greutate greu suportată, făcînd, după părerea lor, imposibilă, în același timp, urmărirea impozitelor rămase neachitate din anii precedenți.

Jandarmeria — un bine cunoscut organ de represiune — a constituit de asemenea un obiectiv în lupta țărănimii din județele Alba și Hunedoara în noiembrie 1918. Amintim cîteva cazuri de așteptate răfuieli: la 3 noiembrie posturile de jandarmi din comuna Demsuș (plasa Hațeg) puteau fi nimicite de răsculați „în orice moment"[75]. Personalul posturilor de jandarmi din comunele Obreja, Galda de Jos, Întregalde (plasa Teiuș) a fugit din fața răsculaților înarmați iar de la postul de jandarmi Teiuș au dezertat 4 jandarmi activi și 33 de rezerviști, rămînînd doar 2 jandarmi la post[76]. La 5 noiembrie 1918 populația din comuna Bucium (plasa Brad) atacă și incendiază cazarma din sat. La 7 noiembrie în aceeași comună se deplasează o patrulă de jandarmi întărită[77]. Dezarmări de jandarmi în Munții Apuseni semnalează și ziarul brașovean „Glasul Ardealului" în numărul său din 24 noiembrie 1918[78]. „Din cauza urii poporului" sfaturile militare din cadrul Garnizoanei de la Alba Iulia au hotărît, la 20 noiembrie 1918, să nu folosească jandarmeria[79].

[70] *Ibid.*, p. 151, anexa 21.
[71] Arhivele Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 4/1919, fila 17.
[72] Loc. cit., fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 124/1922.
[73] I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 67.
[74] Arhivele Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 3/1919.
[75] Vajda, *o. c.*, p. 146—147. anexa 6.
[76] *Ibid.*, p. 154, 155, anexa 20.
[77] *Ibid.*, p. 152, 153, anexa 24.
[78] Liveanu, *o. c.*, p. 484.
[79] *Ibid.*, p. 504.

Acțiunile îndreptate împotriva jandarmilor nu au fost acte caracteristice numai pentru județele Alba și Hunedoara. La 3 noiembrie 1918 se vorbea de dezarmări forțate ale jandarmilor, de atacuri împotriva lor, într-un ordin ministerial ce îndemna pentru viitor, nu numai să nu se ridice obstacole în activitatea jandarmeriei, dar chiar să fie sprijinită[80].

Deplin justificată, lupta țărănimii din județele Alba și Hunedoara, desfășurată în noiembrie și decembrie 1918, și îndreptată împotriva marilor proprietari, a primarilor sau a jandarmilor se înscrie pe linia luptelor generale ale țărănimii transilvănene care „își face dreptate", intrînd, fără să mai ceară de la nimeni voie, în folosința acelor averi „cari pînă mai ieri... [o] țineau în cea mai tiranică subjugare de iobag"[81], alungînd sau dezarmînd în același timp slujitorii civili sau militari ai vechii stăpîniri.

Trecînd prin porțile conacelor fără voia stăpînilor, intrînd pe moșiile lor în aceleași condiții, întîlnim, în noiembrie 1918, alături de țăranii români și țărani săraci maghiari, fiind și ei supuși aceluiași regim economic cu aceleași consecințe sociale ca și țăranii români.

*

În bilanțul anului 1918 poporul român a trecut, ca operă a maselor largi din întreaga țară, a întregului popor român, înfăptuirea unității statului român, o veche și legitimă năzuință. S-a realizat astfel cadrul național și social-economic ce a permis dezvoltarea forțelor de producție și a valorilor spiritual-culturale, unite, într-un ritm mai vioi. S-au creat în general condiții favorabile activității forțelor progresiste ale societății.

Anii războiului, cu urme adînci lăsate deopotrivă în viața satelor ca și a orașelor, contradicțiile proprii orînduirii capitaliste au determinat de fapt și în primul an după încheierea ostilităților, ca și în cel de al doilea, o creștere impetuoasă a luptelor oamenilor muncii pentru făurirea unei vieți mai bune.

Frămîntări sociale au continuat să existe și în rîndurile țărănimii hunedorene. Ele s-au desfășurat tot sub semnul luptei pentru pămînt, creînd o îngrijorătoare stare marilor proprietari, organelor administrative din cele două județe.

Un ziar local, vorbind de starea spiritelor în rîndul țărănimii afirma — și nu fără temei — că de vor continua „multă vreme, legea despre împărțirea averilor mari nu va mai trebui aplicată [deoarece] ele se vor împărți — continua ziarul — în urma curentului național"[82].

---

[80] *Gazeta oficială a comitatului Hunedoara*, nr. 49 din 1918, p. 4. „În zilele mai apropiate [se spune în ordinul datat 3. XI. 1918] cu regret a trebuit să luăm la cunoștință de astfel de întîmplări cînd elemente stricătoare de ordine au folosit o atare conduită de atac contra jandarmeriei și ca o consecință a acestora activitatea jandarmilor ba chiar a posturilor în întregime a fost paralizată, încă și mai mult, s-a săvîrșit dezarmarea completă cu forța". *Ibid.*

[81] *Dezbaterile parlamentare 1920—1921*, p. 512.

[82] *Alba Iulia*, nr. 7 din 1919.

Știrile sosite la Alba Iulia sau Deva confirmă acest lucru. „În interesul siguranței publice" se cerea din Abrud, în ianuarie 1919, menținerea în oraș a unui batalion de soldați „inițiat în stările ținutului". Prefectul județului „cunoscînd personal împrejurările de acolo [Abrud și împrejurimi]" își dă avizul[83].

La începutul lunii februarie 1919 pretorul plășii Ighiu se plînge că nu a putut introduce și lua jurămîntul „antisti[ei] și reprezentanț[ei din comuna Ighiu]", datorită revoltei generale din comună, femei și bărbați „strigînd și demonstrînd"[84]. Același pretor, la 19 februarie, arată că „în lipsa Jandarmeriei starea spiritelor nu numai că nu se consolidează ba chiar lasă mult de dorit. După rapoartele primite din comune, devastările de păduri continuă și a le împiedeca, în lipsă de jandarmerie, este imposibil"[85]. La începutul aceleiași luni în cercul notarial al Rimețului și al Ponorului (plasa Aiud) „siguranța persoanei și a avutului... sta pe un nivel destul de jos"[86]. În comuna Ponor, pînă la 5 februarie 1919 încă nu era efectuată dezarmarea populației[87]. La sfîrșitul lunii februarie sau în primele zile ale lunii martie jandarmeriei din Cenade (plasa Blaj) i s-a cerut „să sufoce orice agitație [din comuna Soroștin (plasa Blaj)] iar pe conducători... să-i deție"[88]. La 2 aprilie 1919, „ordinea tulburată în comuna Șard, în urma revoluției, securitatea personală și a averii, primejduită în mod serios, încă n-au fost restabilite, ci dimpotrivă se observă o pronunțată înrăutățire"[89]. În comuna Hățăgel (plasa Hațeg) a fost luat cu puterea pămîntul proprietarului Alberth din comuna Tuștea (plasa Hațeg)[90]. Cu forța a fost arendată de către popor și proprietatea baronului Samuel Iojika din comunele Brănișca și Ilia Mureșană (plasa Ilia)[91]. În comuna Șpring (plasa Sîngătin) satul întreg a intrat în curtea arendașului Colbazi, refuzînd în masă de a mai lucra pămîntul în parte, exprimîndu-și în același timp dorința de a începe chiar a doua zi tăierea unei păduri[92]. În aprilie 1919 „spiritele sînt [încă] f[oarte] agitate în această comună", pretorul nereușind „să facă ordine"[93]. În iunie 1919 locuitorii comunei Turdaș (plasa Orăștie) stăpîneau pășunea luată de ei cu de la sine putere. Împotriva lor se cereau prefectului „dispoziții mai energice"[94]. Tot în iunie, țăranii din comuna Baia de Criș pun stăpînire pe pădurile ce

---

[83] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 291/1919.
[84] Idem, dos. nr. 190/1919.
[85] Idem, dos. nr. 371/1919.
[86] Idem, dos. nr. 182/1919.
[87] Ibid.
[88] Idem, dos. nr. 700/1919.
[89] Idem, dos. nr. 1250/1919.
[90] Arhivele Stat. Deva, *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 8/1919.
[91] Idem, nr. 11/1919, fila 29.
[92] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos nr. 631/1919.
[93] Ibid.
[94] Idem, dos. nr. 2070/1919.

aparțineau căilor ferate din Brad și Cenad[95]. Cu forța s-a pășunat și în comuna Oberta (jud. Hunedoara)[96].

În iulie 1919 s-a recurs la intervenția jandarmeriei împotriva locuitorilor comunei Crăciunelul de Jos (plasa Blaj), care au oprit secerișul a 142 iugăre de grîu, proprietatea „Vereinsbank"[97]. La 4 august 1919 au fost devastate pădurile comunale din Cenade (plasa Blaj), Meteș, Tăuț, Poiana și Găureni (plasa Ighiu)[98]. Cîteva luni mai tîrziu, în octombrie, începuseră „acțiuni violente" și pe proprietatea contelui Bánffy din comuna Decea Mureșului (plasa Ocna Mureșului)[99]. Nemulțumiri s-au semnalat în aceeași vreme și în satele Cisteiul Român și Bucerdea Grînoasă (plasa Blaj)[100].

În noiembrie 1919 tinerii din satul Vaidei, printre care și soldați aflați în concediu, fiind opriți din joc de jandarmi, îi dezarmează pe aceștia. A treia zi după incident sosește în comună „să sufoce rebeliunea", o companie de jandarmi[101].

În noiembrie și decembrie 1919 țăranii din comunele Tîrnava (plasa Baia de Criș) și Sulighete (plasa Deva) „cu forța voiesc" a lua din pădurea proprietarului Samuil Josika cca 1000 care de lemne[102]. Pentru oprirea lor se dispune, în ianuarie 1920, folosirea armatei[103].

Tărăgănarea lucrărilor de reformă agrară — de fapt fără perspectivă de realizare imediată, ținînd seama de formalitățile ce trebuiau îndeplinite pentru înfăptuirea ei —, întîrzierea arendărilor forțate, deși acestea erau considerate mai actuale, lipsa alimentelor îndeosebi în lunile de iarnă, alături de celelalte cauze amintite anterior au menținut în anul 1919 un climat prielnic creșterii avîntului revoluționar în viața satelor.

Marii proprietari nu erau încă în deplină siguranță, iar proprietățile lor puteau fi împărțite fără ca ei să se poată împotrivi. Autoritățile locale, nici ele pe deplin restabilite în unele comune, cer mereu în primăvara anului 1919 măsuri urgente pentru trimiterea de alimente iar în întreg anul solicită grăbirea lucrărilor de înfăptuire a reformei agrare, singure menite a potoli avîntul maselor de țărani.

*

Amploarea evenimentelor din anii 1918—1919, ilustrată prin prezentarea concretă a acțiunilor țărănești, poate fi indicată în mod indirect și de măsurile de apărare sau liniștire a spiritelor luate în această vreme de clasele stăpînitoare. Distingem două categorii: mai întîi ordinele generale

[95] Valea, Enea, *o. c.*, p. 263.
[96] Arhivele Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 941/1919.
[97] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 2427/1919.
[98] Idem, dos. nr. 3014/1919.
[99] Idem, dos. nr. 3135/1919.
[100] Idem, dos. nr. 2627/1919.
[101] *Libertatea* (Orăștie), nr. 20 din 1921.
[102] Arhivele Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 2963/1919.
[103] Idem, nr. 248/1920.

și articolele din presă, unele cu o notă apelativă dar și cu amenințări; apoi, în rîndul al doilea, măsurile radicale, folosirea forței.

Este cunoscut ordinul guvernului maghiar de sprijinire a jandarmeriei, dat la 3 noiembrie 1918[104]; apelul adresat țărănimii la 31 decembrie 1918 de a înceta „neorînduiala" și vărsările de sînge, de a nu se mai atinge de avutul nimănui pentru că acesta „e sfînt și asupra lui hotărăște țara, dreptatea [fiind numai] în puterea legii s-o facă"[105].

Sînt cunoscute de asemenea trei ordine ale prefectului județului Alba. În primul — cu caracter general — se cerea: „să rămînă fiecare la postul lui, să-și facă datoria căci orice tulburări — sublinia ordinul — vor fi pedepsite cu toată asprimea"[106]. Al doilea impunea restituirea, în termen de cel mult 8 zile, a tuturor lucrurilor luate în timpul revoluției. Restituirea obiectelor în termenul prescris permitea scutirea „de pedeapsă", dacă bineînțeles cei în cauză „nu au făcut și alte încălcări de lege". Pentru cei ce se opuneau, se prevedea pedepsirea „cu toată asprimea pe cale judecătorească"[107]. Al treilea ordin are același subiect, invocînd de data aceasta consecințele nerestituirii obiectelor luate în timpul revoluției, consecințe arătate în paragraful 51 din proiectul de lege pentru reforma agrară din Transilvania[108].

În Monitorul Oficial al județului Alba mai găsim, începînd din 27 martie 1919 pînă la 25 decembrie același an și de la 1 ianuarie 1920 pînă la 14 octombrie, îndemnul la supunere formulat astfel: „De la popor așteptăm să fie muncitor și să păstreze ordinea. Plîngerile drepte să și le arate și să fie sigur că i se va face dreptate, dar să nu încerce a-și face dreptate cu mîna sa"[109].

Prezența acestor dispoziții într-un organ oficial cu răspîndire pînă la comune indică și existența unor stări ce impuneau asemenea măsuri, desigur din punctul de vedere al claselor dominante. De fapt, acest fel de documente acoperă cronologic o parte însemnată din perioada avîntului revoluționar și o reflectă ca izvoare de primă categorie.

Efectul ordinelor se dovedește a fi însă slab față de avîntul general al maselor. Se folosesc măsuri radicale. Prefectul județului Alba ordonă „ca toți deținuții pentru conturbarea liniștei [și cei ce urmau a fi deținuți după primirea ordinului] să fie transportați îndată după ascultarea lor — pe lîngă trimiterea scriptelor — la penitenciarul din Aiud"[110].

---

[104] *Gazeta oficială a comitatului Hunedoara*, nr. 49 din 1918, p, 4.

[105] *Alba Iulia*, an. I, nr. 4 din 1918.

[106] *Monitoriul oficial al județului Alba*, nr. 1 din 1919, p. 2.

[107] *Ibid.* De acest ordin încearcă să profite marii proprietari, pornind procese civile în masă împotriva țăranilor ce au participat în noiembrie-decembrie 1918 la atacul conacelor, pentru a obține despăgubiri. Vezi trimiterile 40, 41, 42, 43, 44, 64, 65, 68. Consiliul Dirigent va da o circulară în sensul suspendării acestor acțiuni judecătorești. *Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei*, nr. 38 din 1919, p. 1. Ordonanța a intrat în vigoare la 26 iunie 1919. *Ibid.*

[108] *Monitoriul oficial al județului Alba*, 1919.

[109] *Ibid.*, nr. 8—47/1919 și nr. 1—42/1920.

[110] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 84/1919.

Legiunea de jandarmi din Alba Iulia a și deținut în perioada 16 noiembrie 1918 — 27 ianuarie 1919, numai din comunele învecinate orașului Alba sau din oraș, un număr de 134 țărani [111]. Unii erau acuzați de expropriere forțată, revoltă, amenințare, agitație, alții de diverse „infracțiuni". Cei cărora li s-au adus acuzațiile amintite aparțineau comunelor Bărăbanț, Bucerdea Vinoasă, Hăpria, Oarda de Jos, amintite în lucrare și anterior ca centre în care s-au desfășurat însemnate acțiuni țărănești[112].

Arestarea lor s-a făcut la diferite date. La 22 noiembrie 1918 sînt deținuți 10 țărani din comuna Ighiu, unul din Bucerdea Vinoasă, cinci din Oarda de Jos. La 26 noiembrie, din Ighiu, mai este arestat încă un țăran, iar la 30 noiembrie unul din comuna Bărăbanț. La 2 decembrie 1918 sînt ridicați opt țărani din comuna Hăpria iar la 24 decembrie alți șase din Bucerdea Vinoasă.

Durata detențiunii lor diferă de asemenea, chiar și în cadrul celor închiși din aceeași comună. Cei cinci țărani din Oarda de Jos rămîn în penitenciar 19 zile, unul din Ighiu 26 zile, patru țărani din comuna Bucerdea Vinoasă sînt reținuți 37 zile, unul 48 zile și al șaselea 52 zile; 53 de zile rămîn la arest și cei 10 țărani din comuna Ighiu, 55 zile un țăran din Bucerdea Vinoasă, 66 de zile doi țărani din comuna Hăpria, 73 de zile doi țărani și 84 de zile patru țărani din aceeași comună. Cel arestat din Bărăbanț, la 27 ianuarie 1919 încă nu era lăsat liber. La acea dată din cei 134 țărani arestați se mai găseau în penitenciarul din Aiud un grup de 26[113].

O parte din deținuți au fost, credem, considerați căpeteniile celor răsculați, cu rol instigator, cum îi numește proprietarul Antonie Patacki din Ghirbom.

Noi arestări au fost semnalate și în anul 1919. Pentru propagandă comunistă sînt ridicați în ianuarie 1919 „de la casele lor" 15 locuitori din comuna Gîrbova (plasa Miercurea)[114], iar la 5 februarie 1919 a fost anunțată arestarea a șase locuitori din comuna Tiur (plasa Blaj), între care era și o femeie, fiind învinuiți de răspîndirea unor „principii bolșevice", pentru care comandantul companiei de jandarmi din Blaj a „aflat de lipsă a-i pune în arest preventiv"[115].

Pentru întărirea „ordinei" sau pentru restituirea de către țărani a bunurilor luate în timpul mișcărilor revoluționare din anul 1918, autoritățile comunale, de plasă, județene sau marii proprietari au cerut și primit în numeroase cazuri sprijin militar.

La 13 noiembrie 1918 Consiliul Național al județului Hunedoara reînnoiește cererea adresată anterior Budapestei de către subprefectul județului, pentru a i se trimite ajutor militar, „deoarece cercul se strînge și devine din ce în ce mai periculos"[116].

---

[111] Idem, dos. nr. 206/1919.
[112] Ibid.
[113] Ibid.
[114] Idem, dos. nr. 57/1919.
[115] Idem, dos. nr. 185/1919.
[116] V a j d a, *o. c.*, p. 147, anexa 7.

„Trupe de ordine" a solicitat la 4 noiembrie 1918 notarul comunei Oarda de Jos[117] (jud. Alba). „Pentru a împiedeca continuarea jafului din plasă [Haţeg]", s-au cerut, la 6 noiembrie 1918, două mitraliere, 150 puști și un avion, ultimul în scopul opririi atacului pregătit de către răsculaţi orașului Haţeg[118]. Pentru întărirea ordinii, la 7 noiembrie 1918 jandarmii din Crișciori s-au deplasat cu o patrulă întărită în comuna Bucium[119]. De „trupe sigure și puternice" a fost nevoie și „pentru stăpînirea" răsculaţilor din comunele ce aparţineau posturilor de jandarmi Obreja, Galda de Jos, Întregalde și Teiuș, din județul Alba, la 8 noiembrie 1918[120]. „Pentru dezarmarea [răsculaţilor] și pentru restabilirea ordinei" între 5—11 noiembrie 1918 sînt trimise trupe la Ilia, Brad, Baia de Criș și în 30 de comune din plasa Haţeg[121] etc.

Cunoscîndu-se atmosfera ce domnea în satele din apropierea Abrudului, se cerea, „în interesul siguranţei publice" (citește în interesul claselor dominante!), menţinerea în Abrud a unui batalion de soldaţi[122]. Pentru instituirea administraţiei în cercurile notariale Rîmeţ și Ponor (plasa Aiud) era nevoie, la 5 februarie 1919, de „două secţiuni de jandarmi compuse din 10 feciori"[123]. Ceva mai tîrziu, la 27 februarie 1919 s-a trimis în comuna Rîmeţ, pentru restabilirea ordinei, un detașament compus din 15 jandarmi și 30 de soldaţi din armata obișnuită, la care s-au adăugat și jandarmii comunei[124].

În scopul restituirii obiectelor luate în timpul revoluţiei, le este promisă unor mari proprietari din comuna Teiuș[125] „în caz de lipsă, putere armată". Prin forţa armată a cerut „să i se restituie avutul" Antoniu Patacky, mare proprietar din comuna Ghirbom (plasa Sîngătin), „așa cum s-a făcut — zice el — și cu alţi proprietari din județul Alba"[126].

Existenţa marii proprietăţi și a ordinii sociale burgheze fiind mereu puse sub semnul întrebării, în interesul apărării lor clasele stăpînitoare au solicitat forţă armată și s-au folosit de ea. Se îndepărtau, cu ajutorul ei, din comune, ţăranii consideraţi mai periculoși; s-a continuat sub același scut „opera de restabilire a ordinei generale"; s-a dat sprijin marilor proprietari de a reintra în posesia bunurilor luate în timpul revoluţiei și au acceptat, în folosul ţărănimii, măsuri de compromis atunci cînd situaţia le impunea aceasta.

*

Urmărind cauzele ce au determinat manifestări revoluţionare în satele fostelor județe Alba și Hunedoara, acţiunile concrete ce au avut loc aici

[117] *Ibid.*, p. 149, anexa 14.
[118] *Ibid.*, p. 151, anexa 21.
[119] *Ibid.*, p. 152, 153, anexa 24.
[120] *Ibid.*, p. 154, 155, anexa 30.
[121] *Ibid.*, p. 157, anexa 40.
[122] Arhivele Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 291/1919.
[123] Idem, dos. nr. 182/1919.
[124] Idem, dos. nr. 380/1919.
[125] Idem, dos. nr. 98/1919.
[126] Idem, dos. nr. 380/1919.

în anii de avînt revoluționar 1918 (noiembrie—decembrie), 1919, precum și măsurile luate de autoritățile locale pentru împiedicarea lor, desprindem din materialul folosit, edit sau inedit, prezența unor frămîntări în rîndurile țărănimii, ce merită a fi scoase în relief — cele necunoscute pînă acum — sau subliniate, cele știute. Reunite, dau imaginea unei lupte dîrze, dusă în locuri cu vechi tradiții revoluționare, încadrată bine în mișcările țărănimii și ale clasei muncitoare din țara noastră.

Sfîrșitul primului război mondial a însemnat continuarea de fapt a luptei țărănimii, cu intensitate necunoscută pînă atunci, transformînd-o în noiembrie 1918 în adevărate răscoale locale cu o largă arie de răspîndire. „Ce[ea ce] în luna noiembrie [1918] s-a întîmplat aici [în plasa Baia de Criș] — spunea pretorul plășii — s-a întîmplat pe[ste] tot locul"[127]. În fruntea mișcărilor se găsea țărănimea săracă, foștii argați de la curte, cei reîntorși de pe front.

Frămîntările din fostele județe Alba și Hunedoara, în dorința de a obține în special pămînt și alimente, au continuat și în anul 1919.

Lupta țărănimii din această parte a Transilvaniei s-a desfășurat, ca și în celelalte regiuni, cu mai multă tărie acolo unde a predominat marea proprietate. Atacul conacelor sau intrările forțate pe moșii s-au făcut nu numai de către țăranii români, maghiari sau sași din comuna în care se găsea conacul și pămîntul. În această luptă s-au angajat și locuitorii satelor vecine, legați fără voie de stăpînul moșiei. Putem întîlni astfel uniți în aceeași acțiune țărani din mai multe comune.

Formele de luptă folosite sînt diverse, predomină totuși cîteva. În anul 1918 se practică: atacarea conacelor, împărțirea bunurilor găsite, alungarea grofilor. Au fost puși pe fugă și primarii satelor, notarii, pretorii și chiar jandarmii. Sînt toate judecăți ad-hoc pentru oprimări trecute, cu rolurile obișnuite altădată în procese, schimbate acum. Pentru anul 1919 au fost caracteristice intrările forțate pe marea proprietate: erau împărțite terenurile agricole între țărani cu de la sine putere; se pășuna cu vitele fără consimțămîntul stăpînului de pămînt; se tăiau lemne din păduri fără ca cineva să-i poată opri pe făptași.

În fața avîntului revoluționar autoritățile administrative au folosit toate mijloacele în scop de a-l stăvili — amenințări și forță — dar sînt obligați, în același timp, la concesii ce ar fi fost greu acordate în alte împrejurări. Ne găsim de altfel în vremea cînd în întreaga țară s-a desfășurat un puternic avînt al luptelor populare, în fruntea cărora se situa proletariatul. Acesta răspundea măsurilor luate prin fermitate, printr-o puternică intensificare a luptelor greviste[128].

Creșterea impetuoasă a avîntului și combativității revoluționare a maselor populare din țara noastră în perioada 1918—1920, în care sînt cuprinse și acțiunile țărănești din județele Alba și Hunedoara din anii 1918—1919, este o expresie fățișă a adîncirii contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc.

[127] Arhivele Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 3/1919.

[128] Popescu — Puțuri. *o. c.*, p. 71, 78.

ACTIONS PAYSANNES DANS LES ANCIENS DISTRICTS D'ALBA ET DE HUNEDOARA, À PARTIR DE NOVEMBRE 1918—1919

RÉSUMÉ

S'appuyant sur un matériel d'archive en partie inédit et mettant à profit aussi la presse et les travaux parus, l'auteur étudie la lutte de la paysannerie des anciens districts d'Alba et de Hunedoara pendant la première moitié de la période d'essor révolutionnaire de notre pays, 1918—1919.

Sont étudiés les aspects suivants: les causes qui ont provoqué des manifestations révolutionnaires — l'accentuation des contradictions sociales-économiques du régime bourgeois-agrarien, provoquée par les destructions de la guerre, la désorganisation de l'activité économique et l'empirement de la situation matérielle des paysans; les formes de la lutte des paysans, leurs actions concrètes — attaque des manoirs seigneuriaux, dévastations de forêts, pénétrations forcées sur les grands domaines, règlements de compte directs avec les anciens propriétaires des terres ou avec les représentants de l'administration locale (maires, notaires, préteurs); les conflits avec les gendarmes; les mesures prises pour empêcher les actions des paysans, le caractère et les conséquences de celles-ci.

Les actions paysannes se sont encadrées dans le puissant essor des luttes populaires qui ont embrasé le pays entier pendant les années 1918—1920, comme l'expression directe des contradictions sociales-économiques de plus en plus profondes qui ébranlaient le régime bourgeois-agrarien.

LUPTA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN PENTRU CONSOLIDAREA UNITĂȚII CLASEI MUNCITOARE ÎN PRIMELE LUNI ALE REVOLUȚIEI POPULARE (23 august 1944 — 6 martie 1945)

DE

PETRU BUNTA

Unitatea clasei muncitoare este o necesitate istorică izvorîtă din dezvoltarea industriei capitaliste, din legile luptei de clasă, care dau naștere tendințelor obiective spre unirea proletariatului.

Clasicii marxism-leninismului, analizînd bazele orînduirii capitaliste, cerințele luptei revoluționare a clasei muncitoare, au fundamentat rolul de hegemon al proletariatului în lupta pentru doborîrea claselor exploatatoare și cucerirea puterii politice, pentru construirea orînduirii comuniste. Pentru a-și îndeplini această misiune istorică, clasa muncitoare trebuie să-și organizeze partidul său politic, care să facă pași spre cucerirea puterii, cu pricepere, sprijinindu-se „... pe conștiința și pe organizarea majorității covîrșitoare a muncitorilor și țăranilor săraci"[1].

Istoria Partidului Comunist Român este străbătută, ca de un fir roșu, de lupta pentru unitatea clasei muncitoare din țara noastră[2].

În pofida existenței factorilor care acționau în direcția dezbinării forțelor proletariatului — politica regimului burghezo-moșieresc, teroarea întreprinsă împotriva P.C.R. și a forțelor muncitorești înaintate, persis-

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, 31, București, 1964, p. 132.

[2] Cu privire la această problemă vezi Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, 1966; *50 de ani de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România, 1906—1956*, București, 1958; V. Liveanu, *Din lupta Partidului Comunist Român pentru unitatea clasei muncitoare*, în *Studii* (1959), nr. 4; E. Mănguț, *Frontul Unic Muncitoresc temelia reorganizării mișcării sindicale după 23 August 1944*, în *Studii* (1963), nr. 5; C. Pîrvulescu, Gh. Țuțui, I. Iacoș, *Activitatea Partidului Comunist pentru unitatea clasei muncitoare*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, (1966), nr. 2—3.

tența unor confuzii ideologice în mișcarea muncitorească, politica scizionistă a liderilor social-democrați de dreapta — partidul comunist a activat în mod consecvent pentru triumful ideii de unitate a clasei muncitoare.

Elementele social-democrate de dreapta, rămase în minoritate în ianuarie 1921, au părăsit Consiliul General al Partidului Socialist, constituindu-se în vara anului 1921 în „Federația partidelor socialiste". În ianuarie 1922 a luat ființă Partidul Socialist din România. În 1927 Federația partidelor socialiste și Partidul Socialist din România au fuzionat, luîndu-și denumirea: Partidul Social-Democrat. Pe de altă parte, la Congresul sindical de la Cluj din septembrie 1923, la care partidul comunist a participat cu scopul de a întări unitatea clasei muncitoare, conducătorii social-democrați de dreapta, cu ajutorul autorităților burghezo-moșierești, au exclus 135 de delegați care reprezentau mai mult de jumătate din numărul membrilor de sindicat. În octombrie a aceluiași an, reprezentanții sindicatelor excluse de la lucrările Congresului din Cluj s-au întrunit la București și au luat hotărîrea creării unei noi centrale sindicale, sub denumirea de Consiliul General Sindical Unitar (C.G.S.U.).

Constituirea Partidului Social-Democrat și spargerea sindicatelor de către conducătorii social-democrați de dreapta au dus la scindarea unității clasei muncitoare din țara noastră pentru o lungă perioadă de timp, cu repercusiuni grave asupra luptelor revoluționare și democratice.

În aceste împrejurări comuniștii și social-democrații de stînga au militat permanent, între cele două războaie mondiale, pentru unitatea de acțiune a clasei muncitoare, pentru realizarea frontului unic, pe baza căruia s-au desfășurat acțiuni pentru un trai mai bun, pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a României.

Numeroasele acțiuni din această perioadă ale muncitorilor minieri, metalurgiști, forestieri, portuari, constructori, tipografi, eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din anul 1933, bătăliile de clasă împotriva fascismului s-au desfășurat în cadrul unității de acțiune, condusă de P.C.R., sprijinită de mulți dintre socialiști, social-democrați, de numeroasele elemente progresiste convinse de necesitatea unității de clasă[3].

Experiența proprie de luptă, clarificarea ideologică în cadrul P.C.R. și P.S.D., desfășurarea unei largi activități politice și organizatorice de către comuniști și social-democrații de stînga au contribuit la dezvoltarea conștiinței de clasă a proletariatului din țara noastră, la accelerarea procesului de organizare a rîndurilor sale.

Făurirea în aprilie 1944 a Frontului Unic Muncitoresc între P.C.R. și P.S.D. a fost rezultatul activității neobosite a partidului comunist, a cadrelor sale de bază, ca și al sprijinului acordat acestor eforturi perseverente de un număr tot mai mare de membri și de unele cadre ale P.S.D. Înfăptuirea F.U.M. a avut o însemnătate deosebită pentru realizarea unității politice și de luptă a clasei muncitoare, pentru asigu-

[3] *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1965, p. 492; Cuvîntarea tovarășului Ștefan Voitec.

rarea rolului ei conducător în revoluția populară. Partidul comunist și partidul social-democrat, menținîndu-și independența politică și organizatorică, s-au angajat, în manifestul F.U.M. din 1 mai 1944, să lupte unit și să mobilizeze întreaga clasă muncitoare, întregul popor român pentru înfăptuirea următoarelor obiective: răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și instalarea unui guvern național din reprezentanții tuturor forțelor antihitleriste, scoaterea țării din războiul hitlerist și lupta alături de Națiunile Unite pentru eliberarea României și asigurarea independenței sale naționale. În același timp, cele două partide muncitorești unite în F.U.M. chemau clasa muncitoare la luptă pentru ziua de lucru de 8 ore, sporirea imediată a salariilor în raport cu scumpetea, demilitarizarea întreprinderilor, asigurarea dreptului de liberă organizare sindicală și politică, libertatea de gîndire, a scrisului și a cuvîntului, eliberarea tuturor celor închiși sau internați pentru convingerile lor și pentru lupta patriotică antihitleristă etc[4].

Realizarea F.U.M. în prima jumătate a lunii aprilie 1944 a constituit temelia unirii tuturor forțelor patriotice și democratice pentru înfăptuirea insurecției armate, eliberarea țării și instaurarea puterii populare, marcînd totodată și o etapă decisivă pe calea lichidării sciziunii mișcării muncitorești din țara noastră, a realizării unității ei depline.

Revoluția populară, începută cu victorioasa insurecție armată antifascistă din august 1944, condițiile noi în care își desfășoară activitatea P.C.R. și P.S.D. au creat un nou cadru dezvoltării unității de acțiune a clasei muncitoare.

În desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice — prima etapă a revoluției populare — erau interesate diferite clase, grupuri și pături sociale care urmăreau, fiecare în parte, satisfacerea unor revendicări proprii. Clasa muncitoare era însă cea mai interesată în victoria revoluției și singura capabilă să ducă după sine masele exploatate neproletare ale societății, împotriva moșierilor, monarhiei și guvernelor cu majoritate reacționară. „Marxismul — scria V. I. Lenin — nu-l învață pe proletar să se îndepărteze de revoluția burgheză, să aibă o atitudine indiferentă față de ea și să lase burgheziei conducerea, ci, dimpotrivă, el preconizează participarea cea mai energică și lupta cea mai hotărîtă pentru democratismul proletar consecvent, pentru desăvîrșirea revoluției"[5]. Proletariatul din România lupta pentru cucerirea puterii, pentru democratizarea vieții politice și a aparatului de stat, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai, pentru lichidarea sabotajului elementelor reacționare etc. El forma clasa cea mai interesată în înlăturarea radicală, pe cale revoluționară, a orînduirii burghezo-moșierești, pentru a crea posibilitatea unei dezvoltări largi și rapide a forțelor de producție, premise necesare socialismului. Clasa muncitoare era forța socială cea mai revoluționară, cea mai consecventă în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, fapt ce constituia o condiție indispensabilă a tre-

[4] *Manifestul Frontului Unic Muncitoresc*, în *România liberă* din 26 mai 1944.
[5] V. I. Lenin, *Opere*, 9, București, 1955, p. 36.

cerii la revoluția socialistă. Prin urmare, ei îi revenea rolul de hegemon în revoluție.

Pentru îndeplinirea cu succes de către clasa muncitoare a sarcinii de conducător al forțelor democratice în etapa desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, trebuia asigurată unitatea și organizarea rîndurilor sale. Numai prin consolidarea unității muncitorești, prin întărirea F.U.M. putea fi asigurată hegemonia proletariatului în lupta dusă de poporul muncitor. Consolidarea și dezvoltarea unității clasei muncitoare constituia în acea etapă a revoluției populare una din sarcinile de bază ale P.C.R. După victoria insurecției armate din august 1944, clasa muncitoare din România a cunoscut un proces continuu de creștere a conștiinței sale politice și a gradului de organizare. În noile condiții istorice, cînd P.C.R. și P.S.D. și-au reluat activitatea legală și au trecut la reorganizarea rîndurilor lor, acționînd în direcția menținerii și consolidării F.U.M., s-a creat un nou cadru dezvoltării unității de acțiune a proletariatului.

Combativitatea clasei muncitoare, capacitatea sa de a-și exercita rolul de hegemon în procesul revoluției populare sporeau pe măsură ce creștea gradul de organizare a rîndurilor sale[6].

În primul rînd a crescut influența P.C.R. în rîndurile maselor muncitoare. Rezultatele obținute prin insurecția națională antifascistă și perspectivele pe care aceasta le-a deschis luptei revoluționare a maselor constituiau confirmarea justeței politicii partidului și, drept efect, un mare număr de muncitori au intrat în P.C.R.

O importanță deosebită pentru afirmarea clasei muncitoare în viața politică și economică a țării a avut-o faptul că în scurtă vreme s-au constituit organizații ale P.C.R. în aproape toate întreprinderile mari și s-au întărit organizațiile regionale, județene și de plasă ale partidului. Acestea au cîștigat experiență în muncă, sprijinindu-se tot mai mult pe un larg activ fără de partid, pe sindicate, organizații de tineret, organizații de femei etc.

În al doilea rînd s-a dezvoltat larg, pe baze unite și principii revoluționare, mișcarea sindicală, care a cuprins în scurt timp aproape totalitatea muncitorilor. Crearea organizațiilor de sindicat pe baza F.U.M. a sporit forța combativă a clasei muncitoare, posibilitățile sale de a-și exercita rolul conducător în desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice.

În al treilea rînd s-a întărit și s-a extins colaborarea între P.C.R. și P.S.D. în cadrul Frontului Unic Muncitoresc, care se dezvolta în pas cu desfășurarea luptei revoluționare a maselor populare. Aceasta a jucat un mare rol în strîngerea și mobilizarea forțelor democratice și patriotice, în creșterea activității politice a maselor.

---

[6] I. Rădulescu, *Schimbarea raportului de forțe în favoarea clasei muncitoare și a aliaților săi în etapa democratică a revoluției populare*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.*, (1965), nr. 1.

În procesul revoluției populare P.C.R., împreună cu militanții P.S.D., a asigurat continua întărire și dezvoltare a F.U.M., în ciuda unor greutăți provocate de activitatea reacțiunii și a elementelor scizioniste din partidul social-democrat, învingînd numeroase prejudecăți și reminiscențe provenite din perioada sciziunii. Partidul comunist nu considera F.U.M. ca un acord de colaborare temporară, ci ca un pas important spre realizarea deplinei unități a clasei muncitoare pe baza învățăturii marxist-leniniste[7].

O importanță majoră pentru întărirea unității clasei muncitoare și creșterea rolului său conducător în procesul revoluției populare a avut-o înfrîngerea elementelor social-democrate de dreapta care, pătrunzînd în conducerea P.S.D., a organizațiilor sale și în conducerea unor uniuni sindicale, se situau pe poziția slăbirii F.U.M., urmărind spargerea unității sindicatelor, izolarea P.S.D. de partidul comunist și apropierea lui de partidele „istorice". P.C.R. a luat atitudine hotărîtă de demascare a acestor manevre ale social-democraților de dreapta. Pe poziția luptei comune cu partidul comunist s-au situat conducătorii de stînga ai P.S.D. și masa membrilor de partid, în primul rînd muncitorii din întreprinderi.

Pornind de la o analiză realistă a situației social-politice din România și a sarcinilor forțelor revoluționare, cele două partide muncitorești au apreciat că este necesară consolidarea neîntreruptă a unității de acțiune, lărgirea treptată a sferei de activitate comună în principalele probleme privind lupta pentru cucerirea puterii politice, îndepărtarea cu forțe unite a piedicilor și greutăților ce se iveau.

În declarația din 24 august 1944, în apelul adresat „Către întregul popor român" la 26 august, precum și în alte documente, Comitetul Central al P.C.R. a subliniat însemnătatea luptei unite a clasei muncitoare și hotărîrea sa de a întări Frontul Unic Muncitoresc. La rîndul său, P.S.D., referindu-se la însemnătatea frontului unic pentru lupta revoluționară a poporului, sublinia că F.U.M. reprezintă „primul pas hotărîtor spre unitatea organică a clasei muncitoare din România"[8].

Colaborarea celor două partide muncitorești, în ciuda greutăților, s-a dezvoltat în direcția întăririi F.U.M. și izolării liderilor social-democrați de dreapta. Deosebirile de vederi în legătură cu diferite probleme vitale imediate ale clasei muncitoare, ale întregului popor, au fost dezbătute și rezolvate pe calea înțelegerii în cadrul F.U.M. În problemele principale cele două partide se situau pe poziții unitare. Toate încercările forțelor reacționare de a sparge din nou unitatea clasei muncitoare s-au lovit de rezistența comună a comuniștilor și a social-democraților, ceea ce a asigurat exercitarea rolului de hegemon al proletariatului în procesul revoluției populare. În fabrici și întreprinderi au luat ființă organizații ale F.U.M. care sprijineau toate acțiunile muncitorilor, întărind prestigiul și autoritatea comitetelor de întreprindere. Toate problemele pe care aceste comitete voiau să le ridice în fața muncitorilor și asupra cărora

---

[7] *Scînteia* din 2 februarie 1948.
[8] *România liberă* din 8 septembrie 1944.

existau anumite divergențe (deosebiri de vederi) între cei doi factori ai F.U.M. din fabrică sau întreprindere se discutau înainte, ajungîndu-se la o poziție comună, astfel încît comitetul de întreprindere apărea în fața muncitorilor cu unitate de vederi. Organele de front unic coordonau acțiunile clasei muncitoare atît pe tărîmul activității politice, cît și pe tărîmul mișcării sindicale.

Desigur că frontul unic nu desfășura peste tot, în toate unitățile economice, o activitate lipsită de greutăți și greșeli. În unele locuri acțiunile F.U.M. erau tulburate în primul rînd de manevrele sabotoare ale elementelor social-democrate de dreapta. Pe lîngă acestea, în unele cazuri ideea frontului unic n-a fost bine înțeleasă și în aplicarea ei se făceau greșeli. Se mai întîmpla ca în unele locuri, cu ocazia anumitor acțiuni, comuniștii să nu consimtă a colabora cu social-democrații. Aceste greutăți și greșeli inerente situației de atunci au fost învinse rînd pe rînd prin munca perseverentă a comuniștilor și a social-democraților. Frontul Unic Muncitoresc întărindu-se cu fiecare zi tot mai mult.

Dintre acțiunile inițiate de P.C.R. pe linia colaborării cu P.S.D. în cadrul F.U.M., acțiuni menite să asigure consolidarea și dezvoltarea unității de acțiune a clasei muncitoare, o mare însemnătate a avut acordul realizat cu privire la reorganizarea mișcării sindicale unite în condițiile existente după eliberarea țării.

Imediat după 23 August 1944, P.C.R. a îndemnat masele de muncitori și funcționari să se organizeze în sindicatele unite. Nucleul organizării sindicatelor trebuia să-l constituie comitetele de fabrică care, fiind alese de toți muncitorii, erau cele mai potrivite pentru asigurarea unității reale a tuturor muncitorilor dintr-o întreprindere. În cuvîntarea rostită în numele Comitetului Central al P.C.R. la mitingul din 30 august 1944, în fața sediului central al partidului comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej a spus: „Am cucerit azi libertatea. Dar ea trebuie consolidată... rolul de frunte în această consolidare revine clasei muncitoare și luptei sale. Dar numai lupta organizată poate avea un succes deplin. Organizați-vă în sindicatele unite ale întreprinderilor voastre, formați comitete de fabrică"[9]. Răspunzînd chemării P.C.R., între 27—31 august 1944 muncitorii principalelor întreprinderi din capitală și din alte orașe ale țării au ținut adunări la care au hotărît organizarea sindicatelor din ramurile respective, începînd cu comitetele de întreprindere. În unele locuri organizarea sindicatelor a început cu organizarea unor comitete de inițiativă. Comitetele de întreprindere au luat locul comitetelor patriotice înființate în mai—august 1944[10].

În aceste condiții, cînd într-o serie de întreprinderi din țară se desfășura acțiunea de organizare a sindicatelor, a avut loc, la 1 septembrie 1944, ședința delegaților Comitetelor Centrale ale P.C.R. și P.S.D. care au dezbătut și hotărît măsurile de organizare a sindicatelor unitare. La această consfătuire delegația P.S.D. a avut o poziție identică cu punctul

[9] *România liberă* din 31 august 1944.
[10] Liveanu, *o. c.*

de vedere expus de delegația P.C.R. cu privire la organizarea profesională a clasei muncitoare. Delegațiile celor două partide au hotărît ca refacerea mișcării sindicale să se înfăptuiască pe baza principiilor revoluționare ale unității muncitorești, ale luptei de clasă și ale internaționalismului proletar, iar din punct de vedere organizatoric pe baza principiilor autonomiei sindicale și ale centralismului democratic, a principiului organizării pe ramuri[11]. Consfătuirea a hotărît constituirea Comisiei de Organizare a Mișcării Sindicale Unite (din care făceau parte cinci comuniști și cinci social-democrați), a adoptat o rezoluție care preciza scopul, principiile de organizare și sarcinile sindicatelor și a ales un organ de conducere operativă. În rezoluție se accentua că „clasa muncitoare din țara noastră trebuie să devină o forță bine organizată, capabilă să joace un rol de frunte în vederea ridicării nivelului de viață, de cultură și organizare și luptă a muncitorilor de la orașe și sate"[12].

Realizarea unității sindicale a marcat un pas însemnat pe calea activității comune a celor două partide muncitorești, a contribuit la sporirea forței de luptă a maselor muncitoare și a dat un puternic impuls organizării clasei muncitoare.

Organizațiile P.C.R. și P.S.D. au asigurat dezbaterea rezoluției consfătuirii în adunările muncitorilor, convocate în spiritul frontului unic. Adeseori muncitorii trimiteau din proprie inițiativă delegații la comitetele de partid și sindicale, cerîndu-le ajutor în munca de organizare a sindicatului din întreprinderile respective, sau își alegeau singuri comitete sindicale și de întreprindere, urmînd ca acestea să fie confirmate ulterior. Unul după altul, au luat ființă în întreaga țară comitete de întreprindere și sindicale, cuprinzînd într-un ritm mereu crescînd masele de muncitori. În primele trei săptămîni după înființarea Comisiei de Organizare a Mișcării Sindicale au fost înființate, în București, 14 sindicate, dintre care numai cel metalurgist număra 35.000 de membri, precum și numeroase altele în Valea Prahovei, Galați, Constanța etc.[13]. În decurs de o lună numărul membrilor de sindicat se ridica la 150.000, iar la sfîrșitul anului 1944 sindicatele unite cuprindeau peste 400.000 de muncitori[14].

Comitetele de întreprindere și sindicale menținеau legături strînse cu comitetele F.U.M., din partea cărora primeau îndrumări permanente. Organul F.U.M. nu era cenzorul activității sindicale, el intervenea numai în cazuri de abateri de la principiile stabilite de cele două partide, sau cînd se iveau divergențe între membrii P.C.R. și P.S.D. Hotărîrile organului F.U.M. nu se puneau direct în fața organelor de conducere sindicale, sau a comitetelor de întreprindere, întrucît nu toți membrii acestora făceau parte din P.C.R. sau P.S.D. Aceste hotărîri erau transmise prin membrii celor două partide unite în F.U.M., care aveau datoria să sprijine organele sindicale în aplicarea hotărîrilor F.U.M.

---

[11] *România liberă* din 2 septembrie 1944.
[12] *Idem* din 7 septembrie 1944.
[13] *Scînteia* din 26 septembrie 1944.
[14] *Idem* din 30 septembrie 1944 și 29 ianuarie 1945.

În fruntea luptei pentru organizarea comitetelor de întreprindere și sindicale au stat comuniștii. Celulele și organizațiile locale ale P.C.R. au dat un sprijin efectiv muncii de organizare a sindicatelor unite. Ele au desfășurat o amplă muncă de lămurire, au asigurat schimbul de experiență între comitetele de întreprindere și au acționat în mod unitar cu delegații P.S.D. pentru rezolvarea tuturor problemelor ce se ridicau în întreprinderi sau în localitatea respectivă.

Comitetele sindicale din întreprinderi, avînd sprijinul maselor muncitoare și fiind expresia voinței lor, precum și datorită faptului că îmbinau lupta pentru revendicări economice cu cea pentru revendicări politice, reușind ca în lupta directă cu patronii să impună schimbări importante în viața întreprinderilor (ziua de muncă de opt ore, desființarea carcerelor, a pedepsei corporale și a militarizării întreprinderilor, înlăturarea elementelor legionare și antonesciene din conducerea întreprinderilor, controlul muncitoresc asupra producției, îmbunătățirea sistemului de salarizare etc.), au constituit, în scurt timp după 23 August 1944, unul din elementele noii puteri revoluționare.

Deși nerecunoscute încă din punct de vedere legislativ[15], comitetele sindicale au impus patronilor să fie recunoscute ca singurele organe reprezentative ale salariaților din întreprinderile respective. „Încă din primele luni ale revoluției populare, — arăta tovarășul Gheorghe Apostol — cînd burghezia și moșierimea mai dețineau poziții precumpănitoare în aparatul de stat, comitetele sindicale din întreprinderi au acționat ca exponenți ai unei noi puteri populare. Cu sprijinul activ și combativ al maselor, comitetele de fabrică au impus patronilor să mențină întreprinderile în producție și să accepte revendicările juste ale muncitorimii"[16]. Zadarnic a căutat reacțiunea să împiedice sau să frîneze formarea comitetelor de întreprindere prin încercarea de a interzice adunările în fabrici[17], de a intimida pe membrii comitetelor de întreprindere și sindicale cu concedieri[18], sau prin atacuri teroriste[19], prin diferite tentative de a înființa sindicate reacționare sau a cuceri comitetele de întreprinderi, mișcarea sindicală bazată pe frontul unic al muncitorilor se consolida și se dezvolta cu fiecare zi.

Analizînd atitudinea forțelor reacționare în preajma congreselor uniunilor pe ramuri industriale, Comisia de Organizare a Mișcării Sindicale a comunicat un avertisment „Către toți cei ce încearcă spargerea unității sindicale". În acest avertisment între altele se arată: „Dușmanii mișcă-

[15] Legea sindicatelor profesionale a fost elaborată în ianuarie 1945.

[16] Gh. Apostol, *Sindicatele din R.P.R. în lupta pentru construirea socialismului*, în „50 de ani de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România, 1906—1956", p. 34—35.

[17] Vezi ordinul Ministerului de Război din 30 august 1944 și al Subsecretariatului de Stat al Industriei de armament din 23 septembrie 1944 cu privire la interzicerea adunărilor și celorlalte acțiuni politice ale muncitorilor (*Scînteia* din 3 octombrie 1944).

[18] Cf. *România liberă* din 14 septembrie 1944 și *Scînteia* din 6 ianuarie și 23 octombrie 1945.

[19] Cf. *Scînteia* din 6 ianuarie, 23, 26 februarie și 31 octombrie 1945.

rii sindicale au început să treacă la acțiuni. Dușmanii unității sindicale caută să ne lovească în unitatea noastră ... Muncitorii să strîngă rîndurile, să cimenteze și mai puternic unitatea de luptă, unitatea organizatorică a muncitorilor și a tuturor salariaților"[20].

În procesul dezvoltării revoluției populare, colaborarea dintre cele două partide muncitorești se extindea și asupra legăturilor lor cu Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților și Partidul Socialist-Țărănesc[21], apoi, prin încheierea Frontului Unic al Tineretului între U.T.C. și U.T.S., și asupra mișcării de tineret. Pe baza principiilor politice ale platformei F.U.M., încheiată în primăvara anului 1944 între P.C.R. și P.S.D., Uniunea Tineretului Comunist a realizat, la 5 septembrie 1944, Frontul Unic Muncitoresc al tineretului cu Uniunea Tineretului Socialist, realizîndu-se astfel unitatea de acțiune a tineretului muncitoresc din țara noastră[22].

Sub conducerea și îndrumarea partidului comunist, F.U.M. al tineretului a mobilizat tineretul muncitoresc la luptă alături de masele populare, pentru defascizarea țării și instaurarea guvernului democratic de la 6 martie 1945. O contribuție importantă a adus tineretul muncitor, în frunte cu U.T.C.-iștii și U.T.S.-iștii, la sprijinirea frontului antihitlerist. Tinerii, care la chemarea partidelor și organizațiilor de tineret muncitoresc s-au înrolat voluntar în rîndurile Armatei române, au dat strălucite pilde de eroism în lupta pentru nimicirea fascismului.

Rezultatele pozitive obținute de P.C.R. și P.S.D. în primele săptămîni după 23 August în domeniul colaborării au creat condiții favorabile elaborării unui program privind căile de dezvoltare a țării, precum și stabilirii tacticii celor două partide în desfășurarea luptei pentru putere. În acest scop, P.C.R., care era necontenit în fruntea luptei pentru consolidarea F.U.M., a elaborat și a prezentat în fața întregului popor un proiect de platformă a Frontului Național-Democratic din România[23] ce reprezenta de fapt programul desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice. Față de platforma pe baza căreia s-a încheiat în aprilie 1944 frontul unic, acest program era calitativ superior, oferind celor două partide unite în F.U.M. o colaborare la un nivel mai înalt. După consfătuiri între reprezentanții P.C.R. și P.S.D.[24], în care se preciza că punctul de vedere al Partidului Social-Democrat era principial același cu cel al partidului comunist, la 2 octombrie 1944 a avut loc ședința comună a delegaților C.C. al P.C.R. și C.C. al P.S.D. în vederea stabilirii de noi sarcini și măsuri pe linia întăririi colaborării în cadrul F.U.M.[25]. La această ședință delegații celor două

[20] *Scînteia* din 11 ianuarie 1945.

[21] Din inițiativa P.C.R., în 6 septembrie 1944 ia ființă Grupul Patriotic Antihitlerist, cuprinzînd, pe lîngă partide și organizații care formaseră în 1943 Frontul Patriotic Antihitlerist (P.C.R., Uniunea Patrioților, Frontul Plugarilor, Madoszul, Partidul Socialist-Țărănesc), și P.S.D. În cursul lunii septembrie, în diferite localități ale țării, s-au format comitete și grupe patriotice antihitleriste (*România liberă* din 11 septembrie 1944).

[22] *Scînteia* din 26 septembrie 1944.

[23] Proiectul de platformă a fost publicat în *Scînteia* din 27 septembrie 1944.

[24] *Tribuna poporului* din 27 septembrie 1944.

[25] *Scînteia* din 17 octombrie 1944.

partide, analizînd situația din țară și sarcinile forțelor populare, au adoptat o serie de hotărîri importante pe linia desăvîrșirii unității de acțiune a clasei muncitoare, hotărîri consfințite printr-o rezoluție[26]. „Pentru îndeplinirea sarcinilor actuale ale clasei muncitoare — se arată în rezoluție — frontul unic trebuie să devină o forță puternică, bine organizată, cu o platformă de luptă comună. Frontul Unic Muncitoresc nu poate fi o realitate vie decît dacă se realizează de jos în sus, prin lupta comună, atît pe teren politic, cît și pe teren sindical". Rezoluția adoptată la 2 octombrie 1944, arătînd că F.U.M. trebuie să se bazeze pe o platformă de luptă comună, consemnează faptul că proiectul de platformă a F.N.D., propus de P.C.R., a fost însușit de Frontul Unic Muncitoresc. Comentînd importanța deosebită a înțelegerii realizate între cele două partide muncitorești și a proiectului de platformă, ziarul *Scînteia* arăta în articolul intitulat „Actul de la 2 octombrie 1944": „Acest proiect este programul cu care Frontul Unic Muncitoresc vine în fața întregului popor. Numai în acest fel se vor putea realiza sarcinile care stau în fața noastră. Lupta pentru realizarea lui trebuie să fie permanentă, fără preget, fără răgaz"[27].

În scopul întăririi colaborării între cele două partide, ședința comună a hotărît crearea unui comitet central al F.U.M., în componența căruia au intrat fruntași ai P.C.R. și ai P.S.D. ca Gh. Gheorghiu-Dej, C. Pîrvulescu, Șt. Voitec, L. Rădăceanu, precum și constituirea de comitete locale ale frontului unic în toată țara, comitete menite să coordoneze acțiunile politice și sindicale ale clasei muncitoare.

Hotărîrile adoptate pentru consolidarea și dezvoltarea F.U.M., atît în ședința comună a celor două comitete centrale, cît și anterior ei, au contribuit substanțial la mobilizarea clasei muncitoare în lupta pentru putere și reforme democratice. Frontul Unic Muncitoresc devenea o puternică forță politică și organizatorică, care nu numai că atrăgea, dar concentra și orienta masele largi populare[28].

Rezoluția ședinței din 2 octombrie 1944, care prevedea acțiuni comune pentru aplicarea prevederilor platformei F.N.D., chemarea adresată membrilor P.C.R. și ai P.S.D. de a conlucra în modul cel mai strîns în toate problemele care priveau mișcarea muncitorească, precum și adeziunea largă a maselor populare și a partidelor politice democratice la platforma F.N.D. au avut drept rezultat crearea la 12 octombrie 1944 a Consiliului Național al F.N.D., format din reprezentanții partidelor și organizațiilor democratice aderente la F.N.D.[29].

Măsurile stabilite în ședința comună a celor două comitete centrale au întărit și mai mult colaborarea P.C.R. și P.S.D. în cadrul Frontului Unic

---

[26] *Rezoluția asupra ședinței comune a delegaților comitetelor centrale ale Partidelor Comunist din România și Social-Democrat din 2 octombrie 1944*, în *Scînteia* din 7 octombrie 1944.

[27] *Scînteia* din 7 octombrie 1944.

[28] Circulara nr. 2 a C.C. al F.U.M.

[29] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. 49, dos. nr. 143, filele 3—4 (proces verbal de constituire a F.N.D.).

Muncitoresc, zădărnicind manevrele și atacurile forțelor reacționare și ale liderilor social-democrați de dreapta. Pe baza hotărîrilor consfătuirii din 2 octombrie 1944, în cursul lunii octombrie 1944 au fost constituite comitete F.U.M. ale organizațiilor regionale și județene ale celor două partide. Comitetele F.U.M. au înlesnit dezvoltarea muncii de propagandă de la om la om pentru clarificarea muncitorilor, contribuind la ridicarea nivelului de conștiință a clasei muncitoare la înălțimea cerințelor puse de acea etapă a dezvoltării țării. Întărirea colaborării între cele două partide, lărgirea acțiunilor comune, s-au afirmat și la ședința din 1 decembrie al Sfatului Partidului Social-Democrat care a adoptat o rezoluție în favoarea unității cu comuniștii[30]. Referindu-se la poziția partidului social-democrat cu privire la F.U.M., comunicatul P.S.D. din 9 ianuarie 1945 arăta următoarele: „Față de unele insinuări și răstălmăciri cu privire la atitudinea partidului social-democrat în marile chestiuni politice actuale, Comitetul Central al Partidului Social-Democrat declară că se află ferm pe poziția Frontului Unic Muncitoresc și a F.N.D., pe care înțelege s-o susțină fără șovăire"[31].

Toate acestea demonstrează justețea politicii P.C.R. și P.S.D. de consolidare și dezvoltare a unității de acțiune și de organizare a clasei muncitoare, de lărgire treptată a sferei de colaborare a celor două partide muncitorești în problemele principale privind perspectivele dezvoltării României și îndepărtarea piedicilor și greutăților ivite în desfășurarea luptei revoluționare. Consolidarea neîntreruptă și dezvoltarea F.U.M. a întărit rolul de hegemon al clasei muncitoare în lupta întregului popor pentru democratizarea vieții publice, împotriva reacțiunii, pentru pămînt și putere.

Un eveniment de mare importanță care a contribuit la consolidarea și dezvoltarea Frontului Unic Muncitoresc l-au constituit congresele uniunilor sindicale pe ramuri industriale (12 uniuni sindicale, reprezentînd 519.000 membri) și primul Congres General Liber al Sindicatelor Unite din România, ținute în a doua jumătate a lunii ianuarie 1945[32]. Aceste congrese, fără nici o excepție, și-au desfășurat lucrările sub semnul întăririi categorice a F.U.M. Delegații la congrese — comuniști, social-democrați sau fără de partid — exprimau cuvîntul maselor muncitoare în problemele fundamentale ale țării. După o analiză temeinică a condițiilor

[30] *Libertatea* din 14 decembrie 1944.

[31] *Scînteia* din 10 ianuarie 1945.

[32] Pe baza rezoluției consfătuirii delegaților Comitetelor Centrale ale P.C.R. și P.S.D. din 1 septembrie 1944, Comisia de Organizare a Mișcării Sindicale Unite din România a convocat, pentru a doua jumătate a lunii ianuarie 1945, congresele de constituire a Uniunilor sindicale. Pe ordinea de zi a acestor congrese figura: analiza situației economice și politice a țării, alegerea organelor conducătoare și a delegaților pentru Congresul C.G.M., precum și adoptarea statutului fiecărei Uniuni. La Congresul de constituire a C.G.M. au fost reprezentate 513 sindicate. Pînă atunci se constituiseră 12 Uniuni sindicale: Uniunea C.F.R., metalo-chimică, mineri, porturi și transport, îmbrăcăminte, alimentație, industria lemnului și întreprinderi forestiere, arte grafice, C.A.M., funcționarii particulari, Uniunea sanitară și Uniunea salariaților comunali.

economice și politice din țară, făcînd bilanțul uriașei munci organizatorico-politice înfăptuite de clasa muncitoare în perioada scursă de la refacerea unității muncitorești pînă la data congreselor, s-au adoptat aici o serie de hotărîri, subliniind în mod deosebit necesitatea consolidării unității mișcării sindicale pe baza frontului unic. Dezbaterile și hotărîrile congreselor reflectau faptul că în lupta cu forțele reacționare și cu elementele scizioniste social-democrate de dreapta, clasa muncitoare organizată în sindicate unite și-a consolidat rîndurile, contribuind astfel la întărirea F.U.M.

Congresele de constituire a uniunilor sindicale și Congresul General al Sindicatelor Unite au constituit o excelentă demonstrație de forță unită a clasei muncitoare din România, dovedind că muncitorimea română s-a interesat „în mod serios și de aproape de problemele politice ale țării noastre"[33]. Desfășurate sub semnul încordării tuturor forțelor pentru lichidarea totală a fascismului, pentru refacerea și transformarea țării, congresele au respins orice atentat împotriva unității mișcării sindicale din România, dovedind că muncitorimea unită constituie o forță de neînvins. Ele au marcat creșterea maturității politice a clasei muncitoare, o încununare a muncii desfășurate de P.C.R. și P.S.D. pentru unitatea de voință și acțiune a clasei muncitoare, pentru consolidarea și dezvoltarea F.U.M. — coloana vertebrală a coaliției tuturor forțelor democratice și patriotice din țara noastră.

Procesul de organizare a maselor muncitoare s-a desfășurat în strînsă legătură cu antrenarea lor în lupta pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice. În primele luni ale revoluției populare — 23 august 1944—6 martie 1945 — „sub conducerea partidului comunist, mase uriașe ale populației s-au angajat într-o luptă ascuțită împotriva reacțiunii, au alungat prefecții și primarii reacționari, au trecut la organizarea controlului muncitoresc în fabrici, la exproprierea moșierilor și împărțirea pămîntului la țărani, realizînd astfel în fapt reforma agrară, au participat la lupta pentru democratizarea vieții publice. În focul acestor bătălii politice, economice și sociale duse de masele populare împotriva forțelor reacțiunii interne, sprijinite de cercurile imperialiste din afară, este instaurat în martie 1945 guvernul de largă concentrare democratică condus de Dr. Petru Groza, patriot de seamă, eminent om politic și de stat"[34].

Larga activitate politică și organizatorică desfășurată de cele două partide muncitorești unite în F.U.M. și de celelalte organizații democrate, lupta nestăvilită a maselor populare a determinat schimbarea necontenită a raportului forțelor politice în favoarea poporului muncitor.

Încheierea, consolidarea, dezvoltarea și succesele Frontului Unic Muncitoresc din țara noastră și urmările de mare importanță pe care le-a

---

[33] Cuvîntarea rostită de Gh. Gheorghiu-Dej la Congresul General al Sindicatelor Unite, în *Scînteia* din 2 februarie 1945.

[34] Nicolae Ceaușescu, *o. c.*, p. 57.

avut acesta constituie o experiență valoroasă care, în lumina evenimentelor istorice de azi, capătă o însemnătate deosebită. Ea constituie calea întăririi forței revoluționare a proletariatului și a înfrîngerii dușmanilor de clasă.

LA LUTTE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN POUR LA CONSOLIDATION DE L'UNITÉ DE LA CLASSE OUVRIÈRE DANS LES PREMIERS MOIS DE LA RÉVOLUTION POPULAIRE

(23 août 1944 — 6 mars 1945)

RÉSUMÉ

L'histoire du Parti Communiste Roumain est parcourue comme par un fil rouge par la lutte pour l'unité de la classe ouvrière de notre pays. Le scindement du Parti Socialiste par les éléments socio-démocrates de droite, en janvier 1921, et l'exclusion de 135 délégués au Congrès syndical de Cluj, en septembre 1932, eurent, pour une longue période de temps, des répercussions graves sur les luttes révolutionnaires et démocratiques. Dans ces circonstances, les communistes et les socialistes de gauche militèrent sans cesse pour l'unité d'action de la classe ouvrière, pour la réalisation du front unique. La création du Front Unique Ouvrier en avril 1944 fut d'une très grande importance pour la réalisation de l'unité politique et de lutte de la classe ouvrière et de son hégémonie dans la révolution populaire. Après l'insurrection armée d'août 1944, les nouvelles conditions dans lesquelles le P.C.R. et le P.S.D. développèrent leur activité créèrent un cadre nouveau au développement de l'unité d'action de la classe ouvrière.

Forts d'une analyse réaliste de la situation sociale et politique du pays et des tâches assignées aux forces révolutionnaires, le P.C.R. et le P.S.D. agirent pour la consolidation et le développement ininterrompus du F.U.O. Dans les fabriques et les entreprises furent créées des organisations du F.U.O., qui soutenaient toutes les actions des ouvriers, consolidant le prestige et l'autorité des comités d'entreprise.

Parmi les actions initiées par le P.C.R., en collaboration avec le P.S.D. dans le cadre du F.U.O. une des plus importantes fut l'accord réalisé le 1-er septembre 1944 au sujet de la réorganisation du mouvement syndical uni, qui contribua au renforcement de la lutte des masses et impulsionna sensiblement l'organisation de la classe ouvrière. Dans le processus du développement de la révolution populaire, la collaboration entre les deux partis ouvriers s'étendait aussi aux rapports qu'ils entretenaient avec le Front des Laboureurs, l'Union des Patriotes et le Parti Socialiste-Paysan et, plus tard, par la création du Front Unique de la Jeunesse, issu de l'U.T.C. et de l'U.T.S., aussi au mouvement de la jeunesse. Le 2 oc-

tobre 1944 eut lieu la séance commune des délégués des comités centraux du P.C.R. et du P.S.D., où l'on établit de nouvelles tâches et mesures destinées à renforcer la collaboration dans le cadre du F.U.O. et où furent adoptées des décisions importantes sanctionnées par une résolution. Les mesures qui furent décidées à cette séance apportèrent une contribution substantielle à la mobilisation de la classe ouvrière dans la lutte pour le pouvoir et pour des réformes démocratiques. Des évènements d'une grande importance, qui contribuèrent à la consolidation et au développement du F.U.O., furent les congrès des unions syndicales par branches industrielles et le premier Congrès Général des Syndicats Unis de Roumanie, tenus dans la deuxième moitié du mois de janvier 1945. Ces congrès siégèrent sous le signe du renforcement catégorique du F.U.O.

Le processus d'organisation des masses ouvrières se déroula en rapport étroit avec leur entraînement dans la lutte pour le parachèvement de la révolution bourgeoise-démocratique. L'organisation et la lutte opiniâtre des masses populaires dirigées par le P.C.R. eurent pour résultat le changement progressif du rapport des forces politiques en faveur des masses travailleuses.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA INDUSTRIEI CARBONIFERE DIN ROMÂNIA ÎNTRE ANII 1919—1929*

DE

L. BATHORY

România este o țară relativ bogată în zăcăminte de cărbuni, astfel încît rezervele carbonifere asigurau în cea mai mare parte satisfacerea necesităților economiei naționale în condițiile capitalismului. Există rezerve însemnate mai ales în ce privește cărbunii de calitate inferioară și mijlocie (lignit și cărbune brun), insuficiența huilei de calitate superioară și a antracitului resimțindu-se încă de timpuriu în economie. Știm că în cursul dezvoltării capitaliste a unor țări din occident, cum ar fi Anglia, Franța, Germania, țări bogate în cărbune, dar relativ sărace în alte surse de combustibil, cărbunele a avut un rol hotărîtor, constituind baza energetică a întregii economii naționale. Datorită unor factori specifici, în ansamblul economiei naționale capitaliste din România cărbunele a jucat un rol mai modest. Unul din acești factori a apărut în urma faptului că România, alături de cărbune, dispunea din abundență de însemnate rezerve de combustibil de altă natură, în primul rînd petrol, gaz metan și lemne de foc. Posibilitatea îmbinării diferitelor tipuri de combustibil a influențat în mod hotărîtor evoluția industriei carbonifere din țara noastră. Se știe că îndeobște combustibilii au trei mari domenii de întrebuințare: în industrie, în gospodăria casnică și în trasporturi. În industrie cărbunii din țara noastră erau mai puțin întrebuințați decît în alte țări, datorită unui alt factor specific, de ordin istoric, și anume datorită împrejurării că procesul de industrializare capitalistă din România s-a desfășurat mai ales începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru, continuînd cu intensitate sporită după desăvîrșirea procesului de formare a statului național român, adică a pieței naționale a capitalismului. Această perioadă a coincis însă din punct de

* Articolul de față face parte dintr-o lucrare mai mare în care se vor trata și alte aspecte ale problemei, cum ar fi activitatea societăților carbonifere, situația și lupta clasei muncitoare, etc.

vedere cronologic cu creşterea însemnătăţii petrolului şi a produselor petrolifere în industria capitalistă mondială. Ca urmare, întrucît ţara noastră posedă bogate rezerve de ţiţei, era normal ca industria să fi folosit de la început combustibilii derivaţi din petrol şi numai în măsură mai mică cărbuni, cu atît mai mult, cu cît, pînă în 1918 România trebuia să importe cărbunii. În Transilvania, mai ales în Banat, atît înainte de 1918, cît şi după, cărbunii jucau un rol important ca şi combustibili industriali. Dar combustibilii proveniţi din petrol au pătruns şi în industria ardeleană încă înainte de anul 1918, deoarece existau rafinării care prelucrau ţiţeiul importat din România. Însemnătatea mai redusă a cărbunelui în industrie se datoreşte însă şi faptului că industria ţării noastre în general, şi ramurile industriei grele mari consumatoare de cărbuni — siderurgia şi metalurgia — în special, erau insuficient dezvoltate.

Cărbunele din ţara noastră nu trebuia să satisfacă nici nevoile casnice de combustibil, deoarece abundenţa materialului lemnos asigura aprovizionarea gospodăriilor cu lemne de foc. În aceste condiţii nu e de mirare că principala formă de valorificare a bogăţiilor carbonifere era utilizarea lor sub formă de combustibil în transporturi, bineînţeles, mai ales la căile ferate. Astfel în România circa 80% din cărbunii extraşi erau consumaţi de către mijloacele de transport, deşi pe plan mondial acest procent reprezenta doar 23% din consumaţia totală[1].

Observăm deci că industria carboniferă din România, în virtutea unor factori specifici de ordin economic, avea şanse mai mici de a prospera, în comparaţie cu alte ţări. Cu toate acestea, după anul 1918 extracţia de cărbuni a înregistrat progrese evidente, fiind antrenată în cadrul general al propăşirii economice generate de realizarea pieţii naţionale a capitalismului în condiţiile României întregite.

FACTORII ECONOMICI ŞI POLITICI AI EVOLUŢIEI ÎN INDUSTRIA CARBONIFERĂ

Perioada imediat următoare primului război mondial se caracterizează prin ofensiva neîncetată a produselor petrolifere în diferitele ramuri ale economiei. În acest timp industria carboniferă era tot mai serios ameninţată de răspîndirea motoarelor bazate pe combustibilii proveniţi din petrol (benzină, motorină, păcură), în industrie şi transporturi. Ca urmare, în unele ţări, în care producţia de cărbune avea o pondere însemnată din punct de vedere economic, încep să apară fenomene de criză în această ramură a economiei, chiar şi în condiţiile stabilizării vremelnice şi parţiale a capitalismului. Ţările care s-au resimţit mai puternic de pe urma acestui fenomen au fost în primul rînd Anglia, Belgia, Cehoslovacia, Austria, datorită faptului că utilajul lor tehnic era învechit, iar societăţile carbo-

[1] *Enciclopedia României*, III, [Bucureşti, f. a.], p. 695.

nifere nu intenționau să efectueze marile investiții necesare pentru modernizarea întreprinderilor lor.

În România acționau însă, în perioada pe care o studiem, unii factori care au contrabalansat tendința de decădere a industriei carbonifere. Cel mai important dintre aceștia a fost realizarea pieții naționale unice a capitalismului în România în urma desăvîrșirii unității naționale de stat. Datorită acestui fapt industriei carbonifere i s-a deschis posibilitatea valorificării produselor pe întregul teritoriu al țării. Minele din Transilvania și Banat furnizau cărbuni în cantitate însemnată României, și înainte de anul 1918, dar barierele vamale împiedicau deplina folosire a acestei posibilități de plasare a produselor. Pe de altă parte, în cadrul Austro-Ungariei minele din Ardeal jucau un rol secundar, deoarece principala sursă de aprovizionare a industriei și transporturilor o formau zăcămintele din Boemia, Stiria, Tata și Salgótarján. După anul 1918 însă minele din Transilvania au menirea de a contribui la acoperirea necesităților de cărbune ale industriei și transporturilor din întreaga Românie, ceea ce le asigura o piață de desfacere sigură și permanentă.

Creșterea producției carbonifere în țara noastră în perioada pe care o studiem a fost determinată și de un factor conjunctural de mare însemnătate și anume de situația economică în general favorabilă a țării începînd din anii 1922—1923, situație determinată de stabilizarea vremelnică și parțială a capitalismului atît pe plan mondial cît și în România. Înviorarea economiei, intensificarea activității industriale, creșterea ponderii industriei în cadrul economiei naționale au sporit cererea de combustibil atît din partea întreprinderilor, cît și a mijloacelor de transport, în special a căilor ferate. Creșterea producției de oțel și fontă a mărit necesitățile de cărbuni și cocs pe piața națională.

Un alt factor care a exercitat o influență favorabilă asupra industriei carbonifere l-a constituit existența unui debușeu permanent datorat consumului ridicat de cărbuni al căilor ferate, cărora li se furniza cea mai mare parte a producției de cărbuni. Mai mult, procentul cărbunilor preluați de căile ferate din totalul producției marca o creștere continuă. Între anii 1922—1929 acest procent a evoluat în felul următor: 1922: 64%; 1923: 60%, 1924: 69%; 1925: 70,5%, 1926: 70,8%; 1927; 72%; 1928: 73%; 1929: 73,4%[2]. Acest factor acționa însă în mod contradictoriu asupra dezvoltării industriei carbonifere. E drept că pe de o parte se asigura un debușeu sigur pentru o parte însemnată a producției de cărbuni, dar pe de altă parte situația acestei ramuri a industriei extractive depindea de politica de stat a combustibilului și, în afară de aceasta, căile ferate, datorită crizei de vagoane, aveau tendința de a nu transporta decît cărbunii destinați propriului consum. Astfel, datorită lipsei mijloacelor de transport, producția de cărbuni nu a putut depăși cu mult cererile statului, deși s-ar fi ivit comenzi din partea multor firme particulare.

---

[2] *Indicatorul minier pe anul 1925*, București, [f. a.], p. XXXVI; *Enciclopedia României*, III, p. 696.

SITUAȚIA INDUSTRIEI CARBONIFERE ÎNTRE ANII 1919—1929

Industria carboniferă a moștenit din timpul războiului o situație precară, datorită exploatării neraționale și prădalnice a minelor de către autoritățile austro-ungare în Banat și Transilvania și de către ocupanții germani în Muntenia. În timpul operațiunilor militare doar minele din Moldova, cărora le-a revenit sarcina de a acoperi prin producția lor necesitățile impuse de război, au fost supuse unei exploatări intense și totodată raționale. Ca urmare, producția lor a crescut de la 14.112 t în anul 1916 la 93.403 t în 1918. Cu totul alta era situația în minele aflate pe teritoriul de sub ocupație germană. Scopul unic al ocupanților fiind acela de a extrage cît mai mult cărbune în cît mai scurt timp și cu investiții minime, lucrările de abataj au fost forțate în galeriile existente, fără a săpa noi galerii și puțuri, fără a menaja instalațiile tehnice. Deosebit de îngrijorătoare era după război situația minelor din Banat și Transilvania. Exploatarea nerațională din timpul războiului, sistarea investițiilor de capital, neglijarea lucrărilor de deschidere și de pregătire, menținerea utilajului învechit au adus aceste mine într-o stare jalnică. În 1918 randamentul minelor din Transilvania și Banat a scăzut de două ori în comparație cu anul 1916. În 1918 autoritățile austro-ungare au părăsit aceste mine, astfel încît o parte din galerii s-au distrus, instalațiile s-au deteriorat, iar puțurile au fost inundate. Situația cea mai gravă s-a creat la exploatările din Valea Jiului, unde, începînd din anul 1917 și pînă în 1920 producția a înregistrat o scădere continuă (1917: 1.468.854 t; 1918: 1.410.244 t; 1919: 1.028.925 t; 1920: 987.860 t[3]).

În ciuda acestor greutăți, producția generală de cărbuni a României a început să crească neîntrerupt încă din primii ani postbelici. În 1919 s-au produs 1.559.330 t de cărbuni, în 1920, 1.587.575 t, iar în 1921, 1.804.687 t[4]. Acest progres se datorește faptului că imediat după război statul a încurajat la maximum extracția de cărbuni și chiar a forțat sporirea producției, deoarece necesitățile economiei naționale în plină refacere și reorganizare de pe urma uriașelor daune provocate de război au mărit necesitățile de combustibil atît în industrie cît și în transporturi, în special la căile ferate. În acele condiții de criză valutară statului nu i-ar fi convenit de loc să importe mari cantități de cărbune din străinătate, și din această cauză a intensificat prin toate mijloacele producția internă iar exportul a fost îngrădit. Ca urmare, în această perioadă atît importul cît și exportul cărbunilor (în tone) se afla la un nivel scăzut[5]:

	Import	*Export*
1919	27.315	2.075
1920	18.291	3.889
1921	55.564	7.163

[3] *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat*, Cluj, 1927, p. 51.
[4] *Statistica minieră a României* pe anii 1919—1921.
[5] *Indicatorul minier pe anul 1925*, p. XXXV.

În primii ani de după război dezvoltarea industriei carbonifere a fost favorizată și de faptul că ea nu a avut de înfruntat concurența produselor petrolifere, întrucît s-a creat o conjunctură economică excepțională pe piața externă pentru vînzarea produselor din țiței; astfel statul s-a ferit să folosească păcura drept combustibil în transporturi, căutînd s-o exporte, pentru a echilibra balanța de plăți și pentru a ameliora criza valutară. De altfel, devalorizarea monedei și scăderea puterii ei de cumpărare a fost un alt factor care a apărat industria carboniferă de pericolul concurenței străine, deoarece în condițiile slăbiciunii leului orice fel de import devenea dezavantajos și din această cauză nu numai statul, ci chiar și firmele particulare preferau să folosească combustibilul produs în țară.

Statul achiziționa însă cantitățile de cărbune necesare căilor ferate la prețuri foarte scăzute, cu mult mai mici decît prețurile de pe piața mondială. Acest fapt a provocat puternice nemulțumiri în cadrul societăților carbonifere, scopul cărora era, bineînțeles, obținerea unui profit cît mai mare. Societăților respective nu le convenea să-și vîndă produsele la un preț mic, într-o perioadă cînd trebuia să efectueze mari investiții pentru refacerea minelor și modernizarea utilajului, ceea ce periclita obținerea unor profituri mulțumitoare. Cu toate acestea între anii 1919—1921 profiturile societăților carbonifere au crescut progresiv. De exemplu societatea „Lignitul" a obținut în anul 1919 un cîștig net de 616.078 lei, în anul 1920 de 1.744.864 lei, iar în 1921 de 3.361.988 lei[6]. Pe baza acestor profituri, societatea, fondată încă în anul 1908 cu capital românesc, își sporește capitalul succesiv la 5 milioane lei în 1919, la 7 milioane în 1920 și la 12 milioane în 1921[7]. Pentru a potoli nemulțumirile cercurilor de afaceri din industria carboniferă, în aprilie 1921 Ministerul de Industrie și Comerț a convocat o conferință a reprezentanților autorităților de stat și a principalelor întreprinderi carbonifere cu scopul de a stabili măsurile ce urmau a fi adoptate în interesul intensificării producției de cărbuni. În urma acestei consfătuiri se iau măsuri pentru asigurarea transportului cărbunilor extrași și se majorează prețurile de achiziție, astfel încît prețul mijlociu al cărbunilor crește de la 352 lei/tonă în anul 1920 la 514 lei/tonă în anul 1921.

În perioada primilor ani de după război se desfășoară un intens proces de reorganizare și transformare a întreprinderilor și societăților carbonifere. Toate societățile caută să-și consolideze pozițiile, să cumpere noi mine și să-și sporească capitalul. În același timp alte grupuri financiare recurg la capitalul străin pentru a înființa întreprinderi carbonifere viabile, dispunînd de un capital însemnat. De exemplu Banca comercială română, împreună cu un grup financiar belgian, înființează în anul 1920 societatea „Creditul carbonifer" cu un capital de 55 milioane lei.

Concomitent, capitalul minier și bancar românesc caută să folosească noile posibilități de investiții, încercînd să preia controlul asupra bogatelor

[6] *Statistica societăților pe acțiuni* pe anii 1919—1921.
[7] *Ibid.*

zăcăminte de cărbune din Transilvania și Banat. Se efectuează astfel primele operațiuni de „naționalizare", au loc primele înfruntări între grupurile financiare românești și cele străine. În anul 1920 se înființează societatea „Petroșani", rezultat al compromisului dintre un grup financiar român, în frunte cu societățile Banca românească și Creditul extern, și stăpînii anteriori ai minelor: societatea Salgótarján și banca Pester Ungarische Kommerzialbank. Ca urmare a înțelegerii dintre cele două părți, jumătate din acțiunile reprezentînd capitalul total de 100 milioane lei urmau să treacă în posesiunea grupului românesc, prin răscumpărare.

Începînd din anul 1922 în evoluția producției de cărbuni distingem o nouă fază de dezvoltare. Din acest an situația industriei carbonifere se stabilizează, iar extracția de cărbuni înregistrează sporuri neîntrerupte pînă în anul 1927, cînd producția de cărbuni ajunge la maximum. Între anii 1922—1927 în România s-au extras următoarele cantități de cărbuni (în tone și în procente (1919 = 100%))[8]:

1922	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*
2.116.221	2.521.393	2.776.371	2.928.850	3.053.553	3.225.468
136	162	178	188	196	207

Principala cauză a situației prielnice din industria carboniferă în acest răstimp trebuie căutată în avîntul pe care-l înregistrează industria din România în perioada amintită, în special începînd cu anul 1924. Dezvoltarea principalelor ramuri industriale a sporit necesitățile de combustibil și a dus la intensificarea transporturilor pe căile ferate, ceea ce a lărgit necontenit în acești ani piața cărbunilor. Pe de altă parte statul, interesat în sporirea producției de cărbuni, a continuat să sprijine intensificarea activității întreprinderilor carbonifere prin acordarea unor prime pe plusul de producție, începînd din anul 1923.

Deși face mari progrese, industria carboniferă continuă să întîmpine greutăți în această perioadă. În primul rînd, datorită înviorării economice generale a țării, moneda națională se întărește și astfel puterea ei de cumpărare pe piața externă crește, prin urmare efectuarea unor importuri devine mai rentabilă. Din această cauză unele întreprinderi industriale încep să folosească combustibil de import, ceea ce duce la creșterea importului de cărbune în această perioadă, mai ales că unele țări din apropierea României, cum ar fi Cehoslovacia și Polonia, nu numai că produceau cărbunele la un preț de cost mai scăzut decît țara noastră, dar erau dispuse să-l vîndă chiar la preț de dumping, deoarece întîmpinau greutăți în desfacerea lui. În același timp, exportul cărbunilor din România, care niciodată nu a atins cantități însemnate, nu a putut compensa importul, deoarece debușeurile din Iugoslavia și Bulgaria erau instabile. Importul și exportul de cărbune și cocs (în tone) a evoluat în felul următor[9]:

[8] *Statistica minieră a României pe anii 1922—1927; Enciclopedia României*, III, p. 692.

[9] *Miniera*, II (1927), nr. 3, p. 356.

	Import	*Export*
1922	27.670	72.671
1923	177.841	34.301
1924	204.640	27.995
1925	281.646	14.864

Creșterea continuă a importului de cărbune, paralel cu scăderea exportului, stîrnește neliniște în rîndul capitaliștilor interesați în industria carboniferă. Societățile carbonifere cer măsuri protecționiste și ca urmare, statul, apărător al intereselor cercurilor de afaceri autohtone, a hotărît să impună un regim vamal de 400 lei pentru fiecare tonă de cărbune importat. De asemenea se hotărăște ca întreprinderile și instituțiile de stat să utilizeze numai cărbuni din producția indigenă. Încurajarea puternică a industriei carbonifere de către stat se explică și printr-un factor politic. În acești ani la cîrma țării se aflau guverne liberale, care reprezentau interesele unor grupuri financiare strîns legate de exploatările carbonifere, cum ar fi Banca românească sau Banca generală a Țării Românești.

Alături de creșterea importului de cărbuni s-a ivit și un alt factor care amenința interesele societăților carbonifere și anume tendința întreprinderilor petrolifere de a plasa statului o parte din producția de păcură, spre a fi utilizată drept combustibil de către căile ferate. Această tendință avea la bază greutățile pe care le întîmpinau produsele de petrol din țara noastră pe piața externă în urma descoperirii și exploatării unor bogate surse de țiței în Iran, Venezuela, Irak și alte țări în care petrolul era produs la un preț de cost extrem de scăzut, ceea ce a înrăutățit conjunctura internațională atît de favorabilă pentru petrol în primii ani postbelici.

Ca urmare, începînd din anii 1924—1925 piața combustibilului din România și în special comenzile de stat pentru căile ferate devin arena unor permanente lupte între societățile carbonifere și cele petrolifere. În această înfruntare societățile petrolifere obțineau avantaje tot mai mari, datorită puterii lor financiare care le permitea să influențeze în mai mare măsură politica de stat, precum și datorită sprijinului atotputernicelor monopoluri petrolifere internaționale, cointeresate prin investiții de capital în activitatea societăților din România. Nu e de mirare că astfel cantitatea de păcură utilizată sub formă de combustibil în industrie și transporturi creștea neîncetat. Dacă în anul 1922 au fost întrebuințate doar 395.000 t păcură în acest scop, în anul 1925 această cifră a ajuns la 745.000 t.

Văzînd că pierd teren în lupta cu societățile petrolifere, cercurile financiare interesate în industria carboniferă cer sprijinul statului pe alte căi. În anul 1926 Direcția generală a minelor organizează o nouă conferință pentru valorificarea zăcămintelor și producției de cărbuni[10]. La această conferință reprezentanții societăților carbonifere au cerut statului

[10] *Miniera*, I (1926), nr. 3, p. 80.

să asigure transportul comenzilor de cărbuni către firmele particulare pe căile ferate, să renunțe totalmente la importul de cărbuni pentru necesitățile căilor ferate și să fixeze zone de influență pentru diferitele bazine și societăți carbonifere. Într-adevăr, în urma acestei conferințe s-au luat măsuri mai ales în ce privește încurajarea transporturilor de cărbune, totodată au fost mărite și prețurile de achiziție, care au ajuns în acel an la cel mai înalt nivel, în medie la 971 lei/tonă. Aceste măsuri au provocat un nou avînt în producția de cărbuni, astfel că în anul 1927 cantitatea extrasă a atins punctul culminant.

Perioada cuprinsă între anii 1922—1927 se caracterizează prin schimbări importante în viața societăților carbonifere. Trebuie să precizăm că în România numărul acestor societăți era mare în comparație cu alte țări. Datorită încurajării producției de cărbuni din partea statului, chiar și întreprinderile mai mici au rezistat furtunilor financiare, iar exploatări care în mod normal ar fi trebuit să fie închise au continuat să producă. Numărul întreprinderilor carbonifere a crescut de la 55 în 1919 la 60 în 1922, pentru ca într-un singur an să sporească la 73, în 1923. E drept că de la această dată numărul lor a început să scadă treptat, încît în 1927 mai funcționau 62 de asemenea întreprinderi[11].

Datorită legilor de naționalizare, precum și datorită legii minelor din 1924, poziția capitalului românesc în industria carboniferă se consolidează în această perioadă. În anul 1924 ia ființă societatea „Lupeni", în urma tratativelor dintre societatea „Uricani—Valea Jiului", proprietara de pînă atunci a minelor, și o asociație de capitaliști români grupați în jurul Băncii românești. În urma acestor tranzacții grupul românesc a preluat o cotă parte din acțiuni, care asigura controlul asupra unei jumătăți din capitalul de 400 milioane lei al noii societăți[12]. În anul 1926 societățile „Petroșani" și „Lupeni" participă la „naționalizarea" societății „Valea Jiului de Sus", care pînă atunci aparținuse tot societății Salgótarján.

În această perioadă apar alte două mari întreprinderi carbonifere. În anul 1925 ia ființă societatea „Lonea", creată sub auspiciile statului, care, din capitalul total de 180 milioane lei, contribuie cu 150 milioane[13]. În 1927, pe baza unui capital de 48 milioane lei, este înființată societatea „Valea Agrișului", finanțată de către Banca generală a Țării Românești. Cu aceasta structura capitalistă a industriei carbonifere se cristalizează definitiv.

Pentru a putea lărgi producția fără să angajeze un mare număr de brațe de muncă, întreprinderile exploatatoare de cărbuni caută să modernizeze utilajul. Transportul cărbunilor din galerii spre suprafață este tot mai mult mecanizat, pentru evacuarea apei se folosesc pompe acționate de curent electric, iar ciocanul de abataj este înlocuit cu compresorul și cu ciocanul pneumatic. Datorită raționalizării capitaliste a producției, muncitorii sînt concediați chiar și în condițiile sporirii producției. Astfel,

[11] *Enciclopedia României*, III, p. 689.
[12] *Compass Rumänien* pe anul 1932, Viena, 1932, p. 636.
[13] *Ibid.*, p. 635.

numărul muncitorilor angajați la societatea „Petroșani" scade, de la 10.788 persoane în 1925, la 9.649 persoane în 1927[14]. Societatea „Lupeni" avea în 1927 vreo 4.405 muncitori, față de 5.119 în anul 1924 și 4.727 în 1922, iar numărul muncitorilor de la minele din Anina, Doman și Secul, ale societății „Uzinele de fier și domeniile Reșița" scade de la 4.658 în 1922, la 3.399 în 1927[15]. Bineînțeles că scăderea numerică a muncitorilor nu era compensată pe terenul producției numai prin creșterea productivității muncii, ci și prin intensificarea muncii. Încordarea sporită cu care munceau minerii rămași în producție asigura însă profituri uriașe acționarilor carboniferi. Iată cum a evoluat profitul unor mari societăți carbonifere în anul 1927, comparativ cu anul 1922 (în lei)[16]:

Societatea	Profitul	
	1922	1927
Petroșani	67.398.851	158.400.843
Creditul carbonifer	3.554.969	16.841.368
România carboniferă	1.794.414	6.820.416
Lignitul	3.892.809	6.122.224

Pe baza acestor profituri masive societățile carbonifere și-au putut spori neîncetat capitalul prin noi emisiuni. Astfel, între anii 1922—1927 capitalul societății „Petroșani" a sporit de la 280 milioane lei la 820 milioane, capitalul societății „Creditul carbonifer" de la 55 milioane la 110 milioane lei, iar capitalul societății „Lignitul" a crescut de la 12 milioane lei la 50 milioane lei[17].

Anul 1927 a fost anul de vîrf al producției carbonifere. Dar încă în cursul acestui an au început să apară semne de instabilitate. Deoarece toate societățile contau pe vînzarea producției lor la prețul record fixat în anul 1926, s-au produs mari cantități de cărbune care au depășit cu mult cererea. S-au format astfel stocuri de produse nevîndute și, pentru a scăpa de ele, societățile au acceptat să scadă prețul cărbunelui. Însă în 1928 comenzile adresate industriei carbonifere au scăzut, deoarece în adîncurile economiei capitaliste au început deja să acționeze acele pîrghii care vor declanșa marea criză economică din anii 1929—1933. Producția de cărbuni din anii 1928—1929 a fost cu circa 200.000 de tone mai redusă decît în anul 1927 (în 1928 producția de cărbuni a fost de 3.027.240 t, iar în 1929 de 3.046.027 t)[18]. Numărul muncitorilor angajați în industria carboniferă a continuat să scadă, de data aceasta nu numai datorită raționalizării, ci și în urma micșorării volumului producției. De exemplu,

[14] *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, I, București, 1929, p. 451.

[15] *Ibid.*, p. 459—460.

[16] Date extrase din *Statistica societăților pe acțiuni*, volumele pe anii 1922 și 1927.

[17] *Idem.*

[18] *Statistica minieră a României* pe anii 1928—1929.

în Valea Jiului, unde în 1924 numărul lucrătorilor a ajuns la 18.197, în 1927 această cifră s-a restrîns la 16.177 persoane, în 1928 la 13.269 persoane, iar în 1929 la 12.788 de persoane[19]. Chiar și profiturile încasate de societățile carbonifere ating cifre mai moderate decît în anii anteriori: scoietatea „Petroșani" realizează în anul 1928 profituri de 127.216.253 lei, iar în anul 1929 de 125.643.813 lei. Mai mult chiar, unele societăți încep să lucreze în pierdere. Astfel, societatea „Lignitul", în anul 1928, înregistrează un deficit de 9.254.809 lei, deficit care, în 1929, crește la 14.280.967 lei[20]. Prețul cărbunelui urcă în oarecare măsură în anul 1928, dar în 1929 acordul dintre producătorii de cărbuni și Ministerul Comunicațiilor prevede din nou o reducere de 8% a prețurilor de achiziție.

Pentru a preîntîmpina izbucnirea violentă a crizei în industria carboniferă, statul încearcă să ia măsuri de protecție. Bineînțeles, se caută în primul rînd salvarea marilor societăți carbonifere, care sînt avantajate prin diferite măsuri. De exemplu, prețul plătit pentru cărbunii achiziționați de la societățile „Petroșani" și „Lupeni" s-a ridicat în 1929 la 1800 lei per tonă, pe cînd prețul mijlociu al cărbunilor în anul respectiv era de 839 lei/tonă.

O altă cale de protecție a intereselor societăților carbonifere a constituit-o accentuarea protecționismului vamal. Prin noul tarif, intrat în vigoare în anul 1929, fiecare tonă de cărbune este impusă la 750 lei vamă la import.

Datorită greutăților economice întîmpinate de către întreprinderile producătoare de cărbuni apar simptomele caracteristice oricărui ajun de criză și în primul rînd, lipsa de fonduri lichide. Capitaliștii sperau să găsească o ieșire din această situație apelînd la capitalul străin. Noua lege a minelor, adoptată în 1929 și care tratează capitalul autohton și cel străin pe picior de egalitate, reflectă această situație. Dar speranțele cercurilor financiare au fost înșelate. Firmele străine au profitat de greutățile financiare întîmpinate de către întreprinderile românești și de prevederile încurajatoare ale noii legi a minelor pentru a acapara pachetele de control ale unor mari societăți carbonifere și pentru a se infiltra în consiliile de administrație ale altora. De exemplu, în anul 1928, capitalul societății „Lignitul" e mărit la 95 milioane lei prin aportul financiar al unor firme belgiene, care astfel preiau controlul asupra ei[21]. În anul următor ajunge sub controlul belgian și societatea „Valea Agrișului", ale cărei acțiuni sînt cumpărate în majoritate de către „Société Générale de Belgique"[22].

În anul 1930 criza lovește cu toată puterea industria carboniferă. În acest an producția scade cu 23%, ajungînd la 2.369.882 tone. Caracterul

---

[19] *Industria și bogățiile din Ardeal și Banat*, p. 51; *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Edit. Acad. R.P.R., [București], 1960, p. 270.

[20] *Statistica societăților pe acțiuni* pe anii 1928—1929.

[21] *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, 1960, p. 142.

[22] *Compass Rumänien* pe anul 1932, p. 642.

ciclic al economiei capitaliste, în condițiile crizei generale a capitalismului, întrebuințarea unilaterală a cărbunilor în economia națională drept combustibil în transporturi, concurența sporită exercitată de către produsele derivate din petrol au fost factorii care au întrerupt evoluția ascendentă a industriei carbonifere.

ASPECTS DE LA SITUATION DE L'INDUSTRIE CARBONIFÈRE DE ROUMANIE ENTRE LES ANNÉES 1919—1929

RÉSUMÉ

Entre les années 1919—1929, la production de charbons de Roumanie atteignit un niveau assez haut, bien que le développement de l'industrie carbonifère fût influencée par le fait que dans notre pays le charbon jouait avant tout le rôle de combustible dans les transports, surtout pour les chemins de fer. Quoique les mines de charbon se trouvassent, au lendemain de la guerre, dans un état pitoyable, la production commença à croître rapidement, grâce aux nécessités de plus en plus grandes de combustible et à l'encouragement dont l'extraction du charbon jouit de la part de l'Etat. L'accomplissement du processus de formation de l'Etat national roumain contribua notablement à l'augmentation de la production de charbon, parce que les mines de Transylvanie et du Banat virent s'ouvrir à elles le marché de la Roumanie entière. La production de charbon réalisa les progrès les plus grands entre les années 1922 et 1927, grâce au souffle économique nouveau amené par la stabilisation temporaire et partielle du capitalisme et à la suite de l'encouragement dont elle bénéficia de la part des gouvernements libéraux. A cette période les sociétés carbonifères se consolident, leurs capitaux et profits augmentent et la position du capital roumain dans cette branche de l'économie s'affermit. Cependant, en raison de la rationalisation capitaliste du travail, le nombre des ouvriers occupés dans l'industrie carbonifère baisse.

Au cours des années 1928—1929, l'industrie carbonifère a à surmonter des difficultés de plus en plus grandes et, à partir de l'année 1930, elle est fortement atteinte par la crise économique.

NONA ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE 1437—1540

DE

A. RĂDUȚIU

Decretată la 1351, nona s-a impus tîrziu în Transilvania[1] și n-a devenit aci, cel puțin pentru teritoriul Transilvaniei voievodale, o obligație generală[2]; mai mult, țăranii răsculați la 1437 au reușit, pentru un moment, să obțină ștergerea acestei obligații.

În cele ce urmează vom încerca să vedem în ce măsură, printre numeroasele obligații ale țărănimii iobage față de stăpînii săi, documentele înregistrează nona și care este circulația ei între anii 1437—1540.

Dispozițiile decretului din 1351 cu privire la nonă vor fi reluate și în alte decrete regale următoare din anii: 1492, 1495, 1498, 1500, 1507, 1514, 1518. Începînd cu decretul lui Vladislav II din 1492, aceste dispoziții vor cunoaște unele modificări și precizări. Ele pun în evidență mai ales două aspecte legate de strîngerea nonei: obligativitatea strîngerii nonei sau a ocalelor, în echivalență cu nona, și problema întîietății strîngerii nonei sau a dijmei.

În decretul din 1492 se hotărăște cu privire la nonă că ea trebuie cerută de la toți iobagii regelui și ai reginei, fiind scutite orașele împrejmuite cu ziduri, ca și de la toți iobagii nobililor; nona să se ia din semănături și din vin; decretul stabilește să se ceară none sau ocalele obișnuite (*akones consuetos*)[3]. Față de decretul din 1351, dispoziția de mai sus recunoaște, alături de obligația nonei, obligația ocalelor, avînd aceeași valoare. Acest adaos trebuie explicat prin necesitatea de a pune decretul în concordanță cu realitatea raporturilor iobăgești, unitară numai în aspectele ei esențiale, dar diversă în manifestările ei concrete, particulare, de la regiune la regiune, de la stăpîn la stăpîn, de la o moșie la alta.

---

[1] L. Deméný, *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 5, p. 181.

[2] A. Răduțiu, *Nona în Transilvania pînă la 1437*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VIII (1965), p. 321—328.

[3] *Corpus Juris Hungarici*, I, Budapesta, 1899, p. 510—512.

Decretul din 1500, tot de la Vladislav al II-lea, nu mai admite alternativa none—ocale; impune strîngerea numai a nonelor. Se hotărăște astfel ca de acum înainte, atît regele cît și prelații, nobilii și fruntașii țării, din întregul regat, să strîngă de la iobagii lor care au semănături și vii nu ocalele, cum se obișnuiește în unele locuri, ci a noua parte (*non akones — prout certis in locis solebant — sed nonam partem... exigant et exigi faciant*)[4].

Deși ocalele au fost recunoscute legal numai între anii 1492—1500, ele au fost în uz și înainte și după aceste date.

Cu privire la întîietatea strîngerii nonei sau a dijmei, decretul din 1492 prevede ca prelații și alți oameni ai bisericii care au iobagi să ia întîi dijma și apoi a noua parte (*primo decimas et post haec similiter nonam partem omnium frugum suarum et vinorum ipsorum exigant*)[5]. Dacă în decretul din 1492 se păstrează dispoziția inițială (din 1351) cu privire la strîngerea dijmelor mai întîi, decretul al doilea al lui Vladislav al II-lea, din 1495, stabilește ca întîi să se plătească nonele și după aceea dijmele (*prius nonae, deinde autem decimae persolvantur*), deoarece, cu prilejul strîngerii lor, s-au ivit numeroase neînțelegeri între prelați și baroni sau alți nobili și oameni cu moșie (*inter dominos praelatos et barones ac alios nobiles et possessionatos homines, plurimae difficultates in eo exortae sunt*)[6]. Decretul din 1500 reîntărește dispoziția cu privire la plata întîi a nonelor și apoi a dijmelor[7]; dintr-un decret următor, din 1507, dat tot de Vladislav al II-lea, aflăm că, de fapt, la dijmuirea produselor, pentru plata nonei și a dijmei trebuie să se ia din 10 clăi întîi o claie pentru dijmă și apoi alta pentru nonă, țăranului rămînîndu-i opt clăi[8]. La fel stabilește și decretul din 1514[9]. Oscilațiile dispozițiilor privind întîietatea strîngerii nonei sau a dijmei oglindesc conflictele dintre nobilime și cler, marcînd în momentele respective influența pe lîngă rege cînd a nobilimii, cînd a clerului.

Dispozițiile din decretele arătate mai sus relevă și alte aspecte legate de strîngerea nonei. Astfel decretul din 1514 al lui Vladislav al II-lea precizează din ce anume se plătește nona: din tot ce rodește pămîntul, fie din seceriș, fie din cosit (adică din bucatele cosite, nu din fîn) și pe deasupra și din vin (*de omnibus terrae nascentiis, sive metantur sive falcentur, praeterea de vinis*)[10].

Decretul din 1492 arată că, dacă cineva nu va strînge nonele sau ocalele, comitele și vicecomitele trebuie să strîngă a noua parte în folosul regelui. Dar dacă iobagii oricui au a se plînge cu privire la plata nonei sau a ocalelor, ei trebuie să fie ascultați și judecați de juzii obișnuiți ai regatului. Decretul mai prevede că cel care refuză să plătească nona este

[4] *Ibid.*, p. 658.
[5] *Ibid.*, p. 512.
[6] *Ibid.*, p. 588.
[7] *Ibid.*, p. 658.
[8] *Ibid.*, p. 702.
[9] *Ibid.*, p. 714.
[10] *Ibid.*

osîndit la pierderea averii. Nona sau ocalele, așa cum prevede același decret, trebuie plătite și de către cei care cultivă vii sau ară pămînturi pe moșii străine, stăpînilor acelor moșii[11]. Nona este deci nu numai obligația iobagilor față de stăpînii lor proprii ci, sub același nume, se plătește și folosința unor vii sau a unor pămînturi arătoare străine. Dispoziția a fost înscrisă, avînd în vedere, desigur, și numeroasele neînțelegeri ivite mai ales între orășeni și stăpînii pămînturilor pe care acești orășeni cultivau vii sau făceau semănături. În Transilvania se cunosc pînă acum numai conflictele orășenilor din Cluj cu conventul din Cluj—Mănăștur din această pricină.

Prezentarea dispozițiilor cu privire la nonă din decretele amintite arată, în comparație cu decretul din 1351 — cînd a fost introdusă nona — că unele dintre ele au rămas neschimbate, altele au devenit mai ample, iar altele au suferit modificări. La 1492 nona poate fi înlocuită de ocale, dar dispoziția e anulată în 1500, cînd ocalele sînt șterse. Decretele oscilează apoi și în dispozițiile privind întîietatea strîngerii nonei sau a dijmei.

Decretele amintite exprimă numai situația de drept a raporturilor feudale; ea nu este însă întotdeauna și situația de fapt a acestor raporturi, care se subordonează de cele mai multe ori obiceiului locului. Dreptul izvorît din acest obicei este cel hotărîtor, cu atît mai mult cu cît acesta se moștenește, se perpetuează, nu pentru o perioadă scurtă de timp, cît e în vigoare o lege, ci de-a lungul întregului ev mediu.

În al doilea rînd trebuie arătat că decretele prezentate sînt legile regatului ungar, ele neavînd pentru Transilvania aceeași valoare juridică.

*

Vom urmări în continuare deci nona în practica raporturilor feudale, așa cum le oglindesc documentele vremii în Transilvania.

Într-un document din 1439, Desideriu de Losoncz, voievodul Transilvaniei, se adresează conventului din Cluj—Mănăștur, cerîndu-i să cerceteze neînțelegerea dintre fiii lui Ioan de Bethlen și fiii lui Nicolae Apa cu privire la nonele din vin pe care aceștia din urmă le-au luat cu puterea de la iobagii celor dintîi, din viile lor de pe dealurile satului Enciu[12] (*Ench* — azi în raionul Bistrița, reg. Cluj).

La 21 septembrie din același an conventul din Cluj—Mănăștur relatează că într-adevăr Nicolae de Apa și fiii săi și-au însușit acele none pe nedrept[13].

Nona se ia în mod abuziv de la iobagii altor stăpîni și din bucate.

La 14 august 1445, capitlul bisericii din Arad adevărește că Ioan diacul din Firiteaz (*Feyereghaz* — azi în raionul Arad, reg. Banat) și frații săi copărtași au protestat în legătură cu faptul că Ștefan și Ioan, fiii lui Posa de Zeer, venind la moșiile lor *Thold* și *Berbenche* (în apropiere

[11] *Ibid.*, p. 512.

[12] F. Zimmermann, G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, p. 63, nr. 2355 (lucrare în manuscris).

[13] *Ibid.*, p. 72, nr. 2360.

de Firiteaz — azi dispărute), au cerut de acolo și au luat nonele din toate semănăturile de grîu și alte bucate, dispunînd de ele după bunul lor plac[14].

La 1446, iobagii din Șieu (*Sayo* — azi în raionul Bistrița, reg. Cluj) plăteau în fiecare an nonele din stupi (*nonas apum*)[15]; aceste none par să fie însă întîmplătoare, ele trebuind privite doar ca o curiozitate. Cei din Șieu se achită însă de obligațiile lor, plătind mai mult în bani (censul la Sf. Martin și Sf. Gheorghe); mai plătesc dijma din porci și dau cîte o oaie și un miel din 50; nu dau nona din semănături. Același document înregistrează și obligațiile iobagilor din Glodeni (*Sarpataka* — azi în raionul Tg. Mureș, reg. Mureș Autonomă-Maghiară), Onuca (*Onoka* — azi în raionul Reghin, reg. Mureș Autonomă-Maghiară) și cele două Filpișuri (*Vilpes* — tot acolo), fără a aminti printre ele nona; plătesc censul, daturile de sărbători (pîine, pui, ouă) și sînt obligați la zile de muncă (să are, să samene, să coseacă fînul, să-l adune, să prindă pește). Cele trei forme de rentă se împletesc aci, precumpănind renta în bani și în muncă, lipsind nona.

Nona din grîu se lua la 1481 pe moșia din Carei (*Karol* — azi oraș raional, reg. Maramureș), și aceasta în părțile Ungariei, a lui Ladislau Lencz. Atunci acel Ladislau se plînge că Mihail de Kemeche și George de Gathal l-au trimis pe Andrei de Carei, împreună cu familiarii săi, la casa și curtea lui Blasius Mesther, iobagul lui din Carei, luîndu-i acestui iobag nonele din grîu (*nonas frugum seu bladorum*)[16].

La începutul secolului al XVI-lea exploatarea țăranilor se înăsprește. Greutatea sarcinilor purtate se însoțește adesea cu abuzuri și silnicii, agravîndu-le situația. Pe domeniile cetăților Șoimuș și Lipova, ajunse la 1510 în stăpînirea lui Gheorghe de Brandenburg, administrația nouă stîrnește nemulțumirea generală a iobagilor din satele domeniilor amintite. Petiția iobagilor din Șoimuș și Varadia, din 1514, exprimă clar cauzele acestor nemulțumiri: sarcinile sporite de robotă, știrbirea unor drepturi privind morile, pășunile, vămile Mureșului; și nona este una din sarcinile acuzate de iobagi[17].

Exploatarea celor două domenii aduce venituri importante. La 1513,

---

[14] „... in possessiones ipsorum protestantium Thold et Berbenche vocatas... veniendo, de omnibus seminibus et segetibus frugum et aliorum bladorum intra metas predictarum possesionum nonas exegissent et asportari fecissent..." *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára* (Documentele comiților Sztárai de Nagymihály și de Sztára), II, Budapesta, 1889, p. 371.

[15] *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez* (Documente privitoare la familia Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj), I, Budapesta, 1908, p. 653.

[16] *A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára* (Documentele comiților Károlyi de Carei Mari), II, Budapesta, 1883, p. 496.

[17] M. Glück, G. Kovács, E. Dörner, *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, Edit. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 435.

numai din none, s-au înventariat: 178 găleți și o mierță de grîu, 20 găleți și o mierță de ovăz, 5 găleți și o mierță de secară[18].

Înrăutățirea situației țărănimii aservite crește după înăbușirea răscoalei din 1514 condusă de Gheorghe Doja. Renta din produse rămîne și pe mai departe fixată, pentru regatul Ungariei, la a noua parte din roadele pămîntului[19].

La 1517 Ștefan de Carei și Matei Cheh, fratele său, se plîng regelui că pe la sărbătoarea arhanghelului Mihail — 29 septembrie — mai mulți slujbași ai lui Andrei Báthori au năvălit cu puterea, din porunca stăpînului lor, pe moșia lui Matei Cheh, Wada (lîngă Urziceni, raionul Carei, reg. Maramureș, azi dispărută) și au luat din curtea lui Mihail Was, iobagul acestuia, un stog de grîu nonal (*unum acervum nonale*)[20].

Nona este una din obligațiile iobăgești și pe domeniul Șiriei, la 1525, alături de celelalte sarcini iobăgești obișnuite (censul, darurile, dijma, obligațiile în muncă). Nona se dă și aci din semănături și din vin, fie în natură, fie răscumpărată în bani, ori compensată prin alte prestații[21]. Astfel cei din Șiria, iobagi sau jeleri, dau nona din semănături, atît din cele de primăvară cît și din cele de toamnă; nonele acestea țin de castelan, în afară de cele din mazăre și linte pe care le primește provizorul la curte[22]. None din grîu dau castelanului și cei din Galșa[23] și cei din Sînmărtin[24]. Din vin dau none cei din Șiria, Galșa și Cladova. De acolo, la 1523 s-au strîns 40 de buți (*vasa*) de vin, la 1524, 19 buți[25]. La 1525 numai din Galșa s-au strîns 24 de buți de vin[26]. Aparținențele Băii de Criș, întrucît nu aveau vii și nici din grîu nu dădeau none, plătesc în socoteala lor, în fiecare an, 25 de florini[27]. Ținutul Kapolna, cu cele 47 de sate ale sale, la fel răscumpără nona cu 25 de florini[28]. Nona, dar numai din vin, o răscumpără și cei din Cladova de Sus, urbariul nearătînd cu ce sumă (*ratione non exactionis nonarum vini* . . .)[29].

None din vin datorează și cei care cultivă vii în hotare străine. Este cunoscută împotrivirea orășenilor din Cluj față de pretențiile conventului de la Cluj—Mănăștur de a lua de la ei nona din vin, pentru viile pe care le cultivă în hotarele conventului. Procesul pornit din această pricină revine mereu în atenția regelui în prima jumătate a secolului al XV-lea.

---

[18] *Ibid.*, p. 436.
[19] *Istoria României*, II, Edit. Acad. R.P.R., Buc., 1962, p. 609.
[20] *A nagykárolyi gróf Károlyi család okl.*, III, Budapesta, 1885, p. 102.
[21] D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, III (1960), p. 47.
[22] „Item de seminatura tam vernalia quam autumnalia dant nonas et pertinet castellanis preterquam prius et lentibus provisor ad curiam accipiet". (Prodan *o. c.*, p. 53).
[23] *Ibid.*, p. 57.
[24] *Ibid.*, p. 99.
[25] *Ibid.*, p. 53.
[26] *Ibid.*, p. 57.
[27] „Item pertinencia Kerezbanya vineis caret, nec nonas frumentorum dat, sed ratione nonarum quottannis dat fl. XXV". (Prodan, *o. c.*, p. 100).
[28] *Ibid.*, p. 101.
[29] *Ibid.*, p. 98.

În ciuda scutirilor pe care le au, orășenii din Cluj se plîng de abuzurile la care sînt supuși de convent în legătură cu nonele și birul pe pămînt pentru vii. Ascultînd plîngerile lor, regele Ungariei, Vladislav I, îi scutește pentru totdeauna, prin actul său din 21 septembrie 1444, de nonă și oricare alte plăți, întărindu-le vechile libertăți și privilegii de care s-au bucurat, dar de care fuseseră în utima vreme lipsiți[30]. La 1460 însuși conventul acordă înlesniri celor care cultivă vii pe moșiile lui, aceasta în urma plîngerilor făcute în numele orășenilor din Cluj și a iobagilor abației din Cluj—Mănăștur. Conventul recunoaște că plata unui talent de ceară pentru fiecare iugăr de pămînt, cerută drept bir pe pămînt pentru vii (... *pro terragio montis uinearum uideliczet pro guolibet jugero uinearum unum talentum cere* ...), a dus la părăginirea mai multor vii din teritoriul său, așa încît dealul *Gorbo* a rămas nelucrat și pustiu ca și dealul *Kewmal*, peste rîul Someș spre nord și dealul *Pethlend* la sud. Avînd în vedere că cererea acestei plăți aduce mai multe pagube conventului decît foloase, și pentru a reface acele locuri de vii, ca ele să poată deveni mai productive, conventul hotărește să steargă darea cerii drept bir pe pămînt și să nu mai strîngă nici nona din vin[31]. De acum înainte se vor lua numai dijmele bisericești din vin și din grîne[32].

Și capitlul bisericii din Alba Iulia dispune de vii pe moșiile proprii. De pe urma lor capitlul beneficiază de a noua parte din vin de la cei care le cultivă. Neplata nonei atrage protestele capitlului. Așa, la 1446, se adeverește plîngerea făcută în numele capitlului că, deși mai mulți oameni străini, iobagi ai lui Martin din Noșlac (*Nagylak* — azi în raionul Aiud, reg. Cluj), care cultivă vii pe moșiile capitlului din hotarele satului amintit, sînt obligați la plata nonelor, ei culeg în fiecare an viile fără a plăti nonele, cu îngăduința și din voința zisului Martin[33].

---

[30] „... pretactasque tributi nonarum et aliarum quarumlibet solucionum exacciones, quibus causa ex premissa gravabatur et gravatur, perpetuo relaxantes ...“ (E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez* (Documente cu privire la istoria Clujului), I, Buda, 1870, p. 180).

[31] „... ex deliberato animo maturoque consilio in nobis prehabito, hanc graciam annuimus perpetue duraturam omnibus hÿs qui uideliczet in territorys sew promotorÿs prenotati monasterÿ beate Marie virginis vineas habere dinoscerentur conservarentque et haberent, ipsam sepe dictam ceram pro terragio montis vinearum exigi consuetam, ac in singulis tribus jugeribus terrarum pro terragio montis unum florenum auri, a die datarum presencium futuris perpetuis temporibus remittimus et remissimus atque relaxamus vnacum nonis vinorum. Nisi dumtaxat de vinis ex eisdem vineis nobis et dicto ecclesie nostre prouenire debentibus veras et justas decimas exsolvituri existant ...“ (Jakab, *o. c.*, p. 208).

[32] „... de suis vinis et frumentis veras et justas decimas in patrimonium crucifixi dare consueverunt ...“ (*Ibid.*).

[33] A. Szeredai, *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transsilvaniae*, Alba Iulia, 1791, p. 101—102; data anului este greșită: 1466; A. Beke, *Az erdélyi káptalan levéltára* (Arhivele capitlului din Transilvania), Budapesta, 1889, p. 67, nr. 284.

Faptul că episcopia Transilvaniei și conventul din Cluj—Mănăștur întîmpină greutăți la strîngerea nonelor trebuie înțeles ca un protest împotriva unei practici care nu se generalizase în Transilvania.

*

Am arătat că decretele regale au legiferat în 1492 ocalele, pentru a le desființa în 1507. Practica raporturilor iobăgești arată că ele sînt în uz și înainte și după aceste date. *Ako* a fost întîi o măsură de capacitate; abia mai tîrziu s-a transformat în darea percepută în echivalență cu nona. Spre deosebire de none, ocalele se luau indiferent de cantitatea producției în anul respectiv; *ako* nu se percepea din toate felurile de produse, ci numai din cerealele importante[34].

În Transilvania ocalele sînt în uz încă înainte de 1437. Conform înțelegerii încheiate cu nobilii și adeverite la 6 iulie în acel an de conventul din Cluj—Mănăștur, țăranii reușesc să impună pentru moment ștergerea ocalelor[35]. În același an, la 6 aprilie, vicecomitele și juzii nobililor din comitatul Crasna adeveresc mărturia lui Ioan, fiul lui Ioan de Cragul, că judele și jurații din Semlacul Mare (*Mezeusomlio* — azi în raionul Deta, reg. Banat) l-au luat pe un iobag al lui Frank, fiul lui Heem de Remetea, împotriva opreliștii slujbașului lui Frank, împreună cu toate bunurile sale: 50 de oi, 2 vaci cu viței, 12 porci, darea de sf. Gheorghe, *ako*, cu casă cu tot, cu darurile de sf. Mihail și de Paști[36].

La 1456 plăteau ocalele și cei din satul Cherestur (*Keresztur* — azi în raionul Sînnicolau Mare, reg. Banat); în acel an, la 5 decembrie, regele Ladislau scutește acest sat de plata ocalelor, a dării ovăzului și altor daruri pe care trebuia să le plătească castelanului din Seghedin[37]. Scutirea este confirmată de regele Matia la 12 martie 1458[38] și de Ștefan Báthori, voievodul Transilvaniei, la 10 iunie 1483[39].

---

[34] *Urbariumok (XVI.—XVII. század)* (Urbarii din secolele XVI—XVII); redactat și cu o introducere de F. Maksai. Budapesta, 1959, p. 817.

[35] „... et censum vulgo ako appellatum dominis terrestribus nemo solvere teneatur". (E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1890, p. 617 și L. Deméný, *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 1, p. 102.

[36] „... quondam jobagionem... simul cum omnibus bonis et rebus, scilicet quinquaginta ovibus, duabus vaccis vitulatis, duodecim porcos, cum dacio sancti Georgi martiris, akone, edificio, domus et numeribus sancti Michaelis et Resurreccionis abduxissent..." (F. Pesty, *Krassó vármegye története* (Istoria județului Caraș), III, Budapesta, 1882, p. 357).

[37] „... possessionem eiusdem praepositurae [a bisericii colegiate sf. Salvator din Cenad, *n.n.*] Keresztur vocatam... Consequenterque populos et iobbagiones in eadem pro tempore comorantes ab omni solutione akonum, avenerum et aliorum quorumcunque numerum, quos et quae ipsi ad castrum nostrum Szegediense castellanis in eodem constitutis singulis annis solvere tenerentur in perpetuum gratiose eximendos duximus..." (K. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, p. 278).

[38] Juhász, *o. c.*, p. 279—280.

[39] *Ibid.*, p. 281—282.

Ocalele sînt înscrise între obligațiile și dările anuale ale românilor din districtele bănățene Bujor — azi Traian Vuia, Mănăștiur și Sudea (dispărut — azi toate în raionul Făget, reg. Banat) la începutul secolului al XVI-lea. Locuitorii din satele aparținătoare acestor districte plăteau ocalele la sărbătoarea sf. Martin; mai dădeau censul la sf. Gheorghe și sf. Martin și numeroase daruri, la sărbătorile importante ale anului, care constau din pîine, colaci *(azima)*, spete *(scapula)*, ouă, pecii *(asatura)*, slănină, vin, bere (o răscumpără); plăteau dijma din porci, unul la 25, îndeplineau anumite prestații în muncă: cositul și căratul fînului, al lemnelor[40].

Redăm mai jos veniturile (în găleți) realizate pe aparținențele cetății Hunedoara, din darea ocalelor:

Anul / Aparținența	1516[41]		1517[43]	
	grîu	ovăz	grîu	ovăz
Domeniul propriu-zis[42]	224	224	223,5	223,5
Margina	25	25	24	24
Icus	106	106	106	106
Fîrdea	59	59	59	38
Mănăștiur	37	37	21	21
Bujor	21	24	—	—
Sudea	22	22	22	22
Total:	494	497	455,5	434,5

După cum rezultă din cele de mai sus, *ako* se lua pe domeniile Hunedoarei din grîu și din ovăz. Se lua aproape întotdeauna o cantitate de ovăz egală cu cea de grîu: de la un om (cu o sesie) o găleată de grîu și una de ovăz *(de pertinencia interiori castri Hwnÿad ab hominibus 11e XXIII provenerunt triticii cubuli 11e XXIIII)*.

---

[40] Pesty, *o. c.*, p. 505—507; Hurmuzaki—Densușianu, II/3, București, 1892, p. 270—271; (cu greșeli de transcriere în ambele publicații).

[41] Hurmuzaki — Densușianu, II/3, p. 240—250.

[42] În rîndul pertinențelor interioare se cuprind: tîrgul Hunedoara și al Hațegului, precum și 34 de sate așezate pe valea Cernei și a Streiului. Pertinențele exterioare cuprind districtul Icuș cu castelul și tîrgul Margina, împreună cu 32 de sate, districtul Fîrdea cu 13 sate, districtul Mănăștiur cu 2 tîrguri și 13 sate, districtul Budea cu 9 state și tîrgul Bujor (azi Traian Vuia) cu 20 de sate, toate în regiunea cursului superior al Begăi, pe teritoriul comitatului Timiș; Cf. I. Pataki, *Gospodărirea domeniului Hunedoara în anii 1517—1518*, în *Studii*, XIII (1960), nr. 6, p. 71.

[43] Pesty, *o. c.*, p. 498—499 (cu data descifrată greșit 1514, în loc de 1517); cf. Arhivele de stat din Nürnberg, Brandenburger Literalien, nr. 1056/10, fotocopie la Institutul de istorie al Filialei din Cluj a Academiei.

Din datele analizate pînă acum rezultă că nici între 1437—1540 nona n-a devenit în Transilvania o obligație generală. Decretele regale din această perioadă, valabile pentru regatul Ungariei, nu se aplică în aceeași măsură în Transilvania ca în celelalte părți ale lui. Decretele înseși se modifică în dispozițiile lor privind nona, lăsînd uneori liberă alternativa none—ocale.

În Transilvania propriu-zisă, în afară de încercările conventului din Cluj—Mănăștur și ale episcopiei de Transilvania de a strînge none, nu cunoaștem alte cazuri de plată a nonei. Nona e în uz mai mult în părțile apusene, unde se practică și strîngerea ocalelor[44]. Pe întinsele domenii ale lui Gheorghe de Brandenburg se lua, la începutul secolului al XVI-lea, nona de la iobagii din satele domeniilor Șoimuș și Lipova; de la cei de pe apartenențele cetății Hunedoarei se lua *ako*.

Negeneralizarea nonei în Transilvania nu înseamnă că sarcinile iobăgești apăsau aci mai puțin ca în alte părți. Aria desfășurării răscoalei din 1514 este semnificativă în această privință.

LA NEUVIÈME EN TRANSYLVANIE ENTRE LES ANNÉES 1437—1540

RÉSUMÉ

Dans ce travail, l'auteur étudie la neuvième en Transylvanie entre les années 1437—1540. Il commence par analyser les dispositions des décrets royaux concernant la neuvième, émis au cours de cette période. Par rapport au décret de 1351, quand a été introduite la neuvième, les dispositions des décrets suivantes introduisent, à côté de la neuvième et en équivalence avec celle-ci, les „akones", en usage d'ailleurs avant d'avoir été décrétées.

La neuvième est étudiée ensuite dans la pratique des rapports entre les serfs. De ce point de vue, l'étude des documents révèle que dans la Transylvanie proprement dite, outre les tentatives de l'évêché d'Alba Iulia et du couvent de Cluj—Mănăștur de prélever des neuvièmes, on ne connaît pas d'autres cas de paye de la neuvième. La neuvième est prélevée en particulier dans les parties occidentales de la Transylvanie, vers la Hongrie, où sont prélevées aussi les „akones". On ne peut donc pas affirmer qu'à cette période la neuvième ait été généralisée en Transylvanie.

[44] Nici în părțile apusene ale Transilvaniei nona nu era o obligație generală. Iobagii satelor românești nu o plăteau; plăteau însă o dare specială, tretina. Urbariul pertinențelor tîrgului Ardud (în fostul comitat al Sătmarului) înregistrează clar, pentru a doua jumătate a sec. al XVI-lea, — însă realitatea trebuie să fie mai veche — această excepțare: *„Notandum, quod nulla possessiones valachicae de frumentis et vernalibus, item de vinis decimae aut nonas dant" (A nagy károlyi gróf Károlyi család okl.*, III, p. 504); vezi și D. Prodan, *Ce era tretina în Transilvania?* în „Omagiu lui Ioan Lupaș", București, 1943, p. 730.

LUPTA BURGHEZIEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA PENTRU ÎNFIINȚAREA UNEI FACULTĂȚI JURIDICE ROMÂNEȘTI (1848—1883)

DE

S. RETEGAN

În istoria românilor din Transilvania anul 1848 a însemnat o cotitură radicală nu numai pe tărîmul vieții sociale și politice, dar și pe acela al culturii. Aspirații culturale vechi, cărora le-au dat glas rînd pe rînd Ion Inochențiu Clain și Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Pentru Maior, Simion Bărnuțiu și George Bariț, aspirații cărora li s-a opus mereu vitregia Transilvaniei feudale, și-au găsit acum cea mai înaltă expresie în cugetul și fapta principalilor conducători ai revoluției. Aceasta trebuia să aducă românilor descătușarea din lanțurile iobăgiei și, deopotrivă, din acelea ale ignoranței și inculturii. În această privință națiunea română se număra printre cele mai dezavantajate națiuni din întreg imperiul. În afara liceelor din Blaj și Beiuș, a seminariilor din Blaj și Sibiu, a preparandiei din Arad, întreținute toate prin străduințele celor două confesiuni și, uneori, din fundațiunile unor oameni de bine, care și-au destinat întreaga agonisită a vieții acestui scop, nu mai erau la dispoziția românilor transilvăneni decît școlile sătești, foarte puține și rău organizate și acestea. „Casa culturii noastre naționale — scria Bărnuțiu în 1852 — n-are nici fundament, nici coperiș; ea este în aer, că n-avem nici școale sătești elementare, reale, nici școale înalte“[1].

Problema școlilor naționale de toate gradele a preocupat mult pătura conducătoare românească, formată în primul rînd din intelectuali: preoți, învățători, profesori, funcționari, clerici și numai în foarte mică măsură dintr-o pătură burgheză prin excelență, independentă economic, interesată în comerț, agricultură și industrie. Importanța politică a burgheziei românești nu consta atît în potențialul său economic sau în numerozitatea sa, ci mai cu seamă în sprijinul care-i putea veni din partea

[1] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXII, nr. 29 din 27, IV, 1870.

poporului român, ale cărui interese sociale și naționale le reprezenta. Or, acest sprijin putea fi cu atît mai mare, cu cît era mai ridicat nivelul cultural al celor mulți. Luminarea poporului cu ajutorul școlii, în vederea îmbunătățirii situației sale economice, sociale și politice, era tocmai de aceea unul dintre cele mai scumpe idealuri ale cărturarilor români.

Cel care a stăruit în mod deosebit asupra importanței factorului cultural, a școlilor superioare mai ales, în procesul de ridicare a unei națiuni, a fost Simion Bărnuțiu. Fostul profesor de la Blaj, cunoscînd mai bine decît oricare altul neajunsurile care rezultau din lipsa unor institute românești de învățămînt superior, mai cu seamă a unei facultăți juridice, s-a străduit permanent pentru tămăduirea lor, atunci cînd desfășurarea revoluției l-a pus în fruntea neamului său. A fost primul care a atras atenția asupra urmărilor negative pe care le putea avea în viitor frecventarea de către tineretul român a unor școli străine. „Să nu vă îndoiți cîtuși de puțin — spunea el în discursul rostit la 2/14 mai în catedrala Blajului — că dacă nu vor avea românii școale naționale, cu limba lor pentru toate ramurile cunoștinței omenești, nu vor avea în etern nici politici, nici juriști, nici advocați buni, nici oratori și poeți, care să răspundă numelui lor“[2]. Națiunea să-și unească dar toate puterile pentru înaintarea culturii sale, „cetate nouă a unității naționale“, prin ridicarea unor școli superioare și a unei universități, căci în secolul al XIX-lea lumina științelor și artelor nu mai poate rămîne proprietatea exclusivă a unor clase privilegiate, ci trebuie să intre în stăpînirea întregului popor.

Aceeași ardoare o manifestă Bărnuțiu pentru cauza învățămîntului superior și după înfrîngerea revoluției. Plecat în Italia pentru a-și desăvîrși studiile de drept — după mărturia celor apropiați lui, tocmai pentru a putea ajunge profesor al unei facultăți juridice românești, de care se legaseră atîtea speranțe în anii 1850—1852 — el nu încetează de a se preocupa de înfăptuirea acestui plan. Din Pavia trimite „Gazetei Transilvaniei“, în noiembrie 1852, „Cuvîntul unui student despre necesitatea academiei la români“, unde pledează pentru înființarea unei universități. Pledoaria lui, străbătută de o adîncă vibrație sufletească, se încheie cu cuvintele profetice: „... Deșteaptă-te din somn națiunea mea... deșteaptă-te odată, de-ți fă casa, ca să nu te mai apuce pe afară altă iarnă, că va fi poate mai grea și nu vei putea suferi; aprinde-ți farul științelor pînă ce nu se lasă noaptea peste ocean, că va fi poate mai înfricoșat și nu vei putea scăpa. Nu uita că națiunile se fericesc cu știința, fiindcă știința e puterea“[3].

Necesitatea deplinei libertăți de învățămînt a fost afirmată cu tărie și de către adunarea de la Blaj. „Națiunea română — se arată în punctul al 13-lea al petiției întocmite aici — cere înființarea școalelor române pe la toate satele și orașele, a gimnaziilor, institutelor militare și tehnice și a seminariilor preoțești, precum și a unei universități române, dotată din

---

[2] S. Bărnuț, *Românii și ungurii*, ed. G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 33.
[3] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXII, nr. 29 din 27. IV. 1870.

casa statului în proporțiunea poporului contribuent"[4]. Revendicări similare au fost formulate și de către românii din Ungaria. Cererea va fi repetată de acum cu insistență în mai toate petițiile adresate în acești ani împăratului. Se simțea în primul rînd nevoia înființării unei facultăți juridice, a unei „academii de drepturi" — cum i se spunea atunci.

Pînă în 1848 românii din Transilvania puteau studia dreptul numai în școlile superioare maghiare și germane: în Cluj, la liceul romano-catolic și la colegiul reformat, la gimnaziile din Tîrgu-Mureș și Aiud și în Sibiu la „Academia de drepturi" deschisă în 1844. Chiar în primăvara acestui an își făceau practica de avocat la Tabla regească din Tîrgu-Mureș 29 de absolvenți români ai școlilor din Cluj, printre care Avram Iancu și Alex. Papiu-Ilarian[5]. Tot atunci, Bărnuțiu era sudent al „academiei" din Sibiu.

În condițiile istorice create de revoluție, cînd națiunii i se deschidea perspectiva de a ocupa locul ce i se cuvenea în viața politică a țării, întemeierea unor școli superioare românești și, înainte de toate, a unei facultăți de drept, era o necesitate stringentă. Rostul ei era de a pregăti pe viitori apărători ai drepturilor naționale, de a forma cadrele de funcționari necesare administrației și justiției, domenii pînă acum aproape complet inaccesibile românilor, de a contribui la dezvoltarea limbii. Începută în anii revoluției, lupta pentru înființarea „Academiei de drepturi" se va prelungi — cu unele întreruperi — mai bine de un sfert de veac. O vom urmări, sau mai degrabă indica pe scurt, în paginile care urmează.

Organizarea de către stat a unui învățămînt superior cu profil juridic a fost revendicată, pentru prima dată, cu ocazia adunării de la Sibiu din decembrie 1848. În petiția celor 250 de conducători români întruniți aici s-a cerut ca pînă cînd se va deschide universitatea plănuită în adunarea din 3/15 mai, a cărei realizare se știa dinainte că va necesita — chiar și în cazul acceptării ei — ani de eforturi stăruitoare, să se înființeze la Blaj și Sibiu clase juridice provizorii, cu predare în limba română[6].

Deoarece în decursul anului următor nu s-a luat nici o măsură care să îndreptățească speranțele românilor că cererea lor va fi îndeplinită, cum, de altfel, nu s-au luat nici în alte privințe, la 1 septembrie 1849, delegații români aflați la Viena au adresat ministerului cultelor o petiție specială pentru ridicarea, cu începere de la 1 octombrie a aceluiași an, a unei facultăți juridice[7]. Pentru realizarea urgentă a acestui deziderat — spun semnatarii — pledează lipsa aproape totală a unor școli mai înalte românești, într-o vreme cînd celelalte națiuni dispuneau de numeroase asemenea școli, fie de stat fie confesionale, dar mai ales pledează necesitatea înzestrării națiunii cu un mai mare contingent de intelectuali, din care să se poată recruta oameni politici și funcționari pentru administrația proprie a teritoriilor locuite de români. Pe de altă parte, frecventarea

[4] V. Cherestești u, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 464.
[5] *Ibid.*, p. 178.
[6] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, ed. a 2-a, I, Sibiu, 1904, p. 512.
[7] *Ibid.*, p. 629—30.

de către tineretul român a şcolilor catolice şi reformate era, după evenimentele anilor 1848—49, plină de dificultăţi, iar limba maghiară folosită aici nu mai putea fi de acum înainte de nici un folos practic pentru el.

Drept reşedinţă a noului institut se recomandă Blajul, unde mai existau deja, în cadrul liceului, două clase de filozofie, pe atunci cu rol de facultate. Se propune, de asemenea, programul de studii pentru cei trei ani cît urmau să dureze cursurile: dreptul naturii, dreptul popoarelor, istoria statelor şi statistica în anul I; dreptul roman, dreptul civil, dreptul penal şi procedura judiciară în anul al II-lea; dreptul public austriac, legea comunală, organizarea politică judiciară în anul al III-lea.

Rezolvarea favorabilă a cererii a fost urgentată peste cîteva luni prin memoriul din 10 ianuarie 1850, în care era vorba, printre altele, şi despre înfiinţarea unei universităţi româneşti[8].

La abia un an după înaintarea petiţiei din 1 septembrie, o nouă intervenţie se adaugă celor vechi. În decembrie 1850, o delegaţie compusă din mai mulţi conducători români, în frunte cu episcopul A. Şaguna, a arătat din nou ministrului cultelor, Leo Thun, necesitatea imediată a înfiinţării şi susţinerii de către stat a unei facultăţi de filozofie şi drept, la Cluj[9].

Sînt nenumărate — spunea conducătorul delegaţiei, episcopul A. Şaguna — împrejurările care justifică trebuinţa şi folosul unui asemenea institut. Fără el cu greu îşi va putea dezvolta naţiunea română o cultură mai înaltă, de la care a fost necontenit împiedecată, pentru ca apoi tocmai aceasta să-i fie reproşată ori de cîte ori pretindea drepturi naţionale.

Printre membrii delegaţiei se afla şi Avram Iancu, care şi-a donat mai tîrziu întreaga avere în acest scop[10].

La numai cîteva zile după această intervenţie, dorinţa deschiderii unei facultăţi juridice româneşti, la Cluj, a fost expusă şi într-o petiţie care purta semnăturile celor mai de frunte conducători români transilvăneni: A. Iancu, S. Bărnuţiu, T. Cipariu, A. Treboniu-Laurian, I. Maiorescu şi alţii.

Răspunsul ministrului a fost că statul nu poate să înfiinţeze facultăţi şi universităţi separate pentru diferitele naţiuni din imperiu, dar că fiecare dintre acestea are dreptul să-şi deschisă şcoli naţionale, pe speze proprii, cîte vrea şi cîte poate. Cinismul răspunsului dat delegaţiei vădea limpede că românii, care au primit — după expresia unui contemporan — drept răsplată ceea ce alţii au primit drept pedeapsă, nu pot aştepta nici un ajutor din partea statului în organizarea unor institute de învăţămînt cu rosturi mai largi. Şi acum, ca şi înainte, ei nu puteau conta decît pe propriile lor puteri. „Gazeta Transilvaniei", pe atunci singurul ziar românesc, făcîndu-se purtătorul de cuvînt al acelora dintre intelectualii români care au înţeles făţărnicia habsburgilor, cere părăsirea căii petiţiilor, care

---

[8] *Ibid.*, p. 656.
[9] *Ibid.*, p. 690.
[10] *Istoria României*, IV, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 699.

de atîtea ori se dovedise stearpă de urmări. Mai repede și mai sigur se va ajunge la înființarea facultății — declară redacția — dacă în locul memoriilor se vor organiza colecte publice în toate părțile locuite de români. În calea realizării acestui plan stătea însă sărăcia mijloacelor materiale, într-o vreme cînd urmările anilor 1848—49 erau încă foarte viu resimțite. Planul va fi reluat totuși, în alte condiții și împrejurări, în 1863.

Vizita din 1852 a împăratului, în Transilvania, a constituit un nou prilej pentru rediscutarea problemei „academiei de drepturi". În luna iulie a acestui an Ion Maiorescu, translator la ministerul justiției, întocmește, la îndemnul stăruitor al lui Bărnuțiu, un nou memoriu asemănător celor din 1849 și 1850. Deși nu a putut fi prezentat monarhului, actul a cauzat multor conducători români neîncetate persecuții.

Cu aceste încercări neizbutite și cu fundația specială înființată de mitropolitului Al. Șterca Șuluțiu, planul fondării facultății juridice rămîne în părăsire mai bine de un deceniu, pînă după încheierea perioadei absolutiste. Lupta este reluată, se părea, cu mai mulți sorți de izbîndă, în anii „regimului liberal", cînd națiunea română a intrat în stăpînirea unor drepturi de natură să-i asigure o mai liberă dezvoltare a vieții naționale: egalitate politică și de limbă cu celelalte națiuni, reprezentare mai echitabilă în dietă, participare mai corespunzătoare importanței sale la administrație și justiție. De data aceasta inițiativa revine guvernului vienez. Organizarea unui învățămînt juridic românesc este cerută acum chiar de necesitățile practicii. După adoptarea legilor dietei de la Sibiu, autoritățile publice și tribunalele au început să lucreze și în limba română. Regimul a fost silit deci să caute a pregăti, într-un fel sau altul, funcționari care să posede această limbă. Astfel s-a ajuns ca, o dată cu înființarea de către stat a facultății juridice maghiare din Cluj, în august 1863, să se proiecteze și șase posturi de profesori supleanți, care să țină prelegeri în limba română: trei la „academia" din Sibiu și trei la cea din Cluj[11]. Sarcina lor era de a preda deocamdată numai obiectele practice, adică dreptul civil și penal cu procedurile lor, legile administrative și financiare și dreptul Transilvaniei, folosindu-se de terminologia juridică creată în cei zece ani de activitate a translaturilor românești din Viena, precum și de cea uzitată în România.

Decretul privitor la profesorii supleanți, decret care, de altfel, nici nu va fi pus în aplicare decît în 1866, cînd cancelaria aulică numește pe dr. Ioan Racuciu supleant la facultatea din Sibiu, nu a satisfăcut nici pe departe așteptările românilor[12], mai ales după proclamarea egalei îndreptățiri naționale. Participarea națiunii la viața politică a țării reclama existența unor cadre de juriști cu o înaltă pregătire, în stare să se mă-

[11] Rolul și atribuțiile profesorilor supleanți sau docenților privați, cum li se mai spunea, au fost stabilite prin decretul ministerial din 27. IV. 1850. Ei aveau dreptul de a elibera studenților certificate de frecvență și de promovare a examenelor, indiferent dacă pentru specialitatea lor exista sau nu o catedră ordinară.

[12] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXIX, nr. 69 din 11. IX. 1866, p. 373.

soare, în dietă ca și în adunările comitatelor, cu reprezentanții celorlalte națiuni cu îndelungate tradiții ale luptei politice.

Ridicarea cu orice preț a unei „Academii de drepturi" — declară „Gazeta" într-un lung și entuziast apel adresat în septembrie 1863 preoțimii și poporului român — nu e numai o imperativă necesitate, ci chiar o condiție esențială a vieții naționale. Drept aceea, românii să nu mai aștepte un ajutor care nu va veni niciodată, ci cu propriile sacrificii să-și împlinească singuri această „trebuință de căpetenie", prin ridicarea unei „Academii de drepturi" la Blaj.

Condiția pentru aprobarea înființării facultății era aceea de a i se asigura, pentru cel puțin zece ani înainte, un venit analog cu al altor asemenea institute. Era necesară deci, după socotelile încurajatoare ale autorului, suma de 70.000 florini pentru acoperirea salariilor celor șase proferosi pe timp de zece ani, întrucît — se credea — Blajul va pune la dispoziție sălile de curs trebuincioase. Această sumă va putea fi adunată cu destulă ușurință prin subscripții ale comunelor, persoanelor particulare, bisericilor românești, dacă preoțimea și „inteligența" va depune toată stăruința în slujba acestei idei. În sarcina deputaților dietali români rămînea doar obligația de a înainta împăratului o petiție pentru a solicita pe seama institutului o subvenție anuală. în primii cinci ani cel puțin, sau măcar un împrumut fără dobîndă. „Îngerul păzitor — încheie autorul — e școala de drepturi și pentru înființarea ei să se înscrie fiecare cu filerul său în cartea mîntuirii românilor din robia întunericului"[13].

Frămîntările politice ale anilor 1863—64, opoziția obstinată făcută de ambii mitropoliți școlilor neconfesionale, al căror control le scăpa, și în parte, deosebirile de vederi dintre adepții unei „academii" susținute de stat — în acești ani în majoritate — și adepții sprijinirii pe forțele națiunii au făcut să treacă momentul favorabil, fără a se fi ajuns la nici o realizare practică. Problema nici nu s-a pus deschis în cele două sesiuni ale dietei din Sibiu. Nu s-a pus nici în dezbaterile senatului imperial, decît cu totul întîmplător, prin intervenția lui Nicolae Popea[14], cu toate că deputații transilvăneni — majoritatea români — au dat dovadă de multă competență și curaj în apărarea multor altor probleme legate de interesele Marelui principat. La aceasta a contribuit, în mare măsură, și faptul că în 1863 se vorbea foarte insistent despre deschiderea la Sibiu a unei universități, în care să se folosească tustrele limbi ale țării. Însuși Bariț era în această vreme de părerea că este mai bine să se amîne înființarea facultății românești de drept, pînă cînd dieta se va putea ocupa pe îndelete cu reorganizarea instrucțiunii publice, iar în schimb, românii să se folosească cu dibăcie de posibilitățile de care dispuneau deja prin acordarea acelor posturi de profesori supleanți[15].

Orientarea politicii vieneze spre o înțelegere cu moșierimea și burghezia maghiară și apoi încheierea pactului dualist au făcut ca românii să

[13] *Idem*, an. XXVI, nr. 83 din 11. IX. 1863, p. 322.

[14] G. Bariț iu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, III, Sibiu, 1891, p. 235.

[15] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXVIII, nr. 41 din 7. VI. 1865, p. 161.

părăsească treptat planul ridicării unei universități, concentrîndu-și eforturile pentru înființarea unei singure facultăți, dintre toate cea mai necesară, facultatea de drept. Astfel în 1866 chestiunea e din nou amplu discutată în presă și la întrunirile intelectualilor. De acum înainte ea va cîștiga mereu teren, devenind o preocupare la ordinea zilei. Presa românească, străbătută de un adevărat val de chemări, articole elogioase, oferte bănești, care toate militau pentru înființarea „academiei naționale de drepturi", răscolește opinia publică românească din Transilvania, provocînd un puternic suflu de entuziasm. În fruntea acestei acțiuni se situează „Gazeta Transilvaniei" și „Federațiunea" din Pesta, condusă de ziaristul talentat și îndrăzneț care a fost Alexandru Roman. Campania publicitară atinge apogeul în lunile octombrie și noiembrie 1866, cînd apelurile se succed la intervale foarte scurte.

De o largă popularitate s-a bucurat apelul din 10 octombrie pentru comemorarea zilei de 26 octombrie în amintirea sancționării legii despre egalitatea națională a românilor și ca prilej totodată pentru organizarea unei colecte anuale în vederea formării unui fond pentru înființarea „academiei" și a unei școli superioare de agronomie[16]. Însuflețiți de mari speranțe, românii brașoveni sînt primii care hotărăsc să sărbătorească ziua de 26 octombrie și să organizeze colecta cerută. Temelia fondului o constituie generoasa donație, de 1.000 de florini, a redactorului „Gazetei", Iacob Mureșan[17].

Exemplul celor din Brașov este urmat repede la Blaj, Năsăud, Făgăraș, Hațeg, unde de asemenea se serbează ziua de 26 octombrie și se deschid liste de subscripții[18]. „Inteligența" Munților Apuseni, întrunită cu această ocazie la Abrud, a subscris singură o sumă de 5.400 florini, însemnată pentru acea vreme. Printre cele 37 de subscrieri figurează, cu 100 de galbeni, și fostul tribun de la 1848, Simion Balint[19]. Se anunță ajutoare din București și Bucovina. La începutul anului 1869 „Gazeta Transilvaniei" își oferă întreg venitul abonamentelor viitorului an aceluiași fond[20]. Suma astfel constituită este trecută în administrarea Asociațiunii.

Este vrednică de amintit și hotărîrea studenților juriști români din Cluj de a se constitui într-o asociație, ai cărei membri să adune de prin satele lor, în lunile de vacanță, colecte în bani și produse pentru fondul „academiei române"[21].

La scurt timp studențimea română de la facultatea juridică din Sibiu își oferă și ea serviciile. Studenții sibieni sînt de părere că drumul cel mai sigur pentru realizarea scopului propus ar fi trecerea întregii acțiuni sub patronajul Asociațiunii. Comitetul acesteia să fie deci rugat să o supună dezbaterii celei mai apropiate adunări generale și, în același

[16] *Idem*, an. XXIX, nr. 76 din 10.X.1866, p. 302.
[17] *Idem*, an. XXIX, nr. 81 din 27.X.1866, p. 321.
[18] *Idem*, an. XXIX, nr. 83 din 3. XI. 1866, p. 329.
[19] *Ibid.*
[20] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXII, nr. 1 din 15. I. 1869.
[21] *Idem*, an. XXXII, nr. 7 din 5. II. 1870.

timp, să intervină pe lîngă cele două consistorii ca în fiecare biserică românească să se introducă un disc separat pentru adunarea a cîte unui creiţar de la toţi credincioşii[22].

Nu mult după aceste luări de poziţie ale tineretului studios, comitetul Asociaţiunii, fiind mereu sesizat şi din alte părţi, a luat într-adevăr în dezbatere problema „Academiei de drepturi". În şedinţa din 24 martie 1870, consilierul aulic Iacob Bologa a propus comitetului să recunoască printr-o declaraţie solemnă necesitatea acestui institut şi ca atare să se oblige că va face totul pentru deschiderea lui. Pentru început, comitetul să aleagă o comisie de întocmire a statutelor şi, de asemenea, să invite asociaţiunile din Arad şi Cernăuţi să participe la realizarea unei opere deopotrivă de folositoare tuturor românilor din monarhia austro-ungară[23].

Propunerea a declanşat discuţii contradictorii. Majoritatea membrilor comitetului au îmbrăţişat planul lui Iacob Bologa, adică al unei facultăţi naţionale, înfiinţată sub patronajul Asociaţiunii transilvane, dar nu au lipsit nici glasurile care pledau pentru o facultate ridicată şi subvenţionată de stat. În împrejurările grele survenite după 1867 erau însă foarte puţini aceia care mai credeau în bunăvoinţa statului. „Dacă românii se vor baza pe această bunăvoinţă — arăta autorul propunerii — vor trebui să renunţe definitiv chiar şi la speranţa înfiinţării „academiei". S-a acceptat deci, cu majoritate de voturi, propunerea lui Bologa. În sensul ei a fost alcătuită o comisie din: Ilie Măcelariu, Iacob Bologa, Petre Dunca, Zaharia Boiu şi Ion Popescu, care a întocmit şi publicat un „Proiect pentru modalitatea procurării mijloacelor necesare spre înfiinţarea şi susţinerea unei academii româneşti de drepturi în monarhia austro-ungară"[24].

Pentru înfiinţarea şi susţinerea „academiei" — se arată în cap. I — este necesar venitul anual al unui capital de 600.000 florini. El se va procura din contribuţia fiecărui locuitor român al monarhiei, din darurile oricăror alţi binefăcători, şi, în sfîrşit, din mijloacele băneşti pe care, eventual, le va oferi totuşi statul. În vederea colectării acestei sume comitetul va folosi toate mijloacele, inclusiv apelul la sprijinul iubitorilor de progres din alte ţări. Primirea şi administrarea banilor este încredinţată comitetului Asociaţiunii din Sibiu, care la fiecare adunare generală va da un raport amănunţit despre starea fondului. Proiectul a fost acceptat, cu puţine schimbări, de către adunarea generală ţinută la Năsăud în 1870[25]. În felul acesta Asociaţiunea îşi asumă conducerea luptei pentru „Academia de drepturi", precum şi administrarea fondului său.

Anii 1871 şi 1872 sînt anii celui mai mare entuziasm în favoarea „academiei". Comitetul din Sibiu, după ce ia legătura cu Aradul şi Cernăuţiul şi trimite guvernului o cerere de ajutor, adresează, în 11 mai, o nouă chemare către publicul românesc. 600.000 de florini — se spune aici — este o sumă mică pentru o naţiune de 3 milioane; ea înseamnă

[22] *Idem*, an. XXXII, nr. 18 din 16. III. 1870.
[23] *Federaţiunea*, an. III, nr. 30 din 10. IV. 1870, p. 116.
[24] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXIV, nr. 40 din 30. VI. 1871.
[25] *Federaţiunea*, an. III, nr. 58 din 26. VIII. 1870, p. 338.

abia cîte un florin de la a cincea parte a națiunii, cîte doi florini de la a zecea parte sau cîte 100 florini de la 6.000 de persoane. Rezultatul subscripției publice, pe care comitetul îl speră fericit, va demonstra lumii „că geniul poporului român viiază, că națiunea-și înțelege datoria și misiunea și că n-a abzis de a-și elupta locul demn care i se cuvine între celelalte națiuni culte“[26].

Chemările comitetului din Sibiu, ai cărui membrii au subscris ei înșiși, în 30 mai 1871, peste 1.000 de florini, nu au rămas fără urmări[27]. Pretutindeni în Transilvania se deschid liste de contribuții, se instituie comitete pentru adunarea ofertelor, se organizează baluri, spectacole de teatru, șezători literare în beneficiul noului fond național. Fiecare întrunire de intelectuali sau adunare de popor: sărbătorirea zilei de 3/15 mai, sinoadele protopopești, adunările despărțămintelor Asociațiunii și mai ales adunarea generală e un prilej binevenit pentru acordarea unui oricît de modest sprijin material. „Gazeta Transilvaniei“ publică, număr după număr, rezultatele acestor străduințe. Din mulțimea lor reținem numai cîteva, nu atît pentru rezultatele financiare cu care s-au soldat, căci aproape nici una nu a depășit cîteva sute de florini, cît pentru a arăta tăria de voință și munca dezinteresată a atîtor intelectuali români, interesați adînc de soarta națiunii lor. Merită dar să amintim șezătorile literare și reprezentațiunile teatrale date de juriștii și elevii români din Cluj cu prilejul sărbătorii de 3/15 mai[28], colecta organizată în Dej și împrejurimi de cancelistul Petre Mureșianu-Sîreganul[29], cea a sinodului protopopesc din tractul Secul[30], a comunei românești Domnin din apropierea Zalăului[31], a „inteligenței“ din districtul Făgăraș[32], a craiovenilor[33]. Pe alocuri se constituie comitete speciale pentru organizarea subscripțiilor.

Dar înființarea unei „academii“ românești fără sprijinul statului se va dovedi, cu trecerea anilor, o întreprindere foarte grea, în împrejurările de atunci, chiar imposibilă. Cheltuieli atît de mari ca cele reclamate de ridicarea unei asemenea instituții nu puteau fi suportate decît de stat și în nici un caz de asociații culturale de seama celeia de la Sibiu, care ea însăși ar fi avut nevoie de sprijin. Este semnificativ faptul că întreaga avere a Asociațiunii nu depășea cu mult, în 1882, după 20 de ani de activitate, suma de 80.000 florini[34]. Cu atît mai greu erau de acoperit aceste cheltuieli din colecte publice. Intelectualitatea românească, promptă în a sacrifica pentru scopuri naționale, era prea puțină și prea săracă pentru a le suporta singură, fiind în plus și foarte solicitată pentru diverse acțiuni culturale. Principiul „cruceriștilor“ apoi, adică adunarea a cîte unui

---

[26] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXIV, nr. 40 din 30. VI. 1871.
[27] *Idem*, an. XXXIV, nr. 43 din 14. VI. 1871.
[28] *Idem*, an. XXXII, nr. 39, din 1. VI. 1870.
[29] *Federațiunea*, an. IV, nr. 102 din 22. X. 1871, p. 407.
[30] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXV, nr. 6 din 31. I. 1872.
[31] *Idem*, an. XXXV, nr. 13 din 24. II. 1872.
[32] *Ibid.*
[33] *Gazeta Transilvaniei*, an. XXXV, nr. 27 din 13. IV. 1872.
[34] *Transilvania*, an. XIII, nr. 78 din 1. IV. 1882, p. 62.

creiţar de la fiecare locuitor român al monarhiei, nu a dat nici el rezultatele scontate. În 1874, după patru ani de eforturi stăruitoare, fondul „academiei" era abia de 12.495 florini[35]. Încet, el creşte an de an, de la 14.000 florini în 1876[36] la 15.790 florini în 1878[37], 19.141 florini în 1882[38] şi 20.065 florini în 1883[39], dar rămîne mereu infim faţă de suma minimă stabilită la adunarea generală din Năsăud.

Întrucît puţinătatea mijloacelor materiale pe de o parte şi politica de asuprire naţională pe de altă parte făceau ca dorinţa ridicării unei facultăţi juridice să fie atunci cu totul nerealizabilă, comitetul Asociaţiunii a hotărît în 1883 ca fondul academiei să fie întrebuinţat pentru zidirea edificiului şcolii superioare de fete din Sibiu[40].

Lupta îndelungată a intelectualităţii române pentru „Academia de drepturi", cu toate că nu s-a terminat cu succes, reprezintă totuşi o acţiune de o semnificaţie majoră. Publicitatea vastă care s-a făcut ani de-a rîndul în jurul acestei chestiuni a însemnat un afront deschis împotriva tendinţelor reacţionare ale guvernelor vieneze şi apoi şi a celor maghiare de a frîna progresul cultural al poporului român. Chiar numai faptul de a fi antrenat într-o acţiune comună cele mai largi pături ale burgheziei transilvane face ca lupta pentru înfiinţarea unei facultăţi juridice române să constituie o valoroasă tradiţie culturală.

LA LUTTE DE LA BOURGEOISIE ROUMAINE DE TRANSYLVANIE POUR LA FONDATION D'UNE FACULTÉ JURIDIQUE ROUMAINE (1848—1883)

RÉSUMÉ

Le problème de la création d'une école nationale de tous les degrés et, en particulier, d'une école supérieure a représenté une des revendications les plus anciennes et les plus importantes de la bourgeoisie roumaine de Transylvanie. Après 1848 le besoin se fit sentir avant tout de créer une faculté juridique qui préparât les fonctionnaires nécessaires à l'administration et à la justice, domaines qui jusque alors n'avaient pas été accessibles aux Roumains. La lutte pour la réalisation de ce désidératum commença dès 1848—1850, quand furent envoyées à Vienne — sans succès — plusieurs pétitions à cet égard. La question est reprise en 1860 et surtout en 1867, quand les Roumains furent contraints à renoncer au

[35] *Idem*, an. VII, nr. 19 din 1. X. 1874, p. 229.
[36] *Idem*, an. IX, nr. 24 din 15. XII, 1876, p. 280.
[37] *Idem*, an. XI, nr. 23 din 1. XII. 1878, p. 274.
[38] *Idem*, an. XIII, nr. 78 din 15. IV. 1882, p. 62.
[39] *Idem*, an. XIV, nr. 3—4 din 1—15. II. 1883, p. 27.
[40] *Idem*, an. XIV, nr. 13—14 din 1—15. VII. 1883, p. 121.

projet de créer une université. La presse roumaine ne cesse de publier des appels, des articles élogieux et des offres d'argent, qui militaient tous pour la fondation de „l'Académie nationale de droits". A partir de 1870, le projet est patronné par le comité de l'Association, qui établit les statuts et lance de fréquents appels pour la collecte des fonds nécessaires à la création de l'Académie. Partout en Transylvanie on ouvre des listes de subscriptions, on institue des comités et l'on organise des spectacles au bénéfice du nouveau fonds national. Les moyens matériels faisant défaut, le comité de l'Association transylvaine se vit contraint de renoncer au projet de créer une faculté de droit, projet irréalisable dans les conditions de l'intensification de l'oppression nationale vers la fin du siècle passé. En 1883, le fonds de „l'Académie de droits" fut destiné à l'édification de l'Ecole supérieure de jeunes-filles de Sibiu.

LUPTELE DIN DEFILEUL MUREȘULUI
(august — septembrie 1944)

DE

TROFIN HĂGAN

Insurecția națională antifascistă din august 1944 a deschis o eră nouă în viața patriei, în lupta poporului român pentru cucerirea și consolidarea independenței și suveranității naționale, pentru asigurarea progresului social al României. Acțiunile insurecționale din august 1944 s-au desfășurat pe o vastă arie, care a cuprins Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Banatul, o mare parte a Transilvaniei și a Crișanei, avînd o influență pozitivă deosebită asupra stării de spirit antihitleriste a maselor din zonele de front și asupra luptei de eliberare a nordului Transilvaniei. Întoarcerea armelor de către întreaga armată română împotriva hitleriștilor a fost rezultatul dezvoltării și maturizării stării de spirit antihitleriste a militarilor români, al dragostei lor față de patrie, al urii fără margini împotriva cotropitorilor hitleriști.

Lupte deosebit de grele s-au desfășurat în defileul Mureșului, în localitățile Păuliș, Ghioroc, Cuvin, nu departe de Arad. În aceste bătălii, elevii școlii militare din Radna s-au acoperit de glorie, respingînd atac după atac, timp de două săptămîni și obligînd în cele din urmă trupele hitleriste și hortiste să bată în retragere.

Apariția lucrării „Detașamentul Păuliș" sub semnătura fostului comandant al școlii, colonelul Alexandru Petrescu (avansat mai tîrziu general-maior în rezervă), a fost bine primită nu numai de foștii elevi ai școlii, ci de o masă largă de cititori, dornici de a cunoaște faptele concret istorice din lupta eroică a elevilor de la școala militară din Radna. Un material faptic bogat, privitor la desfășurarea luptelor din defileul Mureșului, îl aduce revista „Școala subofițeri rezervă infanterie—Radna", apărută în cîteva numere în toamna anului 1944.

În plină desfășurare a insurecției armate din august 1944, inițiată, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, elevii și cadrele de conducere ale Școlii de subofițeri de rezervă — Radna erau gata pregătiți

pentru a ataca și dezarma trupele hitleriste din raza de acțiune a localităților Radna—Lipova și împrejurimi.

Ziua de 23 August 1944 s-a scurs pentru elevii acestei școli în mod obișnuit, cu program de instrucție desfășurat pe dealurile din împrejurimile comunei Radna sau în lunca Mureșului, iar seara, după ce s-a dat semnalul de culcare, urmau ca de obicei discuții în dormitor despre mersul războiului: vor reuși oare nemții să ne folosească drept carne de tun, înaintarea trupelor sovietice, desfășurarea operațiunilor pe cel de-al doilea front etc.

Oboseala și căldura zilelor de august au pus în curînd stăpînire pe trupurile tinere ale elevilor, care numărau nu mai mult de douăzeci de primăveri și somnul i-a cuprins repede. Nu au trecut decît cîteva ore și deodată sunetul metalic al goarnei anunță alarma. Intensitatea sunetelor și repetarea insistentă neobișnuită a ordinului „alarmă" face ca unii din elevi să-și pună întrebarea dacă „nu s-a întîmplat ceva deosebit", pe cînd alții socoteau că-i așteaptă un marș forțat spre Săvîrșin sau aplicații de noapte pe islazul Lipovei, fenomen des repetat în procesul instrucției militare. Echipați de front, elevii au coborît în cîteva minute pe platou și, încolonați, au așteptat împreună cu ofițerii lor sosirea comandantului școlii. După cîteva clipe, din direcția pavilionului administrativ venea colonelul Alexandru Petrescu, comandantul școlii, însoțit de un grup de ofițeri. Ajuns în mijlocul careului, cu vocea lui hotărîtă, subliniind parcă fiecare cuvînt, a anunțat conținutul comunicatului primit prin radio, vestea mare a răsturnării guvernului antonescian, ieșirea României din războiul hitlerist și alăturarea țării noastre la coaliția antihitleristă. Fără să poată anunța întregul conținut al comunicatului, din piepturile tinere ale celor trei batalioane de elevi izbucnește un „ura" puternic, asemenea unei lovituri de tun, dublat fiind de ecoul ce răspundea departe în codrii Cladovei.

În acea noapte memorabilă de 23 August 1944 se putea citi pe fețele arse de soare ale elevilor și ofițerilor bucuria și entuziasmul; în ochii lor creștea sentimentul demnității împlinite, că țara noastră nu va mai fi de acum înainte cotropită și jefuită de hitleriști. „S-a terminat cu Fritz"; „Ne vom bate cu ei, așa cum s-au luptat părinții noștrii la Mărășești"; „Vrem Ardealul nostru strămoșesc!" — erau cuvintele rostite și scandate de cele trei batalioane de elevi. Ele sunau ca un legămînt în noaptea istorică de august 1944, constituind manifestarea arzătoare a unei hotărîri ferme de a pune capăt războiului și de a elibera țara de sub jugul hitlerist.

După cîteva ceasuri de la ânunțarea comunicatului, în plină noapte, două plutoane de elevi au primit misiunea de a captura un tren cu muniții și de a aresta echipajul nemțesc aflat în gara Radna. N-a trecut nici o jumătate de oră și liniștea nopții a fost străpunsă de pînza deasă de foc a mitralierelor, iar schimburile de foc au continuat încă mult timp. În zorii zilei de 24 august 1944 cele două plutoane de elevi intrau pe poarta școlii escortînd o coloană masivă de hitleriști, prima captură serioasă. Au fost dezarmați și luați prizonieri 320 de hitleriști; dintre ei

40 de soldați și ofițeri erau din garda trenului, 240 se înapoiau din concediu din Germania, iar restul făceau parte dintr-o echipă artistică ce se ducea spre front[1].

Păziți cu strășnicie de către elevi, puteai citi în ochii posomorîți ai fasciștilor hitleriști ura ce ne-o poartă pentru marea cotitură realizată de poporul nostru. Și o dată dezarmați, a dispărut pentru totdeauna de pe fețele lor trufia, aroganța și atitudinea de superioritate, cunoscute din plin de elevii școlii militare din Radna înainte de 23 August 1944.

În zilele următoare evenimentele și acțiunile s-au desfășurat ca o adevărată avalanșă. Zi și noapte, cele trei batalioane de elevi, împreună cu comandanții lor, se găseau în stare de alarmă, gata pregătiți pentru noi misiuni. O sarcină deosebit de grea, care se cerea înfăptuită, a fost eliberarea orașului Arad și în primul rînd a aerodromului din Arad, de unde nemții puteau foarte ușor să atace unitățile armatei române aflate în împrejurimi, inclusiv școala militară din Radna.

La Arad hitleriștii încercau să organizeze cîteva puncte de rezistență. Pe aeroport, situat la vest de localitate, se aflau circa 700 de ofițeri și soldați germani, care dispuneau de 27 mitraliere, 17 avioane și o mare cantitate de muniții[2]. Primind noi întăriri în zilele de 25 și 26 august de peste frontieră, hitleriștii au atacat suburbia Gai și alte puncte din orașul Arad.

În dimineața zilei de 27 august, trupele Diviziei I cavalerie-instrucție, întărite cu două batalioane de elevi din Școala de subofițeri de rezervă Radna și cu două plutoane de armament greu din Școala de ofițeri de rezervă de infanterie Arad, au obligat gruparea germană să bată în retragere peste frontieră[3].

Hitleriștii, părăsind aerodromul și orașul Arad sub presiunea atacurilor repetate ale unităților noastre amintite mai sus, stăpîniți de o ură fără margini, în retragere s-au dedat la atrocități care întrec orice închipuire: „au fost schingiuiți bolnavii din spitale, prizonierii împușcați după ce înainte le scoseseră ochii, fete și neveste violate, bătrîni uciși fără nici un motiv"[4].

Luptele cele mai grele s-au dat pentru cucerirea aerodromului, unde hitleriștii au masat principalele forțe din efectivele lor. Atacul trupelor române s-a desfășurat simultan din toate cele patru părți ale aerodromului, fără a-i da posibilitate inamicului să se retragă. Loviturile cauzate de aruncătoarele de mine, precum și pînza deasă de foc ieșită din gurile mitralierelor și puștilor-mitraliere, au făcut imposibil ca hitleriștii să se poată salva cu ajutorul avioanelor aflate pe sol. După un atac neîntrerupt de patru ore, în timp ce ostașii și elevii armatei române se apropiau pas cu pas de aerodrom, la semnalul rachetei roșii executîndu-se un asalt

[1] Al. Petrescu, *Detașamentul Păuliș*, Edit. milit., 1965, p. 30.
[2] *România în războiul antihitlerist*, Edit. milit., 1966, p. 127.
[3] *Ibid.*
[4] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna în luptele pentru dezrobirea Ardealului* — revistă, 1944, p. 6 (citat în continuare: *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*).

fulgerător din toate cele patru puncte cardinale asupra aerodromului, hitleriștii buimăciți au aruncat armele și s-au predat.

Cucerind acest important obiectiv militar, trupele române au capturat totodată 34 de avioane de diferite tipuri, dintre care jumătate la număr în bună stare de funcționare, 9 motoare de avion, 3 vagoane cu materiale sanitare, 10 autocamioane, 4 autosanitare, 2 autoturisme și alte materiale, precum și un număr mare de prizonieri[5].

În aceeași zi de 28 august au fost lichidate și pozițiile hitleriste din raza orașului Arad, unde un rol important în victoria rapidă l-a avut populația civilă, care, alături de unitățile armatei române, și-a adus contribuția la dezarmarea trupelor germane. Participarea muncitorilor din Arad la operațiunile de curățire a orașului, alături de unitățile militare, a avut drept rezultat creșterea capacității de luptă a elevilor, iar fenomenul cel mai important l-a constituit ambianța nouă politică a luptei unite a militarilor și civililor, plină de elan și jertfă, pentru libertate, independență și o viață mai bună.

Pe o zi călduroasă de vară, la sfîrșitul lunii august, coloana celor două batalioane de elevi, părăsind zona operativă Arad, se îndrepta spre Radna. Elevii erau obosiți și sleiți de puteri după atîtea nopți nedormite, albi de praf; pe fețele lor tinere fără cute, brăzdate doar de șiroaie de sudoare, se putea citi sentimentul datoriei împlinite: am învins. După un marș de 30 km, la intrarea pe poarta principală a școlii, elevii au fost întîmpinați de colegii rămași în cazarmă, care, aflîndu-se pe platou încolonați, au rupt rîndurile și-n urale nesfîrșite, cu iuțeala fulgerului, au cuprins în brațe pe colegii lor. Entuziasmul era așa de puternic, încît elevii nu mai auzeau semnalul de adunare și a trebuit să treacă mult timp pînă ce s-a format careul celor trei batalioane, pentru a se da rapoartele cuvenite. Au urmat apoi cuvintele calde adresate elevilor și ofițerilor de către comandantul școlii, colonelul Alexandru Petrescu, care sublinia, printre altele, că „aceste jertfe sînt mărturie, sînt piatra de încercare a înaltului sacrificiu în lupta pentru apărarea patriei. La victoriile obținute în zona Arad, școala noastră își are partea sa de contribuție"[6]. Printr-un ordin special al Marelui Stat Major, comandantul școlii a anunțat în aceeași zi că, începînd cu data de 1 septembrie 1944, ca o răsplată a comportării în luptă a elevilor caporali din anul doi, ei au fost avansați la gradul de elevi-sergenți.

S-au scurs doar cîteva zile liniștite de început de septembrie și deodată norii negrii s-au ridicat amenințători dinspre granița de vest a țării, prevestind noi furturi și mai îngrozitoare. Trupele hortiste au început să atace, începînd cu data de 5 septembrie, pichetele, plutoanele și companiile de grăniceri aflate de pază la granița de vest a țării. Sprijinite de puternice unități germane, trupele hortiste au trecut la atac pe mai multe direcții. Corpul 2 armată ungar și-a concentrat atacul pe direcția Cluj—Alba Iulia, unele divizii blindate sprijinite de patru bata-

[5] Petrescu, *o. c.*, p. 70.
[6] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 3.

lioane de infanterie atacau concomitent pe linia Luduș—Blaj, iar alte unități militare din același corp de armată încercau să forțeze înaintarea în direcția Tg. Mureș—Tîrnăveni. O altă ofensivă de amploare (8—9 divizii) a fost declanșată în spațiul de la vest de Carpații Occidentali și pe direcția Arad—Timișoara, cu scopul de a pune stăpînire pe coama Carpaților Meridionali.

Ofensiva inamicului declanșată în prima jumătate a lunii septembrie 1944, pregătită de puternice divizii moto-mecanizate și de infanterie, cuprinzînd un front larg de la Crișul Repede și pînă la Dunăre, avea drept scop să străpungă Carpații Occidentali, să cadă în spatele trupelor române din Podișul Transilvaniei și, punînd stăpînire pe coama Carpaților Meridionali, să organizeze o rezistență de-a lungul lanțului carpatic din țara noastră[7].

Pentru a opri înaintarea dinspre vest în defileul Mureșului, care prezenta o importanță deosebită, s-a format Detașamentul Păuliș, pe aliniamentul Păuliș—Miniș—Ghioroc—Cuvin. Detașamentul Păuliș era constituit din elevii Școlii de subofițeri de rezervă de infanterie de la Radna, Batalionul 1 din Regimentul 96 infanterie și Divizionul 61 artilerie grea. Ordinul de operații din 11 septembrie 1944, dat de comandantul școlii, precizează că: „Școala de subofițeri rezervă infanterie—Radna, cu două batalioane, o baterie grea aruncătoare de 120 mm și o baterie de tunuri antitanc, apără defileul Mureșului între Păuliș și Cuvin, ambele inclusiv, iar efortul principal este îndreptat pe comunicația Arad—Păuliș"[8]. La cele două batalioane de elevi care au constituit osatura principală a Detașamentului Păuliș, precum și la unitățile mai sus amintite, se mai adăuga un pluton de infanterie din Regimentul 93 infanterie, un pluton de infanterie din Regimentul 38 artilerie și un batalion de elevi recruți aflați în rezervă la Radna. Ca efective în oameni, inițial, detașamentul număra 40 de ofițeri, 52 de subofițeri, 360 de soldați, caporali și sergenți și 755 elevi-sergenți[9].

Pentru a ne face o imagine reală a raportului de forțe, a condițiilor grele în care au luptat elevii școlii militare Radna, este important să amintim unitățile militare ale inamicului, ce au atacat zile în șir defileul Mureșului de la Păuliș. Unitățile active ale inamicului erau formate din Divizia 1 blindată Budapesta, întărită cu subunități din Regimentele 8, 10, 11, 12, 14, 19 și 21 infanterie și din Batalioanele 21 și 31 de honvezi[10]. Pe parcursul desfășurării operațiunilor militare, inamicul a mai adăugat noi unități proaspete, întărind fără încetare dispozitivele de atac.

În după amiaza zilei de 11 septembrie 1944, cele două batalioane erau încolonate pe platoul școlii din Radna, gata pregătite pentru front. După ascultarea raportului, comandantul școlii, Alexandru Petrescu, a ordonat: „Vom ocupa poziția din defileul Mureșului la Păuliș, oprind înaintarea dușmanului în inima Transilvaniei, hotărîți să le arătăm fasciștilor că pe

[7] *România în războiul antihitlerist*, p. 186.
[8] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 6.
[9] *Ibid.*
[10] *România în războiul antihitlerist*, p. 190.

aici nu se trece"[11]. Mi-au rămas adînc întipărite în minte acele emoţii şi sentimente de care eram cuprinşi cu toţii, acea hotărîre nestrămutată de a ne vedea nordul Transilvaniei eliberat. Poate niciodată în cei doi ani de instrucţie la Radna elevii n-au cîntat aşa de frumos, n-au subliniat cu atîta tărie cuvintele: „În ţara noastră românească vrem înşine stăpîni să fim şi stăpînirea ţării noastre cu nimenea n-o împărţim" . . ., ca atunci cînd părăseam curtea şcolii, îndreptîndu-ne spre Păuliş. Se petrecea ceva neobişnuit: populaţia micului orăşel Radna, care a ţinut să ne însoţească la plecare, a ieşit pe marginea şoselii şi, apropiindu-se de coloană, ne împărţea coşuleţe de struguri timpurii, ţigări, merinde, urîndu-ne să venim victorioşi.

După un marş de 10 km, străbătînd cu greu prin miile de căruţe şi coloane întregi de oameni care se refugiau din calea inamicului, o dată cu căderea serii am ajuns în localitatea Păuliş. Fără pic de răgaz, lăsînd în spate satul, ne-am trezit mărşăluind în plin cîmp, oprindu-ne după un timp lîngă şanţul antitanc făcut încă în 1939.

În timp ce ofiţerii erau chemaţi de comandantul şcolii pentru a primi noi instrucţiuni, elevii, lăsînd raniţele din spate şi uitînd parcă de oboseală, au început să spună glume, iar unele plutoane au organizat „bîzul", un joc atît de mult practicat în şcoală.

N-au trecut decît cîteva minute şi comandanţii reîntorşi la plutoane ne-au condus, înşiruindu-ne de-a lungul şanţului antitanc, pentru a-l ocupa şi a lua sectorul de apărare în primire. În cîteva ore, cu lopata şi chiar cu baioneta, scormonind pămîntul tare, pentru a ne face adăposturi, cei peste 750 de elevi-militari erau îngropaţi în teren, fenomen care nu se realiza în condiţii de instrucţie, nici într-o jumătate de zi. Au fost amplasate tunurile, mitralierele, aruncătoarele, şi de o parte şi de alta a şoselei care traversa şanţul antitanc.

Răcoarea plăcută a nopţilor de septembrie şi emoţiile care începeau să pună stăpînire pe noi au făcut ca să nu dormim toată noaptea. Liniştea nopţii era curmată din cînd în cînd de împuşcăturile surde şi înfundate ce veneau de undeva de departe, din direcţia Aradului. A doua zi, dîndu-ne seama că nu sîntem suficient de bine acoperiţi în teren, am trecut la tot felul de lucrări de camuflare a poziţiilor. S-a strîns fînul şi lucerna de curînd cosite şi s-au adunat în căpiţe; ele au constituit adăposturi minunate pentru puşcaşii companiei a VI-a. Pentru a avea vizibilitatea necesară a cîmpului, elevii au fost nevoiţi să taie o mare parte din culturile de porumb, aflate dincolo de şanţul antitanc. Seara a sosit o nouă cantitate de muniţii în gara Păuliş, transportată fiind pe poziţii cu căruţe de către populaţia din comuna respectivă. O dată cu muniţia, oamenii au ţinut să aducă în dar obişnuitele coşuleţe pline cu struguri. Tot ei ne-au informat că viile din dreapta noastră au rămas fără stăpîn, deoarece neamţul, proprietarul lor, a plecat de cîteva zile din sat. Aceasta a fost deajuns ca cele două batalioane de elevi, împreună cu locuitorii comunei, să se considere de drept proprietari peste zeci de hectare cu vie.

[11] *Şcoala subofiţeri rez. infanterie—Radna*, p. 6.

În așteptarea inamicului, zi și noapte se scurgea pe șoselele care veneau spre Păuliș din Sîmbăteni și Ghioroc un fluviu nesfîrșit de oameni. Bărbați cu tîmplele ninse, femei cu copiii după ele, căruțe pline cu tot felul de lucruri aruncate în grabă se îndreptau necontenit spre Păuliș și de aci spre Radna. Cei mai mulți nu ne vedeau, iar privirile unora, care ne descopereau în adăposturi, ne aduceau duioșie și îndemn la luptă, parcă spuneau cu toții: „apărați-ne băieți, scăpați-ne de fasciști...!" O dată cu căderea serii puhoiul refugiaților s-a oprit. Din ce în ce mai rar trecea în goană cîte o căruță întîrziată, fugind de urgia dușmanului. Patrulele, formate din grupe de elevi, aduceau știrea că inamicul a ocupat satul Sîmbăteni, că acolo se fac mari pregătiri de luptă. Aceste vești s-au răspîndit cu iuțeala fulgerului pe tot traseul de 8 km apărat de Detașamentul Păuliș. Fețele elevilor erau îmbujorate, cuprinse de căldură, inimile începeau să-și accelereze bătăile. Erau emoțiile și îngrijorarea inerente oricărui început de luptă cu inamicul.

În zorii zilei de 14 septembrie 1944, din direcția Sîmbăteni se deslușea tot mai clar huruitul motoarelor. Zgomotul creștea tot mai mult o dată cu revărsarea zorilor. Privirile celor 750 de elevi-sergenți erau îndreptate spre lanurile de porumb ce se întindeau dincolo de șanț, în timp ce mîinile strîngeau mecanic grenadele sau pistoalele automate. Nu a trecut decît o oră și zgomotul motoarelor, al mașinilor blindate, a pus stăpînire pe toată cîmpia Mureșului. Din porumbiște își face apariția primul tanc, care, după cîteva opriri, înaintează cu prudență spre șanțul anticar. După ce face cîteva întoarceri spre dreapta și stînga, la aproximativ 50 m de șanț dispare din nou în lanurile de porumb. Cu mîinile încleștate pe arme elevii așteptau botezul focului. Obuzierele românești au început să tragă cu putere, învăluind în fum porțiunea de teren la aproximativ 1 km depărtare de pozițiile Detașamentului Păuliș.

Mașinile de oțel, ieșind din porumbiște, se îndreptau spre șanțul antitanc. Lăsate să se aproie cît mai mult, sub 300 de metri, elevii au dezlănțuit un atac cu toate gurile de foc, așa de puternic, încît aveam impresia că se clatină pămîntul. Cîteva tancuri lovite în plin au rămas înțepenite la marginea porumbului. Cele mai multe însă, reușind să ajungă pînă la șanț, au ezitat să-l treacă, socotind că este prea adînc și greu de trecut; s-au îndreptat spre podul de pe șosea. Această situație o așteptau elevii. Prinse din flanc, le-au lovit fără cruțare, cu atîta patimă, încît simțeai că se descărca asupra inamicului, o dată cu proiectilele, toată ura lor acumulată în anii de dominație hitleristă. Nici una din cele 8 blindate n-a ajuns la podul de pe șosea; au rămas încremenite pentru totdeauna pe parapetul drept al șanțului de apărare. Tancurile care înaintau pe șosea au fost și ele distruse, căci podul era bine reperat de cele două tunuri antitanc. Pușcașii hortiști care însoțeau tancurile, după primul schimb de foc, luați prin surprindere, lăsînd un mare număr de morți și răniți în fața pozițiilor române, s-au retras în porumbiște. Se părea că inamicul s-a hotărît să se retragă; dar n-a trecut nici o oră și, întărit cu forțe noi, a atacat pe aceeași direcție, Sîmbăteni—Păuliș,

în scopul de a forța direct gura defileului. Prinzînd curaj și trecînd peste primii fiori de spaimă, elevii-militari au atacat cu și mai multă înverșunare. Nu se ținea seama dacă arma este eficientă sau nu pentru tanc, se trăgea cu toate tipurile de armament, pe care-l aveau la dispoziție, de la foarte mică distanță, așa cum prevedea de altfel planul de atac. În această zi de grele încercări, Detașamentul Păuliș a respins cu succes nu mai puțin de șase atacuri repetate ale inamicului în sectorul Batalionului 2 elevi. Acțiuni asemănătoare au avut loc și în flancul drept al poziției, în fața Ghiorocului. Ele au avut însă aceeași soartă, ca și atacurile din fața Păulișului.

Făcînd bilanțul primei zile de luptă înverșunată cu dușmanul, Detașamentul Păuliș a scos din acțiune în total 18 tancuri și 3 mașini diferite[12]. La acestea se adaugă numărul mare de morți și răniți lăsați de inamic pe cîmpul de luptă. În această încleștare cu dușmanul o serie de elevi și-au dat tributul lor de sînge pentru apărarea patriei, căzînd la datorie. O schijă de proiectil de tun îl lovi în plin pe Ecovescu Ioan, care căzu cu capul pe oțelul fierbinte a mitralierii sale. Mîinile sale continuau să apese pe trăgaciul mitralierii mult timp, pînă ce banda de metal s-a terminat.

În partea dreaptă a podului era instalată o altă mitralieră, cu misiunea de a opri înaintarea inamicului pe șosea. Rezistînd eroic, după al cincilea atac dat de armatele hortiste, un glonte îi străpunge pieptul elevului Dascălu Ioan, încetînd pentru totdeauna să-i mai bată inima. Cele mai mari pierderi le-a avut compania a VI-a condusă de căpitanul Ioan Fătu. Au stropit cu sîngele lor tineresc frumoasa cîmpie a Mureșului elevi ca: Motreanu Ioan, Cașotă Grigorie, Lera Slobodan, Șerb Nicolae, Gheorghe Dumitru, Iovi Tiberiu, toți din compania a VI-a[13].

În 15 septembrie, cum au început să se ivească zorile, trupele hortiste au dezlănțuit un bombardament masiv de artilerie. Proiectilele de toate calibrele cădeau atît de dese în fața liniei de apărare, întocmai ca picurii ploilor de vară. După ce inamicul a lungit tragerea artileriei, ploaia de proiectile cădea în urma dispozitivului de apărare. Deși focul artileriei dușmane a fost îngrozitor de puternic, ca prin minune, tirul ei n-a nimerit în plin pozițiile de apărare ale elevilor.

Atacul forțelor dușmane a fost îndreptat, de data aceasta, pe trei direcții: prima, dinspre Sîmbăteni către Păuliș, direcție care a fost forțată fără rezultate și în ziua precedentă; a doua, pe viroaga și canalul de scurgere a apelor dintre Păuliș și Miniș; a treia direcție de atac a fost îndreptată spre cucerirea localităților Ghioroc și Cuvin[14].

În dorința de a rupe cît mai repede dispozitivul de apărare, inamicul atacă cu forțe superioare în oameni și materiale tot pe direcția principală, în special în sectorul companiei a VI-a. Primele valuri ale armatelor inamice au căzut, secerate de armele automate mînuite cu atîta pricepere

---

[12] Petrescu, *o. c.*, p. 125.
[13] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 25—26.
[14] *Ibid.*, vezi și Petrescu, *o. c.*, p. 154.

de către elevii militari. Noi trupe hortiste răsăreau ca din pămînt, îndreptîndu-se spre dispozitivul de apărare. Infanteria și tancurile inamice au reușit să încercuiască un grup de elevi, în mijlocul cărora se afla și comandantul companiei, căpitanul Ioan Fătu. S-a încins o luptă inegală și sîngeroasă. Prin lupte corp la corp, într-o încleștare înverșunată cu dușmanul, compania a VI-a continua să contraatace. După ce sfîrșește cîteva încărcătoare de pistol, secerînd un întreg pluton inamic, căpitanul Ion Fătu se trezește în față, la cîțiva metri, atacat de doi ofițeri și cîțiva soldați inamici. Străpuns de un glonte, cu cartușele terminate, falnicul căpitan se repede cu pistolul în mînă asupra unuia din ofițerii inamici și, izbîndu-l cu putere, cade și el peste corpul neînsuflețit al inamicului[15].

În ajutorul companiei a VI-a venea, din stînga, plutonul I din compania a VII-a, condus de sublocotenetul Gheorghe Cismariu. Înaintînd prin ploaia de gloanțe ale inamicului, tînărul sublocotenent (de o bunătate rară, numit de întreaga companie a VII-a „fetița", deoarece roșea cînd i se făceau observații din partea superiorilor) a fost străpuns în piept de un glonte vrăjmaș. El n-a mai putut spune nici o vorbă. Căzut, continua încă să întindă mîna înainte, arătînd direcția de contraatac.

Înspăimîntați de elanul de luptă al unităților române, surprinși și îngroziți de iureșul contraatacurilor succesive ale plutoanelor de elevi, trupele hortiste sînt puse din nou pe fugă. În această zi inamicul a lăsat pe cîmpul de bătălie 367 morți, ofițeri și soldați; 58 au fost luați prizonieri și 13 tancuri au fost distruse[16].

Fără sorți de-a izbuti să rupă dispozitivul de apărare pe linia Sîmbăteni—Păuliș, inamicul își concentrează forțele, în special în dimineața zilei de 16 septembrie, pe celelalte două direcții, lărgind mult frontul de atac. Trupele dușmane reușesc să pună stăpînire pe culmea împădurită din dreapta Cuvinului, pe dealurile cu vii aparținînd comunelor Ghioroc și Miniș. Intenția inamicului era de a cădea în spatele dispozitivului de apărare, spre a încercui întregul Detașament Păuliș.

În acest sector de luptă se găsea batalionul 1 din Regimentul 96 infanterie, la care s-au adăugat și două companii de elevi recruți. Sprijinit și de data aceasta de artilerie, inamicul a reușit să înainteze spre Vîrful Bordu și Vîrful Măgura. După trei ore de luptă, de rezistență înverșunată, inamicul amenința învăluirea pe ambele flancuri ale companiei a 3-a și a celor două companii de recruți[17]. În sprijinul lor au fost trimise de urgență noi forțe aflate în rezervă la poalele dealurilor din Cladova. Și în acest sector înaintarea trupelor hortiste a fost oprită.

La orizont, dinspre Radna, se auzi un zgomot de motoare care creștea neîncetat, iar după cîteva minute, peste dispozitivul de atac al elevilor, o escadrilă de bombardiere, însoțită de cîteva avioane de vînătoare, se îndrepta spre Sîmbăteni. Executînd mai multe picaje, avioanele își luau din nou înălțimea, făceau ocoluri largi și din nou se abăteau deasupra Sîmbătenilor. Aviația română a atacat în două rînduri, în ziua de 16 sep-

[15] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 9.
[16] *România în războiul antihitlerist*, p. 193.
[17] Petrescu, *o. c.*, p. 202.

tembrie, aglomerările de trupe inamice de pe șoseaua Arad—Sîmbăteni, distrugînd în cea mai mare parte forța motorizată a inamicului. Lovită fiind în plin baza de aprovizionare cu materiale și unități de trupe a inamicului, forțele lui aflate în atac au început să bată în retragere, să intre în panică. Așa cum subliniază documentele din perioada respectivă: „în luptele grele pe care le-au dus, unitățile române au fost sprijinite cu deosebit succes — mai ales în zonele Păuliș și Timișoara — de către escadrilele de asalt și bombardament ale Corpului 1 aerian român"[18].

În zilele ce au urmat pînă în 20 septembrie a început procesul de urmărire a inamicului pe un front de 15 km. Misiunea aceasta s-a dovedit a fi foarte grea, dat fiind faptul că operațiunile se desfășurau pe un teren acoperit de păduri. Dușmanul se retrăgea și opunea din loc în loc rezistență, pricinuind grele pierderi în oameni unităților noastre. În aceste zile memorabile au căzut la datorie, la Păuliș, Miniș, Ghioroc și Cuvin, sfîrșind pentru totdeauna cu cele douăzeci de primăveri, un număr mare de elevi-militari ca: Militaru Nicolae, Fota Mircea, Popescu Emil, Radu Ilie, Jianu D. Scarlat, Bălan Bălan, Codreanu Vasile, Stănescu Ioan, Selea Constantin, Băbălan Alexandru, Dumitrescu Ioan, Bădoiu Constantin, Bălescu Păun, Suciu Alexandru, Stroie Aurică, Dobrițoiu Ioan, Răducanu A. Petri și mulți alții[19]. Pentru comportarea lor în lupte, pentru eroismul de care au dat dovadă, au fost decorați post-mortem cu ordine și medalii. Cuvintele calde și pline de recunoștință rostite de comandantul școlii, colonelul Alexandru Petrescu, imediat după înlocuirea elevilor cu noile unități ale armatei române și sovietice, străbăteau sufletele tuturor celor din Detașamentul Păuliș: „... Va duce Mureșul pe apele lui, pînă departe, vestea izbînzii voastre și o va cînta mereu... Vor povesti codrii Cladovei urmașilor, că aici, pe Mureș, o școală de subofițeri, s-a bătut și-a învins pe dușman, zdrobind furia hortistă..."[20].

Victoria a fost cu atît mai strălucită, cu cît forțele erau inegale, aproximativ 7—8 la 1, efective în oameni în favoarea inamicului. Din această încleștare Detașamentul Păuliș a pierdut 380 de oameni, dintre care 65 de morți. Inamicul a atacat în zona defileului Mureșului cu circa 20 000 de oameni, lăsînd pe cîmpul de luptă 919 morți și 1 840 răniți; numărul prizonierilor a fost de 387[21]. Pe lîngă acestea mai trebuie adăugate 21 de mașini blindate distruse, armament de infanterie 217 bucăți, dintre care 56 de mitraliere și puști-mitraliere, 73 tunuri și aruncătoare de mine și o mare cantitate de muniții.

Dînd o înaltă prețuire faptelor de arme ale Detașamentului Păuliș, în luna noiembrie 1944 Ministerul de Război al României a emis ordinul de zi nr. 15 din 14 noiembrie 1944, în care se arată: „Școala de subofițeri de rezervă infanterie—Radna, comandată de colonelul Petrescu Alexandru, s-a acoperit de glorie cu ocazia luptelor dintre 14 și 20 septembrie 1944,

[18] Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R., (1965), nr. 6, p. 70.
[19] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 31—32.
[20] Petrescu, *o. c.*, p. 266.
[21] *Ibid.*

în regiunea Păuliș—Ghioroc—Cuvin. Datorită rezistenței îndîrjite a elevilor și conducerii pricepute, s-a reușit, timp de o săptămînă, să se sfarme puternicele atacuri inamice, sprijinite de care de luptă, care căutau să pătrundă pe valea Mureșului, spre inima Ardealului.

Pentru exemplul strălucit de bravură și spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă elevii Școlii de subofițeri de rezervă infanterie—Radna și unitățile de întărire, se citează prin ordin de zi pe Armată"[22]. În lucrarea „România în războiul antihitlerist" se apreciază luptele acestea în mod deosebit: „Prin măreția actelor de eroism individual și colectiv săvîrșite de soldații, elevii și ofițerii Detașamentului Păuliș, luptele din gura defileului Mureșului constituie una din cele mai strălucite pagini de vitejie înscrise de unitățile române în istoria războiului antihitlerist"[23].

Documentele și presa vremii relatează pe larg faptele de arme ale poporului român, imediat după 23 August 1944, împotriva hitleriștilor, contribuția României în cel de-al doilea război mondial, ca a patra forță în sistemul alianțelor împotriva fascismului. „Istoria războiului pentru distrugerea fascismului va pomeni la locul cuvenit contribuția armatei române la această operă grea, dar salutară pentru popoarele iubitoare de pace"[24]. Semnificativ în acest sens este comentariul postului de radio Londra din 9 februarie 1945, care arată că „dintre națiunile care luptă împotriva Germaniei hitleriste, România se situează azi în al patrulea rînd în ceea ce privește numărul de ostași care participă la bătălia de distrugere a nazismului"[25]. Prin aportul său, țara noastră a contribuit la scurtarea războiului, la salvarea a mii și zeci de mii de vieți omenești, de bunuri materiale și spirituale din ghiarele fascismului. Iată ce relata postul de radio Paris mult timp după terminarea războiului. „Franța socotește că România a adus, prin contribuția ei, o scurtare a războiului cu cel puțin șase luni"[26]. Am putea continua cu relatările și aprecierile deosebit de semnificative ale agențiilor de presă, ale posturilor de radio străine, care subliniază contribuția României, eroismul și vitejia armatei române în războiul antihitlerist. Ne-am propus doar să ilustrăm o pagină glorioasă din istoria acestui război, faptele de arme ale elevilor militari de la Școala de subofițeri rezervă infanterie—Radna, care și-au apărat cu atîta înverșunare pămîntul strămoșesc, zdrobind puhoiul hortist și fascist în defileul Mureșului.

---

[22] *Școala subofițeri rez. infanterie—Radna*, p. 1.

[23] *România în războiul antihitlerist*, p. 192—193.

[24] *Graiul nou* din 15 ianuarie 1945.

[25] Gh. Matei, V. Gheorghescu, *Insurecția națională antifascistă din România în lumina unor documente ale timpului de peste hotare*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, (1966), nr. 4, p. 35.

[26] *Ibid.*

Pe la sfîrșitul lunii septembrie 1944, cu rîndurile rărite, cele două batalioane de elevi se reîntorceau spre Radna, garnizoana de reședință a școlii.

La intrarea elevilor în localitate, unde-i așteptau sute de cetățeni, s-a dezlănțuit o caldă manifestație de bucurie cu participarea copiilor, femeilor, bătrînilor, veniți să-și vadă „eroii noștrii de la Păuliș". Florile aruncate de mînuțele copiilor nimereau cînd fața elevilor, cînd armele purtate pe umăr în bătaia razelor de soare. Bucuria acestei mulțimi de oameni în sărbătoare, uralele nesfîrșite, ale căror ecouri se pierdeau departe în codrii Cladovei sau pe lunca Mureșului, au pus stăpînire și pe sufletele luptătorilor, înseninîndu-le privirile și fețele arse de soare. În privirile elevilor se putea citi atît optimismul și sentimentul datoriei împlinite, cît și durerea pentru cei dragi, căzuți pe cîmpul de luptă. Numele și amintirea acestora, care revin așa de des în minte, o dată cu trecerea anilor, la cei rămași în viață, vor fi cinstite și slăvite, nu numai de generațiile prezente, ci și de cele viitoare, căci ei au înscris în cartea de aur pagini de glorie, în lupta sfîntă pentru eliberarea Patriei de sub jugul fascist.

LES LUTTES DU DÉFILÉ DU MUREȘ

(août—septembrie 1944)

RÉSUMÉ

L'étude évoque les glorieux faits d'armes des élèves de l'Ecole de sous-officiers de réserve d'infanterie de Radna, à l'automne 1944, au cours des luttes de Păuliș, Ghioroc, Miniș et Cuvin.

Quelques jours après l'insurrection armée du 23 Août 1944, le commandant de l'école reçut l'ordre d'organiser, avec les trois bataillons d'élèves dont il disposait, la résistance active dans le défilé du Mureș, sur l'alignement Păuliș—Ghioroc. Le rapport de forces était de 7—8 hommes à un, en faveur de l'ennemi. Les troupes hortystes, bien armées et disposant surtout de chars et d'artillerie, attaquèrent sans répit les positions du „Détachement Păuliș", du 14 au 22 septembre 1944, en répétant parfois les attaques 6 à 7 fois par jour.

Malgré l'acharnement de ces attaques, les fascistes ne réussirent pas à rompre le dispositif de défenses des braves élèves de Radna. Ceux-ci repoussèrent toutes les attaques, causant à l'ennemi des pertes sévères en hommes et en matériel. L'ennemi laissa sur le champ de bataille 919 morts

et 1840 blessés; 387 hommes furent faits prisonniers. Les élèves capturèrent ou détruisirent 21 voitures blindées, 217 pièces d'armement d'infanterie, 73 canons et lance-mines et une grande quantité de munitions.

Les élèves eurent à déplorer 68 morts et 380 blessés. Pour l'héroïsme avec lequel combattirent ses élèves, l'Ecole de sous-officiers de Radna fut citée par ordre du jour de l'armée.

Les actions militaires qui eurent lieu dans le défilé du Mureș s'inscrivent à une place d'honneur dans l'ensemble de la lutte du peuple roumain entier contre le fascisme, pour la libération du pays.

RECENZII

Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, vol. 8 (1965), nr. 1, 138 p.; nr. 2, 129 p.; vol. 9 (1966), nr. 1, 167 p.; nr. 2, 157 p.

În cei opt ani de existență revista „*Forschungen*" a oferit cu generozitate paginile sale unui mare număr de colaboratori și unei game largi de probleme interesante și actuale, de istorie, lingvistică, literatură, etnografie, folclor, istoria artei etc., a informat pe cititori și a contribuit la elucidarea competentă a unor teme controversate, în discuție.

Ultimele patru numere pe anii 1965/66 conturează același profil — poate uneori pestriț, dar corespunzător titlului și probabil scopului urmărit — al revistei și tradiția ei, în curs de formare. Sînt abordate în studii, articole, note, probleme de istorie (14 materiale), de limbă și de literatură (10 materiale), de artă, muzică, etnografie (13 materiale), de istoria medicinii, a tehnicii etc. Recenzii, note bibliografice, cronici completează conținutul variat și bogat al volumelor analizate. O serie de studii și articole adîncesc istoricul relațiilor comune, în diferite epoci, în special a celor culturale și politice, dintre Transilvania și celelalte două țări române, sau momente mai importante din istoria țării.

Preistoriei îi este consacrat un singur articol, al lui I. Paul. E o remarcabilă analiză a unei chestiuni de detaliu, „O masă de cult din așezarea neolitică de la Pianul de Jos" (8/1), vestigiu material de tip rural cu caracter magico-religios. Mai numeroase sînt cele de istorie medie. Un interesant articol de sinteză — și trebuie să remarcăm că articolele de sinteză, în probleme majore, sînt deocamdată puține în paginile revistei — aparține lui Fr. Pall: „Probleme ale renașterii și ale reformei în istoria României" (9/2). Importanța acestei teme a fost subliniată atît la conferința internațională de la Wittenberg, cît și la cel de al XII-lea Congres internațional de istorie de la Viena. La fel implicațiile ei pentru istoria sud-estului european. Ambele fenomene, prezente și pe teritoriul României în perioada evului mediu, lărgesc nu numai tematic problema. Ele includ totodată acest teritoriu într-un cadru larg european. Autorul oferă o reușită privire de ansamblu, sistematizează rezultatele unor lucrări de sinteză și de detaliu și aduce completări noi, originale — unele din ele proprii — în legătură de pildă cu începuturile scrisului în limba română și a tiparului sau în legătură cu frămîntările social-religioase din a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Renașterea și reforma au avut trăsături specifice, condiționate de dezvoltarea provinciilor istorice ale României. În Transilvania ele apar mai timpuriu, în sec. al XV-lea: sînt elementele literaro-științifice ale Renașterii, exprimate într-un umanism relativ limitat. Pall subliniază apariția primilor umaniști români ca origine: Philippus More din Ciuca, Martin Hacius și apoi celebrul Nicolae Olahus. O fază nouă a umanismului își găsește loc în sec. al XVI-lea. Autorul schițează evoluția orașelor Transilvaniei, dezvoltarea umanismului orășenesc, influența umanismului și a reformei asupra învățămîntului, a tiparului, în înființarea de biblioteci, asupra utilizării limbilor naționale, trece în revistă centrele acestui curent etc. Cu aceeași subtilitate este expus istoricul începuturilor și apoi cel al răspîndirii

reformei, apariția curentelor radicale social-religioase, soarta lor în secolele XVI și XVII, problema raportului dintre reformă și primele scrieri în limba română, autorul reluînd critic problema începuturilor scrisului în limba română, amplu studiată în ultima vreme de Al. Rosetti, P. P. Panaitescu, S. Jakó, L. Demény ș.a., ca și cea a primelor tipărituri românești și a tipografiilor. Pall constată, pe bună dreptate, cristalizarea unui curent general de utilizarea limbii române în scris, generat de apariția tipăriturilor românești, a traducerilor românești de cărți populare, de texte juridice, începînd cu a doua jumătate a sec. al XVI-lea. El extinde apoi problema influenței reformei asupra Moldovei și Țării Românești și conchide că, deocamdată, problema specificului ei aici nu este încă rezolvată, ca de altfel nici cea a raporturilor dintre reformă și începuturile scrisului în limba română. Pentru elucidarea lor se cere nu numai un studiu minuțios, pe plan intern, dar și valorificarea atentă și critică a rezultatelor obținute de istoriografia țărilor din Europa centrală și din Occident.

Un aspect esențial de altfel, din istoria culturii românești, îl formează subiectul studiului erudit, bogat în detalii, al lui S. Jakó: „Tipografia sibiană și importanța ei pentru istoria culturii românești" (9/1). Autorul reia nu numai cercetările substanțiale în această direcție ale lui D. Simonescu și L. Demény, dar și propriile cercetări publicate în 1965. El studiază istoricul tipografiei sibiene în acest veac și reușește să demonstreze funcționarea în acest centru a unei tipografii încă din anul 1528; ornamentul xilogravat datat 1528 și folosit în evangheliarul chirilic tipărit la Alba Iulia a aparținut inițial garniturii tiparniței sibiene. Monograma este atribuită lui Theobaldus Gryffius, pe care autorul îl socotește ca pe cel ce a introdus tiparul la Sibiu. Această tiparniță a fost înzestrată în anii 1543—44 cu litere chirilice, destinate tipăririi traducerii românești a catehismului luteran. Primul tipograf de carte în limba română la Sibiu a fost Filip Pictor Moldoveanul, după cum rezultă din analiza Tetraevangheliarului slavon din 1546 și dintr-un fragment al bibliei bilingve slavo-române. Autorul urmărește apoi destinul tipografiei sibiene după 1575, insistînd asupra modificărilor efectuate în garniturile tipografiilor din Sibiu și Brașov.

În paginile revistei *„Forschungen"* sînt publicate și alte articole și note de istorie medievală. A. Țintă, M. Bizerea, Al. Rusu și C. Radneanu, studiind izvoare cunoscute, semnează articolul „Date cu privire la istoricul genezei Timișoarei" (9/1), iar E. Antoni se ocupă de incinta de fortificații a Brașovului, așa cum e redată pe o frescă din Biserica Neagră (8/2). M. Guboglu reproduce și comentează critic descrierea făcută la 1661 de Evlja Celebi, în care abundă de altfel exagerările asupra cărora autorul articolului atrage atenția, despre orașele Făgăraș, Brașov și Sibiu. Sînt date care pînă acum nu au fost cunoscute în traducere, de istoricii români (9/1). Alte două contribuții inedite aparțin lui Th. Nägler și E. Rothbächer. Primul, utilizînd materiale rezultate din săpăturile de la Tilișca și altele depozitate în Muzeul Brukenthal, încearcă să rezolve problema datării și utilizării unor săbii-seceriforme, demonstrînd concludent că e vorba de arme și nu de unelte (cosoare) utilizate în viticultură (8/1). Cel de al doilea articol prezintă date interesante dintr-un registru de poștă de la Hălchiu (1599—1662), utile pentru cercetarea problemei dinamicii prețurilor, a impozitelor, a alimentației din acea vreme (8/2).

Unui important și semnificativ moment din istoria culturii românești și săsești din prima jumătate a sec. al XIX-lea și-au consacrat cercetările fructuoase V. Netea și C. Göllner („Legăturile dintre George Bariț și tipograful Johann Gött din Brașov", 9/1). Cu Johann Gött, întemeietorul primului organ publicistic din Brașov (1836), George Bariț a întreținut legături rodnice, de colaborare și chiar de amiciție. Relațiile lor datează încă de la apariția „Gazetei de Transilvania" (12 martie 1836) și a „Foii pentru minte, inimă și literatură" (2 iulie 1838) în editura lui Gött. Acesta publică de altfel și traduceri din limba română în ziarele germane pe care le edita. Simbolic pentru prietenia lor — cu pricepere creionată de cei doi autori — este și poziția lui Bariț în „Observatoriul", unde el apără cu o rară energie pe Gött, care publicase articolul său „Drept și lege" (1882) în „Kronstädter

Zeitung", înfierînd politica guvernului de la Budapesta.

Două studii documentate, în care informaţia edită, în special din presa vremii, se îmbină armonios cu date noi, culese din arhive, sînt consacrate unor probleme privind mişcarea muncitorească. A. Egyed studiază rolul „Asociaţiei generale a muncitorilor din Transilvania" (1868—1872) (8/1). Din activitatea desfăşurată de această organizaţie, constituită la 11 septembrie 1868, rezultă programurile şi ţelurile ei social-politice: libertatea presei, sufragiul universal, desfiinţarea armatei permanente ş.a., adică revendicări burghezo-democrate, între care şi cea de creare a „statului liber al poporului". Autorul analizează şi subliniază influenţa ideilor marxiste în special în problema naţională, adînceşte istoricul activităţii „Asociaţiei" în anii 1870—1871, pînă la desfiinţarea ei de către forurile oficiale. C. Göllner se ocupă de istoricul mişcării muncitoreşti din Sibiu în anii 1849—1918, reuşind să încadreze în mod fericit problema în cadrele generale ale mişcării muncitoreşti din Transilvania. Materiale din presă, rapoartele Camerei de comerţ şi artizanat, date din arhive au permis autorului să ofere o analiză substanţială a problemei. Sînt expuse: istoricul evoluţiei clasei muncitoare, condiţiile de muncă, salarizare, avîntul mişcării muncitoreşti, apoi aspectele luptei economice, înfiinţarea organizaţiilor muncitoreşti, activitatea elementelor democrate în perioada consolidării mişcării muncitoreşti în anii 1890—1918. Toate acestea sînt prezentate într-o expunere clară, logică. În continuare se analizează aspectele luptei de clasă la Sibiu (numai în 1906 au avut loc 13 greve). În încheiere este studiată lupta desfăşurată începînd cu anul 1912, împotriva pregătirilor pentru război şi apoi cea pentru eliberare naţională şi prefaceri sociale (8/2). Tot Göllner (în vol. 9/2) semnează un articol despre „Poziţia populaţiei germane din Transilvania faţă de unirea Transilvaniei cu România". Autorul subliniază, între altele, revendicările progresiste formulate de intelectualitatea liberală din Sighişoara, care s-a pronunţat pentru unirea Transilvaniei cu România, apoi poziţia populaţiei săseşti, care la adunarea Consiliului naţional săsesc de la Mediaş (8 ianuarie 1919) salută unirea şi la cea de la Sighişoara (6 nov. 1919) confirmă „aderarea festivă a populaţiei săseşti la statul român".

Studiile de istorie contemporană din „*Forschungen*" se încheie cu un articol de sinteză, cuprinzător şi sistematic, al lui M. Gogoneaţă, intitulat „Din lupta P.C.R. împotriva ideologiei fasciste" (9/2). Autorul analizează rolul P.C.R. în lupta maselor populare împotriva fascizării ţării, activitatea multilaterală pentru unirea forţelor demoratice şi patriotice, împotriva cotropirii României de către hitlerişti şi a atragerii ei în aventurile războinice ale acestora. Sînt analizate publicaţiile din ilegalitate ale partidului, precum şi presa democratică a vremii, şi subliniate consecinţele activităţii susţinute, depuse în combaterea ideologiei fasciste.

Un bun articol comemorativ, consacrat de V. Costăchel lui N. Iorga („Nicolae Iorga şi oraşele medievale din Transilvania") redă activitatea neobosită de cercetare depusă de marele savant român în arhivele din oraşele Transilvaniei, rolul său în lărgirea bazei documentare a istoriei oraşelor ardelene, aprecierile lui Iorga asupra rolului oraşelor Sibiu şi Braşov în istoria ţării (9/2). Nu putem încheia această prezentare a materialelor de istorie, fără a sublinia îndeajuns temeinicul şi eruditul studiu al acad. Emil Pop, pildă de acribie şi metodă, consacrat medicului şi naturalistului Ilarie Mitrea, primul dintre români care a stat mai mult în Mexic, unicul care a zăbovit peste două decenii în Arhipelagul indonezo-malaiezian, medic destoinic, naturalist conştiincios, cunoscător al stărilor social-politice din fostele colonii olandeze. Numeroase informaţii inedite au permis autorului să evoce personalitatea şi activitatea fertilă a medicului român, să emendeze numeroase erori enunţate în scris, în lucrări anterioare, consacrate de alţii lui Ilarie Mitrea. Autorul reînvie portretul celui care a fost medic în corpul expediţionar din Mexic, apoi în armata colonială olandeză şi care cu acest prilej a adunat în Sumatra, Java şi Borneo un preţios material biologic, aranjat într-o colecţie de insecte şi de vertebrate, cu pricepere preparate şi clasificate de Mitrea, colecţie donată în 1882 Muzeului de ştiinţele naturii din Bucureşti (9/1).

Cîteva interesante şi bine ilustrate materiale tratează probleme din istoria artelor. Primul, semnat de C. Nicolescu

și Fr. Killyen, studiază activitatea lui Georg May II, argintarul preferat al lui C. Brîncoveanu, pentru care acesta a și executat valoroase obiecte de argintărie. Autorii analizează etapele evoluției artistice a lui May, subliniază preocuparea artistului de a se integra în arta românească și de a asimila influența Renașterii tîrzii și cea bizantină tîrzie. Se cuvine a fi relevată competința cu care autorii au reușit să îmbine informația documentară cu analiza artistică a operelor lui May (24 de lucrări). Un alt studiu scris de H. Krasser și Th. Streitfeld are ca temă problema tablourilor din ceară de la mijlocul sec. al XIX-lea și în special activitatea artiștilor Wilhelm și Karl Berg. Articolul, bine informat, se impune prin noutatea temei. Activitatea artistului sculptor Elias Nikolai, reflectată în sculpturile de pe monumentele funerare ale unor personalități de seamă din trecut, este cu pricepere expusă de P. Chihaia, iar P. Schuster ne introduce în viața și realizările artistice ale pictorului contemporan Hans Hermann.

O serie de studii și articole de etnografie întregesc cuprinsul volumelor recenzate. C. Irimie aduce o valoroasă și importantă contribuție la studiul industriilor țărănești din zonele etnografice ale Carpaților Meridionali (**9**/1). El trece în revistă și studiază morile cu ciutură, cu roată hidraulică orizontală, văltorile, pivele cu maie, cu ciocane, instalațiile de preparat ulei, țuică ș.a., adică industriile tipice pentru cultura materială românească, studiate în specificul lor. Un alt articol, de sinteză, intitulat „Relațiile etnografice dintre ținuturile de pe ambele versante ale Carpaților“ e semnat de N. Dunăre. Autorul analizează interpenetrația elementelor de cultură populară, materială, socială și spirituală, în ținuturile situate pe o parte și pe cealaltă a lanțului carpatic. E o reușită încercare de a unifica, prin ceea ce au comun, tipurile de păstorit în ansamblul relațiilor etnografice, de a trata meșteșugurile, portul, etc. (**8**/2). Alte lucrări de etnografie tratează despre trăsăturile specifice ale morii-navă în zona rîurilor Olt, Someș etc. (H. Hoffmann, **8**/1), despre tematica și profilul unui muzeu etnografic în aer liber, temă frecvent dezbătută în ultima vreme (C. Irimie, C. Hoffmann, **9**/2), despre problema lalelei ca motiv în broderiile din Transilvania (H. Schlandt și H. Hoffmann, **8**/2).

Articole consistente de limbă și literatură, elaborate unele de oameni de știință consacrați, excelenți lingviști și altele de tineri cercetători demonstrează preocupări asidue și rezultate reușite în acest domeniu. „Caracteristicile și formarea dialectului săsesc“ (**8**/1), „Hermannsdorf — Hermannstadt“, adică problema vechimii și etimologiei denumirii germane a orașului de pe Cibin (**8**/2) și „Iluzii și realități dialecto-geografice. Considerații cu privire la atlasul limbii germane din Transilvania“ (**9**/1) sînt studiate de eminentul lingvist B. Capesius. Mai semnează articole și studii de lingvistică H. Thudt („O particularitate a consonantismului transilvănean“ — de fapt săsesc, **9**/1), A. Thudt și G. Richter („Graiurile așa-zișilor Zipseri din Vișeul de Sus“, **8**/1), apoi H. Gehl („Graiul german al comunei Glagovatz — Vladimirescu“, **8**/2), J. Wolf („Elemente frazeologice în graiurile germane din Banat“, **9**/2), R. Braun („Cu privire la istoricul cuvîntului Kopf în peisajul lingvistic săsesc din Transilvania“, **9**/2 și „Declinarea adjectivelor în săsească transilvăneană“, **8**/2) și F. Keinzel-Schön („Influențe româno-săsești în lumina cercetărilor lingvistice, **9**/2). Sînt contribuții originale, ce denotă o bună orientare în specialitate. În sfîrșit, două articole judicioase și informate de istorie literară elaborate de H. Stănescu („Karl Guist și Schlendrian“ **9**/1, și „Cu privire la dezvoltarea istoriei și criticii literare germane în România 1945—1965“) și unul de istoria muzicii, despre activitatea compozitorului, pedagogului și muzicianului Ph. Caudella la Sibiu, de F. V. László încheie șirul de materiale atît de variate ca domeniu și temă publicate în ultimii doi ani în *„Forschungen“*.

Revista revistelor, recenzii, note bibliografice, cronici, comemorări întregesc cuprinsul volumelor recenzate. Din nefericire, identificarea celor ce semnează cu inițiale rubrica de Note nu e întotdeauna posibilă, fiindcă nu se dă, la sfîrșit, așa cum e obiceiul, lista cu numele întreg al colaboratorilor semnați cu inițiale. Dacă înainte se mai publicau și recenzii sau note despre lucrări apărute în străinătate și care prezintă interes pentru cititorii din România, această

uzanță a fost și ea, din păcate și nu știm de ce, părăsită.

Încheind această trecere în revistă a lucrărilor publicate în *„Forschungen"* în anii 1965—66, trebuie să recunoaștem că e vorba de un bilanț activ, chiar excedentar. O mai bună repartizare și mai consecventă dozare a materialelor variate ca domenii de cercetare publicate ar putea conferi în viitor un profil mai unitar acestei reviste, care a reușit să se impună în lumea științifică.

S. GOLDENBERG

Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921, Edit. polit., București, 1966, 792 pag.

Pe linia sarcinilor trasate de Congresul al IX-lea al P.C.R. — de a se aprofunda „de pe pozițiile materialismului istoric cele mai importante etape și evenimente din istoria țării și a poporului român, oglindindu-se faptele în mod obiectiv, în deplină conformitate cu realitatea"[1] — se înscrie și elaborarea istoriei partidului nostru, de la începuturile mișcării muncitorești din România și pînă azi.

Îndeplinirea acestei sarcini importante de către istorici presupune o cercetare care să pătrundă cît mai mult spre cunoașterea esenței, a legităților mișcării noastre muncitorești, a legăturilor sale multiple și strînse cu realitățile politice, economice și sociale ale fiecărei etape de dezvoltare a țării. Pentru aceasta cercetătorul trebuie să recurgă la o multilaterală și cît mai completă bază de informare.

În această direcție o contribuție deosebit de valoroasă aduce Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., care a și publicat acest cuprinzător volum de documente din istoria mișcării muncitorești privind anii 1916—1921. Este un volum consacrat uneia dintre perioadele hotărîtoare pentru dezvoltarea ulterioară a clasei muncitoare și a țării noastre în general. Valoarea experienței acumulată de mișcarea muncitorească în această perioadă s-a dovedit deosebit de importantă, explicată de condițiile în care și-a desfășurat activitatea proletariatului român și de succesele obținute.

Adîncirea contradicțiilor social-economice ale regimului burghezo-moșieresc, cauzată de participarea României la primul război mondial, de distrugerile războiului și dezorganizarea activității economice, de înrăutățirea situației materiale a maselor populare, a determinat o creștere impetuoasă a avîntului și combativității revoluționare a maselor. Acest avînt a fost exprimat în greve și demonstrații de stradă, în procesul rapid de radicalizare și maturizare ideologică-politică a proletariatului român.

Saltul făcut de muncitorimea română în creșterea conștiinței sale de clasă și a combativității revoluționare este reliefat de documentele care oglindesc poziția sa justă adoptată față de problemele fundamentale pentru poporul român în acei ani: problema păcii și războiului, problema realizării aspirației de veacuri a poporului român — desăvîrșirea unității naționale de stat —, apărarea independenței și suveranității naționale, cît și lupta permanentă și hotărîtă pentru obținerea unei vieți mai omenești, demne și libere, pentru toți cei ce muncesc.

Meritul acestei culegeri constă în reliefarea unor laturi și aspecte dintre cele mai semnificative din istoria mișcării muncitorești, care evidențiază din plin forța și capacitatea revoluționară a muncitorimii din România, gradul său de combativitate, înalta sa ținută revoluționară. Acești ani reprezintă, de fapt, perioada maturizării condițiilor care au dus la crearea P.C.R. și la ridicarea

[1] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de al IX-lea Congres al P.C.R.*, Edit. polit., Buc., 1965, p. 87.

mișcării revoluționare din țara noastră pe o treaptă superioară.

Avînd ca îndreptar principiile marxist-leniniste de selecționare și prezentare a izvoarelor, colectivul de redacție a reușit să pună la îndemîna istoricilor și cititorilor un bogat și variat material informativ, care „reflectă activitatea multilaterală a mișcării noastre muncitorești, creșterea și dezvoltarea impetuoasă a avîntului revoluționar al maselor muncitoare manifestat în marile bătălii de clasă în focul cărora s-a plămădit Partidul Comunist Român"[2].

*

Din bogata culegere documentară publicată de Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., vom căuta să scoatem în evidență unele materiale privind principalele probleme și evenimente, încercînd a da o imagine cît mai concretă asupra conținutului de idei și a structurii lucrării.

Una dintre problemele principale, reliefată în numeroase și variate documente, este cea privind atitudinea mișcării muncitorești din România față de primul război mondial dezlănțuit de puterile imperialiste. Documentele evidențiază că Partidul Social-Democrat din România s-a situat consecvent în rîndul partidelor și grupărilor de stînga din Internaționala a II-a, care au condamnat războiul imperialist, a jucat un rol activ în organizarea Conferinței socialiste internaționale de la Zimmerwald îndreptată împotriva războiului. În plină desfășurare a războiului mondial, socialiștii români își păstrau convingerea că lupta revoluționară a popoarelor va pune capăt măcelului: „Popoarele, care, cum e de priceput, nu se vor lăsa tîrîte pînă la sinuciderea lor, vor apuca în mîini ceea ce trebuiau să apuce încă de la 30 iulie 1914, funia clopotelor, și în prăbușirea generală vor chema spre salvare ultimul mijloc, singurul care n-a dat greș niciodată: *revoluția* și [în] anul ce-și va trăi zdrobit ultimele-i zile, ele vor face să apară roze zorile socialismului triumfător" (p. 11). Preocupați de interesele fundamentale ale poporului, socialiștii români au dezvăluit pericolul ce putea surveni pentru independența și suveranitatea țării din partea ambelor tabere, militînd pentru neutralitate. În cadrul acțiunilor întreprinse în această direcție, documentele din anul 1916 reliefează acțiunea pentru pace a muncitorimii gălățene, din 13 iunie 1916, și manifestările de solidaritate cu aceasta ale muncitorimii din întreaga țară.

În anul 1917, în decursul căruia calamitățile războiului și ocupația străină au dus la o înăsprire a legilor de război și au împiedicat activitatea legală a organizațiilor muncitorești, documentele scot în evidență vigoarea mișcării noastre muncitorești, care a reușit să se adapteze acestor condiții vitrege și să continue lupta pentru interesele proletariatului. Acestea erau în același timp și interesele fundamentale ale întregului popor. Astfel, în manifestul său din iulie 1917, P.S.D.R. cheamă la luptă pentru schimbarea regimului în România, pornind de la punctul de vedere că: *„Poporul român el singur, și nu epitropii lui de contrabandă trebuie să hotărască soarta și organizarea lui viitoare"* (p. 59).

Anul 1917 a însemnat și reorganizarea mișcării socialiste din Transilvania, care, în expunerea țelurilor sale imediate, se ridica pentru înfăptuirea năzuințelor democratice ale poporului, pentru pace și pentru „ca-n toate țările popoarele singure să-și hotărască soarta și nici un neam să nu mai fie asuprit de altul" (p. 64).

Documentele și materialele publicate în volum oglindesc cu fidelitate filonul bogat și puternic al internaționalismului proletar, de care mișcarea muncitorească din țara noastră a dat dovadă și în acești ani. Documente din anul 1917, ca și numeroase alte documente din anii următori, reflectă simpatia și spiritul de solidaritate cu care au fost întîmpinate de către mișcarea noastră muncitorească victoria Revoluției Socialiste din Octombrie și succesele proletariatului din Rusia. Astfel, manifestul social-democrației române din Transilvania „Către frații ruși!", exprimînd admirația față de proletariatul din Rusia care a „arătat lumii calea cea dreaptă ce duce la pace și la

[2] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, Edit. polit., Buc., 1966, p. 5. În continuare trimiterile la această lucrare vor fi date în text.

înfrățirea popoarelor" (p. 69), ajunge la concluzia că din exemplul revoluției ruse „omenirea va vedea apoi că nu e decît o singură putere în lume care e în stare să înfrîngă furiile războiului sîngeros și această putere e *muncitorimea socialistă*" (p. 70). De asemenea manifestul „Cetățeni și muncitori!", din decembrie 1917, salutînd revoluția rusă, consideră că de acum „soarta lumii e legată de victoria proletariatului" (p. 71) și în consecință, nici muncitorimea română „nu mai poate da destinele ei în mîinile clasei stăpînitoare" (p. 72).

Documentele privind anul 1918 reflectă în mod convingător intensificarea activității revoluționare, întărirea organizatorică a mișcării socialiste și a rolului organizațiilor muncitorești în mobilizarea oamenilor muncii la lupta pentru interesele lor majore. În Transilvania muncitorimea, avînd în frunte pe socialiști, își consolidează organizațiile, înfruntă cu curaj revoluționar autoritățile represive austro-ungare, exprimîndu-și protestul împotriva războiului, a mizeriei materiale și a lipsei de drepturi pe seama maselor, iar Comitetul Central Român organizează adunări de protest „față de nedreptățile ce se aduc întregii națiuni române din Ungaria" (p. 82). În Moldova își reorganizează rîndurile mișcarea socialistă și sindicală, intensificîndu-și activitatea și cuprinzînd și pe muncitorii evacuați din teritoriile ocupate. Documentele atestă că în atenția socialiștilor români au stat, în continuare, problemele de importanță majoră: lupta împotriva terorii din Moldova și teritoriile ocupate, problema războiului și a păcii, problema organizării clasei muncitoare, a tineretului și țărănimii, cît și organizarea mișcării muncitorești revendicative și greviste, care a culminat cu greva generală din București, însoțită de demonstrația de stradă din 13/26 decembrie 1918, înăbușită în sînge de armata regimului burghezo-moșieresc.

În volum încep să predomine, să fie mai variate și mai bogate în conținut documentele cu caracter ideologico-politic, ceea ce reflectă procesul tot mai profund și rapid de radicalizare prin care trecea mișcarea muncitorească din țara noastră („Declarația cu privire la țelurile P.S.D.R.", p. 105—106; „Falimentul socialismului" — se referă la falimentului Internaționalei a II-a în 1914. p. 116—119; „Ce avem de făcut?" — tratează problema organizării politice a muncitorimii, p. 128—129; „Comunismul" — articol teoretic privitor la condițiile obiective necesare pentru trecerea spre noua orînduire, p. 131—133; „Reformismul" — în care se ia poziție față de tendințele reformiste din mișcarea muncitorească, p. 133—135, și îndeosebi documentul „Proiect de program al P.S.D.R. Declarație de principii" din decembrie 1918, p. 123—128). Acest din urmă document, de importanță istorică, demonstrează orientarea revoluționară a mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră, declarînd că: „Partidul Socialist din România este un partid de clasă, care, inspirîndu-se de la ideile socialismului științific, urmărește desființarea exploatării sub orice formă, prin trecerea mijloacelor de producție și de schimb în stăpînirea societății" (p. 123) și „luptă pentru cucerirea... [prin orice mijloc a] puterii politice... [și instaurarea dictaturii proletare]" (p. 127).

Documente din 1918 și începutul anului 1919 reliefează că problema ce frămînta profund clasele sociale, masele populare din România, făurirea statului național unitar, — aspirație seculară a poporului român —, a stat în atenția socialiștilor români, care au înțeles că aceasta reprezintă o necesitate legică a dezvoltării societății românești. Astfel, rezoluția votată de Congresul din ianuarie 1919 al Partidului Social-Democrat din Ardeal și Banat, declarîndu-se întru totul de acord cu ținuta socialiștilor români, „care la Adunarea națională din Alba Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor" exprimă, totodată, convingerea că „unirea poporului românesc într-un singur stat independent este o necesitate istorică" (p. 157). La 13 februarie 1919 P.S.R. și Uniunea sindicatelor din România au dat publicității o „Declarațiune", prin care salută „dezrobirea națională a poporului român", chemînd totodată și proletariatul la unirea sa într-un singur partid, „care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist...", pentru că „România nouă de

astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine" (p. 165—167). Unificarea pe plan național a forțelor proletariatului ocupă un loc important în activitatea elementelor înaintate din mișcarea socialistă, exprimînd un deziderat al întregii muncitorimi române. Acest proces de unificare, insuficient cunoscut și cercetat, este foarte bine ilustrat de numeroase documente din volum, cele mai multe nepublicate pînă acum.

Fiecare pagină din volumul de documente înfățișează, în continuare, momentele cele mai caracteristice din preocupările și luptele muncitorești din anii 1919—1920, în decursul cărora partidul socialist a devenit o puternică forță politică de masă. Documentele și materialele publicate în volum oglindesc cu fidelitate procesul profund și rapid de radicalizare, de clarificare ideologică și politică, care se manifestă în hotărîrea proletariatului din țara noastră de a rupe cu reformismul Internaționalei a II-a. Încă din anul 1919 tot mai multe organizații ale partidului socialist se pronunțau pentru transformarea partidului socialist în partid comunist. Astfel, la 29 iunie 1919 Partidul Socialist din România, secțiunea București, a adoptat o moțiune prin care își exprimă „simpatia pentru cea de a treia Internațională curat socialistă și se pregătește ca la primul congres din țară să ceară afilierea sa" (p. 222—223). Partidul socialist adresează un apel, în ianuarie 1920, membrilor secțiunii București, chemîndu-i să se pronunțe pentru afiliere (p. 299). Adunarea generală a secțiunii București a și adoptat, în 25 ianuarie 1920, o declarație pentru afilierea la Internaționala a III-a. Exemplul este urmat de numeroase alte organizații ale partidului socialist pe de întreg cuprinsul țării, astfel încît încercările unor conducători de dreapta, de a readuce mișcarea muncitorească înapoi la vechile poziții, au eșuat. Documentele publicate atestă că îmbogățirea experienței clasei muncitoare în decursul luptelor de clasă din acești ani, și îndeosebi experiența grevei generale din 1920, a dus la creșterea conștiinței de clasă, la maturizarea politică și ideologică a majorității membrilor partidului socialist, care cereau tot mai insistent transformarea acestuia în partid comunist și afilierea la Internaționala Comunistă. Manifestul care se referă la sarcinile mișcării revoluționare, după greva generală, ajunge la concluzia că muncitorii socialiști „pot fi îngenunchiați *pentru moment, dar nu înfrînți*" (p. 536) și că au deci în continuare de luptat, „pentru triumful clasei muncitoare, pentru domnia muncitorilor, soldaților și țăranilor săraci... pentru dictatura proletariatului" (p. 537). Exprimînd convingerea că înăbușirea grevei generale s-a datorat lipsei unei avangărzi revoluționare conducătoare, în manifest se spune: „Din cauză că nu am știut la timp să impunem partidului afilierea la Internaționala a treia, transformîndu-l într-un partid comunist, partidul s-a dovedit incapabil să conducă o mare masă" (p. 537).

Transformarea partidului socialist în partid comunist este amplu ilustrată în volum, prin documente cu un bogat conținut ideologic-politic care dau o imagine veridic-științifică acestui eveniment de importanță istorică în viața poporului nostru. Cu deosebită claritate reies din documentele publicate, referitoare la lucrările Consiliului general al partidului socialist și ale Comisiei generale a sindicatelor, din 30 ianuarie—2 februarie 1921, existența și deosebirile fundamentale dintre: curentul de stînga, comunist, care dorea convocarea congresului și transformarea partidului socialist în partid comunist; curentul de dreapta care se opunea acestui proces legic și cerea excluderea comuniștilor din conducere; gruparea unitară cu încercările sale nereușite de a menține în conducere, pe bază de paritate, reprezentanți ai celor trei curente. Moțiunile în acest sens, puse la vot, au întrunit: comuniștii 18 voturi, unitarii 12, iar dreapta 8 voturi (p. 569). Retragerea, după acest vot, din rîndurile partidului socialist a elementelor de dreapta a întîmpinat dezaprobarea majorității covîrșitoare a organizațiilor partidului socialist. Sînt semnificative în acest sens documentele: „Atitudinea muncitorimii din Banat" (p. 581—582), în care s-a luat poziție hotărîtă împotriva atitudinii scizioniste a social-democraților de dreapta; moțiunea și apelul Partidului socialist din Transilvania, al cărui titlu vorbește de la sine:

„Muncitorimea ardeleană consideră ca excluși din rîndurile sale pe social-democrați“ (p. 597—598), ș.a.

Mai sînt apoi demne de relevat documentele care reflectă bogata activitate ideologică-politică, premergătoare Congresului din 8 mai 1921, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în sînul partidului socialist, al masei muncitorești din România, asupra problemelor politice, iedologice și organizatorice ale viitorului partid comunist. Sînt reproduse astfel documentele care s-au aflat apoi și la ordinea de zi a Congresului: Raportul de afiliere la Internaționala a III-a, Proiectul de statut al Partidului socialist-comunist, Proiectul de statut general al sindicatelor din România, Raportul asupra problemei agrare, Programul agrar al Partidului socialist-comunist din România, Proiectul de program al Partidului socialist-comunist din România în chestiunea naționalităților. Aceste documente reflectă strădania socialiștilor români de a aplica învățăturile socialismului științific la realitățile din țara noastră.

În volum sînt publicate și dările de seamă asupra desfășurării Congresului Partidului socialist, care s-a deschis la București în 8 mai 1921, documente care ilustrează că în unanimitate delegații au hotărît transformarea Partidului socialist în Partidul Comunist din România, eveniment de importanță istorică în viața proletariatului, a întregului popor muncitor din România.

*

Publicatia de documente recenzată reprezintă o contribuție deosebit de valoroasă la îmbogățirea patrimoniului istoriografiei noastre marxiste. Prin varietatea și bogăția documentelor și materialelor incluse în volum, lucrarea constituie o bază documentară apreciabilă, în care cercetătorii și masa largă a cititorilor găsesc un prețios sprijin pentru a cunoaște și înțelege cît mai complet și multilateral una din etapele importante din istoria mișcării noastre muncitorești. Documentele și materialele incluse în volum au calitatea de a facilita înțelegerea unor trăsături esențiale ale activității atît de bogate și greu de cuprins a mișcării muncitorești din țara noastră între anii 1916—1921.

Volumul prezentat este rodul muncii sistematice a unor specialiști, fapt care se reflectă prin modul migălos și priceput în care au fost selecționate documentele atît de bogate pentru această perioadă. Considerăm că n-ar fi fost rău dacă, pe lîngă acest sistem al selecționării, bine făcute, s-ar fi recurs și la sistemul comasării în note și a altor documente care se referă la aceeași problemă sau eveniment. Aceasta ar ușura munca cercetătorilor în vederea adîncirii unor aspecte ale problemelor prezentate în volum, prin extinderea ariei tematice a volumului, fără a-i mări prea mult spațiul.

Caracterul științific al culegerii este asigurat și prin aparatul critic, constînd din note și comentarii istorice acolo unde ele se impun. La aceasta contribuie, în special, adnotările din anexă, pe lîngă notele din subsol. Anexa mai cuprinde: indice de nume, indice de organizații, conferințe, congrese și consfătuiri, indice de întreprinderi și instituții și un indice geografic — instrumente care ușurează mult utilizarea volumului. În această direcție este valoros și cuprinsul, care reprezintă o adevărată listă cronologică cu rezumatele documentelor.

Ordinea în care sînt inserate documentele în volum este cea cronologică, cu mici derogări impuse de structura materialului. La sfîrșitul fiecărui document se face trimiterea la fondul arhivistic unde se păstrează documentul, cu indicația dacă se publică după original, copie sau după organele de presă ale mișcării muncitorești. Considerăm că, în cazul acestora din urmă, ar fi fost util pentru cercetători, în vederea lărgirii cadrului cercetărilor privitoare la această perioadă, să se dea și depozitul unde se păstrează colecția din ziarul respectiv.

Înmănunchind un mare număr de documente și materiale, selecționate după criterii științifice, culegerea recenzată oferă un prețios instrument de orientare în problemele complexe ale mișcării muncitorești din țara noastră în această perioadă. Totuși, pentru cercul mai larg al celor care studiază istoria mișcării muncitorești, spre a putea încadra mai bine mișcarea în contextul vieții economice și sociale generale a țării, ar fi fost necesară o introducere în volum.

Cititorul mai puțin avizat ar înțelege mai bine complexitatea situației în care și-a desfășurat activitatea mișcarea muncitorească, cît și capacitatea de care au dat dovadă socialiștii români în aplicarea învățăturii socialismului științific la realitățile țării noastre.

Trebuie însă relevat meritul colectivului de redacție, care a reușit să selecționeze și să sistematizeze astfel documentele din volum, încît lectura lor demonstrează, odată în plus, adevărul istoric că mișcarea muncitorească din patria noastră s-a confundat cu însăși viața și năzuințele poporului, ale cărui interese fundamentale le-a apărat, luptînd neîncetat pentru transformarea revoluționară a societății, pentru înlăturarea definitivă a societății capitaliste și instaurarea orînduirii socialiste. Pentru aceasta avea nevoie de un conducător încercat, așa cum s-a dovedit a fi Partidul Comunist Român. Crearea sa, în 1921, este evenimentul istoric spre care converg toate documentele și materialele publicate în volumul recenzat.

ION CICALĂ

Intreprinderea poligrafică Cluj — 554/1967

40570

Lei 25